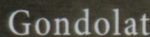

[illegible]

Gondolat

X 249 195

TÖRTÉNELEMI TÖREDÉKEK

VÁLOGATÁS A NAPI TÖRTÉNELMI FORRÁS
SZERZŐINEK ÍRÁSAIBÓL
III.

Szerkesztette

Balogh-Ebner Márton – György Sándor – Hajnáczy Tamás

2019

Gondolat Kiadó
Budapest, 2019

A kötet megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem támogatja.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001281386

X 279195

© Gondolat Kiadó, 2019

© Szerzők, szerkesztők, 2019

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadó könyvei nagy kedvezménnyel
az interneten is megrendelhetők.

www.gondolatkiado.hu

facebook.com/gondolat

www.ntf.hu

facebook.com/napitortenelmiforras

A kiadásért felel: Bácskai István

Szöveggondozó: Gál Mihály

Tördelés: Lipót Éva

ISBN 978 963 693 343 2

TARTALOM

Előszó 7

SZENTEK ÉS „PRÓFÉTÁK”

KANYÓ FERENC: Az apáca, a szerető, a királyné és a boldog. Egy életrajz
az utolsó Árpádok idejéből 11
BEA CSABA: Széchenyi kultusza a dualizmus korának váci sajtójában 34

ÁLLATOK HÁBORÚBAN ÉS BÉKÉBEN

SELLYEY BERNADETT: Lovak az ókori Egyiptomban 63
TOPOR ISTVÁN: Egy magyarrá lett szír története.
Fadlallah el Hedad Mihály 86
TÓTH ESZTER ZSÓFIA: Kántor és társai. Szolgálati kutyák a szocialista
időszak rendőrségénél 100

POSTÁSOK ÉS PILÓTÁK A FORRADALMAKBAN

BECSEI ATTILA: A Magyar Királyi Posta a forradalmak viharában 119
TÓTH BÁLINT: Emlékek a Tanácsköztársaság repülőcsapatainak
tevékenységéről 146

DIPLOMÁCIAI KRÍZISEK

MIKLÓS DÁNIEL: Nyilasok Prágában 171
KRAJCSÍR LUKÁCS: Az előnyben részesített válság.
Az 1957-es szíriai krízis 188

AZ „ÚJ” BUDAPEST KÉT ARCA

BALOGH-EBNER MÁRTON: Az „oroszok által elfoglalt” lakások adminisztrációja 1945 és 1947 között Budapest XII. kerületében	215
KALMÁR MIKLÓS: Metróval a stadionba. Presztízsbetűházások a Rákosi-rendszerben	230

FORRADALMAK KELETEN ÉS NYUGATON

GYÖRGY SÁNDOR: A fegyvertelen fegyverrejtegető. Józsa György és társa pere	261
ZRUFKÓ RÉKA: A hatvanas évek lázadó ifjúsága az Egyesült Államokban	286

„KÓBORCIGÁNYOK”

HAJNÁCZKY TAMÁS: „...a kóborcigányok a haza védelméből és közérdekű munkákból éppúgy kivegyék részüket...” Országos „cigányrazzia” az első világháború alatt	311
MIKLÓS TAMÁS: Elképzélések és tervek az esztergomi cigányság letelepítésére a Horthy-korszakban	336

A Napi Történelmi Forrás Online Folyóirat repertórium 2018 (Összeállította György Sándor, Hajnáczy Tamás)	361
A kötet szerzői	369

ELŐSZÓ

A Napi Történelmi Forrás Online Folyóirat és Műhely harmadik kötetét tartja kezében az olvasó. Első kötetünk, a *Nem mindennapi történelem* 2017-ben, míg a második *Történelmi útvesztők* címmel, a rá következő évben jelent meg. Három évvel ezelőtt fogalmazódott meg bennünk az az elgondolás, hogy írásaink ne csak az interneten, hanem nyomtatásban is elérhetővé váljanak az érdeklődők számára. Akkor döntöttük el, hogy évenkénti megjelenéssel könyvsorozatot indítunk, amelynek kötetei mind a történelemmel hivatásszerűen foglalkozók, mind pedig az érdeklődők számára megfelelnek.

Eddigi köteteinkbe a kezdetekkor meghatározott szempontok szerint, vagyis könnyed, olvasmányos stílusban, ugyanakkor tudományos igénytelenséggel készült írások kerültek, azok íróinak kutatási és érdeklődési területének megfelelően. Miután szerzőink között vannak történészek, könyvtárosok, szociológusok és más tudományterületek művelői is akadnak, számos történelmi korszakból, illetve témából válogattunk. Korábbi köteteinkben is megfogalmazott céljaink szerint teljesen ismeretlen személyeket és eseményeket/eseményeket, illetve jól ismert történetek eddig feltáratlan részleteit mutatjuk be. Az itt szereplő írások ennek megfelelően szerteágazóak, a kötetben egyaránt helyet kaptak a Woodstockban bulizó hippik, a kábítószerek kutyák és a prágai követség nyilas diplomatái. Ami mégis összeköti ezen írásokat, az egyrészt a forrásközpontúság – legyen szó akár írott vagy képi forráskól, vagy éppen egy ló csontvázáról –, másrészt pedig az ismeretterjesztés szándéka. Ez utóbbinak megfelelően igyekeztünk a honlapunkon már megismert könnyedebb stílusból minél többet megőrizni.

Szeretné tudni, hogy került egy szíriai árvagyerek a Monarchiába, és lett a magyar katonai lótenyésztés „éllovasa”? És hogy lett szülőföldje 110 évvel később hidegháborús politikai és kémjátszmák színtere? Mi módon rengették meg a társadalmat különféle forradalmak a Vasfüggöny mindkét oldalán? Miként éledtek újra a Rákosi-korszak koncepciói perei az 1956-os forradalom leverése után? És hogyan próbálták meg rendezni a „cigánykérdést” az első világháború alatti és a két háború közötti Magyarországon? Hogy élték meg a Magyar Királyi Posta dolgozói és egy-

kori császári és királyi katonai pilóták az 1918-as összeomlást és az azt követő forradalmakat? Tudta, hogy az ismert Árpád-házi Szent Erzsébet mellett élt egy Boldog Erzsébet is, akit a kolostorból ragadott el későbbi férje? Hogy jelent meg Széchenyi és Kossuth világraszóló vitája egy kisváros sajtójában? És milyen módszerekkel fészkeltek be magukat a szovjetek az ostrom megpróbáltatásaiból épp csak magához térő Budapestre? Vagy miként válhatott a metró a szocialista nevelés eszközévé?

A szerkesztők

SZENTEK ÉS „PRÓFÉTÁK”

Kanyó Ferenc

AZ APÁCA, A SZERETŐ, A KIRÁLYNÉ ÉS A BOLDOG

EGY ÉLETRAJZ AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK IDEJÉBŐL

AZ ISMERETLEN BOLDOG ERZSÉBET

Ha Árpád-házi Boldog Erzsébet nevét meghalljuk, akkor szinte biztos, hogy először nem ennek az írásnak az alanya jut eszünkbe. Az Árpádok családjának a 13. században Szent Erzsébet lett a legismertebb szentje, róla számtalan életrajz és írás emlékezik meg. Az Erzsébetek közül széles körű ismertségnek örvend még Boldog Erzsébet, III. András lánya, az utolsó egyenes ági Árpád-házi leszármazott, aki 1338-ban hunyt el a tössi kolostorban.

Ám van egy harmadik Erzsébet is az Árpádok terebélyes családfáján, aki szintén elnyerte a boldog jelzőt, és akiről kevesen hallottak. Ez az Erzsébet V. István lányaként látta meg a napvilágot. Fennmaradt egy vitája Hevenesi Gábor tollából, aki a következőket írta róla: „Erzsébet, ki olyan nevet visel, melyen több magyar szentet is tisztelünk, V. István magyar király és Kun Erzsébet leánya volt. Kisgyermek korától kezdve Isten félelmére és szeretetére tanították. Négy éves korában belépett a domonkos apácák kolostorába, melyet Buda közelében, a Nyulak szigetén atyai nagyapja épített, s teljesen Isten tisztelétének és a mennyei dolgok szemlélésének szentelte magát. Nagynénjének, Szent Margitnak példáját követve élt mindaddig, míg a pápa akaratából el nem hagyta Magyarországot. Milánóban a Szent Péter-kolostorban élt, melyet nővére, Mária, a szicíliai Károly király hitvese alapított, és látott el gazdag adományokkal. Új otthonában Istentől kapott megvilágosítások közepette minden erény birtokosaként élt, de leginkább az alázatosságra törekvésben tűnt ki. Örömet lelte olyan házi munkákban, melyek a legkisebb szolgálóleány feladatai voltak: hamuzta a tűzhelyeket, takarította a cellákat, tüzet rakott. Minél inkább megalázta magát, annál kedvesebb volt mennyei Jegyese előtt. Földi korona helyett mennyei koronára lett méltó, és hogy övé legyen, 1285. március 6-án lelke fölszállt az égbe. Halála után szentségének híre mindenütt elterjedt.”¹

¹Hevenesi Gábor: Régi Magyar Szentség, Avagy: Magyar-Ország Bóldog emlékezetű ötven Szentekinek, és Bóldoginak le-képzett élete, kik Szt. István Király idejében Magyar-Országban vóltanak. Avagy A' Római Széken, avagy élő embertől nem emlithető régiek egyenlő értelméből, avagy szava hitt

Ez az életrajz egy idealizált életutat ír le, ami azonban darabokra tört akkor, amikor Karácsonyi János 1910-ben publikálta Lodomér esztergomi érsek levelét, amelyben Erzsébet jellemének egészen más természetű vonásai kerültek előtérbe.² Töredékes ismereteinkre jellemző, hogy számos Árpád-házi személlyel szemben nem került bele a *Korai magyar történeti lexikonba*, és a magyar uralkodók és rokonaik temetkezését nagy alapossággal összegyűjtő Kádár Tamás sem tért ki részletesen Erzsébet életére.³

A legutóbbi írás, amely népszerűsítő formában ismerteti Erzsébet életét, a közelmúltban látott napvilágot e sorok írójának tollából.⁴ Ez a megoldás azonban nem adott lehetőséget arra, hogy az Erzsébettel kapcsolatos forrásokat részletesen, mások számára visszakereshetően feltüntessem. Ezért ennek a tanulmánynak az egyik célja, hogy az ott röviden ismertetett fordulatos életutat megfelelő forrásokkal kiegészítsem. A lábjegyzetek tehát elsősorban a korszak kutatói számára készültek.

A másik célom pedig az, hogy azoknak az olvasóknak, akik érdeklődnek a középkori Magyarország történelme iránt, de nem szakmabeliek, bemutassam, hogy milyen nehézségekkel is szembesül egy történész, amikor töredékekből kell összeállítani egy életutat. Számukra talán érdekes lehet, hogy a középkori magyar történelemben is akadnak figyelemre méltó és tanulságos pályafutással rendelkező személyiségek, akik megérdemlik, hogy legalább egy tanulmány erejéig foglalkozzanak az életükkel.

ÜLDÖZÖTT SZÜLETÉSNAPOK

Azt a tényt, hogy mennyi bizonytalansággal kell dolgoznia egy középkorásznak, leginkább az mutatja jól, hogy nem tudjuk Erzsébet pontos születési évét sem. Wertner Mór, aki az egyes Árpádok életrajzát összeállította, és akinek a munkája manapság is fontos kiindulópont lehet, azt írja, hogy Erzsébetet négyéves korában vitték a Nyulak szigeti apácakolostorba.⁵ Adatát vélhetően nem is az oklevelekből, hanem egy másik, igaz, csak közvetett forrásból meríthette Erzsébet életkoráról. Az 1510-ből fennmaradt, Ráskay Lea által lejegyzett magyar nyelvű Margit-legenda a következő-

Historicusoknak írásból Szentek közé számláltattak. Most pedig az idvözült Szentekhez illendő tiszteltnek buzgóbb gerjesztésére a világ eleiben tétetnek. Nagyszombat, 1695. Latin nyelvű változatát lásd: Ungaricae sanctitatis indicia, sive brevis quinquaginta quinque sanctorum, beatorum. Tyrnaviae, Typis Academicis, 1737. 43–44.

² Karácsonyi János: A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kun László idejéből. *Századok* 1910/1. 1–24.

³ Kádár Tamás: A középkori magyar királyi és kormányzói családok tagjainak elhalálozási és temetési időpontjai valamint helyei 1301–1541 között. *Fons* 2011/1. 25–53. 29–30.

⁴ Kanyó Ferenc: A boldog Erzsébet. Egy zárdából megszöktetett Árpád-házi hercegnő kalandos élete. *Múlt-kor* 2017/2. 92–97.

⁵ Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. 527–531.

ket írja: „Az ötödik szorornak [nővérnek, vagyis apácának – K. F.] vala neve Erzsébet, és ez vala István királynak leánya, mely István király vala egy ember gyermeke Szent Margit asszonnyal. E szoror Erzsébet vala az időben huszonegy esztendő, mikoron bizonyosságot tön Szent Margit asszonynak szentségéről. Mikoron pedig bejött vala a szent szerzetbe, az időben vala négyesztendő.”⁶ Nem sokkal Margit halála után sor került a szentté avatását célzó perre. 1276-ban kihallgatták Margit környezetét, és le is jegyezték ezeket a vallomásokat, közöttük Erzsébetét is. (Ezzel azon kevés Árpád-házi közé tartozik, akinek a saját szavai az utókorra maradtak, még akkor is, ha ez szigorú keretek közé szabva történt meg.)

Ha huszonegy évesen történt meg a vallomástétele (és négyévesen lépett a kolostorba), akkor 1255-öt adhatunk meg születési éveként.⁷ A szentté avatási perben Erzsébet máshol is megadta az életkorát. Elmesélte, hogy kilenc-tíz évesen Margit ciliciumát (vezeklőövét) saját kezével megérintette, mire a nagynénje elzavarta magától.⁸ Mivel Margit halálának éve (1270) pontosan ismert, és a történet valószínűleg évekkel azelőtt történt, hogy Erzsébet nagynénje elhunyt volna (a vallomása további részében Erzsébet még több eseményről is beszámol), ezért a legendában megjelölt születése időpontjára ez is egy megfelelő támpontot adhat.

Bár magam a korábban említett írásomban elfogadtam az 1255-ös dátumot, két körülmény óvatosságra int. Az egyik, hogy a magyar nyelvű Margit-legenda a 16. században keletkezett, és mint alább utalni fogok rá, Erzsébet életét illetően más kérdőjeles adattal is dolgozik. A másik körülmény István többi gyermekét illeti: István lányainak születési sorrendje jelentősen megváltozna.

Wertner Mór V. István lányainak születési sorrendjét a házasságaik szerint adja meg, feltételezve azt, hogy a legidősebb lány házasodott először, és őt követte a többi. Ennek alapján Katalin 1256/57 körül, Mária 1257/58 körül, Anna pedig 1260-ban születhetett.⁹ Erzsébet születését 1262 előtt jelöli meg.¹⁰ Mivel IV. László király születésének 1262-es időpontja ismert, a szülei pedig 1255-ben házasodtak össze, így Erzsébet, aki biztosan László nővére volt, a két időpont között láthatta meg a napvilágot. Katalin házasságának az időpontja valószínűleg 1268-ra esik.¹¹ Mária es-

⁶ Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1983. 171.

⁷ Karácsonyi 16. szintén 1255-öt jelöli meg születési éveként.

⁸ *Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatételeiről*. Fordította Bellus Ibolya és Szabó Zsuzsanna. Balassi Kiadó, Budapest, 1999. 84. (A továbbiakban *Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája*...) Bár a szöveg szerint itt az életkor Margitra vonatkozik, valójában Erzsébet a saját éveinek számát adja meg, amire a lábjegyzet fel is hívja a figyelmet. Ugyanerről lásd Lovas Elemér: *Boldog Margit történetének részletes forráskritikája. Pannonhalmi szentbenedekrendi főiskola évkönyve 1916*. 203–346.

⁹ A felsorolt Árpád-házi hercegnők születésére sorrendben lásd Wertner 505–508; 510–512; 514–517.

¹⁰ Wertner 527.

¹¹ Gál Judit: IV. Béla és I. Uros szerb uralkodó kapcsolata. *Századok* 2013/2. 471–499. 491–492.

külvőjére 1270-ben, Annáéra 1274-ben kerülhetett sor.¹² A problémát Wertner meghatározásában az jelenti, hogy V. István lányai vélhetően valóban életkoruk szerinti sorrendben mentek férjhez, ám ez semmit nem árul el Erzsébet koráról, hiszen azt, hogy őt apácának szánták, nem jelenti azt, hogy ő lett volna a legkisebb.¹³ Biztosan Erzsébet után született László, valamint András herceg is.

Wertner idézi azt az oklevelet, amelyben elsőként említik Erzsébetet, még pedig 1265-ből.¹⁴ Ha feltételezzük, hogy a Margit-legenda értesülése Erzsébet négyéves korában történő szerzetbe lépéséről megfelel a tényeknek, akkor az oklevél keletkezése idején legalább négyéves lehetett, vagyis legkésőbb 1261-ben született. 1270-ben viszont már úgy tűnik, hogy cselekvő személyként lép fel, V. István az ő kérésére erősít meg több oklevelet, és ha valóban következtethetünk arra, hogy ez egy személyes kérése volt az uralkodó felé, akkor valószínűbb, hogy Erzsébet inkább a legendából következő tizenöt éves kor körül járhatott.¹⁵

Van azonban még egy adat, amely támogatja az 1255 körüli születést. Az 1308-ban keletkezett *Descriptio Europa Orientalis* leírja, hogy Erzsébet harmincnégy évet töltött el a kolostorban.¹⁶ Ez vélhetően a szerző félreértése lehet, és inkább az életkorát, semmint az apácáfátyol viselésének az idejét adhatta meg, ez esetben ugyanis Erzsébet születése megelőzte volna szülei házasságát. Szökése a Margit-szigeti kolostorból 1288-ban történt, ha ekkor valóban harmincnégy éves volt, akkor a magyar nyelvű Margit-legenda értesülése az életkoráról pontosnak tekinthető.¹⁷ Ezt az életkort alátámasztja Lodomér érsek levele is, aki az 1288. évet Erzsébet kolostorba lépésének harmincadik évének nevezi.¹⁸ Az adatok számbavétele után nagy valószínűséggel megjelölhetjük 1255-öt a születési éveként.

¹² Wertner 510–512; 514–517.

¹³ Akadnak azért olyan kutatók is, akik kétségbe vonták Wertner megállapítását. Lásd Fraknói Vilmos: Mária, V. István leánya, nápolyi királyné. (1271–1323). *Budapesti Szemle* 1906/349–351. szám, 321–358.

¹⁴ Georgius Fejér: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus IV. Vol. 3. Budae, 1829. 295–296.

¹⁵ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. XII. kötet, Pest, 1874. 21–22; 23; 24; A három oklevélben persze megnevezik, hogy Erzsébet nevében Káta nembéli István, valamint Miklós domonkos szerzetes jártak el.

¹⁶ Olgierd Górka: *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Cracoviae, 1916. 35–36. A szövegkiadás azonban felhívja a figyelmet arra, hogy van olyan kézirat, amelyben csak harminchárom év szerepel. Olgierd Górka: *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Krakko, 1916. 53–55.

¹⁷ Ugyanakkor a *Descriptio* felsorolja a lányokat, abban a sorrendben, ahogy Wertner is, utalva arra, hogy ez egyúttal születési sorrendet is jelent.

¹⁸ Makkai László – Mezey László (szerk.): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI–XIV. század*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960. 207. (106. sz. levél).

A MARGIT-SZIGETI KOLOSTORBAN

Hogy Erzsébet pontosan miként viszonyult ahhoz, hogy gyermekkorától kezdve a Nyulak szigetén lévő kolostorban élt, források híján nem tudjuk megmondani. Az itteni életéről kétféle kép bontakozik ki előttünk: Egyrészt a kolostor életébe és mindennapjaiba beilleszkedő nővére, amiről elsősorban a magyar nyelvű Margit-legenda árulkodik, másfelől a Nyulak szigeti kolostort a királyi rokonsága révén gyarapító apácáé.

Wertner Mór összefoglalása aránylag pontosan bemutatja, hogy milyen birtokszerzemények, illetve megerősítő oklevelek kötődnek Erzsébet személyéhez.¹⁹ 1270-ben V. István Kátai István, a Nyulak szigetén élő apácák és Erzsébet officialisának (mai szóval tisztartójának) kérésére megerősítette a csallóközi Thena birtokában.²⁰ Újbéccsel (elpusztult település a mai Pest területén) is ebben az esztendőben gyarapodott az apáca kolostor birtokállománya a király jóvoltából.²¹ Ugyanebben az évben István az apja által a kolostornak adott jogokat is megerősíti, ebben az oklevélben szintén megemlíti Erzsébetet.²² Két évvel később, 1272-ben a király szintén egy IV. Bélától származó adományt erősít meg.²³ A sor folytatódik ugyanebben az évben egy újabb földdarabbal.²⁴ De István magától is adományozott előjogokat a kolostor népeinek.²⁵

V. István 1272-ben váratlanul elhunyt, a halálát követően pedig a felnőtt korú uralkodó hiányában a Nyulak szigetén ölték meg Béla macsói herceget, akinek a maradványait többek között Erzsébet temettette el.²⁶ Ám az oklevelekből az világlik ki, hogy a fiatalon királlyá lett IV. Lászlónál (illetve édesanyjánál, Kun Erzsébetnél, valamint a gyorsan cserélődő kormányzatoknál) mintha még könnyebben érték volna el az újabb adományokat. 1275-ben egy Kuldu nevű földet kaptak meg.²⁷ Egy évvel később már magán a szigeten lévő királyi birtokok jutottak személyesen Erzsébet és az apácák birtokába a király kezéből.²⁸ Ebben az évben megerősítette nagyapja egy korábbi adományát, valamint intézkedett egy szőlőbirtokról is.²⁹ 1277-ben Tár-

¹⁹ Wertner 527–528.

²⁰ Wenzel XII. 17. sz., 23.

²¹ Uo. 18. sz., 24. Újbécsről lásd: Gárdonyi Albert. Középkori települések Pest határában. *Tanulmányok Budapest múltjából* 8. évf. 1940. 14–27. 16–18.

²² Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*. VIII. kötet. Pest, 1870. 205. sz., 310.

²³ Uo. 257. sz., 380–382.

²⁴ Uo. 261. sz., 387.

²⁵ Uo. 266. sz., 394.

²⁶ Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungariae*. Nap Kiadó, Budapest, 2005. (Reprint) 1150. (A továbbiakban *Catalogus fontium*.)

²⁷ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár* IX. kötet. Pest, 1871. 80. sz., 125.

²⁸ Uo. 96. sz., 143–144.

²⁹ Uo. 97. sz., 145; 98. sz., 146–147.

nok települést kapta meg Erzsébet és az apáca kolostor.³⁰ Újabb egy év múlva pedig az apácák mentességet kaptak különböző bíróságok (beleértve a nádorit is) alól.³¹ 1278-ban megismételte a szigetet érintő adományát, amelybe azonban belefoglalta azt is, hogy az esztergomi érsek várához és tornyához tartozó földek a kivételek közé tartoznak.³² László Erzsébet kérésére megerősített egy magánadományt is, valamikor 1279 körül.³³ A sziget birtoklását 1282-ben és 1283-ban László újra megerősíti.³⁴ Arra is sor került, hogy a kolostor egyik oklevelét átírták szintén Erzsébet kezdeményezésére.³⁵ Még 1280-ban a Somogy megyei Telekit kapta meg a kolostor az uralkodótól Erzsébet közbenjárására.³⁶

Nem csak a királytól, hanem magánbirtokosoktól is kapott a kolostor adományokat; Máté nádor 1283-as végrendeletében két falut hagyott az apácákra, Erzsébet pedig gondoskodott a végrendelet végrehajtásáról.³⁷ Szolnok nembeli Péter is két települést adományozott a kolostornak.³⁸ A király nővére még vásártartási jogot is szerzett az apácák egyik birtokára, amelyet a király egy Lábodon kelt oklevele engedélyezett.³⁹ 1283-ban édesanyjától, Kun Erzsébettől kapta meg Berényt, amely adományt a király is megerősítette.⁴⁰ Ebből az évből maradt ránk még egy oklevél, amely többek között a Jenő falu kapcsán folytatott pereskedésről tudósít, és Erzsébet tisztartóit említi.⁴¹

Néhány év szünet következik az adományok sorában, ám 1286-ban IV. László ismét a nővérét említve bővíti az apáca kolostor birtokainak sorát.⁴² 1287-ben Moys nádor egykori adományát erősíti meg, amelyet annak özvegye Erzsébet és a kolostor számára tett.⁴³ 1289-ben a király visszaadta azt a földet is a nővérének, amelyet tévedésből közben másnak adományozott.⁴⁴ Ismeretlen annak az oklevélnek az év szerinti kelte, amelyben két Somogy megyei falu került az apácákhoz.⁴⁵

³⁰ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár IV. kötet*. Pest, 1862. 37. sz., 76–77; Wenzel IX. 176. Az adományt a király megerősítette: Wenzel IX. 115. sz., 172–173. és 198. sz. 279–280. 1280-ban egy peres ügy zárul le az apácák és a helyi birtokosok között.

³¹ Wenzel IX. 141. sz., 203–204.

³² Uo. 143. sz., 206–207; vö. Wenzel XII. 187. sz., 231–232.

³³ Wenzel IX. 185. sz., 266.

³⁴ Uo. 236. sz., 332–333; uo. 253. sz., 355–356.

³⁵ Uo. 431. sz., 579.

³⁶ Wenzel XII. 240. sz., 290–291; uo. 246. sz., 297; uo. 265. sz., 319.

³⁷ Wenzel IX. 257. sz., 360–361.

³⁸ Wenzel XII. 278. sz., 331–333.

³⁹ Wenzel IX. 396. sz., 548.

⁴⁰ Wenzel IV. 159. sz., 257–259; uo. 158. sz., 255–256.

⁴¹ Wenzel XII. 321. sz., 390–392.

⁴² Wenzel IX. 314. sz., 442.

⁴³ Wenzel XII. 458. sz., 458–459.

⁴⁴ Wenzel IV. 217. sz., 340.

⁴⁵ Wenzel XII. 557. sz., 705.

Erzsébettel hozhatók kapcsolatba azok az oklevelek is, amelyek a Nyulak szigetén lévő kolostor és Buda közötti vitákhoz vezettek el.⁴⁶ Még 1290-ben, László uralkodásának utolsó évében is születik oklevél arról, hogy a budaiak ne tartsanak vásárt az apácák kárára.⁴⁷ Ekkor már, az alább ismertetendő események miatt, Erzsébet nem volt tagja a Nyulak szigeten élő apácák közösségének, az oklevelek megfogalmazása is megváltozik. 1288-tól kezdve például említik a férjét, és noha még mindig az apáca kolostor javára történnek az adományok, az oklevelek diszkrétan nem fejtik ki, hogy mi történt Erzsébettel. Erre példa az az 1288-ban kelt oklevél, amelyben IV. László sokadik alkalommal erősíti meg az apácákat a sziget birtoklásában, mégpedig Erzsébet és a férje (!) közbenjárására.⁴⁸

Az 1278-as mentességi oklevélben Erzsébet már a Nyulak szigeti kolostor priorisszájaként fordult elő. Talán akkor is még a Margit-szigeti apácák apátnője lehetett, amikor 1283-ban egy peres ügyben tartott határjárás során őt nevesítették tulajdonosként.⁴⁹ A korábban említett 1276-os vizsgálódások idején, valamint a magyar nyelvű Margit-legendában is egy Katalin nevű priorissza állt az apáca kolostor élén.⁵⁰ Az említett időben Katalin már betöltötte a hetven évet a legenda szövege szerint, vagyis nem sokkal később elhunyt, és Erzsébet követte őt a kolostor élén. A váltásra tehát 1276 és 1278 között került sor. Hogy pontosan meddig viselte ezt a tisztséget, azt nehéz lenne megmondani.

Erzsébet talán számíthatott arra, hogy valóban végigjárja azt az életutat, amelyet a szülei szántak neki, és amely egyenes utat jelenthetett volna a legjelentősebb Árpád-házi szentek és boldogok közé. (Ne feledjük el, hogy az Erzsébetről ismert adataink arra utalnak, hogy még a neves nagynénjénél, Szent Margitnál is korábban, négyévesen került a kolostorba.) Ezt a tervet azonban két olyan esemény szakította félbe, amely gyökeresen megváltoztatta az életét.

A SZERBIAI KIRÁLYNÉ

Hevenesi fentebb idézett rövid szentéletrajzában Erzsébet 1285-ben elhunyt, ám a fentebb ismertetett oklevelekből már láthattuk, hogy Erzsébet nagyon is életben volt a vélt halálozási dátumát követően. Az első eseménynek, amely V. István lányának az életét megtörte, egy szerbiai látogatás bizonyult. Ez a momentum mind az Erzsébettel foglalkozó rövid szentéletrajzokból, mind pedig általában a késő Árpád-kort

⁴⁶ Wenzel IX. 324. sz., 453–454; uo. 325. sz., 454–455.

⁴⁷ Uo. 377. sz., 522–523, Wenzel IV. 227. sz., 353.

⁴⁸ Wenzel IX. 338. sz., 471.

⁴⁹ Uo. 265. sz., 370–371; 1282-ben egy oklevélben vélhetően szintén a kolostor priorisszájaként járt el, amikor engedélyt adott egy szőlő eladására. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár. VI. kötet*. Budapest, 1876. 204. sz. 283–284.

⁵⁰ Érszegi 170.

is magukban foglaló ismeretterjesztő munkákból hiányzik, ennek oka pedig a már sokszor említett bizonytalan kronológia. Georgios Pachymeres bizánci történetíró az alábbiakról számolt be: „...sok tényező szólt a megállapodás ellen, így az, hogy a király borzalmas eskük alapján szerezte meg Terteres lányát, és hogy minden jel szerint törvényesen egybe is keltek; továbbá a leányka fiatal kora; azután az, hogy a szerb előzőleg tulajdon testvérbátyja, István feleségének nővérét, aki egyben a császár feleségének nővére is volt, a magyar király leányát, amikor Szerbiában tartózkodott, jóllehet az apácafátyolt is felöltötte, parázna módon magáévá tette.”⁵¹

Pachymeres sorai II. István (1282–1321) szerb királyról szóltak, akit a magyar történelemkönyvekben Milutin Istvánnak vagy Uros Istvánnak is szoktak nevezni. A középkori szerb állam egyik jelentős uralkodójaként 1282-ben szerezte meg a szerb trónt a bátyjától, Dragutin Istvántól, aki 1276 és 1282 között Szerbia, 1282-től 1316-ig pedig a Szerémség királyaként uralkodott.

Erzsébet utalásként előfordul Nikephoros Gregoras bizánci történetíró munkájában is, aki Pachymeres munkáját is felhasználta. Ő annyit ír, hogy a sógornőjével (Erzsébettel) kötött törvénytelen házasságot a szerb egyház nem ismerte el, így végül Milutin István elbocsátotta őt, és elvette Szvetoszláv bolgár cár lányát.⁵²

Mindkét értesülés egyértelműen fogalmaz: Dragutin István felesége a már fentebb is említett Katalin, Erzsébet testvére volt. A bizánci császárné személye is ismerős lehet a számunkra, ő ugyanis Anna, Erzsébeték testvére, akit fentebb már említettem. A két történetíró által megnevezett bolgár cár pedig I. György (1280–1292), aki a kun származású Terter-dinasztia első uralkodójaként lépett trónra, valamint a fia Teodor Szvetoszláv (1300–1322).

A magyarországi források teljes egészében hallgatnak az esetről. Sem az elbeszélő, sem pedig az okleveles forrásokban nem találtam nyomát annak, hogy még csak érintőlegesen is, de utaltak volna Erzsébet szerbiai kalandjára. Ez azért különös, mert a később ismertetendő, Erzsébet szerepével kapcsolatban rendkívül kritikus Lodomér érsek a levelében egyetlen szóval sem említi meg ezt az esetet, pedig ez számára olyan „magas labda”, amelyet aligha hagyott volna ki IV. (Kun) László és családja bűneinek felsorolásánál.

Wertner Mór a korábbi feldolgozásokat áttekintve arra jutott, hogy képtelenség, hogy Erzsébet valaha is dokumentáltan Milutin felesége legyen. Idézi Johann Christian Engel (1774–1814) művét, aki úgy vélte, hogy Erzsébet házasságára 1286 körül került sor, hozományul Boszniát és Macsót vitte a frigybe, ami egészen 1296-ig tartott.⁵³ Wertnernek abban kétségtelenül igazat kell adni, hogy a mondott időszakban

Erzsébet ilyen hosszan egészen biztosan nem lehetett Milutin felesége, tekintve hogy nem tartózkodott Szerbiában, és egy később ismertetésre kerülő botrányból is tevékenyen kivette a részét.

A vonatkozó bizánci források tükrében azonban abban bizonyosak lehetünk, hogy az eset mégis megtörtént. Nincs más személy a középkorból, akire a leírások illenének. Hogy a magyarországi elbeszélő forrásokból és még inkább az okleveles emlékekből ez az eset miért hiányzik, arra egyelőre nehéz pontos magyarázatot találni. Talán azért nem említették meg, mert mint látni fogjuk, a házasságuk nem tarthatott sokáig, és a törvényességét is kétségbe vonták. De az is lehetséges magyarázat, hogy a Milutinnal való házasság később történt, és az Erzsébetéről szóló magyarországi okleveles, valamint a külföldi elbeszélő források ezért nem tesznek említést róla. Az esemény időpontjáról ugyanis kétféle elképzelés él a külföldi szakirodalomban. Az egyik az 1280-as évek közepére, a másik viszont az 1290-es évekre teszi a szerb uralkodó és a magyar királylány házasságát.

Ha számba vesszük a bizonyítékokat, akkor látjuk, hogy az első elképzelés mellett több érv sorakoztatható fel. Egyfelől a fentebb idézett bizánci forrás világosan kijelenti, hogy az Erzsébet és a Milutin közötti házasság már azelőtt megtörtént, hogy sor került volna az esküvőre György bolgár cár lánya, Anna, valamint a szerb uralkodó között. Ennek az időpontja pedig konkrétan ismert, ugyanis 1284. augusztus 11-re datálható két dokumentum, amelyben Dubrovnik városa ajándékot küld a bolgár cár lányának és Milutinnak az esküvőjére.⁵⁴ Erzsébet házassága, mint azt később látni fogjuk, 1288 és 1290 között élt, így bármilyen olyan elképzelés, amely Erzsébet és Milutin házasságát Annáé után teszi, csak ekkor valósulhatott meg.

A szerb uralkodó nem különösebben volt válogatós a házasságait illetően, többnyire akkor kötötte meg és bontotta fel őket, amikor a politikai érdekei úgy diktálták. Anna édesapját 1292-ben mongol nyomásra detronizálták, így az általa nyert bolgár szövetség értelmét veszítette.⁵⁵ A válás kimondására csak 1299-ben került sor, ám Pachymeres szavaiból arra is következtethetünk, hogy valójában Milutin soha nem lépett formális házasságra Erzsébettel. Ennek azonban ellentmond a már korábban említett *Descriptio Europae Orientalis*, amely a feltámadó nyugati érdeklődés okán keletkezve írta le a balkáni államok és Magyarország viszonyait.⁵⁶ Erzsébetről a következőket tudjuk meg: „...Ugyanezen István királynak született három leánya is, akik közül az elsőt a jelenlegi konstantinápolyi császár vette el, de ez elhalálozván a Monté Ferrato-i örgróf leányával házasságot kötött. A másodikat hozzáadta

⁵⁴ Georgieva 86–87.

⁵⁵ Uo. 98.

⁵⁶ Írásom határait alapvetően átlépné a forrás keletkezésének és értékelésének a részletezése. További irodalomért lásd Csukovits Enikő: Magyarország helye Kelet-Európában. A *Descriptio Europae Orientalis* országleírásai. In Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczy Áron (szerk.): *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 2013. 71–82.

⁵¹ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 327.

⁵² Sashka Georgieva: Bulgarian-Serbian Marital Diplomacy from the end of 13th to the Beginning of 14th Century. *Istorijski Casopis* 56. évf. 2017. 85–128. 96–97.

⁵³ Wertner 529–530.

Szicília mostani királyához. A harmadikat Istvánhoz, Szerbia királyához. A negyediket kolostorba küldte – abba, ahol a fent nevezett nővérének, szűz Margitnak a teste nyugszik –, itt harminckét éven keresztül élt; azután hitehagyó lett és férjül választott egy bizonyos csehországi nemest, akinek a halála után Rácország királyát szerezte meg férjéül; és Rácország említett királyának született tőle egy leánya, akit hozzá szeretne adni Károly úrhoz vagy fiához; amikor Magyarország szőben forgó királya, László, örökös nélkül meghalt, ahogyan elmondottuk, az ő összes nővére szakadárokkal élt házasságban, kivéve Szicília királynéját, ezért ő, mint katolikus, maradt az ország örököse, és ő adományozta oda ezt az országot elsőszülött fiának, Martell Károlynak; miután ő meghalt, helyébe a királyságban a fia, Károly Róbert lépett, aki most uralkodik az ecsetelt jog alapján; ennyi legyen elég Magyarországról.”⁵⁷

Milutin István szerb király freskója a Studenica monostorban.

Forrás: Wikimedia Commons

⁵⁷ Borzákné Nacs Mária – Szegfű László Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*. 1987–1988. 13–27. 24.

A Descriptio nyomán ezért elsősorban a szerb irodalomban elterjedt az a nézet is, hogy Erzsébet 1292-ben vagy azt követően házasodott össze Milutinnal. Ha hihe-tünk Pachymeresnek, és a házasság nem volt törvényes, a Descriptióban azért szerepel Erzsébet törvényes feleségként, hogy a lánya kapcsán szövögetett házassági terveknek ne legyen akadálya.⁵⁸ Azonban a két elképzelés, valamint a Descriptio és a bizánci források feloldhatatlan ellentétben állnak egymással.⁵⁹

Mit tudunk meg Erzsébetről ebben az időszakban a magyarországi okleveles anyag alapján? Nos, feltűnő, hogy miután Erzsébet az alább ismertetett módon Csehország-ba távozott, többet hazai forrás nem említette. Erzsébet életében van egy hiátus 1290 után, ugyanis az első adat, ahol ismét találkozunk a névvel, 1300-ból származik, de ekkor Erzsébet már Nápolyban él.⁶⁰ Az említések hiánya tehát megengedi a feltétele-zést, hogy 1290 és 1300 között Erzsébet nem tartózkodott Magyarországon.

Ugyanakkor van egy másik, igaz, kisebb „lyuk” Erzsébet életének oklevelekből összeállítható idővonalán. 1283 és 1286 között mindössze egyszer szerepel oklevél-ben.⁶¹ Ez összevág a korábbi házasságot feltételezők kronológiájával, akik szerint Erzsébet és Milutin rövid házasságára (vagy együttélésére) 1283 és 1284 során került sor.⁶² Ezt támaszthatja alá esetleg az a megfigyelés is, hogy az 1285-öt követő ok-levelekben egyetlen alkalommal sem nevezik Erzsébetet a Margit-szigeti kolostor priorisszájának.⁶³ Ez logikus következménye lehet a szerbiai eseményeknek, ha csak nem tartott Erzsébet és Milutin kapcsolata nagyon rövid ideig, akkor Erzsébet nem maradhatott az apácakolostor élén. Tekintve, hogy nagy valószínűséggel született egy lánya a szerb uralkodótól, aki utóbb az országban maradt, ezért a házasság idő-tartama legalább kilenc hónap lehetett.⁶⁴

A korábbi kronológia mellett három közvetett bizonyíték szólhat. Az első, hogy amennyiben Erzsébet 1292-t követően vagy utána ment férjhez Milutinhoz, úgy a szerb uralkodó III. Andrással létesített rokonsági kapcsolatot. Csakhogy III. And-rás származása finoman szólva is kétségesnek mondható, a legfőbb támogatója pe-dig az a Lodomér érsek, aki kikelt Erzsébet ellen az 1288-ban írott levelében. Erzsé-bet pedig meglehetősen távoli rokonának számított az újdonsült királynak, akinek egyébként is számtalan problémával kellett megküzdenie, és korántsem biztos, hogy alkalmas szövetséges lehetett Szerbiának. A másik közvetett bizonyíték Erzsébet

⁵⁸ Georgieva 97–98.

⁵⁹ Élisabeth Malamut: Les reines des Milutin. *Byzantinische Zeitschrift* 2000/2. 490–507. 497–498.

⁶⁰ Wertner 529.

⁶¹ Dr. Ferdinandus Knauz (ed.): *Monumenta ecclesiae Stigoniensis*. II. tomus, Strigonii, 1882. 177. sz. 196–198.

⁶² Georgieva 97.

⁶³ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy nem mindenki vélekedik úgy, hogy Erzsébet nem állt már a kolostor élén ebben az időben. Lásd Szabó Károly: *Kún László 1272–1290*. Budapest, 1886. 145–146. lábjegyzet.

⁶⁴ Malamut 496.

apáca mivoltában rejtőzik, azt ugyanis a bizánci források kiemelik, hogy apácaként élt együtt Milutinnal. Arról pedig nincs adatunk, hogy férjének, a cseh Závís von Falkensteinnek a halála után gyorsan visszavette volna az apácafátyolt (Závís életéről lásd alább). A harmadik közvetett adat Erzsébet sokat tárgyalt életkora lehet. Ha a legkorábbi 1292-es adatot nézzük, akkor Erzsébet már betöltötte a 37. életévét. Középkori mértékkel nézve ez nem számított olyan fiatalnak (noha gyakori statisztikai félreértés, hogy az átlagéletkort egyes konkrét személyek életkorára vetítjük rá). Az életkornál is fontosabb tényező, hogy Erzsébet már kifelé tartott a termékeny éveiből, középkori viszonyok közepette nem számított gyakorinak, hogy valaki közel negyvenévesen gyermeknek adott életet, márpedig Erzsébetnek, mint azt már említettem, biztosan született egy lánya Milutintól.

A Descriptio leírásának van egy másik vonulata is: igyekezett kiemelni a nápolyi és a francia uralkodóház rokonságát a magyar királyokkal. Láthatóan fontos személynek számított Mária, Erzsébet nővére és V. István lánya, akiről a fentebb idézett leírás alapján kiemeli, hogy ő az egyetlen, aki igaz katolikus hitben él a leírás megszületésének időpontjáig. Ez nem feltétlenül cél nélküli kiemelés: V. István lányai és az ő leszármazottjai ugyanis joggal aspirálhattak a magyar trónra. Nem kizárt, hogy a szerző Erzsébet házasságainak sorrendjét is felcserélte azért, hogy megerősítse a magyarországi Anjouk trónigényének jogosságát, ami különösen azért érdekes, mert a forrás 1308-as keletkezése idején Erzsébet már Nápolyban élt.⁶⁵

Mindezek arra engednek következtetni, hogy bár a források ellentmondásosak, és ezt az ellentmondást nehéz feloldani további magyarázatok nélkül, úgy tűnik, hogy a korábbi házassági időpont közelebb állhat a valósághoz.

SZÖKÉS A NYULAK SZIGETÉRŐL

Bárhogy és bármikor is történt a szerbiai eset, 1288-ban Erzsébet már néhány éve Magyarországon, a Nyulak szigetén élt. IV. (Kun) László uralkodása alatt alaposan megváltozott az ország képe. A kiskorú király uralkodása idején gyors egymásutánban cserélték egymást a különböző király melletti kormányzatok, amikor pedig László végre nagykorú lett, a királyi hatalom megszilárdítására tett kísérleteiben, valamint a kunokkal kapcsolatos politikájában kevés volt a köszönet és a kiszámítható elem.⁶⁶

Az általános politikai válságot súlyosbította egy dinasztikus probléma is: 1278-ban meghalt Erzsébet és László öccse, András herceg, aki a király család utolsó férfi-

örökösének számított. Mindennél sürgetőbbnek bizonyult volna, hogy László gondoskodjon a családja fennmaradásáról, ám feleségét, a Magyarországon Erzsébet néven uralkodó Anjou Izabellát eltaszította magától, és a kun szeretőjével élt. 1280-ban ezért az ország előkelői odáig ragadtatták magukat, hogy a királyt egyszerűen összezárták a felségével, hogy a kívánt utód megszülethessen. Erre ugyan nem került sor, ám mégis valamiféle törékeny béke kialakult a felek között.⁶⁷

1286-ban azonban az uralkodó felborította ezt a viszonyt, a feleségét a Margit-szigeti apácakolostorba záratta, a királynéi javak jövedelmét pedig a szeretőjének, Édunak engedte át.⁶⁸ Ebben az időben Erzsébet alighanem komoly szerephez jutott a királyi udvarban, bár formális pozíciója értelemszerűen nem volt. Erzsébet befolyásáról két momentum árulkodik a kolostornak juttatott bőséges királyi adományok mellett. A magyar nyelvű Margit-legenda szerint, amikor László súlyos betegségbe esett, és már-már lemondtak az életéről, Erzsébethez küldtek, hogy Szent Margit apácafátylát elküldjék a királyhoz, hogy meggyógyuljon. Erzsébet cselekedett, László pedig túlélte a betegséget.⁶⁹ A további árulkodó adat két oklevélből származik. Az egyik az alább idézendő oklevél Lodomér érsektől, amely szerint Erzsébet szította a király és a királyné közötti rossz viszonyt. Maga a királyné is kiemeli egy oklevelében, hogy nehéz helyzetét ellenségei áskálódásának tulajdonítja, és itt nem nehéz Erzsébetre gondolnunk.⁷⁰

A pápa felszólítására László végül 1287 őszén szabadon engedte Izabellát, ám a királynéi jövedelmeket nem adta vissza. Ezért az esztergomi érsek, Lodomér gyűlést hívott össze Budára, amely határozatot hozott a királynéi birtokok visszaadásáról. László látszólag engedett, és bűnbánatot tartott, de amint csökkent a nyomás, ismét elkoboztatta a királyné jövedelmeit, akinek Esztergomba kellett menekülnie az érsek védőszárnyai alá.⁷¹

A királyi udvarban közben látogatást tett Závís von Falkenstein, a Vitkovci család sarja, a Rosenberg-dinasztia tagja. Závís II. Ottokár (1253–1278) cseh király politikai ellenfelének számított, annak halála után pedig elvette feleségül Kunigundát, az özvegy királynét.⁷² Kunigunda egyébként Árpád-házi leszármazott volt, mégpedig IV. Béla unokája, édesanyja, Anna macsói hercegnő révén, aki jelentős politikai szerepet játszott apja uralkodása idején, V. István elől viszont a Cseh Ki-

⁶⁷ Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2005. 58–59.

⁶⁸ Zsoldos 59.

⁶⁹ Érszegi 164–165. A történet hitelességét két dolog gyengíti. Az egyik, hogy a szöveg szerint László ekkor tizenhárom éves volt. Márpedig a király 1262-es születésének dátuma nagy biztonsággal ismert, így erre az esetre 1275-ben került volna sor, akkor viszont Erzsébet még bizonyosan nem töltötte be az apácakolostor vezetőjének tisztségét. A másik gyanúra okot adó elem, hogy a latin nyelvű Margit-legendában Erzsébet neve nem szerepel ebben a történetben.

⁷⁰ Zsoldos 59.

⁷¹ Uo. 60.

⁷² *Catalogus fontium* 497–498.

⁶⁵ Borzákné Nacs Mária: *A Descriptio Europae Orientalis eszmei háttér és politikai célzatossága*. Doktori értekezés. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Kecskemét, 1985. 39–40, 80.

⁶⁶ Kun László uralkodásáról részletesen lásd Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002; vö. Szabó Károly fentebb jelzett művével.

ráltságba menekült.⁷³ Závis az özvegy királyné segítségével rendkívüli befolyásra tett szert hazájában, ám a hatalma inogni kezdett akkor, amikor II. Vencel (1278–1305) cseh király feleségül vette Habsburg Rudolf lányát, Juditot, a király újdonsült apósa pedig minden követ megmozgatott, hogy Závist eltávolítsa a hatalomból. Ez sikerrel járt, így Závis a magyar király szövetségét kezdte el keresni 1288-ban.⁷⁴

Závis az egykori források tudósítása szerint megtestesítette a korabeli lovagi ideált; nagyerejű, ugyanakkor művelt ember hírében állt. Hogy az ebből fakadó személyes vonzalom, vagy a király hatalmi politikája, esetleg mindkettő szerepet játszott a történetekben, azt ennyi évszázad távolából már nem tudhatjuk meg. Mindenesetre László fegyverrel tört a Nyulak szigetén lévő kolostorra, ahol látványosan elraboltatta Erzsébetet, majd pár nappal a zajos akciót követően megölték az esküvőt a király nővére és Závis között.

Az egyház természetesen nem örült ennek a fordulatnak, amint az Lodomér érsek fennmaradt leveléből világosan kiderül. Erzsébet szerepéről a következőket írta a pápának: „... A király és a királyné közötti eme viszálykodásnak kígyótermészetű magvetője Erzsébet, a király húga volt, ki az apácáknak a budai szigeten lévő kolostorában kolostorbalépésének 30., szerzetesi fogadalmának, elfátyolozásának és felszentelésének 26. évében járt. Több esztendőttől fogva a tatárfélékkel való nászra vágyakozott, mivel pedig erre semmiképpen sem juthatott, pünkösöd ünnepe előtt legközelebb múlt kedden egy bizonyos cseh emberrel – kinek neve Zoys, ki ennek előtte magának Erzsébetnek másodfokú vérrokonát, tudniillik saját volt úrasszonyát, Ottokárnak, Csehország királyának özvegyét, a mondott cseh király eleste után házastársi szövetségre vette – lépett házasságra. Erzsébet, aki nem annyira sancti-, mint antimoniális,⁷⁵ testvérenek, a királynak mindarra, ami Istennek nem tetsző, készséges és nagyon is hajlékony lelkületét gyakori sürgetéseivel felindította, vele az említett kolostor ajtait feltörette. A szent életű férfiút, Pál testvért, a prédikátor testvérek rendjének magyarországi tartományfőnökét és ugyanazon rend némely más testvéreit a király csatlósai királyi parancsolatból rút testi bántalmakkal illeték, sőt egy pirosuló öltözetét maga a tartományfőnök az én tartományi zsinatomon, amely éppen ama napokban, midőn ezek történtek, egybegyülekezett, könnyhullatások közepette mutatta meg mindazoknak, kik a zsinaton jelen voltak, és akik ily elmondhatatlan gonoszítottnek borzalmaitól megrendülve keserves könnyekben törtek ki. Így ragadta őt ki a kolostorból, s e kéjvágyó léleknek még nagy tetszése is telt abban, hogy azt mutassa, mintha erőszakkal ragadnák őt el, azután pedig nagyon is kárhozatos ünnepélyességgel, nem azt mondom, hogy feleségül, hanem rútabb módon, ágyasként házasságra lépett. Ezzel, tudniillik

⁷³ Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. Kuni-gunda: 383, Anna: 47; A IV. Béla idején zajló konfliktusokról részletesen lásd Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. História, Budapest, 2007.

⁷⁴ Szabó 142–145; Wertner 531–533.

⁷⁵ Magyarra lefordíthatatlan szójáték, sanctimonialis itt apácát jelent, az antimonialis pedig annak az ellentétét.

A Margit-szigeti kolostor romjai 1934-ben.

Forrás: Ebner/FORTEPAN – 83739

Erzsébettel, ki még arra sem méltó, hogy nevén nevezzük, egy bizonyos kisleányt, nővérenek, Szerbia királya feleségének leányát, ki lelki szolgálat közbejöttével szerzetesi ruhába öltöztetett, és ezen kolostorban sok évtől fogva nevelkedett, bár siránkozott, és amennyire e gyengéd kor erejétől tellett, hogy el ne vezessék, minden módon amint tehette, ellenállott, maga a király ragadott el.”⁷⁶

⁷⁶ Makkai–Mezei 207.

Lodomér érsek tiltakozott a király eljárása ellen, ám a valószínűleg manipulatív megfogalmazásoktól sem mentes levél szerint László azt felelte, hogy „*ha éppen tizenöt, vagy annál is több nővérem lenne apáca akárhány kolostorban, mind kiragadnám őket onnét, törvényes vagy nem törvényes házasságra adnám, hogy így akaratom végrehajtására olyan rokonságot szerezzek, mely minden erejével mellettem áll, hogy így lelkem minden indulatát véghezvihessem*”.⁷⁷ Ne felejtjük el, hogy a házasság két okból nem jöhetett volna létre: egyfelől Erzsébet apácafogadalmat tett, és hiába történt a színlelt elrablás, ez nem oldotta fel az esküje alól. Másfelől Erzsébet és Kunigunda túl közeli rokonok voltak (egymás unokatestvérei), ahogy arra a levelében Lodomér érsek is utalt, így Závis esküvője előtt engedélyt kellett volna kérnie a pápától.⁷⁸

Bármennyire tiltakozott Erzsébet és Závis házassága ellen az egyház, ez nem járt következményekkel. 1288. május 4-én házasodtak össze, a színlelt rablás idejétől vélhetően még két hét sem telt el.⁷⁹ Az újdonsült házaspár elhagyta Magyarországot, és Fürstenberg (ma: Svojanov, Csehország) várában rendezték be életüket.⁸⁰ Még 1288-ban fiuk született, aki a János nevet kapta.⁸¹

1288 végén vagy 1289 elején Závis arra készülődött, hogy egy nagyszabású keresztelőt tart, amelyre meghívta mindhárom szomszédos uralkodót, Habsburg Rudolfot, II. Vencelt és IV. (Kun) Lászlót is.⁸² A cseh király hajlott a részvételre, azonban arra kérte Závist, hogy személyesen adja át a meghívót. Závis ezért elment a prágai udvarba, ahol azonban váratlan meglepetés érte: a király jelenlétében megvádolták azzal, hogy az uralkodó életére tört, és egyébként sem adta még vissza a Kunigunda révén neki jutott birtokokat. Závis ugyan azzal védekezett, hogy az említett birtokokat azért kormányozza, mert a Kunigundától született gyermeke örökölte őket, de a király nem hallgatott rá, és fogságra vetette. Závis testvérei nyílt felkelést robbantottak ki, és Lászlót is segítségül hívták. A cseh főurat egy ideig nem merték bántani, ám hamarosan hírvél kapták, hogy IV. Lászlót meggyilkolták, így Závisnak nem maradt szövetségesei. A felkelést leverték, a cseh főúr pedig Hluboka ostrománál végezte be az életét: fogolyként a vár elé vitték, de miután nem mutatott hajlandóságot arra, hogy megadásra szólítsa fel a saját embereit, a vár előtt lefejezték.⁸³

Hogy Erzsébet ekkor merre tartózkodott, nem tudjuk. Vélhetően nem esett fogságba, ám az utolsó biztos adatunk róla a férje által tervezett keresztelő. Gyermeük további sorsáról nem tudunk, valószínűleg még gyermekként, a születése után

⁷⁷ Uo. 208.

⁷⁸ Karácsonyi 17.

⁷⁹ Uo. 19.

⁸⁰ *Catalogus fontium* 497.

⁸¹ Wertner 533.

⁸² *Catalogus fontium* 497.

⁸³ Szabó 174–175. és 185–186; A Závisról szóló források: *Catalogus fontium* 399, 515, 787, 789, 951, 1733–1734, 1821–1823, 1889, 2001, 2214.

egy-két évvel életét vesztette. Annyi bizonyos, hogy Erzsébet nem töltötte be a Margit-szigeti kolostor apátnőjének szerepét. 1290-ben egy oklevél tanúsága szerint az új priorissza Margit, Anna macsói hercegnő lánya, Kunigunda húga állt a Nyulak-szigeti kolostor élén.⁸⁴

LEGENDÁK KÖDÉBEN

Erzsébet életének utolsó szakaszt jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk pontosan rekonstruálni. Amennyiben igaz a késői szerbiai házasságát feltételező kronológia, úgy valamikor 1292-t követően Milutin felesége vagy ágyasa lett. Amennyiben nem, úgy viszont az életéből egy jelentős szakaszt egyelőre nem ismerünk.

Annyi viszont bizonyos, hogy 1300-ban Nápolyba érkezett, erről a tényről pedig II. (Sánta) Károly (1285–1309) nápolyi király egy oklevele tudósít bennünket.⁸⁵ Az uralkodó Erzsébet sógora, Mária férje volt, és a magyarországi Anjouk trónfoglalása egyik kiötlőjének tekinthető. A sors iróniája, hogy nem sokkal korábban szintén Nápolyba vonult vissza IV. László király özvegye, Izabella, akit maga Erzsébet tartott fogságban.⁸⁶ Korábbi életéhez képest Erzsébet valószínűleg jóval szerényebb körülmények között élhetett Nápolyban, mindenesetre 1303-ban II. Károly nápolyi király évi harminc aranyat biztosít Erzsébet ellátására.⁸⁷ Hogy ez nem feltétlenül lehetett elég, azt a nápolyi király egy három évvel későbbi rendelkezése jelzi, amelyben külön pénzt utal ki a sógornője adósságainak rendezésére.⁸⁸

Erzsébet a nápolyi Szent Péter-kolostor lakója lett legkésőbb 1308-ban, amiről egy oklevél tudósít minket.⁸⁹ Az utolsó adat, amikor vélhetően életben találjuk, 1313-ból származik, ekkor szintén az említett kolostor lakójaként írtak róla.⁹⁰ Végül 1326-ban, amikor Mária nápolyi királyné végrendeletéről születik oklevél, már csak néhaiként említik. Két ezüstpecsétje, egy nagyobb és egy kisebb darab maradt Erzsébettől Máriára.⁹¹ A San Pietro a Castello nevű kolostornak Klaniczay szerint egyébként Erzsébet maga is az apátnőjévé vált. Ezt, az azóta elpusztult kolostort Mária alapította, hogy magyar mintára, legyen egy családi kolostora az uralkodóháznak.⁹²

⁸⁴ Wenzel IX. 375. sz., 519–521.

⁸⁵ Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I. kötet*. Budapest, 1874. 192. sz., 154. (A továbbiakban Magyar diplomáciai...)

⁸⁶ Uo. 191, 153–154.

⁸⁷ Uo. 219. sz., 171.

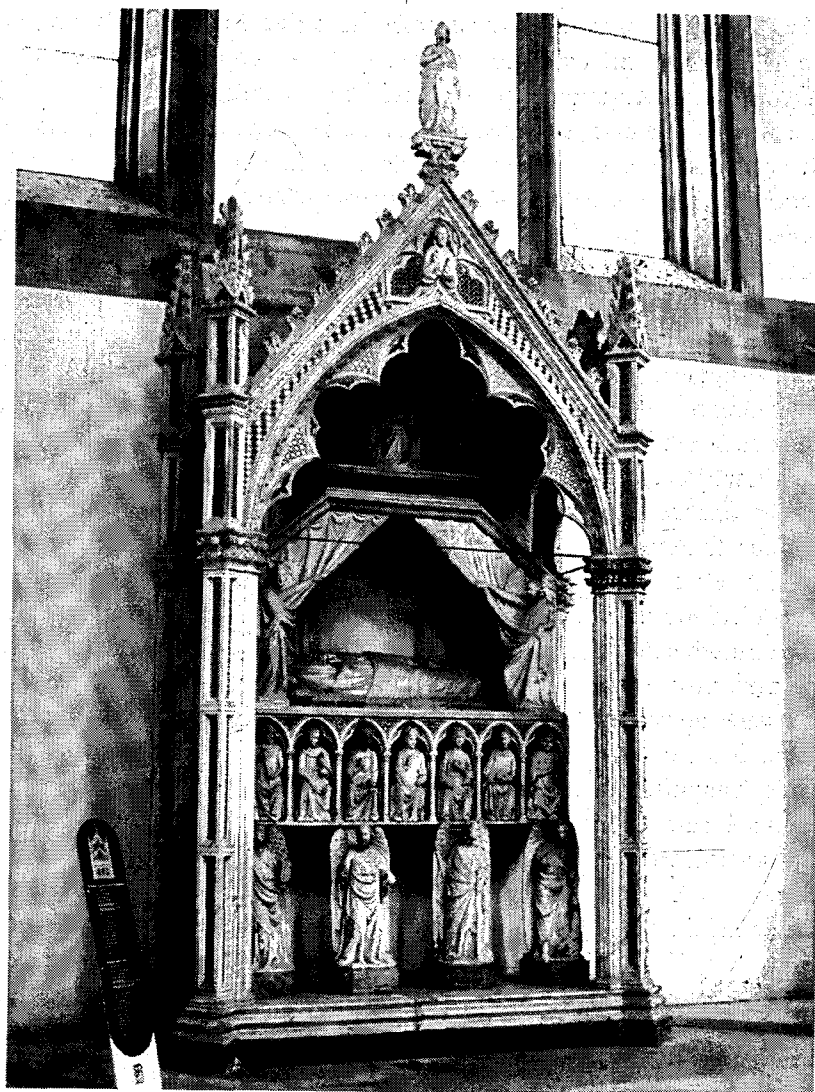
⁸⁸ Uo. 226. sz., 176.

⁸⁹ Uo. 234. sz. 179. A *Catalogus fontium* 1714. alapján már 1300 óta a kolostorban élt.

⁹⁰ *Magyar diplomáciai...* 255. sz. 198.

⁹¹ Uo. 287. sz. 245.

⁹² Klaniczay Gábor: *Az uralkodó szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000. 248. Vö. Fraknoi 321–358.

Mária nápolyi királynénak, Erzsébet testvérének a sírja Nápolyban.
Forrás: Wikimedia Commons

Logikusnak tűnik, hogy amennyiben az utolsó éveit Nápolyban töltötte, ott is temették el, ám meglepő módon mégis arról értesülünk a Ráskay Lea által lejegyzett magyar nyelvű Margit-legendából, hogy Magyarországon nyugszik. „Ennek utána ez Erzsébet asszony e klastromnak fejedelme lön, és az ő atyjától, István királytól örökségeket kére, és leveleket konfirmáltata, és sok jókat tön e klastromnak. Ő maga István király, halála után itt temetteté magát a nagy oltár mellett az evangélium felől a magas

vörösmárvány koporsó alatt. Leánya pedig Erzsébet asszony temetteté a kapitulumházban a feszület előtt, miképpen ott is megírták.”⁹³ A Magyarországra történő viz-szátérésének a Margit-legenda angol nyelvű kiadásának szerkesztői is hitelt adtak.⁹⁴

A 16. században keletkezett legenda hitelessége azonban ebben a tárgyban kétségesnek mondható.⁹⁵ Erzsébet 1313-ban, amikor még biztosan Nápolyban tartózkodott, már a hatvanadik életéve közelében járt, valószínűtlen, bár teljes egészében nem kizárható, hogy egy fáradságos magyarországi utazásra vállalkozott volna.⁹⁶ Sőt Fraknoi Vilmos idézi azt az 1322-es adatot, amely szerint Erzsébetet az említett Szent Péter-kolostorban temették el.⁹⁷

A szövegben említett káptalanterem feltárása során a régészek sírkövet nem találtak, csak egy lelet nélküli bolygatott csontvázas sírhely került elő.⁹⁸ A feltárók szerint azonban ez nem hozható összefüggésbe a középkori temetkezéssel.

Hogy az elkövetkezendő időszakban miként került be az Árpád-ház kanonizált boldoggá avatottjai közé, azt egyelőre nem derítette ki a kutatás. A legkorábbi említése, amely már azt sejteti, hogy ott találjuk a kanonizált szentek és boldogok között, Sigismundo Ferrario *De rebus Hungaricae* című 1637-ben megjelent művében olvasható. Itt már a szerző külön szakaszt szentel Erzsébetnek, közöttük felemlítve a magyar nyelvű Margit-legendában szereplő László király gyógyulásához köthető csodát, valamint a temetkezési helyét.⁹⁹

Nem kizárt, hogy esetleg a nápolyi rokonságtól eredt a hozzá kapcsolódó hagyomány. Erzsébet ugyanis szerepel a Mária által újjáépített Santa Maria di Donna Regina kolostor és templom képein Mária családjával, valamint az azóta szentté avatott Margittal együtt.¹⁰⁰ Mária maga úgy rendelkezett, hogy Erzsébet halálának az évfordulóján évente mutassanak be egy istentiszteletet.¹⁰¹ Ez valószínűleg hozzájárulhatott ahhoz, hogy Erzsébet emlékét utóbb megőrizték a helyiek, ami lehetséges forrása lehet a boldoggá avatásának. Hevenesinek a tanulmány elején idézett vitája egyértelműen utal a nápolyi dinasztiával való kapcsolatra.

⁹³ Érszegi 171.

⁹⁴ Ildikó Csepregi – Gábor Klaniczay – Bence Péterfi (ed.): *Legenda vetus, acta processus canonizationis et miracula sanctae Margaritae de Hungaria. The oldest legend, acts of the canonization process and miracles of Saint Margaret of Hungary*. Budapest – New York, 2018. CEU Press. 192–193. 56. számú lábjegyzet. Sajnos az életét összefoglaló lábjegyzet teljesen kihagyja a szerbiai királynéként eltöltött időszakot.

⁹⁵ Kádár 29–30.

⁹⁶ Klaniczay Gábor viszont komolyan számol azzal, hogy mind a nápolyi tartózkodás, mind pedig a magyarországi elhalálozás hiteles adat. Klaniczay 248.

⁹⁷ Fraknoi 354.

⁹⁸ Feuerné Tóth Rózsa: A margitszigeti domonkos kolostor. *Budapest Régiségei* 22. évf., 1971, 245–269. 260.

⁹⁹ Ferrari Sigismundo: *De rebus Hungaricae provinciae ordinis praedicatorum*. Viennae, 1637. 383–384; lásd még: *Catalogus fontium* 2411.

¹⁰⁰ Fraknoi 343.

¹⁰¹ Uo. 349.

A másik nyomot a már gyakran emlegetett Margit-legenda jelenti. A kézirat története nagyon röviden így foglalható össze: a szentté avatási per 1276 során zajlott, ennek iratait küldték Rómába, ehhez kapcsolták az ún. *legenda vetust*, azaz a régi legendát. 1340-ben azonban Avignonban született a szentté avatási per alapján egy legenda, ez a *legenda maior*, a *legenda minor* pedig ennek az írásnak a kivonatolása. Ez utóbbit hosszú ideig Erzsébet személyéhez kötötték. A 16. század elején végül a *legenda vetust* Ráskay Lea bővítette fel a tanúvallomások információival, és jegyezte le magyar nyelven.¹⁰²

A magyar nyelvű Margit-legenda két fontos ellentmondására már Lovas Elemér is felhívta a figyelmet. Egyfelől az Erzsébetről szóló életrajzi adatok közül teljes egészében kimarad a cseh (és a szerbiai) házasság, másfelől Erzsébet Margit-szigeti eltemetése valószínűtlen, ha tudjuk, hogy Nápolyban élt a halála előtt.¹⁰³ A magyar nyelvű Margit-legenda és a latin nyelvű változatok közötti különbségek egy része éppen Erzsébet személyéhez kapcsolódik. A legfeltűnőbb talán a Kun László király gyógyulásáról szóló passzus. A legrégebb latin nyelvű Margit-legendában nem nevesítik Erzsébetet, Margit velumát egyszerűen csak elhozzák a kolostorból, és Anna macsói hercegnő adja Lászlóra, majd bekövetkezik a csodás gyógyulás.¹⁰⁴ Ezzel szemben a magyar nyelvű legenda megnevezi a résztvevőket, és akik Erzsébethez küldenek Margit velumáért, aki rendelkezésükre bocsátja azt, emellett pedig buzgón imádkozik a többiekkel együtt a gyógyulásért, ami végül is szerencsésen bekövetkezik.¹⁰⁵

Míg a latin nyelvű legenda Erzsébetet nem említi név szerint, addig Ráskay Lea magyar nyelvű Margit-legendájában a következőket tudhatjuk meg róla:

- Erzsébet lesz az egyik tanúja annak, hogy Szent Margit egy vállsérülése miként ment át Anna hercegnő lányára, Margitra, mikor irigykedett a körülötte támadt sürgés-forgásnak;¹⁰⁶
- a már említett szerepe László király csodás gyógyulásában;
- Erzsébet kislánként megkopogtatta Margitot, hogy megtudja, visel-e ciliciumot, azaz szöges övet, Margit pedig ekkor elzavarja;¹⁰⁷
- együtt végezte az alantas munkát Margittal¹⁰⁸, a magyar nyelvű legenda pedig példaképként állítja be ketteüket;

¹⁰² Klaniczay 315–318; *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája...* 7–23.

¹⁰³ Lovas 221.

¹⁰⁴ *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája...* 54.

¹⁰⁵ Érszegi 164–165.

¹⁰⁶ Érszegi 130. Ez a történet azonban ott van a szentté avatási per jegyzőkönyveiben, maga Erzsébet számol be róla, lásd: *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája...* 85–86.

¹⁰⁷ Érszegi 171. Ez az eset is megtalálható Erzsébet vallomásában, lásd: *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája...* 84.

¹⁰⁸ Érszegi. 171. Erzsébet ugyan szerepel ez a kitétel, de a magyar nyelvű legenda írója egyértelműen felnagyítja a jelentőségét.

- Erzsébet adományokat kért és kapott V. Istvántól, valamint megerősítéseket a kolostor birtokaira, emellett pedig a jenői révet és a szigeten lévő falut is ő szerezte meg;¹⁰⁹
- Erzsébetet a káptalanházban temették el a nagy feszület előtt, ahogy ott meg van írva.¹¹⁰

Ha feltételezzük, hogy a birokadományozással kapcsolatos értesítéseket Ráskai Lea azokból az oklevelekből szerezte, amelyek egyébként a Margit-szigeti kolostorban amúgy is olvashatóak voltak, és leszámítjuk azokat a szakaszokat, amelyeket Erzsébet saját vallomásából tudhattak az apácák, még mindig marad egy nagyon halvány nyoma a tiszteletének. Egyrészt számon tartották a sírját, másrészt néhány ponton a szerepét felnagyították és példaként állították elő. Lehetséges, bár bizonyítani egyelőre nem tudjuk, hogy az apácák között maradt fent az emlékezete, és innen merítette Hevenesi a tanulmányom elején közreadott vitáját. Ha ez igaz, akkor elképzelhető, hogy az ott szereplő biztosan hamis 1285-ös halálozási dátum valójában a Szerbiába történő távozás időpontját fedi, és Erzsébet további életének fordulatairól jóindulatúan megfeledkeztek, hogy Ráskay Lea idejére már inkább a fiatal apácák elé állított példaképpé magasztosuljon.

Akár így volt, akár nem, annyi bizonyos, hogy Árpád-házi Boldog Erzsébet özvegy a királyi család egyik legfordulatosabb életű tagjaként élt, megpróbálva a zavarosabb idők lehetőségeit a maga javára fordítani.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Forráskiadványok

Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Nap Kiadó, Budapest, 2005. (Reprint.)

Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatételeiről. Fordította Bellus Ibolya és Szabó Zsuzsanna. Balassi Kiadó, Budapest, 1999.

Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1983.

Knauz, Dr. Ferdinandus (ed.): *Monumenta ecclesiae Stigoniensis*. II. tomus, Strigonii, 1882.

Ferrari, Sigismondo: *De rebus Hungaricae provinciae ordinis praedicatorum*. Viennae, 1637.

Fejér, Georgius: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus IV. Vol. 3. Budae, 1829.

Hevenesi Gábor: *Régi Magyar Szentség. Avagy: Magyar-Ország Boldog emlékezetű ötven Szentinek, és Boldoginak le-képzett élete, kik Szt. István Király idejében Magyar-Országban vóltanak. Avagy A' Római Széken, avagy élő embertől nem említhető régiek egyenlő értelméből, avagy sza-*

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

- va hitt Historicusoknak írásból Szentek közé számláltattak. Most pedig az idvözült Szentekhez illendő tiszteletnek buzgóbb gerjesztésére a' világ eleiben tétetnek. Nagyszombat, 1695.
- Csepregi Ildikó – Klaniczay Gábor – Péterfi Bence (ed.): *Legenda vetus, acta processus canonizationis et miracula sanctae Margaritae de Hungaria. The oldest legend, acts of the canonization process and miracles of Saint Margaret of Hungary*. CEU Press, Budapest – New York, 2018.
- Górka, Olgierd: *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Cracoviae 1916.
- Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár. VI. kötet*. Budapest, 1876.
- Makkai László – Mezey László (szerk.): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI–XIV. század*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.
- Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IV. kötet*. Pest, 1862.
- Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VIII. kötet*. Pest, 1870.
- Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IX. kötet*. Pest, 1871.
- Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. XII. kötet*. Pest, 1874.
- Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I. kötet*. Budapest, 1874.

Monográfiák, tanulmányok, szócikkek

- Borzákné Nacsá Mária: *A Descriptio Europae Orientalis eszmei háttere és politikai célzatossága*. Doktori értekezés. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Kecskemét, 1985.
- Borzákné Nacsá Mária – Szegfű László: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*. 1987–1988., 13–27.
- Csukovits Enikő: Magyarország helye Kelet-Európában. A *Descriptio Europae Orientalis* országleírásai. In Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron (szerk.): *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 2013. 71–82.
- Malamut, Élisabeth: Les reines des Milutin. *Byzantinische Zeitschrift* 2000/2. 490–507.
- Feuerné Tóth Rózsa: A margitszigeti domonkos kolostor. *Budapest Régiségei* 22. évf., 1971., 245–269.
- Fraknói Vilmos: Mária, V. István leánya, nápolyi királyné (1271–1323). *Budapesti Szemle* 1906/349–351. szám, 321–358.
- Gál Judit: IV. Béla és I. Uros szerb uralkodó kapcsolata. *Századok* 2013/2. 471–499.
- Gárdonyi Albert: Középkori települések Pest határában. *Tanulmányok Budapest múltjából* 8. évf. 1940. 14–27.
- Georgieva, Sashka: Bulgarian-Serbian Marital Diplomacy from the end of 13th to the Beginning of 14th Century. *Istorijski Casopis* 56. évf. 2017, 85–128.
- Kádár Tamás: A középkori magyar királyi és kormányzói családok tagjainak elhalálozási és temetési időpontjai valamint helyei 1301–1541 között. *Fons* 2011/1. 25–53.
- Kanyó Ferenc: A boldog Erzsébet. Egy zárdából megszöktetett Árpád-házi hercegnő kalandos élete. *Múlt-kor* 2017/2. 92–97.

- Karácsonyi János: A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kun László idejéből. *Századok* 1910/1. 1–24.
- Klaniczay Gábor: *Az uralkodó szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- Lovas Elemér: Boldog Margit történetének részletes forráskritikája. *Pannónhalmi szentbenedek-rendi főiskola évkönyve*, 1916. 203–346.
- Szabó Károly: *Kún László 1272–1290*. Budapest, 1886.
- Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892.
- Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2005.
- Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Budapest, História, 2007.

Bea Csaba

SZÉCHENYI KULTUSZA A DUALIZMUS KORÁNAK VÁCI SAJTÓJÁBAN

Szüleimnek és feleségemnek ajánlom.

„MÉRSÉKELT REFORMER” SZÉCHENYI VERSUS „FORRADALMI TÚLZÓ” KOSSUTH 1902-BEN

Széchenyi István gróf, akit Kossuth általi elnevezése óta „a legnagyobb magyarnak” hívunk, az emlékeztörténetben különleges helyet foglal el. A nemzeti panteonban maradandó helyet biztosított magának. Ugyanakkor Széchenyi emlékezete – mint ahogy a legtöbb történelmi személyisége – nem volt mindig egységes. Kultusza soha nem érte el azt a magasságot és támogatottságot, mint például Kossuth Lajosé. Ettől függetlenül kultusza létezett, de máshogy, más mértékben, mint Kossuthé. Ez igaz országosan, de igaz lokálisan, például a váci sajtót tekintve is.

A Széchenyi–Kossuth-vitáról elmondható, hogy nem tett jót Széchenyi megítélésének. Széchenyi a vitában alulmaradt. Ennek okait Gergely András a gróf túlzásaiban, „szenvédélyeskedésében” és következtelenségében látja.¹ A Váci Közlöny 1902-es, Kossuthot kritizáló és egyben vitapartnerét pidesztálra állító vezércikkével szemben tehát a Széchenyi–Kossuth-vitában inkább Széchenyi volt az, aki az objektivitás látszatától távolabbra került. A vitában a mérleg nyelve tehát Kossuth felé billent. Egyrészt a korabeli, majd a dualizmus kori közvélemény döntő többsége is „a magyarok Mózesével”, a „nemzet apostolával” azonosult. Érdekes egyébként, hogy Széchenyit is nevezték apostolnak, még hozzá „magyar apostolnak”, de ez a Dessewffy Józseftől származó elnevezés egyáltalán nem terjedt el.² Másrészt e vitát később a szocialista történetírás szintén Kossuth javára könyvelte el, benne Széchenyit (gyakran indokolatlanul) túlzottan óvatosnak, esetleg megalkuvónak beállítva.

A Széchenyi–Kossuth-vita egy fontos szeletére irányította rá a figyelmet Lackó Mihály: „A vita folytatódása [...] mögött ismét az áll, hogy a napi kérdések megint

felszínre hozták a tömegpolitika problémáit. Széchenyi régi gondolatait, melyek itt, az új közegben újra aktuálissá váltak – anélkül persze, hogy egyszersmind megvalósíthatók lettek volna. Mert az alulról – valójában nemesi tömegekből – támadó reformút mindenkit »átpolitizáló« hatása után nem volt többé visszaút. A politika támasztotta [...] krízisek mégis helyt adtak a tömegpolitikával szembeni kételyeknek. Nem mintha a sokaság bármiben is igazat adott volna a grófnak. A dolog aktualitása mégis kifejezésre jutott: elsősorban ott, hogy a Széchenyi–Kossuth vita nem fejeződött be.”³ Lackó Mihály nem pont az általunk felvázolt dualizmus korabeli, lokális sajtóban kifejtésre került diskurzusra utalt, viszont következtetései konvergálnak a Váci Közlöny antikossuthiánus és a tömegpolitikával szembehelyezkedő attitűdjével. Ez a keresztény-konzervatív-arisztokratikusabb hozzáállás szembehelyezkedett a Váci Közlöny kanonok-szerkesztői és egyházi írói által demagógnak tartott (habár expressis verbis így soha ki nem jelentett) kossuthi „túlzásokkal”.

A. J. P. Taylor magyar nyelvre is lefordított összefoglaló művében Kossuth nem kevesebb mint negyvenegy oldalon szerepel, míg „a legnagyobb magyar” csupán négy oldalon. Kossuth külföldön is ismertebb, mint nagy reformkori riválisa. Kossuth sikerének titkát Taylor a következőben látja: „Magyarország a magyarok nemzetállama: ez az egyszerű tétel volt Kossuth sikerének titka.”⁴ Ugyanakkor Taylor nem éppen Kossuth-párti: „Kossuth egyedülálló írásbeli és szóbeli kifejezőereje egyetlen cél, a nemzeti érzelmek felkorbácsolására irányult [...] Kossuthból Magyarország, majd idővel az európai radikalizmus népi hőse lett, bár semmi nem volt benne kortársainak komoly, felelősségteljes radikalizmusából. Az első diktátor volt inkább, aki az idealizmust áruba bocsátva került hatalomra a nemzeti szenvedély szolgálatában.”⁵ Taylor véleménye nyilván erősen szubjektív, ráadásul leegyszerűsített és hiperkritikus. Kossuthban csak a kiváló rétor látja, de az előrelátó államférfit nem. Hataloméhes demagógnak állítja be. Kritikáját túlzottan nyersnek érezhetjük. Ugyanakkor idézett sorai a Váci Közlöny egyes cikkeinek mondanivalójával, ha nem is teljesen, de bizonyos mértékig konvergálnak. Kossuthot, különösen Széchenyihez képest, túlzónak tartotta a helyi hetilap. Széchenyi naplójának egy kifejezése juthat eszünkbe: „Gözguillotin-párt”.⁶ Igaz, Széchenyi elsősorban a Petőfi–Vasvári–Táncsics vonalat értette rajta, de a sajtóban például március 15-e kapcsán e három nevet gyakran összemosták Kossuthéval. Az is igaz azonban, hogy Petőfi neve a március 15-i megemlékezéseken gyakran, Vasvárié és Táncsicsé viszont ritkábban fordult elő.

Kossuth reformkori tevékenységére vonatkozóan a következőt olvashatjuk a váci hetilap 1902. szeptemberi számában. (Ekkor volt Kossuth születésének 100. évfor-

³ Lackó Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Gondolat Kiadó, Budapest 1977. 210.

⁴ A. J. P. Taylor: *A Habsburg Monarchia 1809–1918*. Scolar Kiadó, Budapest, 2011. (3. kiadás, ford. Nagy György) 66.

⁵ Taylor 66.

⁶ *Széchenyi összeomlása – Az 1848-as napló* (Magyarázatokkal ellátta: Ferdinandy Mihály) Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2010. 33. (A továbbiakban 1848-as napló.)

¹ Gergely András: *Széchenyi István (1791–1860)*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006. 102.

² Gergely 56.

dulója, így érthető, hogy miért foglalkozott az újság vele vezércikkben.) „A megfontolás helyébe a gyors cselekvés lépett s a párt megtalálta emberét a zemplén-megyei egyszerű ügyvédben, ki gyújtó, lelkesítő beszédeivel, tüzes magyar szavával teljesen megfelelt a túlzók kíváncsainak.”⁷ Ez az idézet Kossuthot túlzónak, tüzesnek, vagyis hevesnek írja le. A „túlzók” kifejezés jelenthet egyrésztől radikálist. Másrésztől azonban eszünkbe juthat akár a francia forradalom is, azon belül pedig a „túlzók” vagy „veszettek” irányzata is, ami Kossuthra nézve az egyszerű radikálison túl igazából sértő. Kossuth ugyanis nem volt véreskezű, illetve szélsőséges, mint ez a francia forradalmi extrémítás. Ugyan a szerző nem mondja ki, hogy a francia példára gondol, de nem logikátlan azzal érvelni, hogy sorok közötti olvasatban ez is felmerülhet. Az újság ugyanis több alkalommal kelt ki a francia forradalom és főleg annak túlzásai ellen. Nem lehetetlen tehát, hogy a vezércikk írója fricskát adott ezzel Kossuthnak. Az is igaz, hogy amennyiben ez a feltevés helyes, akkor is kulturáltan tette ezt, úgy hogy az értelmezésnek legalább két vonulata legyen.

Kossuthot túlzónak, merésznek nem csupán az idézett hetilap nevezte. Pulszky Ferenc, a „nagy száműzött” egykori államtitkára például a Kossuth–Deák-vita kapcsán Kossuth forradalom és szabadságharc előtti és alatti politikáját „merész politikának” titulálta. Elmarasztaló volt Kemény Zsigmond véleménye is, aki a *Pesti Napló* szerkesztőjeként elérhetetlen célok kitűzésével vádolta az egykori kormányzót.⁸

A Kossuth nézetei, munkássága, életpályája iránti szkeptikus vagy kritikus viszonyulás nem volt tehát egyedi eset. A váci sajtó esetében ennek ellenére elsőre kicsit furcsának tűnhet, hogy Kossuthot erősen elmarasztaló vezércikk jelenhet meg, hiszen a váci kerület 1867-ben képviselővé is megválasztotta a „turini remetét”, amit persze ő elhárított. Nem jött haza, hiszen 1849 után a Ferenc József uralta országba már nem jöhetett haza, ha konzekvens akart maradni önmagához, mert „*En elv embere vagyok*”.⁹ Ugyanakkor alapvető fontosságú leszögezni, hogy egyrészt 1867 és a cikk megjelenése (1902) között jelentős idő telt el, ezen idő alatt pedig a hajdani '48–'67-es dichotómia fontossága kezdett elhomályosodni. Ami talán ennél is fontosabb, az orgánus orientációja nem kossuthiánus, hanem kiegyezéspárti. Emellett az 1900-as évekre egyre konzervatívabb a *Váci Közlöny*. Ezek az okok magyarázzák, hogy miként lehetséges az, hogy egy, a Kossuthot képviselővé, majd később díszpolgárrá választó városban ilyen cikk megjelenhetett.

Kossuth mellett a 19. század közvéleménye, illetve az arra hatással levő sajtó általában nem sok történelmi személyiséget tűrt meg olümposzi magasságokban. Széchenyi esete ambivalens. Egyfelől az ország érdekében folytatott tevékenységét,

⁷ Váci Közlöny 1902. szeptember 25. 1–2. A cikkeket eredeti helyesírással közöljük.

⁸ Romsics Ignác: A kiegyezés emlékezete. In uő: *A múlt arcai – Történelem, emlékezet, politika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 301.

⁹ Kossuth válasza a „számkivetés sivatagjából”. In Horváth M. Ferenc (szerk.): *Késő maradékainak tétessen jegyzésben.* Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990. Váci Történelmi Társaság, Vác, Vác Város Önkormányzata, 1996. 491.

A Váci Közlöny 1892. évi szeptember 25-i száma, ahol Széchenyi és Kossuth együtt szerepel a vezércikkben még a címben is.
Forrás: Váci Közlöny 1892. szeptember 25. 1.

gazdasági és kulturális eredményeit nem lehetett negligálni, másfelől viszont a függetlenségi sajtó bizonyos mértékig mégiscsak ezt tette. Kossuth alakja az emlékeztetőtörténetben nem tűrt meg riválisokat. Így járt Batthyány, Deák és Széchenyi is. Erdődy Gábor például így fogalmaz: „Batthyány Lajos számára az 1848-as örökségről folytatott vitában nem jutott hely.”¹⁰ Batthyány valóban lekerült az emlékeztetőtörténet október 6-án kívüli terepéről. Mártír miniszterelnök vált belőle, és egyéb tevékenysége feledésbe merült. Széchenyi még ezt írta naplójába 1848. június 13-án: „*En vagyok az oka annak, hogy Kossuth és Batthyány ennyire fölmerülhettek*.”¹¹ Széchenyi tehát a két politikust még együtt és egy szinten említi. Batthyány miniszterelnök, Kossuth pénzügyminiszter ebben az időben. Batthyány szerepét ma a történettudomány már árnyaltabban látja, mint régen. Az emlékeztetőtörténetben azonban Batthyány Lajost jórészt elhanyagolták. A váci helyi sajtó sem kezelte kiemelt történelmi szereplőként, sőt az október 6-i megemlékezésekkel kapcsolatos hírekben, cikkeken sem szerepelt általában a neve. Batthyányból a köztudatban főképp csak annyi maradt, hogy mártírhaltalt miniszterelnök. Ez az egyetlen kategória. Reformkori szerepvállalása is háttérbe került. Batthyány ugyanakkor a nemzetőrség

¹⁰ Erdődy Gábor: Batthyány. In Erdődy Gábor – Hermann Róbert: *Batthyány, Szemere*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2002. 9.

¹¹ 1848-as napló 79.

egyik fő szervezője is volt. Nagy munkabírási, határozott, ügyes szervező, „menedzser”. Ez az aspektus is kimaradt.

Kossuth viszont megkérdőjelezhetetlen állócsillag. A magyar történelem és emlékezet állócsillaga.¹² Ez az állítás kétségtől igaz, azonban kiegészítésként, árnyalásként leszögezhető, hogy Vácott például a Katolikus Néppárt programját támogató *Váczi Közlöny* igyekezett Széchenyi kultuszát támogatni, akár Kossuthéval szemben is. Ugyanakkor megfigyelhető bizonyos ambivalencia.

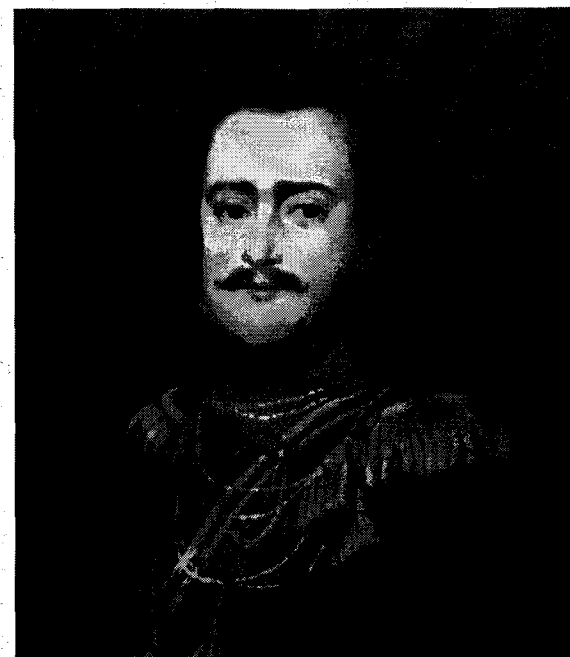
A Széchenyiről szóló cikkek száma a *Váczi Közlöny*ben, viszonyítva Kossuthéhoz, nem túl magas, sőt inkább alacsonynak mondható. Azonban ezek a cikkek mind piedesztálra emelik a grófot. Tehát létezik egy ellentmondás a cikkek mennyisége és tartalma között. Az újság keresztény és nacionalista, mindemellett kiegyezéspárti vonalat követett. Az 1895–96-os fejlemények, elsősorban az egyházpolitikai törvényekkel kapcsolatos konfliktusok hatására, stílusa radikalizálódott. Ekkorra tehető erőteljesebb szembefordulása a függetlenséggel, a szocializmussal és a liberalizmussal. Megfigyelhető az antiszemitizmus erősödése is. Mindezekkel párhuzamosan erősödött Széchenyi kultusza is a hetilapban. Ez nem annyira a róla szóló vagy a nevét felhasználó cikkek számának emelkedésében követhető nyomon, hanem abban a törekvésben, hogy Széchenyinek maradandó, sőt akár Kossuthal konkuráló helyet szerezzen a nemzeti panteonban. Ez ugyan nem sikerült, de a kísérlet megtörtént. Erre kiváló példa a *Váczi Közlöny*.

A korszak másik nevezetes helyi lapja a *Váci Hírlap*, amely a *Közlöny*höz (1879) képest kis késéssel indult, 1887-ben. A katolikus újsághoz képest a Széchenyiről szóló cikkek is késéssel jelentek meg. Amíg a *Hírlap*ban 1895-ben, addig a másik hetilapban már 1891-ben megjelent az első hosszabb cikk „a legnagyobb magyarról”. Emellett, ha összehasonlítjuk a két lapban a gróf előfordulását, egyértelműen a *Közlöny* az, ahol többször került elő Széchenyi neve. 1895-ig, amikor az első cikk megjelent Széchenyiről a *Hírlap*ban, a másik újságban már öt alkalommal történt ilyen. Ebből az ötből ráadásul három vezércikk volt. Igaz, ezek közül kettőben nem Széchenyi a protagonista, hanem csupán említésre, illetve méltatásra került. A vezércikkek közül az elsőben, ami Baross Gábor nekrológja, a szerző a két egykori közlekedési minisztert egymáshoz hasonlította. A viszonyítási alap Széchenyi. Baross Gábort hozzá mérte. Adva volt a közlekedési tárca, valamint az ezen a fontos területen elért sikerek mindkét részlől, mint analógia.¹³

Figyelemre méltó, hogy Kossuth születésének évfordulóján a vezércikk már címében megadja az irányt: „Széchenyi és Kossuth”. Tehát egyrészt nem Kossuth került önmagában a fókuszba, sőt valójában Széchenyi található ott. A cím sorrendje sem véletlen. Széchenyi és Kossuth és nem fordítva. Ez már megadja az alaphangot. Az

¹² Gerő András: *Térerő (A Kossuth tér története)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008. 13.

¹³ *Váczi Közlöny* 1892. május 15. 1.

A fiatal Széchenyiről készült kép a nagyecski kastélyban berendezett Széchenyi István Emlékmúzeumban.

Forrás: A szerző felvétele

első bekezdés Kossuthról szól. Ugyanakkor a második bekezdéstől kezdve az irány egyértelmű. Rátér Kossuth hibáira, majd Széchenyire. „Tévedései, melyek immár érdemeivel együtt a történelem igazságos ítélőszéke előtt állanak, nem voltak ugyan kicsinyek: de ő a történelem nagyjai közé emelkedett. Nagy volt erényeiben, nem kevésbé hibáiban. Kossuth korának embere volt, annak idealizmusával, lángoló lelkesedésével, de túlzásaival és hibáival együtt.” Ebből a rövid, de velős szövegből világosan lehet alapvető konklúziókat levonni:

1. Kossuth hibáit nem tartja kisebbeknek, mint erényeit.
2. Kossuth ismét „túlzó”.
3. Ennek okai túlzott lelkesedése és idealizmusa.

A fenti következtetések Széchenyi értelmezésének is megadják a keretét. „Nem Kossuth alkotta meg, formálta ki a negyvennyolcás idők képét, hanem a közhangulat nyújtotta a vállalkozó szellemű férfiú kezébe a vezérszerepet, mely Széchenyi kezéből kiesett...” Következésképpen Széchenyi indította el a változásokat, ő volt eredetileg vezérszerepben, de azt Kossuth elragadta tőle a közhangulat változásával. A cikk, aminek elvileg Kossuthról kellett volna többségében szólni, hiszen az ő jubileumára készült, megoszlik a két nagy ellenfél között. Egyes bekezdések többségében Széche-

nyi érdemeiről szólnak. „A kezdet nehéz munkáját elvégezve, a sikereken felbuzdult honfitársak kiragadták kezéből a zászlót, fölgyulladt a hazafias lelkesedés tüze s a mit Széchenyi a társadalmi csendes és békés átalakulás útján akart elérni, a nemzet politikai szabadságának és alkotmányának helyreállítását azt ők egyszerre, ha kell, fegyverrel... A megfontolás helyébe a gyors cselekvés tüze lépett...”¹⁴

Ez alapján a nagy reformok elindítója, az eredet, a fa, ahonnan az ágak erednek, Széchenyi. Kossuth csak egy ág, ami a fából nőtt ki. Ráadásul egy elfajult ág. Vissza kell térni a fa törzséhez, a gyökerekhez, a kiindulópontához, a viszonyítási alaphoz. Ez Széchenyi. Itt már közel járunk Szekfű Gyula Széchenyit preferáló nézeteihez, még ha természetesen jóval alacsonyabb színvonalon is. A cikk kiváló példa a Széchenyi-kultusz létrehozásának helyi kísérletére.

A nagycenki Széchenyi-kastély.
Forrás: Wikimedia Commons

¹⁴ Váczi Közlöny 1902. szeptember 25. 1–2.

A SZERZŐK ÉS A SZERKESZTŐK

A Wikipedia „nem politikai jellegű vidéki lap”-ként határozza meg a Váczi Közlönyt.¹⁵ Ez nagyrészt nem helytálló megfogalmazás. A lap gyakran foglalt markánsan állást politikai kérdésekben, akár helyi, akár országos jellegűekben. Az újság konzekvensen keresztény-nemzeti irányultságú volt létezése alatt végig, akárki is ült éppen az aktuális szerkesztői székben. Ráadásul eredeti öndefiníciója nem feltétlen egyezett teljes mértékben a valóságos működéssel. A politikai cikkek aránya végig magas volt. Később változott az öndefiníció is: 1898-ban „Politikai és társadalmi hetilap” lett hivatalosan is belőle.¹⁶ Látható tehát, hogy a Váczi Közlöny igyekezett a közvéleményt formálni. Politikai és emlékeztetőtörténeti vonatkozású cikkeket is jelentetett meg. Az 1902-ben, Kossuth 100. születésnapjára írt vezércikk idején is már „Politikai és társadalmi hetilap”-ként határozta meg magát.

Evidens, hogy a cikkíró személye is fontos. A Kossuth születésének 100. évfordulójára írt vezércikk szerzője Andor Károly volt. Egyházi befolyású lapról lévén szó, nem meglepő, hogy a cikk írója maga is egyházi személy. A Váczi Közlönybe gyakran publikáltak római katolikus papok. A szerkesztők gyakran kanonokok voltak. A vizsgált időszakban a Váczi Közlöny főszerkesztője Fridrich Sándor, felelős szerkesztője Borsody Gyula. Borsody Gyula a Varázséji családhoz képest talán valamivel kevésbé ismert helyi személyiség, viszont Fridrich Sándornak, az 1929-ben elhunyt váci pap-költőnek – aki Paksy Gáspár néven is publikált, például egyházi énekeket, verseket – több (egyházi zene témájú) könyve is megjelent katolikus egyházi kiadásban.¹⁷ Látható tehát, hogy a Váczi Közlöny élén gyakorta olyan szerkesztők álltak, akik egyházi körökben viszonylag ismertek voltak. Az 1880-as és 1890-es években, amikor az újság megalapozta hírnevét, a vezetésben a Varázséji család nagy részt vállalt. 1881 júliusától felelős szerkesztő ifj. Varázséji Gusztáv, 1887 májusától id. Varázséji Gusztáv, 1892 júliusától Varázséji Béla, 1896 januárjától Rózsahegy Gyula.¹⁸ Ők mind az egyházhoz szorosan kötődő személyek voltak, többen közülük kanonokok.

Ifj. Varázséji Gusztáv városi tanácsnok, a váci régészeti kutatások kezdete hozzá fűződik. Dolgozott a Nemzeti Múzeum Régiségtani Osztályán is. A váci múzeum egyik alapítója, a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Régészeti és Embertani Társulat tagja. Írt a Pesti Hírlapba és a Figyelőbe is.¹⁹ Id. Varázséji Gusztáv 1848-ban nemzetőrként a délvidéki harcokban vett részt. Pénztárnok, a váci Ipar- és Kereskedelmi Bank munkatársa.

¹⁵ https://hu.wikipedia/wiki/Magyar_id%C5%91szaki_lapok_a_19._sz%C3%A1zadban#Egy-h%C3%A1zi_%C3%A9s_iskolai_lapok (2018. július 29.)

¹⁶ Váczi Közlöny 1898. január 2. 1.

¹⁷ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára http://archivum.piar.hu/index.htm?http&&archivum.piar.hu/rendtortenet/adattarak/neves_diakok_1943-eletpalyak.htm

¹⁸ Kenyéri Kornélia: A váci sajtó története 1870–1945. Tragor Ignác Múzeum, Vác, 1992. 178.

¹⁹ Székelyhídi Ferenc: Váci arcképcsarnok. Magánkiadás, Vác, 2015. 397.

Varázséji Béla neve nemcsak Váchoz, hanem Újpesthez is szorosan kapcsolódik. Az Újpesti Katolikus Legényegylet alapítója, plébános, Újpest díszpolgára. Prépost, kanonok, majd később (1925-től) váci őrkanonok.²⁰

A legtöbb szerkesztő életrajza bizonyítja, hogy a *Váci Közlöny* vezetése a művelt, egyházi befolyás alatt álló rétegekből került ki. Az is nyilvánvaló, hogy voltak fővárosi és országos kapcsolataik, nem csupán egyházi téren, hanem például ifj. Varázséji Gusztáv alatt archeológiai vonatkozásban is. Fontos leszögezni, hogy sokan nem csupán Vácot vettek részt a sajtó munkájában, hanem országos ismertségű lapokba (például *Figyelő*) is írtak többen. A váci sajtó és benne az egyházi befolyású sajtó tehát nem egy izolált, belterjes, elmaradott, ókonzervatív kör volt, hanem egy sokoldalúan művelt, képzett helyi elit réteg.

Az 1902-es „Széchenyi és Kossuth” című vezércikk írója, mint már említettük, Andor Károly. Érdemes röviden az ő életpályáját is áttekinteni, mivel a fenti téziseket alátámasztja. Szegeden, majd Kecskeméten tanult. 1901-ben, tehát éppen a cikk megjelenése előtt egy évvel paptanári diplomát szerzett, illetve pappá szentelték. Magyar nyelvet, latint, éneket tanított a váci piarista gimnáziumban. A piarista gimnázium egyébként mindig is fontos szerepet töltött be a váci oktatásban. Andor Károly egyházi zenét is komponált. Emellett verseket is írt. Pikét-hy Tibor (szintén váci híresség, róla nevezték el a helyi zeneiskolát) zenésítette meg egyes verseit. Dalai közül többet Londonban dzsesszzenekarra dolgoztak át.²¹ Rendszeresen publikált a *Váci Közlöny*-be. Később kilépett ugyan a piarista rendből, és meg is házasodott, de az oktatástól nem távolodott el. Budapesten tanított. A Horthy-korszakban visszaköltözött Vádra, és cukrászdatulajdonos lett, illetve átvette a Váci Polgári Dalkör irányítását. 1948-ban hunyt el, addig a helyi közélet aktív részese volt.²² Andor Károly élete szintén azt támasztja alá, hogy egy ambiciózus, egyházi kötődésű, polihisztor tanárember milyen széles körben fejthetett ki aktív tevékenységet Vácot. Az is látható, hogy az ő esetében is ott volt a főváros mint lehetőség, amivel élt is, hiszen néhány évig Budapesten dolgozott. A váci sajtó, illetve a váci egyházmegye munkatársai közül meglehetősen sokan rendelkeztek budapesti kapcsolatokkal, kötődésekkel. Ez nyilván jót tett a váci sajtó színvonalának is, hiszen látóköriük tágult.

Szintén kiemelendő, hogy Andor Károly 1902-ben írta a cikket, és 1901-ben szerezte meg tanári diplomáját. 1902-ben tehát 24 éves friss diplomás tanár volt. Ez azt jelenti, hogy a *Váci Közlöny* vezetése támogatta a törekvő fiatal értelmiség alkotómunkáját. A lapban Kossuth születésének 100. évfordulójára készülõ vezércikket egy fiatal, még kevés tapasztalattal rendelkező szerzetes pedagógus

²⁰ Székelyhídi 396.

²¹ Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00003/00266.htm> (2018. július 29.)

²² Székelyhídi 15.

kezébe adni egyrészt lehet kockázatos is, másrészt mutatja azt, hogy a *Váci Közlöny* szerkesztőgárdája teret engedett a feltörekvő, tág perspektívával és érdeklődési körrel megáldott fiatal generációnak. A cikk maga természetesen nem csupán a fiatal tanár véleményét tükrözi. A szerkesztő felelőssége a cikkek tartalma. Emellett, mivel jelen esetben egy hosszú, kétoldalmi terjedelmű vezércikkről van szó, a felelősség fokozott egy olyan hetilap esetében, ami négy oldallal jelent meg. Logikus tehát úgy érvelni, hogy a vizsgált cikk tükrözte a hetilap szerkesztőségének véleményét is.

Andor Károly dualizmus korán túlnyúló élete egyébként nemcsak az egyházi konzervatív irányzat melletti kiállását bizonyítja a Horthy-rendszer idején betöltött lokális szerepével, hanem egy rövid epizóddal azt is, hogy egy hajdani paptanár karrierjét egy baloldali rendszer kerekéhez is hozzákötheti. A Tanácsköztársaságnak is nevezett diktatúra idején a közoktatási népbiztosságon teljesített ugyanis szolgálatot ügyosztályvezetőként néhány hónapig.²³ Ez is azt bizonyítja, hogy váci kötődésű személyek esetében nem volt ritka az országos kapcsolatrendszer; hiszen a nélkül nem kaphatott volna felelős beosztást a Kun Béla névvel fémjelzett rezsim adminisztrációjában. Mivel Andort az előző rendszerben betöltött szerepe miatt a fővárosban nem szívesen látták, és hat évre el is tiltották az oktatástól, úgy döntött, visszaköltözik Vádra, ahol nagyobb eséllyel tudott a helyi közélet vérkeringésébe visszakerülni. Ez így is lett.

SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH KÜLÖNBÖZŐ MEGÍTÉLÉSE

A Széchenyi–Kossuth-vitában elvileg, formailag nem foglalt állást az 1902-es cikk. „A két idealista férfiú közül melyiknek volt igaza, nehéz eldönteni. Talán mind a kettőnek.”²⁴ Ugyanakkor leszögezi, hogy Széchenyi szerint Kossuth „szívpolitikus” volt, és ezen véleményt nem cáfolja, sőt nem is igyekszik cáfolni. Következik ebből, hogy ha Kossuth szívpolitikus, akihez „*filantropikus szentimentalizmus*” köthető, akkor kontrasztként Széchenyi a megfontolt, racionalista reálpolitikus. 1848–49-cel kapcsolatban a cikk konzervatív álláspontot tükröz. A szabadságharc utáni megtorlásokat mind a Kossuthhoz köthető túlkapásoknak, túlzásoknak tudja be. „Kossuth sas-szeme észreveszi az idők jeleit s következtek a márcziusi diadalittas napok. Merészsége bevált, nevével együtt emlegették az ujszülött szabadságot. Mik következtek ezután egészen a világosi csatamezőig s az aradi vérpadig, mindnyájan jól tudjuk. Az elemi erővel kitört lelkesedést a legnagyobb honfibu váltotta föl. Az egész nemzet igazat

²³ Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00003/00266.htm> (2018. július 29.)

²⁴ *Váci Közlöny* 1902. szeptember 25. 1.

adott fájdó keservében Széchenyinek.”²⁵ A következő szövegelemzési következtetéseket szögezhetjük le:

1. 1848 márciusa fordulópont.
2. Kossuth „merészsége” alapvető jelentőségű. 1848 márciusa Kossuth „merészségének” tudható be. Kossuth tehát ekkor a domináns figura.
3. Kossuth a szövegben „merész” és nem bátor. A kettő között felelősségbeli eltérés van. A merészség sokkal inkább tekinthető kockázatvállalásnak, mint a bátorság. A kifejezés önmagában kritika Kossuthtal szemben.
4. Széchenyi mindvégig stabil, igaz talajon állt a cikk szerint. Igaza bebizonyosodott 1849 következtében.
5. Széchenyi 1849 után bírta az egész ország támogatását, véleményét elfogadták. Ez nyilvánvaló csúsztatás. Ráadásul a következő mondat éppen azzal foglalkozik, hogy Kossuthot sokan várták vissza, igaz, itt módosító értelmű jelzőt használt a szerző, ugyanis azt írja: „A nemzet egy része naiv bizalommal várta vissza Kossuthot.”²⁶ A naiv szó alapvetően módosítja a mondat lehetséges értelmezési keretét. A konklúzió, hogy Kossuthban a naivak reménykedtek. A realisták Széchenyivel tartottak. Kérdés azonban, mit is ért a szerző ezen, hiszen Széchenyi Döblingben magán-elmegyógyintézetben töltötte napjait, változó intenzitású hangulatingadozásai közepette. Lehetséges, hogy a reformkori Széchenyre gondolt a szerző. Az aulikus, tetters és tevékeny, de politikailag óvatos Széchenyre.

Széchenyit és Kossuthot igyekeztek egymással szembeállítani. Ugyanakkor olyan is előfordult, hogy egyikük ragadványnevét a másikhoz kötötték. Kossuth is volt „a legnagyobb magyar”, holott éppen ő nevezte ellenfelét annak, de Széchenyit is nevezték „a magyar nemzet Mózesének”²⁷, pedig ez az elnevezés Kossuthnak volt fenntartva. Itt arról van szó, hogy a riválisnak tartott politikustól megpróbálták elvitatni és ellenpólusához hozzárendelni a megtisztelő elnevezéseket. Természetszerűleg, mivel ezek az elnevezések addigra már rögzültek a köztudatban, 1895-ben már nem volt különösebb értelme vagy eredménye Széchenyit illetni a „magyar nemzet Mózes” címmel, amikor Kossuth már évtizedek óta „a magyarok Mózes” volt. Az egymás ellentéteinek beállított és különböző megítélés alá eső politikusok között tehát olykor volt „átjárhatóság” a ragadványnév tekintetében.

A *Váci Hírlap*, amely ritkábban foglalkozott Széchenyivel, sem kerülte meg a „legnagyobb magyar” előtti főhajtást. Sőt mi több, olykor ráerősített valamelyest a *Váci Közlöny* Széchenyi-kultuszára. Egy 1895-ös vezércikkben a következőket olvashatjuk: „Kossuth pályája különben Széchenyivel nincs ellentétben. Sőt lépcső ahhoz. Mert

²⁵ *Váci Közlöny* 1902. szeptember 25. 2.

²⁶ *Váci Közlöny* 1902. szeptember 25. 2.

²⁷ *Váci Hírlap* 1895. március 24. 1.

Barabás Miklós Széchenyi-portréja 1836-ból.

Forrás: Wikimedia Commons

a Széchenyi által bölcs kiszámítással kijelölt irányban nem egy kiváltságos osztálynak, de az egész nemzetnek kell megindulnia. Ezt a szabad mozgást pedig Kossuth adta meg alkotásai által a haza polgárainak. Csak akkor, ha Széchenyi gazdag igazait beöntjük a Kossuth által adott formákba és azokkal megelevenítjük azt, válunk oly tartalmasakká, hogy egy új ezredéven át megint megállhatunk. Ezen feladat megoldása vár ma a társadalomra!”²⁸ A két államférfi eszméit a szerző együvé akarja gyúrni, és szerinte az lesz az új ezeréves Magyarország fennállásának záloga. A két személyből egy szintézist kell tehát alkotni. Figyelemre méltó, hogy Kossuth legfőbb érdeme az érdekegyesítés, az egész nemzet összefogásának kiharcolása. Ugyanakkor Kossuth „lépcső” Széchenyihez. Ebből következik, hogy bár a két egyéniség együtt alkotja a nemzet követendő példáját, mégis Széchenyi áll feljebb a hierarchiában. Ráadásul Széchenyinek igaza van (sőt: „igazai” vannak!) és ő a tartalom, míg Kossuth inkább csak a forma, a keret. Ebben az 1895-ös, a millenniumi készülődés során írt vezércikkben is tanújelét láthatjuk tehát egy Széchenyi-kultusz kialakítási kísérletének.

²⁸ *Váci Hírlap* 1895. március 24. 1.

SZÉCHENYI, KOSSUTH ÉS DEÁK

Az 1902-es vezércikk egyik legérdekesebb és retorikailag talán egyik leghatásosabb része az utolsó bekezdés. Széchenyi és Kossuth kultusza után előtérbe kerül a kiegyezés és annak atyja, Deák Ferenc. A három államférfi együtt szerepel. *„Mint vilám sujtotta őt a kiegyezés. Ő nem ilyen kiegyezést várt. Még egyszer s utoljára föl-emelte szavát Turinból. A jogfeladás vádját emelte a kiegyezés vezető lelke, Deák ellen. Levele nagy hatást tett, főképp a kiegyezést ellenzők táborában; de a komoly férfiak munkáját nem tudta megakadályozni. A változott viszonyok között nevének varázsa eltűnt s neki is éreznie kellett azt a fájdalmat, mit ő szerzett egykor Széchenyinek, midőn a nemzet sorsának intézését kivette kezéből.”*²⁹

A „legnagyobb magyar” a „nemzet apostolával” szemben helyezkedett el, illetve önmaga is oda igyekezett pozicionálni személyét a nemzet panteonjában. Ugyanez nem mondható el a gróf és a „haza bölcse” kapcsolatában. Deákkal szemben Széchenyi mindvégig kíméletesebb volt.³⁰ Az alapvetően más kapcsolat Széchenyi és Kossuth, valamint Széchenyi és Deák között megkönnyítette a cikk szerzőjének, hogy Deák és Széchenyi között valamiféle kontinuitást fogalmazzon meg. Ezen interpretáció alapja az, hogy Széchenyi a birodalmi szempontok elsőbbségét elismerte, így az együttműködési hajlandósága magasabb volt.³¹ Deák, mint az köztudott, szintén prioritásként fogalmazta meg a birodalom biztonságát híres húsvéti cikkében. Ez tehát logikai síkon könnyítette a két politikus eszmerendszerének konvergáltatását. Nyilván ez a vélt párhuzam nem az 1848–49 utáni Széchenyire vonatkozik, aki *„Azonos maradt önmagával [...] ugyanakkor [...] jelentős mértékben átalakult”*³² Az 1848 előtti aulikus arisztokratát könnyebb megfeleltetni a kiegyezés eszmerendszerével, mint a Döblingbe visszavonuló, öncenzúrát nem ismerő, az állami cenzúrát pedig megkerülő, az udvart szenvedélyes stílusban támadó politikust.

A cikk utolsó bekezdéséből még egy konklúzió adódik. Kossuthra térve Andor Károly leszögezi, hogy *„Ő nem ilyen kiegyezést várt”*. Ezt érthetjük úgy, hogy másfajta kiegyezést várt, de úgyis, hogy Ő (mármint Kossuth) nem ezt várta, viszont a szövegben szereplő másik kulcsszemély, Széchenyi igen. Ezzel Andor megint erősíti a Kossuthal szembeállított két politikus egymáshoz való hasonlóságát.

Ezek szerint tehát Kossuth Széchenyit váltotta, őt pedig a kiegyezéssel Deák. Kossuth átérzte azt a fájdalmat, amit okozott Széchenyinek, vagyis Isten és a Sors igazságos büntetése lesújtott rá. Deák és Széchenyi között a szerző kapcsolatot teremt. Egyrészt a Kossuthal szembeni vita teremti meg ennek lehetőségét, másrészt az, hogy Deákot közvetett módon Széchenyi eszmei utódjának tekinti. A szerző a ki-

²⁹ Vácsi Közlöny 1902. szeptember 25. 1–2.

³⁰ Gergely 131.

³¹ Gergely 133.

³² Gergely 153.

Az első felelős magyar kormány. Széchenyi, Kossuth és Deák egymás mellett. Már itt is Kossuth látható középen.
Forrás: Wikimedia Commons

egyezés támogatóit komoly férfiaknak nevezi. Számára Deák a komoly férfi, Kossuth csak egy lelkes idealista. Széchenyi helye ebben az értelmezésben is Deák mellett van. Két kultusz talált egymásra tehát: Széchenyié és Deáké.

Széchenyi, Kossuth és Deák közelítése nem egyedi eset, habár nem is tekinthető túl gyakorinak. Beksics Gusztáv a Szilágyi-féle nagy szintetizáló munka utolsó, tízedik kötetében szintén párhuzamot von a három jeles államférfi között. Eszerint Széchenyi felel meg a nemzet hajnalának, Kossuth a korai zivatart, Deák pedig a nemzeti ébredést szimbolizálja. *„Széchenyi, a nemzet hajnalát felidézve, szükség-*

képp fény-csalódásokat hozott létre, Kossuth pedig azon korai zivatart, mely után a legderültebb nap szokott következni. Deák Ferenc a nemzeti ébredés hajnalán a két nagyszellemű vezér közt foglalt helyet, s hol egyikhez, hol másikhoz állott közelebb, soha sem osztozva egyiknek tévedésében sem.”³³ Ezek szerint Széchenyi tézis, Kossuth antitézis, Deák pedig, a „haza bölcsé” szintézis. Sőt, Deáknak mindig igaza volt, nélkülözte a másik két politikus hibáit, tévedéseikben nem osztozott. Beksicsnél is tehát van konvergencia Széchenyi és Deák között, de a váci hetilappal ellentétben Deákot helyezi a triumvirátus élére. A váci újság azonban Széchenyit helyezte a fókuszba, és Deák ehhez a fókuszhoz képest lett meghatározva. Ott tehát Széchenyi a kiindulási alap, az abszolút origó. A Szilágyi-féle kötet szerint „Alapos a remény, sőt az osztrák zülléssel szemben bizonyosnak látszik, hogy a forradalmi szellem s a reactionárius bécsi politika az elnyomatás korszaka alatt utolsó csatáját vívta. Az erőmérő kedvezett a nemzeti ügynek, még igen súlyos körülmények közt is...”³⁴ Eszerint Deák kiegyezésével új korszak köszöntött be, a régi sérelmek eltűntek, a nemzet lehetőséget kapott egy jobb jövőre. Ilyen szempontból is van párhuzam a szintézis-kötet, valamint a helyi sajtó optimizmusa és 1867 melletti kiállása között. Széchenyi és Kossuth egy letűnt korszak prominens személyiségei, Deák a jelen. A logika szerint Széchenyi viszont, mivel közelebb áll Deákhoz, inkább aktuális, mint Kossuth.

A megosztó közjogi dichotómia a 20. század elejére mérséklődött.³⁵ Az 1902-es váci vezércikk azért is érdekes, mivel a Széchenyi–Kossuth-vita újrányításával, illetve a cikk végén Deák Ferenc bevonásával a Deák–Kossuth-vita, vagyis ’48 és ’67 dichotómiájának újfent deklarálásával kvázi harcot indított, vagy legalábbis arra tett kísérletet. A Széchenyi-kultusz felerősítése, ami ennek folyománya lett volna, azonban sikertelen maradt.

Egy másik megközelítési módot alkalmazott egy 1893-as vezércikk szerzője. Itt is Széchenyi és Kossuth áll az összehasonlítás középpontjában, azonban nem kontaposztolást választott a szerző a két politikus között, hanem eszméik közelítését. Kossuth érdemeit azzal igyekezett csökkenteni, hogy az aulikus gróf és a reformkori municipalista ellenzéki vezető közötti eszmei ellentéteket minimalizálja, sőt néhol eliminálja. Mindamelllett a szövegelemzésből kitűnik, hogy számára Széchenyi a példa, a követendő minta.³⁶ Felmerül a kérdés, hogy miért akarta az újságíró ennyire

³³ Beksics Gusztáv: A modern Magyarország (1848–1896). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. X. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1898. 651. <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/doc/c400589.htm> (2018. július 29.)

³⁴ Szilágyi Sándor: Előszó. In Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története*. X. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1898. <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/doc/c300561.htm> (2018. július 29.)

³⁵ Romsics 307.

³⁶ Váci Közlöny 1893. november 5. 1.

Kossuth nevét felhasználó keserővíz reklám.

Ez is jelzi óriási népszerűségét. Széchenyivel kapcsolatban ilyen reklámról nem tudunk.

Forrás: Váci Hírlap 1898. május 8. 4.

ignorálni a két prominens államférfi közötti nézeteltéréseket, és miért hangsúlyozta azok hasonlóságait. A következő magyarázatok lehetségesek:

1. A Kossuth-kultusz felhasználásával igyekezett Széchenyi számára a Kossuth-párti olvasók szimpátiáját megnyerni. Vagyis: a Kossuth-kultuszt használta a Széchenyi-kultusz céljaira.
2. Eleve fontosabbnak tartotta a hasonlóságokat, mint a megosztó ellentéteket.
3. Az emlékeztörténet homogenizációjának esetével állunk szemben. Az emlékeztörténet homogenizálható, a nemzeti egységet erősítheti. Ugyan Miru György a Kossuth-kultuszról írja tanulmányában, de alábbi tézise felhasználható Széchenyi esetében is. „A kultusz arra is alkalmas lehetett, hogy az elit rajta keresztül homogenizálja a társadalmat, s ez a cél az emlékeztörpolitikáktól sem állt távol.”³⁷

Miru György Kossuthra vonatkozó téziséét tovább kifejtve leszögezhető, hogy a Váci Közlöny szerkesztő, illetve oda rendszeresen író katolikus, későbbiekben néppárti orientációjú értelmiségiek a helyi elit immanens részét képezték. Ennek az elitnek a példaképe az arisztokrata származású, 1848–49-ig aulikus reformer Széchenyi István volt. Belőle lehetett volna egy Kossuthal szemben álló, keresztény arisztokrati-

³⁷ Miru György: *A nemzet emlékezik, Kossuth emlékeztet, születésének 80. évfordulóján Századok*, 2017/6. 1269–1290. o. 1290.

kus kultuszikont teremteni. Erre meg is volt az akarat, hiszen az 1890-es és 1900-as években a *Közlöny* hasábjain megjelent, történelmi múltunkkal foglalkozó és nemzeti-történelmi példákat állító cikkekben Széchenyi mind piedesztálra emelt hős. Amikor hozzá viszonyítják Baross Gábort; amikor Kossuthal szemben neki adnak igazat; amikor Kossuthot megpróbálják közelíteni felé, és kibékíteni a két egykori ellenfelet, akkor mind ezen kultuszteremtési kísérletnek vagyunk szemtanúi. Ez a kultuszteremtés ugyanakkor nem igazán járt sikerrel. A Széchenyivel foglalkozó cikkek száma az 1890-es években beindított kísérlet után csökkent. A Kossuth-kultusz nem engedett teret rivális kultusznak.

Arany János így írt Széchenyiről *Széchenyi emlékezete* című versében:

Értünk hevült, miattunk, megszakadt szív,
Te, az enyészet ágyán porladó!
Késő, de tartozott szent hódolat hív:
Egy nemzeté, ím, e hálás adó.
El kelle buknunk – haj, minő tanulmány! –
Meg kelle törnöd – oh, mily áldozat! –
Hogy romjaidra s romjainkra hullván,
Adjunk, Igaz! tenéked igazat.

Szentebb e föld, honunk áldott alapja,
Mióta, nagy szív, benne nyúgoszol;
Szentebb a multak ezredévi lapja,
Mióta, nagy név, hozzá tartozol.
Koszorút elő! ... morzsoljuk el könyűnket:
Az istenülés perci már ezek!
Borítsa ünneplő mirtusz fejűnket:
Reményé váljon az emlékezet.³⁸

Arany János versében is arról van szó, hogy „tenéked igazat” adtunk. Nem szerepel Kossuth a versben, de e tekintetben párhuzamba állítható a *Váczi Közlöny* 1902. évi szeptember 25-i számával. A „romjaidra s romjainkra” hullván érthető az 1848–49-es eseményeket követő megtorlás és neoabszolutizmus értékeléseként.

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázzván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

Te nem haltál meg, népem nagy halottja!
Nem mindenestül rejt a cenki sír;
Oszlásodat még a család siratja –
Oh, mert ily sebre hol van balzsamír? ...
Mi fölkelünk: a fájdalom vigasztal:
Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!³⁹

Széchenyi, „népem nagy halottja” az utolsó előtti versszakban „éltető eszmévé finomul”. A *Váczi Közlöny* szintén eszmévé igyekezett a grófot glorifikálni. Az utolsó szavak: „hit, jog és erő” szintén összecseng a *Váczi Közlöny* által Széchenyivel kapcsolatba hozott kulcsszavakkal, hívószavakkal. Az 1902-es cikk a jog fonalán is megpróbálta összefűzni Széchenyit és Deákot, Deák a „haza bölcsé”, a „nemzet prókátor”, a „kiegyezés atyja”. Ha van kontinuitás közte és a „legnagyobb magyar” között, akkor az a jog talaján képzelhető el leginkább. Velük szemben Kossuthnál a hívószó nem a jog, hanem a forradalom, a „túlzás”, a szabadság.

Vácott 1860-ban még nem létezett újság, így nem tudhatjuk, hogyan reagált volna a helyi sajtó és a közvélemény Széchenyi halálára. Azt viszont tudjuk, hogy az Arany János versében fellelhető patetikus hívószavakat a váci sajtóban is alkalmazták, ha nem is feltétlenül csak Széchenyivel kapcsolatban. Gyakran a július 17-i váci csata emlékére rendezett helyi ünnepi beszédekben találkozunk ezekkel a szavakkal vagy azok variánsaival: „áldozat”, „szent”, „istenülés”, „éltető eszme”, „utód”, „nemzet gyásza”, „dicső” stb. Széchenyi halálát vagy születésnapját ellenben nem ünnepelték meg hivatalosan Vácott, nem vált az emlékeztörténet részévé.

A Széchenyi-évfordulók elhanyagolása nem jelentette azt, hogy a gróf ne szerepelt volna a helyi sajtóban. Előfordulása nem volt túl gyakori, de bizonyos időszakban

³⁸ Arany János: Széchenyi emlékezete (22–23. versszak) (1860) <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs185305.htm#69> (2018. július 29.)

³⁹ Arany János: Széchenyi emlékezete (24–25. versszak) (1860) <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs185305.htm#69> (2018. július 29.)

A Széchenyi utca (hibásan Szécsényi-utcza) Vácon, korabeli képeslapon.
Forrás: Cservenák Péter magángyűjteménye

felelősödött a rá való hivatkozás. 1891 előtt nem szerepelt Széchenyi István a *Váci Közlöny* lapjain, holott a hetilap 1879-ben alakult. Az 1890-es években, de még inkább a 20. század elején azonban előfordulási gyakorisága megnő. Hirdetésben, ünnepségre való felhívásban egyszer sem szerepel a dualizmus korszaka alatt. Ez nem véletlen, hiszen nem ünnepelték semmilyen jubileumát. Kisebb (20 sornál rövidebb) cikk sem jelent meg róla. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy amikor megjelent róla vagy hozzá is köthető cikk, az mind hosszabb (legalább 20 soros) volt, és közülük is nagy arányban szerepeltek a 4 oldalas hetilap első oldalán egész oldalas vagy még hosszabb vezércikkek. Széchenyivel kapcsolatban a következőket állíthatjuk a *Váci Közlönnyel*, mint a helyi sajtónak a *Váci Hírlap* mellett ekkor legnagyobb és leghosszabb ideig fennálló lapjával kapcsolatban:

1. Széchenyi neve az 1890-es években kezdett szerepelni a váci sajtóban.
2. Az 1900-as évek elején szerepelt a leggyakrabban.
3. A csúcs 1902 volt, amikor az elvileg Kossuth 100. jubileumára írt vezércikk legalább annyira szólt róla, mint ellenfeléről.
4. Ha Széchenyi cikkben szerepelt, az vagy nagyobb hosszúságú cikk, vagy egyenesen első oldalas vezércikk volt.
5. Meglepő, de több vezércikkben szerepelt, mint egyéb, hosszabb terjedelmű cikkben.

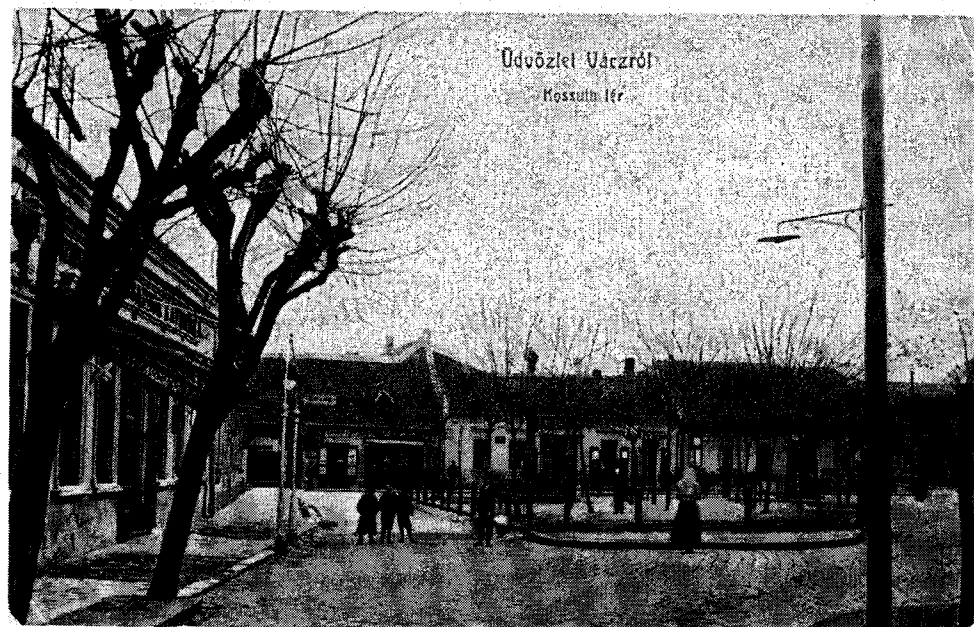
6. Ezek alapján elmondható, hogy Széchenyi István fontos alakja volt a helyi sajtónak, de szerepe ambivalens.
7. Az ambivalenciát az okozza, hogy nem túl gyakran fordult elő (kvantitatív probléma), illetve bizonyos időszakban egyáltalán nem a helyi sajtóban (például 1880-as évek). Ugyanakkor amikor szerepelt, akkor példaképként pidesztálra állították, akár úgy is, hogy más jelentős államférfiakkal (elsősorban Kossuth Lajossal) szembeni komparációt alkalmazva Széchenyi „igazát” igyekeztek bizonyítani, illetve őt nemzeti viszonyítási pontnak beállítani. Ez az ambivalencia tehát abból ered, hogy Széchenyi kvantitatív szempontból nem esszenciális, viszont kvalitatív szempontból az.

A Széchenyivel foglalkozó cikkek csúcspontjának az 1890-es évek tekinthető. Elsősorban az egyházi befolyás alatt álló és nézeteiben a Katolikus Néppárt véleményét hangoztató *Váci Közlöny*ben jelentek meg nagyobb számban cikkek Széchenyről, míg a rivális *Váci Hírlap*ban kevesebb. Az 1900-as évek már visszaesés több szempontból is mindkét hetilap esetében. Főleg abból a szempontból, hogy mennyiségileg az amúgy sem kiemelkedő vele foglalkozó újságcikkek száma egyre csökken, majd az 1910-es évekre eltűnik. Nyilván az 1910-es esztendőkből, kiváltképp az első világháború éveitől megváltozott a helyi újságok struktúrája. Dominánssá vált a háborúval, illetve már 1914-et megelőzően a Balkán-konfliktussal kapcsolatos újságírás. Széchenyi vesztett aktualitásából. Ugyanez persze igaz a többi 19. századi magyar politikusra és jelentős személyiségre is. Az ő esetükben is csökkent ebben az időszakban a releváns újságcikkek száma. Széchenyinnél azonban ez valamivel jelentősebb változás. Ferenc József esetében például szignifikáns visszaesés nem figyelhető meg. Ennek nyilván több egyszerű oka is van. Egyrészt ő csak 1916-ban hunyt el, illetve mégiscsak az uralkodóról van szó, akinek eleve a név- és születésnapján például mindig jelent meg rövid hír vagy felhívás a helyi sajtóban. Erzsébet királyné esetében viszont szintén jelentős csökkenés mutatkozott az 1910-es években. Sőt, Széchenyihez hasonlóan néhány éven keresztül például egyszer sem szerepelt egyetlen cikkben sem.

A 20. század második évtizedére tehát a kultuszok a váci sajtóban változáson estek át. Ez a változás elsősorban kvantitatív volt, vagyis (kevés kivétellel) vesztettek erejükből. A világháború pedig még inkább felerősítette ezeket a tendenciákat. „Sic transit gloria mundi.”

SZÉCHENYI, KOSSUTH ÉS A KONZERVATÍV LIBERALIZMUSKRITIKA

Érdekes kérdés, hogy milyen hatással voltak az egyházpolitikai küzdelmek és az ehhez is kapcsolódó kemény liberalizmuskritika a Széchenyi-kultuszra Vácott. Először nem tűnik fel feltétlenül az összefüggés a kettő között. A Széchenyi-kultusz

A váci Kossuth tér XX. század eleji képeslapon. A térről nyíló egyik utcát is Kossuthról nevezték el.
Forrás: Cservenák Péter magángyűjteménye

azonban összefügg az egyházpolitikai küzdelmekkel és a politikai katolicizmus erősödésével, markánsabbá válásával. Nem véletlen, hogy a Széchenyi-kísérlet az 1890-es években indult el Vácott. Az első egyházpolitikai reformjavaslatok már 1894–95 előtt megszülettek, ismertek voltak. Szilágyi Dezső már 1890. november 26-án nem is első alkalommal érintette a reformok kérdéskörét egyik beszédében.⁴⁰ Ezekre a felvetésekre a sajtó reagált is. Ugyanakkor az elfogadott törvények kihirdetése után további stílusbeli és eszmerendszeri radikalizálódást lehet megfigyelni a helyi sajtóban.

Ferenc József szokatlanul hosszú idő után, a jóváhagyott és felterjesztett törvényjavaslat után fél évvel szentesítette a reformokat. Ezek a következők: állami anyakönyvezés; az állam és egyház szétválasztása; a katolikusoknak más felekezetűekkel történő házasságának engedélyezése és megkönnyítése; a születendő gyermekek esetében a szülők joga a vallás megválasztására; a szabad vallásgyakorlás deklarálása; az izraelita vallás bevett vallássá nyilvánítása. Az egyházpolitikai harc során a *Váczai Közlöny* stílusa – hiszen katolikus lap volt – radikalizálódott. Azonban nem csupán a stílus radi-

⁴⁰ Beksics Gusztáv: A modern Magyarország (1848–1896). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. X. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1898. <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/doc/c400589.htm> (2018. július 29.)

kalizálódott, hanem az addig viszonylag fegyelmezetten mérsékelt konzervatív attitűd átváltott markánsan és deklaráltan antiliberális, antiszemita, antiszocialista, és a szabadkőművességet lépten-nyomon ostromozó radikálisabb keresztény-nemzeti irányba. Hogyan kapcsolódik ez Kossuth Lajoshoz és Széchenyi Istvánhoz?

1. Kossuth liberális politikus volt. Nyíltan nem lehetett Kossuth emléket támadni (maximum olyan cikkekben, ahol vele szembe állítva ellenjelöltként és ajánlott alternatívaként szerepel Széchenyi), viszont lehetett magát a liberalizmust.
2. Kossuth szabadkőműves lett Amerikában. Ugyan ezt a váci sajtó nem említette, de feltehetően tudott róla. A szabadkőművesség óriási negatívum volt Kossuthnak a keresztény sajtóban elfoglalt imázsa tekintetében. A szabadkőművességet a lap a liberalizmussal azonosította.
3. Kossuthtal szemben olyan alternatívát kellett állítani, aki nem „vádolható” olyan mértékű liberalizmussal, mint Kossuth, sőt afféle konzervatív politikusnak is tekinthető vagy beállítható.
4. A *Váczai Közlöny*ben az 1890-es években a liberalizmus kezdett egyenértékű lenni az antiklerikális szabadkőművességgel, és bűnbakká avanzált. Kossuth emiatt nem lehetett megfelelő példakép, viszont Széchenyi, aki nem volt szabadkőműves (habár apja az volt) és a lap szerint liberális sem, „tabula rasával” indulhatott a kultuszteremtési kísérletben.
5. Széchenyi aulikus volta (legalábbis 1848–49-ig udvarhű egyénisége) is erősítette a dualizmus korabeli *Váczai Közlöny*ben kialakított imázsát. A hetilap ugyanis az egyházpolitikai harcok alatt is következetesen aulikus maradt, mivel a reformokat nem az azokat végső soron lassan és kényszeredetten szentesítő uralkodó hibájának, hanem a liberális kormányok aknamunkája eredményének tekintette.
6. Széchenyi nem tekinthető antiklerikálisnak, különösen nem katolikusellenesnek. Sőt, templomépítések is fűződnek a nevéhez. (A nagycenki plébániatemplom építésére szóló megbízást például Ybl Miklós 1860 februárjában személyesen tőle kapta.⁴¹) Kossuth sem volt harcos antiklerikális, ugyanakkor evangélikus volt. Ez szintén hátránynak bizonyult a katolikus sajtó szemében Széchenyihez képest.

A liberalizmus és a szabadkőművesség az 1890-es években gyakorlatilag szitokszóvá változott a *Váczai Közlöny* hasábjain. A liberalizmus és szabadkőművesség azonosítására sok példa van az újságban. A „liberális kapzsiság” és a „szabadkőműves gonoszság” szinonimákká váltak.⁴² Ezek közül a vezércikkekben nyomon követhető, a lap kanonok-szerkesztői által leszögezett konklúzióikat soroljuk fel, amelyek keretbe

⁴¹ <http://ybl.bparchiv.hu/temak/romai-katolikus-plebaniatemplom-nagycenk> (2018. július 29.)

⁴² *Váczai Közlöny* 1898. május 15. 1.

foglalják a helyi viszonylatban mértékadó hetilap 1890-es években domináns eszmerendszerét:

1. „Krisztus tanai és a modern eszmék” című vezércikk: Krisztus tanai és a modern eszmék nem összeegyeztethetők.⁴³
2. „Fel a zászlóval!” című vezércikk: szükség van a katolikus összefogásra és a katolikus sajtó erősítésére az egyházpolitikai törvények revíziója érdekében.⁴⁴
3. „A liberalizmus főbb mulasztásairól” című vezércikk: a liberalizmus nem oldotta meg a kör nagy problémáit, inkább csak fokozta azokat.⁴⁵
4. „Pap a politikában” című vezércikk: indokolt, sőt elvárando a papság aktív politizálása.⁴⁶ Ezzel összhangban a *Váczi Közlöny* szerkesztői és rovatvezetői, valamint egyéb szerzői között sok egyházi személyt, a szerkesztők között például kanonokokat találunk. Mivel az újság ebben az időben már deklaráltan is politikai jellegű (korábban nem deklaráltan volt az) és a politikai tárgyú cikkei egyértelműen a keresztény-nemzeti-antiliberalis-konzervatív gondolkörbe helyezhetők, ez a felszólítás konzekvensen következik a lap szerzői gárdájának magatartásából.

Az antiliberalizmus az 1900-as évek elejére sem veszített teret a *Váczi Közlöny*ben. A lap leszögezi, hogy ha valaki katolikus, akkor csak a Néppártra szavazhat, liberális pártra nem.⁴⁷

ZÁRÓ GONDOLATOK A SZÉCHENYI-KULTUSZRÓL

Széchenyi és Kossuth a váci sajtóban is fontos szerepet töltött be emlékeztető-eti szempontból, még ha Kossuth esetében sokkal több cikkről (legyen az vezércikk, hosszú vagy rövid cikk, esetleg egyszerű felhívás) is tudunk. A cikkek mennyiségében rejlő különbség már támpont a két politikus-kultuszával kapcsolatos támogatottság megítélésében. A két jeles államférfi csatájából Kossuth emelkedett ki győztesként, ő maradt nem csupán a nemzeti panteon, de a váci lokális panteon állócsillaga is. Mindazonáltal történt elsősorban a *Váczi Közlöny* egyházi befolyásoltságú hetilap keretein belül kísérlet Széchenyi kultuszának Kossuthtal szembeni kontrapozíciójára. Ez a kísérlet érdekes erőltetett párhuzamot is alkalmazott, amikor Deákot Széchenyi mellé állítva Kossuthot igyekezett kulturált formában diszkreditálni. A kísérlet, még ha mindkét jelentős váci hetilap: elsősorban a *Váczi*

⁴³ *Váczi Közlöny* 1893. december 24. 1.

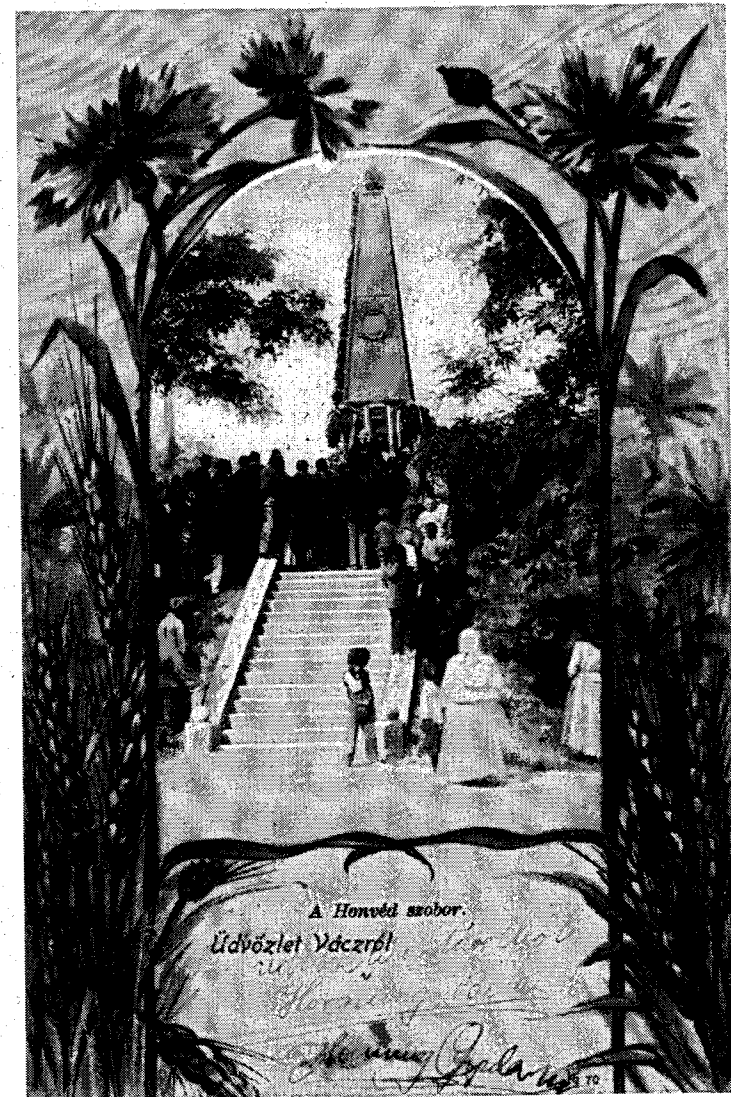
⁴⁴ *Váczi Közlöny* 1896. április 26. 1.

⁴⁵ *Váczi Közlöny* 1896. július 19. 1.

⁴⁶ *Váczi Közlöny* 1897. március 14. 1.

⁴⁷ *Váczi Közlöny* 1900. október 25. 1.

Közlöny és másodsorban a *Váci Hírlap* is igyekezett azt megvalósítani, nem járt tartós eredménnyel. Egy olyan városban, ahol Kossuthot valaha képviselőnek is megválasztották, majd díszpolgár is lett, illetve ahol az ország első honvéd emlékművét felhúzták, több közterületet neveztek el a „*turini remetéről*”, eleve kudarca volt ítélni egy antikossuthiánus próbálkozás. Mindamellett a váci Széchenyi-Kossuth-vita és kultusztörténet kétségkívül egy érdekes szelete emlékeztetőtörténetünknek.

Képeslap a váci Honvéd Emlékműről (könyvnyomat/fénynyomat), 19. század vége.
Forrás: Cserevák Péter magángyűjteménye

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Sajtóforrások

Váci Hírlap 1895. március 24.
 Váci Hírlap 1898. május 8.
 Váci Közlöny 1893. december 24.
 Váci Közlöny 1896. április 26.
 Váci Közlöny 1896. július 19.
 Váci Közlöny 1897. március 14.
 Váci Közlöny 1898. január 2.
 Váci Közlöny 1898. május 15.
 Váci Közlöny 1900. október 25.
 Váci Közlöny 1902. szeptember 25.

Monográfiák, tanulmányok, szakkikkek

Beksis Gusztáv: A modern Magyarország (1848–1896). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története X. köt.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1898. <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/doc/c400589.htm>

Erdődy Gábor: Batthyány. In Erdődy Gábor – Hermann Róbert: *Batthyány, Szemere.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2002.

Gergely András: *Széchenyi István (1791–1860).* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006.

Gerő András: *Térről. (A Kossuth tér története.)* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Kenyéri Kornélia: *A váci sajtó története 1870–1945.* Tragor Ignác Múzeum, Vác, 1992.

Kossuth válasza a „számkivetés sivatagjából”, In Horváth M. Ferenc (szerk.): *„Késő maradékainak tétessen jegyzésben”. Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990.* Váci Történelmi Tár I., Vác, Vác Város Önkormányzata, 1996.

Lackó Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája.* Gondolat Kiadó, Budapest 1977.

Miru György: A nemzet emlékezik, Kossuth emlékeztet, születésének 80. évfordulóján. *Századok* 2017/6. 2169–2190.

Romsics Ignác: A kiegyezés emlékezete. In uő: *A múlt arcai – Történelem, emlékezet, politika.* Osiris Kiadó, Budapest, 2015.

Széchenyi összeomlása – Az 1848-as napló. (Magyarázatokkal ellátta: Ferdinandy Mihály.) Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2010.

Székelyhídi Ferenc: *Váci arcképcsarnok.* Magánkiadás, Vác, 2015.

Szilágyi Sándor: Előszó. In uő (szerk.): *A magyar nemzet története. X. köt.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1898. <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/doc/c300561.htm>

Taylor, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia 1809–1918.* Scolar Kiadó, Budapest, 2011. (3. kiadás, ford. Nagy György.)

Internetes források

Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00003/00266.htm>
 Magyar időségi lapok a 19. században – Wikipedia szócikk; https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_id%C5%91szaki_lapok_a_19._sz%C3%A1zadban#Egyh%C3%A1zi_%C3%A9s_iskolai_lapok
<http://ybl.bparchiv.hu/temak/romai-katolikus-plebaniatemplom-nagycenk>
 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára http://archivum.piar.hu/index.htm?http&&&archivum.piar.hu/rendtortenet/adattarak/neves_diakok_1943-eletpalyak.htm

Egyéb források

Arany János: Széchenyi emlékezete (1860) <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs185305.htm#69>

ÁLLATOK HÁBORÚBAN ÉS BÉKÉBEN

Sellyey Bernadett

LOVAK AZ ÓKORI EGYIPTOMBAN

Amikor az ókori Egyiptomra gondolunk, általában felsejlenek képzeletünkben a számos csatát eldöntő harci kocsik és az ezeket vontató lovak. Csakhogy a lovak nem voltak őshonos állatok Egyiptomban, így joggal felvetődhet számos kérdés. Jelen írásomban annak igyekszem utánajárni, miként és honnan kerültek a lovak a területre, hogyan tartották és alkalmazták őket, hányan lehettek, és nem utolsósorban melyik fajtába tartoztak?

A LOVAK MEGJELENÉSE EGYIPTOMBAN

A források alapján biztosra vehető, hogy a hükszósok¹ uralom időszakában kerültek a lovak a területre, de ahogy a hükszósok kilétéről, úgy lovaikról is több elmélet osztja meg a tudományt. A második átmeneti kor (Kr. e. 1752–1550) hükszós uralmáról Manethón² történetíró – Josephus Flavius³ munkáján keresztül – tájékoztat: „Tutimaiosz⁴: ő alatta [...] ránk zúdult az isten haragja, és váratlanul Kelet felől hitvány népek kaptak bátorságra országunk megtámadására, és könnyedén, harc nélkül meghódították azt. [...] Végül még királyt is választottak a maguk köréből, akinek neve Sztalitisz⁵ volt. Székhelyét Memphiszben ültette fel, megadózta Felső- és Alsó-Egyiptomot, s megfelelő pontokon helyőrséget helyezett el. [...] Talált is Szethorisznomoszbán egy megfelelő várost, keletre a Bubasztisz folyóágtól; a város neve egy ősi vallási hagyomány alapján Avarisz volt. Ezt újraalapította, falakkal megerősítette és nagy tö-

¹ Hükszósok: Valószínűleg nyugati sémi eredetű nép, amelyben hurrita és indoeurópai elemek is lehettek.

² Manethón: Kr. e. 4. században élt egyiptomi pap, történetíró. *Aigüptiaka* című munkája töredékesen, más szerzők közvetítésével maradt fent.

³ Josephus Flavius: Kr. u. 4. századi zsidó történetíró, hadvezér. Legfontosabb munkái: *A zsidók története*; *A zsidó háború*; *Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*; *Önéletrajz*.

⁴ Tutimaiosz: Valószínűleg Dzsednoferré Dudimosze király, aki Kr. e. 1670 körül lépett trónra.

⁵ Szalitisz: A hükszós XV. dinasztia megalapítója, kérdéses, hogy tényleges uralma mekkora területre terjedt ki.

megű, mintegy 240 000 fős hadsereget helyezett el benne őrségnek. [...] Magát a népet hükszósznak nevezték, ez annyit jelent: királpásztorok. [...] Thébaisznak és Egyiptom más kerületeinek királyai felláztak a pásztrok ellen, és kemény, hosszadalmas háborút vívtak velük. Egy Miszphragmutoszisz nevű király alatt végül vereséget szenvedtek a pásztrok, Egyiptom nagy részéből kiszorultak és egy kb. tízezer aura területű földön sáncolták el magukat. A térség neve Avarisz volt. [...] Miszphragmutoszisz fia, Thummoszisz⁶ mégis vállalkozott a térség megostromlására, és 480 000 főnyi seregével a falak elé vonult. Végül lemondott az ostromról, és olyan feltételekben egyezett meg a pásztrokkal, hogy azok elhagyják Egyiptomot, és bántatlanul távozhattak, ahova csak akarnak.⁷

Manethón leírását alapul véve adja magát az elmélet, hogy a hükszós hódítók azért tudták ilyen gyorsan, ekkora pusztítást végezve elfoglalni Egyiptomot, mert rendelkezésükre álltak a korszak legerősebb fegyverei: a ló vontatta harci szekerek.⁸ Ez egyszersmind logikusan magyarázatot adna arra is, hogyan kerültek a lovak Egyiptomba.

Azonban az elmélettel kapcsolatban felvetődik egy igen súlyos probléma: a régészeti leletek és egyéb források nem támasztják alá. Egyiptomban a XIII–XIV. dinasztia alatt (körülbelül Kr. e. 1803–1650) az ország egysége megszűnt, a királyi hatalom hanyatlott. Manethón összesen 136 királyt említ, akik azonban többségben nem egymás után uralkodtak, hanem egymással párhuzamosan, kisebb területeket birtokolva. Az uralkodók igen gyors váltakozása és a terület feldarabolódása azonban elsősorban politikai válságot jelent, nincsenek polgárháborúra utaló források, és a közigazgatási rendszer is működött.⁹

Ezt a hatalmi válságot használhatták ki a hükszósok. Már a középbírodalom idejéről több forrás említi, hogy „aamu”-k¹⁰ érkeztek a birodalomba bevándorlókként vagy hadifoglyokként.¹¹ Az aamu népesség száma és jelentősége a XIII. dinasztia (körülbelül Kr. e. 1803–1650) idején nőtt meg, elsősorban a Nílus deltájának keleti részén, a későbbi hükszós főváros, Avarisz (Tell el-Dabaa) térségében. A korszakból előkerülő régészeti források hasonlatosak a palesztinai Tell el-Ajjul, valamint a szíriai Büblosz és Ebla leleteivel, és arra is lehet következtetni, hogy az egyiptomiak keveredtek az aamukkal, akik részben felvették az egyiptomi szokásokat és val-

⁶Thummoszisz: I. Thotmesz, körülbelül Kr. e. 1506 és 1494 között uralkodott, a XVIII. dinasztia tagja. Említése téves, nem ő üldözte ki a hükszósokat Egyiptomból.

⁷Flavius, Josephus: *Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*. Helikon, Budapest, 1984. 7.

⁸David, Rosalie: *Élet az ókori Egyiptomban*. Gold Book, Debrecen, 2005. 130.

⁹Kákósy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Osiris, Budapest, 1998. 126–127.

¹⁰Jelentése „ázsiai”, ezt a jelzőt használták az egyiptomiak a hükszósokra és minden más palesztinai és szíriai népre.

¹¹Bourriau, Janine: A második átmeneti kor, kb. Kr. e. 1650–1550. In Shaw, Ian (szerk.): *Az ókori Egyiptom története*. Gold Book, Debrecen, 2004. 201–233. 203.

Egyiptomi harci kocsi.

Forrás: Giuseppe Angelelli ábrázolása, Library of Congress – 425637

lást is.¹² Amikor a Manethón által említett Tutimaiosz Kr. e. 1670 körül hatalomra került, a hükszósok már jelentős számban éltek Egyiptomban, és mind számuk, mind beilleszkedésük miatt olyan hatalomra tettek szert, amely lehetővé tette Szalisztisznak, hogy Avariszból kiindulva megindítsa háborúját a hataloméért, elfoglalja Memphiszt és Itj-List környékét, ezzel megalapozva a XV. dinasztia (körülbelül Kr. e. 1650–1550) uralmát.¹³

A hükszós hódítás tehát nem egy az ország határain kívülről betörő törzs agresszív területfoglalása volt – amelyben a ló vontatta harci kocsiknak nagy szerepe lett volna –, hanem egy olyan nép hatalomra törése, amely már nagyobb számban jelen volt Egyiptomban, bizonyos fokig integrálódott, és az aktuális politikai helyzetet kihasználva indított háborút.

Így azonban még mindig nyitott a kérdés: mikor kerültek Egyiptomba a területen nem őshonos lovak? Ahhoz, hogy ezt a kérdést meg tudjuk válaszolni, először azt kell megvizsgálni, hogy mikortól vannak biztosan lovak Egyiptomban. Ez a korszak is a hükszósokhoz kötődik, de nem a hatalomra kerülésükhöz, hanem ural-

¹²Uo. 204–207.

¹³Kákósy 1998. 128–129.

muk végéhez. A Kr. e. 16. század első felére a hükszósok uralma is gyengült, és bár Felső-Egyiptom Théba központtal névleg vazallusállam volt, nem állt teljesen az aamuk befolyása alatt.¹⁴ Amikor Thébában Kamosze¹⁵ került trónra, elhatározta, hogy háborút indít a hükszósok ellen, hogy egyesítse Egyiptomot.¹⁶

Kamosze próbálkozásait bár siker övezte, ezek inkább kisebb csatározások voltak, mintsem komoly hadjáratok. Fosztogatott Avariszban, de ostromra nem vállalkozott.¹⁷ Azonban nem is Kamosze hadjárata a fontos, hanem második sztléje, amelyen fenyegette Apóphisz¹⁸ hükszós királyt: „*En fogom meginni szőlőkertjeid borát, miután azok az ázsiaiak préselik ki számomra, akiket fogságba ejtettem. Feldúlom lakhelyedet, kivágom fáidat, miután asszonyaidat hajóra raktam és elszákmányoltam a harci szekereket.*”¹⁹

Ez az első ismert említése Egyiptomban a harci szekereknek, amelyeknek létezését megkövetelte a ló jelenlétét is. Théba és Avarisz háborújából azonban nem ez az egyetlen lovakra vonatkozó forrás. A háborút Jahmesz²⁰ fejezte be, aki valószínűleg Kamosze unokaöccse volt.²¹ A hadjáratok pontos hosszát nem ismerjük, de Jahmesz Kr. e. 1550 körül elfoglalta Avariszt, birodalma határát pedig védelmi célokból kiterjesztette, és megszerezte a dél-palesztinai Saruhen városát.²² A hükszósokat valószínűleg nem lemészárolták, hanem kivonultak Egyiptomból Palesztinába.²³ Jahmesz háborújáról maradt fent admirálisának önéletírása, aki már ekkor leírta, hogy „*Gyalog követtem a királyt, míg ő harci kocsijával vágatott.*”²⁴

A hükszósok legyőzését ábrázolják Jahmeszabüdoszi reliefsjei, amelyek a legjelentősebb korai forrásoknak tekinthetők a lovak egyiptomi jelenlétével kapcsolatban. Ezeken a relieftöredékeken ugyanis olyan harci jelenetek láthatóak, amelyeken

¹⁴ Kákósy 1998. 130.

¹⁵ Kamosze: Körülbelül Kr. e. 1554 és 1550 között uralkodott Thébában, a XVII. dinasztia utolsó tagja.

¹⁶ Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 9. sz. Kamosze harca a hyksósok ellen. 29. (A továbbiakban ÖKTCh)

¹⁷ Bourriau 228.

¹⁸ Apóphisz: Hükszós király Kamosze és Jahmesz hadjáratainak idején. Lehetséges, hogy három uralkodó követte egymást ezen időszak alatt azonos néven.

¹⁹ Habachi, Labib: *The Second Stela of Kamose and His Struggle Against the Hyksos Ruler and His Capital*. Augustin, Glückstadt, 1972. 32; 36. Közli: Kákósy 1998. 131.

²⁰ Jahmesz: Körülbelül Kr. e. 1550 és 1525 között uralkodott, a XVIII. dinasztia alapítója.

²¹ Dobson, Aidan–Hilton, Dyan: *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*. Thames & Hudson, London, 2004. 124.

²² Kákósy 1998. 131–132.

²³ Bourriau 230.

²⁴ Breasted, James Henry (szerk.): *Ancient Records of Egypt. II. kötet*. The University of Chicago Press, Chicago, 1906. Biography of Amose, Son of Ebana. 34. (Az angol nyelvű munkából idézett szövegek a szerző fordításai. A kiadvány a továbbiakban ARoE-ként szerepel.)

II. Ramszesz harci kocsiján Dapur ostrománál.

Forrás: Wikimedia Commons

már az egyiptomi katonák is rendelkeznek lovakkal és harci kocsikkal. Ezek a lovak legkorábbi ismert ábrázolásai az egyiptomi művészetben.²⁵

Bizonyítható, hogy a lovakat Egyiptomban a hükszósok honosították meg, de nem egy betörő invázió alkalmával, hanem egy hosszabb uralkodási időszak alatt. A hükszós uralom alig több mint egy évszázada alatt azonban a lovak és a ló vontatta harci kocsik olyannyira elterjedtek, hogy Jahmesz országegyesítő háborújában már a haderő részét képezték.

Így felmerül a következő kérdés: a hükszósok hogyan ismerkedtek meg a lovakkal és a harci szekerekkel? Ez az eddigieknél is összetettebb kérdés, mivel alapvetően a hükszósok eredetéről is keveset tudunk. A Palesztinából és Szíriából érkező hükszósok többségében nyugati sémik lehettek, akik között voltak hurriták és kisebb számban esetleg indoeurópai áryák is.²⁶ A térség népcsoportjainál pedig alapvetően jelen voltak a lovak és a harci szekerek. A „keveredést” fokozza Kikkuli²⁷ Kr. e. 15. századból származó „lóidomítási szakkönyve”.²⁸ A körülbelül 1000 soros munka szerzője Mitanniból származó hurrita, de művét a hettita fővárosban, Hattusasban készítette, ugyanakkor a hettita nyelv mellett előfordulnak benne árja, asszír és hurrita nyelvű kifejezések is. Mind a szöveg nyelvi sokszínűségéből, mind pedig a lovak hét hónapos kiképzését részletesen leíró tartalomából arra lehet következtetni, hogy

²⁵ Harvey, Stephen P.: Abydos. In Stein, Gil J. (szerk.): *Oriental Institute Annual Report, 2002–2003*. University of Chicago, Chicago, 2003. 15–25. 20.

²⁶ Kákósy 1998. 129.

²⁷ Kikkuli: Kr. e. 15. századi hurrita származású író és lóidomár, aki hettita szolgálatban állt.

²⁸ A szöveg angol fordítását lásd Nyland, Ann: *The Kikkuli Method of Horse Training*. Maryannu, Sydney, 2009.

a térség népeinek komoly, évszázados hagyományai voltak a lovak nevelésével kapcsolatban, amelyeket Kikkuli összegzett munkájában.²⁹ Ezek a hagyományok pedig még régebbre és keletebbre, a Kr. e. 3. évezred Mezopotámiájába vezethetnek vissza, ahol először használtak ló vontatta szekereket,³⁰ amelyek végül a bronzkor legkomolyabb hadászati reformjainak bizonyultak.³¹

A térségben élő hükszósok, akiknek megvoltak a maguk tapasztalatai, és keveredtek a többi néppel is, már komoly „lovas hagyományokkal” rendelkeztek, mire Egyiptomba kerültek. Az pedig egy természetes folyamatnak tekinthető, hogy az egyiptomiak átvették azokat az állattenyésztési és haditechnikai újításokat, amelyekről a betelepülő és egy idő után uralkodói szerepet betöltő nép révén tudomást szereztek.

A LOVAK HASZNÁLATA

Kezdetben a lovak még minden bizonnyal ritkaságszámba mentek, és nagy értéket képviseltek, de az Újbírodalom (körülbelül Kr. e. 16–11. század) idejére a Deltában már méneseket tenyésztettek.³² A lovak kiemelt fontosságát jelzi, hogy az Újbírodalom idején az egyik legnagyobb tekintéllyel és előjogokkal járó cím a „lovak előjárója” volt.³³ Három alapvető területen jöhetett szóba használatuk: a mezőgazdaságban, a személy- és teherszállításban, valamint a hadászatban.

Bár elsőre logikusnak tűnne, a mezőgazdaságban mégsem használták a lovakat, elsődlegesen azért, mert túl értékesek voltak ilyen munkák elvégzéséhez. A lovak mindig a királyok és a magas rangú udvari tisztviselők vagyonát képezték.³⁴ A mezőgazdaságban inkább szarvasmarhákat és szamarakat használtak, amelyek teherbírása kisebb volt ugyan, de irányításuk és idomításuk könnyebb. A ló megjelenésével azonban egyre jobban elterjedtek az öszvérek, amelyeknek mindkét fajtáját használták.³⁵

A mezőgazdasághoz hasonlóan a személy- és teherszállításra, valamint a szekerek vontatására használt állatok is elsősorban a szamarak és az öszvérek voltak – teherhordóként a hadseregben is használták őket. Több olyan régészeti forrás lé-

²⁹ Ceram, C. W.: *A hettiták regénye*. Gondolat, Budapest, 1964. 131–132.

³⁰ Littauer, M. A. – Crouwel, J. H.: *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*. Brill, Leiden–Köln, 1979. 9–11.

³¹ Morkot, Robert G.: *Historical Dictionary of Ancient Egyptian Warfare*. The Scarecrow Press, Lanham–Oxford, 2003. 61.

³² David 392.

³³ Vandenberg, Philipp: *A nagy Ramszesz*. K.u.K., Budapest, 2003. 81.

³⁴ David 392.

³⁵ Bard, Kathryn A.: *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*. Routledge, London – New York, 2005. 362.

tezik, amelyek szekereket húzó szamarakat, illetve öszvéreket ábrázolnak.³⁶ Nagy valószínűséggel a lovakat sohasem használták teherhordásra,³⁷ és csak nagyon ritka esetben fordult elő, hogy lovagoltak rajtuk.³⁸ Ennek egyik további oka lehetett, hogy nem használták a lovaglást igencsak megkönnyítő kengyelt és nyeret, igencsak furcsa pozícióban ülték meg a lovakat,³⁹ és az ilyen fajta lovaglástól az állatok gyorsan kifáradhattak.⁴⁰

Volt még a lovak használatának egy „civil” módja, amely azonban általában a fegyverforgató férfiakat érintette: a vadászat. A vadászat korábban egy magában igen sok veszélyt rejtő, csoportosan végzett élelemszerzési folyamat volt. A lovak megjelenése után a csatákban használt kocsikhoz nagyon hasonló vagy ugyanolyan harci kocsikat használtak a vadászatokhoz is, amely így megkönnyítette a veszélyes vadállatok elejtését. A vadászat így idővel a felső réteg sportjaként is megjelent.⁴¹

A lovakat azonban mindenekelőtt a harci kocsik vontatására használták. A harci kocsik is a hükszósokkal jelentek meg a térségben, azonban az egyiptomiak voltak azok, akik szinte tökéletessé fejlesztették ezeket. A harci kocsik alkalmazását mindenképpen hadászati reformnak kell tekinteni, amely igen gyorsan elkezdődött. A hükszós uralom megdöntése után alig 120–130 évvel, II. Amenhotep⁴² uralkodása alatt a harci kocsi hadosztály már az egyik legjelentősebb alakulatnak számított az egyiptomi haderőn belül.⁴³

A tipikus egyiptomi harci kocsi hőhajlított, kőris-, szil- vagy fűzfából készült – esetenként egy-egy kocsinál a különféle alkatrészeket más-más fából állították elő –, könnyű, félkörös szerkezetű volt. A hozzávetőlegesen egy méter széles és fél méter magas kocsikon két személynek volt hely, egy hajtónak és egy katonának, aki lándzsával, pajzzsal és íjjal volt felfegyverezve. A két, általában bőrrrel bevont, 4 – később 6, ritkán 8 – küllős, egy méter átmérőjű – szilfából és tamariszkfából készített – kereket tengely kötötte össze. A széles, 2 méteres nyomtáv lehetővé tette a gyors és könnyű fordulásokat. A két vontató ló egy általában 2,89 méter hosszú rúdhoz volt kötve, amely a tengely közepénél csatlakozott a kocsihoz. A hátsó, teljesen nyitott rész lehetővé tette a gyors fel- és leszállást. A kocsi alja sűrű, vastagon szőtt bőr vagy kötélháló volt, amely rugalmassága miatt a nehéz terepeken is felfogta a rázkódás

³⁶ Uo.

³⁷ Brier, Bob – Hobbs, Hoyt: *Daily Life of the Ancient Egyptians*. Greenwood, Westport–London, 2008. 215.

³⁸ Littauer–Crouwel 1979. 83.

³⁹ Keegan, John: *A History of Warfare*. Vintage, New York, 1994. 177.

⁴⁰ Bunson, Margaret: *Encyclopedia of Ancient Egypt*. Facts on File, New York, 2002. 246.

⁴¹ Brier–Hobbs 121.

⁴² II. Amenhotep: Körülbelül Kr. e. 1428 és 1401 között uralkodott, a XVIII. dinasztia nyolcadik uralkodója. Apjától, III. Thotmesztől hatalmas birodalmat örökölt, amelyet tovább növelt. Jelentős hadügyi és infrastrukturális reformok kötődnek a nevéhez, ügyessége és testi ereje legendássá vált.

⁴³ Spalinger, Anthony J.: *War in Ancient Egypt. The New Kingdom*. Blackwell, Bodmin, 2005. 9.

nagy részét, így könnyítve a hajtást és a harcot is. A kocsit bőrrel vonták be, általában gazdagon díszítették, és mindösszesen 34 kg-t nyomott.⁴⁴

A harci kocsik ilyen szintű elkészítéséhez jól képzett szakemberekre és megfelelő alapanyagokra volt szükség. A szekerek készítőiről keveset tudunk, de évszázadok tapasztalatai alapján kialakult tudásukat bizonyítja, hogy a térség legjobb, legkelendőbb harci kocsijait állították elő. A kiváló kocsik elkészítéséhez pedig a legtöbb faanyagot importálták Egyiptomba, hogy az elkészült darabok könnyűek és mozgékonyak legyenek, de kiállják a csaták és a terepviszonyok megpróbáltatásait.⁴⁵

A feltárt és a rekonstruált kocsik, valamint a talált lómaradványok alapján a befogható lovak marmagassága 135–150 cm között lehetett.⁴⁶ A lovakat különböző bőrökkel és ruhákkal fedték, hogy ezekkel próbálják védeni őket a nyilaktól,⁴⁷ a kócsi elé pedig has- és szügyhám segítségével voltak befogva. A kantárt a rúdra erősített fémgűrűkön keresztül vezették a hajtókhoz.⁴⁸ Mind a lovakat, mind a harci kocsikat különleges neveket illették.⁴⁹ I. Széthi⁵⁰ karnaki reliefjein az uralkodó „első lovát” „Amon neki adta az erőt”-nek hívták,⁵¹ míg II. Ramszesz⁵² kádesi csatában használt lovai a „Győzelem Thébában” és a „Mut elégedett” neveket kapták.⁵³

Mivel a harci kocsik és a lovak viszonylag drágák voltak, a katona társadalmi helyzetét is mutatta, ha volt pénze ezeket megvenni.⁵⁴ További rangjelölő tényező volt a lovak és a kocsik díszítettségének mértéke. Természetesen a királyi kocsik és lovak voltak a legpompásabbak, amelyeket tollakkal díszítettek, míg a felszerelések aranyozottak voltak.⁵⁵ Az új fegyvernemhez hamarosan vallási szimbólumok is pá-

⁴⁴ Shaw, Ian: *Egyptian Warfare and Weapons*. Shire Publications, Buckinghamshire, 1991. 40–41; Morkot 2003. 61–66; Darnell, John Coleman–Manassa, Coleen: *Tutankhamun Armies. Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late Eighteenth Dynasty*. Wiley, New Jersey, 2007. 77–80; Fields, Nic: *Bronze Age War Chariots*. Osprey, New York, 2006. 14–19; Bunson 81–82.

⁴⁵ Herslund, Ole: Chariots in the Daily Life of New Kingdom Egypt. A Survey of Production, Distribution and Use in Texts. In Veldmeijer, André J. – Ikram, Salima (szerk.): *Chasing Chariots*. Sidestone, Leiden, 2013. 123–129. 123–125; Brier–Hobbs 256.

⁴⁶ Littauer–Crouwel 1979. 82.

⁴⁷ Darnell–Manassa 79.

⁴⁸ Wilson, Hilary: *A fáraók népe. A földművesektől az udvaroncokig*. Gold Book, Debrecen, 1999. 202.

⁴⁹ Vandenberg 81.

⁵⁰ I. Széthi: Körülbelül Kr. e. 1290 és 1279 között uralkodott, a XIX. dinasztia tagja, II. Ramszesz apja.

⁵¹ ARoE III. Reign of Seti I. Karnak Reliefs. 73.

⁵² II. Ramszesz: Körülbelül Kr. e. 1279 és 1213 között uralkodott, a XIX. dinasztia harmadik, legjelentősebb tagja. Az ismert adatok alapján a második leghosszabb ideig trónon lévő király volt. Nagyszabású építkezésekbe kezdett, jelentős hadjáratokat vezetett. Uralkodása az egyiptomi civilizáció egyik csúcspontja.

⁵³ Gardiner, Alan: *The Kadesh Inscriptions of Rameses II*. Griffith Institute, Oxford, 1960. Vers a kádesi csatáról. 13. (Az angol nyelvű munkából idézett szövegek a szerző fordításai.)

⁵⁴ Morkot 2003. 63.

⁵⁵ Darnell–Manassa 79.

II. Ramszesz fáraó.

Forrás: Wikimedia Commons

rosultak. A XVIII. dinasztától (körülbelül Kr. e. 1550–1292) kezdve több szöveg szerint a napisten harci kocsival utazott,⁵⁶ valamint megjelent Astarte⁵⁷, a lovak és a harci kocsik istennőjének tisztelete, ugyanakkor a szigorú vallási szokások tiltották a lovak szertartásszerű temetését.⁵⁸ Ez alól egyetlen különös kivétel akadt: Szenenmut⁵⁹ sírjának feltárásakor találtak egy mumifikált lovat.⁶⁰

⁵⁶ Kákossy László: Bark and Chariot. In Gaál Ernő – Kákossy László (szerk.): *Studia Aegyptiaca*. III. kötet. ELTE, Budapest, 1977. 57–65.

⁵⁷ Astarte: Istárral is azonosítható, a XVIII. dinasztia uralkodása idején Szíriából átvett harcos istennő. Az egyiptomi mitológiában Ré lánya és Széth felesége, a lovak és a harci kocsik istennője.

⁵⁸ Spalinger 12.

⁵⁹ Szenenmut: A XVIII. dinasztia idején élt egyiptomi hivatalnok és építész. Ő tervezte Hatsepszut királynő templomát.

⁶⁰ Barber, E. J. W.: *Prehistoric Textiles*. Princeton University, Princeton, 1991. 332; Lloyd, Alan B. (szerk.): *A Companion to Ancient Egypt I. kötet*. Wiley–Blackwell, Szingapúr, 2010. 384.

A hadseregben nagy figyelmet fordítottak a lovak nevelésére, idomítására. A gondozók és a hajtók is úgy végezték munkájukat, hogy a lovak erejét a legjobban ki tudják használni. II. Amenhotep sztéléjén maradt fent az a felirat, amelyen az uralkodó saját képességeit dicsőíti, de következtetni lehet belőle a lovakkal való bánásmódra és a hadviselésre is: „Amikor öfelsége még fiatal herceg volt, nagyon szerette a lovakat és nagy örömet lelte bennük. Fáradhatatlanul dolgozott velük és nagy szakértője volt idomításuknak, mivel alaposan kiismerte természetüket [...] a király fiát bízták meg a királyi istálló felügyeletével [...] sehol nem akadt párja hozzáértésben. A lovak nem fáradtak el, ha az ő kezében volt a kantár. Még teljes vágásban is alig verejtékeztek. [...] Ő volt az, aki a legjobban értett a szekérhajtáshoz, és addig nem volt hozzá fogható vezér a seregben. [...] Belépett a kertjébe, ahol négy ázsiai rézből készült, egyenként egy tenyér széles céltábla állt, egymástól 20 könyöknyi távolságra. [...] Öfelsége a szekeren állva felkapta az íjat és négy nyílveessőt húzott ki egyszerre. Rálőtt a céltáblára, és nyílveessői egymás végébe fúródtak bele, mielőtt továbbindult volna. Ilyen kiváló teljesítményt még nem látott senki korábban.”⁶¹

Bár nem túl életszerű, hogy a király egyedül hajtotta a kocsiját, és emellett az íjat is használta, de a jelenet árulkodik a harci szekerek egyik fő használati módjáról a csaták alatt. A korábban leírt rugalmas padló lehetővé tette, hogy a hajtó mellett álló katona menet közben is stabil helyzetet vegyen fel, és az ellenségre löje nyilait, vagy karddal, lándzsával harcoljon.

KÁDES, A HARCIS KOCSEK LEGNAGYOBB ÖSSZECSEAPÁSA

Bár számos egyéb csataleírást ismerünk, a harci kocseK legkomolyabb erőpróbája azonban minden bizonnyal a Kr. e. 1274-ben lezajlott kádesi csata lehetett, amelyben két nagyhatalom, II. Ramszesz Egyiptoma és II. Muvatallisz⁶² Hettita Birodalma ütközött meg egymással. A hettita terjeszkedés veszélyeztette Egyiptom szíriai és palesztinai területeit, elsősorban Amurrút. II. Ramszesz, hogy megvédje a területet, hadjáratot indított II. Muvatallisz ellen, amelynek legnagyobb csatáját a már régóta ütközőterületnek számító Kádesnél vívták meg. A hettita sereg hozzávetőlegesen 20 000 főt – egyes leírások szerint 37 000-et – számlált, míg az egyiptomi haderő négy különálló, az egyes istenekről elnevezett hadtestből – Amon, Ré, Ptah, Széth – tevődött össze, amely összesen szintén 20 000 főt jelenthetett.⁶³ A harci kocseK tekintetében a hettiták 2500-zal rendelkezettek, azonban komoly különbségnek számított, hogy ezeken három főnek volt hely. A könnyű páncélzatú hajtót egy szintén könnyű páncélzatú katona védte pajzsával, aki emellett egy lándzsával volt

⁶¹ Wilson 202–203.

⁶² II. Muvatallisz: Hettita király, körülbelül Kr. e. 1295 és 1227 között uralkodott.

⁶³ Ceram 115.

felfegyverezve. A harmadik katona egy nagy szűrő lándzsával harcolt, fejét bronz sisak, testét pedig pikkelypáncél védte.⁶⁴ Így a hettiták kocsijain összesen 7500 fő volt – azonban a csata helyszíne lehet, hogy nem engedett teret ekkora számú harci kocsinak.⁶⁵ A leírások alapján az egyiptomi hadseregben is 2500 harci kocsi lehetett, de a szokásos kétfős személyzettel.⁶⁶

Maga a csata II. Ramszesz hatalmas hadvezéri ballépéssorozatával kezdődött. Egyrészt az egyiptomi sereg felderítése rendkívül rossz volt, amelyet II. Muvatallisz egy hadicsellel ki is használt. Két beduint küldött az egyiptomi sereg elé, akiket elfogtak és a király elé vezettek. A beduinok azt hazudták, hogy dezertőrök, Muvatallisz csapatai pedig 200 km-re északra sáncolták el magukat védekezésre berendezkedve.⁶⁷

A Kádes kiéheztetésére készülő Ramszesz valószínűleg hitt a beduinoknak, így nem is törekedett arra, hogy az egymástól 10–10 km-re lévő hadtesteket – amelyeket ráadásul az Orontész folyó is elválasztott – közelítse egymáshoz. Ő maga az Amon hadtest élén Kádes közelében mindenféle védelmi előkészületek nélkül vonult, míg Muvatallisz serege a városfal és a környező dombok mögött húzta meg magát, az egyes csapatokat folyamatosan úgy vezényelve, hogy rejtve maradjanak.⁶⁸ Ramszesznek azonban szerencséje volt, mivel egyik őrjárata elfogott két hettita felderítőt, akik a kínzás után bevallották, hogy Muvatallisz seregével Kádes mögött készül a harcra.⁶⁹

Amikor Ramszesz és az Amon hadtestvédelmi céllal elkezdtek a tábort erősíteni, megjelentek a hettita harci kocseK – a hettita gyalogság a csata alatt valószínűleg mindvégig tartalékban maradt, vagy nem ért a helyszínre⁷⁰ –, amelyek azonban nem a király csapatait vették célba, hanem a gyanútlanul és védelmi készségek nélkül közeledő, 2,4 km-re lévő⁷¹ Ré hadtestet támadták oldalba, amelyet egyszerűen kettévágtak és szétkergettek.⁷²

A hettita kocseK ekkor fordultak az Amon-hadtest felé, amelynek arra sem volt ideje, hogy felsorakozzon. Ramszesz ugyancsak meggondolatlanul cselekedve vetette bele magát a csatába, ám végül mégis ez a lépése menthette meg az egyiptomi csapatok maradékát. Ramszesz harcáról részletes leírást ad az uralkodó több helyen is fennmaradt „hivatalos beszámolója”, amely végletekig túlzó ugyan, de következ-

⁶⁴ Fields 20.

⁶⁵ Spalinger 214.

⁶⁶ Vandenberg 55.

⁶⁷ ÓKTCh 18. sz. A kádesi csata. 47.

⁶⁸ Vandenberg 62–63.

⁶⁹ Gardiner Jelentés a kádesi csatáról. 28–29.

⁷⁰ Spalinger 215–216.

⁷¹ Uo. 215.

⁷² Healy, Mark: *The Warrior Pharaoh. Rameses II and the Battle of Qadesh*. Osprey, Oxford, 1993. 57–60.

tethetni lehet belőle az egyiptomi harci kocsis harcmodorra: „Ekkor Hatti legyőzött fejedelmének ellenséges [csapatai] bekerítették őfelsége kíséreit, akik mellette voltak. Mikor őfelsége meglátta őket, gyorsan felállt, de úgy dühöngött ellenük, mint atyja Mont, Thébai ura. Magára öltötte harci díszét, felvette páncélját. olyan volt, mint Ba-álaz ő órájában. Felszállt a Győzelem Thébaiban [nevű] fogatára, gyorsan [átvette] a vezetést. Egyedül volt az élen. hatalmas volt őfelsége, s hős volt a szíve. Nem lehetett megállni előtte. Tüzet szórt mindenütt a közelében, s felperzselt az összes idegen országot tüzes leheletével. Vadak voltak a szemei, mikor látta őket, s a hatalma úgy lángolt ellenük, mint a tűz. Nem válogatott az idegenek között, pelyvának tekintette őket.

Őfelsége behatolt a Hatti legyőzött fejedelméhez tartozó ellenséges csapatok és sok idegen ország közé, akik velük voltak. Olyan volt, mint Seth, a nagyerejű Sehmet, dühöngésének idején. Őfelsége lemészárolta Hatti nyomorult, legyőzött fejedelmének összes ellenséges csapatait összes vezéreivel [...] együtt. Hasonlóképpen minden idegen ország fejedelmét, aki vele jött. A csapatok és a harcikocsizók arcukra buktak, egyik a másikra. Hullarakássá lettek lovai előtt.

Őfelsége egyedül volt, nem volt más vele. Őfelsége mint hullarakást taszította őket bele az Orontes vizébe, egyiket a másikra. Nyomukban voltam, mint egy griff, levertem az összes idegen országot egyedül, mikor csapataim és harcikocsizóim elhagytak engem, s egy sem jött vissza közülük. Ahogyan élek, s ahogyan szeret engem Ré, s ahogyan dicsér engem atyám, Atum, valóban megtettem minden dolgot, amit felségem kijelentett seregeim és harcikocsizóim színe előtt.”⁷³

A csata ezen része valószínűleg úgy zajlott, hogy Ramszesz valóban magánkivüli állapotba kerülve harcolt, de nem egyedül, hanem tisztjeivel, testőrségével, körülbelül 100 főnyi elit katonával. Először délre próbált menekülni, majd amikor nem sikerült áttörni az ellenség vonalain, visszafordult táborába. Itt vette észre, hogy a hettiták keleti oldalon lévő alakulatai gyengék, amelyeket végül szét tudott kergetni. Azonban ehhez is igen nagy szerencse kellett, mivel a két seregetest között lévő Ramszesz könnyen halálos csapdába kerülhetett volna. Ez valószínűleg azért nem történt meg, mert a délről érkező hettiták, amikor elérték az egyiptomi tábor maradványait, leszállhattak a harci kocsikról, és fosztogatni kezdtek.⁷⁴ A másik elmélet szerint az első rohamban kifáradtak a hettiták lovai, és lassabban vontatták az egyiptominál jóval nehezebb harci kocsikat, így a hettita támadás veszített annyit az erejéből, hogy az egyiptomi íjászok és dárdások fel tudták tartóztatni a rohamot.⁷⁵

Ramszesznek ráadásul még abban is szerencséje volt, hogy megérkezett az elit, harci kocsikból és gyalogosokból vegyesen összetevődő⁷⁶ egyiptomi naruna⁷⁷ harci

⁷³ ÓKTCh 18. sz. A kádesi csata. 48–49.

⁷⁴ Vandenberg 72–73.

⁷⁵ Healy 62–64.

⁷⁶ Spalinger 217.

⁷⁷ Alan Gardiner szerint a naruna alakulat akár héber is lehetett. Gardiner 37.

Hettita harci kocsi.

Forrás: <https://www.ancient.eu/image/1303/>

alakulat, amely a hadtestektől külön mozogva keveredett a harctérre.⁷⁸ Ramszesznek így már ütőképes csapata volt, amellyel viszonylag rendezetten harcolhatott, ráadásul a Ptah hadtest is megközelítette a csatateret.

A sötétedés és a lassan beérkező egyiptomi csapatok vetettek véget a csatának. Kérdéses, hogy a hettita harci kocsik menekültek, vagy rendezett, taktikai visszavonulásról volt szó. Utóbbi elméletet erősíti, hogy a hettita gyalogság mindvégig tartalékban maradt, holott, ha a helyzet megkívánta volna, bármikor be lehetett volna vetni.⁷⁹ A csata végül döntetlenül végződött. Ramszesz seregéhez intézett beszédében erősen kritizálta katonáit, akik elhagyták őt a harc alatt, viszont külön kiemelte bátor lovait. Ez a rövid leírás jól mutatja, hogy mennyire értékes és megbecsült volt egy jó csataló. „Milliókat győztem le [...] egyedül, csak nagy lovaim, Győzelem Thébában és Mut Elégedett voltak velem. Bennük leltem erőre, amikor egyedül harcoltam az idegen országokkal. Ha hazatérek palotámba, továbbra is minden nap az én jelenlétemben fognak ételt kapni.”⁸⁰

Ramszesz készült ugyan a harc folytatására, de másnap megérkezett Muvatallisz békeajánlata, amelyet az egyiptomi király – miután tanácskozott tisztjeivel – elfoga-

⁷⁸ Shaw 1991. 57.

⁷⁹ Vandenberg 84.

⁸⁰ Gardiner Vers a kádesi csatáról. 13.

dott. Bár mindkét fél győzelemként értékelte a döntetlennel záruló és mindkét oldalon hatalmas veszteségekkel járó csatát, a békét inkább a hettiták nyerték meg: Ramszesz visszavonult, és Kádes, valamint Amurru is a hettitáké lett.⁸¹ Ramszesz azonban olyan propaganda-hadjáratot indított, amely nemcsak a kor embereivel hitette el, hogy az egyiptomiak nyertek, hanem a fennmaradt feliratokkal és ábrázolásokkal évezredekig keresztül megtévesztette az egyiptológusokat is.

Összességében a kádesi csatáról a lovak és a harci kocsik tekintetében elmondható, hogy mind az Egyiptomi, mind a Hettita Birodalom egyik legnagyobb csatája volt, amelynek meghatározó elemeit a harci kocsik képezték. A hettita harci kocsizók gyakorlatilag teljesen legázoltak egy – vegyesen gyalogságból és harci kocsiból álló – egyiptomi hadtestet, és a csata további részében sem volt szükségük a gyalogság bevetésére. Az egyiptomiaknak a gyalogsága és a harci kocsijai is részt vettek a csatában – léteznek ábrázolások, amelyeken lovas katonák is szerepelnek⁸² –, de a naruna alakulat megérkezéséig minden bizonnyal a harci kocsik lehettek, amelyek felvették a küzdelmet a hettitákkal, Ramszesz is harci kocsijáról harcolt „egyedül”. Mind az egyiptomi, mind a hettita sereg legütőképesebb alkotóelemei a harci kocsik voltak, amelyek Egyiptomban való megjelenésük után nem egészen 400 évvel már a haderő elitegységét jelentették.

A harcok jelentősége mutatja a lovak jelentőségét is. Ahhoz, hogy az egyiptomi haderő a teljes térségben ütőképes lehessen, alkalmazkodni kellett az adott természeti viszonyokhoz is. Nem elég a jól megépített harci kocsi, kellett a jól kiképzett és gondosan tartott, strapabíró lovak is.

AZ EGYIPTOMIAK LOVAI

A hükszósokkal együtt jelentek meg a lovak, és rövid időn belül meghatározóak lettek Egyiptom (had)történelmében. Elterjedésüknek két fő módja volt; a kereskedelem útján vagy hadizsákmányként történő behozatal, illetve a lovak tenyésztése és a saját ménesek létrehozása.

Az Újbirodalom idején két típusú ló terjedt el Egyiptomban. Az egyik típus az úgynevezett „hosszú hátú ló”, amelyet viszonylag hosszabb gerincoszlop, hosszúkas fej, vékony és gyenge szügy, de erős lapocka és ülőgumó jellemzett. A másik típus a „rövid hátú ló”, amelyet „kerekdedebb” formák jellemeztek: rövid fej, gerinc és far, hosszú, vastagabb nyak és igen széles szügy.⁸³ Mindkét típus marmagassága 135–150 cm között volt.⁸⁴

⁸¹ Healy 83–88.

⁸² Keegan 177.

⁸³ Spalinger 8–9.

⁸⁴ Littauer–Crouwel 1979. 82.

Az első típus jelent meg először a hükszósokkal együtt, míg a második a XVIII. dinasztia korának közepétől, II. Amenhotep uralkodásától van nagyobb számban jelen. A második típus egy robusztusabb, strapabíróbb ló, amely jóval alkalmasabb volt a harci kocsik vontatására,⁸⁵ így ez terjedt el igazán.

A nem Egyiptomban tenyésztett lovakat elsősorban Délnyugat-Ázsiából importálták.⁸⁶ Több forrás is van a lovak kereskedelméről. A XIX. dinasztia (körülbelül Kr. e. 1292–1189) idejéből fennmaradt egy papirusz, amely szerint az észak-szíriai Sangar városából méneseket és „kitűnő fiatal paripákat”, míg a hettitáktól legjobb csődöröket szállították Egyiptomba.⁸⁷ A kiterjedt kereskedelemről tanúskodik a Biblia is, amely Salamon király⁸⁸ uralkodásának időszakából komoly tranzakciókról számol be: „A lovakat Kilikiából szállították Salamonnak; a király kereskedői hozták őket Kilikiából pénzért. Egy szekeret 600 ezüstsékelért szállítottak Egyiptomból, egy ló pedig 150-be került. Ugyanígy az ő közvetítésükkel szállították a hettiták királyainak és az arámok királyainak is.”⁸⁹

Eszerint Izrael lehetett a korszak ló- és harci kocsi kereskedelmének egyik elosztó központja. A lovak nagy része Anatóliából érkezhetett, míg a harci szekereket Egyiptomból hozták. Egyiptomban külön fejlett iparág lehetett a harci kocsik készítése, és harcikocsi-vásárokat is rendezhettek. Erről árulkodhat az a relief, amelyen egy férfi a vállán szállítja az elkészült harci szekeret.⁹⁰

A kereskedelem mellett az ajándékozás is fontos szerepet játszott. Elsősorban az uralkodók küldtek ajándékot egymásnak – nem hátsó szándék nélkül. A lovak másik beszerzési módja közel sem volt ennyire békés: hadizsákmányként kerültek Egyiptomba. Számos forrás számol be arról, hogy a győztes egyiptomi uralkodók – döntően a szíriai és palesztinai hadjáratokból – zsákmányként kitűnő lovakat és díszes harci szekereket vittek országukba. III. Thotmesz Kr. e. 1479 és 1425 közötti uralkodása alatt tizenhét hadjáratot vezetett szíriai és palesztinai területekre, jelentősen kiterjesztve birodalma határát. Első szíriai hadjárata alkalmával, Kr. e. 1457 körül, a megiddói csatában legyőzte a térség lázadó fejedelmait, hét hónapos ostrommal elfoglalta a várost, és megerősítette hatalmát a Földközi-tenger partvidékén.⁹¹ A szíriai fejedelmek hűséget esküdtek Thotmesznek, aki hatalmas hadizsákmánnyal tért vissza Egyiptomba:

⁸⁵ Spalinger 9.

⁸⁶ Bard 2007. 65.

⁸⁷ Spalinger 12.

⁸⁸ Salamon: Izrael harmadik királya, körülbelül Kr. e. 971 és 932 között uralkodott. Nevéhez fűződik a jeruzsálemi Templom építése. Uralkodása tekinthető Izrael aranykorának.

⁸⁹ Királyok első könyve, 10. fejezet, 28–29. vers (Szent István Társulati Biblia).

⁹⁰ Keegan 156–159.

⁹¹ A megiddói csatáról bővebben lásd: Morkot 2003. 138–139; Spalinger 83–100.

„[A zsákmány felsorolása, amelyet Ófelsége hadserege hozott] Megiddo [városából]: 340 élő fogoly, 83 kéz,⁹² 2041 ló, 191 csikó, 6 mén, [...] csikó, ennek az ellenségnek 1 arannyal megmunkált és aranyrudas harci kocsija, [Megiddo] fejedelmének 1 arannyal megmunkált, szép harci kocsija, [...] a nyomorult hadsereg 892 karci kocsija: összesen 924. Ennek az ellenségnek egy szép bronz mellvértje, [Megiddo] fejedelmének szép bronz mellvértje, a nyomorult hadsereg 200 [...] mellvértje, 502 íj, ennek az ellenségnek mer-fából⁹³ való, ezüsttel megmunkált 7 sátorrúdja. Akkor [Ófelsége] hadserege elhozta [ennek a városnak a marháit] [...] 1.929 tehenet, 2.000 kecskét és 20.500 birkát. [...] Retenu fejedelmének ajándéka: a fejedelem lánya, dísz tárgyai aranyból és az országának lapislazuli-jából,⁹⁴ 30. Ajándékként az ő 65 férfi- és női rabszolgája, 124 ló, 5 arannyal megmunkált harci kocsi arany kocsirúddal, 5 arannyal megmunkált harci kocsi agat⁹⁵ kocsirúddal: összesen 10.⁹⁶

Az importálás mellett fontos lehetett a tenyésztés is, azonban erről keveset árulnak el a források. Az istállók kiépítése és a ménesek tartása igencsak nagy helyet követelt, amely Egyiptomban csupán egy szűk vezető rétegnek állt rendelkezésére. Ezért ménesekkel csak az uralkodó és a gazdagabb családok rendelkeztek, akiknek uradalmi többnyire Memphis és Théba környékén helyezkedtek el.⁹⁷ A lovak tenyésztésére és gondozására sok esetben hurrita lovászokat alkalmaztak, akik a térség legjobb szakemberei lehettek.⁹⁸ A nyüzsgő királyi udvarban is számos lótenyésztő dolgozott.⁹⁹ A kitenyésztett lovakat ezután az egyiptomi hadseregben képezték ki csataménekké.¹⁰⁰ A kiképzés alatt – egyes elméletek szerint – egy brutálisnak tűnő módszert is alkalmaztak az Amarna korban:¹⁰¹ a lovak orrát átlukasztották, és pántokat, karikákat raktak az orrlyukaikba. Ezzel rontottak ugyan a lovak tüdejének teljesítményén, de gátolták a nyerítést, ami főleg a titkos felderítő küldetéseken volt előnyös. Lehetséges, hogy a zablát is ebbe az átvágott üregbe helyezték, így a ló – hogy kikerülje az ellenállással járó nagy fájdalmat – könnyebben kezelhető lett.¹⁰²

Mivel az egyiptomiak szinte kizárólag a hadseregben használták a lovakat, ezért a költségeket is igen összetetten kell kezelni: a lovak tenyésztéséhez szükséges szakembereken, istállókon, élelmiszeren kívül számolni kell a kiképzők és a kiképzés

költségeivel, valamint a lovak által vontatott harci kocsik előállításának és karbantartásának összes anyagi vonzatával.¹⁰³ A teljes folyamat, amíg egy csikóból „katonai szolgálatot” teljesítő csatáló lett, igen időigényes és meglehetősen drága volt.

A magas költségek ellenére, mindent összevetve igen magas lehetett a lovak száma Egyiptomban az Újbírodalom idején. Viszonylag kevés az ismert adat, de abból kiindulva, hogy III. Thotmesz hozzávetőlegesen 2300 lovat zsákmányolt Szíriából, II. Ramszesz 2500 harci kocsival indított hadjáratot II. Muvatallisz ellen – ami az Egyiptomban maradt és a seregnél tartalékban lévő lovakat nem számítva minimum 5000 csatamén –, az istállók pedig nagy számban tenyésztették az utánpótlást, valószínűleg több tízezres lópopulációval lehet számolni.

A korábban feltett és részben már megválaszolt kérdésre a régészeti leletek vizsgálatával és más tudományágak bevonásával lehet részletesebb feleletet adni. Az első feltárt ló, amelyet szükséges röviden megvizsgálni, nem Egyiptomból, hanem Dél-Palesztinából, Tell el-Ajjulból származik. A 411-es számú sírban találták meg egy ló szertartásosan eltemetett maradványait, amely a hükszós korból, a Kr. e. 1650–1550-es időszakból származik, tehát az első ismert „hükszós ló”. Bár a tetem nem maradt meg teljesen, ahhoz elég jól helyre lehetett állítani – elsősorban a koponyát –, hogy összehasonlítsa alap legyen más lovakkal.¹⁰⁴

Egy a vizsgálat szempontjából fontos, részleges lómaradvány került elő a hükszós korból Tell el-Habuánál.¹⁰⁵ A kanca 5 és 8 éves kora között pusztult el, magassága pedig 136 és 147 cm között lehetett,¹⁰⁶ amely megfelel harci szekerek elé befogható lovak magasságának. A Tell el-Dabaa térségében talált csontok és fogak alapján arra lehet következtetni, hogy az előkerült lovak és szamarak 133–138 cm közötti marmagasságúak voltak.¹⁰⁷

Összesen még további öt egyiptomi ásatásról – Soleb, Sai sziget, Théba, Szakkara, Hillat el-Arab) kerültek elő a második átmeneti korban és az Újbírodalom korában élt lovak részlegesen megmaradt maradványai, amelyek feltételezett magassága 136 és 152 cm között lehetett.¹⁰⁸ A feltárt lovak – elsősorban az Újbírodalom idejéből származóak – többségében a korábban említett második, rövid hátú típushoz tartoztak, vagy ahhoz álltak közelebb.

¹⁰³ Brier–Hobbs 256.

¹⁰⁴ A Tell el-Ajjulban feltárt lóról lásd Flinders Petrie, W. M.: *Ancient Gaza I. kötet*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013. 4–5; Stiebing, William H., Jr.: Hyksos Burials in Palestine. A Review of the Evidence. *Journal of Near Eastern Studies* 1971/2. 110–117; Stern, Ephraim (szerk.): *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land I. kötet*. Israel Exploration Society–Carta, Jeruzsálem, 1993. 49–53.

¹⁰⁵ Bourriau 230–231.

¹⁰⁶ Raulwing, Peter – Clutton-Brock, Juliet: *The Buhen Horse. Fifty Years after His Discovery, 1958–2008*. Brill, Leiden, 2009. 48–49.

¹⁰⁷ Uo. 49–51.

¹⁰⁸ Uo. 51–58.

⁹² Az egyiptomiak levágták az elesett ellenséges katonák kezeit, hogy ezekkel bizonyítsák, hány embert öltek meg a csatában.

⁹³ Szíriai vörösfenyő

⁹⁴ Kísérő rabszolga

⁹⁵ Értékes assuri fa

⁹⁶ ÓKTCh 11. sz. III. Thutmósis első szíriai hadjárata. 34–36.

⁹⁷ Morkot 2005. 188.

⁹⁸ Bunson 172.

⁹⁹ Brier–Hobbs 76.

¹⁰⁰ Bunson 82.

¹⁰¹ Ehnaton uralkodásának (Kr. e. 1354–1336) időszaka, teljes vallási és kulturális reformok mentek végbe.

¹⁰² Spalinger 10.

Azonban vannak bizonyos „problémás” leletek... A Középső Birodalomban (körülbelül Kr. e. 22–17. század) épült erődjéről ismert Buhennél¹⁰⁹ talált ló maradványait 1958-ban tárták fel.¹¹⁰ Az elsődleges probléma a lelet kora: a vizsgálatok és egyéb adatok – a maradványok régészeti leletek közötti elhelyezkedése, a buheni erőd pusztulása, valamint a zabla használatára utaló egyértelmű jelek – alapján körülbelül Kr. e. 1675-ből származik.¹¹¹ Az archaeozoológiai vizsgálat megállapította, hogy a Buhenben talált ló azonos méretű, nemű és korú a Tell el-Ajjulban feltárt, ugyanerre az időszakra tehető csődörrel,¹¹² tehát a két ló „rokonságban” állt egymással.

A megállapított dátum hozzávetőlegesen egykorú a hükszósok és a lovak betelepülésével, azonban a buheni erőd földrajzi elhelyezkedését tekintve igencsak távol áll a Nílus Deltájától, így nehéz magyarázatot találni arra, hogyan került ennyire délre a ló. Ugyanakkor egyes kutatók megkérdőjelezzik a lelet pontos dátumát, és azt valamivel későbbre teszik,¹¹³ a C14-es radiokarbon-vizsgálat pedig nem hozott egyértelmű eredményt.¹¹⁴ A legérdekesebb a zabla kérdése. A Kr. e. 1675-ös dátum megállapításánál az egyik elsődleges meghatározó tényező a zabla használatának bizonyossága volt, amelyet ismertek ugyan az adott korban a Földközi-tenger térségében, de tudományos viták folynak arról, hogy Buhen környékén megjelenhetett-e már ekkor?¹¹⁵ A kérdés egyelőre megválaszolatlan, így a buheni ló korát sem lehet pontosan megállapítani.

Az azonban biztosnak látszik, hogy amennyiben a buheni csődör valóban a hükszósok előtti időben élt Egyiptomban, akkor sem beszélhetünk a lovak korábbi elterjedéséről. Ami jelen téma esetében az elsődleges problémát adja, hogy így az sem megállapítható, hogy a buheni csődör egy Egyiptomba „keveredett”, „magányos” ló volt-e, vagy egyike a hükszósok nyomán meghonosodó, tipikus egyiptomi lovaknak. A buheni csődörrel kapcsolatban bár vannak vitás kérdések – elsősorban a korára vonatkozóan –, de összességében beilleszthető a többi vizsgált egyiptomi ló közé.

Jóval nagyobb azonban az eltérés az El Kurruiban talált lovaknál. A negyedik kataraktában¹¹⁶ található El Kurru feltárt lovai szinte minden tekintetben „kilógnak” az eddigiek közül. El Kurru Núbia része volt, azonban a XXV. dinasztia idején, Kr. e.

¹⁰⁹ Bunson 74.

¹¹⁰ Raulwing–Clutton-Brock 4.

¹¹¹ Uo. 6.

¹¹² Uo. 8.

¹¹³ Uo. 14–18.

¹¹⁴ Sasada, Yukiko: An Alternative Theory for 'Bit-Wear' Found on the Lower Second Premolar of the Buhen Horse. In Veldmeijer, André J. – Ikram, Salima (szerk.): *Chasing Chariots*. Sidestone, Leiden, 2013. 229–236. 229–230.

¹¹⁵ Uo. 229–236.

¹¹⁶ A mai Szudánban Merowe város környéke, körülbelül Kartúmtól 400 km-re északra.

752 és 664 között, a núbiaiak uralkodtak Egyiptom felett is. Az El Kurru-i királyi temető körülbelül Kr. e. 700 és 690 között jöhetett létre,¹¹⁷ amelynek Ku. 201 és Ku. 224 közötti jelzésű sírjaiban összesen 24 rituálisan, állva eltemetett, megcsonkított – lefejezett – lótetemre bukkantak. Néhány jobb állapotban lévő csont 1941-es vizsgálata azt mutatta ki, hogy ezek a lovak a ma Európában és Amerikában élő példányokkal mutatnak hasonlóságot,¹¹⁸ de a bővebb kutatási jelentés napjainkban nem fellelhető.¹¹⁹ Az El Kurru-i leletek közül az 1980-as években kettő esett – Bökönyi Sándor által elvégzett – részletes archaeozoológiai vizsgálat alá, amely kimutatta, hogy mindkét ló kifejtett volt, és az egyik biztosan csődör. Magasságuk 152,29, illetve 153,33 cm volt.¹²⁰

Az El Kurru-i lovak több problémát is felvetnek. Egyrészt Egyiptomban – egyetlen kivétellel – a lovak nem kaptak rituális temetést. Ami azonban ennél is érdekesebb, az a lovak magassága. Az El Kurru-i lovak 150 cm feletteiek voltak, tehát túl nagyok ahhoz, hogy az egyiptomi könnyű harci kocsik elé foghatóak legyenek. Mindezek alapján valószínűnek tűnik, hogy az El Kurru-i lovak nem rokoníthatóak más Egyiptomban talált patásokkal, hanem a núbiai lótenyésztés eredményei.

Az ismert adatok alapján jogosan merülhet fel a kérdés, hogy pontosan melyik fajtába tartozhattak az egyiptomiak lovai? A genetikai vizsgálatokból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mivel a mitokondriális DNS mutációi, amelyek alapján emberi egyedeken kikutathatóak a hasonló elváltozások, és visszakereshetők az ősök, a lovak esetében nem mutatnak pontos eredményt a szabályozott tenyésztés miatt. Így egy-egy ló „rokoni kapcsolatából” nem lehet következtetni a populáció fajtájára.¹²¹

Valószínű, hogy az egyiptomiak lovai a mai arab telivérek ősei voltak, amelyek fizikailag megfelelnek a második típusba tartozó lovaknak. Az arab ló szintén Közép-Ázsiából származik, marmagassága átlagosan 142 és 152 cm közötti, széles, erős, nagy teherbírású, és viszonylag igénytelen, szinte minden körülmények között, egyszerűen tenyésztethető. Alkalmas lovaglásra és vontatásra is. Valószínűleg az első tenyésztett lófajta, amelynek eredetét az arab történetírás is Noé unokájáig vezet vissza.¹²² A korábban már említett problémák miatt a pontos genetikai meghatározás itt sem lehetséges, de több második átmeneti kori és újbirodalmi leletet vizsgál-

¹¹⁷ Dunham 1–10.

¹¹⁸ Dunham, Dows: *The Royal Cemeteries of Kush. El kurru*. Harvard University Press, Cambridge, 1950. 111.

¹¹⁹ James Hanken, a Harvard Egyetem Összehasonlító Zoológiai Múzeumának igazgatója, valamint Amad Aja, a Harvard Egyetem Sési Múzeumának helyettes kurátora a szerzőnek írt 2015. március 12-i és március 16-i levelei alapján.

¹²⁰ Bökönyi Sándor: The Horse Skeletons from the Cemetery of Kurru, Northern Sudan. *Acta Archaeologica* 1993/1–4: 301–316. 301–305.

¹²¹ Priskin Katalin levele a szerzőnek, 2015. március 10.

¹²² Edwards, Elwyn Hartley: *Encyclopedia of the Horse*. Crescent, New York, 1988. 71; Peplow, Elizabeth (szerk.): *Encyclopedia of the Horse*. Chancellor, London, 2002. 79.

lói arabként azonosítottak. Az Egyiptomban feltárt lovak és a mai arab telivérek koponyája méretben is formában is nagyon hasonló, és a több mint 3000 év alatt a magasság sem sokat változott.¹²³

Az egyiptomi második átmeneti kor és Újbírodalom idején feltárt lovak listája és adatai

Lelőhely	Lelet keletkezési ideje	Lótetemek száma	Marmagassága
Buhen	Kr. e. 1675	1	150 cm
Hillat el-Arab	Kr. e. 1250–750	1	147–152 cm
Sai sziget	Kr. e. 1550–1300	1	142 cm
Soleb	Kr. e. 1580–1530	1	136 cm
Szakkara	Kr. e. 1300–1200	1	145 cm
Tell el-Dabaa	Kr. e. 1600	4–6	133–138 cm
Tell el-Habua	Kr. e. 1650–1550	1	136–147 cm
Théba	Kr. e. 1500–1465	1	143 cm

ÖSSZEGZÉS

Egyiptomban a lovakat – a harci szekerekkel együtt – a hűszószok honosították meg, Kr. e. 1650 körül. Alig száz év alatt jelentőségük annyira megnőtt, hogy a hűszószok kiűzésében már jelentős szerepet játszottak a lovak vontatta harci kocsik.

Az egyiptomi Újbírodalom idején a szinte tökéletesre fejlesztett könnyű harci kocsik a legfontosabb fegyvernemé váltak, így jelentősen felértékelődött a lovak szerepe is. Az uralkodó és az előkelők nagy méneseiben, kiváló, sok esetben hurrita szakembereket alkalmazva tenyésztették a lovakat, amelyeket ezután a hadseregben képeztek ki csataménékké.

A lovak értékéből adódóan nem használták őket sem teherhordásra, sem szekerek vontatására, és csak nagyon ritka esetekben lovagoltak rajtuk. A lovak testfelépítésük miatt is elsősorban a harci kocsik vontatására voltak alkalmasak. Viszonylag kis termetűek, 134–150 cm marmagasságúak voltak, rövid gerincoszloppal, de széles szüggyl és törzzsel. Hihetetlenül erősek és kitartóak voltak, kiváló teljesítményt nyújtottak hosszú távon is, bármilyen terepviszonyok között. A fennmaradt leírásokból, ábrázolásokból és a régészeti leletekből arra lehet következtetni, hogy ezek a lovak a mai arab telivérekkel álltak igen közeli rokonságban, azok ősei voltak.

Az ismert hadjáratok méreteiből és a zsákmányolt lovak számából arra lehet következtetni, hogy az Újbírodalom idején Egyiptomban a lópopuláció több tízezer példányra rúghatott.

¹²³ Chard, Thornton: An Early Horse Skeleton. *Journal of Heredity* 1937/9. 317–319.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Forrásközlések, forráskiadványok

- Breasted, James Henry (szerk.): *Ancient Records of Egypt II. kötet*. The University of Chicago Press, Chicago, 1906.
 Breasted, James Henry (szerk.): *Ancient Records of Egypt III. kötet*. The University of Chicago Press, Chicago, 1906.
 Flavius, Josephus: *Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*. Helikon, Budapest, 1984.
 Gardiner, Alan: *The Kadesh Inscriptions of Ramesess II*. Griffith Institute, Oxford, 1960. (Az angol nyelvű munkából idézett szövegek a szerző fordításai.)
 Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
 Nyland, Ann: *The Kikkuli Method of Horse Training*. Maryannu, Sydney, 2009.

Monográfiák, tanulmányok, szakcikk

- Anthony, David W. – Brown, Dorcas R.: Looking a Gift Horse in the Mouth: Identification of the Earliest Bitted Equids and the Microscopic Analysis of Wear. In Crabtree, Pam J. – Ryan, Kathleen – Campana, Douglas (szerk.): *Early Animal Domestication and Its Cultural Context*. MASCA, Philadelphia, 1989. 98–116.
 Barber, E. J. W.: *Prehistoric Textiles*. Princeton University, Princeton, 1991.
 Bard, Kathryn A.: *An Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*. Blackwell, Malden–Oxford–Victoria, 2007.
 Bard, Kathryn A.: *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*. Routledge, London – New York, 2005.
 Bourriau, Janine: A második átmeneti kor, kb. i. e. 1650–1550. In Shaw, Ian (szerk.): *Az ókori Egyiptom története*. Gold Book, Debrecen, 2004. 201–233.
 Bökönyi Sándor: The Horse Skeletons from the Cemetery of Kurru, Northern Sudan. *Acta Archaeologica*, 1993/1–4. 301–316.
 Brier, Bob – Hobbs, Hoyt: *Daily Life of the Ancient Egyptians*. Greenwood, Westport–London, 2008.
 Bunson, Margaret: *Encyclopedia of Ancient Egypt*. Facts on File, New York, 2002.
 Ceram, C. W.: *A hettiták regénye*. Gondolat, Budapest, 1964.
 Chaix, Louis: An Hyksos Horse from Tell Heboua. In *Archaeology of the Near East*. IV. kötet. ARC, Groningen, 2000. 177–186.
 Chard, Thornton: An Early Horse Skeleton. *Journal of Heredity* 1937/9. 317–319.
 Crouwel, Joost: Studying the Six Chariots from the Tomb of Tutankhamun. An Update. In Veldmeijer, André J. – Ikram, Salima (szerk.): *Chasing Chariots*. Sidestone, Leiden, 2013. 73–93.
 Darnell, John Coleman – Manassa, Coleen: *Tutankhamun Armies. Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late Eighteenth Dynasty*. Wiley, New Jersey, 2007.
 David, Rosalie: *Élet az ókori Egyiptomban*. Gold Book, Debrecen, 2005.
 Dobson, Aidan – Hilton, Dyan: *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*. Thames & Hudson, London, 2004.
 Dunham, Dows: *The Royal Cemeteries of Kush. El kurru*. Harvard University Press, Cambridge, 1950.

- Edwards, David N.: *The Nubian Past. An Archaeology of Sudan*. Rotledge, London – New York, 2004.
- Edwards, Elwyn Hartley: *Encyclopedia of the Horse*. Crescent, New York, 1988.
- Fields, Nic: *Bronze Age War Chariots*. Osprey, New York, 2006.
- Flinders Petrie, W. M.: *Ancient Gaza I. kötet*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Habachi, Labib: *The Second Stela of Kamose and His Struggle Against the Hyksos Ruler and His Capital*. Augustin, Glückstadt, 1972.
- Harvey, Stephen P.: Abydos. In Stein, Gil J. (szerk.): *Oriental Institut Annual Report, 2002–2003*. University of Chicago, Chicago, 2003. 15–25.
- Healy, Mark: *The Warrior Pharaoh. Rameses II and the Battle of Qadesh*. Osprey, Oxford, 1993.
- Herslund, Ole: Chariots in the Daily Life of New Kingdom Egypt. A Survey of Production, Distribution and Use in Texts. In Veldmeijer, André J. – Ikram, Salima (szerk.): *Chasing Chariots*. Sidestone, Leiden, 2013. 123–129.
- Kákossy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Osiris, Budapest, 1998.
- Kákossy László: Bark and Chariot. In Gaál Ernő – Kákossy László (szerk.): *Studia Aegyptiaca III. kötet*. ELTE, Budapest, 1977. 57–65.
- Keegan, John: *A History of Warfare*. Vintage, New York, 1994.
- Littauer, M. A. – Crouwel, J. H.: *Chariots and Related Equipment from the Tomb of Tutankhamun*. Griffith Institute, Oxford, 1985.
- Littauer, M. A. – Crouwel, J. H.: *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*. Brill, Leiden–Köln, 1979.
- Lloyd, Alan B. (szerk.): *A Companion to Ancient Egypt I–II. kötet*. Wiley–Blackwell, Szingapúr, 2010.
- Mills, Daniel – McDonnell, Sue (szerk.): *The Domestic Horse. The Evolution, Development and Management of its Behaviour*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Morkot, Robert G.: *Historical Dictionary of Ancient Egyptian Warfare*. The Scarecrow Press, Lanham–Oxford, 2003.
- Morkot, Robert G.: *The Egyptians. An Introduction*. Routledge, New York – London, 2005.
- Peplow, Elizabeth (szerk.): *Encyclopedia of the Horse*. Chancellor, London, 2002.
- Priskin Katalin: *A Kárpát-medence avar és honfoglalás kori lóállományának archaeogenetikai elemzése*. PhD-értekezés. Szegedi Tudományegyetem Biológia Doktori Iskola, Szeged, 2010.
- Randall-Maciver, David – Leonard Woolley, Charles: *Buhen*. University Museum, Philadelphia, 1911.
- Raulwing, Peter – Clutton-Brock, Juliet: *The Buhen Horse. Fifty Years after His Discovery, 1958–2008*. Brill, Leiden, 2009.
- Sasada, Yukiko: An Alternative Theory for 'Bit-Wear' Found on the Lower Second Premolar of the Buhen Horse. In Veldmeijer, André J. – Ikram, Salima (szerk.): *Chasing Chariots*. Sidestone, Leiden, 2013. 229–236.
- Shaw, Ian (szerk.): *Az ókori Egyiptom története*. Gold Book, Debrecen, 2004.
- Shaw, Ian: *Egyptian Warfare and Weapons*. Shire Publications, Buckinghamshire, 1991.
- Spalinger, Anthony J.: *War in Ancient Egypt. The New Kingdom*. Blackwell, Bodmin, 2005.
- Stern, Ephraim (szerk.): *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land I. kötet*. Israel Exploration Society – Carta, Jeruzsálem, 1993.
- Stiebing, William H., Jr.: Hyksos Burials in Palestine. A Review of the Evidence. *Journal of Near Eastern Studies* 1971/2. 110–117.

- Ucko, Peter J. – Dimbleby, G. W. (szerk.): *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals*. Transaction Publishers, New Brunswick, 2008.
- Van Dijk, Jacobus: Az Amarna-kor és az Újbírodalom későbbi korszaka, Kb. I. e. 1352–1069. In Shaw, Ian (szerk.): *Az ókori Egyiptom története*. Gold Book, Debrecen, 2004. 288–329.
- Vandenberg, Philipp: *A nagy Ramszesz*. K.u.K., Budapest, 2003.
- Wilson, Hilary: *A fáraók népe. A földművesektől az udvaroncokig*. Gold Book, Debrecen, 1999.
- Zeder, Melinda – Bradley, Daniel G. – Emshwiller, Eve – Smith, Bruce D. (szerk.): *Documenting Domestication. New Genetic and Archaeological Paradigms*. University of California, Berkley – Los Angeles – London, 2006.

Topor István

EGY MAGYARRÁ LETT SZÍR TÖRTÉNETE

FADLALLAH EL HEDAD MIHÁLY

Néhány héttel ezelőtt (2018 júliusában) egy 1902-es eseménynek kerestem nyomait a korabeli debreceni sajtóban. Így került a kezembe, pontosabban a mikrofilm nagyítója alá, a *Debrecen* című lap január 15-i száma. Ebben ugyan nem találtam információt az általam keresett eseményre, de megakadt a szemem a Napi hírek rovatban az Egy volt debreceni ezredes Arábiában című cikkben. Ebben találkoztam először Fadlallah el Hedad Mihály nevével.

Az írás és annak főhőse felkeltette az érdeklődésemet. Így elkezdtem kutatni: ki volt ez a különös nevű és életű ember? A források születésének idejét és gyermekkorának eseményeit olykor egymásnak ellentmondóan beszélik el. Egyesek születési idejét pontosan megadják. Ezek szerint 1843-ban látta meg a napvilágot Szíriában Bet Shabab¹ községben maronita² keresztény családban. 9 éves, amikor édesanyját, 11 pedig, amikor apját elveszíti. A 19. század közepén fölerősödött a keresztények üldözése. Drúz és síita vallási szélsőségesek gyakran tömegével gyilkolták le az itt élő keresztényeket. Valószínű, hogy a családnak előlük kellett Bejrútba menekülnie. Nagyszülei gondoskodtak róla, de ezektől egy év múlva – tudtuk nélkül – Damaszkuszba szökött, ott élő nagybátyjához. 1857-ben itt csatlakozott az Osztrák–Magyar Monarchia lóvásárlás céljából ott tartózkodó ezredesének, Brudermann Rudolfnak (több helyen Rezsőként szerepel) az expedíciójához, és velük érkezett Triesztbe.

Más források szerint születési idejét csak megbecsülni tudjuk. A Brudermann-féle expedícióhoz csatlakozásának idején 13–15 év körül lehetett. A szülei halálára vonatkozó rész is ellentmondásosnak tűnik az előbb vázoltakhoz képest, ebben

ugyanis az áll, hogy 1857-ben, „a forrongó Keleten rosszat sejtő apa az ifjú maronita Nagelt, felhasználván a Brudermann-féle szállítmány nyújtotta lehetőséget, a vérfürdő elől menekítette Európába, ahol elérhetetlenül távol ugyan, de mégis életben marad”.³ Hogy szülei mikor és hol haltak meg, nem tudjuk.

A Damaszkuszban tartózkodó Brudermann a megvásárolt lovakat Fadlallah nagybátyjának lakása közelében egy istállóban helyezte el. A sudár termetű, érdeklődő fiú sokat eljárt a szép lovakban gyönyörködni. Olasz nyelvismeretének köszönhetően hamar összebarátkozott a többnyire olaszokból álló expedíció katonáival. Az ezredes felfigyelt a fiúra, és felajánlotta neki, hogy szívesen magával vinné, és ha nem tetszik neki az új hely, két év múlva visszatérhet szülőföldjére. A fiú ráállt az alkura, és Bejrútig el is jutott az expedícióval. Itt azonban nagybátyja utána ment, és visszavitte. Ám rövidesen a megvásárolt lovakat szállító Lucia nevű osztrák hadihajóra szökött. A Lucia 1877. július 22-én kötött ki Triesztben. Prestanek községben I. Ferenc József megszemlélte a hozott lóállományt. Itt pillantotta meg a kis arab fiút. Hogy igaz-e a legenda, miszerint a lovászfűk sujtásos, magyar egyenruháját és kardját is viselő fiú rácsapott a kardját megérintő uralkodó kezére, nem tudjuk. Mindenesetre ez a szájhagyomány útján terjedő legenda késztette arra Kiszél Attilát, hogy *A császár keze* című színművét megírja. A darab ősbemutatója 2015-ben volt a győri Kisfaludy Színházban. Tény, hogy a császár és király utasítására a legényke a kincstár költségén kadétiskolába került. A fiú hamar megtanult magyarul, és maronita vallásáról áttért a római katolikus hitre. Először a Negle vezetéknévét viselte (Mihály arabul Nachl), és csak később vette föl eredeti arab családi nevét: Fadlallah el Hedad, a korábbi vezetéknévét pedig keresztnévként használta. Így lett a teljes neve Fadlallah el Hedad Mihály.

1865 decemberében avatták tisztté. 1871-ben a mezőhegyesi méneshöz került, ahol a következő évben főhadnaggyá léptették elő. 1879 novemberében századossá nevezték ki, és Székesfehérvárra helyezték át. Innét saját kérésére 1883-ban a debreceni méntelep turia-remetei osztályának parancsnokságát vette át.⁴ 1885. október 1-étől ő lett a debreceni méntelep első parancsnoka.⁵

Jelentős eseménye volt Debrecennek a méntelep épületének 1874-es átadása. A több épületből álló együttest a cívisváros egyik legjelentősebb építésze, Vecsey Imre tervezte.⁶

¹ Bet Shabab 600 méter magasságban található a Libanon hegyen, Bejrúttól (Beiruth) 24 kilométerre.

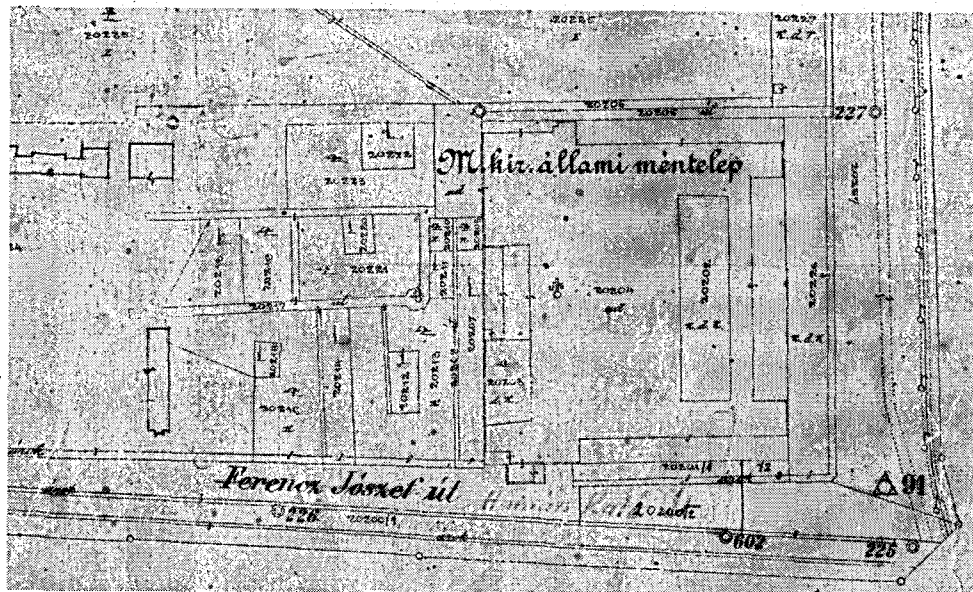
² Szent Maron remetéről nevezett szír keresztények. Az Orontész folyó torkolatának közelében élő szírek az 5. században monostort építettek Maron remete sírja fölött. A szerzetesek a katolikus hit iránti hűségükről voltak ismertek. Az arab fenyegetés miatt a 8. század elején az antiochiai pátriárka áttelepült Konstantinápolyba. A szerzetesek így vezető nélkül maradtak, ezért új pátriárkát választottak és fölszenteltették. Ekkor született meg a maroniták közössége. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/M/maronit%C3%A1k.html> (2018. szeptember 16.)

³ Dr. Hecker Walter: *A babilnai arab ménés*. Magyarországi Arablótenyésztők Egyesülete, h. n., 2014. 72–73.

⁴ Turia-Remete vagy Turja-Remete kisközség Ung vármegye bereznai járásában, ma Ukrajnában található.

⁵ Vö. Hetey Sándor György: *Debrecen város törzsménésének története 1944-ig*. Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1984.

⁶ Nevéhez fűződik több debreceni malom, részben a Csokonai Színház, továbbá az egykori Fehérló Szálló építése is.

A Magyar Királyi Méntelep kataszteri térképe.
Ma a Füredi és Böszörményi út kereszteződésénél található.*
Forrás: DMVJ Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes Adattára

A Méntelep épülete egy 1906-ban készült képeslapon.**
Forrás: Mezőgazdasági Múzeum, <https://gallery.hungaricana.hu/hu/MezogazdasagiKepeslap/340/?img=0>

* Köszönöm Papp József Kós Károly- és Podmaniczky-díjas helytörténésznek a segítséget.

** Köszönöm a Hungaricának és a Mezőgazdasági Múzeumnak a képet.

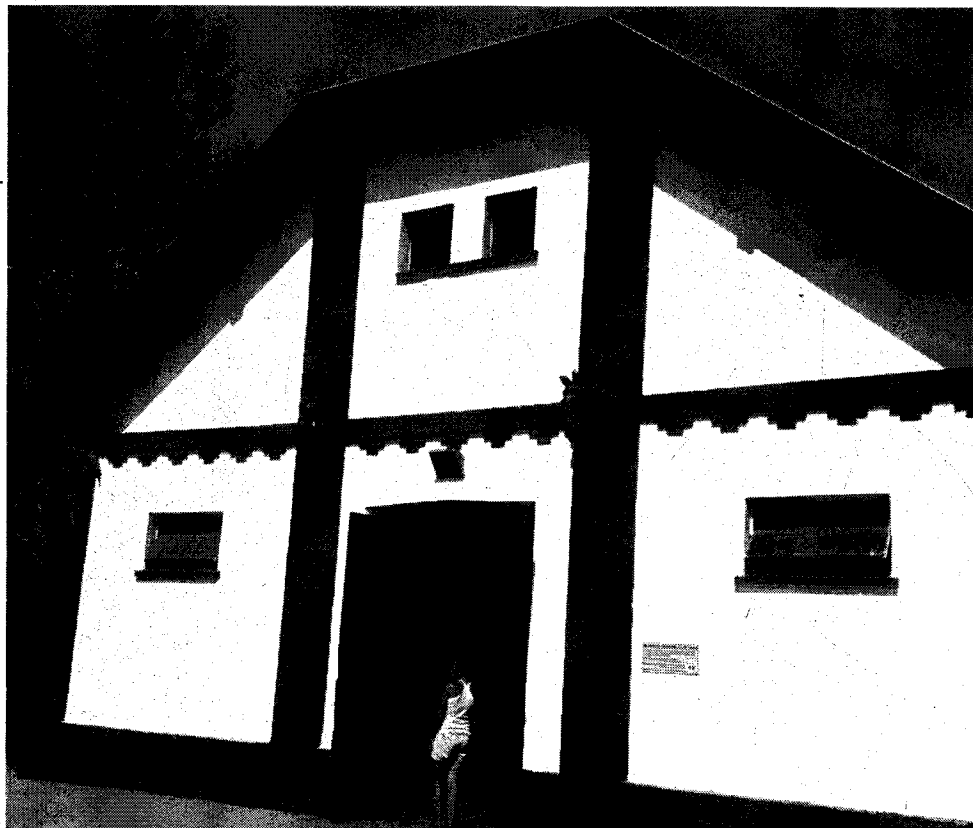

Az átépített főépület a Böszörményi út felől nézve.
Forrás: A szerző felvétele

Debrecen, Magyar Királyi Méntelep katonákkal. Gábor János felvétele.*
Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft. 20412

* Köszönettel tartozom a Darabanth Aukciósháznak a fotóért. Gábor János fényképész így jellemezte Szabó Anna Viola: „Mesterember volt, olcsón dolgozott, festett díszleteket, kevés bútort használt, inkább kispolgárok látogatták, a háború előtt rengeteg katonafotót készített.” 1912 októberétől Debrecenben a Csapó utca 10. szám alatt volt műterme. 1912-előtt is Debrecenben dolgozott, de nem önálló fényképészként. 1915 körül meghalt, neve alatt 1917-ig özvegye vitte tovább az üzletet. ekkor nyílt lehetősége saját műtermet építeni. Szabó Anna Violának, a Déri Múzeum Fotótára vezetőjének szíves közlése, akinek hálával tartozom a felbecsülhetetlen képanyagért és segítségéért.

A két lófej a mátai törzsistálló falán.
Forrás: Szabó Gábor felvétele, a szerző engedélyével

A bejárat felett középen a címer mellette két oldalt egy-egy bronz lófej látható. A két lófejet az átépítéskor el akarták dobni, Hetey Sándor egykori hortobágyi ménesvezető mentette meg, ma a mátai törzsistállón vannak.

A délceg, keletiesen barna arcú tiszt hamar ismertté vált a városban. Köszönhetően annak, hogy „édes magyar nyelvünket is csak oly zamatosan beszélte, mintha csak a Basahalmán belül született volna”. Nagy szó volt ez, hogy így vélekedtek róla, hiszen a régi cívis mondás szerint csak azt tekintették tősgyökeres debreceninek, akinek a köldökszinórját Basahalma és a Péterfia közötti helyen vágták el.⁷ 1886. szeptember 23-án a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki.

⁷ Ez volt a korai Debrecen két szélső pontja. A református nagytemplomtól légvonalban mintegy négy kilométerre található Basahalom és a Péterfia utca eleje, ahol régen városkapu állt.

Fadlallah el Hedad Mihály cs. és kir. alezredes, a Ferencz József rend lovagja, a debreczeni m. kir. állami ménitelep parancsnoka.
Forrás: Vadász- és Versenylap 1897. június 30. 374.

A debreceni ménitelep az ő parancsnoksága idején jelentősen fejlődött. Az egyik legfontosabb feladata a városban állomásozó huszárezredek, így a császári és királyi 7. Vilmos huszárezred és a magyar királyi 2. debreceni honvéd huszárezred lovakkal való ellátása volt. Ezentúl a város polgárainak kancáit is ők látták el fedező ménekkel. A városi ménest ekkor már Mátára telepítették. A kitenyésztett és felnevelt állomány számára igyekeztek mind több versenylehetőséget biztosítani. A mai Lóverseny utca környékén és az Epreskertben országos hírvű versenyeket rendeztek.

1890-ben Debrecen város tanácsa értesítést kapott arról, hogy I. Ferenc József császár és király 1890. szeptember 12-én a városba látogat. Az uralkodónak ez volt a harmadik debreceni útja. Az országos és a helyi sajtó is főhelyen közölt tudósítást

a látogatásról.⁸ Az Állami Méntelep meglátogatása is szerepelt a listáján. Egy páratlanul díszes kapu fogadta az uralkodót. Ezen áthaladva Horváth altábornagy és az arabból magyarrá lett Fadlallah el Hedad Mihály százados, méntelepparancsnok fogadta és kalauzolta végig a királyt, aki minden istállót megszemlélte. Nyolcvannégy szebbnél szebb mént vezettek elé. „Mintegy húsz kiválóbb fajú megnyerte őfelsége tettségét.” Gyönyörködve szemlélte a nemes állatokat. A telep rendje, berendezése felett megelégedését fejezte ki. Az uralkodó látogatását a méntelep egy, a kapualjban elhelyezett márványtáblával örökítette meg. Ezt 1944-ben onnan levették. Húsz évvel később Hetey Sándor György találta meg, és adományozta a Déri Múzeumnak.⁹

A telepen folyó munkát kiválóan szemléltetik az alábbi, 1906 körül keletkezett kép, amelyeknek készítője Perczel Miklós.¹⁰

Lovagló katona a lovardában.

Forrás: Déri Múzeum Fotótára Ltsz.n. 001167 N

⁸ Budapesti Hírlap 1890. szeptember 13. 2; Pesti Hírlap 1890. szeptember 13. 3; Debreczen 1890. szeptember 13. 2; Debreczen-Nagyváradi Értesítő 1890. szeptember 14. 1.

⁹ Hetey Sándor György: Debrecen és vidéke a lovasparádékon 1920-ig. In Gazda László (szerk.): A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. Debrecen, 1987. 305–334. 323–324.

¹⁰ Perczel Miklós fényképész 1882-ben született Budapesten. Édesapja bonyhádi Perczel Dénes tábornok, édesanyja Hipp Flóra. Apja az 1880-as évektől katonatisztként mint méntelepparancsnok dolgozott többek között Dorozsmán, Mezőhegyesen, Eperjesen. 1906-ban vette át a debreceni méntelep parancsnokságát. Fia Miklós Pallagon tanult, majd tisztviselő lett, és bekapcsolódott a debreceni amatőr fényképész mozgalomba. „Képei 1909-ben már kiállításon szerepeltek. Érdekelte a filmezés, a háború ideje alatt ösztöndíjjal külföldi gyárakban tanult (gyerekkorában szerzett süketisége miatt nem lehetett katona), 1919–1920 körül operatőrként dolgozott. Az 1920-as évek közepétől visszatér a fényké-

Katonák és lovak a lovardában.

Forrás: Déri Múzeum Fotótára Ltsz.n. 001169 N

Katonák és lovaik sorakozója.

Forrás: Déri Múzeum Fotótára Ltsz.n. 001170 N

Fadlallah több alkalommal is volt hivatalos kiküldetésben lovakért keleten. Első útja alkalmával Konstantinápolyig jutott. 1876-ban gróf Zichy Ferenc konstantinápolyi követ vásárolt tíz lovat, amelyeknek hazahozatalával őt bízták meg. 1885-ben Luczenbacher Miklós földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi titkárral Szíriába utazott lóvásárlás céljából. Erről az útról négy ménnel és öt kancával tért vissza. Közük legkedvesebb lovával, a fekete színű beduin lóval, O-Bajánnal, amely Bábolna első számú fedezőménje lett, és amelynek vérvonalát ma is számon tartják.

A kiváló szakértelemmel, nyelvismerettel és helyismerettel rendelkező Fadlallahot, aki ekkor már alezredes, újabb expedíciók szervezésével bízták meg. A debreceni méntelepparancsnok 1897. február 17-én szállt hajóra Triesztben. Útjára Gauder méneskari főhadnagy, egy méneskari őrmester és egy tisztiszolga kísértte el. Előbb Alexandriába, majd onnan Kairóba utaztak, ahol angol kézben lévő arab ménesekben kerestek megfelelő állatokat. Mivel nem találtak számukra megfelelő állatokat, folytatták útjukat. Március 4-én Bejrútba érkeztek. Három nappal később Fadlallah felkereste szülőhelyét, a várostól négyórányi távolságra lévő Bet-Shababot. A la-

pezéshez, előbb amatőrként otthonában, majd 1929-ben – képzett fényképész feleségével együtt – elegáns portréműtermet nyit a Szent Anna utca 12. alatt, majd 1935-ben fiók műtermet a Kálvin tér 3. alatt. Közben részt vesz a debreceni Fotoklub megalapításban, amelynek a háborúig aktív tagja, alelnöke, sok kiállítási érem nyertese. Műterme 1944-ben bombatalálatot kapott, mindenét elvesztette, a front elvonultával nem nyithatott újra, ezért hivatalnoki munkát vállalt a városházán, majd miután 1946-ban, származása miatt elbocsátották, igazolványképek készítéséből próbált megélni. Felesége dolgozhatott az 1951-ben megalakult Fényképész Szövetkezetben, Perczel azonban ott sem. 87 éves korában, 1969. május 29-én hunyt el Debrecenben. A század elején készült piktoralista és/vagy néprajzi jellegű fényképlemezeit 1917-ben ajándékozta a múzeumnak.” Szabó Anna Viola, a Déri Múzeum Fotótára vezetőjének szíves közlése.

Bonavista a Vadász- és Verseny-Lapban.
Forrás: Vadász- és Verseny-Lap 1897. július 30. 375.

kók kitörő lelkesedéssel fogadták falujuk egykori szülöttét. „A falu előtt körmenettel vártak az érkezőkre. Elül egy kereszttel, zászlóval. A zenészek hangjaira három, nemzeti öltönyű férfi tánczolt, még pedig rendkívül kitartással folytonosan, menetközben is a fegyvertánczot lejtették, egész az alezredes egyik nagybátyjának házáig, mely a jelenlegi kirándulás célpontját képezte. Útközben a leányok rózsavízzel folyton fecskendezték utazóinkat és illatos füstölökkel szagosították be a levegőt, a merre mentek. Százakra menő kíséri örömükbe mindegyre örömkialtásokat hangoztattak arczukon leírhatatlan örömet lehetett látni. A vendégek oly vendégszeretben részesültek, hogy ilyenél különb alig képzelhető. Fadlallah alezredes egyik nagybátyja maronita pap. Ugy ez a tisztas agastyán valamint Fadlallah egyik unokaöccse, ki szintén pap, nem különben az összes rokonság jó módú és nagy tekintélynek örvend.”¹¹

Útja kiválóan sikerült. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter megbízásából hat mént vásárolt, köztük a legtöbb sikert hozó Bonavistát.

1897. augusztus 3-án mintegy 120 méneskari tiszt szép házi ünnepet rendezett Bábolnán, hogy méltó módon megünnepeljék Fadlallah el Hedad Mihály ezredest a magyar lótenyésztés terén 40 év óta kifejtett páratlan buzgalmaért.

¹¹ Vadász- és Verseny-Lap 1897. március 26. 116.

Az egykori parancsnokról és mentoráról, Kozma Ferencről elnevezett hársak alatt a bábolnai telep parkjában a hársfák árnyékában, hosszú terített asztalok mellett foglaltak helyet az ünnepelt és ünneplői. Durmann Antal¹² altábornagy köszöntőjében a királyt és az ünnepeltet élte lelkese szavakkal. Lossonczy Mihály miniszteri tanácsos a jelen levő tisztikart köszöntötte fel. A debreceni méntelep küldöttsége is tiszteletét tette egykori parancsnokuk jubileumán. Vezetőjük pohárköszöntőjében a következőket mondta: „Ha a te nyelveden szólhatnék, hogy jobban oda férközhessék szivedhez, azon szólnék, Fadlallah! De régi közmondás, hogy a ki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul! Megértessz te így is, hiszen akkor is csak azt mondanám, hogy Allah és a magyarok nagy Istene sokáig éltesse!” Az ünnepelt meghiúsított, szép, tiszta magyarsággal válaszolt a szónok szavaira. A társaság a napot táncmulatsággal zárta.¹³

1899-ben Debrecenből Bábolnára került. A bábolnai méntelep vezetésével bízták meg. Legnagyobb szakmai sikerét az 1900-as párizsi világkiállításon érte el. A nemzetközi lókiállításra a világ minden részéről érkeztek lovak. Több száz ménesből 1717 lovat állítottak ki. A rendezvény hatalmas tömegeket vonzott. Naponta több tízezer ember volt kíváncsi a világ legszebb lovaire. Bábolna nyolc lovat küldött a kiállításra. Ezek közül két mén és két kanca arany-, egy kanca ezüst-, egy mén pedig bronzéremmel térhetett haza. Maga a ménes is aranyérmes lett.

Fadlallah el Hedad Mihály büszkén nyilatkozhatta idehaza tapasztalatairól: „Úgy a lóvásárlások, nemkülönben a gondos és szakszerű szaporítás és nevelés következménye, hogy Európában leggazdagabb és fajtatisztaságában nagy gondossággal őrzött arabs ménes Bábolnán van s bátran mondhatom, hogy a Keleten sem láttam olyan értékes, tiszta és gazdag tenyésztésanyagot, mint a bábolnai.”¹⁴ A párizsi sikerek is ösztönözték Darányit, hogy újabb expedíciót indítson keletre. A vezető személye sem volt kérdéses: az ekkor már ezredesi rendfokozatot viselő Fadlallah Mihály kapta ezt a nehéz feladatot.

Az ötfős missziót Fadlallahon kívül Halácsy Gyula főhadnagy, Bojtár Lajos őrmester, Pénzes János inas, illetve Darányi engedélyével, Szentkirályi István fiatal földbirtokos alkotta. 85 nap alatt összesen 3600 kilométert tettek meg lóháton. Nemegyszer kerültek nehéz helyzetbe. Az akkor még Török Birodalomhoz tartozó területen nem volt veszélytelen az utazás. Ezért egy török tisztet és négy katonát rendelték melléjük, hogy szükség esetén megvédjék őket. A sivatagban vándorló beduin törzseket keresték, és bizony megesett, hogy csak keserűvízes forrásból tudtak vizet meríteni, és ezt itták, illetve ezzel főztek. Egy másik alkalommal az előttük

¹² Gyarmatai Durmann Antal altábornagy a magyar királyi lótenyésztő intézetek katonai felügyelője volt.

¹³ Vasárnapi Ujság 1897. augusztus 22. 560.

¹⁴ Nyáry Krisztián: Egy szír bevándorló emlékére. Forrás: <http://huppa.hu/nyary-krisztian-egy-szir-bevandorlo-emlekere/> (2018. szeptember 16.)

kúthoz érő beduinok az összes vizet kihúzták a kútból, így 36 órát kellett víz nélkül lenniük. Egyik éjjel, mielőtt Bagdadba értek volna, óriási vihar lepte meg táborukat. Ez ellen és a vele hordott rengeteg mennyiségű homok ellen sátraik igen gyenge védelmet nyújthattak. Reggelre még zárt bőröndjeik is megteltek homokkal.¹⁵

Fadlallah több ezer lóból válogatta ki azt a tizenhármát, amelyet végül megvásárolt. A négy mén és kilenc kanca mellett vásárolt még két perzsa szamarat (egy mént és egy kancát), amelyek a lovak szerelvényeit vitték útközben. 1902. április 16-án kötött ki hajójuk a Semiramis gőzös Triesztben. Négy nappal később a hosszadalmas szárazföldi és tengeri úttól elgyötört csapat épen és egészségesen megérkezett Bábolnára.

Bábolnai parancsnokként számos magas rangú vendéget fogadott és kalauzolt mintaszerűen vezetett telepén. 1904. június 4-én a japán herceget fogadta, és mutatta meg neki az Arábiából importált, valamint az itt tenyésztett törzsméneket, az anyakancákat és csikókat, valamint a párizsi világkiállításra szállítandó lóanyagot.¹⁶ Legnevezetesebb vendége azonban Theodore Roosevelt amerikai elnök volt, aki április 17-én érkezett hazánkba kétnapos látogatásra. Még aznap különvonattal Bábolnára utazott. Másnap reggeli után a méntelepre látogatott, ahol Fadlallah ezredes fogadta az elnököt. Roosevelttel gyönyörűséggel szemlélte a felvonultatott telivér arabs paripákat. Miután beírta nevét az emlékalbumba, az istállóban lévő anyakancákat és csikókat nézte meg. Egy órával Roosevelttel érkezése előtt a Handan nevű kancának csikója született. Fadlallah vendége iránti tisztelete jeléül a Roosevelttel nevet adta az állatnak. Az elnök meghatódott a gesztuson, kísérete pedig viharos éljenzésbe tört ki.¹⁷

Fadlallahot 1913-ban I. Ferenc József vezérőrnaggyá nevezte ki. A következő évben saját kérésére nyugállományba helyezték.

Ő császári és apostoli királyi Felsége folyó évi október hó 29-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával:

Fadlallah el Hedad Mihály ezredesnek, a bábolnai állami ménes katonai osztaga parancsnokának, a vezérőrnagyi címet és jellegű díjmentesen legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

(Rend. sz. 12752. 1912 október 30.)
eln.

Tübornoki kinevezése. Forrás: Honvédségi Közlöny 1912. október 31. 392.

¹⁵ Vadász- és Verseny-Lap 1902. június 24. 324.

¹⁶ Pesti Hírlap 1900. június 6. 9.

¹⁷ Pesti Napló 1910. április 20. 6-7.

28. szám.

1913. május 31.

Személyes ügyek.

RENDELETI KÖZLÖNY.

A MAGYAR KIR. HONVÉDSÉG SZÁMÁRA.

Legfelsőbb elhatározások.

Ő császári és apostoli királyi Felsége folyó évi május hó 25-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával:

Fadlallah el Hedad Mihály vezérőrnagynak, a bábolnai állami ménes katonai osztaga parancsnokának saját kérelmére nyugállományba való helyezésére*) legkegyelmesebben elrendelni és legkegyelmesebben megparancsolni méltóztatott, hogy nevezettnek ez alkalomból sok évi kötelességű és kiválóan eredményteljes szolgálatai elismerésül a legfelsőbb megelégedés kifejezése tultul adassék.

(Rend. sz. 10009. 1913 május 29.)
eln.

*) A nyugállományba való helyezés napja 1913. évi június hó 1-je.
Lakhely: Wien.

Rendelet nyugállományba helyezéséről. Forrás: Honvédségi Közlöny 1913. május 31.

A bábolnai gyerekek által csak „Fagylaltka bácsinak” becézett Fadlallah 1924-ben, 81 éves korában halt meg. Bábolnán temették el a magát magyarnak valló, de gyökeireit mindvégig megtartó tábornokot. Az egykori szíriai bevándorló ma is a bábolnai temetőben nyugszik. Emlékét a ménesbirtok belső udvarán Lantos Györgyi szobrászművész alkotása őrzi.

Lantos Györgyi 1985-ben készült bronz szobra Bábolnán.

Forrás: Wikimedia Commons

Mellette pedig legkedvesebb és legeredményesebb tenyészménjének, Obajannak emlékköve áll. E kettő együtt hirdeti Fadlallah el Hedad Mihálynak és a bábolnai ménésnek a magyar lótenyésztésben elért páratlanul eredményes tevékenységét.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Sajtóforrások

Budapesti Hírlap 1890. szeptember 13.
 Budapesti Hírlap 1924. október 5.
 Budapesti Napló 1898. november 1.
 Debreczen 1902. január 15.
 Debreczen-Nagyvárad Értéktő 1890. szeptember 14.
 Honvédségi Közlöny 1912. október 31.
 Honvédségi Közlöny 1913. május 31.
 Pesti Hírlap 1890. szeptember 13.
 Pesti Hírlap 1900. június 6.
 Pesti Hírlap 1924. október 1.
 Pesti Hírlap 1924. október 7.
 Pesti Napló 1910. április 20.
 Vadász- és Verseny-Lap 1897. február 13.
 Vadász- és Verseny-Lap 1897. március 26.
 Vadász- és Verseny-Lap 1897. július 30.
 Vadász- és Verseny-Lap 1898. február 19.
 Vadász- és Verseny-Lap 1898. február 26.
 Vadász- és Verseny-Lap 1902. június 20.
 Vadász- és Verseny-Lap 1904. április 18.
 Vadász- és Verseny-Lap 1912. november 2.
 Vadász- és Verseny-Lap 1915. november 8.
 Vasárnapi Ujság 1897. 34. szám

Monográfiák, tanulmányok, szakkikkek

Dr. Hecker Walter: A bábolnai arab ménés. Magyarországi Arablótenyésztők Egyesülete, 2014.
 Hetey Sándor György: Debrecen város törzsménésének története 1944-ig. Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1984.
 Hetey Sándor György: Debrecen és vidéke a lovasparádékon 1920-ig. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. 305-334.

Internetes források

Magyar Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/>
 Nyáry Krisztián: Egy szír bevándorló emlékére. Forrás: <http://huppa.hu/nyary-krisztian-egy-szir-bevandorlo-emlekere/>

Tóth Eszter Zsófia

KÁNTOR ÉS TÁRSAI

SZOLGÁLATI KUTYÁK A SZOCIALISTA IDŐSZAK RENDŐRSÉGÉNÉL

Jelen tanulmányomban a szocialista időszak szolgálati kutyaainak állítok emléket, amelyek a szocialista időkben segítették a rendőrség munkáját. A *Belügyi Szemle* e témával kapcsolatos írásait elemzem. A korban végbement technikai és állatorvos-tudományi fejlődés befolyásolta a szolgálati kutya alkalmazásának területét is, a tevékenységek körének bővülését. A kor népszerű krimisorozatáról, a *Kántor nyomozó*ról is szó esik majd, elsősorban abban a keretben, hogyan emlékeznek a sorozatra a nézők.¹

„A rosszember szagot sohasem tévesztették el és mindenütt felismerték. A lábnymokban és a véres kések markolatán, az elhagyott kesztyűn és a ligeti padok háttámláján, a szétdúlt lakás földhöz csapott vázáján és a rablott pénz izzadtan összegyűrt bankjegypapírján” – így ábrázolta a nyomozókutyákat Kovács Zsolt 1988-ban.² Szolgálati kutya a jelenleg hatályos szabályzat szerint az alábbiak lehetnek: „ba) járőr-kutya (járőrkutya I.) és tömegkezelési feladatokra felkészített járőrkutya (járőrkutya II.), bb) nyomkövető kutya, bc) szagazonosító kutya, bd) kábítószer-kereső kutya, be) robbanóanyag-kereső kutya, bf) bűnügyi speciális (tetemkereső) kutya, bg) közrendvédelmi speciális (elfogó) kutya, bh) őrkutya, bi) személykereső kutya.”³

A szocialista időkben következett be az a technikai fejlődés, amelynek köszönhetően a szolgálati kutya alkalmazása szélesebb körre terjedhetett ki. Az állatorvos-tudomány fejlődésével a kutya életminősége is javult.

Ha a szocialista idők rendőrségénél alkalmazott szolgálati kutyáira gondolunk, elsőre nagy valószínűséggel Szamos Rudolf író krimisorozatának főhőse, Kántor, a

¹ Engedtessék meg egy szubjektív megjegyzés: a téma iránti érdeklődésemet nagyban befolyásolta, hogy 2012-ben kutyanak lett, Bukfenc, a beagle. Ez a fajta a szocialista időkben elvétve volt Magyarországon, azonban a jelenben, mivel 50-féle szag beazonosításra képes a fajta, alkalmazzák kábítószer-kereső kutyaként.

² Kovács Zsolt. *Kutyák a bűn nyomában*. Gondolat, Budapest, 1988. 100.

³ 17/2009. (OT 10.) ORFK utasítás a Rendőrség Kutyás és Lovas Szolgálati Szabályzatáról. http://www.police.hu/sites/default/files/6_17_2009.pdf (2018. augusztus 26.) 3.

Nem véletlenül lett a legnépszerűbb a német juhász. A képen a budapesti „Csodakutya” 1938-ból.
Forrás: FORTEPAN – 07474

német juhászkutya jut eszünkbe.⁴ Ez a cikk a sorozatról is szól, de elsősorban arról, hogyan láttatta a *Belügyi Szemle* tanulmányaiban a szolgálati kutyákat. Az 1970-es évek végén, 1980-as évek végén több írás foglalkozott a rendőrségnél dolgozó szolgálati kutya helyzetével.

⁴ K. Horváth Zsolt: Barbárokra várva. A bűntény ábrázolásának teleológiája a Kántor című szocialista krimiben. *Korunk* 2011/3. 90–104. Kántor lett a leghíresebb, bár Tigiről is, aki szintén híres nyomozókutya volt a korban, született könyv: Kolozs Pál: *Reménytelen nyomozás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Mielőtt ezeket elemzem, röviden kitekintek a szolgálati kutyák előtörténetére.⁵ 1886-ban alkalmaztak Magyarországon először kutyát nyomkövetésre.⁶ 1913-ban alakult meg a Magyarországi Rendőrkutya Egyesület, egy évvel később tartották az első rendőrkutyás tanfolyamot. 1921–1946 között működött a Magyar Rendőr- és Védőkutya Egyesület, lapjuk a *Rendőrkutya* volt.⁷ A szocialista időszakbeli rendőrségi szemle szerint a két világháború között nagy részben járőr-kutyának alkalmazott kutyákkal „a felszabadulás előtt a rendőrségi kutyákkal a közmondásnak megfelelően valóban »kutyául« bántak s nem csoda, hogy az ecsetelt mostoha körülmények, valamint az áltudományos nézetek miatt nem fejlődhetett kellő színvonalra a szolgálati kutyakiképzés”.⁸ Azonban a pavlovi reflexvizsgálatok eredményeinek alkalmazása előrelendítette a cikk írója szerint a szolgálati kutyák képzését.

1945 és 1948 között Kispesztén nyolc szolgálati kutyát alkalmaztak.⁹ 1948-tól indult kutyakiképző és kutyavezető tanfolyam.¹⁰ A BM 278.542/1948. BM IV/1.b rendelethez szerint a rendőrkutya-kiképzésre külön telepet állítanak fel a kapitányságok.¹¹ 1953-ban a szolgálati kutyákat az alábbiakra használták: 1. a nyomok egyenes módon való követése. 2. A nyomok fordított nyomon való követése.

Az egyenes nyomon követés így zajlott: „a kutya vezetője a nyomozó kutyát a nyomra helyezi, a kutya orra alá valamilyen anyagot tart, vagy a földön maradt nyom felé irányítja, ügyelve arra, hogy a kutya orra a nyommal vagy a tárggyal közvetlenül ne érintkezzék. Lábnym esetén a kutya kiindulási pontja a nyomnál már adva van.”¹² A Rendőrségi Szemle bemutatott egy sikertörténetet is: „Nyomok egyenes módon való követésére használta a Hajdú-Bihar megyei főosztály a szolgálati kutyákat, amikor 1953. június havában az aradvány-pusztai állami gazdaság irodájában betöréses lopás történt, a tettes az ablakon keresztül hatolt be és 9800.- Ft-ot vitt el. A betörés a késő esti órákban történt, a helyszínre a kutyavezető hajnali 3 órakor érkezett »Lógós« nevű szolgálati kutyával. A kutya a szimatot felvette és kb. 1 kilométerre a helyszíntől a gyanúsított lakásáig vezette a nyomozó elvtársakat. A gyanúsított a betöréses lopás elkövetését beismerte, a kár teljes egészében megtérült.”¹³

⁵ Bővebben lásd Horváth Orsolya: Szolgálati kutyák a rendvédelemben – múlt, jelen és a jövő lehetőségei. *Magyar Rendészet* 2015/3. 59–71.

⁶ Daragó Sándor: *A kutyakiképzéstől a kutyavezető képzésig*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1988. 6. Uo.

⁷ Uo.

⁸ Ladányi Ferenc: A szolgálati nyomozókutyák fokozottabb felhasználása a bűnügyi munkában. *Rendőrségi Szemle* 1955/3. 265–275. 266.

⁹ Daragó 9.

¹⁰ Daragó 13.

¹¹ Daragó 18.

¹² Ladányi Ferenc: Szolgálati kutyák alkalmazása a bűnügyi munkában. *Rendőrségi Szemle* 1953/12. 1096–1102. 1099.

¹³ Uo.

A fordított nyomon követés pedig ez volt: „Ennek alkalmazására akkor kerül sor, ha egy személyre már a gyanú ráirányult, vagy valamilyen tárgy már a rendelkezésükre áll, mely az elkövetőtől származik.”¹⁴

A Hős utcában 1949–55 között, Budán pedig a Törökugrató környékén is képezték ki kutyákat, először járőr-kutyákat, később nyomozókutyákat is.¹⁵ A Törökugratón kezdetben rendkívül mostoha körülmények voltak: a kutyákat blokkláncon tartották, és a kutyaólakat a hallgatók maguk készítették.¹⁶ A kutyák a vágóhídról szállított marhahúst, préselt tepertőt, zab- és kukoricadarát ettek. Az ebeket vásárolták, 300–600 Ft-ba kerültek.¹⁷ A Hős utcában 1952-től tartottak nyomozókutya-tanfolyamot, itt képezték ki Kántort is, aki gazdáját, Csupatit (Tóth Tibor) 1953. május 10. és 1963. december 31. között 631 bűnügy felderítésében segítette a Vas Megyei Rendőrkapitányságon.¹⁸ Itt képezték ki Luxot és Tigit is, akik szintén híres kutyák voltak a korban. „Tigit a rendőrkutyamunkából egyetlen kérdés érdekelte: a Főnök által megjelölt szaggal melyik emberi szag azonos? [...] Munkája hihetetlenül alapos volt, kényszerűen lassú, de szinte tévedhetetlenül pontos. [...] Úgy kezelt mindenkit, mint a hímes tojást. Személyazonosításnál, – keresd, válassz – amikor kezénél fogva kellett kihúznia a felállított embercsoportból a büntett elkövetőjét, úgy fogta meg annak a kezét, hogy nem karcolás, de még félelmetes agyarfogainak nyoma sem maradt a bőrén. Nyolc éves aktív tevékenysége alatt 878 esetben vették igénybe képességeit, és 311 eset felderítése eredményesen zárult. Tigi például 1957 decemberében a Röltex vállalat raktárába betörő tettest azonosította a tettes által megfogott szatyor füléről vett szimat alapján” – örököltette meg alakját Kovács Zsolt.¹⁹

Tigi eredményességéről ódákat zengtek gazdái: K. törzsrőrmester és F. főhadnagy. A Röltexbe betörő tettes csak egy volt a sok közül, akit megtalált: „ő leplezte le azt a kőbányai betörőbandát, amely betört a Makk utca 6. sz. házba, a kerületi IKV karbantartó részlegéhez és elrabolt három kerékpárt, és a munkások ruháit. Fél óráig tartott az egész nyomozás, s közben még egy másik betörést is felfedezett...” A pesthidegkúti moziba betörők borsot szórtak el, hogy megtévesszék Tigit, de ő túljárt az eszükön. Ugyanis a helyszínen találtak a rendőrök egy gyufásskatulyát, amit konzerváltak. Ezt megszagoltatták Tigivel, és ő kiválasztotta tíz ember közül az igazi tettest. Egy kocsmában pedig az egyik vendégtől lopott pénz azonosította be úgy a négy lábú nyomozó, hogy mindenkinek ki kellett tennie az asztalra a pénztárcáját, és

¹⁴ Uo.

¹⁵ Daragó 7. és Koskovics István: A rendőrkutyázás múltja és jelene http://www.remlac.hu/_MP3/konyveim/00_remenyiklaszlo_a7kotetszovegesvaltozata/fejezetekre_bontva_04ezermesterkutyak/31_a_rendorkutyazas_multja_es_jelene_koskovics_istvan.htm (2018. augusztus 26.)

¹⁶ Uo.

¹⁷ Daragó 25.

¹⁸ Daragó 34.

¹⁹ Kovács 109–110., 117., 118.

ő a tettes pénztárcájánál ugatott.²⁰ Tígi 15 éves korában az osztálynaplót eltüntető és átíró tetteseket találta meg: ugyanis egy fővárosi zeneiskolában eltűnt épp bizonyítványosztás előtt a napló, így a tanárok nem tudtak volna jegyeket adni. Tiginek már a jelenléte is elég volt ahhoz, hogy a nebulók sírva bevallják, mit tettek.²¹

1955-ben a rendőrségi szolgálati kutyákat az alábbi munkákra használták: 1. Nyomkövetés alapján a tettes kiderítése. 2. A terep és helyiség átkutatása. 3. Megelőzés. Minél gyorsabban érkezett ki a nyomozókutya a bűncselekmény helyszínére, annál nagyobb volt a lehetősége az eredményes nyomkövetésnek. „A nyomozókutya munkáját a szimatfelvétellel kezdi meg s a nyom szaga alapján halad azon a nyomon, illetőleg úton, melyen előzőleg a tettes járt. A nyomozókutya a nyomkövetés során felveszi mindazokat a tárgyakat és eszközöket, melyeket a tettes eldobott, elhajított, vagy elvesztett. A nyomozókutya munkája akkor jár eredménnyel, ha a nyomkövetés alapján eljut a tettesig s annak jelenlétét vezetőjének jelzi.”²²

1964-től működik Dunakeszin a Kutyakiképző Iskola. Az iskolában fegyelmező, őrző-védő, ügyességi gyakorlatokat és szimatmunkákat tanultak az ebek, terep és te-reptárgyak átkutatását, menekülő elfogását, kísérését és őrzését. Egy tanfolyami napi nyolc órából állt, hat óra elméletből és két óra gyakorlatból.

Az 1950-es évektől volt célirányos a kutyatenyésztés és kutyakiképzés a rendőrség és határőrség keretein belül, rendészeti és határvédelmi célra. 1960-ban helyszíni szemlén 2337 alkalommal alkalmaztak kutyát, 1974-ben közel ötezerszer.²³

1964–1971 között Kerepesen és Dunakeszin évente 350–370 kutyavezetőt képeztek ki. A rendőrnymozókutya-vezető tanfolyam nyolc hónapos volt. Ez az 1970-es évek elejétől lecsökkent: nyomozókutya-vezető szakon hat hónapos lett a képzés.

A BM Kutyavezető Képző Iskolán az 1970-es évektől kezdve már szakosodva képezték ki a kutyákat: őrző-védőnek, nyomkövetőnek és szagazonosítónak. 1976-ban Budapesten kynológiai kongresszust rendeztek.²⁴ 1983-tól dr. Janza Frigyes rendőr vezérőrnagy vezette a BM Kutyakiképző Iskoláját.²⁵ 1986-ra kidolgozták a kábító-szer-nyomkereső kutyák tananyagát is.

1972 februárjában a nyomozókutyák alkalmazásának problémáiról írt a *Belügyi Szemle*.²⁶ Ez a cikk azt sürgette, hogy hasznosítsák többet és jobban a nyomozókutyákat a nyomozásban. A szerző fő problémának azt tartotta, hogy a kutyákat későn vetették be, pedig friss szagminta esetén nagyon eredményesek voltak a szökésben

²⁰ Népszabadság 1957. január 6. 10.

²¹ Népszabadság 1962. szeptember 8. 6.

²² Ladányi 1955 267–268.

²³ Daragó 23.

²⁴ Daragó 66.

²⁵ Tóth Nikolett Ágnes: Európa tőlünk tanulta a szakmát. *Bonus Publicum* 2016/6. <http://archiv.uni-nke.hu/egyetem/hirek/2016/08/03/europa-tolunk-tanulta-a-szakmat-68-eve-a-rendorseg-szolgaltata-ban> (2018. augusztus 26.)

²⁶ Zsellér János: A nyomozókutyák alkalmazásának problémái. *Belügyi Szemle* 1972/2. 77–78.

1958; kutyakiképzés az egykori Iparcsarnok helyén kialakított kiállítási pavilon, a Petőfi Csarnok előtt.
Forrás: FSZEK Budapest Gyűjtemény/FORTEPAN – 117175

levő tettesek felkutatásában. A kutyákat ekkoriban még nagyon rideg körülmények között tartották, ezért cél volt olyan kutyaólak építése, amelyek megvédték az értékes nyomozókutyákat az időjárás viszontagságaitól. Akkoriban annyira kevés autóval rendelkezett a rendőrség, hogy előfordult olyan eset is, hogy a kutyát nem tudták a nyomozás helyszínére szállítani, így nem sikerült forró nyomon elindulni. A szerző legalkalmasabbnak a kutyaszállításra a GAZ típusú gépkocsit tartotta. Azt is javasolta, hogy egy nyomozókutya-vezető két kutyával foglalkozzon. Az egyiket képezék ki nyomkövetőnek, a másikat személy- és tárgyzonosítónak. Felvetette, hogy rendezzenek évente versenyt is a kutyáknak, hogy az ebek egyenletesen fejlődjenek.

1972 júniusában a lapszemle rovatban pozitív példaként számoltak be arról, hogy Franciaországban milyen nagy népszerűségnek örvendenek a kutyás járőrök. Egy konkrét példát is hozott a cikk: Marseille-ben a rendőrök igazoltatni akartak egy férfit, aki rálőtt a rendőrrre, de nem találta el, és utána, menekülés közben a járőr-kutya elfogta. Egy másik esetben egy ittas gépkocsivezetőt, aki szintén rálőtt a rendőrrre, majd tovább akart hajtani, a kutya akadályozta meg szándékában: ráugrott az autóra.²⁷

A *Belügyi Szemle* 1978. áprilisi számában esett szó a rendőrkutyák megbetegedéséről: a csípődiszplázia előfordulásáról.²⁸ A cikk szerzője hangsúlyozta, hogy a kutya

²⁷ A rendőrség kutyás járőrei és a prevenció: *Revue de la police nationale*, kivonatos közlés az 1972/1. számból. *Belügyi Szemle* 1972/6. 124.

²⁸ Dr. Sági László: A csípőízületi dysplázia alakulás a BM Határőrség kutyáinál. *Belügyi Szemle* 1978/4. 71–75. 71.

pótolhatatlan feladatot lát el a bűnüldözésben, a határőrizetben, a személyi objektumok védelmében. A kutyákat gázkeresésre, vegyi és robbanóanyagok felkutatására is alkalmazták. A rendszeresen munkában tartott szolgálati kutyákon jelentkeztek a fáradtság tünetei: amikor munka közben nem figyeltek, vonakodtak a parancsot teljesíteni, sőt sántítottak is. A csípőelváltozások betegségét a svéd fegyveres erők orvosa, Schnelle írta le először 1935-ben. Magyarországon először 1965-ben észlelték, miután külföldről hoztak be tenyészállatokat. 1968-ban a határőrségnél végzett röntgenvizsgálat eredménye az volt, hogy 705 kutya közül 304 szenvedett ebben a betegségben, ami nagyon magas aránynak számított. Mivel a betegség öröklődő, így a probléma orvoslására egészséges tenyészpárokat választottak ki. A módszer eredményes volt, ehhez kellett az, hogy a nagyszülői generációt és az oldalágakat is szűrjék – a betegség előfordulási aránya így csökkent. Az egészséges egyedektől származó utódoknál nagy munkaterhelés esetén sem alakult ki a betegség a vizsgálat eredményei szerint. 1973-ban a Belügyminisztérium szerződést kötött a Magyar Ebtenyésztők Országos Egyesületével az utánpótlás biztosítására.

1974-ben Tamás Gábor, a BM kutyakiképző iskola parancsnoka hangsúlyozta, hogy szag felderítésére, azonosítására a kutyák orra volt a legalkalmasabb. Sőt, a kutya orra volt olyan, mint az ember ujjlenyomata: arról vettek ún. orrtükörnyomatot, mely egyedi, és a kutyák beazonosítására alkalmas. A kutya olyan, mint egy fegyver pórázon, még a legelvetemültebb bűnöző számára is visszatartó erő lehetett egy megjelenő kutyás járőr a tett elkövetésében. Az újságírónak bemutatták Jackson, a hullakereső kutyát is, modelleztek egy olyan szituációt, mikor munka közben van: „Fábián Péter rendőr őrmester az erdő felé vezeti, ahol a tettesek elföldelték a »tetemet«. Jackson alaposan, cikcakk-vonalban átfésüli a terepet, majd az egyik bokor tövében exkavátort meghazudtoló gyorsasággal kaparni kezd. Vezetője jelenti a parancsnoknak: megvan az első nyom.”²⁹

Egy 1975-ben megjelent cikk hangsúlyozta, fontos, hogy a kutya és kiképzője hasonló vérmérsékletű legyen, higgadt kiképzőhöz nem illik egy hirtelen természetű temperamentumosabb kutya, főként, hogy az állat erősen kötődik vezetőjéhez. Másrészt a kutya és vezetője így egy adott helyzethez hasonlóképpen fog viszonyulni. Minden kiképzett kutya meg tudta védelmezni a gazdáját, és adott esetben három támadóval is elbírt, ennek módszereit megtanították neki. A kutya, amíg gazdájától ellenkező parancsot nem kapott, addig támadásra támadással válaszolt. Legfélelmetesebb fegyvere a foga volt. Egy német juhászkutya zápfogának nyomóereje 300 kilogrammal ért fel.³⁰

1976-ban így választották ki a kutyákat a polgári tenyésztőktől felkínáltak közül: „Először is nyomkövetésből vizsgáznak, majd körbefuttatjuk őket, ekkor elsősorban alkatukat, küllemüket vesszük szemügyre. Ezután következik a legnehezebb próbatétel, a

²⁹ Magyar Nemzet 1974. július 2. 7.

³⁰ Pajtás 1975. június 25. 20.

lövészpróba. A kutyát ültetik vagy fektetik, a gazda elindul. Valaki rátámad a gazdára, a kutyának »csibész, fogj!« felszólításra azonnal a segítségére kell sietni, miközben a bokorból katonák lőnek – természetesen nem éles lőszerezrel – és habozás nélkül ártalmatlanná kell tennie a támadót. Itt az állatok nyolc-tizenkét százaléka fennakad a rostán.”³¹ Ezután a kiválasztott – 1 és 3 éves életkor közötti – kutyák két hétre karanténba kerültek, alaposan megfuttatták őket, és próbálták megtalálni köztük a csípődiszpláziasokat. Ebben az időszakban a kutyák szomorkodtak, mert hiányzott nekik eredeti gazdájuk. Ezután kezdődött a négy hónapos kiképzés. „Először fegyvelmező gyakorlatokat – ültetés, fekvés, kúszás, helyben maradás – végzünk. Ezeket nemcsak hangra, hanem jelre is végre kell hajtaniuk a kutyáknak. Ezután következnek a szolgálati, ügyességi feladatok, például akadály leküzdése, majd az őrző-védő gyakorlatok.”³² Négy hónap után megkezdheték szolgálatukat.

1978 júniusában az őrkutyáknak az objektumok védelmében játszott szerepéről cikkeztek.³³ A tanulmány fő kérdése az volt, hogy a technikailag védett objektumokban szüksége van-e őrkutyára, és a szerző amellett érvelt, hogy igen. A cikk írója úgy vélte, hogy a kutya mint élőlény preventív hatása minden technikánál előnyösebb. Jelenléte, hangja, mozgása visszatartó erőt képvisel. Kétféle kutyát különböztetett meg a kynológia az objektumok őrzése szempontjából: támadó és őrző kutyát. Előbbi feladata volt az őrzési szakaszon behatoló személy megállítása, ártalmatlanná tétele. A jelző őrkutyának kellett a felállítási helyén minden, a megszokottól eltérő körülményt (mozgás, zaj, fényhatás) jelezni. Mindenképp fontos tartották, hogy a kutya egy személyhez kötődjön. Sokszor türelmetlenek voltak az állatokkal, és kicserélésüket kérték, például ilyen indokkal: „a kutya a felállítási helyét nem engedti senkinek sem megközelíteni, az ott dolgozók félnek tőle és megharapta a titkárnőt is.” Vagyis védte a területét, és érezte a félelmet. A helyzetet megoldhatta volna a cikk szerzője szerint az, ha elkülönítik a kutya szolgálati és pihenőhelyét.

1979 januárjában a szolgálati kutyák tartási körülményeiről írtak.³⁴ A tanulmány a BM Anyagi és Technikai Főcsoportfőnöksége által végzett felmérés eredményeire támaszkodott. A kutyák teljesítményét nyomozókutyák esetén a felderítési igénybevételek száma alapján, a járőr-kutyáknál a szolgálatban eltöltött időmennyiség alapján vizsgálták. 1974-től alkalmazták a kutyákat nemcsak nyomkövetésre, hanem szagazonosításra is. 1974-ben 4789, 1975-ben 4862, 1976-ban 5144, 1977-ben 5626 kutyát vettek igénybe. A járőr-kutyák teljes kihasználtsága azt jelentette volna, hogy évi 1500-2000 munkaórát teljesítettek, de ennyit csak a kutyák 6,5%-a dolgozott. Ezzel szemben 639 óra számított átlagteljesítménynek. Legalacsonyabb igénybevétele a

³¹ Pajtás 1976. december 1. 13.

³² Pajtás 1976. december 1. 13.

³³ Dr. Kovács Zsolt: Az őrkutyák szerepe az objektumok védelmében: hozzászólás A Polgári Fegyveres Őrségről című cikkhez. Belügyi Szemle 1978/6. 77–78.

³⁴ Dr. Kovács Zsolt: A szolgálati kutya állomány tartása és igénybevételi körülményei. Belügyi Szemle 1979/1. 31–38.

Mindig bevetésre készen! Szolgálati kutya 1976-ban.
Forrás: Urbán Tamás/FORTEPAN – 88743

kutyáknak a rendőrségi körzeti megbízottaknál volt. Egy nyomozókutya éves költsége 12 960 Ft volt, egy járőr-kutyáé 11 797 Ft.³⁵ A kutyák egészségügyi állapota javuló tendenciát mutatott. A kutyák rendszeres állatorvosi felügyelet álltak, csak az állatok 1,4%-nál jelentett nehézséget az, hogy eljussanak állatorvoshoz. Amikor a kutyákat beoltották, a legkorszerűbb oltóanyagokat használták. 1978. július 1-től szűrtek a csípődiszpláziát az ország kilenc állatkórházában, röntgenezéssel. A cikk szerzője fontosnak tartotta, hogy a kutyavezető képzett legyen, és lehetőleg állandó, egy kutyát ugyanaz vezessen, mert így emocionális kötődés ki tud alakulni köztük. A kutyák elhelyezésében a boxrendszert javasolták, fedett kifutóval együtt, a helyek 61%-a volt ilyen. A vizsgálat során alkalmatlannak minősítették a pányvaláncon tartást. Javasolta a szerző, hogy a kutya a kutyavezető családjánál lakjon, így a családtagok is foglalkoznak vele, és gazdája a közelében van többnyire.

1970-ben a magyar rendőrök tanulmányútra mentek az NDK Népi Rendőrségének Speciális Kutyavezetőképző Iskolájára.³⁶ Ennek nyomán 1971-ben kezdtek

³⁵ Összehasonlításképp: a havi átlagkereset 1974-ben 2831, 1975-ben 3018, egy évvel később 3174 forint volt. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1997-11FD1/magyar-gazdasag-1468E/gazdasagi-folyamatok-1996-ban-1468F/munkanelkuliseg-146EE/nominal-es-realber-realjovedelem-14708/> (2019. január 15.)

³⁶ Koskovich István: Szagazonosítás és korszerűség: hozzászólás A szagazonosítás és a szagbank című cikkhez. *Belügyi Szemle* 1980/1. 80–81. 80.

Magyarországon szagazonosító kutyákat kiképezni. Az 1979. augusztusi számban a szagazonosítás volt a téma.³⁷ A cikk célja a módszer elterjesztése volt szélesebb körben. A szagot a nyomozókutya-vezető hatósági tanú jelenlétében vette számmal ellátott szagtartó üvegbe, olyan helyről, ahol az elkövető leginkább hagyhatott nyomot. Mindezt a bűnügyi technikus fényképpel dokumentálta. A szagellenőrzést szagazonosító helyiségben végezték. A cikk szerzője a szagmintavétel hasznosítására ösztönzött, még akkor is, ha nem minden kérdés volt tisztázott jogilag: például a gyanúsítottnak bele kell-e egyeznie a mintavételbe?

1978. július 14-én hoztak létre szagbankot Komárom-Esztergom megyében szabadlábban levő veszélyes bűnözők, korábban bűncselekményt elkövetettek és feltételesen szabadlábra helyezettek szagmintáiból. Az összegyűjtött szagokat rendőri szervként helyezték el, és létrehoztak szagazonosító helyiséget.³⁸ 1979-ben Komárom-Esztergom megyében 131 esetből 108 szagazonosítás volt sikeres. 1978–79-ben Tatabányán és környékén szagazonosítással nyomoztak eredményesen sorozatos hétvégi ház feltörések ügyében.

Az 1979. novemberi szám lapszemle rovata újdonságként számolt be arról, hogy a kutyákat alkalmazzák kábítószer felkutatására is; Spanyolországban például már 1972-től kezdve, olasz és amerikai példa alapján.³⁹ Azokat a kutyákat tartották alkalmasnak erre a feladatra, amelyek kifejezetten szeretnek kutatni, keresni. Rendkívül fejlett szaglással kellett rendelkezniük, valamint meg kellett tanulniuk a szagok megkülönböztetését és összekapcsolását. Legalkalmasabbak erre a német juhászkutyák voltak. Mivel Magyarországon a szocialista időszakban klasszikus kábítószer (heroin, kokain, LSD) nem volt jelen, így a sajtó a kábítószer-kereső kutyákról tehát mint külföldi kuriózumról számolt be.⁴⁰

1981 júniusában az a téma került terítékre, mennyire használják ki a szolgálati kutyákat.⁴¹ 1979-ben azt vizsgálták, hogy a határőr-kutyák naponta mennyi időt töltöttek szolgálatban, és az összes határsértő elfogásának hány százalékát végezték el kutyával együtt. A kutyák naponta 1978-ban 7 órát, 1979-ben 9,5 órát töltöttek szolgálatban átlagosan. A szolgálati kutyák egy része az alábbi okok miatt pusztult el: hőség, elszökés miatti önakasztás, gázolós baleset, dűvadirtás miatti mérgezés. Hőgutát gyakran úgy kaptak a kutyák, hogy rajtuk felejtették a szájkosarat. Az

³⁷ Turi Pál: A szagazonosításról: hozzászólás A szagazonosítás és a szagbank című cikkhez *Belügyi Szemle* 1979/8. 71–72.

³⁸ Szendrei Géza – Pintér László: A szagbank és szagazonosítás alkalmazása a bűnügyi felderítő munkában. *Belügyi Szemle* 1980/9. 82–85. 82. A szagazonosítás tudományának neve odorológia.

³⁹ Kábítószer-kutató kutyák: *Revue internationale de police criminelle*, kivonatos közlés az 1979/329. számból. *Belügyi Szemle* 1979/11. 126.

⁴⁰ A magyarországi kábítószer-történetről lásd Bajzáth Sándor – Tóth Eszter Zsófia – Rác József: *Repülők a gyógyszerrel*. L'Harmattan, Budapest, 2014.

⁴¹ Dr. Kovács Zsolt – dr. Sági László: A kihasználtság és a veszteségek alakulása a határőr szolgálati kutya állományban. *Belügyi Szemle* 1981/6. 96–100. 96.

elszökés okát elsősorban az állandó gazda hiányában és az évenkénti kétszeri párzási időszakban kellett keresni. A kutyavezetőknek sorkatonákat alkalmaztak, és amikor katonaidejük letelt, az érthető módon megviselte a kutyákat. A bezárt kutya attól a vágytól hajtva, hogy volt gazdájával találkozzon, kitörést kísérelt meg a boxból, vagy a kiugrást a fedetlen kifutóból. Az állatállomány fele pusztult el betegségben. A kutyákat nyolcéves korukban selejtezték le, ezt azt jelentette, hogy nem szolgáltak többé a határőrségnél. A selejtezés oka volt: időskori vakulás, idegrendszeri probléma, diszplázia, fülbetegség.

Érdekességgépp megemlítem, hogy az évtizedek során a kutyák külseje is változott. Kováts Zsolt *Kutyák a bűn nyomában* című kötetében így ábrázolt egy kóbor német juhászt: „A kutya vörös-ordas német juhászkutya volt. Abból a típusból, amelyeket az 1950-es évek végén lehetett látni, a nagy farkaskutya üldözések korában. A felemelt ebadó miatt kiverve a házból százával, ezrével kóboroltak szerte az országban gazdátlanul, kiéhezve.”⁴² Ugyanő egy másik helyen így jellemezte a kutyákat: „kicsit magasra nőtt, hosszú lábú, fekete-vörös komor tekintetű.”⁴³

A rendőr-kutyák elnevezéséről azt tudhatjuk meg a kötetből, hogy az azonos évjáratban szolgálatban állított ebek azonos betűvel kezdődő nevet kaptak. Ezenfelül személyi számuk is volt.⁴⁴ A kutyanek is változtak: Rex, Néró, Cézár, Lux, Szultán.⁴⁵ A kutyák kiválasztásánál meghatározó volt, hogy kölyökkorában nagy elánnal és szívesen kutasson fel és hozzon vissza minden rejtett tárgyat.⁴⁶

Hogyan jelzett a kutya, amikor a nyom szagával azonos tárgyat megtalálta? Apportoznia kellett: vagyis a ruhakupac tetejéről a kabátot lerántotta a földre, majd megcsóválta farkát, és leült.⁴⁷ 1969 szeptemberében egy 14 éves lány gyilkosát találta meg egy Hintás nevű rendőr-kutya. A kutya a tetthelyen található lábnyomtöredékek alapján indult el. Fél kilométer után megzavarodva forgott, mint utólag kiderült, a tettes anyja felsöpörte a területet. 100 méterrel arrébb egy ház volt, ahol a kutya meg is találta a tettest, egy fiatalembert dunnába elbújva.⁴⁸

Érdemes felidézni egy olyan gyilkosságot is, amikor a nyomozó-kutya nem megfelelő alkalmazása teljesen félrevitte a bizonyítási eljárást, és másodfokon a gyanúsítottat felmentették. 1983. október 25-én a gyilkos a szolnoki zsidó temetőbe csalt egy hétéves kislányt. Ott az áldozata száját zsebkendővel betömte, majd tarkójára ütött. Utána egy régi sír 170 kilogrammos fedlapja alá helyezte, ahol a kislány megfulladt.⁴⁹

⁴² Kováts 100.

⁴³ Kováts 125.

⁴⁴ Kováts 126.

⁴⁵ Kováts 160.

⁴⁶ Kováts 191.

⁴⁷ Kováts 178, 182.

⁴⁸ Kováts 157–158.

⁴⁹ Sereg András: A Magda-ügy. Egy híres per a magyar jogtörténetből. *Jogi Fórum* 2014. augusztus 15. <http://www.jogiforum.hu/hirek/32328> (2018. augusztus 25.)

A nyomozó-kutyák egy kivétellel a sírkamra fedlapján Magda János szagát azonosították. Emellett azonosították a kislány nagybátyjának szagát is. Azt az egy nyomozó-kutyát, Fétist, aki nem azonosította Magda Jánost, hamarosan lesejtezték.⁵⁰ Az egyik nyomozó-kutya rögtön a kislány eltűnésének bejelentése után, szagminta alapján bement a temetőbe és megközelítette azt a sírt, ahol végül másnap a holttestet megtalálták, azonban a jegyzőkönyvben nem rögzítették, hogy a temetőkerítés melyik részénél követte a nyomot a kutya.⁵¹ Itt ennek az első esetnek lett volna jelentősége, azonban a nem megfelelő jegyzőkönyvi rögzítés miatt figyelmen kívül hagyták mint bizonyítékot.

Nagyon gyakran betörések, lopások, rablótámadások esetében voltak eredményesek a rendőr-kutyák. Számos hasonló eset volt a szocialista időszakbeli rendőrség történetében, mint ez a rablótámadás: 1960. május 5-én este egy fiatal pár sétált a Fiumei úton. A férfit hátulról egy kődarabbal fejbe vágta a támadó, és kirabolta. A tettes a temetőn keresztül eltűnt. A nyomozó-kutyával a támadó követ szagoltatták meg, és ő elvezette a rendőröket a tetteshez.⁵²

Roli rendőr-kutya pedig elkóborolt gyerekeket vitt vissza az édesanyjukhoz: egy fiatalasszony gyerekei nélkül ment be egy üzletbe, mire kijött, a gyerekek eltűntek. Sírva kérte a rendőrség segítségét. Roli szimatot vett a gyerekek kardigánjáról, és hamarosan megtalálta a sétálgató gézengúzokat. Úgy jelezte a találatot, hogy elkapta a kislány szoknyáját, és nem eresztette.⁵³

Szamos Rudolf tollából 1970-ben jelent meg a *Kántor nyomoz*, 1972-ben a *Kántor a nagyvárosban*.⁵⁴ A regényből 1975-ben készült televíziós sorozat. A sorozat nagy sikere annak volt köszönhető, hogy az ember és az okos nyomozó-kutya kapcsolatát állította középpontba.⁵⁵ „Hol van a gazda, a jószágos, a mindenkinél bölcsőbb, akiről kölyökkorában olyan sokat mesélt az anyja?” – olvashatjuk a kiverő kutya gondolatait a *Kántor nyomoz* című regény elején.⁵⁶

A krimisorozat első részében az addig tolvajoknak táskát lopó, Jámbor névre hallgató kutya elszökik, és a rendőr-kutyák között találja magát. Csupatinak, a főhős rendőrnek épp kutyára van szüksége, és rábeszéli kollegáit, hogy megkaphassa az ebet. Azok ódzkodnak attól, hogy a szerintük vad kutya az övé legyen. Egy esélyt látnak a megtörésére: ha korbáccsal veri meg Csupati. Ő ezt nem szeretné, és pusztá kézzel szelídíti meg a kutyát. Igaz, kisebb sérülést szenved, de rendkívül szeretetteljes kapcsolatba kerülnek: a kutyát minden epizód végén felemeli a magasba, és szeretettel beszél

⁵⁰ *Magyar Nemzet* 1985. augusztus 14. 4.

⁵¹ *Népszava* 1985. június 8. 16.

⁵² *Népszabadság* 1962. november 28. 8.

⁵³ *Pajtás* 1964. október 1. 8.

⁵⁴ Kántor onnan kapta nevét, mert olyan szépen énekelt (vagyis ugatott), mint egy kántor.

⁵⁵ K. Horváth 96.

⁵⁶ Szamos Rudolf: *Kántor nyomoz*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1970. 10.

hozzá. A kutya nagyon eredményes nyomozókutya, és még arra is képes, hogy felvegye a telefonkagylót. A filmben szerepel még egy kutya, Bugári Zebulon, a tacsóköllyök, akinek az lesz a dramaturgiai szerepe, hogy egy akció során, amikor Kántor be-szorul, ő megtalálja, és így Csupati meg tudja menteni Kántort. Pedig eleinte a tacsót Csupati lenézte, azt mondta rá, hogy egérnek nagy, kutyának kicsi, és Kántor nem lesz a szárazdajkája. A postarablásnál Kántor bemutatta, hogyan nyomoz egy igazi szagkövető kutya. Ez akkoriban újdonság volt a televíziónézőknek. A szagot rongyra és egy műanyag edénybe tették számára, ami leginkább tejtartóra hasonlított. Amikor szag alapján felismerte és elkapta az elkövetőt, újabb próbát tettek vele, a gyanúsítottakat új sorrendbe állították, de ő ugyanúgy megtalálta az igazi tettest.⁵⁷

A *Kántor nyomoz* sorozat kapcsán megjelent olyan kritika is, amely nem egyértelmű örömmel és szimpátiával fogadta a nyomozókutyaikat, utalva a második világháborús tapasztalatokra, amikor a nácik embervadászatra alkalmaztak német juhász-kutyaikat: „Kántor ürügyén újabban sok szó esik a nyomozókutyaik bravúrijairól. Bár sokan akadnak a tévénézők közül is, akik nehezen küzdik le az ellenérzést, amelyet éppen a német juhászkutyaik iránt ébresztettek bennük annak idején a Gestapo hírhedt embervadászatra idomított »farkaskutyái«. Felejthetetlen az »Emberi sors« című film iszonyatos képsora, amikor a búzatáblában alvó szőkevényt megtalálják és szinte széttépik a véredek. Csakhogy nem a kutyára kell haragudni, hiszen az – bármilyen értelmes legyen is – csupán eszköz az ember kezében. Ezért, ha az ember nemes és tiszta célok érdekében kéri a kutya segítségét, ugyanúgy megkapja, mintha gonosz szándékát akarja valóra váltani.”⁵⁸

Ismeretségi, baráti körömben e tanulmány írása közben felmérést végeztem, emlékeznek-e a *Kántor nyomoz* című sorozatra: Milyen emlékeket idéz fel? Meglepően sok pozitív válasz született. A történet fordulatain kívül ez nagyban köszönhető, hogy feledhetetlen alakítást nyújtott a Csupatit alakító színész, Madaras József. És annak is, hogy tévésorozat volt egy olyan időszakban, amikor ez még újdonságnak számított.⁵⁹

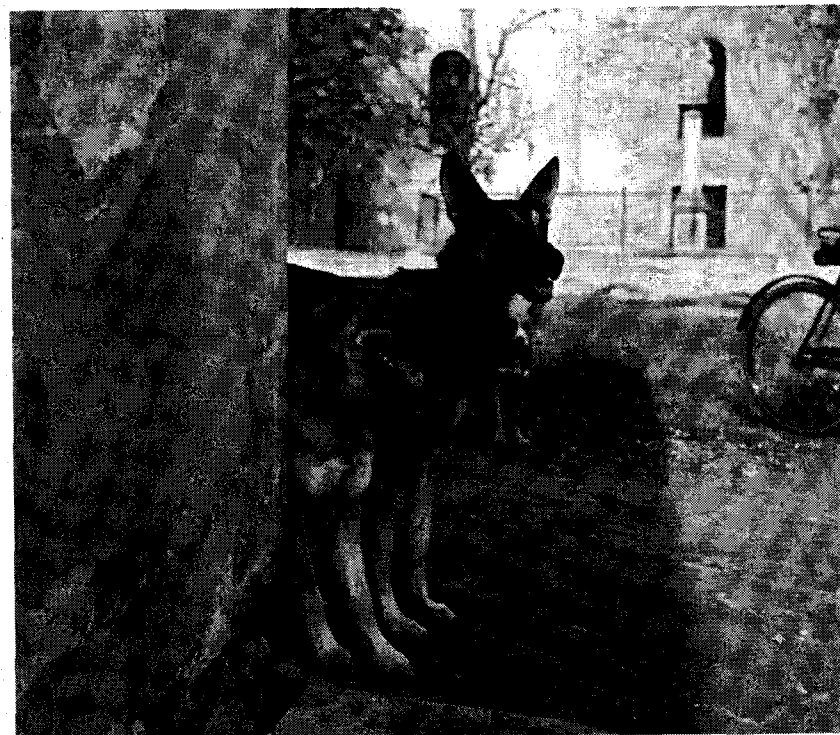
1. „Ma már fent van a sorozat a neten, hála az égnek, nagyon jó sorozat volt” (Krisztián).

2. „Nagyon kedves, igaz történeten alapuló sorozat volt, remek szereplőkkel” (Edina).

⁵⁷ Üres keresésnek azt hívták, amikor a sorból kiállt az, akit a kutya kiválasztott, és többi embert szagolta meg újra. Szamos 150.

⁵⁸ Bedecs Éva: Kutyaik szolgálatban. Magyarország 1977. január 2. 32.

⁵⁹ Mára például teljesen elfeledett a *Muhtár*, hozzám című szovjet film, mely szintén egy rendőrkutya kalandjait dolgozta fel. „Muhtár kedves, aranyos farkaskutya. akit a gazdasszony hűtlenül eladott a rendőrségnek. Szegény Muhtár, akiben csak kutyaszív dobog, sokáig szomorkodik a hűtlen asszony után. Nehezen szokja meg az új gazdáját, az alhadnagyot, és a rendőrség fegyelmesezt, zárt világát. Később azonban jeles rendőrkutya lesz, kalandjai sokasodnak, mindegyikből győztesen kerül ki. Aztán elérkezik az utolsó nagy kaland: súlyosan megsérül, szolgálatra alkalmatlanná válik, új gazdájának, az alhadnagy-nak sok talpalásába kerül, míg végül eléri, hogy ne adják oda a sintérnek.” Film Színház Muzsika 1965. április 23. 11.

Német juhászok az utcán 1955-ben. Talán belőlük is rendőrkutya lett?

Forrás: Kotnyek Antal/FORTEPAN – 96486

3. „Meg is néztem a sorozatot, el is olvastam a könyvet. Mindkettő tetszett, a könyv jobban. Abban Csupati olyan igazi szocialista zsaru noir volt” (Bence).
4. „A Kántor volt az első mű, amiben a »háziállatok« – amelyek között felnőttem – barátokká (baj)társakká váltak... Azóta persze a kutya-ember barátság lényegesen több” (Edina).
5. „Hetenként egyszer adták sorozat filmjeit az 1970-es években (1976–1978 táján). Nézte az egész család, a falu. Egyik epizódja (Téli történet) alatt (Dömösön) áramszünet volt, így azt a részt csak évtizedekkel később láttam. A történetek? Tipikus »megtörtént bűnügyek«, időnként érződik rajtuk a »szocialista krimik« jellegzetes toposza (ld. Mág Bertalan történetei): a bűn a régi rendszer maradványa, a bűnözők is »levitézlett«, »deklasszált« elemek, eleve gyanúsak a külföldi rokonok, és igen gyakran kiderül, hogy ők és/vagy nyilasok és 56-os »ellenforradalmárok« voltak. A Kántorban talán Az erdész halála c. rész követi ezt a sablont. A kutyus rokonszenves volt, bár a fekete-fehér felvételen túlságosan sötét (fekete), ettől kicsit félelmetes tűnik... De vannak benne poénos részek, pl. amikor Kántor »letartóztatja az egész vezérkart.« (László).

Rendőrök kutyával a síófoki Dimitrov (ma Jókai) Parknál 1980-ban.
A felvétel az Omega-LGT- Beatrice közös koncerten készült.
Forrás: Urbán Tamás/Fortepan – 125348

Úgy vélem, múltunk megértéséhez egy fontos lépés, hogy lássuk: a technika és orvostudomány fejlődésének hatására hogyan nőtt meg a szerepe a szolgálati kutyáknak a szocialista időszakban. Másrészt a kedves krimisorozat felidézésével az élő emlékezetnek is tanúi lehetünk: annak, ahogyan a kutya és ember barátsága minden kort átívelő örök emberi érték.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Sajtóforrások

Film Színház Muzsika 1965. április 23.
Magyar Nemzet 1974. július 2.
Magyar Nemzet 1985. augusztus 14.
Magyarország 1977. január 2.
Népszabadság 1957. január 6.
Népszabadság 1962. szeptember 8.
Népszabadság 1962. november 28.
Népszava 1985. június 8.

Pajtás 1964. október 1.
Pajtás 1975. június 25.
Pajtás 1976. december 1.

Monográfiák, tanulmányok, szakcikkek

A rendőrség kutyás járőrei és a prevenció: Revue de la police nationale, kivonatos közlés az 1972/1. számból. *Belügyi Szemle* 1972/6. 124.
Bajzáth Sándor – Tóth Eszter Zsófia – Rácz József: *Repülök a gyógyszerrel*. L'Harmattan, Budapest, 2014.
Daragó Sándor: *A kutyakiképzéstől a kutyavezető képzésig*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1988.
Dr. Kováts Zsolt: A szolgálatikutya állomány tartása és igénybevételi körülményei. *Belügyi Szemle* 1979/1. 31–38.
Dr. Kováts Zsolt: Az őrkutyák szerepe az objektumok védelmében: hozzászólás A Polgári Fegyveres Örségről című cikkhez. *Belügyi Szemle* 1978/6. 77–78.
Dr. Kováts Zsolt – dr. Sági László: A kihasználtság és a veszteségek alakulása a határőr szolgálati kutya állományban. *Belügyi Szemle* 1981/6. 96–100.
Dr. Sági László: A csípőizületi dysplázia alakulása a BM Határőrség kutyáinál. *Belügyi Szemle* 1978/4. 71–75.
Horváth Orsolya: Szolgálati kutyák a rendvédelemben – múlt, jelen és a jövő lehetőségei. *Magyar Rendészet* 2015/3. 59–71.
K. Horváth Zsolt: Barbárokra várva. A bűntény ábrázolásának teleológiája a Kántor című szocialista krimiben. *Korunk* 2011/3. 90–104.
Kábitószter-kutató kutyák: Revue internationale de police criminelle, kivonatos közlés az 1979/329. számból. *Belügyi Szemle* 1979/11. 126.
Koskovics István: Szagazonosítás és korszerűség: hozzászólás A szagazonosítás és a szagbank című cikkhez. *Belügyi Szemle* 1980/1. 80–81.
Kováts Zsolt: *Kutyák a bűn nyomában*. Gondolat, Budapest, 1988.
Ladányi Ferenc: A szolgálati nyomozókutyák fokozottabb felhasználása a bűnügyi munkában. *Rendőrségi Szemle* 1955/3. 265–275.
Ladányi Ferenc: Szolgálati kutyák alkalmazása a bűnügyi munkában. *Rendőrségi Szemle* 1953/12. 1096–1102.
Szendrei Géza – Pintér László: A szagbank és szagazonosítás alkalmazása a bűnügyi felderítő munkában. *Belügyi Szemle* 1980/9. 82–85.
Turi Pál: A szagazonosításról: hozzászólás A szagazonosítás és a szagbank című cikkhez. *Belügyi Szemle* 1979/8. 71–72.
Zsellér János: A nyomozókutyák alkalmazásának problémái. *Belügyi Szemle* 1972/2. 77–78.

Internetes források

Tóth Nikolett Ágnes: Európa tőlünk tanulta a szakmát. *Bonus Publicum* 2016/6. <http://archiv.uni-nke.hu/egyetem/hirek/2016/08/03/europa-tolunk-tanulta-a-szakmat-68-eve-a-rendorseg-szolgalataban>
Koskovics István: A rendőrkutyázás múltja és jelene http://www.remlac.hu/_MP3/konyveim/00_remenyiklaszlo_a7kotetszovegesvaltozata/fejezetekrebtova_04ezermesterkutyak/31_a_rendorkutyazas_multja_es_jelene_koskovics_istvan.htm

Sereg András: A Magda-ügy. Egy híres per a magyar jogtörténetből. *Jogi Fórum* 2014. augusztus 15. <http://www.jogiforum.hu/hirek/32328>

Nominál- és reálbér, reáljövedelem [https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Tenyek Konyve-tenyek-konyve-1/1997-11FD1/magyar-gazdasag-1468E/gazdasagi-folyamatok-1996-ban-1468F/munkanelkuliseg-146EE/nominal-es-realber-realjovedelem-14708/](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Tenyek-Konyve-tenyek-konyve-1/1997-11FD1/magyar-gazdasag-1468E/gazdasagi-folyamatok-1996-ban-1468F/munkanelkuliseg-146EE/nominal-es-realber-realjovedelem-14708/) (2019. január 15.)

Egyéb források

17/2009. (OT 10.) ORFK utasítás a Rendőrség Kutya és Lovas Szolgálati Szabályzatáról http://www.police.hu/sites/default/files/6_17_2009.pdf

Kolozs Pál: *Reménytelen nyomozás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Szamos Rudolf: *Kántor nyomoz*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1970.

POSTÁSOK ÉS PILÓTÁK A FORRADALMAKBAN

Becsei Attila

A MAGYAR KIRÁLYI POSTA A FORRADALMAK VIHARÁBAN

Gyorsan lezajló hatalomváltások, puccsok vagy forradalmak egyik alapfeltétele a kommunikációs, illetve tömegkommunikációs eszközök birtokbavétele. Egyrészt a megtámadott hatalom reagálásának megnehezítésére, másrészt a széles tömegek befolyásolására, tájékoztatására, az új rend kihirdetésére. Visszatekintve a 20. századra, már könnyű lenne példákat felhozni erre, azonban az első világháború végével beköszöntő viharos időszakban a Magyar Királyi Postának ezt a saját bőrén kellett megtapasztalnia. Amikor a M. Kir. Postáról írok, akkor a szervezetéhez tartozó posta-, távírda- és távbeszélő-szolgálatot értem alatta, tehát egy komplex és akkoriban világszínvonalú modernitást képviselő kommunikációs gépezetet, amely megkerülhetetlen volt a hatalom megragadásához és megtartásához. E szervezet, ahogyan az ország vezetése is, hajlamos volt megfélemlíteni túlhajsolt dolgozóiról egy olyan korban, ahol egy világmegváltó ideológia kibontakozásának éppen ők voltak a felelősei kívánt célcsoportja. Tanulmányomban rövid eseménytörténeti összefoglalást kívánok adni arról, hogyan élte meg a M. Kir. Posta a nagy háború végét, az ún. őszi-rózsás forradalmat, a Tanácsköztársaság és az ellenforradalom vészterhes időszakát.

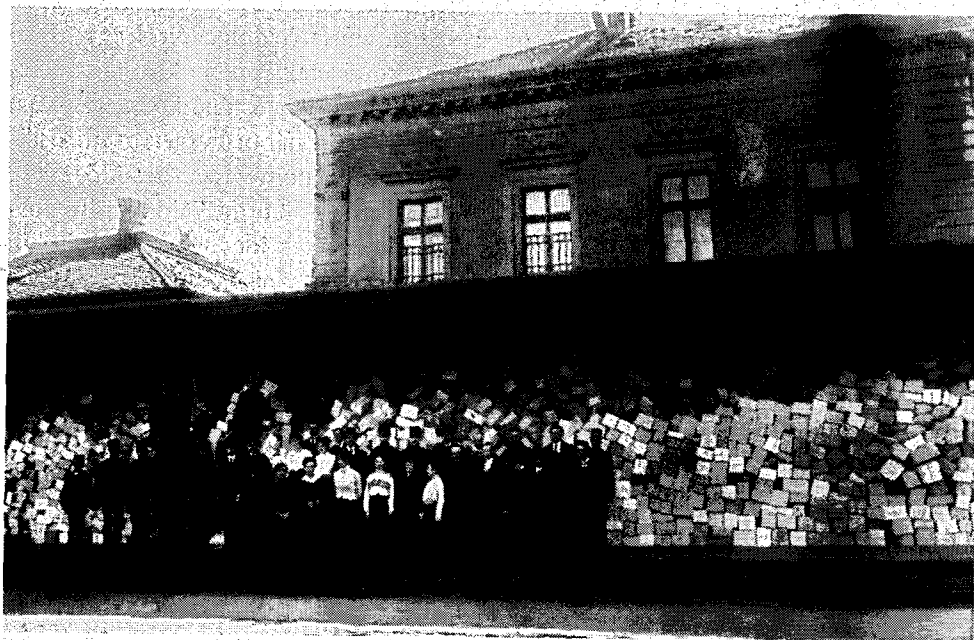
Írásomhoz elsősorban Hennyey Vilmos, Hencz Lajos, valamint Vajda Endre postatörténeti munkáit, a Posta és Távírda Rendeletek Tárának idevonatkozó számain, illetve a Postamúzeum dokumentációs gyűjteményének anyagát használtam fel. Hennyey és Hencz az események közeli szemtanújaként, a két világháború közötti Magyar Királyság nemzeties, elitista hangvételével és kommentárjaival írta meg művét. Ezzel szemben Vajda Endre 1967-ben megírt rövidebb összefoglaló munkája a marxista történetírás kötelező jegyeit hordozza, főleg a munkásmozgalom jelentőségét és elnyomását domborítja ki. Vajda 1915-ben született, így személyes tapasztalatai nincsenek erről az időszokról. Könyvét az általa újjászervezett Postamúzeum igazgatójaként, komoly postai életutat követően írta meg.¹ A három könyv e korszakra vonatkozó eseménytörténete között, a történetek fő vonulatát tekintve azonban nincs eltérés. Igaz, Hencz jóval részletesebb leírást ad az eseményekről, az

¹ Bartók Ibolya: 50 éve nyílt meg az önálló Postamúzeum. In uő. (szerk.): *Hírközlési Múzeumi Alapítvány, Évkönyv*. Hírközlési Múzeumi Alapítvány, Budapest, 2005. 65–70. 66.

azokat alakító szereplőktől szerzett információkkal is kiegészítve. Megjegyzendő viszont, hogy könyve egyértelműen Hennyey Vilmos postatörténeti munkájára épül, mégsem hivatkozik rá, ezért kellő kritikával kell illetni. (Hennyey először 1926-ban adta ki művét.) Hencz könyve a hivatkozások hiánya, Vajda munkája pedig azok pontatlansága miatt így inkább kordokumentumként kezelhető. A két könyv ezért Hennyey tudományos igényű munkájával, illetve a hivatalos korabeli források felhasználásával alátámasztva ad hiteles képet a tárgyalt időszakról.

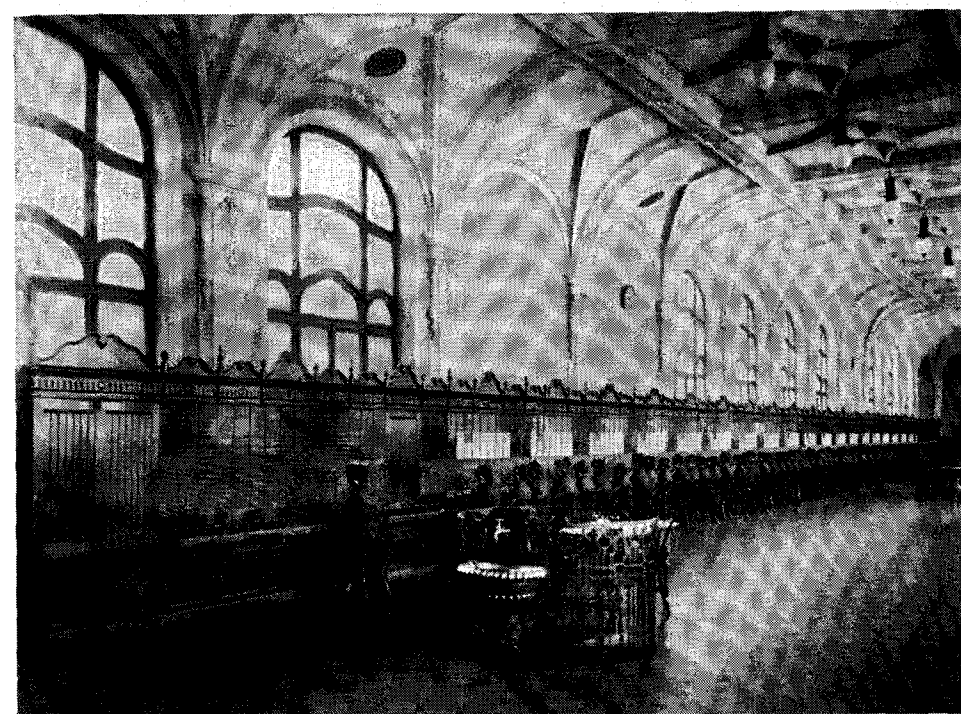
A NAGY HÁBORÚ HATÁSAI A MAGYAR KIRÁLYI POSTÁRA

Nézzük tehát, mikor és miként jelentkeztek először a közelgő forradalom országos tünetei a M. Kir. Postánál, melyek voltak az események mozgatórugói. Az első világháború hatalmas és egyre súlyosbodó terheket rótt a hátországra. Különösen igaz ez a postai dolgozókra, akik egy részének hadba kellett vonulnia, míg másokat (szükség szerint) tábori postai szolgálatra hívtak be, illetve a harctér és az otthon maradottak közötti kapcsolatot biztosították. Utóbbi munka – a hatalmas forgalomnövekedés miatt – persze azokat is érintette, akik nem vonultak be. Komoly logisztikai kihívást jelentett a posta számára a mérhetetlen mennyiségű küldemény és az azokkal járó munka szervezése.

Hadifogoly-csomagforgalom Brassó 2. postahivatalnál a román betörés előtt, 1916.

Forrás: Postamúzeum Kép- és ábrázolás gyűjtemény 24.254.0

A Teréz Távbeszélőközpont és az itt dolgozó kezelők 1905-ben.
Forrás: Postamúzeum Kép- és ábrázolás gyűjtemény 24.244.1

A háborús évek egyre nagyobb emberhiányt eredményeztek, 1918-ra már a férfi személyzet harmada teljesített frontszolgálatot. A növekvő forgalom így megkívánta a ki nem fizetett túlórákat és éjjeli műszakokat. Ezzel szemben illetményjavításról szó sem lehetett a háború okozta megszorítások miatt. A továbbiakban oly fontos szerepet játszó dolgozói, vagy ha úgy tetszik, munkás öntudat és a vele járó szervezett ellenállás és érdekérvényesítés a háború vége felé haladva tűnt fel a postánál. Az első sikeres sztrájkra 1917-ben került sor, amikor a posta-takarékpénztár díjnokai² követelték régóta esedékes fizetésemelésüket. Igaz, ők még nem a kinevezett személyzet-hez tartoztak, akciójukkal fontos példát szolgáltattak esküt tett társaiknak is.³

Az életszínvonal folyamatosan romlott a felszökött árak és az élelembeszerzési nehézségek miatt. A távbeszélőközpontok alacsonyan fizetett dolgozói között is sokan tengődtek nyomorúságos körülmények között. Ahhoz azonban, hogy szem-

² Közzolgálati alkalmazott, aki rendszeresített havi fizetés helyett csak napidíjat kapott.

³ Dr. Hennyey Vilmos: A magyar posta története. In Pap Lajos (szerk.): *A Magyar Posta Monográfiája II. rész*. Fráter és Társa Könyvnyomda, Budapest, 1939. 232. (Az életrajzokat követő II. rész *A magyar posta története* című könyv.)

be menjenek a tekintéllyel, egy olyan haláleset is kellett, amely megrázta a közvéleményt. 1917-ben az egyik telefonos kisasszony, Heckelsmüller Gizella halálát orvosi vélemény szerint az alultápláltság okozta. Ekkortól kezdtek szerveződni a távbeszélőközpontok dolgozói, hogy munkakörülményeik javítását együttes erővel, egy titkos bizottságban harcolják ki. Ez az úgynevezett „tíz bizottság” első sikerét azután érte el, hogy az egyik legnagyobb magyar napilap élesen bírálta a kezelőnők munkáját. Ezt követően a lap telefonjainak semmilyen kapcsolást nem tett lehetővé a központ. A szerkesztőség így kénytelen volt tárgyalni a bizottság vezetőjével, Rományi Margittal. A bojkott eredménye az lett, hogy a napilap másnap cikket közölt a kezelőnők rendkívüli túlterheltségéről és nyomorúságos életkörülményeiről.⁴

Miután a bizottság első sikerét elérte, megkísérelt tárgyalni a budapesti posta- és távírda-igazgatóság vezetőjével, Demény Károllyal⁵ a munkakörülmények javításáért. Ezt követően az igazgató kijelentette, hogy nem ismeri el a bizottságot, és annak csak néhány tagját fogadná, a bizottság egységesen távozott. Másnap egy üzenetben tudatták Deménnyel, hogy délelőtt 10 órakor negyedórás sztrájkot fognak tartani a Teréz és József Távbeszélő-központokban. A sztrájk a megbeszéltek szerint 10 órakor indult mindkét helyszínen. Ekkor egyszerre felálltak a kezelőnők, és elhagyták a kapcsolótermet. Bár a Teréz-központ alkalmazottait szép szóval lebeszéltek az akcióról, a József-központban történt erőyes vezetői fellépés csak fokozta a sztrájkolók elszántságát, mire a rendőrség is kivonult, és erőszakot alkalmazott. Nagy botrány lett az ügyből, különösen Fényes László országgyűlési képviselő fellépése nyomán. A sztrájk végül elérte célját: Follért Károly⁶ posta-vezérigazgató egy reformosztályt kért fel a kezelőnők sérelmeinek orvoslására, amely megvalósította a régóta esedékes fizetési átsorolásokat, illetményjavításokat. Ennek a reformosztálynak Hencz Lajos is tagja volt.⁷ Az 1917 decemberében javasolt átsorolásra már 1918. január 4-én sor került.⁸

⁴ Hencz Lajos: *A magyar posta története és érdemes munkásai*. Merkantil Nyomda, Budapest, 1937. 181.

⁵ Demény (Dürr) Károly (1859–1952): 1883-ban postafogalmazóként kezdte postai pályáját. 1886-ban a vezérigazgatóság reformosztályára került, ahol részt vett a századvégi magyar postát meghatározó rendkívül eredményes innovációs folyamatokban. 1895-ben a budapesti postaigazgatóság élére, majd 1919. november 24-én a posta vezérigazgatójává nevezték ki. Rákóczi Margit: *A posta*. Press Publica Kiadó, Budapest, 2001. 125.

⁶ Follért Károly (1859–1942): 1877-ben postakezelőként kezdte, majd mozgópostásként folytatta postai pályáját. 1881-ben került a Budapesti Főpostához. 1909-ben már vezérigazgatónak nevezték ki. Sikeresen vezette a rá bízott postaintézményt, az első világháború idején is. 1918. november 6-án saját kérésére vonult nyugdíjba. Rákóczi 124.

⁷ Hencz 184.

⁸ *Magyar Királyi Posta és Távírda Rendeletek Tára* 1918. január 15. 7. szám (Továbbiakban: PRT). Megjegyzem, hogy 1919. április 5-től *A Posta, Távíró és Távbeszélő Hivatalos Lapja* címmel, 1919. július 31-től pedig *A Magyar Posta Hivatalos Lapja* címmel jelent meg. 1920. január 2-től ismét *Posta és Távírda Rendeletek Tára*ként adták ki.

Ez az eredményes fellépés ösztönzőleg hatott a további érdekérvényesítő szervezkedésekhez. Ugyanis a fentebb említett probléma és annak orvoslása az általános helyzeten nem változtatott. A postai személyzet előléptetéseit és kinevezéseit, valamint szabadságait a háború időtartama alatt beszüntették. Sokan a végletekig kimerülten dolgoztak tovább, míg mások a maguk hasznát keresték. A ki nem próbált és kényszerűen felvett személyzet körében napirenden voltak a visszaélések és fosztogatások. A tábori postán pedig már iparszerű csempésztevékenység is felütötte a fejét, főleg az élelmiszerek és a dohány tekintetében. Ám a súlyosabb anyagi károktól még a háború végén is sikerült megóvni a postát, köszönhetően a szigorított ellenőrzéseknek.⁹ A belső feszültség azonban egyre csak nőtt, amelyet a posta csak szerény szociális intézkedésekkel próbált enyhíteni.¹⁰

Hencz a szociáldemokrata párt *Közalkalmazott* című hetilapjában látta a további szervezkedések bázisát, amely titkos szabadszervezeteket gyűjtött maga köré. Ezek tagjainak feladata a posta vezetőinek lejáratása, illetve bizalmas emberei útján a forradalmi eszmék további terjesztése volt a személyzet körében. Az éledező szakszervezeti mozgalmakhoz postások is csatlakoztak. Számukat Hencz igyekezett kevésnek beállítani, illetve ezeket az embereket elkeseredett, megfélemlített, jellemzően alacsonyabb beosztású dolgozóknak írta le. Ezzel szemben Vajda egyre nagyobb arányú csatlakozási szándékot írt a postások részéről, akik a szakszervezeti vitákon építették ki fontos kapcsolatrendszeiket a további együttműködés érdekében. Azt viszont ő is elismeri, hogy többségük nem volt meggyőződéses kommunista: „*Voltak közöttük már olyanok, akik megismerkedtek a marxizmussal, de a többség még elsősorban a háború borzalmainak a megszüntetése, a béke kivívása érdekében és saját gazdasági helyzetének megjavítása reményében szervezkedett.*”¹¹

A szervezetépítés azonban felülről is kapott segítséget, ráadásul két olyan embertől, akik később a Nemzeti Tanács meghatározó tagjai lettek. Egyikük Fényes László volt, aki nem hagyta, hogy az elért sikerek feledésbe merüljenek, ezért további eredményekkel kecsegtette a kezelőnőket az igazságosabb szolgálati előmenetel tekintetében. Másikuk pedig az a Károlyi Mihály, akit a Posta- és Távírda Altisztek és Szolgák Országos Egyesülete 1918 tavaszán fővédnökéül választott meg. Így még tovább erősödtek azok a háborúellenes, elkeseredett hangok, amelyek már társadalmi robbanással fenyegettek. A változásokat érzékelte a kormány is. Ezért felfüggesztette a fentebb említett egyesület működését, vezetőit pedig vidékre helyeztette. A postai alkalmazottak legfőbb agitátorát, a későbbiekben hírhedtté vált Robicsek Pált is ekkor helyezték át Sopronba. Mivel Robicsek itt is folytatta lázító tevékenységét, elbocsátották ideiglenes számtisztai állásából. A szocialistáknak köszönhetően azonban

⁹ Henneyei 232–234.

¹⁰ Henneyei 232.

¹¹ Dr. Vajda Endre: *A posta története*. Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest, 1967. 354.

még a forradalom előtt újra munkát kapott Budapesten, a Munkás Betegsegélyező Pénztárnál.¹²

A posta vezetésének a hangadók eltávolításával, illetve háborús segélyekkel, kisebb fizetésemelésekkel, előléptetési lehetőségekkel és további szociális intézkedésekkel ismét sikerült normalizálni a közhangulatot. A háború további fejleményei, a nemzetközi folyamatok és az országos politika azonban egyértelműen a forradalom irányába terelték az eseményeket, amelyek már átíveltek a postavezetők tekintélyén.

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM HATÁSAI

1918. október 28-án postás dolgozók is részt vettek azon a tüntetésen, amely Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését követelte. A tüntetésnek sortűz vetett véget a Lánchídnál. Igen beszédes, hogy másnap, amikor a „lánchídi csata” áldozatainak tiszteletére, a *Közalkalmazottak* fél órás gyászszünetre hívta fel a dolgozókat, a távirda helyi vezetése már jobbnak látta, ha nem áll ellen, és inkább hallgat. „[...] *sem az igazgatóság, sem a főnökség nem látta célszerűnek erőszak alkalmazását, nehogy még jobban fokozza személyzet izgalmát, sőt erről Deménynek sem tettek jelentést.*”¹³

A forradalmi köröknek a későbbiekben szüksége volt a postai középvezető értelmiségiekre is. Ezért a Postai Tisztviselők Országos Kaszinójának október 30-i gyűlésén maga Hock János¹⁴ szónokolt a 600 fős hallgatóságnak. Hock hazafias beszédet mondott, és mint a Nemzeti Tanács tagja kérte fel a jelenlévőket, hogy esküdjenek fel a Nemzeti Tanácsra, annak rendelkezéseit kövessék, és fogadják meg, hogy az ellenzéki lapokat, „*felsőbbségük rendeletét mellőzve*” a cenzúra elkerülésével küldik tovább. Eközben a személyzet kisebb egyesületeiben is gyűléseket hívtak össze a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozás ügyében.¹⁵

Hencz részletesebben tárgyalta az itt történeteket. Purjesz Lajost¹⁶, a *Világ* szerkesztőjét is megemlítette szónokként Hock mellett, továbbá azt is, hogy miért nem sikerült végül mindenkit felesketni. A kaszinó ügyvezető elnökének beszéde, illetve az ország területi integritásának biztosítására vonatkozó kérdése elbizonytalanította a kaszinó hallgatóságát. Hencz szerint ez az oka annak, hogy a jelenlévők közül

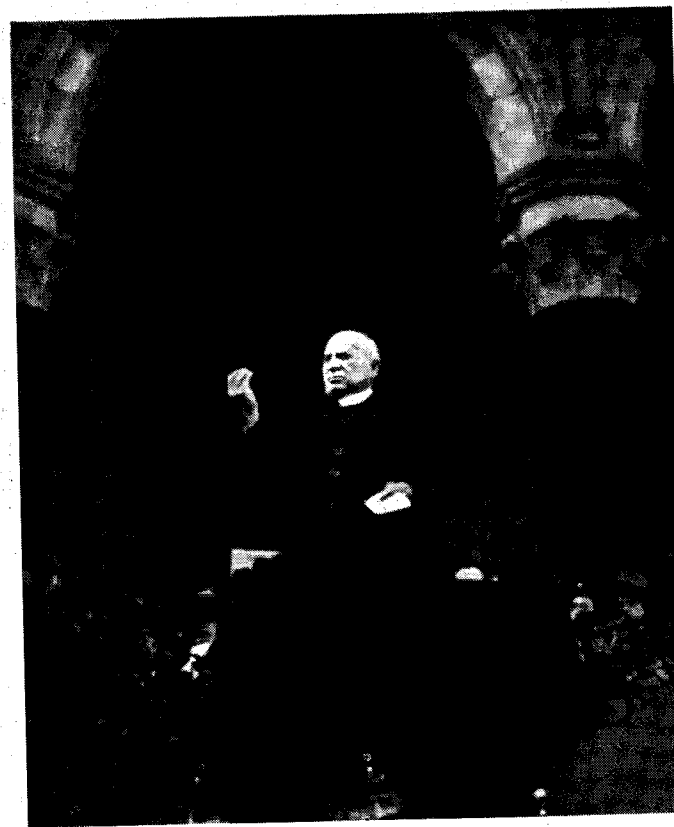
¹² Hencz 185.

¹³ Hencz 188.

¹⁴ Hock János (1859–1936): Papként kezdte pályafutását, majd 1887-től szabadelvű politikus, majd nemzeti párti programmal országgyűlési képviselő. 1910-től a Justh-párt tagja, majd Károlyi Mihály híve volt. Közismert szónok volt, 1918-ban a Nemzeti Tanács elnöke lett. Forrás: *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990* <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (2018. október 3.)

¹⁵ Henney 234.

¹⁶ Purjesz Lajos (1881–1925): Publicista, aki 1913-tól 1920-ig a *Világ* felelős szerkesztője volt. Küzdött az általános választójogért és a polgári demokrácia más követeléseirért. 1918-ban részt vett a Nemzeti Tanács megalakításában. *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990* <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (2018. október 3.)

Hock János beszédet tart a Parlament előtt.
Forrás: Wikimedia Commons

csupán 30-40 tag esküdött fel a Nemzeti Tanácsra, és bár a kaszinó két delegáltat is küldött, nem csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz. Ezért a vonakodó álláspont miatt, Károlyi a két delegált postást sem fogadta el, nyilvános beszédében azonban méltatta a postásokat, amiért a forradalom oldalára álltak.¹⁷

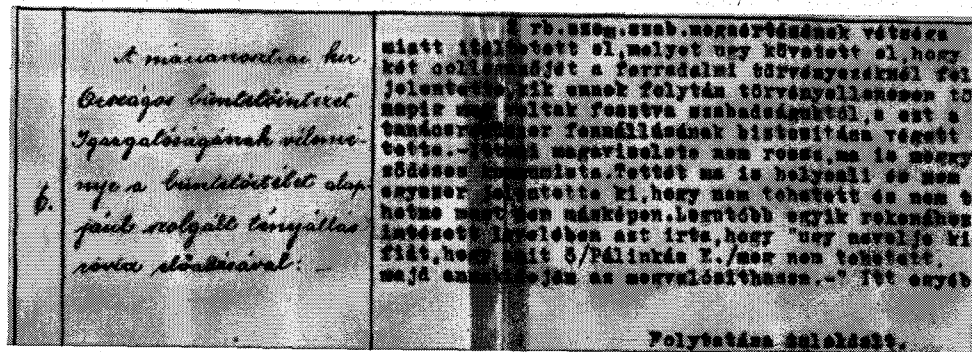
Az eddigi hangzatos eszmék ezt követően október 30-ának éjjelén a valóságban is megnyilvánultak, azonban a posta vezetésének sikerült az anarchikus állapotok közepette is megóvni a hivatalokat. A csomagfeldolgozáshoz kényszerből felvett, és elbocsátásuk előtt álló napszámos tömegek ekkor már tömegesen és nyíltan fosztogatták a csomagokat, a vasúti vagonokat. Ezért a további rablásoktól tartva bezárták a postahivatalokat, és beszüntették az értéküldemények felvételét. A forradalom éjjelén két telefonközpontot és a központi táviróhivatalt is megszállták a Nemzeti Tanácsra felesküdt katonák. Ezt követően csak azok használhatták a központot,

¹⁷ Hencz 189.

akik a kétóránként változó jelszóval rendelkeztek.¹⁸ Ezzel lényegesen leszűkültek az államhatalom ellenállási lehetőségei.

Azonban mielőtt még mindez bekövetkezett volna, kulcsfontosságú volt a távíró- és távbeszélő-személyzet magatartása a kritikus pillanatokban. Itt tennék egy rövid kitérőt a távírdász- és telefonoskisasszonyok olykor történelmi szerepéről.

Vajda Endre egy figyelemre méltó esetet említ ezzel kapcsolatban. Pálincás Erzsébet távbeszélő-kezelő történetét, akiről sem Henney, sem Hencznél nem olvashatunk. Eszerint a kezelő „Október hó 31-re virradó éjjel, minden fenyegetés ellenére megtagadta a miniszterelnökség kapcsolását a király miniszterének, lehetlenné téve ezáltal a forradalom letörését célzó rendelkezések továbbítását”.¹⁹ A postamúzeumi adattárban két dokumentumon találkozhatunk Pálincás Erzsébet nevével. Egyszer a Budapesti Magyar Államrendőrség Főkapitányságának címzett 1919-es feljelentésben, illetve egy 1921-es márianosztrai törvényszéki jelentésben, amiben nem ajánlják kegyelmezésre. Bűne ezek szerint az volt, hogy „a forradalmi törvényszék előtt, mint vádló, a letartóztatott kollégái ellen hamisan vallott”. A forradalom éjjelén történt esetről nem írnak, azt viszont megjegyzik, hogy meggyőződéses kommunista maradt, aki később sem kért kegyelmet.²⁰

A Márianosztrán keletkezett kegyelmi ügy iratának részlete.

Forrás: Postamúzeum Tematikus Gyűjtemény. D29 Tanácsköztársaság 1918–1919. 1. doboz 48. sz.

Arra vonatkozólag, hogy miért nem szerepelt az előbbi két szerzőnél egy ennyire komoly következményekkel járó, rendkívül súlyos szolgálatmegtagadás, Hencznél találhatunk magyarázatot. Kissé előre kell tekintenünk a Károlyi- (1918. október

¹⁸ Hencz 190.

¹⁹ Vajda 356.

²⁰ Postamúzeum Tematikus Gyűjtemény. D29 Tanácsköztársaság 1918–1919. 1. doboz 47. sz. Budapest Államrendőrség Tekintetes Főkapitányságának címzett rendőrségi feljelentés Rományi Margit, Pálincás Erzsébet, Kruccsai Margit és 12 társa ellen, illetve Postamúzeum Tematikus Gyűjtemény. D29 Tanácsköztársaság 1918–1919. 1. doboz 48. sz. 49.900/1920. számú rendelethez. Ítélet kelte és száma 1920. évi 3692/2. Pálincás Erzsébet kegyelmi ügye.

31.–1919. január 11.), majd Berinkey-kormányt (1919. január 19.–1919. március 21.) felváltó tanácsköztársasági időszakra. A szerző ugyanis a Tanácsköztársaság megbuktatására tett ellenforradalmi kísérletek kapcsán említette a telefonos- és távírdász kisasszonyok rendkívül bátor egyéni akcióit, amelyekkel életet mentettek meg a vörös terrortól. „Ma még felhatalmazásunk nincs arra, hogy közölhessük, kik voltak azok a honleányok, akik keblükre rejtve vitték a központi távírdáról a hazafias gondolkodású, bátor, fajmagyarok kivégzésére vonatkozó táviratokat továbbítás nélkül, megsemmisítés végett lakásukra és kik voltak azok, akik szándékosan »ki kell végezni« helyett »nem kell kivégezni« szöveget továbbítottak a gépen, vagy akik a befutott táviratra a címzett nevében, annak tudta nélkül, rövid idő múlva, már választ is adtak, hogy egy-egy törvénytelen gyilkosság megakadályozható legyen.”²¹

Ennél a szakasznál érződik, hogy Hencz igen erős morális ellentmondást igyekszik feloldani a telefonkezelő-nők titoktartási kötelezettsége és életmentő szabályszegése között. „Nem szabad, hogy feledésbe menjen akkor sem, ha magát a történetíró vonják érte felelősségre” – írta. E felelősségnél meg kell említeni, hogy az első telefonközpontoknak rendkívül alacsony volt még a népszerűsége, mivel a közönség nem tartotta alkalmasnak bizalmas beszélgetéseihez, egyszerűen nem bízott meg bennük. A bizalom kiépüléséhez idő kellett. Érthető tehát, hogy a forradalmi időszak után újjáéledő posta számára ez a kérdés kényelmetlen témát jelentett. Ezért Hencz hangsúlyozza, hogy „rendes, törvényes kormány alatt” súlyos bűncselekményt követtek volna el az általa említett névtelen hősnők. Azonban, mivel a Tanácsköztársaságot nem ilyenek ismerték el, felmentette az elkövetőket. Ellenkező esetben azonban ő is elmarasztalta a kezelőnőket: „a Károlyi-féle forradalom egyenesen érdemnek tudta be a távbeszélő titkok elárulását és az 1918. november 18-i kinevezés alkalmával soronkívüli előléptetéssel jutalmazta azokat, akik a koronás magyar királynak, illetve a törvényes magyar kormánynak beszélgetéseit elárulták a »Nemzeti Tanácsnak« nevezett forradalmi alakulat tagjainak.”²² Valószínű tehát, hogy Pálincás Erzsébet is ezen érdemeknek köszönhetően emelkedett fel az egyik ideológia mentén a történelmi hősök közé, míg az ellenkező oldalon inkább elhallgatták a nevét.

Másnap reggel a Nemzeti Tanács katonái a posta összes automobilját is lefoglalták, hogy azokon szállítsák a fegyvereket. A posta-vezérigazgatóságon Vezérle Gyula, Kolossváry Endre és Hindy Vince főigazgatók sikertelenül próbálták telefonon elérni Follért Károly vezérigazgatót. Ezért maguk hozták meg a legszükségesebb intézkedéseket. Elrendelték a pénz- és egyéb értékküldemények felvételének és kézbesítésének szüneteltetését. Elintézték a személyzet másnap esedékes fizetésének aznap kiadását. Továbbá írásban bejelentették a M. Kir. Posta és Távirat közgazgatási és mérnöki tisztviselői karának csatlakozását a Nemzeti Tanácshoz, amelyet a tanács tudomásul vett, és további rendelkezésig az addigi munka folyta-

²¹ Hencz 215.

²² Hencz 214.

tására utasított. Október 31-én délután a posta, távírda- és távbeszélő alkalmazottak egyesületeinek kiküldött végrehajtó bizottsága létrehozta a Postás Tanácsot, amely a Nemzeti Tanács végrehajtó szerve lett a postánál. Elnökéül dr. Kiss Ferencet választották meg. A bezárt hivatalok fellelkesült személyzete a Főposta körül gyülekezett, és követelőzve várta a fejleményeket.²³

A Postás Tanács ezért az alábbi falragaszt adta ki: „*Postás Testvérek! A Magyar Nemzeti Tanács a kormányhatalmat átvette. A sorsunk fölött való önrendelkezés jogát ránk ruházta. Ezzel a házára is, ránk nézve is felvirradt egy szebb és boldogabb jövő hajnala. – Mutassuk meg, hogy önrendelkezési jogunkkal élni tudunk és fegyelmezni tudjuk magunkat. Mindenki álljon munkába, végezze hivatalos kötelességét sokkal odaadóbban, mint annak előtte, amikor semmi sem ösztökölt bennünket hivatalos eszünkön kívül! A Magyar Nemzeti Tanács a Postás Tanácsot bízta meg, hogy a rendet és a fegyelmet sorainkban fenntartsa. Legyünk méltók erre a bizalomra!*”²⁴

Miután az új kormány valamelyest helyreállította a közállapotokat, hozzálátott ígéretei beváltásához, az addigi korlátozások felszámolásához. A forradalmi kormány a postaügyekben tervezett változások levezénylésére Veres Mihályt nevezte ki kormánybiztosnak.

A Nemzeti Tanács a Postás Tanácson keresztül a postai szállításból addig kitiltott összes bel- és külföldi lap terjesztését engedélyezte, illetve megszüntette az addigi cenzúrázó bizottságokat. Erre a közvélemény megnyerése érdekében nagy szükség volt az új hatalomnak, ahogy saját védelme érdekében arra is, hogy a magánforgalom titkos és szigorú cenzúráját viszont fenntartsák. Szükség volt azonban új és lojális vezetőkre is, ez pedig komoly személyi változásokat vetített előre. Volt, aki önként; és volt, aki kisebb-nagyobb ráhatásra hagyta el pozícióját.

Azok a folyamatok, amelyeket a dolgozók és a közvélemény lelkesen fogadtak, a gyakorlatban a felelős vezetőkre nézve kétségbeesztőek voltak. Ezért Follért Károly vezérigazgató, aki 1909 óta vezette sikeresen, és egy világháborún is keresztül a postát, az új rendszerhez már nem kívánt asszisztálni; a Károlyi-kormány kinevezésekor nyugdíjba vonult. Demény Károly budapesti postaigazgatót pedig, mivel nem fogadta el a Postás Tanács igazgatási ügyekbe való beavatkozását, állásától felmentették.²⁵ Ezek után elkezdődött a helyi szintű vezetők leváltása is.

A Postás Tanács rendeletek formájában irányította a postát, amelyeket a *Postai Rendeletek Tárában* közölt. Emellett felhívták az alkalmazottakat arra, hogy bármilyen panaszukkal, kérelmeikkel keressék a tanácsot bizalommal. Ezzel, különösen az egyéni érdekérvényesítés pártolásával, és az új vezetők kinevezésének lehetőségével utat nyitottak a további belső feszültségekhez. A Postás Tanács megbízottai kiementek a hivatalokhoz, hogy politikai felvilágosítást adjanak a dolgozóknak. Hencz

²³ Hencz 191.

²⁴ Hencz 192.

²⁵ Hennyey 235.

szerint különösen Veres Mihály,²⁶ Garami Ernő kereskedelemügyi miniszter bizalmas embere volt az, aki a leváltásokat és új kinevezéseket szorgalmazta. Már Follért és Demény kényszerű lemondását is a személyzet beteljesült kívánságaként adta elő.

Veres a Postás Tanács november 3-i ülésén kijelentette, hogy a tanács a hatalmat ismét a kereskedelemügyi miniszter kezébe adja, de szociális és politikai ügyekben folytatja a munkát. Az ülés feladata volt megválasztani és kinevezni a vezérigazgatót és az új budapesti postaigazgatót. Már „elhatározott dolog volt”, hogy előbbit Hollós Józsefnek²⁷, utóbbit Kiss Ferencnek²⁸ kell betöltenie, de úgy, hogy ez „az alkalmazottak akarataként szerepeljen”. Másnap a napilapok szerint a népakarat érvényesült Hollós és Kiss kinevezésével.²⁹ E két ember szerepvállalásának köszönhető, hogy a posta tényleges irányítása mindvégig szakértő, lelkiismeretes kezekben maradhatott.

A szervezeti változások közepette szükséges volt a hatalomváltás külsőségeiben való megnyilvánulásával is foglalkozni, ezért 1918. novemberében elrendelték *A Magyar Posta Hivatalos Lapjában*, hogy a hivatalokban a király és a királyi család arcképét ábrázoló minden festményt és szobrot el kell távolítani. A Károly király és Zita királyné képével ellátott bélyegeket „Köztársaság” felülnyomással látták el. Minden bélyeget és értékcikket korona nélkül, „Magyar Posta” felirattal adtak ki.³⁰ Természetesen minden postai eszköz cseréjére is szükség volt, ahogy ez a mellékelt bélyegző fotóján is látható.

Magyar Köztársaság feliratú körbélyegző
1918. november 16-i dátummal.

Forrás: Postamúzeum Bélyegző, pecsénnyomó
és éremgyűjtemény 84.45.1.

²⁶ „Dr. Veres Mihály, aki azt mondta magáról, hogy vegyészdoktor, újságíró és bizalmas körben hangsúlyozta, hogy ő se nem szocialista, se nem szabadkőműves, se nem radikális, hanem anarchista” (Hencz 193). „[...] a forradalmi kormány kormánybiztost rendelt ki a postához, s e feladattal dr. Veres Mihály állásnélküli vegyész mérnököt s hírlapírót bízta meg” (Hennyey 235).

²⁷ Hollós József (1862–1945): Mérnökként kezdte pályáját, 1887-ben került a postához. 1890-ben már a műszaki osztály vezetője. Ő vezényelte le az osztrák típusú telefonok magyar készülékekre cserélését. Nevéhez fűződik a távírónál használt Hollós-féle kékiró feltalálása is. 1918-ban nevezték ki postaigazgatónak. 1919-ben nyugdíjba vonult, és a Műegyetemen tartott magántanárként előadásokat. Rákóczi 124.

²⁸ Kiss Ferenc (1876–?): 1898-ban került a postához. Mint fiatal postatiszt, a Postatisztviselők Országos Kaszinójának titkára, majd ügyvezető elnöke lett. A *Posta* című szaklap elindítója és szerkesztője. A háború alatt a budapesti igazgatóság vizsgálati ügyosztályának biztosa. 1918-ban postafőigazgatóvá nevezték ki. A Tanácsköztársaság idején az ellenforradalmi mozgalmak egyik főszervezője. Hencz 321–322.

²⁹ Hencz 195.

³⁰ *A Magyar Posta Hivatalos Lapja* 1918. november 15. 108. szám, valamint 1918. november 25. 110. szám.

A Postás Tanácsban november 11-én az egész postáság egy Országos Postás Egyesületbe való szervezését határozták el, amely a Közalkalmazottak Országos Szövetségének a részeként működne. Erre a központosításra azért is volt szükség, mert a forradalmi hangulat országos utórezgése a hivatalokban még nem csillapodtak. Elmosódtak a hatáskörök az új rend bizalmi emberei és a hivatalvezetők között, nem volt egyértelmű, hogy kinek az utasításait kell követni, a politizálás további gyűlések és szónoklatok formájában lehetetlenítette el a munkavégzés addigi menetét. Az érdekkörökből küldöttségek alakultak ki, amelyek a zavaros viszonyok között próbálták érvényesíteni akarataikat. Jellemző eset az éjjeli pénz felemelésének ügyében tett intézkedés. Míg Hollós vezérigazgató költségvetési hiányra hivatkozva megtagadta, a kereskedelemügyi miniszter elrendelte az éjjeli díj felemelését az öt megkereső küldöttség kérelmére.³¹

Nem ez volt az egyetlen nézeteltérés a régi és új vezetők között. Az egyre égetőbb kérdést jelentő személyzeti előléptetések és kinevezések ügye további konfliktusokat hozott. A lemondott Follért vezérigazgató ennek ügyét már letárgyalta az akkori pénzügyminiszterrel, a kész tervet már csak jóváhagyásra várta. A szakma és a politika azonban sokáig marakodott a kinevezéseken, végül „a fiatal tehetségek érvényesülésének”³² érve győzött, nyilvánvaló bizalmi körök építésének szándékával.

A szakmai kérdések további feszültségeket szültek a legfelsőbb szinten is. Ennek eredményeképpen 1918. december 8-án a Postás Tanács bejelentette lemondását, munkakörét egy intézőbizottság vette át, amelynek elnökéül Gugi Alajost³³ választották. A bizottság első intézkedése volt az érdemtelenül kinevezettek ügyének felülvizsgálása, illetve a miattuk károsultak sérelmének orvoslása. December 19-én pedig az Országos Postás Kaszinó és az összes postás érdekképviselői egyesület beolvadt az Országos Postás Szervezetbe. A szakszervezet politikai megbízhatósága érdekében ezentúl csak azok lehettek bizalmiak, akik már a forradalom előtt tagjai voltak a „Közalkalmazott” szabadszervezetnek. Határozatilag kimondták továbbá, hogy nem állhat postai alkalmazásban az, aki egy éven belül nem lép be a szakszervezetbe.³⁴

A posta működését a szervezeti nehézségeken túl leginkább a megszálló csehszlovák, román és jugoszláv csapatok veszélyeztették. A forgalom a bizalom csökkenésével arányosan megcsappant. 1919 elején a nagy szénhiány és a vasúti vonalak lerövidülése miatt a legtöbb vonalon csak kétnaponként közlekedett vonat, így rendkívül lecsökkent a postajáratok száma is. A postai közlekedéssel egy időben a forgalom

³¹ Hencz 197.

³² Hencz 199.

³³ Gugi Alajos (1878–?): postai karrierjét 1899-ben kezdte meg, és már attól évtől egy postai tiszt-képző tanfolyam hallgatója volt. A Központi távírda és a Budapest 72. után Zentára, majd 1904-ben a temesvári postaigazgatóságra került. 1908-ban már a budapesti vezérigazgatóságon dolgozott, 1916-tól titkárként, 1918-ban pedig már tanácsosként. A kommün alatt betöltött vezető szerepe miatt 1920-ban nyugdíjazták. Hencz 316–317.

³⁴ Hencz 201.

is leapadt. A korábbi Központi Hatalmak területén túlra csak rádióon volt összeköttetés, ezért a fegyverszüneti és leszerelési iratokat is távirat formájában küldték ki. A kormány a megszállt magyar területeken maradt alkalmazottaknak kiadta, hogy ne szolgálják az idegen uralmat, így ők is visszaáramlottak az országba. Ezt a személyzetet a meg nem szállt városok hivatalaiban helyezték el. A háború végén elbocsájtott díjnokokat pedig a kormánynak engedve, szintén el kellett helyezni valahol. Ez további hatalmas terhet rótt a kincstárra a nyugdíjigények miatt. Mindez, együtt a külföldi tartozásokkal tovább mélyítette a posta adósságait. Számos szociális intézkedést foganatosított a kormány, így a közalkalmazottak szakszervezete elérte, hogy 1919. január 1-től felemelték a személyzet családi pótlékát, és rangra való tekintet nélkül minden dolgozó 300 koronás drágasági segélyt kapjon. Eltörölték a sokak számára megalázó szolga elnevezést, helyette az altisztet vezették be. Az általános fizetésemeléseken túl szélesebb rétegek számára teremtettek munkahelyet a kevesebb iskolázottsággal is elérhetővé tett állásokkal, ami komoly szakmai aggodalomra adott okot.³⁵

Összességében tehát számos olyan szociális, illetve politikai intézkedést foganatosítottak a Nemzeti Tanács idején a postánál, amelyekért joggal lelkesedhettek a dolgozók. Ezt a társadalmi réteget azonban politikai céllal, túlságosan szélsőségesen és gyorsan igyekezett kielégíteni a forradalmi kormány. Ezért a háború előtt prosperáló postaszervezet számára a hanyatlás első jeleit hozta el a forradalom mind gazdasági, mind szakmai, mind pedig morális téren. A nyomasztó nemzetközi fejlemények 1919 tavaszára azonban még szélsőségesebb változásokat hoztak az ország és a posta életébe.

POSTASZERVEZET A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ALATT

Hencz szerint a kommunizmus eszméje nem tudott igazán szárnyat bontani a postások körében. Inkább az alacsonyabb beosztású tisztviselőket nyerték meg, azonban amikor a Postatisztviselők Országos Kaszinójában próbáltak toborozni, és velük többen vitába szálltak, gyenge érveléseikkel neveltségessé tették magukat és mozgalmukat is.³⁶ A kommunistáknak tehát felülről kellett építkezniük, így a szervezkedések leálltak a Tanácsköztársaság kikiáltásáig, ekkor egy pillanat alatt megtörtént a hatalomátvétel.

A Tanácsköztársaság megalakulásakor Szovjet-Oroszország – vagyis az egyedüli külföldi támogató – miatt különösen fontos volt a kommunisták számára a nagy távolságokat átívelő kommunikációs hálózat birtoklása. Ezért a Vörös Őrség 1919. március 21-én este megszállta a csepeli rádióállomást, így Kun Béla távíró segítségé-

³⁵ Hennyey 236.

³⁶ Hencz 204.

vel érintkezésbe léphetett Mószkvával, hogy bejelentse Leninnek a proletárdiktatúra megalakulását. Eközben a telefonközpontokat, a központi távirót és a fontosabb postahivatalokat is megszállták a tanácskormány nevében.³⁷

A Szociális Termelés Népbiztosságának postát érintő rendelkezései kezdetben főleg a személyzet megnyerését szolgáló szociális és politikai intézkedések voltak. Így a betegsegélyezés időtartamát 20 hétről 26 hétre emelték fel, újabb háborús segélyt és havi drágasági segélyt állapítottak meg a dolgozóknak. Külön felhívták a postai hatóságok figyelmét a személyzet panaszainak emberséges és lelkiismeretes fogadására: „Az igazgatóságok tartózkodjanak minden sértő, agresszív fellépéstől és a legválságosabb helyzetben sem feledkezzenek meg a kötelező udvariasságról és kölcsönös megbecsülésről.”³⁸

A Tanácsköztársaság közismert és a postát is érintő intézkedése volt még többek közt a választójog kibővítése, az egyenlősítő – elvtárs – megszólítás meghonosítása és a nyolcórás munkanap bevezetése is. A postaszervezet szovjet mintának megfelelő átalakítását mindezek után a proletariátus támogatásában joggal bízva kezdhették meg.

A posta politikai vezetőjének a már ismert kommunista agitátort, Robicsek Pált nevezték ki, aki a PRT-ben közölt köszöntőjében már egy magabiztos hatalom helytartójaként mutatkozott be: „A tanácsköztársaság érdeke, hogy mindenki a helyén maradjon és pontosan teljesítse kötelességét. Akik kötelességüket nem teljesítik, azok ellen kímélet nélkül fogok eljárni. Szaktársak! Legyen mindenki ott, a hova állították, hű harcosa a forradalmi kormányzás érdekeinek. Mindenkinnek szaktársi kézszorításomat küldöm.

Budapest, 1919. március hó 24-én: Robicsek Pál”

Robicsek ugyanitt hirdette ki a politikai biztosok rendszerét is. Tudatta, hogy politikai szervezeteket hoztak létre a főbb postahivataloknál, amelyek működéséért a politikai biztosok felelnek. Az igazgatás addigi rendszerét és működését meghagyták, de előírták, hogy a politikai szervekkel érintkezve, azzal párhuzamosan folytassák a munkát. A rendelkezés szerint azonban úgy látszik, alárendelt szerepet kapott az addigi igazgatás: „A politikai megbízottak intézkedését az igazgatóságok és hivatalok kifogás nélkül, haladéktalanul foganatosítani tartoznak. Joguk van azonban ellene a saját felsőbb hatóságuknál a foganatosítás után felszólalni.”³⁹ Továbbá a politikai megbízottak tudta és beleegyezése nélkül egyik postai szerv sem intézkedhetett.

Az új államhatalom lételeme volt az állandó éberség és ellenségkeresés, ennek megfelelően: „A politikai megbízottak feladata különösen annak ellenőrzése, hogy a posta, táviró és távbeszélő híven és a kormányzó-tanács politikai programjának (sic!) megfelelően szolgálja-e a működésével összefüggő társadalmi érdekeket és hogy

³⁷ Hennyey 236.

³⁸ PRT 1919. március 27. 26. szám.

³⁹ A Posta, Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja 1919. április 5. 29. szám

az érdekek szolgálatában gazdaságilag helyesen használja-e fel a reá bízott és hozzá befutó közvagyonot.”⁴⁰

A politikai megbízottak számára előírták, hogy minden alkalmazottal és vezetővel ismerkedjenek meg, és minden Robicsek által előírt rendelkezést a lehető leggyorsabban és hathatósabban oldjanak meg. A szakszervezeti értekezleteken továbbá felvilágosító előadást kellett tartaniuk. A rendszert kiszolgáló politikai megbízottak és a vörös katonai parancsnokok szolgálataikért cserébe minden táviró-, telefon- és postaszolgáltatást ingyenesen igénybe vehettek. A magasabb beosztásúak saját telefon is kaptak. A rendkívül modern mozgópostakocsikat pedig kisajátította a Vörös Hadsereg; irodának, lakásnak, illetve mozgó kommunista könyvtárnak is használták őket.⁴¹

A vezető politikai megbízott a köszöntőben megfogalmazott kíméletlen eljárásra is utal az ismertetője végén. „A tanácsköztársaság érdekei ellen állást foglaló alkalmazottakat a közszolgálatból el fogom mozdítani.”⁴² Ez is mutatja, hogy a legfőbb nyomásgyakorló eszköz a hatalom részéről deklaráltan az elbocsátás volt.

Az átszervezés gyakorlati megvalósításának leginkább szembeötlő mozzanata volt a politikai biztosok kinevezése, akiket először a kerületi igazgatóságokhoz és postahivatalokhoz küldtek ki, hogy ideológiai felvilágosítást tartsanak. Hennyey és Hencz szerint ezek általában kisebb kezelési és műszaki tisztviselők és altisztek voltak, illetve a táviró- és telefonközpontokból igen sok női dolgozó. Utóbbi a nőkkel kapcsolatban különösen élesen fogalmaz: „Több nő is szerepelt ilyen minőségben, aki előbb a feminista tábor leglármásabb tagjai közé tartozott. Ezek előadásokat tartottak a nő felszabadításáról, a házasság eltörlésének szükségességéről s a gyermekek állami nevelésbe vételéről stb. Megtörtént ugyan velük, hogy a szabadszerelemre vonatkozó tanításaikat hangos »pfuj!« kiáltással kísérték, sőt egy alkalommal az egyik »apostolnőt«, amikor előadását végezve, az asztal tetejéről leszállt, le is köpködték.”⁴³

Hennyey és Hencz korának elitista, konzervatív gondolkodását tükrözi az alacsonyabb osztálybeliek térnyerésének erőteljes elítélése. Mindazonáltal köztudott, hogy a kommunisták hatalomépítésétől nem idegen a hozzá nem értő, de lojális emberek gyors kinevezése. A női emancipáció és a posta története egy külön tanulmány témája is lehetne. Kétségtelen, hogy sokakat zavart már önmagában az önálló egzisztenciát és ezzel önállóságot kiharcoló nő képe is, amelyhez a posta mint munkahely régóta lehetőséget adott. Azonban az, hogy már politizálhattak is, és ezáltal egyenrangúak, sőt akár feljebbvalók is lehettek ezek a „feministák”, koruk férfijai számára, ahogy a szerzők számára is, nehezen emészthető újdonságnak számított. A hatalom igyekezett eltávolítani a postáról mindenkit, aki politikailag megbízhatatlannak

⁴⁰ A Posta, Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja 1919. április 5. 29. szám

⁴¹ Hennyey 238.

⁴² A Posta, Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja 1919. április 5. 29. szám.

⁴³ Hencz 205.

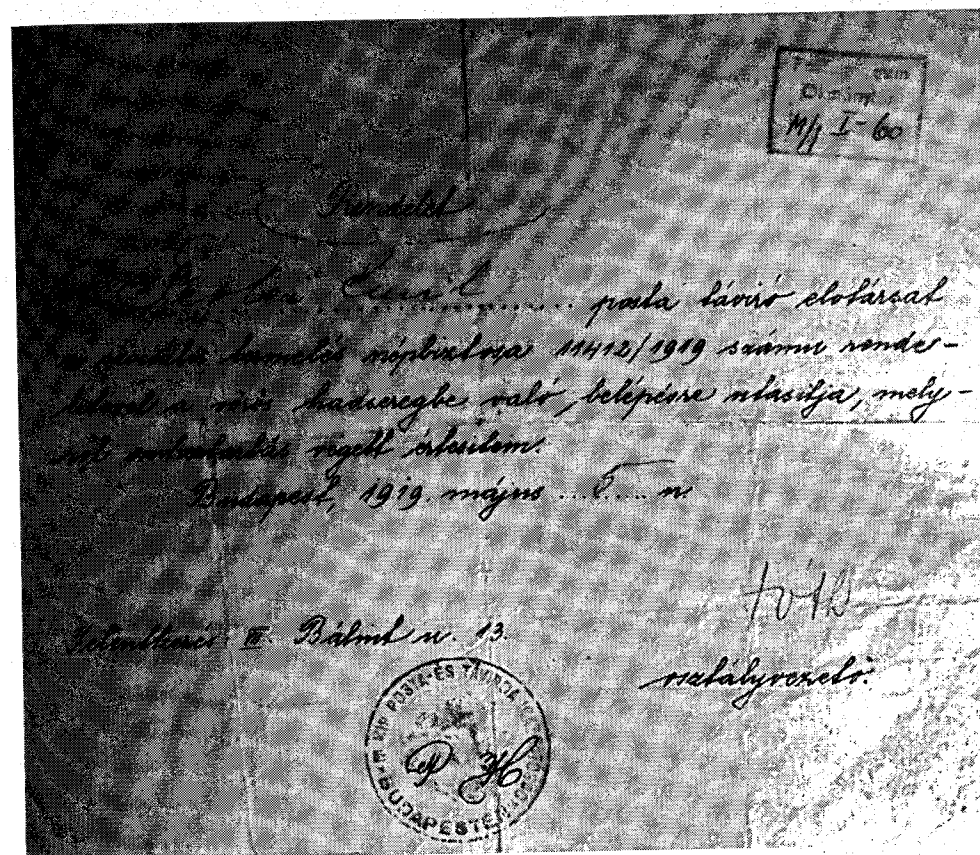
számított. Sok helyi vezetőt küldtek el, helyükre – a munkás- és katonatanács beavatkozása miatt – szolgálati időre és rangra való tekintet nélkül, alacsonyabb beosztásúakat neveztek ki. Ezek az olykor már abszurdnak mondható kinevezések a leggyorsabb ütemben zajlottak, főleg a politikai megbízhatóság mentén, háttérükben gyakran sértettség, személyes bosszúállás állt: „A budapesti főpostánál egy csomagmértelű szolgát tettek politikai megbízottá. Vidéken még csak postásnak sem kellett lennie a megbízottnak, akadt közöttük kisiparos, ipari munkás, és kereskedőseged is. [...] az egyik városban pedig egy gyári portás került főnöki állásba.”⁴⁴

Már március 30-án, tömegesebben április 22-én eltávolították „veszedelmes nacionalistának” vagy „burzsujnak” bélyegzett tisztviselőket. Hencz név szerint említi itt dr. Alkér Sándort, dr. Ruzsák Jánost, dr. Hencz Lajost (saját magát), Göncz Árpádot, dr. Mayer Józsefet is. Megjegyzi, hogy „egyeseket közülük szénbányákban bányamunkásokul akartak alkalmazni, másokról pedig névsort készítettek, s terroristákkal akarták eltétni láb alól. Szerencsére ezt a jegyzéket »árulás« folytán sikerült idejekorán megsemmisíteni.”⁴⁵ Tekintve, hogy a rendszerellenes postásokat elbocsátották, a szervezkedőket elfogták, később pedig még a ludovikások forradalmában részt vett és a vörös katonákra tüzelő Kleuber Leó műszerészt is végül „csak” 15 évi fegyházbüntetésre ítélték,⁴⁶ e jegyzék valóban halálos fenyegetését megkérdőjelezném.

Az eltávolítások egy másik eszköze, a kényszertoborzás azonban már komoly és általános felháborodást okozott. A csehszlovák, illetve román betörés visszaveréséhez katonákra volt szüksége a Vörös Hadseregnek. A hirdetések szerint önkéntes volt jelentkezés, így Vajda Endre szerint a postai dolgozók közül „igen sokan lelkesen és azonnal” jelentkeztek vöröskatonának. Valójában a postánál egy bizalmi testület meghatározta, hogy kinek kell bevonulni. Elsősorban a politikailag megbízhatatlannak bélyegzettek és a tartalékos tisztek szerepeltek ezen a listán.

Számukra a frontszolgálat elől az egyetlen menekülési útvonalat a Vörös Tábori Posta 1919. április 30-án elrendelt felállítását jelentette. A tábori posta vezetői ugyanis sokakat azzal próbáltak megkímélni a csatatérrel, hogy a tábori postához osztották be őket. Mivel ez már feltűnően nagy méreteket öltött, a politikai megbízottak leváltották a tábori posta vezetését.⁴⁷

1919. május 1-én külön postás ezredet is alakítottak. Ebbe igyekeztek besorozni mindazokat, akik a rendszerre veszélyt jelenthettek. A sorozás kényszerűségét az a fenyegetés adta, hogy ha valaki a kijelöltek közül határidőn belül nem jelentkezik önként a sorozóbizottságnál, akkor illetményeik megszüntetésén túl, családtagjaik élelmiszerjegyeit is elveszik. Hencz megemlítette, hogy ezt a fenyegetést be is váltották. „A sorozás az altisztek országos egyesületének budapesti házában folyt. A beso-

Utasítás a Vörös Hadseregbe való belépésre egy távírdán dolgozó postás részére.
Forrás: Postamúzeum Tematikus Gyűjtemény. D29 Tanácsköztársaság 1918-1919. 1. doboz 15. sz.

rozottakat – köztük sok kiképzetlent – erőszakkal benntartottak az épületben, azután fegyveres fedezet mellett a Mária Terézia kaszárnyába kísérték, majd másnap Miskolc alá vitték. Ott nyomban ütközetbe kergették a csapatot, mely a délutáni »Vörös Újság« harctéri jelentése szerint a csehek visszaverésében ki is tüntette magát, azonban az ütközet befejeztével a vörös ideákért harcolni nem akarván, az egész »postás vörösezed« apró csoportokban vonatra ült és hazajött, mire a másnap reggel megjelent Népszava már azt írta, hogy nem viselkedtek megfelelően a harctéren.”⁴⁸

A Postás Vörösezed ezt követően nem vett már részt a harcokban, tagjai azonban elszánt résztvevői lettek az ellenforradalom előkészítésének. Más ezredekben azonban a postások továbbra is szolgáltak a Vörös Hadseregben. A miskolci ütközet körülményeiről Vajda Endre részletesen nem írt, csupán megemlítette, hogy „a Postás

⁴⁸ Hencz 209.

⁴⁴ Hennyey 237.

⁴⁵ Hencz 206.

⁴⁶ Hencz 218.

⁴⁷ Hencz 208.

Vörösezred igen aktív részt vett a felvidéki dicső harcokban". Azt is megjegyezte, hogy a Miskolcnál elesett „vörös postások” emlékére a 72. számú postahivatal bejáratánál emléktáblát, a felsőzsolcai és ongai temetőben emlékoszlopot állítottak fel.⁴⁹

A Vörös Hadsereg harcai közben tovább folytatódott a posta átforgalmazása. 1919. július 1-i érvényességgel az addigi bélyegeket „Magyar Tanácsköztársaság” felülnyomással adták ki. A Magyarországi Tanácsok Első Országos Gyűlése napjára, június 12-re Várady András bélyegkereskedő javaslatára elhatározták, hogy Marx, Petőfi, Engels, Martinovics⁵⁰ és Dózsa arcképével ellátott bélyegeket adnak ki. Ezeket kezdetben a papírhány miatt kis példányszámban adták ki, június 17-én azonban már címletenként 2000 ív elkészítésére adtak megrendelést.⁵¹

A Tanácsköztársaság idején mindvégig erős cenzúra működött. Értékleveleket csak nyitva lehetett feladni. A csomagokon fel kellett tüntetni, hogy „írásbeli közleményt nem tartalmaz”, de ellenőrzésképpen ezeket is felbontották. A külföldről érkező lapokat és nyomtatványokat cenzúrázták, a zárt leveleket visszaküldték. 2000 koronánál nagyobb összeget egy hónapban nem küldhetett senki. A távíró és telefonszolgáltatás jelentősen lecsökkentett munkaórákkal, és szintén cenzúra alatt működött. Mindeközben különböző megszorításokat vezettek be a postahivataloknál, olykor minden racionális érvet figyelmen kívül hagyva. Így a Budapest 72. számú pályaudvari hivatalnál azért szüntették be az ajánlott levelek felvételét, mert az „burzsuj intézmény”, amire nincs szükség.⁵²

POSTÁSOK AZ ELLENFORRADALOMBAN

A posta vezetői között már kezdettől fogva megvolt a szándék és a befolyás a rájuk telepedett Tanácsköztársaság megbuktatására, az ehhez kellő erővel viszont nem rendelkeztek. Kiss Ferenc budapesti postaigazgató már 1919 áprilisában közvetített a posta tisztviselői és Friedrich István⁵³ volt államtitkár között egy ellenforradalmi szervezkedés ügyében. Egyre több postai vezető bevonásával terebélyesedett a szervezkedés, Hollós vezérigazgató útján még az Egyesült Izzó és Villamossági Rt. személyzetével is kapcsolatba léptek. A május 3-ra tervezett puccs terve azonban

⁴⁹ Vajda 358.

⁵⁰ A magyar jakobinus mozgalom vezéralakja. Habsburg-ellenes összeesküvése miatt 1795-ben kivégezték.

⁵¹ Nikodém Gabriella – Szabó Jenő: *A magyar bélyeg története*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2010. 59–60.

⁵² Hennyey 237–238. és PRT 1919. június 14. 45. szám

⁵³ Friedrich István (1883–1958): 1908-ban gépjárató műhelyt, majd Mátyásföldön vas- és gépjárat alapított. 1918-ban a Károlyi-kormány hadügyi államtitkára. A Tanácsköztársaság idején, a *Fehér Ház* nevű ellenforradalmi szervezet tagjaként 1919. augusztus 6-án részt vett a Peidl-kormányt eltávolító puccsban. József főherceg megbízása alapján 1919. augusztus 15-től november 25-ig miniszterelnök is volt. Forrás: *Magyar Életrajzi Lexikon* 1000–1990 <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04746.htm> (2018. október 3.)

kiszivárgott, a kis létszámú ellenforradalmi csoportokat elfogták, így az első ellenforradalmi kísérlet idejekorán elbukott.⁵⁴ Hencz arról már nem írt, hogy a puccs szervezői miként kerültek el a lebecsülést, illetve a megtorlást.

Az idő múlásával egyre erősödött az ellenforradalmi hangulat. Az erőszakos toborzás és a továbbra sem javuló, szűkös életszínvonal miatti elkeseredés tovább növelte a rendszert ellenzők táborát. Ezt a hangulatot fokozták a május 20-a körül érkező hírek a Miskolcnál elesett postásokról. A legnagyobb felháborodást azonban az okozta, amikor Robiczek Pál táviratban azokat is általános elbocsátással fenyegette meg, ha 24 órán belül nem jelentkeznek a Vörös Hadseregbe, akik már elestek Miskolcnál.⁵⁵

Az erőszakos toborzás miatt elsőként a dunántúli postások kezdtek sztrájkmozgalomba a vasutasokkal együttműködve. A vasutasok és postások között ugyanis természetesen szoros munkakapcsolat állt fenn a mozgóposták és a pályaudvari postahivatalok miatt. Jellemző, hogy a sztrájk okairól Vajda Endre semmit sem írt, ami ily módon, minden előzmény nélkül, igencsak kilóg az addigi pozitív narrációjából: „Június 1-én a Dunántúlon vasutas sztrájk kezdődött. Félő volt, hogy a sztrájk a postára is áttérjen. A postás direktórium ezért elhatározta, hogy a nagyobb dunántúli városokba politikai megbízottakat küld ki. A politikai megbízottak biztosították az oly fontos távbeszélő- és postaforgalmat és a dunántúli városokkal való kapcsolatot.”⁵⁶

Ahhoz, hogy stabilizálják hatalmukat, a népbiztosok nagygyűléseket hívtak össze a munkások körében, így június 3-án a postaaltisztek székházába is. Itt Rákosi Mátyás tartott beszédet, amelyre Kiss Ferenc intézett választ. Rákosi eközben idegesen jegyzetelt. Amikor Robiczek kíséretében katonák jelentek meg az emelvényen, Kiss zavartan félbehagyta beszédét. Egy ekkor zajló vasutas sztrájk küldöttei érkeztek ugyanis, hogy a postásokkal felveszék a kapcsolatot, de mielőtt bárkivel találkozhattak volna, elfogták őket a katonák. Rákosi ekkor értesült arról is, hogy a 72. számú postahivatal személyzete is csatlakozni akar a vasutassztrájkhoz. Ezért a gyűlést sietve berekesztette.⁵⁷ Bár a jelenetből Kiss csak annyit láthatott, hogy beszédére katonák jelennek meg, ez éppen elég volt ahhoz, hogy meghátráljon. Jól mutatja ez az eset azt a félelmet, amellyel a Tanácsköztársaság hatalmát biztosította, illetve azt is, hogy egyre nagyobb igyekezettel kellett az ellene irányuló szervezkedéseket letörnie. Ez a kétségbeesett igyekezet végül ostromállapottá fokozódott. A Forradalmi Kormányzótanács, a Tanácsköztársaság kormánya hadművelleti területté nyilvánította az egész Dunántúlt, a Tanácsköztársaság egész területén a vasútra, postára és távíróra nézve pedig ostromállapotot hirdetett. Június 13-án Jancsik Ferenc⁵⁸, Szamuely

⁵⁴ Hencz 210.

⁵⁵ Hencz 211.

⁵⁶ Vajda 359.

⁵⁷ Hencz 212.

⁵⁸ Jancsik Ferenc (1882–1938): vasesztergályos, szociáldemokrata, majd kommunista pártmunkás. A Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik alapító tagja. Ezt követően a Vörös Őrség budapesti

Ostromállapot kimondása a vasútra, postára és táviróra.

13.886.

Ertesítem a posta, táviró és távbeszélő egész személyzetét, hogy a magyar Tanácsköztársaság hivatalos lapjának 62. számában 1919. június hó 7-én a következő közlemény jelent meg:

A Forradalmi Kormányzótanács az egész Dunántúli hadművelői területnek nyilvánította. Kimondta továbbá a Tanácsköztársaság egész területén a vasútra, postára és táviróra az ostromállapotot, megbízta Janosik Ferenc, Szamuely Tibor és Vántus Károly elvtársakat, hogy minden rendelkezésükre álló eszközrel a Dunántúli, valamint a vasutnál, postánál és távirónál a rendet tartsák fenn.
Budapest, 1919. június hó 13-án.

Az ostromállapot kihirdetése.

Forrás: A Posta, Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja 1919. június 19. 46. szám.

Tibor⁵⁹ és Vántus Károly⁶⁰ elvtársakat bízták meg, hogy „minden rendelkezésükre álló eszközzel a rendet tartsák fenn”.⁶¹ Az ellenállási hullámot azonban ez sem törte le.

Június 17-én ismét gyűlést hívtak össze a postaaltisztek házában. Ez alkalommal Robiczek tartott beszédet. Kiss Ferenc ismét felszólalt, és erős kritikát fejtett ki a magyar szovjetkormány gazdaságpolitikája ellen, ezért a postászakszervezet elnö-

parancsnokának is kinevezték. Forrás: Magyar Nemzeti Digitális Archívum <https://mandadb.hu/tart/mcitem/229836> (2018. október 3.)

⁵⁹ Szamuely Tibor (1890–1919): 1913-ban a *Népszava* külföldi tudósítója. Orosz hadifogságban ismerkedett meg a magyar kommunista mozgalom későbbi vezetőivel. Kun Bélával közösen szerkesztette a *Szociális Forradalom* című első magyar kommunista újságot. A Tanácsköztársaság kikiáltása után hadügyi népbiztoshelyettes, közoktatásügyi népbiztos, a lakásbiztonság vezetője, a rokkantügyek intézője, április 20-án a budapesti hadseregcsoporthoz politikai megbízottjává nevezték ki. *Magyar Életrajzi Lexikon* 1000–1990 <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/14482.htm> (2018. október 3.)

⁶⁰ Vántus Károly (1879–1927): 1907-től a Szociáldemokrata Párt központi titkára. Orosz fogságban részt vett a hadifogolybizottságok munkájában. Alapító tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának, és tagja a párt Központi Bizottságának. Forrás: *Magyar Életrajzi Lexikon* 1000–1990 <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16380.htm> (2018. október 3.)

⁶¹ A Posta Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja 1919. június 19. 46. szám

ke meg akarta vonni tőle a szót. Erre a tömeg – „*reggelig hallgatjuk!*” – bekiabálással biztatta a szónokot, aki egyre bátrabb és élesebb stílusban folytatta, már a politikai megbízottak távozását is követelve. Az indulatok elszabadultak, a politikai biztosok már nem voltak urai a helyzetnek, vége szakadt a gyűlésnek. A már gyűlött Robiczeknek szinte menekülnie kellett a helyszínről. Lévai Oszkár, a közalkalmazottak szakszervezetének központi titkára „*dr. Kiss Ferenc beszéde alatt a tömegre revolvert fogott. A dr. Kiss beszéde után a színpadra tóduló tömeg felborította az asztalokat, székeket s a menekülő Lévai után rohant, megverte s az oldallépcsőn legurította*”.⁶² A történetek hatására altisztek fogták körül Kiss Ferencet, ahogy elhagyta a helyszínt, és hazáig kísérték. Másnap reggel már egy belügyi népbiztosi kiküldött várta Kisst azzal a paranccsal, hogy az Országházba vigye a politikai foglyok közé.⁶³ A postás közvélemény kiállt Kiss mellett, sztrájkot határoztak el abban az esetben, ha nem engedik szabadon. Június 19-én Rudas Ármin felügyelő közölte Rákosival a szabadon bocsátással érdekében tett követelést. Rákosi nem akart engedni, de mivel a postások már bejelentették 21-én 10 órára a sztrájkot, Varga népbiztos felhívta Korvin (Klein) Ottót,⁶⁴ hogy engedjék szabadon Kisst. A sztrájk elmaradt, de a feszültség nem szűnt meg. Folytatódott az ellenforradalmi szervezkedés, illetve az ebben részt vevők letartóztatása. A véres rendcsinálás azonban a sztrájkhullámtól való félelem és Guido Romanelli olasz alezredes⁶⁵, antantmegbízott határozott fellépésének köszönhetően elmaradt.⁶⁶

1919. június 24-én kitört az úgynevezett ludovikás ellenforradalom. Szikora László tartalékos huszárfőhadnagy a Ludovika Akadémia 50 növendékével elfoglalta a József Távbeszélő Központ épületét. Ezzel egy időben azonban meghiúsult a Teréz-központ és a Főposta épületének megszállása. A József-központ személyze-

⁶² Hencz 213.

⁶³ „[...] a proletárdiktatúra általános ellenségeinek tekintett társadalmi csoportok – vagyis a polgárság, az egykori politikai, katonai, rendvédelmi elit, a keresztény egyházak és szerzetesrendek papjai, továbbá a keresztény-szocialista politikusok, illetve a vidéki közép és nagybirtokosok – mellett mindenki bekerülhetett, aki a tanácsköztársaság vezetőivel vagy intézkedéseivel szembehelyezkedve valamilyen módon gyanússá vált számukra.” B. Müller Tamás: *Vörösteror az Országházban*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2016. 42.

⁶⁴ Korvin (Klein) Ottó (1894–1919): Az első világháború alatt az antimilitarista mozgalom tagja, szervezője. Részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításában, és a Központi Bizottság tagja lett. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a belügyi népbiztosság politikai osztályának lett a vezetője, ő szervezte meg a tanácsállam védelmi apparátusát. A Tanácsköztársaság bukása után nyolc társával együtt halálra ítélték és kivégezték. Forrás: *Magyar Életrajzi Lexikon* 1900–1990 <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08442.htm> (2018. október 3.)

⁶⁵ Az alezredes végig megértéssel viseltetett a magyarok iránt, a Tanácsköztársaság idején sokak életét mentette meg. Bővebben lásd Szabó Mária: Ki volt Guido Romanelli? *Hadtudomány* 2005/3. 117–127. Online változat: http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2005/3/2005_3_15.html (2018. október 3.) és Szabó Mária: *A Romanelli-misszió – La missione di Romanelli – Egy olasz katonatiszt Magyarországon (1919. május–november)* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2009.

⁶⁶ Hencz 213–214.

te asszisztált az ellenforradalomhoz, aki nem, azt a pincébe zárták a lefegyverezett őrékkel együtt. Kleuber Leó műszerész vezette fel a katonákat a gépfegyverekhez és az elrejtett lőszerhez, majd megszállták az épület stratégiai pontjait. Egy esetleges sztrájk ürügyén az épületbe csalogattak több politikai megbízottat, többek között Robicsek Pált is, akiket szintén a pincében helyeztek el. A központ körüli épületeket és fedezékeket elfoglalva a vörös katonák körülvették a József-központot. Hosszú tűzharc kezdődött, amely egészen éjjel két óráig elhúzódott, amikor is már ágyútűzzel fenyegették meg a bentlévőket. Mivel a ludovikások semmilyen külső segítségre nem számíthattak, letették a fegyvert. Korvin Ottó vezetésével a vörös katonák visszafoglalták az épületet.⁶⁷ A személyzetet igazoltatták, kihallgatták, közülük többeket elfogtak. A későbbi tárgyaláson azonban, a Romanelli-féle olasz misszió ismételt közbenjárásának köszönhetően és a további sztrájkoktól tartva, enyhe büntetést kaptak az ellenforradalomban részt vevők. Kleuber Leó, aki a tűzharcban is részt vett 15 évi, Salamon Irén, Liebhardt Jenő és Füves Dezső egyévi fegyházbüntetést kapott. A többi vádlottat felmentették.⁶⁸

Július 19-én a postásszakszervezet tisztújító ülésén már hiába jelent meg Varga népbiztos fegyveres katonákkal, az új elnökségbe az ellenforradalom eszmeiségének megfelelő vezetőket választottak. A proletárdiktatúra meghátrálása volt Robicsek Pál leváltása is, helyére Hirossik Jánost választották, aki elődjéhez képest mérsékeltebb vonalat képviselt.⁶⁹

A román csapatok előrenyomulása végül elhozta a diktatúra bukását a postánál is, amit a személyzet nagy lelkesedéssel fogadott. A Friedrich-kormány kinevezésével, 1919 augusztusában megkezdődött a vörös uralom alatt felemelkedtek, a rendszert kiszolgálók spontán számonkérése, ami gyakran tettelegességgig fajult, emellett „erős antiszemitizmus ütötte fel a fejét”. A kormány a postára vonatkozó összes tanácsköztársasági rendeletet hatályon kívül helyezte. Az új kereskedelemügyi miniszter, Hegyeshalmy Lajos⁷⁰ megszüntette a bizalmi rendszert, feloszlatta a postásszakszervezetet, majd az egyesületeket visszahelyezte régi jogaikba. Minden nagyobb postahivatalba vezérigazgatósági megbízottakat rendeltek ki. Ezek a megbízottak felülvizsgálták a jogtalan kinevezéseket és egyéb a kommün alatt elkövetett sérelmeket, a bűnösnek ítélt egyéneket fegyelmi bizottságok elé idézték. A fegyelmi bizottság 813 váddal illetett alkalmazott ügyével foglalkozott. Ebből 249 főt elbocsátottak, 28-

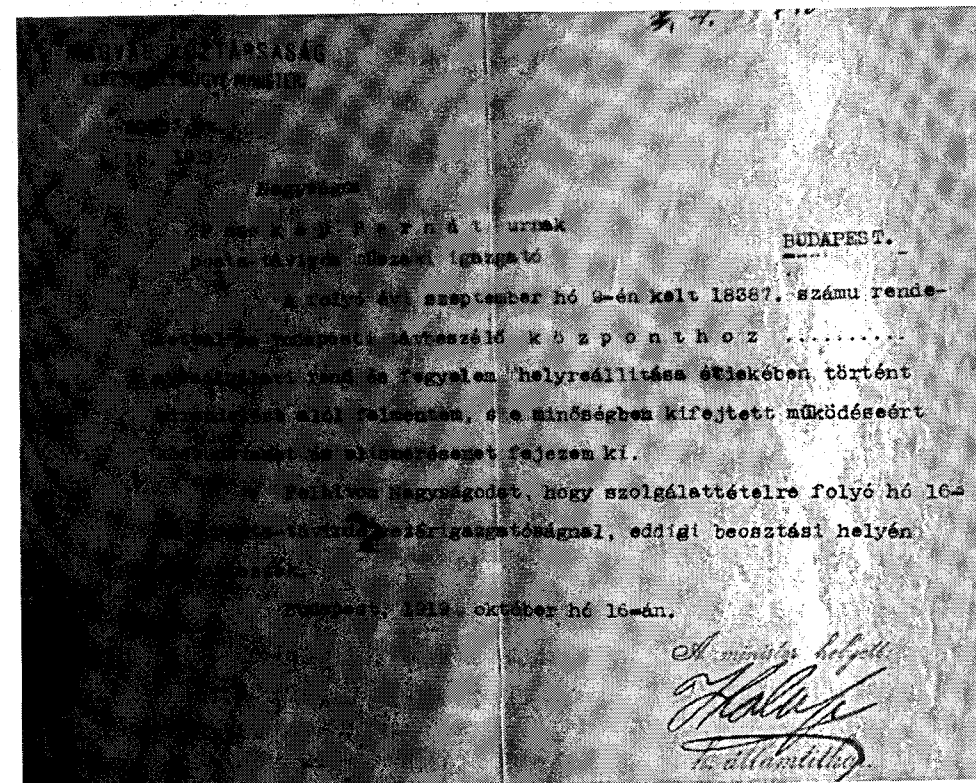
⁶⁷ A József-központ elfoglalásának részletes feldolgozása egy újabb forrás, Farkasházi Antal nyugalmazott postai műszaki vezető visszaemlékezése alapján folyamatban van.

⁶⁸ Hencz 216–218.

⁶⁹ Hennyey 238.

⁷⁰ Hegyeshalmy Lajos (1862–1925): A Postatakarékpénztár, majd az Országos Statisztikai Hivatal tisztviselője. 1896-tól a kereskedelemügyi minisztériumban működött. 1910-től 1914-ig az Államvasutak elnökhelyettese. 1919. szeptember 17-től november 25-ig, illetve 1920. december 16-tól 1922. június 16-ig kereskedelemügyi miniszter a Friedrich- és a Teleki-kormányban. *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990* <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC05727/06157.htm> (2018. október 3.)

at lefokoztak, 65-öt kizártak az előléptetésből, 16-ot büntetésből áthelyeztek, 6-ot pénzbírságra köteleztek, 6-ot pedig dorgálásra ítélték, míg 183-at felmentettek. Jól mutatja a rendszert körülvevő opportunizmust, hogy a 813 főből végül csak ketten vallották magukat kommunistának. Általánosságban a magasabb beosztású egyének részesültek súlyosabb büntetésben. A bizottság igyekezett az üldözéseknek és egyéni bosszúállásoknak gátat szabni, így a hamis tanúvallomásokat különös szigorral büntették.⁷¹

Paskay Bernát vezérigazgatósági megbízott felmentéséről szóló levél.

Forrás: Postamúzeum Tematikus Gyűjtemény. D29 Tanácsköztársaság 1918–1919. 1. doboz 43. sz.

Vajda László nem említhette a Tanácsköztársaság idején elkövetett bűnöket, azonban a proletárdiktatúrát követő fehérterror néhány momentumáról csak ő számolt be: „Azokat, akik a szocialista mozgalomban szerepet vállaltak a legembertelenebbül üldözték, egyesek többször tartottak házkutatást. Akiket letartóztattak – a fogházak és börtönök zsúfoltsága miatt – egyik helyről a másikra szállították. Sok postás dolgozót

⁷¹ Hencz 221.

súlyos bántalmazásokban részesítettek. Így a Héjjas különítmény kecskeméti bevonulása után több postás dolgozót vett őrizetbe. Ezek közül Villám Istvánt Orgovány környékén, bestialis módon meggyilkolták.⁷²

MEGSZÁLLÁS, KÁROK, VESZTESÉGEK

A posta a román hadsereg 1919. augusztus 5-i bevonulását kezdetben nem fogadta ellenségesen, mivel a kommüntől megszabadítókat látták bennük. Hamar kiderült azonban, hogy a megszabadítók sokkal inkább megszállók, akik a lehető legtöbb fosztogatásra, rekviálásra törekedtek a postánál is. Hollós felkérésére az antantmisziók és Bandholtz amerikai tábornok közbenjárásával sikerült olyan megegyezést kötni a románokkal, ami „csak” minden eszköz 50%-át engedte át a megszállóknak. A románok azonban így is mindent vinni akartak, ami csak mozgatható volt, még a számukra önmagukban haszontalan berendezéseket is. Jól mutatja a kiszolgáltatottságot, hogy a szinte megszűnt forgalom mellett még a román cenzorokat is a magyar postának kellett fizetnie.⁷³

A cseh, román és szerb megszállás minimalizálta vagy teljesen beszüntette a postai munkát. Ami levélforgalom volt, azt a megszálló cenzúra késleltette. A Magyar Királyi Posta számára a legnagyobb veszteségeket a román csapatok okozták. Budapestről elvittek 3,3 millió korona készpénzt, 90 mozgópostakocsit, köztük a rendkívül előkelő Pullmann-kocsikat is, és egy teljes távíróval és telefonnal felszerelt udvari vasúti kocsit is. A kocsik egy része aztán eladás után a francia postához került. Elvittek ezenkívül 75 postakézbeseítő kocsit, 86 tűzoltó készüléket, 32 gépkocsit, 38 motoros triciklit, 117 kerékpárt, 86 kariolkocsit az egyéb alkatrészekre és raktáranyagon kívül. A távíró- és távbeszélő felszerelések közül egy interurban vizsgálóasztalt, a kísérleti állomás számos precíziós eszközét, 3220 akkumulátort, 4 Siemens gyorstávíró, 50 Hughes-féle távíró, valamint 3300 db (!) telefonkészüléket vittek el, részben az előfizetőktől. 1919. augusztus 5-én megszállták a csepeli rádióállomást augusztus 17-én a Gyáli úti vevőállomást. Utóbbit elvitték saját felhasználásra, de nem tudták üzembe helyezni, így az olasz közbenjárással novemberben visszakerült a magyar postához. A vidéki postaigazgatóságokat is kifosztották; 23 ezer távíró- és telefonkészülék mellett készpénzt, üzemi anyagokat, építőanyagokat, szerszámokat, értékleveleket, sőt még az értékciikkészletet is elvitték. Hennyey összesen több mint 200 millió korona kárt ró fel a román megszállók számlájára. Pécs környékén a szerb megszállók okoztak nagyobb veszteséget a postának. A fentiekhez képest Sze-

⁷² Vajda 360.

⁷³ Hencz 221–224.

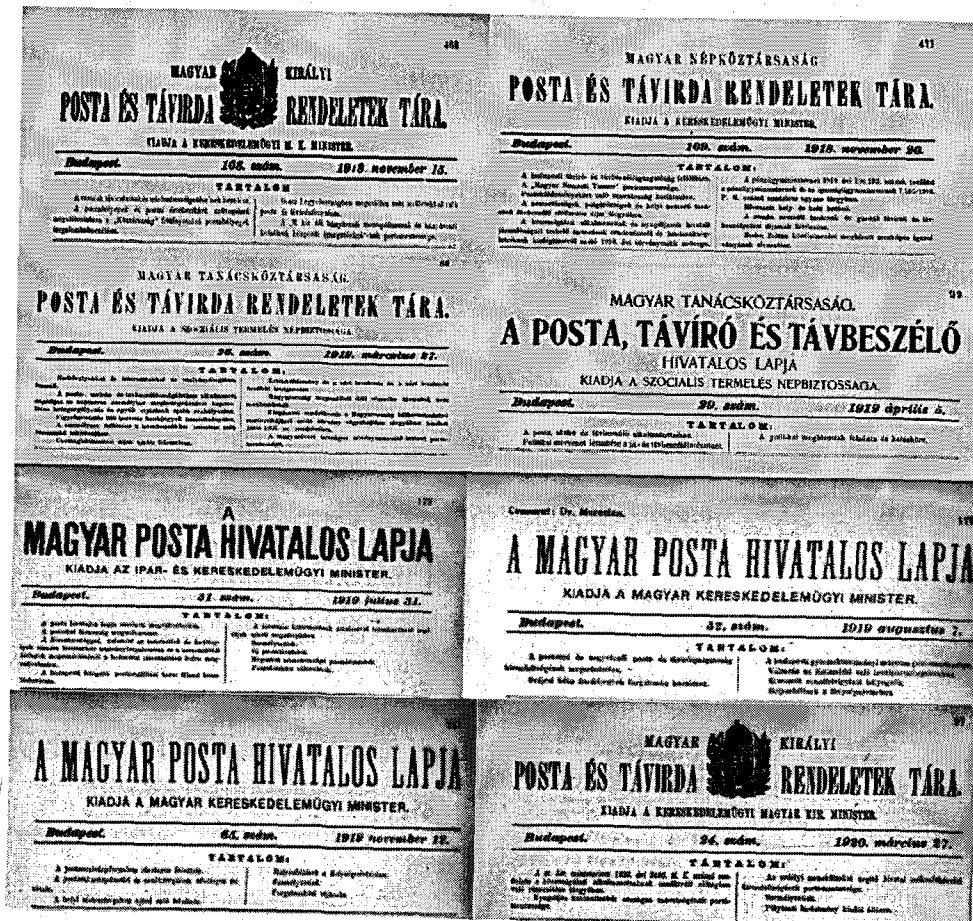
ged francia és Észak-Magyarország cseh megszállása jóval kisebb mértékű károkozást jelentett. A háborús pusztítás főleg a távíró- és telefonvezetékeket tette tönkre.⁷⁴

A fent leírt veszteségek pótlása, kiegészítve a kincstár tartozásaival, a háború utáni szűkös gazdasági viszonyok mellett igen komoly kihívás elé állította a postát. Mindezekon túl, a legnagyobb veszteséget természetesen a trianoni békediktátum hozta el a postaügynek. Ennek bemutatása azonban már egy másik tanulmány feladata kell, hogy legyen.

ÖSSZEGZÉS

A rendelkezésre álló források bemutatása után összegezném a Magyar Királyi Postát 1917-től 1920-ig érintő hatásokat és változásokat. A bevezetőben említett okok miatt a posta intézménye, dolgozói a forradalmi viharokat szükségszerűen testközelből élték át. Nemcsak szemlélői, de olykor alakítói is voltak meghatározó eseményeknek. Tekintve a posta hierarchikusan felépülő, tradicionális szervezetét, amelynek teljesítményorientáltsága évtizedeken át kihasználta és elnyomta alkalmazottai nagy részét; az intézmény különösen ékes példája az ekkor lezajló társadalomtörténeti változásoknak. A szociáldemokrácia eszméje azonban a lassú és biztos kibontakozás helyett váratlanul és erőltetve zuhant a postai dolgozókra. A későbbi kommunista hatalomátvétel tükrében pedig sokkal inkább úgy tűnik, hogy a politikai haszon-szerzés céljából, hiteltelenül rájuk erőszakolt ideológiává silányult. Mindeközben a diktatórikus eszközök, mint például a kényszersorozás által, a rendszer saját maga ellen hangolta bázisát. Nem tudni, hogy szerencsésebb történelmi körülmények között miként zajlott volna a posta humánusabb, szolidárisabb átszervezése. Azonban az kijelenthető, hogy e gyors és szélsőséges változások mindkét esetben talajt teremtettek az egyéni bosszúállásoknak és az opportunistáknak, mint bármely más szervezetnél, úgy a postánál is. Ezek végeredményeképpen igen mély morális válságból kellett felküzdenie magát az újból Magyar Királyi Postaként működő szervezetnek a hatalmas anyagi és emberi veszteségeken túl. Hozzá kell tenni azonban, ahogyan láthattuk, a posta vezetése e vészterhes időszakban is igyekezett menteni a menthetőt, kompromisszumokat kötni a kijelölt vezetők tekintetében, vagy ha kellett, ellenállni. Ennek a konstruktív hozzáállásnak köszönhetően, a magyar posta igen rövid időn belül ismét a fejlődés útjára lépett.

⁷⁴ Hennyey 239–240.

A Posta és Távirtda Rendeletek Tárának különböző fejlécei jól szemléltetik a hatalomváltásokat.
 Forrás: Posta és Távirtda Rendeletek Tára 1918. 109.sz., 1919. 26. sz., A Posta Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja 1919. 29. sz., A Magyar Posta Hivatalos Lapja 1919. 51. sz., 52. sz., 65. sz., Magyar Királyi Posta és Távirtda Rendeletek Tára 1920. 24. sz.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

Postamúzeum Tematikus Gyűjtemény. D29 Tanácsköztársaság 1918–1919
 Magyar Királyi Posta és Távirtda Rendeletek Tára 1918. 7., 108., 109. szám
 Posta és Távirtda Rendeletek Tára 1918. 110. szám
 Posta és Távirtda Rendeletek Tára 1919. 26., 29. szám
 A Posta, Táviró és Távbeszélő Hivatalos Lapja 1919. 29., 46. szám
 A Magyar Posta Hivatalos Lapja 1919. 51. szám, 52. szám, 65. szám
 Magyar Királyi Posta és Távirtda Rendeletek Tára 1920. 24. szám

Monográfiák, tanulmányok, szakkikkek

Bartók Ibolya: 50 éve nyílt meg az önálló Postamúzeum. In uő (szerk.): *Hírközlési Múzeumi Alapítvány, Évkönyv. Hírközlési Múzeumi Alapítvány, Budapest, 2005. 65–70.*
 B. Müller Tamás: *Vörösteror az Országházban.* Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2016
 Dr. Hencz Lajos: *A magyar posta története és érdemes munkásai.* Merkantil Nyomda, Budapest, 1937.
 Dr. Hennyey Vilmos: *A magyar Posta története.* In Pap Lajos (szerk.): *A Magyar Posta Monográfiája.* Fráter és Társa Könyvnyomda, Budapest, 1939.
 Nikodém Gabriella – Szabó Jenő: *A magyar bélyeg története.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.
 Rákóczi Margit: *A posta.* Press Publica Kiadó, Budapest, 2001.
 Dr. Vajda Endre: *A posta története.* Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest, 1967.

Internetes források

Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990
<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
 Magyar Nemzeti Digitális Archívum
<https://mandadb.hu/tart/mcitem/229836>

Tóth Bálint

EMLÉKEK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG REPÜLŐCSAPATAINAK TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az első világháború a repülésben nagy technikai fejlődést hozott; a repülőgépből egy kiforrott harc-, illetve közlekedési eszköz lett, amely a posta szállításától a bombázásig több mindenre is alkalmazható volt. A háború során természetesen nemcsak a repülőgép fejlődött, hanem a hadi pilóták is komoly tapasztalatot szereztek. Különösen felbecsülhetetlen ez az osztrák–magyar hajózók esetében, akiknek a repülőgépállományt tekintve minőségi és mennyiségi hátrányban kellett a frontokon küzdeni. Sokszor csak a rátermettségüknek volt köszönhető, ha egy bevetésen eredményesek tudtak lenni. E fontos tapasztalatokra pedig a háború után nem sokkal újra nagy szüksége lett a már saját légierőt építő országnak. A leszerelési hullám így a pilótákat elkerülte, akik a megmaradt repülőgépek mellett az alapját képezték az új repülőalakulatoknak. Ők pedig ugyanúgy repültek a köztársasági időkben és a proletárdiktatúrában, ahogy tették ezt a Császári és Királyi Légjáró csapatok tagjaként is, az ország politikai berendezkedésétől függetlenül. Ahogyan Troján Gyula, egykori tábori pilóta megfogalmazta: „*Akik az őszirózsás forradalom után a repülőknél megmaradtak, azok csak egy dolgot akartak: repülni.*”¹

Fontos tehát a pilóták szemszögéből is látni, hogy ebben a szellemben miként éltek meg a világháború után beköszöntő forradalmak korát, hogyan vettek részt a különböző bevetéseken. Emellett ezek a források talán alkalmasak arra, hogy teljesebbé tegyék ezen korszak történelmének megismerését. A veteránok visszaemlékezésén keresztül is jól érzékelhető a repülőgép sokoldalúsága, az alábbiakban ezért igyekeztem valamennyire a feladataik változatosságának megfelelően szemléltetni a pilóták tevékenységét. Eszerint az írások a propagandarepülés, május 1-i légfelvételek készítése, illetve a támadó bevetések témakörét érintik. Az idézett visszaemlékezések a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum kéziratgyűjteményéből származnak, és az egykori pilóták ajándékozása által az 1960-as években kerültek a múzeumba. Ezek mellett Piantovszky Istvánnal 1967. június 19-én egy beszélge-

tést is rögzítettek, amely a Hangszalag- és kazettagyűjteményben található. Az írásos emlékek többnyire az 50-es 60-as években keletkeztek, tehát 40–50 évvel az események után. Ebből kifolyólag az ezekben közölt adatok nem mindig pontosak, némi forráskritikával kell kezelni azokat.

Hogy könnyebben eligazodhassunk a visszaemlékezésekben, mindenekelőtt a Károlyi-korszak és a Tanácsköztársaság repülés eseményeiről, a légierő szervezéséről esik majd röviden szó. Ezekhez elsősorban a Nagyvárad Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László által írt *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből* és Csanádi Norbert – Nagyvárad Sándor – Winkler László *A magyar repülés története* című könyvének idevágó fejezeteit, illetve Czirók Zoltán és Csizmarik Irén tanulmányait használtam fel.

A KÁROLYI-KORSZAK REPÜLŐI

1918 októberében az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei egymás után jelentették be elszakadásukat és ezzel függetlenségüket. A széthulló birodalmon belül Magyarországon is megalakult a Nemzeti Tanács, élén Károlyi Mihállyal, aki végül október 31-én alakíthatott kormányt, miután a fővárosban kitört a forradalom. A Károlyi-kormány egyik legfőbb célkitűzése a háború befejezése mellett a független köztársaság létrehozása volt, amely természetesen önálló hadsereget, azon belül önálló repülő erőket kívánt.

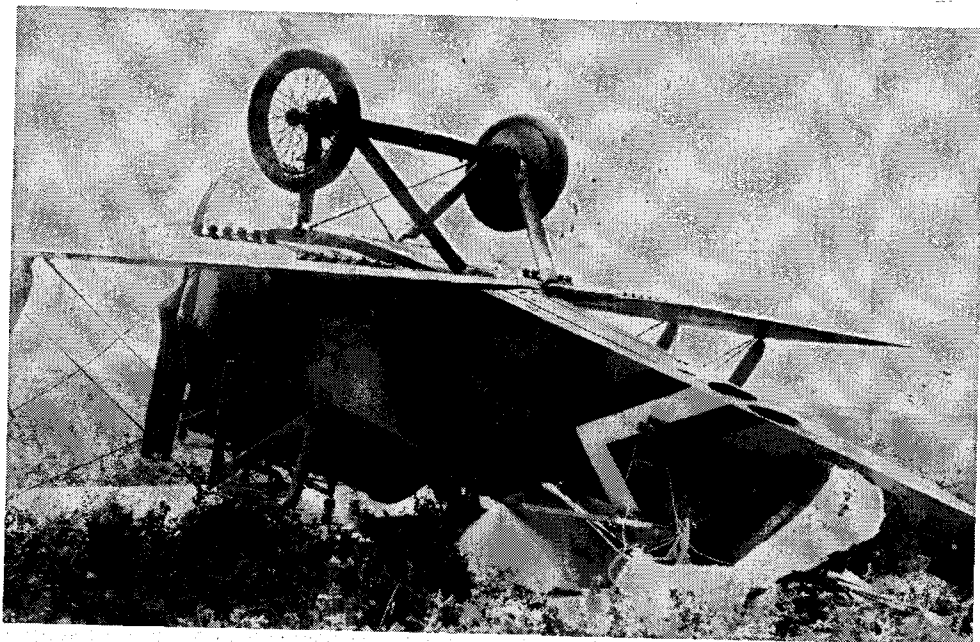
Elsőként 1918. november 6-án az önálló magyar repülőcsapatok irányítószerveként létrehozták a Honvédelmi Minisztérium 37. osztályát, a Légügyi Osztályt. Miután a világháborút követő általános leszerelési rendelet az egykori repülő- és szerelőszemélyzetre nem vonatkozott, ezzel az állománnyal kívánták feltölteni az új repülőalakulatokat. Az összehívásukra kiadott rendelet alapján Budapesten, a Nádasdy-laktanyában kellett jelentkezniük, ahol megkapták beosztásukat, és az ott lévő századparancsnokok az alakulatokhoz irányították őket.²

A légi csapatoknál 13 repülőosztályt kívántak felállítani. Ehhez azonban nem volt elég rendelkezésre álló repülőeszköz, mivel a fegyverszünet után a fronton harcoló gépek zöme mint hadizsákmány az antant erőkhöz került, így csak a Magyarországon maradt gépállomány jöhetett számításba.³ A repülőosztályok tehát a hazai ki-

² Nagyvárad Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986. 110.

³ A világháború végén rendelkezésre álló repülőgép-állomány számát nem lehet pontosan meghatározni. A témával kapcsolatos irodalomban szinte kizárólag Janner Ernő *Adatok a repülőipar történetéhez* (Budapest, 1922) című munkáját használják forrásként, amely szerint ez a szám kb. 650, amihez 123 db repülőgép lett legyártva a Károlyi-korszak, illetve a Tanácsköztársaság alatt (Részletesebben lásd Dr. Csonkaréti Károly: *A császári és királyi légierő*. Hajja & Fiai, Debrecen, 2008; Csizmarik Irén: *A Magyar Tanácsköztársaság légierője. Hadtörténelmi Közlemények 1969/2. 350–387.*). Ezzel szemben

¹ Troján Gyula visszaemlékezései repülőtevékenységére, 1966. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kéziratgyűjtemény (továbbiakban: MMKM, KEZ), 303.

Összetört UFAG C.I felderítő Mátyásföldön 1919 elején, még a nemzeti színű, ék alakú felségjellel ellátva.
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti Fényképek gyűjteménye, 4755

képző alakulatok repülőiből, illetve a repülőgépgyárakban elkészült gépekből állhattak fel.⁴ Nehézséget jelentett viszont, hogy a kiképzőgépek elavultnak számítottak, míg a repülőgépgyárak kapacitása – figyelembe véve a Károlyi-kormány határozatát a repülőgyártás 75%-kal való csökkentéséről⁵ – nem tette lehetővé a csapatok gyors feltöltését, illetve ellátását korszerű repülőgépekkel.

Ezek után nem véletlen, hogy kiképző- és pótszázadok mellett a november folyamán megalakult I. légi rendőrségi osztály Mátyásföldön, a Magyar Általános Gépgyár (MÁG) repülőterén, az I. légi posta osztály pedig Albertfalván, a Magyar Repülőgépgyár mellé települt. A légi rendőrségi osztály „karhatalmi” repüléseket végzett, míg a repülő-posta osztály a felderítő-, futár-, illetve postai feladatokon túl legin-

Czirók Zoltán *A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez* című tanulmányában kb. 300 legyártott repülőgépet említ különböző források alapján végzett becslése után. Ezzel a számmal kapcsolatban azonban ki kell hangsúlyozni, hogy ezen gépek jelentős része már a háború alatt szinte kész állapotban volt, mindössze a végszerelésük és az átadásuk történt a háború után. Czirók Zoltán: *A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények.* 2009/3. 603–634. 618.

⁴ Czirók 2009. 605.

⁵ Csizmarik 350.

kább propagandarepüléseket⁶ hajtott végre.⁷ 1919 januárjában már nyolc alakulat létezett, amelyek a fentiekén kívül a következők voltak: 3. repülőosztály (Győr), 4. repülőosztály (Kaposvár), 5. repülőosztály (Szeged), 6. repülőosztály (Arad), 7. repülőosztály (Beregszász/Debrecen), 8. repülőosztály (Rákos).⁸

A bevetések jellegén némileg változtatott a november 13-án aláírt belgrádi konvenció, amelyben többek között meghúzták a demarkációs vonalat is. Ez alapján a magyar csapatoknak nyolc nap alatt a Nagy-Szamos felső folyása–Maros–Szeged–Baja–Pécs–Dráva vonala mögé kellett visszavonulnia.⁹ Több repülőter került így veszélybe, mert a szerződést rövid időn belül felrúgó cseh, szerb és román csapatok a demarkációs vonalat átlépve behatoltak az ország területére. A demarkációs vonalon kívül eső területek kiürítése során Brassóban, Lugoson és Újvidéken maradtak hátra repülőeszközök.¹⁰

A fentiek miatt a propagandarepülések mellett egyre sűrűsödtek a felderítő tevékenységek. Ezek a fegyvertelen bevetések azonban igen kockázatosak voltak, hiszen a megszállt terület fölé érve sokszor erős léghárító tűz fogadta repülőket, bármilyen műszaki hiba okozta kényszerleszállás pedig fogságot jelentett a személyzetnek.¹¹ Ennek ellenére a pilóták sokszor még rossz időben is vállalták a feladatot.¹² Szintén némi kockázattal járt 1918. november 16-án, a köztársaság kikiáltásának napján történt illegális röplapszórás is. Aznap a még meg nem alakult kommunista párt által terjesztett, Lenin üzenetét tartalmazó rölapot szórták repülőgépről az Országház előtt összegyűlt tömegnek. A feladatot végrehajtó Piantovszky Istvánnak és egy gyári berepülőpilótának végül sikerült elkerülnie a felelősségre vonást.¹³

⁶ A propagandarepülés lényegében a repülőről történő röplapszórást jelentette. Ezek elsősorban belpolitikai tartalommal bírtak, leginkább a kormány üzenetét, rendeleteit közvetítették, céljuk a csehszlovákok és a románok által megszállt települések tájékoztatása, agitálása volt. A rölapok mellett jellemző volt még a *Népszava*, illetve később a *Vörös Újság* terjesztése is.

⁷ Nagyvárad–M. Szabó–Winkler 114–115.

⁸ Gógh Gábor – Monostori Péter: *A Magyar Királyi Légierő képes krónikája 1890–1945.* Militaria Hungarica, Budapest. 2017. 260.

⁹ Szijj Jolán – Ravasz István (szerk.): *Magyarország az első világháborúban – Lexikon A–Zs.* Petit Real kiadó, Budapest, 2000. 67.

¹⁰ Nagyvárad–M. Szabó–Winkler 118.

¹¹ Piantovszky István volt pilóta szerint a románok az így terjesztett kommunista propagandáért fel is akaszthatták az embert (Piantovszky István tábori pilóta visszaemlékezései, 1968. MMKM, KEZ 553). Hasonló olvasható az *Aviatika* című lapban, ahol hírt adnak egy csehszlovákok által lelőtt magyar repülőgépről, amelynek személyzetét – miután a *Népszavát* és Károlyi szózatát megtalálták náluk – ki akarták végezni (*Aviatika* 1919. február 28. 13.)

¹² Az ilyen körülmények között végzett repülés szintén nem volt veszélytelen, hiszen sokszor géptöréssel vagy még súlyosabb balesettel végződött. Például 1918. november 29-én felszállás után a nagy ködben az albertfalvai repülőosztály egyik UFAG C.I repülőgépe a közeli gumigyár kéményének ütközött. A személyzet tagjai közül a pilóta, Ambrus káplár súlyos sérüléseket szenvedett (*Az Aëro* 1918. november 10. 411), a megfigyelő Szávik hadnagy később belehalt a sérüléseibe (*Az Aëro* 1919. január 10. 9).

¹³ Az eseményről bővebben lásd lentebb Piantovszky István visszaemlékezését.

Ezalatt a cseh és román csapatok tovább nyomultak előre; a románok karácsonyra elérték Kolozsvárt,¹⁴ míg a csehek az elfoglalt Érsekújváron és Zsolnán már repülőteret is létesítettek.¹⁵ Mindezek ellenére a Károlyi-kormány továbbra sem lépett fel fegyveresen a demarkációs vonalat is átlépő megszállókkal szemben. Úgy tartották, hogy a szervezett katonai ellenállás csak rontana Magyarország helyzetén a béketárgyalások során, de a formálódó saját haderő egyébként sem lett volna képes erre. A pilótáknak így maradtak az egyre kockázatosabb és értelmetlenebb propaganda-bevetések.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÖRÖS REPÜLŐCSAPATA

1919. március 20-án az antant budapesti missziójának vezetője, Ferdinand Vix alvezredes átnyújtotta a január 11. óta hivatalban lévő Berinkei-kormány az ügynevezett Vix-jegyzéket, amely újabb jelentős területek átengedésére utasította a magyarokat a románokkal szemben. A kijelölt újabb demarkációs vonal azonban Károlynak, aki ekkor köztársasági elnök volt, és a kormány az elfogadhatatlannak bizonyult, hiszen a területvesztés mellett biztos politikai bukást jelentett volna. Az elutasítás mellett Károlyi nem látott más megoldást, így a hatalmat átadta a szociáldemokratáknak – akik szövetségre léptek a kommunistákkal. Másnap kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

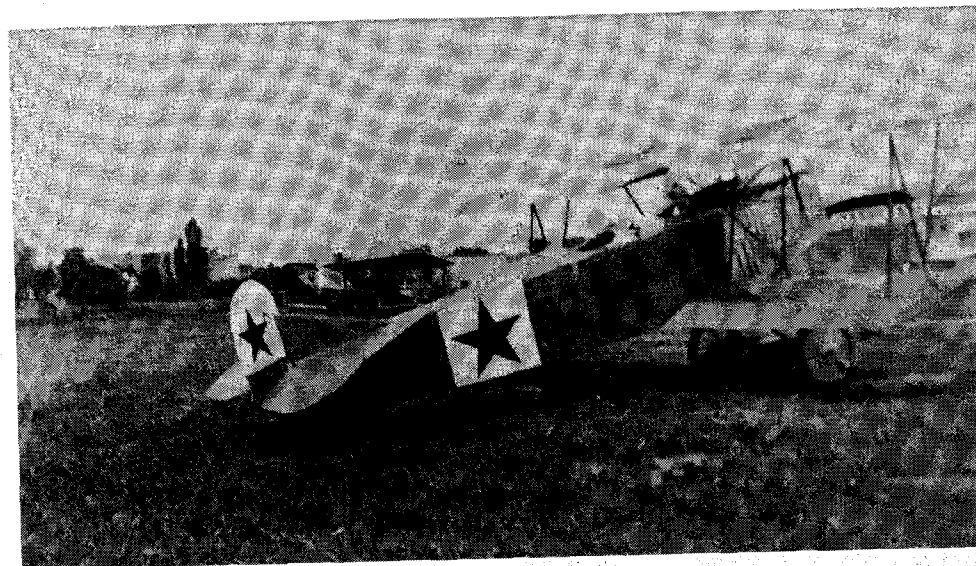
A megalakult Forradalmi Kormányzótanács március 24-én rendeletet adott ki a Vörös Hadsereg felállításáról, ugyanakkor a Honvédelmi Minisztérium helyébe lépő Hadügyi Népbiztosság 37. osztálya pedig egy tájékoztató rendeletet hozott a légi csapatok helyzetéről, amely alapján „az összes repülő alakulások mostantól kezdve az új vörös hadsereg szolgálatában állanak s hadiállapotba helyezettnek tekintetnek”.¹⁶

Az első átszervezésre egy április 8-i rendelet útján került sor, ahol a repülőosztályokból repülőszázadokat alakítottak, és az azonos számot viselő gyaloghadosztályok alá rendelték őket, kivéve a 7. századot, amelyet a székely különítménynek, a 8. századot, amit közvetlenül a Légügyi Osztálynak, és az újonnan felállított 9. vízi repülőszázadot, amelyet a Hadihajós Főparancsnokságnak rendelték alá. Eszerint az alakulatok és parancsnokaik a következők voltak: 1. repülőszázad (Kaposvár/Kammerer Andor), 2. repülőszázad (Albertfalva/Csenkey Géza), 3. repülőszázad (Rákos/Hartzer Sándor), 4. repülőszázad (Győr/Endresz György), 5. repülőszázad (Kecskemét/Haag István), 6. repülőszázad (Békéscsaba/Korbuly László), 7. repülőszázad

¹⁴ Pollmann Ferenc: A forradalmak kora. In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország Hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Zrínyi, Budapest, 2015. 339–352. 344.

¹⁵ Nagyvárad–M. Szabó–Winkler 128.

¹⁶ Csizmarik 354.

Az albertfalvai század egyik Fokker C.I gépe.

Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti Fényképek gyűjteménye, 10810

(Debrecen/Alexay András), 8. repülőszázad (Mátyásföld/Háry László), 9. vízi repülőszázad (Csepel/Wollemann István).¹⁷

A következő, véglegesnek mondható változások májusban történtek. Május 13-án az addigi (március 24-én előírt) nemzeti színű, ék alakú felségjel helyett a nemzetközi munkásmozgalom jelképe, az ötágú vörös csillag használatát rendelték el a szárnyak alsó és felső részén, illetve a törzs oldalán és a függőleges vezérsíkon.¹⁸ A május 28-i rendelet pedig a repülőszázadok elnevezését a „vörös” jelzővel egészítette ki.¹⁹ Az átszervezések mellett meg kell említeni a repülőgépgyárak termelésének újbóli növelését, amely talán a legfontosabb szempont volt az alakulatok bevetethetősége szempontjából. A hatalomátvétel után azonnal utasították a gyárakat, hogy a félkész állapotú gépek szerelését fejezzék be, és minél előbb adják át azokat a repülőszázadoknak. Habár a repülőcsapatok ellátása a veszteségek és meghibásodások pótlása mellett igen nehéz volt, így is sikerült kb. 30-35 repülőgépet állandóan bevetethető állapotban tartani.²⁰

Az átszervezések időszakában tovább folytatódtak a felderítő és propagandarepülések. Utóbbiak közül kiemelkedő volt az április 23-án némi műrepüléssel vég-

¹⁷ Czirók 2009. 608.

¹⁸ Csizmarik 355.

¹⁹ Czirók 2009. 608.

²⁰ Czirók 2009. 621.

rehajtott röplapszórás a felvonuló gyári munkásezredek részére, ahol Lányi Antal, Risztics János és Kaszala Károly pilóták „loopingozva ragasztottak plakátot az égre”,²¹ de emlékezetes volt a május 1-i ünnepély során végzett repülés, légifotózás is.²²

Hamarosan azonban harci tevékenységre is sor került, miután a románok április 16-án támadást indítottak a Tanácsköztársaság ellen. Az átszervezés és toborzás állapotában lévő Vörös Hadseregnek nem maradt más, mint a visszavonulás. Súlyosbította a helyzetet, hogy április 27-én a csehszlovákok is megindultak, Makót és Nagylakot pedig a franciák szállták meg. A túlerőben lévő román csapatok április végén elfoglalták Nagyváradot és Debrecent, május 1-re pedig elérték a Tisza vonalát, és bevonultak Szolnokra. A csehszlovák csapatok eközben Munkácsot és Miskolcot szállták meg, és elérték Salgótarját is. A kritikus helyzetben a Forradalmi Kormányzótanács általános mozgósítást rendelt el, és létrehozta a hadsereg főparancsnokságát, amelynek alárendeltek minden hadművelleti egységet. A csapatok létszáma hamarosan meghaladta a 100 000 főt is, de talán a számuknál is többet jelentett motiváltságuk és nagy többségük világháborúban szerzett tapasztalata. A hadvezetés északkeleten a román és cseh csapatok egyesülésének megakadályozására törekedett, így május 20-án Miskolc irányába indítottak offenzívát, amely végül sikerrel zárult; másnapra a várost visszafoglalták, és a későbbi csehszlovák–román ellentámadást is vissza tudták verni. Mivel a románok a Tisza folyó elérésével tovább nem támadtak, és délen a franciák sem mozdultak, így a Vörös Hadsereg 30-án újabb támadó hadműveletbe kezdett. Hamarosan elfoglalták Losoncot, Rimaszombatot, illetve Tokajt, majd elérték Kassát is.²³

A hadműveletekben több repülőszázad is részt vett. Az albertfalvai 2. vörös repülőszázad május 9-től végzett felderítéseket a Fülek–Rimaszombat térségben, valamint a Rima és Gortva patakok völgyében. A miskolci csata idején már a gyalogságot támogatták, június 10-én pedig Ruttkai vasútállomást bombázta Szöllösi István pilóta és Smerd Dezső megfigyelő UFAG C.I géppükkel.²⁴

A 3. vörös repülőszázad felderítői május elején az Ipoly mentén Szécsényig repülve naponta hajtottak végre megfigyelést. A miskolci harcok támogatása után június 1-én pedig egy különítmény települt a századtól Pásztóra, majd később Losoncra, hogy hathatósabban vegyenek részt a támadásban. Több sikeres akcióra is sor került, június 8-án például Horváth Mihály pilóta megfigyelőjével egy csehszlovák tehervonatot bombázott.²⁵ De veszteség is érte a századot, miután Ezékiel András

²¹ *Aviatika* 1919. április 25. 74.

²² Csanádi Norbert – Nagyvárad Sándor – Winkler László: *A magyar repülés története*. Műszaki Kiadó, Budapest, 1977. 108. Bővebben lásd lentebb Horváth Mihály visszaemlékezését.

²³ Pollmann 347–348.

²⁴ Csanádi–Nagyvárad–Winkler 110.

²⁵ Csizmarik 382.

Sátorhangárak felállítása Rákoson.

Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti Fényképek gyűjteménye, 12563

pilóta Szebeny Miklós megfigyelővel együtt lezuhant Tard községnél; a szerencsétlenségben Szebeny meghalt, míg Ezékiel súlyos sérülést szenvedett.²⁶

A csehszlovákok elleni offenzívából kivette a részét a 6. és a 7. vörös repülőszázad is. Utóbbi egység Debrecen elfoglalása után Mátyásföldön alakult újjá, parancsnoka Bernárd Mátyás lett. Kezdetben a Tisza menti felderítés volt a század feladata, majd május végén Mezőtárkányba települtek át.²⁷ A harcok során azonban a háromgépes állomány egy darabra csökkent. A századparancsnok május 29-én egy cseh páncélvonat ellen hajtott végre támadást, azonban a rácsapás során túl alacsonyra ereszkedett, és az ellenséges tűzben súlyos sérülést szenvedett, és ugyanezen a napon zuhant le Sánta András pilóta Hertelendy Zoltán megfigyelővel együtt Mezőtárkányban.²⁸

Mindeközben jelentős volt az ellenséges repülőtevékenység, amely során a felderítés mellett többször sor került bombatámadásra is. Köztük a május 25-i miskolci bombázás halálos áldozatokat is követelt. A román és csehszlovák berepülések

²⁶ Csanádi–Nagyvárad–Winkler 112.

²⁷ Csanádi–Nagyvárad–Winkler 110–114.

²⁸ *Aviatika* 1919. június 10. 122.

megakadályozására a Hány László vezette 8. repülőszázadot, az ún. „Hány cirkuszt”²⁹ rendelték a front közelébe. A század háromgépes különítménye végül május 28-án repült át Mezőtárkányba, azután újabb pilóták érkezésével áttelepültek Miskolcra.³⁰ Korábban már több légiharcra is sor került, mire június 12-én délelőtt megszületett az első (és az egyetlen igazolt) magyar légi győzelem. Ekkor egy Miskolc felett észlelt román repülőgépet sikerült lelőnie Újváry László és Keisz Géza pilótáknak, a személyzete nem élte túl a harcot.³¹

A 4. vörös repülőszázadra szintén fontos légvédelmi feladat hárult, miután június 16-án csehszlovák csapatok ellentámadást indítottak a Hernád és Garam folyók között. Már az offenzíva előkészítése során bombáztak több magyar várost is. A június 12-i Győr ellen intézett kisebb károkat okozó, de annál nagyobb lélektani hatással járó támadás után megnövelték a készséget, és a 8. repülőszázadot³² is ide helyezték át. A bombázások, amelyeket legeredményesebben a Pozsony mellé települt francia alakulat tagjai végeztek, szinte mindennaposá váltak.³³

A harcok azonban hamarosan befejeződtek, miután június 23-án Ferdinand Foch, az antant erők főparancsnoka ultimátumot küldött a magyaroknak, hogy vonják vissza csapataikat a kijelölt határvonalra. Másnap Böhm Vilmos, a Vörös Hadsereg főparancsnoka végül elfogadta az ultimátumot, cserébe ígéretet kért arra, hogy a románok is visszavonulnak a Tiszántúlról. Bár az utóbbira semmilyen jel nem utalt, az északi fronton elcsendesedtek a fegyverek, június 30-án a Vörös Hadsereg megkezdte a Felvidék kiürítését. A visszavonulás demoralizáló hatással járt, kiváltképp az egykori hivatásos tiszteknél, akik döntően az ország védelme érdekében és nem a proletárdiktatúráért harcoltak.

²⁹ Erről így ír Troján Gyula: „Ide lett beosztva a hazajött összes vadászpilóta. A cirkusz nevet pedig azért kapta, mert rendelkezésünkre bocsátottak – személy és teherkocsikból álló – teljes vonatszerelvényt, amivel az üzemképtelen repülőgépeket, üzemanyagot, műhelyeket, sátrakat és személyzetet szállították egyik telephelyről a másikra. És ez a szerelvény felpakolva mindennel, bizony nagyon hasonlított egy vonuló cirkuszhoz” (MMKM, KEZ 303).

³⁰ Czírók Zoltán: Az első légi háború Magyarországon felett – 1919. *Hadtörténelmi Közlemények* 2011/2. 335–364. 351.

³¹ Csizmarik 382.

³² Június 21-én a század a cseh fronton ellátott feladatait egy rendkívül kalandos bevetéssel zárta. Miután a délelőtti folyamán Nemesócsán felfedeztek egy cseh repülőteret, elhatározták, hogy támadást intéznek ellene, és az ott álló gépek közül egyet megpróbálnak átrepülni Győrbe, míg a többit felgyújtják. Az akcióra hat Fokker és Aviatik vadászgép és egy, a győri századtól kölcsönként Brandenburg felderítő volt előkészítve. Délután csaptak le a repülőterre, ahol az Újváry László, Storer Viktor, Takács Nándor, Kasza Sándor, Kirják István, Klein Béla pilóták vezette vadászgépek géppuskákkal szórták szét a repülőtéri személyzetet, biztosítva ezzel Szoláry Istvánnak a Brandenburg leszállását. Az ellenséges repülők már nem voltak a repülőtéren, így a felderítőből kiugró Ezer Gyula és Tűzkő pilóták a leszállást jelző „T” ponyvát ragadták meg és abba szórtak mindent, ami a kezük ügyébe akadt. Az akció végén még egy üzenetet is hagytak a cseheknek ezzel a szöveggel: „A cseh-szlovák köztársaság légi parancsnokságának. Ma itt jártunk repülő tereteken, – elvittünk mindent, mit találtunk, mit jelen levelünkkel nyugtázzunk. Az ellennyugtáért Pozsonyba megyünk el. Hány-század” (Aviatika 1919. július 10. 159).

³³ Czírók 2011. 354–357.

Mindettől függetlenül a hadvezetőség egy új offenzívát tervezett, most már a románok visszaszorítására. Két támadócsoporthoz hoztak létre; az egyik Tokaj környékéről indult Debrecen felé, a másik Szolnok, illetve Csongrád irányokból Békéscsaba felé. A támadást július 20-án hajnalban Szolnokon indították, és másnap már mindkét támadócsoporthoz szinte minden alakulata átjutott a Tiszán.³⁴

A harcokat több repülőszázad is támogatta, így a kaposvári 1. század, amely a hónap közepétől Kecskemétre települt át, a kecskeméti 5. vörös repülőszázad, a 3. repülőszázad és a híres „Hány cirkusz”. A bevetések során leginkább a szárazföldi csapatokat támogatták, így a felderítők mellett a vadászrepülőgépeket is elsősorban a földi célok leküzdésére használták.³⁵

A kezdeti sikerek ellenére a támadás elakadt, és a július 24-én indult román ellentámadással már látható volt a Vörös Hadsereg veresége. Még megpróbálták a Tiszánál újra rendezni az erőket, de a bomlás ekkor már megállíthatatlan volt. A tömeges szökések és a csehszlovákok újbóli támadása miatt a hadsereg ellenállása lényegében megszűnt. Utoljára július 31-én a 2. vörös repülőszázad a Tisza hidak ellen hajtott végre bombázást,³⁶ majd ettől kezdve a repülők a Dunántúlra húzódtak vissza. Augusztus 1-én a Forradalmi Kormányzótanács lemondott, a Tanácsköztársaság ezzel véget ért.

PIANTOVSKY ISTVÁN VISSZAEMLEKEZÉSE AZ 1918. NOVEMBER 16-I ILLEGÁLIS RÖPLAPSZÓRÁSRÓL³⁷

Piantovszky István 1896-ban született Budapesten. 1914 októberében sorozták be, novemberben Fischamendben kezdte meg a pilótaképzést, amit Szegeden folytatott. 1915-től az olasz fronton altisztként szolgált a 21. és az 57. repülőszázadoknál,³⁸ de időközben megfordult Mostaron és Bécsújhelyen is, végül Lugosra irányították a helyi pilótakiképző pótszázadhoz. Itt érte a háború vége, ahonnan a románok bevonulásával egy Brandenburg típusú felderítővel Rákosra repült. Az önálló légierőben a Rákoson települt 8. repülőosztálynál propagandarepüléseket hajtott végre, egy alkalommal pedig egy illegális kommunista személyt juttatott el román területre.³⁹ Tevékenysége elismerésül maga Károlyi Mihály is kitüntette.

Március 28-án Szőke Pál megfigyelővel voltak bevetésen, amikor röplapszórás közben Románia felett találatot kaptak, ami komolyan megsebesítette. Súlyos vér-

³⁴ Pollmann 350–351.

³⁵ Czírók 2011. 360.

³⁶ Csizmarik 386.

³⁷ Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Hangszalag- és kazettagyűjtemény, 22/1967.

³⁸ Sziij–Ravasz 100, 540.

³⁹ MMKM, Hangszalag- és kazettagyűjtemény, 22/1967.

vesztesége és szemsérülése ellenére sikerült Nyíregyházán letennie gépet. Felépülése után folytatta a repüléseket az északi fronton immár a 3. vörös repülőszázadnál,⁴⁰ ahol kezdetben felderítéseket végzett, majd a földi célok támadásából is kivette a részét, miután egy Fokker vadásziprepülőgépre került.⁴¹ A következőkben a Közlekedési Múzeumban 1967. június 19-én rögzített interjúból az 1918. november 16-i akcióra vonatkozó részleteket közlöm.⁴²

„A következő napokban bementem Budapestre és a Rákóczi úton végig menve találkoztam tüntetőkkel, én hozzájuk csatlakoztam, egy darabig mentem, a tüntetők közül két férfi – amikor megszólított engem nekem nagyon gyanús volt, azt hittem ezek detektívek, mert akkoriban Ditz [sic! helyesen Dietz Károly – T. B.] volt rendőrfőkapitánynak a detektívjei jártak mindenfelé, főleg az ilyen tüntetések alkalmával mindenütt. És azt mondták nekem: »Mondjam, mit tüntetnek ezek, nem volt ezeknek még elég? Hát magának se volt még elég a háborúból?«

– Én a repülők egyenruhájában voltam és nagyon mérges lettem és azt mondtam nekik: »Nézze, ezek tényleg hülyeséget csinálnak, mert az volna az okos, ha elmenének a Parlament elé és ott kidobnák az ott ülő urakat.« Erre az egyik megfogta a karomat és azt mondta: »Legyen szíves egy pár lépést velünk arrébb jönni.« Arrébb mentünk, akkor benyúlt a zsebibe, kivett egy olyan sárga kartonlapot amelyiken az állt, hogy ha jól emlékszem Szilágyi... nem tudom milyen volt a másik neve... a katonatanács megbízottja. Fölkértek, hogy menjünk végig a Rákóczi úton, de a Rákóczi út után a körúton [haladtunk] és betértünk egy kávéházba, közben az úton persze beszélgettünk. Azt mondták, hogy nekik pont egy ilyen repülőre volna szükségük, aki így gondolkodik. Ott a kávéházban megbeszéltük a teendőket, hogy mi is lenne ennek a pilótának, vagyis az én teendőm és fölkértek, hogy jöjjenek délután 4 órára ugyanebbe a kávéházba.

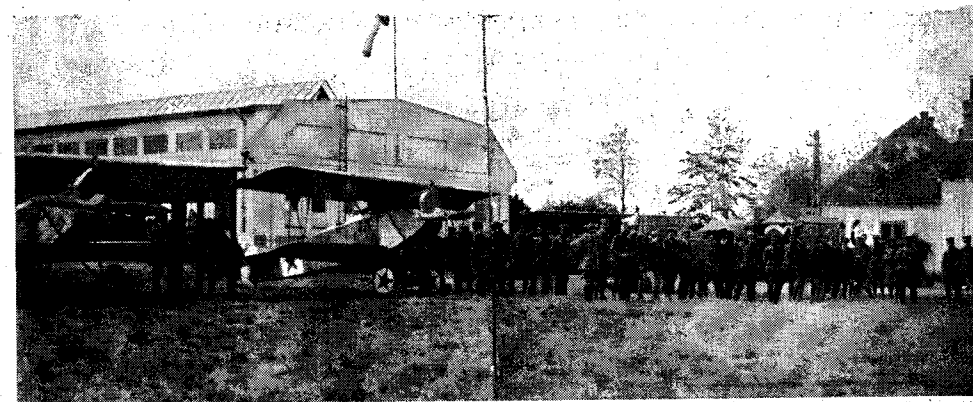
Délután 4 órakor ott vártam, amikor megjelentek hárman, egy kicsit félszegen menő fiatal emberrel, egész fiatal volt, olyan majdnem, mint én és bemutatkozott, hogy Korvin Ottó. Hát én megmondom őszintén én akkor nem ismertem még se a Korvin elvtársat se a többi elvtársakat és hát elbeszélgettünk. Akkor mondták, hogy önekik arra lenne szükségük, hogy ilyen illegális röpcédulákat kéne eljuttatni az általuk megjelölt helyekre. Én erre hajlandó voltam, megkérdezték, hogy hol lakom, én azt mondtam Rákoskeresztúron egy hegyen és található vagyok reggel 8 óráig este 8 órától, ez az a biztos, amikor megtalálják.

[November] 15-én reggel, körülbelül negyed 8-kor megjelent két elvtárs. Az egyikük az, akivel a kávéházban már beszélgettem és azt mondta: »Na barátom, elérkezett az

⁴⁰ Andor nevű öccse szintén ennél a századnál szolgált, mint fényképész (Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Feljegyzések és levelek gyűjteménye, 23. – A magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztossága repülési dokumentumai, kimutatás a 3-ik repülőszázad beosztott személyzetéről).

⁴¹ MMKM, KEZ 553.

⁴² A beszélgetésen részt vett Klemens Béla is, aki akkor a mátyásföldi repülőgépgyár revizora és gyári munkástanács tagja volt. Az ő hozzászólásait nem tartalmazza a kivonat.

A 8. vörös vadászs századának Fokker D.VII és Berg típusú gépei Mátyásföldön.
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti fényképek gyűjteménye, 11981

alkalom hát.« Holnap reggel 8 órára jöjjen be a mátyásföldi repülőtérre, megkérdezték tudom-e hol kell. Megmondtam, igen. És ott fogunk majd találni egy gépet, amivel hát repülni kell a Parlament elé, ahol egy nagyobb tüntetés, fölvonulás lesz. Ez így is történt, másnap reggel elindultam, azonban nekem vasúton kellett bejutnom Budapestig, Budapestről HÉV-vel kellett kimennem Mátyásföldre és Mátyásföldre kiérkezve tájékozatlan voltam, nem tudtam, hogy melyik úton kell menni.

Nem a főúton, hanem egy mellékúton mentem a repülőtér felé. Először is nem akartam föltűnést csinálni, hogy ott a főkapun bemenjek, hát keresgéltem, hogy hol lehet bemenni. Végre megtaláltam egy kis téglapály mellett, ahol be lehet menni a hangárok mellett, bementem. Ott láttam, hogy itten két gép ki van tolvá és áll egy csoportba három ember, én oda tartottam hozzájuk. Én ott láttam az egyiket, akivel én beszélgettem és ezek azzal fogadtak, hogy kedves barátom hát elkésett. Hát én mondtam, hogy úgy látom, hogy még minden itt van, hát nem készttem el, de azonkívül azért késtem és azért nem érkeztem meg kilenc órára, mert bolyonganom kellett mire idetaláltam. Utána láttam ott egy elvtársat, akit hát később megismertem, Klemens [Béla] elvtárs, aki bemutatott engem egy repülőnek, aki engem kísélni fog. Ott néztük, hogy minél hamarabb bekerüljünk a gépbe, mivel azt mondták, hogy elkésettünk és utána megmondtam ennek a repülőnek, hogy majd ha odaérünk a célpont fölé, ahol ezeket a röpcédulákat le kell szórni, akkor egy kis köteget dobjon ki, hogy meg tudjam állapítani a szélirányt, hogy honnan is fogjuk ezt a röpcédulát leszórni. Hát a Parlament fölé érve láttam a röpcédulák ledobása után, hogy a szél a Margit híd felől fúj. Megfelelő helyen csináltam vagy hat- vagy hét kört s megfelelő helyen ledobtuk a cédulákat. Ez nagyon jól a tömeg közé esett. Egy hatalmas tömeget láttunk a Parlament előtt összegyűlve, nemcsak a Parlament előtt, hanem a hozzá torkolló utcákban is nagy tömegek voltak már akkor. Viszont a többi utcából állandóan vonultak föl még ehhez a gyűléshez. [...]

A röpiratszórás után, mivel tudtuk azt, hogy ez egy illegális cselekmény, tehát félünk attól, hogy esetleg fognak nyomozni utána, hogy ki hajtotta végre, vagyis kik hajtották végre. Ezért elterelőrepülést végeztünk, elmentünk Albertfalva felé gondolva azt, hogy majd ott fogják keresni azt a pilótát és egyáltalán a repülőgép indítóit. Albertfalván visszarepültem Kőbánya felé Kispesten keresztül Cinkotán jöttem be a mátyásföldi repülőtérre. Mátyásföldön leszállva odagurultam a hangár elé, ahol hát többen álltak és én azt néztem főleg, hogy minél hamarabb eltűnjek. Mert éltem volna a gyanúperrel, hogy esetleg ennek következményei⁴³ fognak lenni.”

HORVÁTH MIHÁLY VISSZAEMLEKEZÉSE AZ 1919. MÁJUS 1-ÉN VÉGZETT BUDAPEST FELETTI REPÜLÉSÉRŐL⁴⁴

1919. május 1-e volt az első kommunista, vagy ahogy akkor nevezték, „vörös” május elseje. A Forradalmi Kormányzótanácsnak tehát fontos volt a nemzetközi munkásmozgalom nagy napját a lehető legnagyobb módon megünnepelni, még ha az április közepétől indult román, majd csehszlovák támadások következtében szorult helyzetben volt a Tanácsköztársaság. A vörös dekoráción kívül emlékezetes elem volt a budapesti repülőszázadok néhány pilótájának repülése is. A Vérmező felett ék alakzatban jelent meg a Keisz Géza, Udvardy Nándor, Risztics János, Ujváry László, Fehér István, Kasza Sándor, Takács Nándor pilóták alkotta kötelék, amely néhány forduló után szétvált és egyenként különböző városrészek fölött repültek bemutatókat. Ezek után Kaszala Károly a Margit-sziget fölött mutatott be egy látványos repülést, később pedig Lányi Antal lelkesítette repülésével a felvonulókat.⁴⁵ Horváth Mihály pilótának és Gara Imre megfigyelőnek jutott az a feladat, hogy egy Brandenburg felderítőgéppel légi felvételeket készítsenek a felvonulókról, az ünneplő városról.

Horváth Mihály 1897-ben született Budapesten. Szakmáját tekintve lakatos és központifűtés-szerelő volt, de később elvégzett egy színészkolát is.⁴⁶ 1915-ben sorozták be, és a Graz melletti thalerhofi pilótaiskolában kapott kiképzést. 1916-ban Szombathelyen, majd 1917-ben a Szarajevó melletti Rajlovácon ugyancsak kiképzőalakulatnál szolgált. A háborúban az olasz fronton altiszti rendfokozattal harcolt a 48. repülőszázad kötelékében, eredményességét egy felderítő bevetés során lelőtt

⁴³ Valóban felderítették az esetet, azonban az ügy a Katonai Tanácshoz került, amelynek tagja volt a Kommunista Párt egyik alapítója, Mosolygó Antal is, így sikerült elsimítani (MMKM Hangszalag- és kazettagyűjtemény 22/1967).

⁴⁴ Horváth Mihály pilóta aviatikai visszaemlékezései, 1959. MMKM, KEZ 154.

⁴⁵ Aviatika 1919. május 10. 92.

⁴⁶ Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon. Harmadik, kiegészítő kötet A-Z. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 322.

Horváth Mihály és Gara Imre felvétele 1919. május 1-én a Vérmezőről.
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti fényképek gyűjteménye, 12120

olasz SPAD típusú gép igazolta.⁴⁷ A Tanácsköztársaság idején a 3. vörös repülőszázadnál repült, ahol a felderítések mellett többször hajtott végre sikeres alacsonytámadásokat. Az alábbiakban a május 1-i repülése olvasható.

„Negyvennégy év múltott el felettünk, hogy az első szabad vörös május elsejére viszszagondolok; azon ragyogó szép verőfényes reggeli napra, amelyre akkor ébredt a Főváros népe, a dolgozók tömege, kik kivonultak az utcára, hogy megünnepeljék az első nagy szabadság ünnepét: az első szabad vörös május elsejét.

Budapest munkássága nagy lelkesedéssel igyekezett ki a Vérmezőre, ahol a népbiztosok tartottak nagygyűlési szónoklatokat, amelyek napokkal előtte meg lettek hirdetve. A Rákosi repülőtér[en], mely a kezdeti repülés bölcsője volt, örömtől duzzadó hangulat volt és fel volt díszítve. Itt állomásozott a volt 8-as [repülőosztály], később a 3-as vörös repülőszázad. Ennek a repülőszázadnak voltam én is a beosztott tábori pilótája.

Századunk repülőtere közvetlen a lóverseny mellett volt, ahol a mai víztorony áll, a Fehér út mellett húzódó betonkerítés mögött. Ott álltak a sátorhangárok, szolgálati épületek. Repülőgépeink már ki voltak tolvá, ott sütkéreztek a májusi reggeli napsü-

⁴⁷ Gögh–Monostori 212.

tésben, vászontestükön cikázva játszott a csillogó napsugár, amint indulásra készen a starton állottak.

Előző este a Vörös Hadsereg Vezérkarától parancsot kapott századunk, hogy az első szabad vörös május 1-i ünnepségek alkalmával a Főváros több pontjáról légi felvételeket készítsünk az ünnepi nagygyűlésről is dokumentumként az utókor számára. – Századparancsnokunk engem, a sorok íróját osztott be, hogy én legyek a légi fényképezést végző repülőgép pilótája. Május reggelének ünnepén örömtől duzzadó kebellem mentem ki a repülőterre és boldog voltam, hogy ezt a megbízást én kaptam.

Míg a megfigyelőmmel [Gara Imrével] megbeszéltem a repülés tervét, hogy a város mely részein fogunk felvételeket készíteni, milyen magasságban fogunk repülni; addig a szerelő személyzet átvizsgálta a repülőgépet és motorpróbát tartottak.

Az idő nagyon kedvezett a fényképezéshez. Mint már említettem, ragyogó napsütés volt, s ennek nagyon örültünk. Megállapodtunk, hogy kb. nyolc helyen fogunk fényképezni és lehetőleg 20-50 méter magasságból. Megfigyelőm figyelmeztetett, hogy ne bravúroskodjak a repülőgéppel, mert a szárnyfőtartórész vasalva van. Én tréfára fogtam a dolgot: »Ha eddig kibírta az öreg cimbor, most is ki fogja bírni, mondtam.« Közben magunkra öltöttük repülőruhánkat. A repülőgép szerelők jelentették, hogy a gépünk rendben van, a motor a rendes túraszámot megfutja. – Ezen feladat elvégzésére egy nagy Brandenburg felderítő repülőgéppel (225 HP MÁG – Daimler motor volt beépítve) indultunk el. A repülőgép utazósebessége 120-140 km/óra volt. Ezután mindketten ülésünkben lekötöttük magunkat, elhelyezve a fényképezőgépet, a kazettákat rögzítettük. Átnézve a műszereimet motorpróbát tartottam, majd kezemet felemelve engedélyt kértem az elstartolásra. Lelkes örömmel repültem e ragyogó májusi időben, megörökölni légi repülő felvételeken e nagy május 1-i ünnepséget.

A Lánchíd mellett alacsonyan átrepültem a Dunát. Sirályok csapata rebtent fel melletttem, éppen halászgattak a napsütötte csillámló Duna vizében. A Vár mellett a Vöröskereszt irányába repülve már messziről láttam a sok ezer egybegyűlt néptömeget. A szónoki emelvényen a népbiztosok beszéltek a néphez, a dolgozó munkástömeghez. Visszagondolva úgy tűnik fel előttem, mintha csak ma lenne. A Vöröskereszt felett már egészen alacsonyan repültünk (cca. 25-50 méter magasan). Váratlanul megérkeztünk, ami meglepte az ünneplő sereget és egyszerre mindenki a repülőgépünket figyelte, elbűvölve álltak, hogy ily alacsonyan repültünk, karlengetve üdvözöltek bennünket, voltak, kik örömeikben a kalapjukat hajigálták fel a magasba felénk.

Egy pár tiszteltkört repültem felettük, éles fordulatokkal bedöntve repülőgépet. Itt készítettük nagy gonddal az első légi felvételt; hiszen olyan örökbecsű pillanatról volt szó, mint az első szabad május 1-ről. Megfigyelőm, Gara Imre jelezte, hogy az exponálást elvégezte sikeresen és emelkedjem repülőgéppemmel, mehetünk át Pestre tovább fényképezni.

A Vár felett, majd a Dunát átsuhanva a volt Andrássy út [a visszaemlékezés íráskor Népköztársaság útja – T. B.] fölé repültem. Itt egészen a házak fölött készítettünk egy második felvételt, majd kissé feljebb emelkedve a harmadik felvételbe kezdtünk. Az

Hansa-Brandenburg C.I és Fokker C.I felderítőgépek.

Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti Fényképek gyűjteménye, 10811

út közepétől végig vettük [az Andrássy utat] a Millenniumi (sic!) oszlopot is bele véve panoráma-szerűleg (sic!) fényképeztünk, ez a felvétel is jól sikerült, könnyen felismerhetők a tárgyak és a vörös drapériával bevont Millenniumi emlékoszlop. A negyedik felvételt a Szépművészeti Múzeumról és a körülvevő térségről készítettük, amely abban az időben még fákkal, sétányszerűen volt kiképezve. Itt is több tisztelgő kört írtam le, merész fordulatokkal, hadd gyönyörködjenek a dolgozó nézők az akkori repülés művészetében. Ezután a Városligeti-tó és a Kioszk következett ötödik felvételnek. A hatodik felvétel a Vajdahunyad váráról készült, éles forduló közben, szinte rátapadva a várra repültünk, vezettem a gépet. A hetedik felvétel volt a városligeti mutatványosbódék, ahol szintén hatalmas tömeg kavargott. Az utolsó, nyolcadik felvételt az öreg Rákosi repülőteréről készítettük, ahol repülőszázadunk állomásozott.

A fényképezés után elvettem a motoromtól a teljes gázt és leszállásba kezdtem. Megfigyelőmmel boldogan szálltunk le, hiszen feladatunkat száz százaléig teljesítettük, a felvételek elkészültek. Begurulás után kiugrottunk a gépből és jóleső érzéssel siettünk jelentkezni a századparancsnokunknál. Szerencsés repülést hajtottunk végre, a motor nagyszerűen dolgozott. Meg is köszöntem a szerelő bajtársaknak, akik munkájukat kitűnően végezték el...

E repülés után serényen készülődtünk a következő napok harci feladataira."

HORVÁTH MIHÁLY VISSZAEMLEKEZÉSE

EGY FELDERÍTŐ BEVETÉSÉRŐL⁴⁸

Ahogy fentebb már szó volt róla, a 3. vörös repülőszázad a május 8-án előírtak alapján az Ipoly mentén Szécsényig végzett felderítést. Ezeket a század repülőgép-állományában lévő Hansa-Brandenburg B.I, illetve C.I és UFAG C.I típusú kétüléses gépekkel Rákosról felszállva hajtották végre.⁴⁹ A miskolci csata idején a Miskolc-Kassa, később a Lősonc-Feled vonalon és az Ipoly torkolata felett végeztek repüléseket. A felderítések során felfedezett ellenséges csapatmozgásokat, állásokat – azok helyzetét megadva – a megfigyelő jegyezte fel, és egy hüvelyben dobta le a parancsnokság vagy a közeli saját csapatok részére. Máskor a leszállás után tettek jelentést, ami alapján esetleg egy újabb repülőgépet a térségbe küldve igyekeztek támadást intézni. Amennyiben a megfigyelő fényképezőgéppel is rendelkezett, légi felvételek is készültek, amelyek kidolgozására szintén a leszállás után került sor az alakulat fotólaborjában. Azonban maguk a felderítők is fel voltak készítve támadásokhoz géppuskával és bombákkal, így azonnal meg tudták zavarni az ellenséges csapatokat, vagy meg tudták semmisíteni az állásokat és a járműveket.

Ezért is kérték a 3. hadosztályparancsnokságtól, hogy helyezték a fronthoz közelebb a századot, így júniusban előbb Pásztóra, majd Losoncra települt egy háromgépes különítmény, ahonnan még eredményesebben segíthették a gyalogság harcát. A különítmény tagja volt Horváth Mihály is. Legismertebb bevetése egy csehszlovák tűzérési eszközöket szállító tehervonat megtámadása volt, amit több szakirodalmi mű is megemlít. Az alábbi visszaemlékezésben egy ebédhez készülő csehszlovák csapat szétveréséről és egy losonci műrepülésről olvashatunk.

„Mikor 1919 május elején felélénkültek a harcok, Salgótarját, a bányászvárost is szerették volna elfoglalni az intervenciós csapatok, de Vörös Hadseregünk sikeresen feltartóztatta őket. A felvidéki harcokban mi, 3-as vörös repülőszázad repülői, erősen közreműködünk a sikeres harcokban.

Egyik ellenséges repülésem alkalmával, melyet számtalanszor végrehajtottuk pilóták, hogy gyalogságunknak támogatására legyünk – Salgótarjától északra végeztük a felderítést.

– Én az első világháborúban: gyalogsági rohamrepülő század kötelékébe tartoztam. Feladatunk volt, hogy az ellenséges rajvonalak [felett] egész alacsonyan kellett repülni és előbb gépfegyvertűzzel kellett az ellenséges gyalogságot támadni, majd a megfigyelő ülésben kézigránátok voltak elhelyezve és a megfigyelő dobálta le a kézigránátokat az ellenséges gyalogságra a rajvonalakon. – Így hát hozzá voltam szokva e

1919. június 12-én légi felderítés során készült kép Komáromról és környékéről. Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti fényképek gyűjteménye, 4468

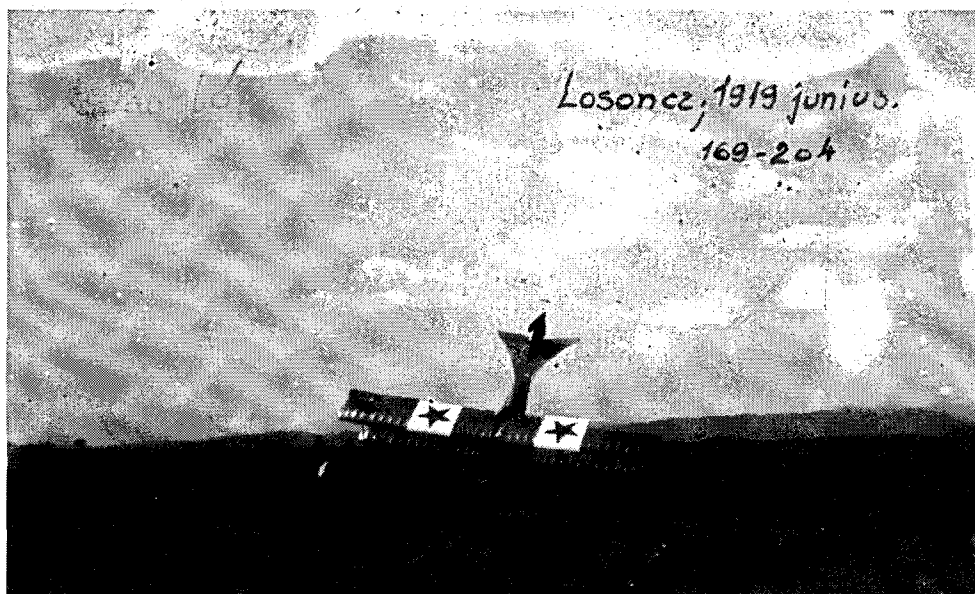
gyalogsági támadásokhoz; mely most nagyon jól jött a Tanácsköztársasági vörös harcok idején. Így működtem közre, mint tábori pilóta a felvidéki harcokban a gyalogságunk támadása közben, mert a repülő támadás óriási pánikot idéz elő az ellenséges állásokban.

Egyik felvidéki felderítésem alkalmával, már nem emlékszem a falu nevére, a határban intervenciós csapatok táborozását vettük észre. Rögtön lecsaptam rájuk a magasból, mint valami kőszáli sas. Nem kell, hogy ecseteljem azt a pánikot, amit gépfegyver tüzünk okozott. Felállított gépfegyvereiket nem tudták használni, mert szétspricceltem őket. Éppen ebédidő volt vagy lehetett, egy csomó kondéros lófogatú kocsiból osztották az ebédet, sorban állt az ellenséges legénység. Jó étvágyat köszönve szétzavartam őket és azt hiszem pár kondéros kocsit kilyukasztottam gépfegyvertűzzel. Nem rég érkezhettek a menázsival mert a lófogat még a kocsik előtt volt. A lovak közül ki élve maradt, örült futásnak eredtek, felfordítva a kondérokat. Képzelem, hogy átkoztak az intervenciósok, hogy aznap repülő ebédet kaptak.

Egyik alkalommal, már akkor Losonc elfoglalása után volt és a losonci repülőterrről repültünk felderítésre, támadásra – egy ilyen gyalogsági támadás alkalmával minket is jól meggépfegyvereztek vagy srappeltűzet (sic!), szilánkokat kaptunk, szerencsére ép bőrrel jöttünk haza. A város fölé érve gondoltam, csinálók a losonciaknak egy kis látványos repülést; – mert azért is, hogy Piantovszky (Deutsch) István tábori pilóta társammal egy losonci család[hoz], hol három kislány volt, bejártunk udvarolni, hát egy kis renomét csináltam magamnak. Elkezdtem éles fordulatokat, zuhanórepülést csinálni. Egy „UCI” típusú repülőgéppel repültünk megfigyelőmmel.

⁴⁸ MMKM, KEZ 154.

⁴⁹ Czirók Zoltán: Hadirepülők Rákoson (1918–1919). In A Magyar Repüléstörténeti Társaság évkönyve 2011. 33–48. 44–45.

Felborult Hansa-Brandenburg C.I Losoncon.

Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti fényképek gyűjteménye, 11332

Majd most jött a bravúrstikli, a katolikus templom két tornya között repültem át. Ezután gondoltam elég volt a látványos repülésből, a repülőtér felé vettem az irányt. A repülőtér fölé érve el akarom venni a gázt a motoromtól, visszahúszom a gázfogantyút teljesen, a motorom csak szalad teljes gázzal. Ebben a pillanatban megizzadtam a bőrruha alatt, jól néztem volna ki, ha látványos repülés közben kényszerleszállanom kell, és nem tudok manőverezni a repülőgéppel. Rögtön sejtettem, hogy kint a fronton ellőtték a gázfogantyúm rúdját. Most jött a nehezebbik része a leszállásnak, gáz nélkül kell leszállanom, ki kell kapcsolnom a motor gyújtását és teljesen leáll a motor. Losoncon ez a segédrepülőtér kicsi volt és most jól ki kellett számítani a leszállást álló motorral, mert ha hosszára jövök ki a leszállással és nem a repülőtérre érek földet, akkor összetöröm a repülőgépet. Gondoltam magamban, jól nézek ki; előbb látványos repülést csinállok Losonc felett, most meg ha összetöröm a gépet... Na, Miska, most szedd össze magad! Elkezdtem körözni a repülőtér fölött, jó szemmértékkel az utolsó kör után szerencsésen lelandoltam. A repülőtér személyzete el volt csodálkozva, miért landoltam leállított motorral. Rögtön jelentettem századparancsnokomnak, hogy valószínűleg harc közben ellőtték a gázfogantyú rúdját. A szerelők rögtön átvizsgálták a repülőgépet és számos lövést találtak, sérülést a repülőgépen. A motor takarólemezt hogy levették, tényleg észlelték, hogy a fogantyúrúd el lett löve. Szerencsém volt, »repülő szerencsém«...

PIANTOVSKY ISTVÁN VISSZAEMLEKEZÉSÉNEK RÉSZLETEI A HARCÍ BEVETÉSEIRŐL⁵⁰

„Június elsején egy D.3. típusú Fokker vadászgépet⁵¹ kaptam, ettől kezdve feladatom volt a vezérkar által megjelölt kisebb területek gyors felderítése, ellenséges csapatmozdulatok zavarása és az ellenséges repülőgépek berepülésének elhárítása. Az utóbbival csak egyszer találkoztam Zólyom felett, de mielőtt elértem volna észrevett és oly gyorsan távozott, hogy képtelen voltam utolérni. A nagyobb területek felderítése Horváth Mihály és megfigyelője feladata volt. Június 5-én Horváthék jelentették, hogy Nyitrától délre csapatfelvonulásokat láttak, ezek közül többet megtámadtak. Horváth gépén több puskagolyó találat volt. Vadászgépemmel azonnal elindultam a megjelölt terület fölé, ahol kisebb csapatmozgásokon kívül Nyitra és Verebely között lovak által vontatott tüzéreg haladt a front felé. Megtámadtam és annak következményeképpen a vontató lovak az ágyúkat és a löszerkocsikat elragadták és többet az útszéli árokba borítottak. Rövid idő múlva az ágyúk és a löszerkocsik egy pár dőglött lovon kívül lovak nélkül heverték szanaszétjél.

Június 15-én Aranyosmarót irányból Léva felé haladó vasúti sín mellett libasorban meneteltek cseh katonák Léva felé, valószínűleg abban a tévhitben voltak, hogy felülről nem látni őket, de hamar észrevették, hogy tévednek, mert gépfegyvereim golyói nagy pánikot idéztek elő soraikban, valószínű, hogy többen megsebesültek. [...]

Június 12-én Besztercebánya irányából a front felé hadiszerezvényt szállító teher-

Piantovszky István öccse, Deutsch Andor, a rákosi század fényképésze.

Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti fényképek gyűjteménye, 12549

⁵⁰ MMKM, KEZ 553⁵¹ Ezzel a típussal nem rendelkezett az egykori osztrák-magyar légierő, így valószínű, hogy a Fokker D.VII. változatot kaphatta meg, amely más vörös századnál is megtalálható volt.

vonatot vettem észre és támadtam meg. A legnagyobb hatást a mozdonynak vezető és fűtő által elfoglalt részére leadott golyóim okozták. A vonatot leállították a szerelvényt kísérő katonákkal együtt leugráltak és a vonat mentén elterülő bokros erdőben kerestek fedezéket és onnan lövöldöztek gépemre. A vonat három vagonjában vas hordókban benzint vagy olajat szállítottak, ezek nagy része gépfegyvereim golyóitól kilyukadtak és tartalmuk kifolyt, sajnos gépfegyvereimben gyújtófoszforos töltény nem volt.

Július 16-án [június 16-án]⁵² Nyustya melletti község szélén négy teherautó és egy személyautó állt, amelyek körül cseh katonák tevékenykedtek. Amire odaértem a katonák elbújtak a környező házakba és onnan lövöldöztek gépemre. Mivel gépfegyvereimben minden ötödik töltény gyújtó volt, így a hetedik közlől leadott széria után lángra lobbant a golyóim által eltalált üzemanyag tartályokból kifolyt benzin. Egy darabig a helyszínen maradtam, mert a cseh katonák el akarták távolítani az autókat egymás közeléből, de gépfegyvereimmel ezt megakadályoztam és így az autók leégtek.”

ÖSSZEGZÉS

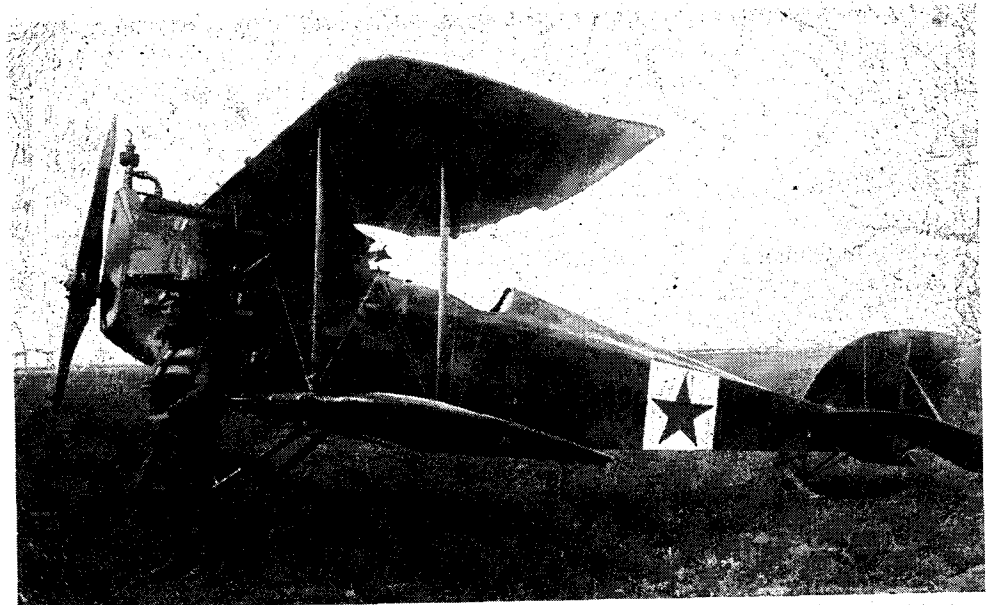
A visszaemlékezéseken keresztül jól látható, hogy egy tapasztalt, harcedzett személyzet kezében a kevésbé modern hadieszköz is hatékony fegyver tud lenni. A világháborúban kimerült gazdasági háttér mellett, az antantcsapatok szorongatásában is néhány tucat repülőgép fenntartásával képesek voltak életben tartani a katonai repülést. Sőt, eredményesek tudtak lenni a harcok során. A nagy háborúban összekovácsolódott pilóták talán a legmegbízhatóbbnak bizonyultak a Vörös Hadsereg állományán belül, ahol erős volt a fegyelmetlenség.

A Tanácsköztársaság bukása után szomorú korszak köszöntött a magyar repülésre. A Dunántúlra menekült egységek – a győri, kecskeméti és a mátyásföldi századok – Szombathelyre repültek át, ahol lényegében feloszlottak. Hamarosan nem is maradt mivel repülni, miután a románok 302 vagon repülőanyagot vittek ki az országból 1919. november 21-ig.⁵³ A román kifosztást többnyire javításra szoruló vagy roncs gépek kerültek el, illetve az említett Szombathelyre repült századok repülőgépei. Ezenkívül meg kell említeni a Tanácsköztársaság idején Szegeden létrehozott Nemzeti Hadsereg repülőcsapatát, amely szintén a Dunántúlra húzódott. Ahogy az első világháború végén, úgy egy évvel később újra ezekből a megmenekített eszközökből kellett új légierőt teremteni.

A személyi állomány tekintetében azonban már más volt a helyzet. A Nemzeti Hadsereg személyzetének alapját a Vörös Hadsereg repülőcsapataitól átszökött személyzet alkotta. A Hadügyminisztérium 1919. augusztus 11-én elrendelte a visz-

⁵² Piantovszky itt valószínűleg rossz dátumra emlékezett, mivel július 16-án már érvényben volt a fegyverszünet, a Vörös Hadsereget visszavonták a demarkációs vonalra.

⁵³ Czírók 2009. 629.

A vörös repülőcsapatok egyik Aviatik D.I típusú vadászgépe.
Forrás: Erky-Nagy Tibor/FORTEPAN – 18992

szamaradt repülők „forradalmi” tevékenységének vizsgálatát. Az igazoló bizottság számára az számított megbízható személynek, aki a Tanácsköztársaság alatt politikai akcióban nem vett részt, illetve nem töltött be politikai funkciót.⁵⁴ Akik ezeknek nem feleltek meg, azokat leszerelték, kényszernyugdíjazták, néhányan közülük később a polgári repülés területén tűntek föl, de néhányan végleg elhagyták e pályát.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

- Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kéziratgyűjtemény, 154 – Horváth Mihály pilóta aviatikai visszaemlékezései
- Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kéziratgyűjtemény, 303 – Troján Gyula visszaemlékezései repülőtevékenységére
- Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kéziratgyűjtemény, 553 – Piantovszky István tábori pilóta visszaemlékezései

⁵⁴ Gógh–Monostori 288.

Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Hangszalag- és kazettagyűjtemény, 22/1967 – Piantovszky István visszaemlékezései
 Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Feljegyzések és levelek gyűjteménye, 23. – A magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztossága repülési dokumentumai

Sajtóforrások

Aviatika 1919. február 28.
Aviatika 1919. április 25.
Aviatika 1919. május 10.
Aviatika 1919. június 10.
Aviatika 1919. július 10.
Az Aëro 1918. november 10.
Az Aëro 1919. január 10.

Monográfiák, tanulmányok, szakcikk

Czirók Zoltán: A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 2009/3. 603–634
 Czirók Zoltán: Az első légi háború Magyarországon felett – 1919. *Hadtörténelmi Közlemények* 2011/2. 335–364
 Czirók Zoltán: Hadirepülők Rákoson (1918–1919). In *A Magyar Repüléstörténeti Társaság évkönyve* 2011. 33–48
 Csanádi Norbert – Nagyvárad Sándor – Winkler László: *A magyar repülés története*. Műszaki Kiadó, Budapest, 1977.
 Csizmarik Irén: A Magyar Tanácsköztársaság légierije. *Hadtörténelmi Közlemények* 1969/2. 350–387.
 Csonkaréti Károly: *A császári és királyi légierő*. Hajja & Fiai, Debrecen, 2008.
 Gőgh Gábor – Monostori Péter: *A Magyar Királyi Légierő képes krónikája 1890–1945*. Militaria Hungarica, Budapest, 2017.
 Szijj Jolán – Ravasz István (szerk.): *Magyarország az első világháborúban – Lexikon A–Zs*. Petit Real kiadó, Budapest, 2000.
 Nagyvárad Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986.
 Pollmann Ferenc: A forradalmak kora. In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország Hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Zrínyi, Budapest, 2015. 339–352.

DIPLOMÁCIAI KRÍZISEK

Miklós Dániel

NYILASOK PRÁGÁBAN

BEVEZETŐ

Jelen írásomban fő kutatási témám egyik mellékágát dolgoztam fel, mivel kutatásaim során meglehetősen érdekes iratokra bukkantam különböző levéltárakban, amelyekből ha egy nagyívű eseménysort nem is, de a magyar történelem egy fordulatokban bővelkedő apró mozzanatát be lehet mutatni. A második világháború végének magyar vonatkozású eseményeit ugyan nem lehet a néhol hiányos iratanyag miatt a rankei módon rekonstruálni,¹ azonban több történésről sok esetben részletes forrásanyag maradt fenn, ami a következő oldalak kulcseseményeinek hátterére, a szereplők motivációira is rámutat. Igaz, több esetben utólagos jegyzőkönyvekből, valómásokból és jelentésekből rajzolódik ki a prágai magyar királyi főkonzulátus utolsó hónapjainak története, amely az egyéni motivációkat esetlegesen már más színben tüntetheti fel.

Kontextusba helyezem a történeteket, kitérek a „prágai nyilas hatalomátvétel” előtti és utáni eseményekre is. A háború végeztével a csehszlovákiai magyar diplomáciai misszió újjászervezése a szűkös anyagi keretek miatt sem ment zökkenőmentesen. Ez főként amiatt okozott további gondot, mivel a csehszlovák kormánynak határozott tervei voltak a magyar kisebbséggel, ezért minél előbb hathatósan kellett képviselni a magyarság és Magyarország érdekeit. A fő nehézségek ellenére Magyarország azonban már 1945 őszén követet küldött Prágába, akit az ottani politikai vezetés elfogadott. A dolgozat második része ezt a szintén pár hónapos korszakot kívánja vázlatosan bemutatni a prágai magyar külügyi szolgálat szemszögéből.

A NYILAS KÜLPOLITIKA A CSEHEKRŐL

A Nyilaskeresztes Párt vezetője, Szálasi Ferenc még hatalomra jutása előtt úgy vélte: „Csonka Magyarország számára Csehszlovákia a politikai és gazdasági szempontból fontos országok közé tartozott.” Így Csehszlovákia Szálasi elgondolásában a többi szomszéd, valamint Németországgal és Olaszországgal együtt alkotott egy csoportot.

¹ Utalás Leopold von Ranke híres mondatára: „wie es eigentlich gewesen” (ahogy valójában történt).

tot.² Nem valószínűsíthető ugyanakkor, hogy a csehek miatt tartotta fontos országnak Csehszlovákiát: erre utal, hogy Szálasi a Hungária Egyesült Földekről szóló elgondolásában létező külön nemzetiségi területek közül az egyik lett volna Tótföld, a mai Északnyugat-Szlovákia, miközben az ország többi része közvetlen magyar irányítás alá került volna elképzelése alapján.³ Hogy a Morva folyón túli terület sorsa mi lett volna, arra Szálasi nem tért ki: feltételezhető, hogy Csehországot ő is a német állam részeként képzelte el a jövőben.

1938–1940 között írt börtönaplója alapján a pártvezér nem volt jó véleményen Csehszlovákiáról: „Egy ország, amely papiros szerződések alapján jön létre, annyit ér amennyit a papiros, amelyen alapították. Legklasszikusabb példája ennek a törvénynek – mert törvény – Csehszlovákia állam volt, de egyik benne élő népnek sem Hazája. Papiros hozta létre és a vér vert[e] szét, állam volt és nem tudott Hazává, Honná lenni.”⁴ Naplójának más részében az állam felbomlását egy furcsa, sportnyelven leírt eseménytörténetben vázolja, ahol a szövetségesek vesztes csapatának Edvard Beneš a nyilatkozó csapatkapitánya.⁵ Az államalkotó nemzeteket azonban – a politikai vezetés többségét alkotó cseheket – nem tartotta ellenséges népnek, sőt úgy vélte, hogy számukra sem volt „haza” Csehszlovákia. Erre konkrétan utalt is a naplójában, amikor arról írt, hogy Lengyelországot és „Cseh-Morvaországot” Hitler a „szabadkőműves-zsidó kormánytól” és annak eszközétől, a hadseregtől megtisztította.⁶

A Nyilaskeresztes Párt külpolitikai irányvonalát is Szálasi Ferenc határozta meg – erről vallott a Népbíróság előtt Kemény Gábor, korábbi külügyminiszter⁷, akinek még a hatalomátvétel előtt afféle külügyi referensként az volt a dolga, hogy elterjeszse a szervezet tagjai között a pártvezető elképzeléseit, emellett a „velünk szövetséges hatalmak követségeivel és a jelen lévő német hatalommal” kellett kapcsolatot tartania.⁸ A tárcavezető azonban nem rendelkezett semmilyen diplomáciai tapasztalattal. Ennek egyik oka kora volt: harmincnégy évével ő volt a nyilas kormány legfiatalabb tagja.⁹

² Paksa Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013. 24.

³ Paksa 32.

⁴ Csiffáry Tamás (szerk.): *Szálasi börtönaplója 1938–1940*. Budapest Főváros Levéltára – Filum, Budapest, 1997. 146. (A továbbiakban: Börtönapló.)

⁵ Börtönapló 224–226.

⁶ Uo.

⁷ Kemény Gábor (1910–1946) jogász, politikus, a Szálasi-kormány külügyminisztere. A háború végén amerikai fogságba esett; 1945. október 3-án kiadták Magyarországnak. A háborús főbűnösök perében halálra ítélték, és 1946. március 19-én kivégezték. Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07680.htm> (2018. szeptember 20.)

⁸ Karsai Elek – Karsai László: *A Szálasi per*. Reform, Budapest, 1988. 197.

⁹ Paksa 302.

A nyilasok a második világháborút Németország oldalán a végső győzelemig kívánták folytatni.
Forrás: Lissák Tivadar/ForTEpan – 72890

Szálasi a külügyek kapcsán nagy általánosságban valamiféle integratív modellt képzelt el. A jövőben a nagyterek érintkeznek egymással; az európai térség berlini központja a kontinens országaival egyetértésben alakítaná ki a saját irányvonalát. Az úgynevezett „Európatörzs” vezetője Hitler, az ő helyettese Mussolini lett volna Szálasi elképzelése szerint.¹⁰ Az ilyen jellegű külpolitikához Szálasi Kemény Gábort tartotta alkalmasnak, aki úgy vélte 1946-ban a bíróság előtt, hogy egy szuverén ország külügyminisztere lesz a nyilas kabinetben,¹¹ továbbá a háborút a „mi szövetségünk” fogja megnyerni.¹²

¹⁰ Ungváry Krisztián: „Nagypéntek nélkül nincs feltámadás”, *Szálasi Ferenc külpolitikai elképzelései* http://www.rev.hu/ords/?p=600:2:::P2_PAGE_URI:tanulmányok/1945elott/szalasi (2018. szeptember 5.)

¹¹ Paksa 242.

¹² Paksa 243.

A NYILAS DIPLOMÁCIAI TESTÜLET PRÁGÁBAN

1944. október 15. után számos változás állt be a magyar diplomáciában; több magyar követ mondott le tisztségéről – tiltakozva a nyilasok hatalomra kerülése ellen –, miközben az új kormányt alig ismerték el külföldi hatalmak. Halogató magatartású volt ugyanakkor Spanyolország, ahol 1941 és 1944 márciusa között Ambró Ferenc működött követként Madridban, azonban Magyarország német megszállása ellen tiltakozva lemondott tisztségéről. Az ő helyére azonban nem fogadtak senkit, mivel Franco Spanyolországa nem ismerte el a megszállás utáni Sztójay-kormányt. A spanyol fővárosban Hollán Sándor ügyvivő maradt, aki az újabb nagy fordulatig, a nyilas hatalomátvételig vezette a diplomáciai missziót, majd ő is lemondott tiltakozásképpen, ahogyan azt elődje is tette.¹³

A Franco-féle Spanyolország azonban nyilas kormányt sem ismerte el,¹⁴ noha konzult is ajánlottak egy korábbi katonatiszt, Gyertyánffy Kornél személyében, aki csak 1944 őszén került át a Külügyminisztérium állományába.¹⁵ A hiányos nyilas anyagból nem derül ki, hogy a spanyol fél válasza mi lehetett, viszont az események további folyamatából következtetni lehet, hogy Gyertyánffyt végül Madrid helyett Prágába küldték, hogy főkonzulként képviselje a nyilas kormányzat érdekeit.

Az 1940-ben kinevezett prágai főkonzul, Spányi Mario még mindig az állomáshelyén tartózkodott, noha személye terhes volt a Magyarországon berendezkedő, megszálló németek számára, akik 1944. március 19. után el kívánták mozdítani Prágából,¹⁶ de a protektorátusi német vezetők számára is nem kívánatos személy volt már ekkor. A nyilas hatalomátvételt követően, 1944 novemberében a prágai Gestapo éléről Budapestre irányított Hans-Ulrich Geschke arról ismertette levélben Edmund Veesenmayer teljhatalmú magyarországi megbízott tájékoztatása nyomán Karl-Hermann Frank protektorátusi államminisztert, hogy amint lehet, egy nyilassal fogják Spányit felváltani.¹⁷

A Horthy hívének és németellenesnek ismert Spányiban kételyek merültek fel, hogy letegye-e a nyilas kormányzatra a hűségesküt.¹⁸ Ő már 1943-ban arról írt jelentéseket, hogy a Harmadik Birodalom összeomlása megkezdődött.¹⁹ November elején már azzal is fenyegették a főkonzulátus személyzetét, hogy aki nem teszi le az esküt, azt a Gestapo fogja elvinni.²⁰ A kényszer hatására ezért a prágai magyar főkonzulátus felesküdt a nyilasokra november 11-től kezdve. Ezt követően Spányi és beosztottjai maradtak a Protektorátus fővárosában, azonban ez a Budapestről időközben elmenekülő nyilasoknak még így sem tetszett.

Spányi tisztában volt azzal, hogy nem kívánatos személy, és a távozását kezdte előkészíteni. Betegszabadságot vett ki, amiről értesítette az Auswärtiges Amt²¹ prágai részlegét, valamint jövőbeli tartózkodási helyét is megadta: közölte, hogy a bajorországi Brannenburgba távozik, ahol Degenfeld grófnőnél lehet elérni. Megjegyzendő, hogy a megadott település nem messze található Weilheimtől, ahol Horthy Miklóst és családját internálták,²² ami érdekes adalék, mivel Spányiról még 1945 márciusában nyilatkozta azt Kelembéri-Takács Sándor konzulátusi sajtóelőadó, hogy a fogva tartott volt kormányzóval kapcsolatban kíván maradni.²³ Horthy és Spányi kapcsán a Protektorátus fővárosában azt pletykálták, hogy a főkonzul valójában a kormányzó eltitkolt fia,²⁴ így a két személy viszonylagos földrajzi közelségét ezzel is magyarázhatták, noha az internált kormányzó és családja szigorú őrizet alatt állt.

Spányi családja 1945 januárjában költözött el Prágából, miután a főkonzulnak sikerült elérnie az időközben már Szombathelyen, később Sopronban berendezkedő külügyi vezetésnél, hogy ne tekintse őt a kormányra felesküdt diplomátának. Maga Spányi azonban még február közepéig Dobřenský grófnál lakott a Protektorátus fővárosában, hogy családjának ingóságait összeszedje. A Franktól²⁵ való személyes búcsúja után cseh főnemesekkel találkozott, akiknek elmondta, hogy szerinte az államminiszter állhat az elmozdításának hátterében. Véleményét egy autótűzja alkalmával kifejtette utastársának, aki a németek informátora volt. A fő-

¹³ Anderle Ádám: Bevezetés. A magyar–spanyol diplomáciai kapcsolatok történetéhez. *Külügyi Szemle* 2010/3, 5–13. 7.

¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy Spanyolország nemcsak a nyilasokat nem ismerte el, hanem a második világháború után a már kommunista berendezkedésű Magyarországgal sem alakított ki diplomáciai kapcsolatot, miközben Madridban működött 1948–1969 között a Magyar Királyi Követség, Marosy Ferenc vezetésével, aki – kapcsolódva jelen írás témájához – a Cseh-Morva Protektorátusban szintén volt a prágai főkonzulátus vezetője, lásd bővebben, Anderle 8.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) K707 21985 szám-1944, Gyertyánffy Kornél bemutatása a spanyol fél számára, 1944. november 29.

¹⁶ Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat 1944-ben a német megszállástól október 15-ig. *Múltunk* 1999/4, 120–137. 124–125.

¹⁷ Národní archiv Německé státní ministerstvo (továbbiakban: NA NSM) Ka 746 110-5/35 63. írat, Geschke távirata Franknak, 1944. november 4.

¹⁸ NA NSM Ka 746 110-5/35 65., Frank levele Veesenmayernek, 1944. november 3.

¹⁹ NA NSM Ka 746 110-5/35 76., jelentés a magyar főkonzulátusról, 1943. augusztus 21.

²⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTTL) 3.1.9. V-84099 7094/1946 Kelembéri-Takács Sándor kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. április 13.

²¹ Külügyi Hivatal, német külügyi szerv, amely a Harmadik Birodalom alatt is intézte az ország külügyeit. A Cseh-Morva Protektorátusban a protektor mellett működött egy helyi részlege Prágában, mivel a terület nem intézhette önállóan külügyeit.

²² Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Buenos Aires, 1953. 302.

²³ NA NSM Ka 807 110-5/97 2., jelentés Kelembéry-Takács nézeteiről, 1945. április 10.

²⁴ NA NSM Ka 746 110-5/35 69. jelentés Franknak Spányiról, 1944. október 18.

²⁵ A szudétanémet származású Karl-Hermann Frank (1898–1945) kapcsán érdemes megjegyezni, hogy csak névrokona volt a Lengyel Főköormányzóságot vezető Hans Franknak. Karl-Hermann Frank ugyan sosem kapta meg az áhított protektori posztot, azonban a Protektorátusban ő volt a legmagasabb posztot elért szudétanémet mint államtitkár, majd államminiszter.

konzul Frankra gondolva konkrétan úgy fogalmazott: „ezek a lumpok miatt vesztettem el az állásomat.”²⁶

A diplomáciai misszió személyzete azonban Prágában maradt, és ahogy már fentebb említettem, Gyertyánffy Kornél került annak élére konzulként, aki egy alkonzult hozott magával Magyarországról – a semmilyen diplomáciai tapasztalattal nem rendelkező, huszonhárom éves Rigoni Ernőt. A franciául, németül, angolul és olaszul is beszélő Rigoni 1940-ben lépett be a Szálasi-féle Hungarista Pártba, mint ifjúsági tag, majd jogot hallgatott, valamint bejárta a külügyi, diplomáciai témájú órákra is. 1944 nyarán, mint tolmács teljesített szolgálatot a hadseregben, majd 1944. december 1-i hatállyal leszerelték, és átvették a külügy állományába.²⁷ Rigoni prágai kiküldetésének célja nehezen rekonstruálható. Mint alkonzult volt Gyertyánffy helyettese, azonban Kelembéri-Takács későbbi vallomása szerint pártmegbízotti minőségben is jelen volt a városban.²⁸

Rigoniról már a háború után a magyar állambiztonság későbbi Bácskai fedőnevű ügynöke így nyilatkozott az Ausztria amerikai megszállási zónájában eltöltött fogságukat felidézve: „nagyon jófejú, realisan gondolkozó, tisztán látó embernek ismertem meg, aki tudásával, intelligenciájával magasan felülmúlta nemcsak a vele egyidős (akkor kb. 24-25 éves lehetett), hanem az idősebb ismert nyilas vezetők többségét is.”²⁹ A nyilas múlttal rendelkező Rigoni később hazatért Magyarországra, ahol háború alatti tevékenysége miatt börtönbüntetéssel sújtották, majd annak letöltése után Franciaországba távozott, ahol később nem a nyilas, hanem az 1956-os magyar emigrációval ápolt kifejezetten jó kapcsolatot.³⁰

A nyilas vezetésű külképviseletre 1945 februárjában került Woracziczky Károly gróf, aki szintén alkonzulként kapott helyet a magyar misszióban. A német források németbarátként jellemzik Woracziczkyt,³¹ akiről Hory András, korábbi varsói követ szintén hasonlóan emlékszik meg memoárjában.³² A Pálffy Fidél Nemzeti Szocialista Pártjának tagjaként³³ is ismert Woracziczky szakmai tekintetből „minőségi” előrelépést jelentett, mivel igen tapasztalt diplomataként tartották számon. Az eredeti tervek Spányi mellé küldték volna felügyelőnek, azonban erre végül nem került sor.

A főkonzulátuson ellentét feszült Spányi távozása után a nyilasok és a „horthys-ták” között, amelyet a nyilas főkonzul kevés sikerrel tudott feloldani az intézkedé-

²⁶ NA NSM Ka 787 110-5/77 4.-4a., jelentés Franknak Spányiról, 1945. március 10.

²⁷ Rigoni részletes önéletrajzot adott magáról 1946-ban a Budapesti Ügyészségen, azonban az akkori helyzete miatt egyes pontjait az életrésznek fenntartásokkal kell kezelni.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-84099 15151/1946, Kelembéri-Takács Sándor komáromi kihallgatásának jegyzőkönyve, 1946. március 27.

²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14937/3A, Bácskai jelentése, 1968. december 16.

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14937/3A, Bácskai a nyugati emigrációról, 1968. december 16.

³¹ NA NSM Ka 765 110-5/55 49., jelentés Woracziczkyról, 1945. február 2.

³² Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest, 1987. 306.

³³ NA NSM Ka 765 110-5/55 50., Woracziczky előéletéről, 1944. december 26.

seivel. A nagyjából öt hónapos protektorátusi működése alatt Gyertyánffy Kornél és Rigoni Ernő gyakorlatilag semmilyen diplomáciai tevékenységet nem végzett: ennek oka volt az, hogy nem ismerték a Protektorátust, ezért megfelelő kapcsolatokat sem tudtak kialakítani a német, illetve a helyi cseh vezetőkkel. Erre példa, hogy Kelembéri-Takácsot Rigoni későbbi elmondása szerint csakis azért tartották meg a főkonzulátuson, mivel nélkülözhetetlen kapcsolatai voltak a csehekkel,³⁴ noha az irányukba tanúsított magatartását, működését azonban a nyilasok kifogásolták, és megfenyegették azzal, hogy elbocsátják státuszából.³⁵

A főkonzulátus új vezetőinek tevékenysége leginkább azzal telt, hogy politikailag lekáderezék beosztottjaikat: ennek lett egyik állandó alanya a már említett Kelembéri-Takács, akivel több összetűzése volt a nyilasoknak, de ellehetetleníteni teljesen nem tudták. A főkonzulátus egyik megbízható munkatársát, Nemeshegyi Oszkárt ellenben zsidó származása miatt státuszától is megfosztották, azonban továbbra is Prágában maradt. Származása mellett Nemeshegyi elbocsátásának más oka is lehetett: a háború után Szegedy-Maszácz Aladár, későbbi washingtoni követ úgy emlékezett, hogy Nemeshegyi szimpatizált a csehekkel, és a zsidóellenes törvények által sújtott magyar állampolgárokon próbált segíteni a háború alatt.³⁶

A NYILAS FŐKONZULÁTUS VÉGE

Magyarország szovjetek általi elfoglalása után a harcok a Cseh-Morva Protektorátushoz közeledtek. A nyilasok által vezetett főkonzulátus számára 1945 tavaszán már nem a helyi politikai vezetőkkel történő kapcsolattartás volt a prioritás, hanem hogy a Wehrmacht számára az utolsó tartalékot, konkrétan a diplomáciai misszió egyes tagjait rendelkezésre bocsássák, valamint hogy a szovjet csapatok felbukkanása esetén az evakuálást megszervezzék.

Egy 1945. március 27-én kelt jegyzékben megkérték a magyar diplomáciai miszsiót, hogy az 1885–1926 között született, és a Protektorátus területén tartózkodó magyar állampolgárságú férfiakat írják össze, a listát pedig küldjék el a Wehrmacht megbízottjának. A felírt személyeket később a főkonzulátus épületében a jegyzék szerint megvizsgálták volna, hogy alkalmasak-e a frontszolgálatra.³⁷ A misszió alkalmazottai közül Cserna Jenő díjnoskot és Varsányi Zoltán tiszteletdíjast találták alkalmasnak a tényleges szolgálatra, ez azonban a front közeledte miatt további problémákat szült.³⁸ A Protektorátusban tartózkodó magyar állampolgárok behívása

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-84099 7094 sz./1946, Rigoni Kelembéri Takács Sándorról, 1946. április 10.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-84099 1284/1946, Kelembéri-Takács kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. április 1.

³⁶ MNL OL XIX-J-1-k 7. doboz (jelzet nélkül), Szegedy-Maszácz nyilatkozata, 1945. augusztus 30.

³⁷ NA NSM Ka 382 110-4/228 3, A magyar állampolgárok behívójáról, 1945. március 27.

³⁸ A Protektorátus területére 1945 tavaszán több magyar alakulat is érkezett, ezek között voltak olyanok, amelyek visszavonulásuk közben a cseh felkelőkhöz csatlakoztak, de a Vörös Hadsereg mellett is

kudarcot vallott, mivel Lanzerits Márton konzuli igazgatási felügyelő az érintett személyeket vagy telefonon értesítette arról, hogy ne reagáljanak az esetleges sorozási megkeresésekre, vagy nem kézbesítette számukra a behívót.³⁹

Gyertyánffy Kornél arról írt április 27-én, hogy hatodikán Csernával és Varsányival közölte, másnap délelőtt kilenckor jelentkezzenek nála menetöltözetben, mert útnak indulnak egy németországi kiképzőtábor felé. Közben mindkettejük diplomata-útlevelét bevonta. Varsányi még egy felmondólevelet is kapott, amelyhez a főkonzul hozzáfűzte, hogy „*Nem vagyok hajlandó az áruló dálnoki Miklós kormányának begyakorolt tisztviselőket visszahagyni*”.⁴⁰ Gyertyánffy április 8-ára datált jelentésében hasonló szellemben fogalmazott, de kifejtette azt is, hogy a misszió személyzetével miként közölte, hogy mi vár rájuk a közeljövőben, valamint leírta azt is, hogy ő maga miként látta a helyzetet.

A főkonzul érdeklődését követően a tisztviselők közül Czapkay Elemér, Woracziczky Károly, Rigoni Ernő és Kelembéri-Takács Sándor döntöttek úgy, hogy elhagyják Prágát, vállalva a „*magyar sorsot*”, miközben többen a városban maradtak volna. Köztük voltak a főkonzulátus protektorátusi állampolgárságú dolgozói, akikről megjegyezte Gyertyánffy, hogy döntésük érthető, mert „*a magyarsághoz lényegében semmi közük sincs*”, megjegyezte továbbá annak szükségességét, hogy az evakuálás után vigyázzon valaki az épületre.

Gyertyánffy ugyanakkor kifejtette, hogy „*szükségesnek tartom felhívni a figyelmet arra, hogy azok a tisztviselők és altisztek, akik a magyar sorsot vállalni nem hajlandók, nevezetesen: Lanzerits, Kolczváry [Mária-Ludmilla], Szuchevich [Júlia; miniszteri irodatisztek], Nagyszombati [Ferenc első-] és Vladár [Pál másodosztályú altisztek] majdnem kivétel nélkül 15-20 év óta teljesítenek külföldön, illetve Prágában szolgálatot. Ennek folytán a kapcsolatuk a magyarsággal megszakadt, és csak formailag tekinthetők magyaroknak*.” Ezért úgy vélte, hogy a jövőben a Külügyminisztériumnak nem szabad 3-4 évnél tovább tartó szolgálatra küldeni senkit sem, hogy a „*magyarsággal érző kapcsolatuk megmaradjon*”, hiszen – a főkonzul szerint – a Prágában maradók inkább a csehekkel és a szovjetekkel tartanak, minthogy vállalnák a „*tövises és küzdelmes magyar sorsot*”.⁴¹

Az április 27-én készült jelentés alapján kiderül, hogy 5-én zajlott le az ominózus körbekérdezés arról, hogy ki távozna Prágából a nyilasokkal. A 6-án behívott két tisztviselő ekkor tanácsért az evakuálást választó Czapkay Elemér alkonzulhoz fordult. A nyilasok evakuálása után készült feljegyzésből kiderül továbbá, hogy

szolgáltak magyar alakulatok, utóbbiak azonban nem vettek részt a harcokban, lásd Jakl, Tomáš: *Květen 1945 v českých zemích*. Miroslav Bílý, Prága, 2004. 101–102.

³⁹ MNL OL XIX-J-1-k 1134/1945, Lanzerits nyilatkozata, 1945. június 29.

⁴⁰ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz 1012/1945 jegyzőkönyv, 1945. április 27. Az „*áruló dálnoki Miklós*” kitétel utalás az 1944. december 22-én Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányra, amelyet 1945. november 15-ig dálnoki Miklós Béla vezérezredes vezetett.

⁴¹ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz, jelzet nélkül, feljegyzés a főkonzulátus evakuálásáról, 1945. április 8.

Czapkay valójában kész tervet vázolt fel Cserna és Varsányi számára. Czapkay még 1944 szeptemberében került Prágába,⁴² ezért mondhatni, „*horthystának*” számított, mégis ott volt a távozók listáján, amelyre véletlenül írták fel a nevét, de ezt megpróbálta kihasználni, hogy a főkonzulátus maradni szándékozó munkatársait segítse.

Czapkay 1940-ben került a Külügyminisztériumhoz, majd három évvel később Szegedy-Maszák Aladár, a politikai osztály vezetője kérte magához, hogy beavassa tervébe. Az elgondolás szerint Lorx Tibor követségi tanácsossal Berlinbe helyeznék át, hogy Sztójay Döme követ németbarátságát ellensúlyozzák, valamint a politikai osztálynak címzett postában a „*realitások talaján maradvá*” referáljanak Szegedy-Maszák számára, hogy a követi jelentések esetleges túlzásait kiküszöböljék. Czapkay 1944 szeptemberében került Prágába, ahol a nyilasok folyamatosan végzál-ták „*régi szellemű*” munkavégzése miatt.⁴³

1945 áprilisának elején Czapkay Berlinben járt Gyertyánffy megbízásából, hogy benzint és pénzbeli segílyt hozzon. Az alkonzul a Harmadik Birodalom fővárosában a nyilasok által szintén csak megtűrt Lorxszal találkozott, aki félmillió koronát adott át neki.⁴⁴ Prágába visszatérve azonban Czapkay nem fizette be a pénztárba az összeget, hanem titokban elmondta Lanzerits Mártonnak, hogy a pénzt csak a nyilasok távozása után fogja bevezettetni az új, ideiglenes magyar külképviselet pénzügyi naplójába, amely alapot ad a misszió későbbi működéséhez.⁴⁵

Hogy a nyilas vezetőséggel ne konfrontálódjon, Czapkay a német fővárosból való visszatérte után rögtön beteget jelentett, az evakuálandók közé pedig a neve végül azért került be, mert távollétében azt felírták a listára.⁴⁶ Ekkor látogatta meg őt Cserna és Varsányi, akiknek elmondta, hogy mit kell tenniük, hogy elkerüljék a katonai táborba küldést: másnap, április 7-én jelentkezniük kellett a főkonzulnál a megbeszéltek szerint, azonban Lanzeritscsel Czapkay utasítása szerint gondoskodtak arról is, hogy maradjon elegendő űrlapja a külképviseletnek, illetve hogy a bélyegzőkről legyen másolat, mivel az alkonzul attól tartott, hogy az eredetieket megsemmisítik az evakuáció közben a nyilasok. Miután Gyertyánffytól megkapta a két besorozott a Bayreuthba szóló menetlevelét, Lanzerits üresekre cserélte azokat, majd megsemmisítette a katonai avatási jegyzőkönyvet. Cserna és Varsányi ezt követően Czapkay cseh kapcsolatát kereste fel, akinél a háború végéig bujkáltak.⁴⁷

Czapkay az evakuálásig történő időszakban a főkonzulátus nyilas vezetőinek bizonygatta, hogy velük tart, remélve, hogy ezért beavatják terveikbe, valamint hogy hozzájut lefoglalt személyautójához. A diplomáciai misszió evakuálást vállaló tag-

⁴² NA NSM Ka 377 110-4/223 1., Czapkay Elemér kinevezéséről, 1945. október 23.

⁴³ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz ad 1134/1945, Czapkay nyilatkozata, 1945. június 29.

⁴⁴ Az április 27-én kelt jegyzőkönyvben 50 000 német márka szerepel

⁴⁵ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz 1012/1945, jegyzőkönyv, 1945. április 27.

⁴⁶ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz ad 1134/45 Czapkay kiegészítése korábbi nyilatkozatához, 1945. október 22.

⁴⁷ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz 1012/1945 jegyzőkönyv, 1945. április 27.

jai április 26-án éjszaka kívántak a mai Ausztria területére távozni. Czapkay a családja nélkül indult autójával a főkonzulátus épületéhez, de – hogy más ne tudjon az autóból – az alkonzul telepakolta a járművet, hogy helyhiányra hivatkozzon. A főkonzulátusnál azonban Rigoni Ernőt így is be akarták tuskolni, mire Czapkay gyorsan elhajtott az épület elől, majd autóját egy cseh ismerősénél hagyta. Annak ellenére, hogy végül nélküle távoztak Prágából, nem mert haza- vagy a főkonzulátus közelébe menni, mert tartott attól, hogy a nyilasok jelentették szökését a Gestapónak. Néhány nap várakozás múlva vette fel a kapcsolatot a misszió helyben maradt tagjaival.⁴⁸

Gyertyánffy feljegyzése szerint Kelembéri-Takács Sándor is velük hagyta volna el a főkonzulátust, azonban ő szó szerint „különutasként” viselkedett: mivel korábban a Gestapo,⁴⁹ majd a nyilasok vegzálták. Tartott emellett a háború után ismét berendezkedő csehszlovák hatóságoktól az újságírói múltja miatt, igaz, korábban az önálló Szlovák Államban tartóztatták le egyes írásai miatt. Ezért úgy döntött, hogy elhagyja Prágát – elhatározását a főkonzul úgy foghatta fel, hogy velük tart. Ez azonban másként történt. Egy cseh rendőrtanácsos szerzett számára hamisított határátlépési dokumentumot, amellyel el tudta hagyni a Protektorátust.⁵⁰ Maga a sajtóattasé 1946-ban arról vallott, hogy cseh menyasszonya miatt eredetileg nem akart a fővárosból távozni, azonban azért tett így, mivel tartott attól, hogy a németek letartóztatják. Kelembéri-Takács a nyilasok előtt, már 1945. április 17-én elhagyta Prágát, azonban Ausztriában a megszálló amerikai hatóságok feltartóztatták, és nem engedték sem vissza, sem tovább.⁵¹

A nyilasok menekülésükkor a főkonzulátus készleteinek egy részét magukkal vitték. A keletkezett hiányról a Prágában maradt tisztviselők már a menekülés másnapján jegyzőkönyvet készítettek. Gyertyánffy főkonzul három leltárba vett írógépet, egyládányi irodaszert, nyolc perzsaszőnyeget, egy 127 darabos ezüst étkészletet, két gyapjútakarót, továbbá ágy- és asztalneműket rekvirált, azonban pontosan először nem tudták összeírni, hogy mi hiányzott, mivel Marek József háziszolgával több tárgyat becsomagoltatott, leltárt pedig akkor nem készítettek.⁵² A közvetlenül a háború után készült részletesebb összeírásból kiderül: a főkonzulátuson letétbe helyezett ékszereket, pénzt és az útlevellapok többségét is magukkal vitték. Előbbiek értéke nagyjából egymillió protektorátusi koronát tett ki, míg összesen 1,3 millió koroná-

nyi készpénzt jelentett (mai árfolyamon számítva nagyjából ez 266 millió forintnak felel meg).⁵³

A rekvirált értékek miatt a háború után külön nyomoztak. Schatz Dezső érték-tárgyait követelte volna vissza 1946-ban, miután Budapesten Nemeshegyivel találkozott, aki nem tudott pontosat mondani a korábban letétbe helyezett tárgyakról, csak annyit jegyzett meg, hogy azokat Gyertyánffy „*zsidó vagy, magyar vagy*” megjegyzéssel elkobozta,⁵⁴ majd egy fekete táskában vitte magával.⁵⁵

A Prágából elmenekült nyilasok számára a második világháború Salzburg környékén ért véget az amerikai hadsereg által ellenőrzött zónában. Nem a véletlen sodorta ide a csoportot: szintén ide húzódott vissza a Szálasi-féle nyilas vezetés.⁵⁶ Rigoni május 1-ére ért Bad Gasteinbe, ahol egy ideig a Vöröskeresztnek segédkezett, majd letartóztatták.⁵⁷ Így járt Gyertyánffy is, akinél ekkor még ott volt az inkriminált értékű tárgyakat tartalmazó fekete táská, amelyről a nyilas főkonzul azt állította, hogy az amerikai hatóságoknál leadta, azonban annak ott nyoma veszett.⁵⁸

A FŐKONZULÁTUS A NYILASOK TÁVOZÁSA ÉS KÖZVETLENÜL A HÁBORÚ UTÁN

Prága a második világháború utolsó napjaiban igencsak mozgalmas történések helyszíne volt, azonban a végül sikertelenül végződő felkelés nem érintette a magyar főkonzulátus maradványát, mivel az a harcok lezárultáig, május 5-ig szüneteltette működését. Az újraindulás Nemeshegyi Oszkárnak volt köszönhető, aki visszatért a misszióhoz, hogy a nem nyilas, politikailag feddhetetlen dolgozókkal ismét létrehozzák a magyar diplomáciai külképviseletet. Az ideiglenes jellegű működés 1945. május 8-án kezdődhetett meg a csehszlovák hatóságok engedélye nyomán.⁵⁹

A jövőre nézve a főkonzulátus csak azzal a pénzmennyiséggel rendelkezett, amelyet Czapkay titkolt el a nyilasok elől. A magyar külügyminisztérium számára írt jelentésében erről is beszámolt Nemeshegyi, továbbá azonnali iránymutatást kért arra nézve, hogy mi módon készítsék elő a prágai magyar diplomáciai misszió újbóli működését, mivel a csehszlovák kormánynál nem tudnak megfelelően intézked-

⁴⁸ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz 1/1945, Nemeshegyi jelentése, 1945. május 14.

⁴⁹ Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) XXV. 1.a – 1946 – 472, Gyertyánffy Kornél ügye, Schatz Dezső levele, 1946. április 12.

⁵⁰ BFL XXV. 1.a – 1946 – 472, Gyertyánffy Kornél ügye, 51169/1946 sz., jelentés, 1946. május 15.

⁵¹ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1989*. <http://mek.oszk.hu/03400/03472/html/emigr1.htm#T2> (2018. szeptember 5.)

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-118495 2474/46, Rigoni Ernő önéletrajza, 1946. február 9.

⁵³ BFL XXV. 1.a – 1946 – 472, Gyertyánffy Kornél ügye, 51169/1946 sz., jelentés, 1946. május 15.

⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz 1/1945, Nemeshegyi jelentése, 1945. május 14.

⁴⁸ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz ad 1134/1945, Czapkay nyilatkozata, 1945. június 29.

⁴⁹ Kelembéri-Takács kihallgatása során többször elismerte, hogy kulturális szervező tevékenysége során főleg csehekkel érintkezett Prágában, velük volt jó viszonyban, ami miatt a Gestapo figyeltette.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-84099 7094 sz./1946, Cserna Jenő tanúvallomási jegyzőkönyve, 1946. április 11.

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-84099 15151/1946 szám, valamint 1284/1946 Kelembéri-Takács kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. április 1.

⁵² MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz 1012/1945, jegyzőkönyv, 1945. április 27.

A prágai felkelés elbukott, így a várost – hasonlóan Varsóhoz – nem a hazai ellenállás, hanem a szovjetek (jelen esetben Konyev marsall csapatai) szabadították fel a német megszállás alól.
Forrás: Wikimedia Commons

ni. Jelezte továbbá, hogy a Cseh- és Morvaország területén tartózkodó mintegy 60-80 000 fős magyar tömeg képviselőivel feltétlenül foglalkozni kell a közeljövőben.

A csehszlovák fél csak az ideiglenes működést garantálta, mivel a prágai külügyminisztérium tiltakozott az ellen, hogy külképviseletként működjön ismét a főkonzulátus, csupán az engedték meg, hogy a testület Magyar Visszatelepítő Bizottság néven tevékenykedjen. A csehszlovák külügy tudtával a visszatelepült népjóléti tárca repatriálási osztályával történt egyezkedés nyomán Josef Medřický biztos lett delegálva az újraindult főkonzulátushoz, amely a hivatalos működését végül május 21-én megkezdhette.

A háború utáni nehéz helyzetet tetézte, hogy a Magyar Vöröskereszt bizottsága a főkonzulátus épületében lett elszállásolva, amely eleinte nem tartozott a Visszatelepítő Bizottsághoz. A túlzott használat miatt romlott a misszió épületének állapota, a pénzügyi helyzet pedig továbbra sem javult, főleg, hogy Czapkay által megmentett összeg elvesztette a német márkával szembeni átváltási értékét, a pengő pedig gyorsan inflálódott. A vöröskereszt a magyar Népjóléti Minisztériumtól 5 millió pengő kölcsönhöz jutott, ezt azonban csak a koncentrációs táborok túlélőinek a kiadásaira lehetett felhasználni.⁶⁰

⁶⁰ MNL OL XIX-J-1-k 1. doboz 1244/1945, jelentés a főkonzulátus helyzetéről, 1945. augusztus 9.

Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy nemcsak a prágai főkonzulátus volt hasonló helyzetben a háború lezárultával. 1945. május 1-én Nemeshegyi iránymutatást kérő jelentéséhez nagyon hasonló tartalommal adott számot Bécsből az ottani misszió helyzetéről Haubert Kamilló miniszteri osztálytanácsos, aki szintén kitért a helyben maradt nem nyilas érzelmű személyi állomány és a misszió épületének a sorsára. Javasolta továbbá, hogy minél előbb kezdje meg működését egy magyar bizottság, amelyik kapcsolatba lép a Karl Renner vezette osztrák kormánnyal és a megszálló hatóságokkal. Haubert esetében érdekességgént az is megemlíthető, hogy hasonlóan a prágai főkonzulátus nem nyilas vezetőihez, szintén érték retorziókat amiatt, hogy 1943-ban politikai tevékenységet fejtett ki Magyarország további háborús részvétele ellen. Mecser András, a nyilasok berlini követe ezért felfüggesztette távirati úton, később pedig a Szálasi-kormányra sem esküdött fel, majd bujkálni kényszerült, mivel magyar kérésre a Gestapo körözést adott ki ellene.⁶¹

A prágai és bécsi diplomáciai missziók nehézségei hasonlóak voltak a Külügyminisztériuméhoz, amely jóval komolyabb károkat számolt fel, hogy megkezdhesse a háború utáni működését Budapesten. A már Gyöngyösi János vezette Külügyminisztérium még Debrecenben látott neki a munkának. Nem sokan dolgoztak ekkor a tárcánál: a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásra küldött magyar delegációt vezető Szent-Iványi Domokos arról számol be, hogy 1945 januárjában csak három főből állt a minisztérium,⁶² amely létszám április 2-ára húszfősre bővült. A fővárosba település során a minisztérium a rommá lőtt Dísz téri épület helyett a pesti oldal az ostrom során szintén megsérült egyik épületébe költözött április 11-én, amikor Prágában a nyilas diplomáciai testület még az evakuálást tervezte.⁶³

A magyar–csehszlovák viszony hivatalos újraindulásának nehézségét már a háború alatt előrevetítette, hogy a londoni emigráns kormány egyre határozottabb tervet dolgozott ki a csehszlovákiai németység és magyarság kollektív megbüntetésére. Az 1945-ben a Kassára visszatérő koalíciós emigráns kormány programjában szerepelt, hogy a csehek és szlovákok egyenrangúak a nemzeti Csehszlovákiában, amely azt is jelentette, hogy a magyarság számára a kirekesztés várt, amelyet Beneš elnöki dekrétumai is nyomatékosítottak.

⁶¹ Haubert Kamilló miniszteri osztálytanácsos jelentése a Külügyminisztériumhoz a bécsi főkonzulátus épületéről és személyzetéről. Bécs, 1945. május 1. In *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatának történetéhez 1945–1956*. (válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: Geccsényi Lajos), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007. 43–45.

⁶² Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés 1941–1972*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2016. 352–353.

⁶³ Sáringer János: Fejezetek a magyar külügyi igazgatás 1945 és 1948 közötti történetéből. *Külügyi Szemle* 2011/4. 128–156. 130.

A Külügyminisztérium Dörsch téri épületének romjai 1945-ben.
Forrás: Schermann Ákos/FORTEPAN – 96585

A nyugati szövetséges hatalmak azonban a potsdami konferencián sem voltak hajlandók beleegyezni a magyarság kitelepítésébe, hanem azt a két ország belügyének tekintették, amelyet Budapestre és Prágára bíztek.⁶⁴

Csehszlovákia emiatt súlyozottan kapott szerepet a háború utáni magyar külügyben. A prágai misszió vezetésére megtalálni és kinevezni a megfelelő személyt azonban nem volt egyszerű: a magyarországi pártok közül ugyanis több is bele akart szólni, hogy egyes állomáshelyekre kiket küldjenek tisztségviselőnek, vagy éppen mely párttagok kerüljenek a külügyi apparátusba.⁶⁵ A második világháború utáni első prágai magyar követ végül Rosty-Forgách Ferenc lett, aki számára nem volt ismeretlen Csehszlovákia fővárosa, mivel a harmincas években követségi titkárként szolgált ugyanitt. Emellett felesége is cseh származású volt, akinek anyanyelvét is próbálta elsajátítani, noha még 1945-ben nem beszélt jól csehül, mint az egyik hivatalos fogadásán kiderült.⁶⁶

⁶⁴ Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig*. Kalligram, Pozsony, 2007. 213.

⁶⁵ Sáringer 132.

⁶⁶ MNL OL XIX-J-25-b, 1. doboz, 18/pol-1945, Rosty-Forgách megbízólevelének átadása, 1945. szeptember 27.

A bizonytalan státuszú Rosty-Forgách a megbízólevelét a csehszlovák külügyminisztérium politikai osztálya helyettes vezetőjének, Dvorček követnek adta át, szeptember 27-én pedig Arnošt Heidrich osztályvezető is fogadta, aki az osztrák követhoz hasonlóan őt is biztosította, hogy a követi címet használhatja majd Csehszlovákiában. Rosty-Forgách továbbá a fogadásáról történő jelentésében is felhívta a figyelmet arra, hogy a megbízólevelében még a magyarok érdekképviselője kitétel szerepel, azonban a csehszlovákok által kiadott, a követi címet biztosító irat a magyar állampolgárok érdekvédelméről szól.⁶⁷

A Rosty-Forgách által kapott dokumentum sugallta, hogy a kitelepítések, lakosságcsere, később a béke kapcsán nehéz feladat várt csehszlovák viszonylatban a magyar külügyre, amely nem kifejezetten kedvezett a két ország viszonyának. Még mindig problémát jelentett, hogy a követség pénzügyi helyzete rendezetlen volt. Az új magyar követ Prágába érkezése után e téren lépéseket tett: elnyerte a Csehszlovák Nemzeti Bank segítségét, és takarékosági intézkedéseket vezetett be, hogy csökkenjenek a kiadások.⁶⁸

A fentebb említettekből lesűrhető, hogy a csehszlovákiai magyarok helyzete képezte a prioritást a magyar külügy számára Prága irányában. Maga a követ is jelezte Budapest felé, hogy a pozsonyi kirendeltséget minél előbb helyre kell állítani, mivel az ottani magyarok érdekeit nagyobb eréllyel tudná képviselni, azt is hozzátéve, hogy Prágát nem tudják sokan elérni sem személyesen, sem postai úton a szlovákiai magyarok közül, hogy közbenjárást kérjenek ügyükben.⁶⁹ Hogy a prágai követség elérése nehézségekbe ütközött, arra példa, hogy a Budapesttel való kapcsolattartáshoz szükséges állandó futárszolgálat csak 1946-ban állt helyre, a SZEB engedélye nyomán.⁷⁰

ÖSSZEGZÉS

A csehekről Szálasi úgy vélekedett, hogy a megszálló németek tisztították meg őket „káros” vezetőiktől, és maradhatnak hazájukban, mint a német nagytér része, miközben a magyarság számára a Kárpát-medence feletti uralmat jelölte ki célként. A nyilasok hatalomra jutása azonban tovább rontotta Magyarország megítélését, amely azt eredményezte, hogy magyar diplomaták hagyták ott posztjaikat; mint már egyszer történt az év folyamán a német megszálláskor. Az új vezetésnek így pótolnia

⁶⁷ MNL OL XIX-J-25-b, 1. doboz, 18/pol-1945, Rosty-Forgách megbízólevelének átadása, 1945. szeptember 27.

⁶⁸ MNL OL XIX-J-1-k, 1. doboz, 4109/1945, Rosty-Forgách levele Sebestyénhez, 1945. szeptember 21.

⁶⁹ MNL OL XIX-J-25b, 1. doboz, 19-pol/1945, Rosty-Forgách a pozsonyi kirendeltségről, 1945. szeptember 29.

⁷⁰ Sáringer 148.

kellett a misszióvezetőket, miközben presztízavesztést jelentett, hogy kevesebb állam ismerte el a Szálasi-féle kormányt.

Ennek nyomán került Gyertyánffy Kornél, akit eredetileg Madridba szánt a nyilas vezetés – Spanyolország azonban nem ismerte el az új magyar kormányt – a Pro-tekto-riátus fővárosába. Gyertyánffy korábbi katonai pályája miatt nem rendelkezett diplomáciai tapasztalattal, ez pedig – Woracziczky Károly kivételével – jellemző volt a vele együtt Prágába került más nyilas külügyérekre is. Emiatt a főkonzulátus nyilas vezetői nem a magyar kormányzat képviselőivel voltak leginkább elfoglalva, hanem azzal, hogy a Horthy-korszakban kinevezett beosztottakat lekáderezék, illetve éreztessék velük, hogy nem kívánatos személyek a misszióban.

A második világháború végén a nyilasok elmenekültek Prágából, amely nem könnyítette meg a misszió helyzetét a felkelést is átélő városban; miközben Budapes-ten már a háború utáni külügyminisztérium kezdett szerveződni. Az újraindulást az ott maradt, háború alatt összeszokott személyzet tette lehetővé, amely azonban belső (pénzügyi, helyhiány) és külső (elismertség, jogcím) okok miatt nem ment zökkenőmentesen. 1945 szeptemberére azonban a magyarországi és csehszlovákiai politikai helyzet is normalizálódott annyira, hogy ne csak a közel-, hanem távolabbi jövő problémáival lehessen törődni. Lehetővé vált tehát, hogy Prágába új misszióve-zető kerüljön. Rosty-Forgách Ferencnek nehéz időszakban kellett helytállnia, mivel többek között a felvidéki magyarok ügye is megoldandó problémaként jelentkezett a magyar kormányzat számára.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának iratai:
 Operatív dossziék (3.1.5.)
 Nyilaskeresztes Párt (ÁBTL 3.1.5. O-14937)
 Vizsgáló dossziék (3.1.9.)
 Kelembéri Takács Sándor és Gyertyánffy Károly dossziéja (ÁBTL 3.1.9. V-84099)
 Rigoni Ernő dossziéja (ÁBTL 3.1.9. V-118495)
 Budapest Főváros Levéltárának iratai
 Gyertyánffy Kornél büntetőpere a budapesti Népbíróságon (XXV. 1.a – 1946 – 472)
 A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának iratai
 Nyilas Külügyminisztérium (K707)
 A Külügyminisztérium általános iratai (XIX-J-1-k)
 A prágai nagykövetség iratai (XIX-J-25b)
 A Cseh Nemzeti Levéltár iratai (Národní archiv)
 Cseh és Morvaország Német Államminisztériumának iratai (Německé štátní ministerstvo pro Čechy a Moravu – NA NSM)

Monográfiák, tanulmányok, szakcikk

Anderle Ádám: Bevezetés. A magyar–spanyol diplomáciai kapcsolatok történetéhez. *Külügyi Szemle* 2010/3. 5–13.
 Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1989. <http://mek.oszk.hu/03400/03472/html/emigr1.htm#T2>
 Csiffáry Tamás (szerk.): Szálasi börtönaplója 1938–1940. Budapest Főváros Levéltára – Filum, Budapest, 1997.
 Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest, 1987.
Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956. (Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: Gecsényi Lajos), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007.
 Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Buenos Aires, 1953.
 Karsai Elek – Karsai László: *A Szálasi per*. Reform, Budapest, 1988.
 Paksa Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.
 Pritz Pál: A magyar külügyi szolgálat 1944-ben a német megszállástól október 15-ig. *Múltunk* 1999/4. 120–137.
 Sáringer János: Fejezetek a magyar külügyi igazgatás 1945 és 1948 közötti történetéből. *Külügyi Szemle* 2011/4. 128–156.
 Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés 1941–1972*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2016.
 Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig*. Kalligram, Pozsony, 2007.

Internetes források

Ungváry Krisztián: „Nagypéntek nélkül nincs feltámadás”: Szálasi Ferenc külpolitikai elképzelései. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:tanulmanyok/1945elott/szalasi
 Kemény Gábor életrajza – Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07680.htm>

Krajcsír Lukács:

AZ ELŐNYBEN RÉSZESÍTETT VÁLSÁG

Az 1957-es szíriai krízis

Feszült a szíriai-amerikai viszony... A szíriai kormány az ENSZ Biztonsági Tanáchoz fordult a külföldi összeesküvés miatt... Nagyobb szabású török csapatösszevonások Szíria határán... Orosz hadihajók kötöttek ki Szíriában... Nagy hatalmak közötti összecsapással fenyeget a szíriai válság... Küsszöbön a harmadik világháború? Ezeket a szalagcímeket olvasva az ember akaratlanul is napjaink legsúlyosabb, legvéresebb és a legtöbb diplomáciai feszültséget indukáló konfliktusára asszociál, vagyis a 2011-ben kitört, a legdurvább becslések szerint több mint félmillió halottal és tízmillió menekülttel (ebbe beleértve az országon belülieket is) járó szíriai háborúra. Azonban a fentebb idézett újságcímek nem az elmúlt évek elektronikus és nyomtatott médiáiból származnak, hanem az 1957-es esztendő második felében megjelent magyar és nemzetközi sajtótermékeiből. Habár a 20. század második felét kutató történészek nagy része minden kétséget kizáróan az 1956-os évet tartja a hidegháború „legforróbb” évének (ami valóban így volt), már kevesebb figyelem hárul az alig tíz hónappal későbbi, szintén a közel-keleti térségben kirobbant válságra, miközben az ismételt magában hordozta a két szuperhatalom közötti összecsapás (rém)képét. Csak miután ez az esemény kutathatóvá vált a brit és részben az amerikai levéltárakban, változott meg a korábbi álláspont.

Különösen a 2011 utáni történések tükrében lehet érdekes szemlélni – akár párhuzamba, akár kontrasztba állítani – az 1957-es krízist: Szíria már akkor a nagyhatalmak geopolitikai játszmáinak egyik legfőbb színterének számított, és a válság következménye alapvetően meghatározta az arab ország jövőbeli sorsát.

Jelen tanulmány célja az 1957-es szíriai válság górcső alá helyezése, amellyel eddig részletesebben – legalábbis egy különálló tanulmány formájában – nem foglalkoztak a magyarországi historiográfiában. Ez az írás elsősorban a nagyhatalmak (a Nyugat és a keleti blokk) és a regionális államok (Egyiptom, Irak) Szíria feletti befolyásért folytatott hatalmi harcára fókuszál.¹ Nagy hangsúlyt kapnak az angolszász titkosszolgálatok által szervezett, vagy megvalósult, vagy megghiúsult államcsínyek.

¹ Jelen tanulmányban terjedelmi okok miatt nincs lehetőség Szíria két világháború közötti történetét és az 1946 utáni szövevényes és bonyolult belpolitikát részletesen elemezni. Ugyanúgy Damaszkusz

Magának a krízisnek a bemutatása három fejezetet ölel fel, részletesen kitérve mindegyik oldal szerepére. Végül pedig a konklúzió a válság következményeit ismerteti, vagyis azt, hogy melyik ország mit profitált vagy éppen veszített az egészből. A tanulmány főként olyan angol nyelvű szakcikkekre és monográfiákra hagyatkozik, amelyek készítőinek lehetőségük volt elmerülni az angolszász archívumokban, és az ott megszerzett dokumentumokat felhasználva rekonstruálni tudták a történéseket. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy jelen publikációból kimaradtak volna a primer források: a cseh és a magyar levéltárakban megtekinthető dokumentumokból látható, hogy a keleti blokkban szintén kiemelten foglalkoztak a témával, gyakran meglepően pontos elemzéseket és részletes beszámolókat készítve róla. A cikkben az arab nevek, kifejezések és szavak átírása Ligeti Lajos *Keleti nevek magyar helyesírása* című műve alapján történt.²

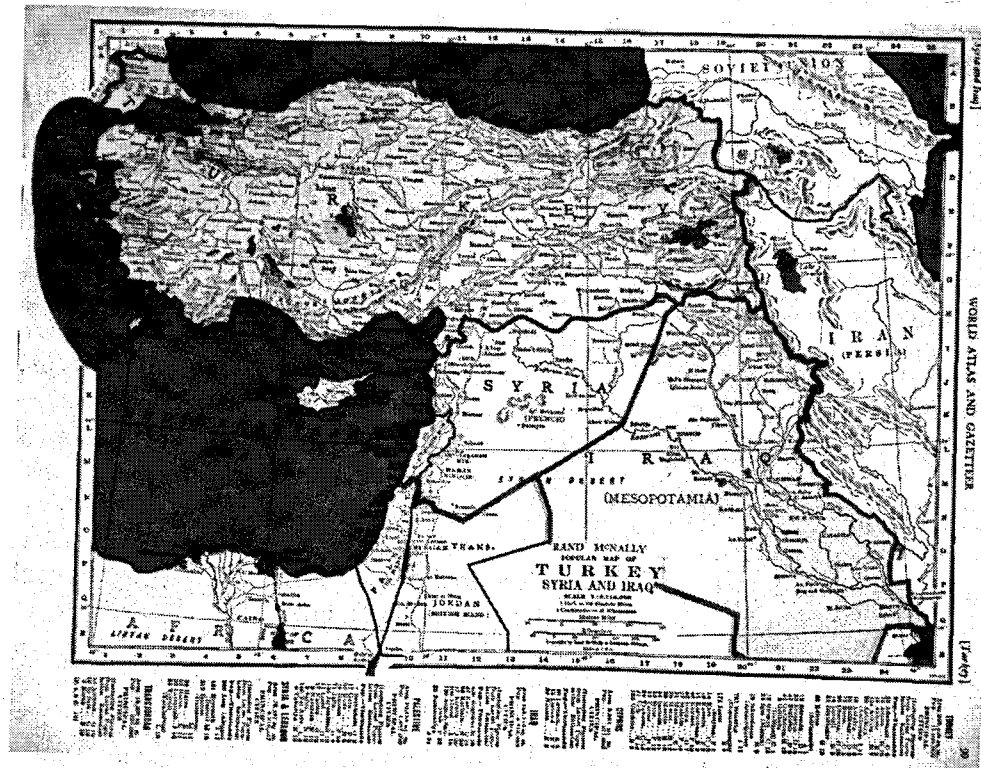
SZÍRIA ÉS A NYUGATI ORSZÁGOK

Az 1916-ban megkötött Sykes–Picot- (és Szazanov-) egyezmény értelmében a mai Szíria és Libanon francia mandátumterületnek számított, amelyek eredetileg a negyvenes évek elejéig tartoztak volna Párizs fennhatósága alá. A második világháború kitörése miatt azonban a francia jelenlét időtartama meghosszabbodott. Ennek ellenére 1943. július 16-án megtartották az első általános választásokat Szíriában, amelyet Sukri el-Kuvatli – a két világháború közötti függetlenségi mozgalmak egyik vezető személyisége – nyert meg. Damaszkusz 1944. január 1-étől már önállóan létesíthetett diplomáciai kapcsolatokat (felvette a Szovjetunióval is), és saját alkotmányt vezethetett be. Azonban Szíriának egészen 1946. április 17-ig várnia kellett a *de facto* függetlenségre: ekkor hagyta el az utolsó francia katona az arab országot (és pár hónappal később Libanont). A kivonulást nem kevés zavargás és diplomáciai nyomásgyakorlás előzte meg, ugyanis Damaszkusz – és vele párhuzamosan Bejrút – az ENSZ-hez fordult segítségért, mert Párizs védelmi szerződésekkel igyekezett meghosszabbítani a katonai jelenlétét Levantében (Kelet-Mediterráneum partvidéke, amely a mai Törökország déli részétől, egészen Jordániáig húzódik).³ A francia befolyás fenntartásának nem kedvezett az sem, hogy Kuvatli elnök kezdetben frankofób politikát folytatott. Megszüntette a francia típusú oktatási rendszert, erőteljes

viszonya a regionális arab államokkal, Izraellel vagy Törökországgal szintén csak röviden kerül bemutatásra. Ezekről bővebben magyarul lásd Benke József: *Az arabok története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987; vagy a *Világtörténet* Szíriáról szóló tematikus számában: *Világtörténet* 2017/4.

² Ligeti Lajos: *Keleti nevek magyar helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

³ A szíriai és a libanoni kormánynak az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé terjesztett panasz. New York, 1946. február 4. In Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. 239.

Törökország, Szíria és Irak egy 1940-es térképen.

Forrás: Randy McNally Popular Map of Turkey, Syria and Iraq, 1940
https://www.edmaps.com/html/middle_east.html

arabizációba kezdett, felmondta a legtöbb kereskedelmi és pénzügyi egyezményt Párizssal.⁴

Ugyanakkor ezek az ellenérzések nem terjedtek ki minden nyugati országra. A függetlenség utáni első években megfigyelhető, hogy mind a lakosság, mind a politika nagy reményeket táplált az Egyesült Államok iránt. Az amerikaiak már a 19. századtól kezdve számtalan misszióval képviseltették magukat a Levantében: több száz amerikai mérnök, orvos, tanár és a hittérítő tevékenykedett a térségben, akiknek sikerült pozitív képet kialakítaniuk önmagukról és az országukról. A szí-

⁴ Ezen politikai okok mögött személyes és történelmi okok álltak: a húszas és harmincas évek felkeléseit, amelyekben Kuvait is részt vett, a francia hadsereg durván leverte. Még a második világháború befejezését követő napokban is előfordult, hogy a francia légierő elrettentés gyanánt szíriai városokat (például Damaszkuszt) bombázott. A francia befolyás, bár az ötvenes évek közepére elmaradt a többi államéhoz képest, de nem szűnt meg teljesen. *Francia befolyás Szíriában*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Titkos Ügykezelésű Iratok (XIX-J-1-j), Szíria 1954–1964., 5. doboz (d.), tétel (5/bd.), iktatószám (008587.), 1955.

riai politikai vezetés tetszését elnyerte, ahogyan az amerikai diplomáciai nyomást gyakorolt Franciaországra, hogy minél előbb vonja ki a katonai egységeit a térségből. A szíriai gazdasági elit, különösen az ipari mágánok és kereskedők, Washington bőkezű anyagi támogatásában és sokkal kedvezőbb gazdasági szerződésekből reménykedett – bár a szíriai földbirtokosok, akik kezében a legnagyobb hatalom összpontosult, némileg tartottak az amerikai „déli gyapotlobbi” erejétől, mivel ők nagy konkurenciát láttak a helyi gyapotban. Az arab ország értelmisége ugyan nem hitt abban, hogy rövid időn belül megvalósítható egy nyugati típusú demokrácia Szíriában, de követendő mintaként tekintettek az amerikai rendszerre, a különböző nemzetiségű bevándorlók integrációjára, és a jól működő, bármiféle nepotizmustól, törzsi és/vagy vallási hovatartozástól független intézményrendszerre.

Sőt, néhányan egyenesen úgy látták, hogy a második világháború után fokozatosan kiszoruló nyugat-európai gyarmattartókkal szemben leginkább az Egyesült Államok képezheti a tökéletes ellensúlyt, és az amerikai külpolitika „gyarmatellenességével” segíthet megerősíteni Szíria függetlenségét. Végül egyes katonatisztek szerint, ha Damaszkusz kielégíti Washington közel-keleti geopolitikai-gazdasági érdekeit, akkor cserébe jelentős fegyverszállítmányokra számíthat. Szíria volt az első arab ország, amely egy állandó amerikai katonai missziót kért az Egyesült Államoktól: az amerikai kiképzők segítsenek a folyamatos létszámcsökkenésen áteső szíriai hadsereg modernizálásában.⁵ Ez a fajta pozitív hozzáállás vice versa egyaránt megfigyelhető volt. Washingtonban úgy tekintettek Szíriára, mint az arab demokrácia prototípusára és egy regionális demokratizálási folyamat kiindulópontjára. Ellentétben a legtöbb akkori arab országgal, Szíriának köztársaság volt az államformája, létezett egy (nehezen) működő parlamentje és szabad(abb) választásokat tartottak. Igaz, bőven akadt példa korrupciónak, elhúzódozó parlamenti vitákra és választási csalásokra, de meglepő módon épp az amerikai titkosügynökök – még a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) hivatalos megalakulása előtt – segítettek az 1947-es júliusi szíriai választások lezajlásában, vagy bármilyen külföldi behatás megakadályozásában.⁶ Természetesen ennek a jó viszonynak megvoltak a maguk geopolitikai okai. Miután 1947-ben meghírdették a Truman-doktrínát, a Közel-Kelet jelentősége felértékelődött. Az amerikai diplomácia egy olyan regionális katonai szervezet létrehozására törekedett, amely a britek és a franciák távozása után továbbra is fenntartja a nyugati jelenlétet. Ezzel párhuzamosan ez a „tömb” egyszerre megakadályozná a szovjet befolyás térnyerését, és délről körbezárná a Szovjetuniót. Azonban az olyan kezdeti próbálkozások, mint a Közel-Keleti Parancsnokság (MEC) vagy a Közel-Keleti Vé-

⁵ 1946 végére mindössze kétszáz tiszt szolgált a szíriai hadseregben, de a sorkatonák számát is több mint a felére csökkentették. Pódeh, Elie: *The Decline of Arab Unity. The Rise and Fall of the United Arab Republic*. Sussex Academic Press, Brighton, 1999. 17.

⁶ Wilford, Hugh: *America's Great Game: The C.I.A.'s Secret Arabists and the Shaping of the Modern Middle East*. Basic Books, New York, 2013. 97.

delmi Parancsnokság (MEDO), az angolszászok közötti ellentétek és arabok hűvös fogadtatása (főleg Egyiptom) következtében megghiúsultak. Ezenfelül gazdasági érdekek szintén mérvadóknak számítottak: Szírián haladt keresztül az amerikai-szaúdi Aramco által 1947-től épített Transz-Arábia Csővezeték (Trans-Arabian Pipeline/TAP). Ez a Szaúd-Arábiában lévő kőolajmezőket kötötte össze a libanoni Szidon kikötőjével, s 1949-től tervezték rajta a kőolajszállítást a nyugat-európai piacra.⁷

Azonban a csővezetékkel kapcsolatos viták elhúzódtak, mivel Kuvatti kormánya hiába írta alá a szerződést, a parlament nem ratifikálta azt. Ennek hátterében az Irak-párti és szaúdi szimpatizáns frakciók közötti harcokon kívül az Egyesült Államok megítélésében bekövetkezett változás állt. Annak ellenére, hogy Washington – ellentétben a keleti blokkal – kezdetben korántsem támogatta fegyverekkel a zsidó milíciákat, és nem engedélyezte az önkéntesek kiutazását sem, mégis a szíriai társadalom bizalma megrendült Palesztina felosztásáról szóló 181-es határozat megszavazása, a független Izrael elismerése, majd pedig az 1949 elején nyújtott százmillió dolláros amerikai hitel miatt. Az újonnan megjelenő vagy ismételten erőre kapó belpolitikai erők, mint a Baasz Párt⁸, a Szíriai Kommunista Párt vagy a Muszlim Testvériség, saját népszerűségük növelése érdekében kihasználták az Amerika-ellenes érzelmeket, és tovább szították a tüzet, nem kevés instabilitást okozva ezzel az országban. Washington igencsak nyugtalanította, hogy Szíria első arab-izraeli háborúban elszenvedett veresége következtében Kuvatti elnök hatalma megrendült, amelyet szerintük tökéletesen szimbolizált a kőolajvezetékéről szóló vita elhúzódása. A Truman-adminisztrációban attól tartottak a leginkább, hogy az arab világban szokatlanul erős szíriai kommunisták kihasználják az egyre terebélyesedő káoszt, és egy „vörös forradalmat/puccsot” hajtanak végre (ez azonban téves elképzelés volt, a következő fejezetben kiderül, hogy miért). Washington a palesztinai frontot megjárt kurd származó Huszni ez-Zaím vezérkari főnökben látta az amerikai érdekek megvalósítójának fő biztosítékát.

Ő 1949. március 29-én végrehajtotta Szíria modern történelmének első katonai államcsínyét, amely egyben a CIA első, sikeres rezsimváltással járó tengertüli akciójának számított. Az új vezetés egyáltalán nem okozott csalódást Washingtonnak. Május 16-án ratifikálták a TAP megépítéséről szóló szerződést; Damaszkusz lemon-

dott a Törökországhoz tartozó, de a francia mandátumidőszakban Szíria részét képező Alexandretta szandzsák (a mai Hatay tartomány) feletti területi követeléséről; július 20-án amerikai közvetítéssel tűzszünetet kötöttek Izraellel; javítottak Franciaországgal, Egyiptommal és Szaúd-Arábiával fenntartott kapcsolatukon. Megkezdődött a kommunisták letartóztatása, sőt Zaím külön utasította a szíriai titkosszolgálatot, amely megtartotta a francia Deuxieme Bureau nevet, hogy végezzenek minden valós vagy feltételezett szovjet ügynökkel. Ezt az Amerika-barát irányvonalat egy százmillió dolláros katonai és gazdasági segéllyel kívánták meghálálni.⁹

Csakhogy ennek realizálására már nem került sor: Zaím a kül- és kisebbségpolitikája, illetve az egypártrendszer létrehozására tett intézkedései miatt nagyon hamar elvesztette a korábbi szövetségeit. 1949. augusztus 14-én Számi el-Himávi ezredes megbuktatta a magát időközben marsallnak kinevező Zaímot, akit aznap egy gyors eljárás során kivégeztek. Az új kormány nem habozott, felmondta a korábban kötött megállapodások nagy részét. Ettől kezdve szinte mindegyik komolyabb belpolitikai erő az Egyesült Államokat tette felelőssé a szíriai állapotokért, folyamatosan az amerikai diplomácia szemére vetették, hogy beavatkoznak az ország belpolitikájába, és veszélyeztetik a függetlenségüket. Himváni uralma szintén tiszavirág-életű volt, mivel őt december 19-én Adíb Sisakli ezredes távolította el a hatalomból. Sisakli kezdetben a háttérben maradt, de 1951-ben egy belső államcsínyt követően feloszlatta a parlamentet. 1952-ben a saját maga által alapított Arab Felszabadítási Mozgalmon kívül betöltött minden politikai mozgalmat, és egy évvel később pedig kinevezte önmagát köztársasági elnöknek. Ugyanakkor az Egyesült Államok eléggé árnyaltan állt a Sisakli-rendszerhez, hiszen bár nyíltan bírálták a katonai diktatúrát, valójában Washington számára tökéletesen megfelelt, hogy Sisakli Zaímhoz hasonlóan üldözte a kommunistákat.¹⁰ Továbbá az sem volt mellékes, hogy az ezredes uralma alatt adták át az iraki Kirkuk és a szíriai Baniyas kikötővárost összekötő kőolajvezeték, amely naponként több százezer hordónyi kőolajat szállított Nyugat-Európába. Ugyanakkor a szorosabb nyugati-szíriai kapcsolatok kialakítását megakadályozta, hogy az Egyesült Államok az arab országok közül inkább Egyiptomra (ahol 1952-ben a Szabad Tisztek megbuktatták a monarchiát, és kezdetben erős Amerika-orientáció jellemezte őket) és Szaúd-Arábiára összpontosított, miközben Nagy-Britannia Jordániát és Irakot helyezte előtérbe. Ráadásul ott volt még Izrael is, amely sikeresen megakadályozta a szírek fegyvervásárlásokra vonatkozó kéréseinek realizálódását.¹¹

Viszont 1954-ben minden remény elszállt a kapcsolatok javítására, mivel egy újabb államcsíny véget vetett a Sisakli-diktatúrának. Az Eisenhower-adminisztrá-

⁷ Dostal, Jörg Michael: Post-independence Syria and the Great Powers (1946–1958): How Western Power Politics Pushed the Country Toward the Soviet Union. *Syria Studies* 2015/4. 7–52. 21.

⁸ A francia egyetemeken tanult, keresztény Michel Aflak, szunnita Szaláh Bitar és az alavita Zaki al-Arszúzi által alapított és első kongresszusát 1947-ben tartó párt fő szlogenjei az „Egység, Szabadság és Szocializmus”, illetve „Egy arab nemzet az örökkévaló nemzetünk” voltak. Páranab ideológiát követtek, nyíltan elutasították a kommunizmus ateizmusát és osztályharcát, a szocialista elemeket csupán a gazdasági és társadalmi programjaikban használták fel. A szekularizáció, modernizáció és kiterjedt földosztás hívei voltak, teljesen háttérbe szorítva az iszlám vagy bármelyik másik vallás szerepét. Külpolitikában a „pozitív semlegességet” hirdettek, ami kiegészült cionizmusellenességgel és a keleti blokkal való viszony javításának igényével. J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ 1947–1989*. JATE Press, Szeged, 2017. 48–49.

⁹ Kahana, Ephraim – Suwaed, Ephraim: *Historical Dictionary of Middle Eastern Intelligence*. The Scarecrow Press, Lanham-Maryland, 2009. 246–247; Wilford 104–105.

¹⁰ Commins, David: *Historical Dictionary of Syria*. The Scarecrow Press, Lanham-Maryland, 1996. 222.

¹¹ Dostal 25.

ciót megrémítette a kommunisták puccsban betöltött szerepe, és a szíriai választásokat követően Háled Bagdásnak, a Szíriai Kommunista Párt vezetőjének bejutása a parlamentbe. Úgy látták, hogy az arab ország politikájában, a társadalmában és a hadseregében nagyon erős balratolódás kezdődött. Még az olyan nacionalista és antikommunista mozgalmak, mint a Baasz Párt, is a Szovjetunióval való viszony javítását hirdette. Ezzel párhuzamosan pedig a „pozitív semlegesség” külpolitikai irányvonalat hirdető Damaszkusz erőteljesen bírálta a nyugati kezdeményezésű katonai szövetségeket, többek között az 1955 februárjában létrejött Bagdadi Paktumot. Szíria elutasította a csatlakozást az ilyenfajta szervezetekhez, sőt aktív szerepet játszott abban, hogy Egyiptommal és Szaúd-Arábiával közösen egy saját védelmi szövetséget hozzanak létre. Az Eisenhower-adminisztrációt kisebb sokként érte, hogy 1955 végétől Szíria a szocialista országokkal egymás után kötött fegyvervásárlási egyezményeket, pénzügyi megállapodásokat, kereskedelmi-kulturális szerződéseket, miközben a nemzetközi térben a Szovjetunió álláspontját támogatták. Nagy-Britanniát a „kommunistaveszélyn” kívül komoly aggodalommal töltötte el az arab nacionalizmus expanziója: szerintük a pánarabizmus fellegvárának számító Egyiptom Szíriát felhasználva megbuktathatja a Londonnal szövetséges konzervatív arab monarchiákat. Ezenfelül a brit politika évek óta támogatta Jordánia és Irak legfontosabb közös regionális célkitűzését, vagyis az egyesülésüket Szíriával, hogy ezáltal megszülethesen a Hásemita-uralkodócsalád által vezetett „Termékeny Félhold Királysága”.¹²

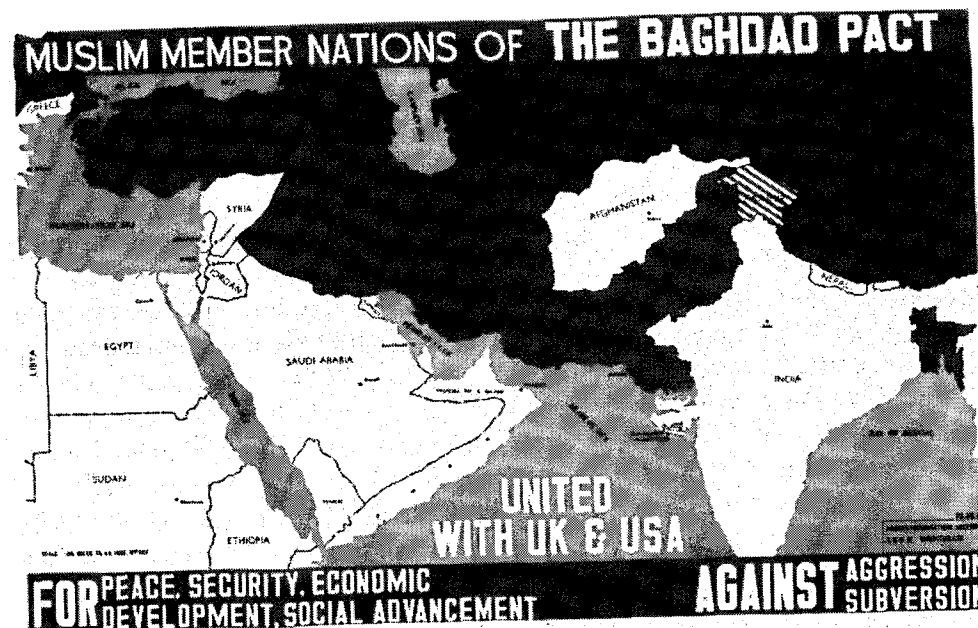
Habár az ötvenes évek elején Huszein jordániai uralkodó inkább a belpolitikára koncentrált, unokatestvére II. Fejszal egyáltalán nem mondott le a projektről. Tehát Bagdad a második világháború utáni években, amikor csak tehette, mindig beavatkozott Szíria belpolitikájába.¹³

A korábban felsorolt okok miatt ezért a CIA és az MI6 (a brit hírszerzés) már 1956 tavaszától összeesküvést szervezett a szíriai kormány megbuktatására, amelynek a Straggle (jelentése lemaradozik/elkóborol) nevet adták. Azonban az akcióra az angolszászok közötti nézetkülönbségek, a második arab–izraeli háború kitörése és szíriai kémelhárítás miatt nem került sor.¹⁴ Az 1956-os októberi szuezi válságot követően a Szovjetunió közel-keleti jelenléte immáron megkérdőjelezhetetlen ténynek számított, ahogyan Nasszer népszerűségének rohamos emelkedése szinte megállíthatatlannak tűnt. Az Eisenhower-adminisztráció szerint a nyugat-európai gyarmat-

¹² Uo. 29.

¹³ Irak egyaránt szerepet játszott Záím bukásában és a Sisakli-rendszer megdöntésében. Az iraki vezetés szinte mindent megtett, hogy Damaszkusz csatlakozzon a Bagdadi Paktumhoz, de az Irak-párti frakciók súlyosan meggyengültek, miközben Egyiptom befolyása rohamosan nőtt, köszönhetően a csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási egyezménynek és az egyre súlyosabb, izraeli–szíriai határkonfliktusoknak.

¹⁴ Bővebben a Straggle-akcióról: Dostal 30; Kahana–Suwaed 248; Wilford 249; Jones, Matthew: The 'Preferred Plan': The Anglo-American Working Group Report on Covert Action in Syria, 1957. *Intelligence and National Security* 2004/3. 401–415. 403.

Egy amerikai plakát ecseteli a Bagdadi Paktum előnyeit a muszlim országok számára: béke, biztonság, gazdasági fejlődés, szociális előrelépés (baloldalt lenn). A másik felén (jobboldalt lenn) pedig az szerepel, hogy az agresszió és a felforgatás ellen harcolnak.

Forrás: National Archives Catalog 6948821

tartók kiszorulásával nagyhatalmi vákuum jött létre a régióban, amelyet a nacionalisták és a kommunisták fognak majd betölteni. Ezért Washingtonnak mindent meg kell tennie a két eszme feltartóztatása érdekében, még ha történetesen ideológiai ellentétben állnak egymással, vagy Egyiptomban nyíltan üldözik a kommunistákat. Ezért az amerikai elnök 1957. január 5-én tartott 85. kongresszusi nyitóünnepségen bejelentette az Eisenhower-doktrína megszületését: „Az egész világ számára óriási katasztrófa lenne, ha a térség a nemzetközi kommunizmus áldozatául esne” – kezdte, majd kitért a kommunizmus közel-keleti feltartóztatásának fontosságára.¹⁵ Egy rövid ideig tartó jordániai kormányválságot követően Washington minden figyelmét Damaszkuszra összpontosult. Látva a szíriai belpolitikában történt változásokat, csak hetek, ha nem napok kérdésének tartották a „Vörös Szíria” létrejöttét. Ám mennyire volt ez megalapozott vélemény? Vajon Szíria tényleg olyan jó viszonyt ápolt a keleti blokkal, amely igazolta ezeket a nyugati félelmeket? A Szovjetunió tényleg a legfontosabb közel-keleti szövetségesének tartotta az arab országot?

¹⁵ Az Eisenhower-doktrína. Az Egyesült Államok elnökének beszéde a Kongresszus ülésén. In Lugosi 371–377.

SZÍRIA ÉS A KELETI BLOKK

Függetlensége első éveiben Szíria eléggé alacsony intenzitású kapcsolatokat ápolt a Szovjetunióval. Habár a felek már kereskedelmi (köztük fegyvervásárlásra) vonatkozó szerződéseket kötöttek egymással, ezek vagy nem valósultak meg, vagy teljesen marginálisnak számítottak a szíriai–nyugati gazdasági megállapodásokhoz képest.¹⁶ Annak ellenére, hogy Kuvatli szíriai elnök a „pozitív neutralizmust” hirdette, és igyekezett a világ minden jelentősebb nagyhatalmával jó viszonyt kiépíteni, elég távolságtartóan viseltetett a keleti blokk iránt. A Szíriai Kommunista Pártot a Kreml meghosszabbított karjának tartották, amelynek célja – a kelet-közép-európai országokban lévő „haladó pártokhoz” hasonlóan – az állam Moszkvához való láncolása. A gazdasági elit semmiképp sem akarta, hogy a szovjetekkel való kapcsolatokat erősítésével elősegítsék a földreformot, az államosítást és tervgazdaság bevezetését Szíriában.

A szekuláris értelmiségiek, bár szimpatizáltak a szocializmus egyes elemeivel, de elutasították az osztályharcot, az ateizmust és egypártrendszert. Ám a legnagyobb ellenérzést a keleti blokkal szemben az váltotta ki, hogy nem kevés diplomáciai és anyagi támogatást nyújtott Izraelnek. Például 1947-ben, miután a Szovjetunió az ENSZ Közgyűlésen megszavazta a Palesztina felosztásáról szóló 181. határozatot, a tüntetők felgyújtották a kommunista párt damaszkuszi irodáját, felkoncolták a Központi Bizottság néhány tagját, és sokan kiléptek a pártból.¹⁷ Ezzel párhuzamosan a szíriai hadsereg számára keserű tapasztalatot jelentett, hogy a zsidó milíciák és a hadsereg az első arab–izraeli háború szíriai frontján szintűgy bevetették a keleti blokkból, elsősorban Csehszlovákiából importált fegyvereket (kézifegyverektől kezdve a tüzérségi eszközökön át egészen a vadászbombázókig bezárólag).¹⁸ Végül pedig nyilvánvaló volt, hogy Sztálin csak akkor avatkozott be a közel-keleti történesekbe, ha szerinte cselekedetével jelentősen meggyengítheti London és Párizs befolyását a régióban, ezáltal felgyorsítva a gyarmatbirodalmak felbomlását. Ezért támogatta például a franciák 1946-os kivonulását Libanonból és Szíriából, az egyiptomi monarchia és britek közötti szerződések újratárgyalását, vagy Izrael állam létrejöttét. Ám ha egy szovjet lépés nem járt ilyenfajta eredménnyel, akkor Moszkva nem tett semmit. A keleti blokk felől pedig szintűgy nem volt meg a bizalom az arabok irányában. Az összes szocialista országnak szigorúan követnie kellett az 1947-ben

¹⁶ Dostal 14.

¹⁷ Commins 204.

¹⁸ 1948-ban a Közel-Keletre irányuló csehszlovák fegyverexport közel 20 millió dollárt tett ki, és ebből a zsidó milíciákkal majd pedig Izraellel kötött megállapodások nagysága elérte a 15 milliót. Ez nemcsak kézifegyvereket, hanem vadászgépeket (Avia S-199) és tüzérségi eszközöket is jelentette. Bővebben a témáról lásd Krajcsír Lukács: „Bizalmas Izrael” – Csehszlovákia szerepe az első arab–izraeli háborúban. In György Sándor – Hajnáczy Tamás – Kanyó Ferenc (szerk.): *Történelmi útvesztők*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 39–65.

meghirdetett Zsdanov-doktrínát, amely az akkori világot két táborra (progresszívra és reakcióra) osztotta. Eszerint ugyanis a harmadik világban csak a kommunista vezetésű antikolonialista mozgalmak – például Indokínában, Kínában és Koreában – számítottak az egyedüli komoly, megbízható és támogatásra érdemes szövetségesnek. Minden más, nacionalisták által irányított mozgalmat (gandhizmus, kemalizmus, pánarabizmus) kvázi ellenségként kezeltek, mert „ezek csak arra szolgáltak, hogy megerősítsék az imperializmus rozoga gyarmati rendszerét”.¹⁹ Szíria a szovjet külpolitikai gondolkodásban egyáltalán „nem érte meg a fáradozást”, mivel szegénynek, perifériának, és nyugatiak által teljes kiszolgáltatott államnak tartották. Az 1949-ben lezajlott három puccs után pedig instablnak és kiszámíthatatlannak ítélték az egész országot. Amikor pedig Sisakli 1952-ben a többi politikai erővel együtt betiltotta a Szíriai Kommunista Pártot, a szíriai rendszert „túlzottan imperialista befolyás alatt lévő, szíriai burzsoázia által támogatott, az ország gazdaságát továbbra is gyarmati függőségben tartani kívánó reakciós katonai rezsimnek” minősítette a Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP), de ezen véleményével nem volt egyedül a „népi demokráciák” körében.²⁰ 1953-ra nem egy szocialista ország állam követségét vagy konzulátusát bezárták Szíriában, erőteljesen korlátozták a térségből érkezők szabad mozgását, és vízumokat alig adtak ki.

Ebben az esetben is az 1954-es esztendő jelentette a fordulópontot. Sisakli bukásával gyökeresen megváltozott a helyzet. Főleg az október 5-i parlamenti választások kimenetele töltötte el nagy elégedettséggel a keleti blokkot: az új 142 tagú szíriai parlamentbe 81 független jelölt került be, és Háled Bagdás szintén mandátumot szerzett. Ugyanúgy a keleti blokk szempontjában lényeges volt, hogy Sztálin halála után a Zsdanov-doktrína egyre inkább háttérbe szorult, Nyikita Szergejevics Hruscsov lassan nyitni kezdett a harmadik világ felé. (Ezt persze először a Szovjetunió Kommunista Pártján belüli sztálinisták ellensúlyozására használt fel.) Annak ellenére, hogy a Kremlben a Baasz Pártot és a többi nacionalista mozgalmat „kispolgári, nemzeti burzsoázia képviselőinek” tartották, mégis utasították Bagdást, hogy működjön együtt ezekkel az erőkkel. A szovjet külpolitikai szakértők ugyanis úgy vélték, hogy az elmúlt évek eseményei tükrében a szíriai társadalomban egyre hangsúlyosabb van jelen a Nyugat-ellenesség, a pánarabizmus eszméje, a többi arab monarchiával szembeni elutasító magatartás. Ezeket megfelelően kihasználva Moszkva képes lehet megvalósítani a saját, közel-keleti geopolitikai céljait. Ugyanis az ötvenes évek közepétől világosan látható volt, Washington fokozatosan átveszi London helyét a térségben. Habár az amerikai vezetés többször megpróbálkozott a közel- és közép-keleti régióban egy nyugati vezetésű katonai szervezet felállításá-

¹⁹ J. Nagy 32.

²⁰ Rozbor čs.-syrských vztahů. Národní Archiv (NA), Ústřední výbor, Komunistická strana Československa (ÚV KSČ), fond Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část 1951–1967 (f. 1261/0/44.), karton (kar.) 220., inventární číslo archiválie (inv.č.) 514., 1965. szeptember.

sával (MEC, MEDO), minden ilyen irányú próbálkozás az arab országok ellenállása és az angolszászok között felmerülő nézetkülönbségek miatt kudarccal végződött. Ezért is érte a szovjet vezetést hidegzuhanyként, amikor 1955. február 24-én Irak és Törökország aláírta a Bagdadi Paktumként elhíresült védelmi szerződést, amelyhez ugyanabban az évben csatlakozott Nagy-Britannia, Pakisztán és Irán. Az így megszületett Közel-keleti Szerződés Szervezete (*Middle East Treaty Organization/METO*) – Afganisztán kivételével – délről körbefogta a Szovjetuniót. Sőt, ezzel párhuzamosan az amerikaiak és a Bagdadi Paktum tagjai nem kevés diplomáciai nyomást gyakoroltak a szervezetből „kimaradt” arab országokra, hogy minél előbb csatlakozzanak a szervezetbe. Ezért a Szovjetunió látványosan elkezdett arab szövetségek után kutatni a régióban: a Kremlben első sorban Egyiptom és Szíria között vacilláltak. A keleti blokkból nézve Szíria ugyan már „haladó karaktert” kapott, és 1955 elején Csehszlovákia és a Szovjetunió (elavult) második világháborús kézifegyvereket, illetve harckocsikat (például német Panzer IV-et) szállított le az arab országnak, sokkal inkább tűnt a közel-keleti hatalmi harcok elszenvedőjének, mintsem alakítójának.

Ezzel a szemben a régióban Egyiptom rendelkezett a legnagyobb légibázisokkal, kikötőkkel, vízkészlettel, ipari kapacitással és munkaerővel. Ez az ország volt a legnépesebb a térségben, a legnagyobb (arab) hadsereget tartotta fenn, befolyása nemcsak a szomszédos területekre koncentrált, hanem sok afrikai és ázsiai ország esetében szintúgy érezhető volt. Habár Egyiptom vezetője, Gamal Abden-Nasszer többször elutasította a Bagdadi Paktumhoz való csatlakozását, és egy „anti-METO” szervezet kialakítását próbálta megvalósítani, a keleti blokk kezdetben eléggé távolságtartóan viselkedett Kairóval szemben, hiszen pár évvel korábban a monarchiát megbuktató Szabad Tisztek még az Amerika-párti elkötelezettségükről voltak híre-

A Kairóban lévő magyar nagykövetség által elfogott amerikai propagandaanyag az araboknak nyújtott szovjet támogatás „valódi” természetéről. Arab nyelvű felirat: Sztálin – a vörös béke galambja.

Forrás: Amerikai propaganda. MNL OL, XIX-J-1-k, Egyiptom 1945-1964., 11. d., 15/b., 003341/3., 1957.

sek. Továbbá a szíriai Sisaklihoz hasonlóan, Nasszer szintén üldözte a helyi kommunistákat. Végül a mérleg nyelvét a Bagdadi Paktum aláírása után három esemény döntötte el, mégpedig a februári gázai összecsapás az egyiptomi és az izraeli hadsereg között, a Bandungban tartott Afrika–Ázsia Konferencia, valamint az 1955. szeptember 12-én aláírt csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási szerződés. A következő hónapokban pedig az Asszuáni-gát megépítésében való szovjet részvétel bejelentése, a Szezei-csatorna államosítása melletti kiállása, és az 1956. október végi szuezi válságban Egyiptomnak nyújtott diplomáciai támogatás mind azt mutatta, hogy Moszkva Kairó mellett tette le a voksát.

Ennek ellenére a keleti blokk nem „feledkezett meg” a levantei országról sem. Egyiptom után Szíriába ment a legtöbb szocialista fegyver: 1956 és 1958 között Damaszkusz és Prága összesen hat fegyvervásárlási egyezményt kötött egymással, amelyeknek összértéke körülbelül 60 millió dollár tett ki, miközben a Szovjetunió közel 200 millió dollár értékben szállított fegyvereket az arab országnak. A szír hadsereg 1957 közepére 100 darab T-54-essel és BTR-152-essel, 120 db T-34/85 harckocsival, 36 db SD-100 önjáró löveggel, 20 db MiG-15-ös és 60 MiG-17-es vadászgéppel rendelkezett.²¹ Ezzel párhuzamosan nagy számban utaztak ki katonai szakértők az arab országba, valamint oktattak szíriai katonákat a szocialista országokban.

Például 1957. január 1-éig Szíriában három szovjet és 41 csehszlovák szakértő dolgozott, ebből 28 katonai és 13 civil területen.²² Nem a katonai dimenzió számított az egyetlen eredményes területnek. 1956. július 4-én Szíria, második arab államként, elismerte a Kínai Népköztársaságot, és a nyár folyamán kereskedelmi egyezményt kötött Pekinggel. Az 1956-os magyar forradalom leverése idején Kuvaitli éppen Moszkvában tárgyalt az SZKP-val és sürgette Egyiptom katonai megsegítését.²³ Damaszkusz a szuezi válság miatt megszakította a diplomáciai kapcsolatait Nagy-Britanniával és Franciaországgal, elzárta – más források szerint felrobbantotta²⁴ – az országon keresztülhaladó iraki kőolajvezetékét, de az Egyiptommal kötött védelmi szerződések dacára Szíria (illetve még Jordánia és Szaúd-Arábia) nem állt ki katonailag Kairó mellett. Gazdasági téren a keleti blokk országai lettek a legfontosabb donorok, egyedül csak a Szovjetunió háromszázmillió dolláros nem katonai alapú segílyt nyújtott Szíriának.

Más, táboron belüli államok esetében alig egy év alatt tízszeresére nőtt a kereskedelmi forgalom nagysága. Megugrott a szocialista befektetések száma is: csehszlová-

²¹ Sieber, Karel – Zídek, Peter: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha, 2009. 274–275. Az adatok másik része a SIPRI weboldaláról van; <https://www.sipri.org/databases/armstransfers> (2018. szeptember 21.)

²² NA, A ÚV KSČ, f. 1261/0/11., sv. 151., ar.j. 198., b. 16., 10.09.1957.

²³ El-Hussini, Mohrez Mahmoud: *Soviet-Egyptian Relations, 1945–1985*. Palgrave Macmillan, London, 1987. 68.

²⁴ Szíria és Libanon tárgyalásai a Tapline-al és az IPC-vel. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954-1964., 4. d., 5/ba., 002604., 1957.

kok két cukorgyárat és egy bőrcipőgyárat létesítettek, valamint 1957-ben egy homsz melletti kőolajfinomító létesítési jogát kapták meg, amely a legnagyobb blokkon kívüli szocialista befektetésnek számított 1948 óta.²⁵ Megnyitották a TASZSZ damaszkuszi irodáját, létrehozták a Szovjet–Szír Baráti Társaságot, és úgy nyilatkoztak, hogy „szinte azt lehet mondani, hogy a jelenlegi szír sajtó tartalma és hangja nem sokban különbözik a népi demokratikus országok sajtójától”.²⁶ 1957 tavaszán a kommunistaszimpatizáns Afif al-Bizri altábornagy vezérkari főnökké való kinevezését kedvező lépésnek ítélték a Kremlben, amely szerintük a jövőben a szíriai–szovjet viszony elmélyítését hozhatja magával. Ezért korántsem számítanak túlzásnak Radványi János damaszkuszi főkonzul és ügyvivő szavai, amikor arról beszélt, hogy „az 1957-es év Szíria számára a szocialista táborhoz való közeledés éve volt”.²⁷

AZ EISENHOWER-DOKTRÍNA ALKALMAZÁSA SZÍRIA ESETÉBEN

A szíriai válság közvetlen kiváltó oka az volt, hogy a július végén kiutazott szíriai kormánydelegációnak sikerült meggyőznie Hruscsovot „Szíria súlyos gazdasági nehézségeiről”. Augusztus 6-án egy közel százmillió dolláros árucseré- és hitelegyezményt írtak alá. Ez nagy riadalmat keltett az angolszászok és a közel-keleti térség Nyugat-barát vezetéseinek körében, hiszen ebben Szíria „szovjet szatelitállammá” válását látták.²⁸ Az Egyesült Államokban, John Foster Dulles külügyminiszterrel az élen, követelni kezdték az Eisenhower-doktrína alkalmazását. Utasították a CIA-t, hogy a Straggle-fiasco után szervezzenek meg egy újabb puccsot. Tanulva az előző hibáiból, most hárommillió dollárra növelték a kenőpénzek nagyságát, a szíriai hadsereg fiatal és ambiciózus tisztjeire fókuszáltak, Sisaklit akarták visszaültetni az elnöki székbe, és kihagyták a briteket. Az akció fedőnevének a német Wappen szót választották, amelynek jelentése címer/pajzs.²⁹

Azonban a részletes megtervezésre vagy a határidő megszabására már nem került sor: pár nappal a szovjet–szíriai szerződés aláírása után az egész akció lelepleződött. A damaszkuszi CIA rezidentúra által megkeresett Abdullah Atijjáh – egy fiatal harcokszó parancsnok, akire eredetileg Damaszkusz megszállását bízták volna – követelte az amerikaiaktól az összeesküvés szervezőivel való személyes találkozót. Mivel sürgette őket az idő, egyre nagyobb kormányzati nyomás nehezedett rájuk, illetve na-

²⁵ Sieber–Zidek 275.

²⁶ Szovjet–szír viszony. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954–1964., 4. d., 5/ba., 00395., 1957.

²⁷ J. Nagy 51.

²⁸ Yaqub, Salim: *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East*. UNC Press Books, Chapel Hill, 2004. 154.

²⁹ Kahana–Suwaed 248.

gyon kevés potenciális jelöltjük akadt, ezért a CIA a tiszt alaposabb átvizsgálása nélkül beleegyezett a feltételekbe. Csakhogy Atijjáh a kormány informátora volt, aki a találkozó alatt átvette a pénzt, és az álcázása ellenére felismerte a puccs fő szíriai szervezőjét és egyben egykori felettesét, Ibrahim Husszeini, Szíria Rómába kinevezett katonai attaséját.³⁰ Miután Abdel-Hamid Szarrádzs, a titkosszolgálat vezetője, elegendő bizonyítékot gyűjtött össze, azonnal akcióba lépett. Mintegy harminc rendőr körbezárta az amerikai nagykövetséget, és augusztus 12-én kiutasították Atijjáhkal találkozó Frank Jeton és Howard Stone CIA-ügynököket, illetve Robert Molloy katonai attasét. A szíriai kormány nyilvánosságra hozta az „amerikai összeesküvés” részleteit, és az arab nacionalista sajtóban példátlan méretű Nyugat-ellenes kampány kezdődött. Washington és az amerikai médiumok tagadták a vádak, és a hatóságok válaszlépésként *persona non grata*-nak nyilvánították a szíriai nagykövetet, valamint kivonták a teljes amerikai diplomáciai személyzetet az arab országból. Az amerikai vezetés felhívta a környező államokat, hogy amennyiben a következő hatvan napban nem tesznek semmit, akkor azzal lényegében a Szíriából kiinduló kommunista forradalmi hullám kitérését okoztatják. Ezért szükséges az Eisenhower-doktrína minél előbbi alkalmazása. Először az amerikai hatóságok puha eszközökhöz folyamodtak: sikeresen bojkottálták a damaszkuszi vásárt, a szíriai búza és gyapot alálicitálásával csökkentették az ország exportját, megtiltották az 1947-ben vásárolt Douglas repülőgépekhez járó pótalkatrésze leszállítását, illetve a Hatodik Flottát a szíriai partok közelébe küldték.³¹

Miután ezen módszerek egyike sem „térítette észhez” a szíriai vezetést, egy újabb kormányváltással járó művelet megszervezésére utasították a CIA-t. Csakhogy az amerikaiak kivonulását követően sokkal körülményesebbé vált a szervezés Szíriában, ezért ismét Nagy-Britanniához fordultak segítségért. Harold Macmillan miniszterelnök áldását adta a közös akcióra, de cserébe azt kérte, hogy a Nyugat-barát közel-keleti országokat jobban bevonják az előkészületekbe, és a szuezi válság kellemetlen emléke miatt nem indítanak közvetlen katonai támadást Damaszkusz ellen. Ez utóbbi esetben ugyanis attól tartottak, hogy a Szíria szövetségesének számító Egyiptom lezárja a Szuezi-csatornát, miközben szerte a régióban angolszász-ellenes felkelések robbant ki. A CIA és MI6 felállította a Szíriai Munkacsoportot (Syria Working Group). Több vita és átírás után végül szeptember 18-ra elkészült a végső változat: a Preferred Plan (Előnyben részesített terv, nevét a címloldalon szereplő megjegyzésből kapta, és egyben ez szolgált tanulmányom címadójaként is), amely egyaránt tartalmazott elemeket az 1953-as iráni (Ajax), illetve az 1954-es guatemalai puccsból (Pbsuccess).³² A Preferred Plan egy merényletsorozattal indított

³⁰ Wilford 270.

³¹ Szír–amerikai viszony alakulása. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954–1964., 5. d., 5/bd., 001755/1–2., 1957; Szíria jelenlegi politikai helyzete. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954–1964., 5. d., 5/ca., 004026., 1957; Jones 404.

³² A Preferred Plan érdekessége, hogy erről szóló dokumentumok legelőször a brit *Guardian* weboldalán bukkant fel, miután az akkori brit védelmi miniszter feloldotta a titkosítás alól. Fenton, Ben:

volna, amelynek célpontjai Bizri vezérkari főnök, Szarráds titkosszolgálati vezető és a kommunista Bagdás voltak. Meggyilkolásukkal egy időben szabotázsakciókat és bombamerényleteket hajtottak volna végre szerte az országban. A tervek szerint a Szírián belül létesített titkos rádióadókon álhíreket terjesztenek, miközben hatástalanítják az arab nacionalista propaganda állításait, illetve kiemelt feladatnak jelölték meg nemcsak a szíriai, hanem a szomszédos arab országok lakosságának meggyőzését is. A káoszról eredetileg kihagyták volna a fővárost (egyedül a nacionalista Damaszkusz Rádiót akarták elhallgattatni), Aleppót pedig az ellenzék központi bázisává tették volna meg. Létrehozták a „Szabad Szíriai Bizottságot” (Free Syria Committee), amelynek a célja a különböző ellenzéki csoportok egy ernyő alá terelése és a különböző paramilitáris csoportok számára emberek toborzása volt. *„Mindent meg kell tennünk azért, hogy a szent háború aspektust helyezzük előtérbe”* – jelentette ki Eisenhower, elsősorban Szaúd-Arábia szíriai válságban játszott esetleges szerepére utalva, de II. Szaúd király nem volt vevő az „iszlám pápa” koncepciójára.³³ Ugyanakkor a Szíriai Munkacsoport szerint a vallásosság kártyáját Rijád nélkül ugyanúgy ki lehet használni, mégpedig a helyi Muszlim Testvériség felfegyverzésével. Ezzel párhuzamosan a szíriai vallási-etnikai kisebbségeket egyaránt fel kívánták használni. Felszították volna a drúzok önrendelkezési törekvéseit (a francia mandátum alatt a Dzsebel-ed-Drúz, avagy Drúz-hegység, autonómiát élvezett), de az alavitákat szintén arra akarták rávenni, hogy harcoljanak a „tengerparti sáv” függetlenségért. Végül a Damaszkuszban lévő Nyugat-barát politikai erők és az Irak-párti frakciók a szomszédos arab államokat kérték volna fel a katonai intervencióra. Ammán és Bagdad hivatkozva az ENSZ Alapokmányának 51. cikkelyére, katonailag avatkoztak volna be Szíriába. Amennyiben túl nagy ellenállással szembesülnének a kormányhű erők részéről, akkor Irak és Jordánia *„azzal a kéréssel fordul Törökországhoz, hogy segítsen az ország stabilizálásában”*. Ez leginkább Aleppó és észak-szíriai területek törökök általi elfoglalását jelentené, de szükség esetén bevonulnának Latakiába, ahol pedig így ki tudna kötni az amerikai Hatodik Flotta. Végezetül a megszállók „felajánlották” volna az új damaszkuszi vezetésnek egy közös, „ún. Termékeny Félhold Föderáció” létrehozását. Mindeközben Damaszkusz felmondja a keleti blokkal kötött összes gazdasági-katonai szerződést, kiutasítja a szocialista országok szakértőit, valamint távolodik Nasszertől és az arab nacionalizmustól. A Szíriai Munkacsoport előírta, hogy a Preferred Plant semmi esetre sem szabad csúsztatni, még a novemberi esőzések előtt végre kell hajtani.³⁴

Macmillan backed Syria assassination plot. <https://www.theguardian.com/politics/2003/sep/27/uk.syria1> (2018. szeptember 12.)

³³ Yaqub 167.

³⁴ *Török csapatösszevonások kérdése a szír-török határon*. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954–1964, 5. d., 5/ca., 004845., 1957; Dostal 32–33; Jones 406–409.

NÖVEKVŐ FESZÜLTSG

Az amerikaiak Loy Henderson diplomatát bízták meg Washington közel-keleti szövetségeseinek meggyőzésére, aki augusztus 24-e és szeptember 4-e között a regionális vezetőkkel vagy azok képviselőivel találkozott. Azonban a Henderson-utat korántsem lehetett egyértelmű sikerként elkönyvelni. Habár a térségben szinte mindegyikük tartott Szíria kommunista állammá válásától, a direkt katonai beavatkozást egyértelműen elutasították, mivel aggódtak annak negatív visszhangjától és a belpolitikai következményeitől. Az amerikaiak Jordániától és Libanontól egyaránt nemleges választ kaptak, de még inkább megdöbbentette őket, hogy Szaúd-Arábia szintén nem adott egyértelmű felelet. Irakban az uralkodócsalád és a kormány között ellentét feszült a kérdésben, de végül beleegyeztek a közös akcióba. Izrael bármiféle szerepét szintúgy elutasították, bár az is igaz, hogy a Szíriai Munkacsoport egyáltalán nem számolt a zsidó állam részvételével. Esetükben csupán egy-két határ menti incidenst tartottak elképzelhetőnek, amelyekkel az izraeliek majd „lefoglalják” a szíriai hadsereget.

A török szerepvállalás gerjesztette a legtöbb vitát. Adnan Menderes török miniszterelnök szinte azonnal beleegyezett a Preferred Planbe. A török diplomácia biztosította az Egyesült Államokat, hogy amennyiben nem szűnik meg Washington támogatása, akkor Ankara regionális partnerek nélkül is hajlandó lenne támadást indítani Szíria ellen. A szíriai-török viszony már évtizedek óta rendkívül rossznak számított, amelynek alapját leginkább a területi követelések jelentették: a török katonai és politikai elit évtizedekig nem emésztette meg, hogy az 1923-ban tartott lausanne-i konferencián Aleppó városát és környékét, több százezer törökkel (szíriai turkománnal) együtt Szíriához csatolták, miközben a szíriai társadalomban még mindig fájó emlékeket ébresztett a tengerparti Alexandretta-szandzsák elvesztése. Hiába mondott le 1949-ben Záim a török által 1939-ben annektált Hatay Köztársaságról, a későbbi szíriai kormányokban gyakran felmerült a területi revízió gondolata. A két ország közötti kapcsolatokat tovább terhelte, amikor Törökország első muszlim államként elismerte az önálló Izraelt, Ankara 1952-ben tagja lett a NATO-nak, vagy Irakkal kötöttek védelmi egyezményt. Sőt, eleve már a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegették Szíriát, ha Damaszkusz nem csatlakozik a Bagdadi Paktumhoz, ha tovább közeledik Egyiptomhoz, vagy ha nem hagy fel az olyan hírek terjesztésével, miszerint Izrael és Törökország arabellenes katonai szerződést kötött egymással.³⁵ Viszont, ami igazán megrémítette a török vezetést, az az egyre mélyülő szíriai-szovjet viszony volt, amely együtt járt a fegyverek és katonai szakértők megjelenésével.

Az antikommunizmusáról híres Menderes-kormány mindenáron meg akarta gátolni, hogy Törökországot már nemcsak északról és nyugatról (Bulgária), hanem

³⁵ Sever, Ayşegül: The Compliant Ally? Turkey and the West in the Middle East 1954–58. *Middle Eastern Studies* 1998/2. 77.

délről is egy „népi demokrácia” határolja. Ezt csak tetőzte a török vezetés azon féltelme, hogy Szíria lesz a háttérbázisa egy egész régióra kiterjedő kommunista hatalomátvételnek. A legrosszabb forgatókönyvet az jelentette számukra, ha Damaszkusz, felhasználva a kurd szeparatista mozgalmakat egy Törökországon belüli konfliktust robbant ki, vagy legalábbis bőkezű fegyver-és embertámogatást nyújt a számukra. Ankara tehát szeptember elején nekifogott a mozgósításnak és hónap végéig mintegy 33 ezer katonát csoportosítottak át a szíriai határszakaszra. Ez egyben magával hozta a határincidensek számának megnövekedését, amelyekben egyszer-kétszer szíriai határőrök, csempészek vagy civilek estek áldozatul.

A többi arab ország vezetői azonban egyáltalán nem voltak elragadtatva a török lépésektől. Velük kapcsolatban még rengeteg negatív reflex élt az arab világban. Nem számított alaptalannak az a feltételezés részükről, miszerint a saját lakosságuk fordulna ellenük, ha „nyíltan asszisztálnának az oszmánoknak”. Ezért általános megdöbbenést keltve II. Szaúd király váratlanul a szíriai fővárosba utazott: szeptember 25-én közvetítőként ajánlkozott fel a szíriai-török feszültség enyhítése érdekében. Habár az amerikaiak tudták, hogy a szaúdi uralkodó valójában így szeretné növelni népszerűségét a régióban, és ellensúlyozni Nasszert a térségben, azért őket is meglepte a szaúdi diplomácia éles kirohanása az Eisenhower-doktrína ellen. Sőt, nem sokkal később az iraki kormány szintűgy közölte, hogy részéről nem várható fegyveres beavatkozás, és a tárgyalásos megoldást preferálja. Bagdad és Rijád egyaránt kijelentette, hogy Szíria egyik szomszédjára sem jelent fenyegetést, a kommunista-veszély pedig nem létezik.³⁶

Ammán és Bejrút október közepéig több nyilatkozatban elutasította a részvételt egy intervencióban. Londont és Washington megdöbbenve, hogy az összes arab szövetségesük nemet mondott a Preferred Planra. Mindeközben úgy tűnt, hogy Törökország gőzerővel készül a hadműveletek megindítására, ami arab partnerek bevonása nélkül súlyos következményekkel járhat az angolszászok közel-keleti politikájára nézve.³⁷ Ezért részükről aktív diplomáciai nyomásgyakorlás kezdődött, de Ankara nem volt hajlandó lemondani a támadásról. Ekkor már mind a török kormányban, mind a hadseregben hangoztatták, hogy eljött az idő a területi revízióra. Mások abban bíztak, hogyha növelik a feszültséget, akkor az Egyesült Államok több pénzügyi támogatást és újabb fegyvereket ad oda Törökországnak, miközben a Szovjetunióból politikai megállapodásokat és garanciákat csikarhatnak ki. Végül pedig Menderes számára különösen jókor jött egy elharapódzó szíriai-török válság: ez szavazatokat hozhat a miniszterelnök által vezetett Demokrata Pártnak az október

végi választásokon. Menderes így el tudta terelni a figyelmet rossz mutatókról és a kormány hibás gazdaságpolitikájáról.³⁸

Törökország hajthatatlansága mellett a Szovjetunió magatartása szintén komoly fejfájást okozott az Eisenhower-adminisztrációnak. Először Washingtonban úgy vélték, hogy mindenképp szükséges konfrontálódni Moszkvával, mivel a szuezi válság után egy újabb politikai győzelem csak Hruscsov fejébe szállna, akinek külpolitikája „az összes orosz vezető közül legjobban hasonlított Hitleréhez”.³⁹ Ugyanakkor az amerikai vezetés számításai szerint a Kreml, akárcsak 1956 októberében, csupán fenyegetőzik, de semmiféle komoly lépést nem fog tenni. Azt, hogy esetleg katonákat küldene a Közel-Keletre, vagy nyílt konfrontációt vállalna Szíria védelmében – üres blöffként kezelték. Ráadásul a szovjeteknek amúgy sincs meg a kapacitásuk és lehetőségük, hogy több ezer kilométerre délre küldjenek katonákat és/vagy hadihajókat. Valóban, az első szovjet reakciók csak az angolszász nézeteket erősítették. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter először szeptember 10-én szólalt fel a szíriai-török válság kapcsán, „barátain figyelmeztetve” Törökországot, hogyha tovább folytatja a mozgósítást, akkor „könnyen a szakadék mélyén találhatja magát”. Pár nappal később Nyikolaj Bulganyin, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke szintén egy hasonló hangvételű jegyzéket küldött Ankarának. „Amikor híreket kapunk arról, hogy török csapatokat vontak össze a török-szíriai határon, felmerül bennünk természetesen a kérdés, hogyan éreznék magukat a törökök, ha határaikon idegen csapatokat kezdenének összevonni.”⁴⁰ Az Egyesült Államok védelmébe vette Törökországot, Dulles az ENSZ Közgyűlés 20. nyitóünnepségén tartott beszédében a szovjet lépéseket „megfélemlítési kísérleteknek” nevezte, de mindenkit biztosított, hogy a Szovjetunió ennél többet nem tud és nem is akar tenni.⁴¹

Csak hogy a háttérben nagyon komoly viták zajlottak Moszkvában. A Kreml nem szerette volna elveszíteni a „leghaladóbb nézeteket valló arab szövetségesét”, nem akarta, hogy a keleti blokkból érkező hitelek, fegyverek, valamint állampolgárok mind veszélybe kerüljenek. Ugyanúgy az sem tetszett nekik, hogy a szíriai kormány bukásával Egyiptom elszigetelődne a térségben és ezzel elveszzen a lehetőség egy újabb, más országokban kitörő nacionalista – vagy akár kommunista – színezetű forradalomokra/puccsokra. Az Eisenhower-doktrína meghirdetése Moszkvát szintűgy kényelmetlenül érintette, és 1957 eleje óta nem tudott rá hathatós választ adni. Ezért a szovjet vezetés úgy döntött, hogy Szíria esetében növelik a tétet: egy romboló (Szvobodnijj) és egy cirkáló (Zsdanov) kötött ki Latakiában. Ez volt a szovjet haditengerészet első hivatalos missziója egy arab országba. Kotov altengernagy által vezetett katonai küldöttség tíz napot töltött a levantei államban: ünnepi vacso-

³⁶ Sever 81.

³⁹ Yaqub 164.

⁴⁰ Bulganyin üzenete a török miniszterelnökhöz. *Népszabadság* 1957. szeptember 15. 8.

⁴¹ Yaqub 167–168.

³⁶ *Ibn Saud damaszkuszi és beiruti látogatása*. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954–1964, 5. d., 5/bf., 004852., 1957.

³⁷ Jones 410.

rákon vettek részt, labdarúgó-mérkőzést játszottak a helyi katonai körzet csapatával (8:2-re győztek), és a szovjet katonazenekar koncerteket adott.⁴² Ebből világosan látható, hogy jelen lévő szovjet tengerészek nem éppen harci cselekményekre készültek, de a hadihajók jelenléte általános megdöbbenést keltettek a régió belül és kívül egyaránt. Az Eisenhower-adminisztrációban heves viták robbantak ki azzal kapcsolatban, hogy Hruscsov meddig fog elmenni. Vajon várható-e erősebb szovjet fellépés? Moszkva csak blöfföl, vagy tényleg kész vállalni a fegyveres konfliktust? Rendelkeznek-e olyan technológiával, amellyel nemcsak Törökországra, hanem az Egyesült Államokra nézve is veszélyt jelent? Ezen kérdésekre a választ egy másik nemzetközi fejlemény szolgáltatta: október 4-én a Szovjetunió sikeresen pályára állította az első műholdját, a Szputnyik-1-et. Így eldőlt a korábbi vita arról, hogy vajon a Szovjetunió rendelkezik-e már interkontinentális ballisztikus rakétákkal, amelyekkel elérheti az Egyesült Államok partjait. Ez a két esemény és az arab országok kihátrálása végül odavezetett, hogy október 5-én az Eisenhower-adminisztráció a Preferred Plan felfüggesztésére adott utasítást.

AZ ELSZABADULT VÁLSÁG

Viszont a török mozgósítások nem álltak le, és október közepéig 37 ezer főre növelték a szíriai-török határ mellett állomásozó katonák létszámát. Erre válaszul Moszkva harcckészültségbe helyezte a kaukázusi és a fekete-tengeri körzetben lévő egységeit, s főparancsnoknak a második világháborús veteránt és egykori lengyel hadügyminisztert, Konsztantyin Rokosszovszkijt nevezték ki. Állandó hadgyakorlatokat tartottak, alkalmanként megsértették a török felségvizet vagy légtérét, itt-ott átlóttek a török területekre. Hruscsov egyre keményebben nyilatkozatokat tett közzé. Például *New York Times*nek adott interjújában arról beszélt, hogy „amikor kitör egy háború, akkor mi közel vagyunk Törökországhoz, de ti amerikaiak nem. Viszont amikor elkezdünk egymásra rakétákat lőni, akkor ez a távolság nem számít” – így burkoltan utalva a szovjet IBM-ek (interkontinentális ballisztikus rakéták) létezésére. Pár nappal később pedig Londonnak üzent, amikor a Munkáspártnak írt levélben arról tett említést, hogy „egy új pusztító háború minden szörnyű következményét a Brit-szigetek lakosainak szintén magukon kell majd viselniük”.⁴³

A szíriai válság október 13-án ért a csúcspontjára. Ezen a napon egyiptomi katonák bukkantak fel az arab országban, vagyis Kairó ugyanúgy belefolyt a történesekbe. Már szeptember 11-én Bizri és Szarrádzs az egyiptomi fővárosba utazott, és kérte az 1955-ös októberi egyiptomi-szíriai védelmi szerződés teljesítését – küldjenek egyiptomi katonákat Szíria védelmére. Nasszer a kezdettől fogva nem kevés aggo-

dalommal szemlélte a fejleményeket, mivel szerinte ez az egész krízis közvetve elle-ne irányul, így akarják „kirángatni” Damaszkuszt az egyiptomi befolyás alól. Másodszor egy ilyen válság kimenetele könnyen az lehet, hogy jelentősen felborul az erőviszony a térségben, hiszen Irak és/vagy Törökország megerősödve kerülhetnek ki belőle. Sőt, Bagdad újra megpróbálhatja Irak és Szíria egyesülését, amelynek realizálódásával Egyiptomot „karanténba zárják”. Ezenfelül az egyiptomi elnök féltékenyen szemlélte, ahogyan a többi arab államfő, leginkább II. Szaúd király, közvetítői szerepben próbálja növelni a népszerűségét. Közben szeptember 3-án megkötötték az egyiptomi-szíriai vámunióról szóló szerződést, amely egyszerre vonatkozott a szabad kereskedelemre és munkaerő-áramlásra. (A későbbiekben kiderült, hogy ennek inkább propagandaértéke volt, mintsem komoly gyakorlati haszna.)

Ezen indokok vezettek oda, hogy október 13-án egy zászlóaljnyi egyiptomi ejtőernyős szállt le Latakiában, egyiptomi hadihajók kötöttek ki a szíriai kikötőkben, és a következő napokban 1200 főre duzzadt az egyiptomi kontingens száma.⁴⁴ Az egyiptomi tisztek közül néhányan Aleppóba mentek, ahol segítettek a helyi ellenállás felállításában és a város védelmének megszervezésében. Nasszer ezzel a lépésével egyértelművé tette, hogy Kairó egy szíriai-török háború esetében nem marad tétlen, ami számára (ismét) nem kevés népszerűség-növekedéssel járt. Ráadásul az egyiptomi elnök a katonai fellépésével burkoltan a Kremlnek is üzent: bár szívesen veszik, ha a Szovjetunió anyagi-katonai segítséget nyújt a pánarabista törekvések megvalósításakor, de Nasszer számára a „Vörös Szíria” szintén nem számított vonzó opciónak. Az egyiptomi elnök ugyanis azt akarta, hogy a nacionalista Baasz Párt vagy a hadsereg Egyiptom-párti tagjai kerüljenek ki győztesen a válságból, így erősítve Kairó regionális pozícióit.⁴⁵

Mindenesetre a szíriai kormány számára a szovjet kiállás és az egyiptomi segítség nem kevés bátorítást adott. Először október 16-án a szíriai főparancsnokság rendkívüli állapotokat vezetett be. Aleppóban és Homszban fegyvereket osztottak ki a népi ellenállási csoportok tagjai között, és a szíriai ifjúsági szervezeteket szintén ellátták (csehszlovák) kézfegyverekkel. Erről Radványi ügyvivő és Árkus István újságíró személyesen is meggyőződhetett, amikor október 20-án Aleppóban figyelték a szíriai nép felkészülését „a fenyegető török veszéllyel szemben”.⁴⁶ Szintén október 16-án Damaszkusz jelezte, hogy az ENSZ Közgyűlés elé kívánja terjeszteni a szíriai-török határkonfliktusok ügyét. Kérték egy független vizsgálóbizottság felállítását, amely a térségbe utazott volna. A keleti blokk és a harmadik világ nagy része támogatta az elképzelést: 66 szavazattal, ellenszavazat nélkül, egy tartózkodás mellett (Libéria) elhatározták, hogy azonnal megkezdik a szíriai-török válság vitáját. Dullesnek nem tetszett, hogy az események ilyen irányt vettek, hiszen most először fordult elő, hogy

⁴² Egyiptomi csapatok érkeztek Szíriába. *Népszabadság* 1957. október 15. 1.

⁴³ Podeh 35.

⁴⁶ *Aleppoi látogatásunk*. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954–1964, 5. d., 5/ca., 004848., 1957.

⁴² Hazaindultak Szíriából a szovjet hadihajók. *Népszabadság* 1957. október 3. 7.

⁴³ El-Hussini 77.

A fegyvereket belesírtott formában gyakorolják. Főleg a szokásos karabélyok, a csen gyártmányú félautomata 12 töltésű puszkák vannak használatban. Vidéken gyakorolják az éles lövést, különben minden határmenti falut felgyegettek. Ezekben a falvakban egy-egy tiszttel oktatása mellett folyik a kiképzés.

A becsületesen során Chifrik ezredes elmondta, hogy úgy fogják megtervezni a város védelmét, mint azt annakidején Sztalingrádban tették. Este indultunk Damaszkuszba. Utazásunk alkalmával volt látni, hogy az éjszaka leple alatt a szírek állandóan új erővel erősítik határmenti csapataikat. Nagy teljesítményű tehergépkocsikkal szállították a legújabb típusú kőép harckocsikat, utunk alatt 35 harckocsit, s 14 szovjet típusú páncélautót számoltam meg.

Aleppban tudtam meg, hogy kisebb egységekben állandóan érkeznek egyiptomi katonák; a tiszti gárdának egy része Aleppban marad, a katonaságot azonban azonnal a határral vezénylik ki. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a szír katonák, a tisztek halado gondolkodása. Szovjetunió iránt érzett bizalmuk, szimpátiájuk és talán az, hogy a szovjet hadsereget példaképüknek tekintik feltétlenül pozitív hatással lesz az egyiptomi katonák számára is.

Radányi János aleppói útjáról szóló beszámoló harmadik oldalának részlete, amelyben az ügyvivő az észak-szíriai város harcra való felkészülését írta le (az első és a második oldal az út megszervezéséről és a város néhány prominens tagjával való találkozásról szól).

Forrás: Aleppoi látogatásunk. MNL OL, XIX-J-1-j, Szíria 1954-1964, 5. d., 5/ca., 004848., 1957.

a Közgylés a Biztonsági Tanács bevonása nélkül akart fellépni egy válság során. Ezzel párhuzamosan pedig kiderülhet, hogy megnőtt az amerikai katonai jelenlét Törökországban.⁴⁷ Végül a szaúdi diplomácia, amely II. Szaúd „megalázásaként” értelmezte Nasszer fellépését, ismét az amerikaiak mellé állt, és másokkal együtt elnapolták a kérdést.

Ekkor már mindegyik fél érezte, hogy elérték a határokat, azok további feszegetése nemcsak az egész közel-keleti térségre kiterjedő konfliktussal, hanem a két szuperhatalom közötti összeccsapással fenyeget. Washingtonnak pénzügyi segítséggel és új fegyverszállítmányokkal sikerült visszafognia Ankarát. Miután október 27-én lezajlottak a törökországi választások, amelyet 58 százalékkal Menderes pártja nyert meg, a törökök lemondtak a katonai hadműveletről. Amikor pedig október 29-én a Török Köztársaság 34. születésnapját ünnepelték a Moszkvában lévő török nagykövetségen, Hruscsov egy váratlan látogatást tett az épületben. Egy kis iránytűt vitt magával, amelyre mutatóval kijelentette: „ha most erre az iránytűre néznek, láthatják, hogy kicsit kimozdult a béke felé”. Majd hozzátette, hogy „nem volt itt semmiféle vál-

ság a Közel-Keleten és minden csak egy félreértés eredménye”.⁴⁸ Másnap felhagytak a hadgyakorlatokkal, és visszarendelték a szovjet csapatokat a kaszárnyáikba. November 1-én Moszkva közölte, hogy nem támogatják a szíriai-török határszakaszt ellenőrző ENSZ-bizottság felállítását sem. Ezt követően Damaszkusz szintén visszakozott. A törökök csak november 19-től kezdték meg katonáik visszavonását, mivel addig több határincidensre is sor került; például a szíriai légvédelem tüzet nyitott török repülőgépekre, vagy a török tüzérség lakatlan területeket ágyúzott.

KONKLÚZIÓ: A VÁLSÁG KÖVETKEZMÉNYEI

A CIA és MI6 által létrehozott Szíriai Munkacsoport bár lemondott a Preferred Plan megvalósításáról, de nem oszlatták fel őket. Propaganda- és lejárato kampányokat indítottak az arab nacionalisták és kommunisták ellen szerte a Közel-Keleten, több kisebb sejtet és felkelőcsoportot hoztak létre és támogattak egészen 1959 tavaszáig. Sőt, ennek mintájára hozták létre Indonéziai Munkacsoportot is, amely 1957 decemberében megszervezte a fegyverek és a felszerelések eljuttatását Szukarno indonéz elnök ellen harcoló lázadóknak.⁴⁹

Az 1957-es válság vízválástóvonalnak számít Szíria történelmében. A krízis ráébresztette a hadvezetést arra, hogy dacára a keleti blokkból érkező fegyverszállítmányoknak, a szíriai haderő még mindig nem áll készen arra, hogy sikeresen vissza tudjon verni egy nyugati vagy a szomszédos országokból indított támadást. Nasszer fellépésével megerősítette a Kairó-barát tisztek helyzetét, akik követelni kezdték az egyiptomi hadsereggel való szorosabb kooperációt vagy akár összeolvadást. A nacionalista Baasz Párt egyetértett az elképzeléssel, sőt, ők már évekkel korábban is hirdették Egyiptom és Szíria egyesülésének politikai és ideológiai jelentőségét. Csakhogy az egyesülési törekvések felgyorsítása mögött nem kizárólag pánarabista eszmék, hanem komoly félelmek álltak. Ugyanis a Szovjetunió Szíria melletti kiállításából a helyi kommunisták profitáltak a legtöbbet. Mind a parlamentből, mind a hadseregből eltávolították az utolsó Nyugat-barát elemeket, akiknek helyét baloldali politikusok és katonatisztek vették át, szignifikánsan megerősítve ezzel a baloldali pártok erejét.

Ezt kihasználva Bagdás előrehozott választásokat követelt, és szinte utasította a szíriai kormányt és parlamentet, hogy fogadja el a kommunisták által javasolt programokat, többek közt az újabb államosításokat vagy a földreformot. Ezekről az ígényektől minden jobboldali erő megriadt Szíriában. A Baasz Pártban tudták, hogy Nasszer odahaza keményen üldözi a kommunistákat, és abban bíztak, hogy az egyesséssel Kairó föld alá kényszeríti a Szíriai Kommunista Pártot. Habár az egyipto-

⁴⁸ Sever 83.

⁴⁹ Jones 411-412.

⁴⁷ Yaqub 173.

mi elnök egyik legfontosabb politikai célkitűzésének tekintette az arab egységállam megeremtését, de ezt föderális (*ittihad*) alapon képzelte el, nem pedig a teljes unió (*wahda*) létrehozásával akarta elérni. Nasszer a fenntartásai ellenére, az egyiptomi gazdasági és katonai elit nyomására, végül az alig egy hónapig tartó tárgyalássorozat után rábólintott az Egyesült Arab Köztársaság létrehozására, amelynek ő lett az elnöke. Az EAK kikiáltását az arab közvélemény pozitívan fogadta, és szinte mind-egyik arab országban szimpátiatüntetéseket tartottak. Nasszer számára a szíriai válságban játszott szerep igazán kifizetődő volt, mivel az „arabizmus dobogó szívének” számító Damaszkusz megvédésével sikerült népszerűsége csúcsára érnie.

A keleti blokk szintén a szíriai válság nyertesei közé tartozott. Függetlenül attól, hogy Hruscsov mennyire gondolta komolyan a katonai összeütközést Törökországgal vagy akár az egész NATO-val, sikerült elhítenie az arab közvéleménnyel és tágabb kontextusban szinte a teljes harmadik világgal, hogy Moszkva hajlandó érdekében fegyveres konfliktust vállalni.

Már a szuezi válság a Kreml globális helyzetének megerősödését hozta magával, de a Szovjetunió csak 1957 végén vált megkérdőjelezhetetlen nagyhatalmi tényezővé a Közel-Keleten. Kétségtelen, hogy a szovjet–szír kapcsolatok nem voltak hullámvölgyektől mentesek, mint például az EAK ideje alatt vagy a Baasz Párt 1963-as puccsát követő években, de egészen a hidegháború végéig megmaradtak a keleti blokk egyik (ha nem a) legstabilabb és legfontosabb arab szövetségeseinek. Attól függetlenül, hogy a levantei államban a Baasz Párt melyik frakciója volt éppen hatalmon, a szíriai politikai-gazdasági-katonai elitben – sőt, kvázi az egész társadalomban – végig megmaradt a Szovjetunióhoz való pozitív viszonyulás.

A krízis legnagyobb vesztesei közé a nyugati hatalmak és közel-keleti szövetségeseik számítottak. Külkapcsolataik Damaszkusszal fagypontra alá süllyedtek, elvesztették minden maradék befolyásukat az ország felett. Az Eisenhower-adminisztrációt különösen dühítette az a tény, hogy épp ő tevékenységük járult hozzá a szíriai kommunisták megerősödéséhez, illetve a szovjet–szíriai viszony elmélyítéséhez. Ráadásul a szíriai válsággal lényegében „magukkal rántottak” egyes arab szövetségeseiket is: látva az iraki kormány szerepét a szíriai válságban, a helyi Szabad Tisztek és a kommunisták úgy döntöttek, hogy felgyorsítják a monarchia megbuktatására szőtt összeesküvésük végrehajtását. Az EAK megszületésével Bagdadnak le kellett mondania a Szíriával való egyesülésről, helyette pedig Jordániával együtt létrehozta az Arab Föderációt. Csakhogy ez volt az utolsó lépés azon az úton, amely végül az 1958. július 14-én kitört iraki forradalomhoz vezetett. Az újonnan létrejött Iraki Köztársaság kilépett a Bagdadi Paktumból, a kommunistákat bevették a kormányba, és nyíltan lavírozni kezdtek a keleti blokk irányába. Londonban és Washingtonban úgy konstataáltak, hogy épp az ő machinációknak köszönhetően jött létre az, amely ellen egész végig harcoltak: a „Vörös Félhold” (Igaz, a Kreml sem élvezhette sokáig ezt a „győzelmet”, mivel hamarosan komoly ellentétek alakultak ki Bagdad és Kairó között, Irakban pedig állandósultak a belső ellentétek.)

Az angolszászoknak némileg sikerült rendezniük a viszonyukat Nasszerrel, és nem kevés kárörömmel szemlélték, ahogyan az EAK elnöke keményen üldözi a szíriai kommunistákat, de Szíria kiszakadása után sem tudták teljesen helyreállítani a kapcsolataikat Damaszkusszal. A puccsokkal teli hatvanas évek idején a levantei államot – akárcsak évekkel korábban a keleti blokk – szegénynek, kiszámíthatatlannak és teljesen instabillnak tartották. A szíriai kormányok Izrael-ellenessége és az angolszász szövetséges monarchiákkal szembeni fellépései pedig tovább mélyítették a szakadékot Szíria és a Nyugat között.

Tehát összegezve: az 1957-es válságot követően teljesen elpárolgott a korábbi, második világháború utáni években tapasztalt pozitív Amerika-kép. A legjobb esetben is kételkedés és hűvös távolságtartás jellemezte Szíriát, ha a Nyugattal való kapcsolatok javításáról vagy egyszerű tárgyalásokról volt szó. Talán Hugh Wilford történész jegyezte meg a legtalálébban, hogy a folyamatos beavatkozások és összeesküvésekből kifolyólag az amerikaiakat a „szíriai társadalom korábban misszionáriusoknak, doktoroknak, és professzoroknak látták a Levantében... de mostantól viszont kémek lettek”.⁵⁰

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

A prágai Cseh Nemzeti Levéltár (Národní Archiv – NA), a CSKP KB archívuma (Archív Ústředního výboru KSČ – A ÚV KSČ)
 fond Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část. 1951–1967 (f. 1261/0/44) – Antonín Novotný CSKP KB első titkárának dokumentumainak második része.
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Külügyminisztériumi Titkos Ügykezelésű Iratok (TÜK)
 XIX-J-1-j, Szíria 1954–1964.
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Külügyminisztériumi Adminisztratív Iratok
 XIX-J-1-j, Egyiptom 1945–1964.

Sajtóforrások

Fenton, Ben: Macmillan backed Syria assassination plot. 2003. szeptember 27. <https://www.theguardian.com/politics/2003/sep/27/uk.syria1> (2018. szeptember 12)
 Népszabadság 1957. szeptember 15.
 Népszabadság 1957. október 3.
 Népszabadság 1957. október 15.

⁵⁰ Wilford 108.

Forráskiadványok, szótárak

Commins, David: *Historical Dictionary of Syria*. The Scarecrow Press, Lanham-Maryland, 1996.
 Kahana, Ephraim – Suwaed, Ephraim: *Historical Dictionary of Middle Eastern Intelligence*. The Scarecrow Press, Lanham-Maryland, 2009.

Ligeti Lajos: *Keleti nevek magyar helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

Stockholm International Peace Research Institute. Link: <https://www.sipri.org/>

Monográfiák, tanulmányok, szakcikk

Dostal, Jörg Michael: Post-independence Syria and the Great Powers (1946–1958): How Western Power Politics Pushed the Country Toward the Soviet Union. *Syria Studies* 2015/4. 7–52.

El-Hussini, Mohrez Mahmoud: *Soviet-Egyptian Relations, 1945–1985*. Palgrave Macmillan, London, 1987.

J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ 1947–1989*. JATE Press, Szeged, 2017.

Jones, Matthew: The 'Preferred Plan': The Anglo-American Working Group Report on Covert Action in Syria, 1957. *Intelligence and National Security* 2004/3. 401–415.

Podeh, Elie: *The Decline of Arab Unity. The Rise and Fall of the United Arab Republic*. Sussex Academic Press, Brighton, 1999.

Sever, Ayşegül: The Compliant Ally? Turkey and the West in the Middle East 1954–58. *Middle Eastern Studies* 1998/2. 73–90.

Sieber, Karel – Zidek, Peter: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha, 2009.

Wilford, Hugh: *America's Great Game: The C.I.A.'s Secret Arabists and the Shaping of the Modern Middle East*. Basic Books, New York, 2013.

Yaqub, Salim: *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East*. UNC Press Books, Chapel Hill, 2004.

AZ „ÚJ” BUDAPEST KÉT ARCA

Balogh-Ebner Márton

AZ „OROSZOK ÁLTAL ELFOGLALT” LAKÁSOK ADMINISZTRÁCIÓJA 1945 ÉS 1947 KÖZÖTT BUDAPEST XII. KERÜLETÉBEN

A szovjet Vörös Hadsereg számára Budapest elfoglalása mérföldkő volt. A milliós nagyváros bevétele igényelte a legnagyobb bevetett erőt a magyarországi harcok során, és így a harcok után itt állomásoztatott haderő létszáma is jelentős volt. Az ország fővárosa és legnagyobb városa lett a megszállás központja is. A város romokban hevert, és a lakásállomány jelentős része elpusztult vagy megsérült, így a megszálló szovjetek elszállásolása is komoly problémát jelentett. Arra keresem a választ, hogy ezt a főváros milyen módon igyekezett törvényes mederbe terelni, s milyen felmerülő akadályok adódtak.

Az 1945-től a békeszerződésig, 1947-ig tartó időszakot, érthető okokból, annak politikatörténeti vonatkozásai felől elemzik az összefoglaló művek.¹ A szovjet lakásfoglalások vonatkozásában a lakáshelyzetről igencsak szűkszavúan emlékeznek meg az egyes munkák. Ha azonban a monografikus munkákat vesszük alapul, akkor is felemás képet kaphatunk. Nagy Ágnes hatalmas jelentőségű kötete, amely mélyen elemzi a lakáshelyzetet s a lakásigénylés folyamatát, a szovjetek által igénybe vett lakásokról nem szól. Ez azonban az ő esetében indokolt.² Majtényi György néhány évvel korábbi kötete kapcsán azonban csaldásomnak kell, hogy hangot adjak.³ Rendkívül szűkszavúan tér ki ugyanis a lakásszerzés módjára kötetében. „Bele-belekap” a hatalmi elit juttatásainak bemutatásába, de kifejtetlenül hagyja azt. Kötetéből kiderül, hogy az új „arisztokrácia” egyes tagjai a budai kerületek előkelő utcáiban úgy

¹ Kivétel talán ez alól Romsics Ignác egyetemi tankönyvként is használt összefoglaló munkája. Noha a párizsi békeszerződéssel és az ország szovjetizálásával foglalkozó részletek túlsúlyt kaptak, a társadalom fogyasztásával és átalakulásával is egyaránt foglalkozik (Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2005. 305).

² Ez egyébként nem is célkitűzése a kötetnek, így közvetlenül nem róható fel a szerzőnek. Közvetett hatásai természetesen beletartozhatnak a vizsgálatának tárgyába, azonban ez megbontaná a kötet koherenciáját, így következetes Nagy döntése. Nagy Ágnes: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Korall, Budapest, 2013.

³ Majtényi az „Elhagyott javak” fejezetben foglalkozott a lakáskérdéssel. Majtényi György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009. 42–48.

Háborús károk az I. és a XII. kerületben, kilátás a Tóth Lőrinc utcából a Krisztinaváros felé.
Forrás: Ebner Jenő fényképe, a szerző magángyűjteménye

válogattak a „megszerezhető” lakások közül, mintha katalógust lapozgattak volna. Sajnos azonban az a fél oldal, amit felvillant, sokkal kevesebb, mint Keller Márkus esetében, aki semmit sem szól a kérdésről.⁴ Mert amíg Kellernél a kérdés teljes kikerülése azt mutatja, hogy egészen más irányból – elsősorban építészeti vonatkozásban – kíván foglalkozni a lakáskérdéssel, addig ez a következetesség Majtényiról nem mondható el.

A szovjetek által igénybe vett lakások vonatkozásában legjobb tudásom szerint szakirodalmi segítséget nem kapunk. Egy fiatal kutató számára optimális helyzet ez. Egy 2018-ban megjelent tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy a Ganz Hajógyár pártkádereinek milyen juttatásai voltak, és különösképpen részesültek-e lakásjuttatásban.⁵ Pozíciójuk megerősödésével párhuzamosan hogyan változott (ha és amennyiben) egzisztenciális helyzetük. Biró Ferenc, a Weiss Manfréd Művek vezetője esetében jól dokumentált a lakásváltozás az üzemi személyi kartonon,⁶ sajnos azon-

⁴ Keller Márkus: *Indokolt lakásssükséglet. Lakáspolitikai az 1950-es években*. ELTE Eötvös, Budapest, 2012.

⁵ Balogh-Ebner Márton: A Párt és az üzem. A Ganz Hajógyár Pártbizottságának iratai. *Közlekedés és Technikatörténeti Szemle* 2018/1. 165–188.

⁶ Balogh-Ebner Márton: Rákosi Mátyás öccse, Biró Ferenc karrierje az 1940-es évek második felében. *Napi Történelmi Forrás* 2017. február 5. <http://ntf.hu/index.php/2017/02/05/rakosi-matyas-ocse-biro-ferenc-karrierje-az-1940-es-ek-masodik-feleben/> (2018. szeptember 20.)

ban ilyen információkra az üzemi pártszervezet irataiból erre nem derült fény. Ezen okoknál fogva azon kerületek lakáshivatalainak iratait kezdtem feldolgozni, amelyek potenciálisan szóba kerülhetek lakások kiutalásánál. Budapest XII. kerületének heggyvidéki utcái, a II. kerülethez hasonlóan kedveltek volt a pártelit számára.⁷

LAKÁSHIVATALI IKTATÓKÖNYV MINT FORRÁS

Az előjárásági, később tanácsi lakáshivatal elveiben minden lakásállományt érintő beadványt, igénylést, státuszváltozást az iktatókönyvében regisztrált. Ezek a kötetek regisztrálták az egyes iratok iktatószámait, az érintett lakás címét, illetve az igénylő nevét. Ha egy ügyet nem zártak le, vagy újranyitottak, akkor az előzményeket – elvi szinten – áthelyezték a későbbi ügyintézés irataihoz, és az új iktatószámot az előzményeknél is feltüntették, hogy az iratok a régi szám ismeretében is nyomon követhetők legyenek. Kutatásom ezen fázisában az iktatókönyvek kvantitatív feldolgozását tűztem ki célul, és jelen tanulmányom legfőbb forrásanyagát is ezek adják. Az iktatókönyvi bejegyzések alapján számos kérdés merült fel.

A legfontosabb az, hogy ha az a hipotézis helytálló, miszerint a pártkáderek és különösképpen az elit lakásokat is kapott, akkor ennek milyen kijárt útja, útjai voltak. Ezen a ponton visszakanyarodnék írásom legelső kérdéséhez, a szovjetek által igénybe vett lakások ügyéhez. A lakásokat ugyanis a szovjetek távozása után csak részben adták vissza az eredeti tulajdonosnak/bérlőnek. Az iktatókönyveket már Nagy Ágnes is forrásként használta, ezek alapján jelölte ki azokat a kutatási irányokat, amelyeket kötetében részletesen be is mutatott.⁸ A vaskos, rossz állapotú kötetek felhasználása azonban az iratok (ismeretének) hiányában is több következtetés megfogalmazására ad lehetőséget. A XII. kerületben az 1945 és 1948 között keletkezett iktatókönyvekből kiderül, hogy 81 cím szerepel nem természetes személy nevén.⁹

Ezek a címek több esetben konkrét lakásokat jelölnek, például: *Városmajor utca 39/b f.4. formában*,¹⁰ más esetben viszont emeletet – *Vadaskerti utca 11. II. em.* –,¹¹ megint más esetben az egész épületre vonatkoznak, például *Tóth Lőrinc utca 13.*¹² Ezen adatokból nem deríthető ki, hogy ezek a bejegyzések hány lakást jelölnek,

⁷ Majtényi 23–25.

⁸ Arra a következtetésre jutott, hogy noha a XII. kerület iratai ugyan hozzáférhetőek, de az ottani heterogén lakásállomány miatt mellőzi bemutatásukat. Nagy 68.

⁹ Fontos megjegyezni, hogy míg az 1945-ös és az 1948-as iktatókönyvek és a névmutatók is hiánytalanul fennmaradtak, az 1946-os és 1947-es évekből a névmutatók nem állnak rendelkezésre, az iktatókönyvek azonban igen.

¹⁰ A Polgári Demokrata Párt XII. kerületi szervezete által igényelt lakás, 1892/1945, HU BFL IV. 1481.b

¹¹ „Oroszok által elfoglalt lakás” 2366/1945, HU BFL IV. 1481.b

¹² A Magyar Kommunista Párt által igényelt lakás, 4897/1945 HU BFL IV. 1481.b

ahogy az sem, hogy egy adott címen, ha egy sokszobás villaépület állt, akkor azt hány kisebb lakásra darabolták fel leválasztásokkal. Fontos megjegyezni, hogy az iktatókönyvekbe bejegyzett magánszemélyek nevei között több olyan név szerepel – Farkas Mihály¹³, Lukács György¹⁴ stb. – akik lehettek a párthoz kötődő személyek, de pusztán névrokonok is, ezért ezeket az eseteket az iktatókönyvek önmagukban nem oldják meg, nem következtethetünk belőlük. Tehát a pártfunkcionáriusoknak kiutalt-kijátszott lakások kérdésére jelen tanulmányomban még nem tudok választ adni.

A vizsgálat tárgyául kijelölt, nem természetes személyek által kiigényelt ingatlanok egyik csoportja pártszervezetek igényléseit takarja. Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy amíg az FKGP 1, az SZDP 2, addig a Kommunista Párt 9 cím igénylését tette meg. A legnagyobb halmazt azonban nem ezek az igénylések alkotják. A szovjetek által igénybe vett lakások lajstroma a leghosszabb: 37 cím. A képet az is tovább árnyalja, hogy amíg egy igénylés zárulhatott elutasítással is, addig a szovjet hadsereg által igénybe vett lakások bejegyzése sok esetben a konkrét elfoglalás későbbi regisztrálását jelentette. Erre a tényre utal az 1945-ös rendelet, amelyik mindössze három napot adott a házfelügyelőknek, hogy bejelentésük az ilyen lakáshasználatokat. Ennek a három napnak később még jelentősége lesz. „Vas Zoltán¹⁵ elvtárs, polgármester rendeletet adott ki – a rendelet rövidesen falragaszokon is megjelenik – melynek értelmében minden házfelügyelő köteles a rendelet életbelépésétől számított 3 napon belül bejelenteni a megszálló katonai és polgári alakulatok (amerikaiak, angolok, oroszok stb.), valamint ezek tagjai által elfoglalt lakásokat. Ezekről nyilvántartás készül és a jövőben csak a polgármester előzetes engedélyével utalhatnak ki lakást számukra. Minden ilyen lakásváltozást ezután külön be kell majd jelenteni a kerületi lakáshivatalnak is.”¹⁶

¹³ A Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjának tagja, vezető tisztséget betöltő politikusa. A tárgyalat időszak elején, 1945 júliusa és 1945 novembere között a Belügyminisztérium politikai államtitkára. 1948-tól honvédelmi miniszter. Életrajza bővebben a Nemzeti Emlékezet Bizottságának honlapján: <https://www.neb.hu/asset/phpJ0FSWf.pdf> (2018. szeptember 23.).

¹⁴ Filozófus, kommunista politikus. Az 1919-es kommunben való részvétele miatt csak 1945-ben költözött haza a Szovjetunióból. A tárgyalat időszakban a Pázmány Péter Tudományegyetem tanára és a kommunista Társadalmi Szemle szerkesztőbizottságának tagja. Életrajza bővebben a Nemzeti Emlékezet Bizottságának honlapján: <https://www.neb.hu/asset/phpJcokTj.pdf> (2018. szeptember 23.). Lukács az 1940-es évek végén már a Belgrád rakparton lakott, ennek ellenére elképzelhető, hogy korábban igényelték neki lakást Budán, amibe aztán nem költözött be.

¹⁵ Kommunista politikus. 1944-ben az elsők között tért haza a Szovjetunióból. A tárgyalat időszakban a Kommunista Párt budapesti titkárságán dolgozott, 1945. február 15-től a főváros közelebbségi kormánybiztosa lett. 1945. május 16. és november 28-a között Budapest polgármestere volt. Életrajza bővebben a Nemzeti Emlékezet Bizottságának honlapján: <https://www.neb.hu/hu/vas-zoltan> (2018. szeptember 23.).

¹⁶ Rendelet a megszálló hatóságok által igénybevett lakásokról. *Népszava* 1945. július. 7. 2. A rendeletet a Népszaván túl más újságok is közölték.

A sajtóban megjelenő szöveget érdemes összehasonlítani a rendelet eredeti szövegével. A kiemelésekkel kívánok rámutatni a lényegi különbségekre.

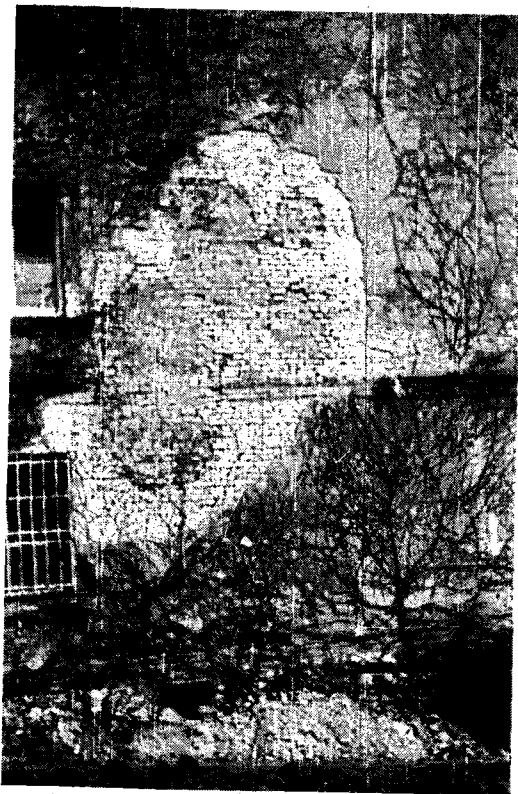
„Rendelet a megszálló katonai és polgári alakulatok vagy azok tagjai által elfoglalva tartott helyiségek kötelező bejelentéséről. Minden háztulajdonos, illetve a ház kezelésével megbízott vagy az ingatlannal egyébként rendelkezni jogosult személy és közösen aláírt kimutatás szerint jelen rendeletem kihirdetésétől számított 3 napon belül köteles bejelenteni a rendelkezése alá tartozó épület minden olyan helyiségét, amelyet a megszálló /:angol, amerikai, orosz, román, jugoszláv, stb.:/ katonai és polgári alakulatok, valamint ezek tagjai elfoglalva tartanak. A bejelentést a házfelügyelőnek is alá kell írnia. (Sic!) Kötelezem ezzel kapcsolatban a háztulajdonosokat és a házfelügyelőket, hogy a rendelkezésük alá tartozó épületek helyiségeinek a megszálló katonai és polgári alakulatok, vagy azok tagjai által ezután történő elfoglalását és kiürítését ugyancsak az említett kimutatásban foglalt adatok megjelölésével, illetőleg a kiürítéstől számított 2 órán belül jelentsék be.”¹⁷

Lényegi különbség, hogy az eredeti szöveg kiterjed a háztulajdonosokra is. Az ingatlanokat birtoklók és tulajdonlók közötti különbségtételeket a hatalom (gyakorlóinak) oldaláról mindenképpen érdemes vizsgálni, erre jelen tanulmány azonban nem vállalkozhat, ez további források bevonását igényli. Fontos megemlíteni a bejegyzések nyelvezetének változását is. Míg 1945 első felében az „oroszok által elfoglalt lakások” bejegyzés szerepel több helyen, ez a kifejezés később az „oroszok által igénybe vett lakásokra” szelődik. A rendelet megjelenése után pedig felbukkan az „Orosz tisztek részére Vas Zoltán polg.m. határozata alapján” bejegyzés is. A SZEB megalakulását követően, zömmel 1945 második felétől pedig megjelenik a „Szövetéséges Ellenőrző Bizottság” mint igénylő. A szóhasználat legalább három problémára hívja fel a figyelmet. Egyfelől rávilágít arra a tényleges viszonyra, amely a megszállók és a megszállt lakosság között állt fenn, s amelyet vastagon kívánt elfedni az 1945 utáni (kommunista) politika és propaganda. Az a tény, hogy a rendkívül szűk réteg által megismerhető iktatókönyveken felül az „elfoglalás” és a szovjet helyett „orosz” szavak jelentek meg még a *Népszavában* is, rávilágít arra, hogy ez a felülről irányított propagandamunka és nyelvhasználat nem jelent meg mindenhol egyformán és egyszerre. A *Kossuth Népe* szintén használta az „elfoglalás” szót, az „oroszok” helyett pedig a „megszálló katonai-, és polgári alakulatok” kifejezést vette át.¹⁸ A *Szabad Nép* cikkében sem az „oroszok”, sem az „elfoglalás” szavak nem szerepeltek vagy szerepelhettek, helyüket a „megszálló katonai-, és polgári alakulatok” és a „lefoglalta” kifejezések vették át.¹⁹

¹⁷ HU BFL IV. 1432. a. Központi lakáshivatal Katonai alakulatok és SZEB által elfoglalt lakások. IX.–XIV. kerület általános iratok. Vas Zoltán polgármester 1945. július 5-ei rendelete. 608526. 1945. július 7.

¹⁸ *Kossuth Népe* 1945. július 8. 2.

¹⁹ *Szabad Nép* 1945. július 7. 4.

Helyreállított homlokzat az ostromot követően
a Tóth Lőrinc utcában, 1945. február–március körül.

Forrás: Ebner Jenő fényképe, a szerző
magángyűjteménye

Ezenfelül fontos megemlíteni azt a körülményt, hogy egyes esetekben lakásokról tett említést az iktatókönyvi bejegyzés, egy esetben előfordult az is, hogy a cím mellett szerepelt az „egész villa” kitétel.²⁰ Az esetek közel harmadában azonban nem került utalás arra vonatkozóan, hogy hány különálló ingatlant vettek igénybe/foglaltak el a szovjet csapatok az adott címen. Ennek a kérdésnek a tisztására szintén az esetlegesen fennmaradt iratok kikérése után kerülhet sor.

Folyamatban lévő kutatásom szempontjából legfontosabb kérdés, hogy az ingatlanok eredeti tulajdonosai, akik egy részét a szovjetek üldözték el otthonukból, más részük pedig nem térhetett vissza oda, visszakapta-e lakását a SZEB megszűnése után, és ha nem, kik vették át a lakást. Rákosi Mátyás állásfoglalása a kérdésben némileg meglepően hathat későbbi politikájának ismeretében.²¹ A korabeli (jogi) viszonyokat és a minisztertanács tagjainak hozzáállását –érzéketesen– világítja

meg a következő jegyzőkönyvi részlet: „Dr. Balogh István:²² A polgármestertől egy beadvány érkezett, melyben az idegen hatalmak birtokába jutott budapesti házaknak és ingatlanoknak átadása ügyében kér állásfoglalást. A polgármester beadványa szerint az oroszok azonnali kiűritéseket kérnek. Több esetben már eszközölt is ilyen kiűritéseket, de felteszi a kérdést, vajon kötelezve vagyunk-e honorálni oly irányú kéréseket,

²⁰ HU BFL IV. 1481.b 81. doboz. 2359/1945. Völgy utca 31.

²¹ A lakások államosítása – legalábbis részben – 1952-ben, Rákosi hatalmának csúcsán ment végbe. Keller 35–36.

²² Kisgazdapárti politikus. A tárgyalt időszakban a Miniszterelnökség politikai államtitkára. Lásd bővebben Miklós Péter: *Balogh István politikai pályája*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2012. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1663/1/Miklos_Peter_doktori.pdf (2018. szeptember 23.)

hogy a lakók azonnal hagyják el a lakásukat. Ha a lakó nem is tulajdonosa a lakásnak, csak bérlője, akkor is a jogszabályok az irányadók. Az ingatlan lehet bárkié, de bárkinek a tulajdonában van, a kérdést csak a magyar törvények értelmében lehet rendezni. Ez tulajdonképpen csak egy elvi bejelentés, mert ha nagyon követelőznek úgyis próbálnak valami utat keresni és honorálni kérelmüket, csak azt kívánja leszögezni, hogy mi erre nem vagyunk kötelezve.

[Ries²³] Igazságügyminiszter: Elvileg a polgármesternek van igaza, más részről azonban bizonyos háborús szokás-maradványok érvényben vannak. A békekötés után természetes, hogy ennek meg kell szűnnie.

Rákosi Mátyás államminiszter: Magánjogi viszonyokon nem változtat a háború.

[Rajk] Belügyminiszter: Ezt a problémát a maga részéről nem látja nagyon egyszerűnek. Kétségtelen, hogy megvannak a magánjogi viszonyok, de igen sok esetben kényszerrel fel kellett borítani. Nagyon sok baj van a kényszer-betelepítésekkel kapcsolatban. Miután a betelepítés megtörtént, magánjogi viszony alapján megjelenik a tulajdonos és követeli, hogy néhány hét vagy 1 hónap alatt hagyja el a lakó a lakást.²⁴

A fentebb ismertetettek tükrében Rákosi álláspontja két olvasatban értelmezhető. Tisztában volt azzal, hogy a jogi szabályozás, mint amilyen a főpolgármesteri rendelet is volt, biztosítani fogja a magánjogi szempontok érvényesítését a békekötést követően. Emellett moszkvai tartózkodása révén is pontosan tudatában lehetett annak, hogy milyenek szovjet lakáspolitikai és lakásmagánjogi irányok.²⁵ Ha és amennyiben az ország szovjetizálását egy tudatosan felépített, ütemezett cselekményként kezeljük, ahol a Kommunista Párt kezében összpontosult eszközök egy jól felépített centralizált menetrend szerint működtek, akkor joggal feltételezhetjük azt is, hogy Rákosi cinikus volt. A párt erős embere pontosan tudhatta, hogy mi változhat majd a magánjogi viszonyokon. Más kérdés, hogy a SZEB-lakások körül volt-e rendszerszerű visszaélés, vagy csak elszigetelt esetek voltak, azok mennyiségétől függetlenül. Erre a kérdésre ebben a tanulmányban választ még nem tudok adni. Annyi azonban bizonyos, hogy a marxizmus–leninizmus logikájából a meglévő lakásállomány újra-

²³ Ries István: szociáldemokrata politikus. A tárgyalt időszakban igazságügyi miniszter. Kommunistaellenessége miatt később börtönbe került, ahol a vallatás során elhunyt. Bővebben: az 1956-os Intézet honlapján: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/ries.htm> (2018. szeptember 23.)

²⁴ Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei B. kötet* 1946. július 26. – 1946. november 15. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003. 1946. november 15-ei ülés. p. 1661–1662.

²⁵ A szovjet lakhatási politika és annak historiográfiája önálló kutatás tárgyát is képezhetné. A szovjet közösségi lakhatási modellre Rosa Vihavainen definíciós kereteit használom. A kutatásaimat nem érintik a mások által esetlegesen használt definíciós (részlet) különbségek. Eszerint a cári régi világ „burzsoá” városát le kellett cserélni az új szovjet ember városára, aminek egyik fő terepe a lakhatási rendszer átalakítása volt. Rosa Vihavainen: *Homeowners' Associations in Russia after the 2005 Housing Reform*. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/23502/homeowne.pdf?sequence=2&isAllowed=y> 37–38. (2018. szeptember 20.)

osztása következik.²⁶ Rákosi Mátyás tehát az általa is követett eszmei útmutatások miatt is joggal öröködhett a lakásállomány felett.

A párizsi békeszerződés megkötése után a SZEK is befejezte működését, és 1947 szeptemberében megszűnt.²⁷ Ezt követően kezdődhetett meg az „oroszok által igénybe vett” lakások birtokviszonyának rendezése. Ugyan csak több kerületre kiterjedő, georeferált adatbázis felépítése után jelenthetünk ki statisztikai alapossággal biztosat az így lefoglalt lakásokról, az azonban szembeötlő, hogy ha csak az általam vizsgált XII. kerületről beszélünk, ezek az ingatlanok a korábbi elit lakóhelyei voltak. Az 1947-ben is jelentős lakásinséget figyelembe véve nem meglepőek a lakások visszaszolgáltatásainak szigorú feltételei. „A pénteki minisztertanács a népjóléti miniszter javaslatára rendeletet fogadott el a SZEK által kiürített lakások kiutalásáról. A rendelet értelmében a lakáshivatal a lakás régi bérlőjét a megüresedésről értesíti. A régi bérlő nyolc napon belül bejelenteni tartozik, hogy igényét a lakásra fenntartja-e. Ha igényét fenntartja, úgy azt a lakást, amelyben eddig lakott, a hatóságok rendelkezésére köteles bocsátani. A rendelet felsorolja azokat a kizáró okokat, amelyek fennforgása esetén a lakás nem juttatható vissza régi bérlőjének. Nem kaphatja vissza lakását az, akit gazdasági vagy háborús, illetve népellenes büntetés miatt jogerősen elítéltek, aki letartóztatásban van vagy nyomozás folyik ellene, az internáltak, a Németországba kitelepülésre kötelezettek, a Csehszlovákiába települők, valamint azok, akiknek jelenlegi lakása nem teszi indokolttá a lakáscserét. A lakásokat, amelyekre régi bérlők igényt nem tartanak, hajléktalanoknak utalják ki. Az igényjogosultság megállapítására a népjóléti miniszter és a polgármesterek a lakásügyi döntőbizottságok közül egyet, mint különbizottságot jelölne ki. A rendelet végül meghatározza azt is, hogy az új bérlő 15 napon belül köteles a lakásba beköltözni. /MTI/”²⁸

A nyolcnapos bejelentési időkorlát a 21. századi viszonyok között is rendkívül szűk, kiváltképp ha abból indulunk ki, hogy egyes hivatali eljárásoknál csak a hiánypótlásra adott idő 30 nap jelenleg. Nem minden alap nélkül juthatunk arra a következtetésre, hogy ezzel a kitéttel rendkívüli módon igyekeztek csökkenteni a visszaigénylők számát. Ezt a szándékot erőteljesen megerősíti az a további kitétel, amely

²⁶ Sajnos csak egy lábjegyzetben van ebben az írásomban lehetőségem erre kitérni. Jelenleg egy készülő kéziratban fejtem ki az MKP lakáspolitikájának 1945 utáni kommunista ideológiai alapjait. Friedrich Engels *Zur Wohnungsfrage* című munkájában írja a következőket: „Soviel aber ist sicher, daß schon jetzt in den großen Städten hinreichend Wohngebäude vorhanden sind, um bei rationeller Benutzung derselben jeder wirklichen »Wohnungsnot« sofort abzuheben.” (Annyi bizonyos, hogy már most annyi lakóépület van a nagyvárosokban, hogy racionális elosztással azonnal meg tudnánk oldani a lakásinséget.) A Kommunista Párthoz kötődő *Társadalmi Szemle* hasábjain Engels idézett munkája hivatkozási alapot jelentett az oda publikáló szerzők számára.

²⁷ Sipos Péter – Ravasz István (szerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS*. Petít Reál, Budapest, 1997. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/sz-sz-F0D5A/szovetseges-ellenorzo-bizottsag-F0DEF/> (2018. szeptember 23.)

²⁸ Rendelet a SZEK-lakásokról. MNL OL, XXVI–A–14. 1947. október, 56.

értelmében nemcsak a jogerősen elítéltek, hanem azok sem adhattak be igényt, akik ellen még lezáratlan nyomozás volt folyamatban. A Világosság információi szerint azok sem kaphatták vissza lakásaikat, akik nyugatra menekültek, de időközben visszatértek Magyarországra.²⁹ A lakások 1945-ös, szovjetek általi elfoglalása tényének bejelentése ugyan a házfelügyelő feladata volt, érdeke ehhez azonban elsősorban az onnan elköltözni kényszerülő lakóknak kötődött. Ha a házfelügyelő nem tudta bejelenteni (akadályoztatása vagy nemléte miatt), a lakók pedig nem tartózkodtak a városban, a fent említett három nap letelte után exlex állapot állt fenn. Rendeleti szabályozás ugyan létezett, az iktatókönyvekbe ugyan kerültek be címek, de joggal feltételezhetjük, hogy itt a „háborús szokásjogmaradványok” érvényesültek. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény is, hogy míg az 1945-ös elfoglalásokat az illetékségi kerületi lakáshivatali iktatókönyvekben rögzítették, addig a SZEK-lakások kiutalását már nem a kerületek intézték, hanem a székesfővárosi lakáshivatal. Az így keletkezett, a Budapest Főváros Levéltárában őrzött iratanyag 11,88 folyóméter!³⁰ Az iratanyag (akár részleges) feldolgozása értékes információkkal szolgálhat majd jelen téma szempontjából is.³¹

Az 1947–1948-ban kialakult állapotokat jól érzékelteti az a körülmény, hogy a SZEK megszűnése után felszabaduló lakások – tehát nem címek – száma is kérdés volt. A kommunista Ludas Matyi igyekezett elbagatellizálni az így esetlegesen visszaszerezhető lakások számát. 1947-ig és azt követően egy cikk vagy karikatúra sem jelent meg az élcslapban a SZEK-es lakásokkal kapcsolatban, abban az évben azonban öt is, ráadásul mindegyik még 1947 októberében! „Rövidesen kiosztják mind a 3 SZEK-lakást! Mint ismeretes, néhány héttel ezelőtt felszabadultak a SZEK-lakások. 477 pompás lakás állt így a hajléktalanok rendelkezésére. Időközben kiderült, hogy 126 lakásba visszatérnek a régi lakók, 172 lakást fenntartanak a külföldi államok képviselőinek, 176 lakásra pedig különféle intézmények (rádió, központi tűrógyár, stb.) jelentettek be igényt. Az ily módon fennmaradt 3 lakást rövidesen kiosztják 34.567 igénylő között. Protekciót igénybevenni céltalan, mert az a cél, hogy minden hajléktalannak jusson a 3 lakásból.”³²

„Tömeglakások lesznek a SZEK-lakásokból. A még rendelkezésre álló 70 SZEK-lakásra tizenötezer lakásigénylő van. Ennyi igénylő között kell szétosztani a hatóságok-

²⁹ Mi történik a SZEK-lakásokkal? *Világosság* 1947. szeptember 16. 1.

³⁰ HU BFL IV.1432 Budapest Székesfővárosi Lakásügyi Központi Hivatala, Általános iratok, SZEK, katonai alakulatok és személyek által lefoglalt helyiségekre vonatkozó iratok.

³¹ A SZEK-es iratok iktatókönyveinek, mutatókönyveinek vizsgálata során kiderült, hogy az anyag rendkívül szegényesen dokumentált, nehezen kutatható. Az iktatószámokkal nyilvántartottan kívül hozzá tartozik több doboz „vegyes” anyag, amely nemcsak a SZEK által kezelt, hanem a Kommunista Párt által kiigényelt ingatlanok iratanyagát is tartalmazza. HU BFL IV. 1432. a

³² Ludas Matyi 1947. október 22. 8.

Részlegesen megsemmisült lakóépület a Böszörményi úton.
Forrás: Ebner Jenő fényképe, a szerző magángyűjteménye

nak a 70 SZEB-lakást. Ebből következtetve, rövidesen szaporodni fog Budapesten a tömegszállások száma.”³³

Noha egy humorlapról beszélünk, amelynek politikai beágyazódása megkérdőjelezhetetlen,³⁴ a 477-es szám arányaiban akár valós is lehetett. Ugyanis, ha a 37 „oro-

³³ Ludas Matyi 1947. október 22. 6.

³⁴ A lap 1990 utáni privatizációja után irattára feltehetően megsemmisült, így csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. A Politikatörténeti Intézettől az MNL-be átkerült, s 2018 tavaszán újra kutathatóvá váló MKP agitációs és propaganda iratanyaga még rejthet utalásokat a párt és a lap összefonódására. A lap által felkarolt témák, az ott megjelenő írások és karikatúrák, illetve a szerzőgárda politikai kapcsolatai (például a Szabad Néppel) erősítik azt az állítást, amely szerint a Ludas Matyi felülről irányított sajtóorgánium lett volna.

szok által igénybe vett” XII. kerületi ingatlanból indulunk ki, ahol a címek száma alacsonyabb a lakások számánál, akkor ez a körülbelül tízszeres szorzó lefedhette a teljes érintett budapesti lakásállományt. Ennek némileg ellentmondanak Bognár József³⁵ polgármester szavai, ő ugyanis márciusban 100-120 érintett lakásról beszélt.³⁶ Ha az összes 1947 őszén rendelkezésre álló lakásról beszélt, akkor kétségtávolú tévedett, ugyanis csak a budai oldalon ennél több lakás lehetett érintett. Ha a januárban még rendelkezésre álló lakásokról szólt, akkor viszont a Ludas Matyi 1947. október 22-ei adatai nem voltak pontosak az akkor még rendelkezésre álló 70 lakás vonatkozásában, amely a 477-es szám valódiságát is megkérdőjelezi. A képet tovább árnyalja, hogy az általam nem kutatott V. kerületben januárban a Népszava információi szerint már nem volt szabad SZEB-es lakás.³⁷ Ez utóbbi kitétel egy fontos részletre világít rá – a cikkben is kitértek erre –, hogy nem minden beköltözés volt jogszerű. „Már minden SZEB-lakásban laknak. Ki jogosan, ki jogtalanul. Aki jogtalanul, azt majd kitessekelik az önkényesen elfoglalt lakásból.”³⁸

A közgyűlésen szóba kerültek azok az esetek, amikor valaki jogcím nélküli lakásfoglalóként költözött be egy ingatlanba, ezzel is nehezítve a kiutalások menetét.³⁹

Joggal feltételezhetjük azt, hogy a Ludas Matyi fenti két példával érzékeltetett újságírói szándéka a párt azon érdekét szolgálta, amely a felszabaduló lakások iránti érdeklődést csökkenteni kívánta. Ezt többféleképpen lehet magyarázni. Nagy volt a túljelentkezés a felszabaduló lakások iránt, és a társadalmi feszültséget ilyen módon kívánták csökkenteni az általános lakáshiányos állapotok között. Ezt némileg alátámasztja az a tény, hogy a Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1948. március 10-i közgyűlésén is előkerült a túljelentkezés problémája és az ebből fakadó sűrűlődasok lehetősége is. „A legnagyobb baj azonban az, hogy sokkal több az igénylők száma, mint a lakások száma. Aki tehát nem juthat lakáshoz, az állandóan úgy érzi, hogy őt sérelem érte. Abban az értelemben csakugyan sérelem érte, hogy nem kapott lakást, hiszen lakáshoz minden embernek egyformán joga van. Mindent elkövetünk azonban azért, hogy a gyanúnak még az árnyékát is eloszlassuk.”⁴⁰

³⁵ Kiszgázpárti politikus. 1946–1947 között tájékoztatásügyi miniszter, 1947 és 1949 között Budapest polgármester. Budapest Főváros honlapja: <http://budapest.hu/Lapok/Budapest-kor%C3%A1b-bi-polg%C3%A1rmesterei-%C3%A9s-f%C5%91polg%C3%A1rmesterei.aspx> (2018. szeptember 23.)

³⁶ Budapest Székesfőváros közigazgatási bizottságának 1948. január 12-ei ülésének jegyzőkönyve. Közli: Fővárosi Közlöny, 1948. február 7. 14.

³⁷ Jogtalan SZEB-lakásfoglalások, hatezeröt száz igénylés és sok kivándorló az V. kerületben. Népszava 1948. január 3. 7.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1948. március 10-ei közgyűlésének jegyzőkönyve. Közli: Fővárosi Közlöny, 1948. április 3. 27.

A túljelentkezés mértékére az 53 000 iktatott tétel világít rá.⁴¹ Ugyan az iktatókönyvekbe vezették be a különböző rendeleteket, határozatokat is, és ezenfelül minden fellebbezés, kiegészítés új iktatószámot kapott, de ha valóban csak 500-as nagyságrendű lakásról beszélünk, akkor olyan SZEB-lakás-hisztéria lett úrrá a fővároson, ami mindenképpen jelentős.

A Nemzeti Parasztpárti Kéry János alábbi felszólalása már nem került be a sajtóba: „Mindehhez egész röviden hadd fűzzem hozzá azt, hogy időközben nemcsak a SZEB Lakásügyi Döntőbizottság működésével, hanem általában a lakásügyi felszólamlásokkal kapcsolatban panaszok merültek fel, VII. kerületi lakáshivatal vezetőit pedig felfüggesztették. Interpellációm mellett azt merem javasolni a polgármester úrnak, hogy az összes lakáshivatalnál cseréljük ki a vezetőket. Nagyon beleszoktak már a lakások szétosztásába. Ugyancsak merem javasolni, nem konkrét indítványként, hanem felvetett ötletként, tegye a polgármester úr megfontolás tárgyává, hogy a lakásügyi döntőbizottsági tagok között is általában cserét hajtsanak végre.”⁴²

A lakáshivatali iktatókönyvek arra már nem adnak választ, milyen panaszokra gondolhatott Kéry János, amiért a teljes döntőbizottsági állomány cseréjét tartotta indokoltnak. Annyi bizonyos, hogy a kommunista Kőből József⁴³ és a szintén kommunista Földes Mihály párbeszéde rávilágít egy fontos körülményre „Kőből József: [...] Helyes lenne, ha meg tudnánk valósítani azt – és ez ne csak az üzemekre, hanem a tisztviselőkre is vonatkozzék – hogy érezze a jól dolgozó a város vezetőségének a megbecsülését a szabadságidő, az üdülés megadásában, még abban is, hogy ki kap lakást. Elsősorban ne a protekciók kapják a lakásokat...”

Földes Mihály: Sőt egyáltalában ne kapjanak!

Kőből József: ... sőt egyáltalában ne kapjanak, ez a helyes. [...]”⁴⁴

Ugyan a beszélgetés nem a SZEB-lakások kiosztásáról szólt, hanem a teljesítmény alapú bérezés szükségességéről, az azonban mégis beszédes, hogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint közvetlenül a SZEB-lakások ügyének nem befejezett tárgyalása után értettek egyet abban, hogy a lakások kiutalását érdek szerint és nem a jog szerint kell elvégezni.

⁴¹ Az iktatószámok kiderülnek a mutatókönyvből. HU BFL IV.1432 166. kötet. SZEB iratok (650001-653000) (1947–1948)

⁴² Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1948. március 10-ei közgyűlésének jegyzőkönyve. Közli: *Fővárosi Közlöny*, 1948. április 3. 27.

⁴³ Kőből József életrajza elérhető a Nemzeti Emlékezet Bizottságának honlapján. <http://www.neb.hu/hu/kobol-jozsef> (2018. szeptember 20.)

⁴⁴ Budapest Székesfőváros közigazgatási bizottságának 1948. január 12-ei ülésének jegyzőkönyve. Közli: *Fővárosi Közlöny* 1948. február 7. 9.

Részlegesen megsemmisült lakóépület a Böszörményi úton, a Királyhágó tér sarkán.

Forrás: Ebner Jenő fényképe, a szerző magángyűjteménye

TOVÁBBI IRÁNYOK

Jelen tanulmányomban, a kérdésfelvetéseken túl válaszokat is kívántam adni a korabeli bürokrácia működésére vonatkozóan. Noha minden kérdésre kiterjedő választ nem kaptunk, úgy vélem az iktatókönyvek bejegyzéseinek feldolgozása, abból következtetések levonása, az iratok meglététől függetlenül, számos további olyan kér-

dést vet fel, amelyek alapvetően szabhatják meg a további kutatások irányát. Enélkül strukturált kutatást nem lehetne végezni.

Érdemes lenne megvizsgálni más kerületek fennmaradt anyagát, elsősorban a belvárosban, az V. kerületben iktatott igényléseket, illetve a XII. kerülettel „rokon” II. kerületet. Az innen kapott információkat össze lehet hasonlítani, és biztosabb talajon állapíthatjuk a tendenciák alapvető sajátosságait. Ha Louis Henry történeti demográfiai módszerét vesszük alapul, akkor a II. kerület kiváló kontrollforrást adhat. A kerületben ugyanis nemcsak az elithez tartozó, hanem szerényebb fekvésű ingatlanok is voltak, vannak. Ezen keresztül kiderülhet, hogy helytálló-e a hipotézisünk, miszerint a felszabaduló SZEB-es lakások nyújthatták-e a kádereknek adott lakásosztogatás alapját, vagy sem. Ehhez azonban, mint ahogy jelen tanulmányom is rámutat, nem elég az iktatókönyveket feldolgozni, az ügyiratokat magukat is be kell vonni a vizsgálódás fókuszába.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

- Budapest Főváros Levéltára, Budapest Székesfőváros XII. Kerületi Előljárási iratai, Lakáshivatal iratai HU BFL IV. 1481.b
 Budapest Főváros Levéltára, Budapest Székesfőváros Lakásügyi Központi Hivatalának iratai, Általános iratok, SZEB, katonai alakulatok és személyek által lefoglalt helyiségekre vonatkozó iratok HU BFL IV. 1432.a
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Távirati Iroda iratanyaga, MNL OL XXVI-A-14.

Sajtóforrások

- Fővárosi Közlöny 1948. február 7.
 Fővárosi Közlöny 1948. április 3.
 Kossuth Népe 1945. július 8.
 Ludas Matyi 1947. október 22.
 Népszava 1945. július 7.
 Népszava 1948. január 3.
 Szabad Nép 1945. július 7.
 Világosság 1947. szeptember 16.

Forráskiadványok

- Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei B. kötet 1946. július 26. – 1946. november 15.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003.
 Friedrich Engels: *Zur Wohnungsfrage*
<http://gutenberg.spiegel.de/buch/zur-wohnungsfrage-5094/1> (2018. szeptember. 18.)

Monográfiák, tanulmányok, szakkikkek

- Balogh-Ebner Márton: *A Párt és az üzem. A Ganz Hajógyár Pártbizottságának iratai. Közlekedés- és Technikatörténeti Szemle* 2018/1. 165–188.
 Keller Márkus: *Indokolt lakásszükséglet. Lakáspolitikai az 1950-es években.* ELTE Eötvös, Budapest, 2012.
 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Budapest, 2005.
 Majtényi György: *K-vonal. Uralkodó elit és luxus a szocializmusban.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.
 Miklós Péter: *Balogh István politikai pályája.* Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1663/1/Miklos_Peter_doktori.pdf
 Nagy Ágnes: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953.* Korall, Budapest, 2013.
 Rosa Vihavainen: *Homeowners' Associations in Russia after the 2005 Housing Reform.* Kikimora Publications, Helsinki, 2009. 37–38. Digitális változat: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/23502/homeowne.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
 Sipos Péter – Ravasz István (szerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs.* Petit Real Kiadó, Budapest, 1997. Digitalizált változat: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/s-sz-F0D5A/szovetseges-ellenorzo-bizottsag-F0DEF/> (2018. szeptember 20)

Internetes források

- Balogh-Ebner Márton: *Rákosi Mátyás öccse, Biró Ferenc karrierje az 1940-es évek második felében. Napi Történelmi Forrás* 2017. február 5. <http://ntf.hu/index.php/2017/02/05/rakosi-matyas-occse-biro-ferenc-karrierje-az-1940-es-evек-masodik-feleben/> (2018. szeptember 20.)
 Bognár József életrajza Budapest Főváros honlapján: <http://budapest.hu/Lapok/Budapestkor%C3%A1lbbi-polg%C3%A1rmesterei-%C3%A9s-f%C5%91polg%C3%A1rmesterei.aspx>
 Farkas Mihály életrajza, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. <https://www.neb.hu/asset/php/0FSWF.pdf> (2018. szeptember 23).
 Kőből József életrajza, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. <http://www.neb.hu/hu/kobol-jozsef> (2018. szeptember 20.)
 Lukács György életrajza, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. <https://www.neb.hu/asset/php/cokTj.pdf> (2018. szeptember 23).
 Ries István életrajza, 1956-os Intézet honlapja: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/ries.htm> (2018. szeptember 23).
 Vas Zoltán életrajza, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. <https://www.neb.hu/hu/vas-zoltan> (2018. szeptember 23).

Kalmár Miklós

METRÓVAL A STADIONBA

PRESZTÍZSBERUHÁZÁSOK A RÁKOSI-RENDSZERBEN

Tanulmányomban néhány olyan építési tervről lesz szó, amelyek a kommunista hatalomátvétel után kiemelt fontosságot kaptak. A nehéz gazdasági körülmények, a minőségi alapanyagok hiánya, az általános szegénység és hiánygazdaság ezekben az esetekben nem volt tetten érhető. Propagandisztikus céllal tervezett metró, óriási, a korabeli csúcstechnológiát felvonultató stadion és mindehhez hangsúlyozottan optimista, a kételyeknek, józan megfontolásoknak helyt nem adó sajtó: a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett diktatúra megannyi ismérve.

Cikkemben elsősorban korabeli építészeti szakcikkekre és kisebbrészt a napisajtóra támaszkodva a két presztízsbetűzés terveit, kivitelezését és torzóban maradását szeretném bemutatni; vagyis forrásbázisom szinte kizárólag az a sajtóanyag, amely a korszak érdeklődő emberének is rendelkezésére állt. Ennek felhasználásával, ezen keresztül mutatom be, hogy az 1950-es évek elején-közepén tervezett budapesti nagybetűzések miként jelentek meg a nyilvánosság előtt, és milyen ideológiai hátteret teremtett mögójük a mindent befolyásoló politika.

A kommunista hatalom a szocialista városszerkezet megteremtésében óriási jelentőséget tulajdonított a földalatti vasutaknak. A városközpont és a külvárosok közti gyors összeköttetés ilyenformán való létrehozásában a belváros és a munkások lakta külvárosok, illetve peremkerületek közti minőségi különbségek eltörlésének zálogát látta. És éppen ez volt az egyik legfontosabb olyan jellemvonás, amellyel az ideológusok képzeletében a szocialista városok végérvényesen győzelmet arathattak kapitalista megfelelőik fölött. Sőt, a metrónak a szocialista ember jellemének fejlesztésében is szerepet szántak. A budapesti vasútnak éppúgy, ahogy mindenek fölött álló példaképének, a moszkvainak, nemcsak a dolgozók lehetőség szerinti gyors, kevés idővesztéssel járó és egyben kényelmes közlekedését kellett biztosítani, hanem hozzá kellett járulnia a munkába igyekvők, illetve az onnan hazafelé utazók szellemi fejlődéséhez, művészeti ízlésük formálásához is. És mindezek eredményeképpen pedig ki kellett fejeznie „*azt a társadalmat, annak a társadalmi rendnek a nagyságát és büszkeségét, amelyben első ízben vált az ember önmaga urává*”.¹ Ezek a megfonto-

lások álltak tehát annak hátterében, hogy az 1950-es évek elejének Magyarországon a budapesti metró volt a második legfontosabb és legnagyobb volumenű beruházás. Csupán Sztálinváros előzte azt meg. A megépítendő metróvonal ebben a formában értelmezett ideológiai jelentőségének tudatában a Minisztertanácsnak a munkálatok megkezdését lehetővé tevő rendelete a stílusra vonatkozó kívánalmakat is rögzített: „[...] a földalatti vasút állomásait a szocialista művészet alkotásaival kell díszíteni, és ezzel kifejezésre kell juttatni, hogy a földalatti gyorsvasút népünk hatalmas műve.”² Csakis a szocialista realizmus szellemében fogant alkotások lettek volna képesek ugyanis annak tudatosítására, hogy azokra a munkásokra, akikről a szocialista állam minden eszközzel gondoskodni igyekszik, valójában szüksége is van. Csakis az ő munkájuk eredményeképpen valósulhatnak meg ugyanis a rendszer dicsőségét hirdető beruházások.

A budapesti földalatti vasút tervezése 1949-ben azonban már több mint fél évszázados múltra tekintett vissza. A millenniumi ünnepségekre, 1896-ra készült el a cikkben vizsgált periódusban Sztálin útnak nevezett Andrássy út alatt a saját korában óriási technikai újdonságnak számító első vonal, amelyet az európai kontinensen csak a londoni előzött meg. A siker és az ezredéves évfordulóhoz kapcsolódó országos lelkesedés feledtette azt a kétségtelen tény, hogy a földalattira a valóságban nem volt szükség, így az ezekben az években kihasználatlan maradt.³

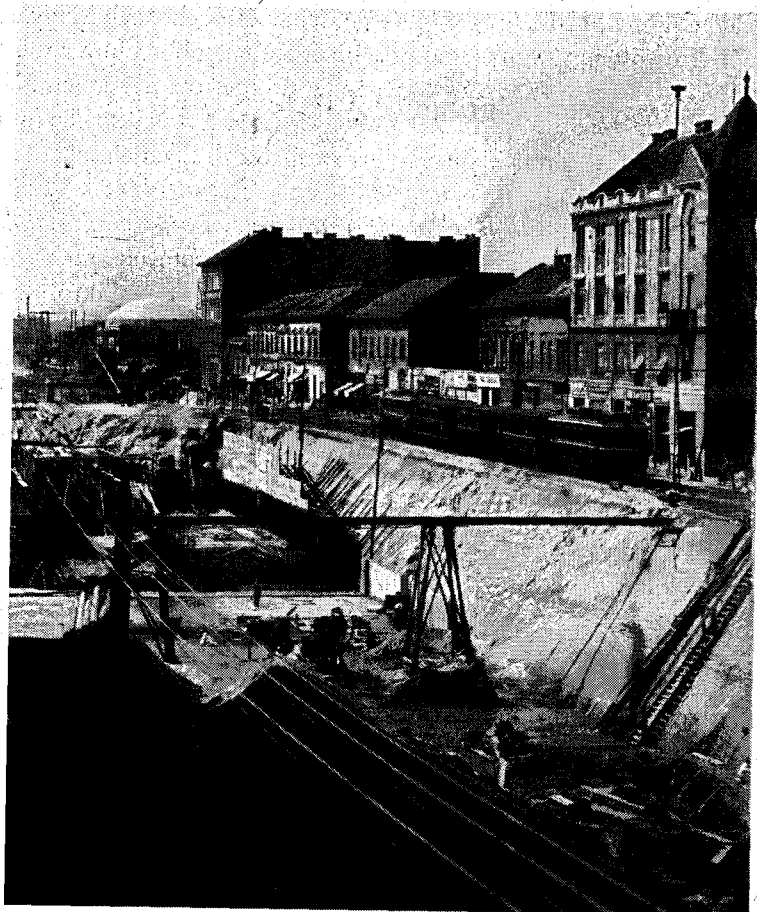
A metróépítés kérdése a kommunista hatalomátvétel után került újra napirendre. 1949-ben az Állami Mélyépítéstudományi és Tervező Intézetben alakult meg a fővárosi metróvonalak tervezésével megbízott, húsztagú bizottság. Az elvégzett előzetes felméréseket, utasszámlálásokat követően jutottak arra a konszenzusra, hogy Budapestnek egy kelet–nyugati és egy észak–déli irányú földalatti vasútra lenne szüksége. A főváros közlekedési igényei szempontjából az észak–déli vonal megépítése tűnt sürgetőbbnek, ez tudta volna ugyanis hatékonyabban csökkenteni a felszíni közlekedés zsúfoltságát. A politikai érdekek azonban felülírták az urbanisztikai szempontokat: a kelet–nyugati vonalat ugyanis a Duna alatti átvezetés miatt mélyre, a felszín alatti agyagréteg alá kellett fúrni. Ez a szakasz – háború esetén – még akár atombunkerként is funkcionálhatott volna, a hidak újbóli lerombolása esetén pedig az alagút biztosíthatta volna a budai és a pesti oldal összeköttetését.⁴ A tervezett metróvonal a két főpályaudvart, a Délit és a Keletit a városközponton, egyben a kormányzati negyeden átvezetve kötötte volna össze. Nyomvonalát pedig meghosszabbították volna a Népstadionig, az első öt éves terv és az egész rendszer egyik legfontosabb presztízsbetűzéséig. A szerelvények eszerint a következő állomásokat érintették volna:

² Szabad Nép 1950. szeptember 17. 1.

³ Öt éves tervünk büszkesége a földalatti gyorsvasút. *Építés-Építészet* 1950/9–10. 601–602. 601. (A továbbiakban Öt éves tervünk...) és Benedek István Gábor: *Földalatti-történet*. Kozmosz Könyvek Budapest, 1982. 47.

⁴ Kelemen János Dr.: *A budapesti metró története*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1970. 112.

¹ Révai József: Az új magyar építészet kérdései. *Építés-Építészet* 1951/9–10. 467–474. 472.

Épül a metró a Kerepesi úton, jobb oldalon a gödöllői HÉV.

Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti Fényképek Gyűjteménye MMKM.
TFGY.2018.158.1.19.1

Népstadion [mai nevén: Puskás Ferenc Stadion – K. M.], Keleti vonal pályaudvar, Blaha Lujza tér, Sztálin tér [mai nevén: Deák Ferenc tér és Erzsébet tér – K. M.], Kossuth Lajos tér, Széll Kálmán tér [későbbi nevén: Moszkva tér – K. M.] és végül Déli pályaudvar.

A Földalatti Gyorsvasút építéséről 1950-ben hoztak Minisztertanácsi határozatot, a munkálatok ennek értelmében megkezdődhettek.⁵

⁵ 2018/1950. Az első öt éves tervet az 1949. XXV. törvényben hirdették meg. Ebben szerepelt, hogy a metró építését ennek a futamideje alatt el kellett kezdeni. A munkát 1950. július 18-án kezdték, a *Szabad Nép*ben azonban csak 1950. szeptember 17-én látott napvilágot „A Minisztertanács határozata a földalatti gyorsvasút építéséről” című cikk: *Szabad Nép* 1950. szeptember 17. 1.

A kivitelezés során felmerülő nehézségek megoldásában az építők mindvégig kézenfekvő módon támaszkodhattak moszkvai tapasztalatokra. A fúrópajzsok előrehaladásának ütemében folyamatosan betonozták a falakat, a betörő talajvizet pedig túlnyomásos levegővel szorították ki. A kitermelendő földben lévő vízereket a szovjet fővárosban bevált talajfagyasztásos módszerrel kezelték.⁶ Minden állomásra két csarnokot terveztek: a felszíni, amelyik az utasokat fogadta volna, és ahol teret biztosítanak volna a jegyeladásra, sőt esetenként egyéb kényelmi funkció számára is. A mélyszíni terem pedig a tulajdonképpeni peron volt. A két teret állomásonként három-három, 75 cm/sec sebességű mozgólépcsővel tervezték összekötni. Nemcsak az állomásokra, hanem az alagutak belsejébe is terveztek világítást, és tervbe vették a magas szintű biztonsági berendezések majdani, folyamatos karbantartását is. A maximálisan 2500 utast szállító metrószerelvények legnagyobb sebessége elérte számításaink szerint a 70 km/h-t. A vonal teljes hosszában, a Népstadiontól a Déli pályaudvarig a vonat tervezett menetideje 16 perc volt.⁷

A beruházásra vonatkozó minisztertanácsi rendeletnek az építmény és a díszítés szocialista realista jellegét meghatározó előírásait a moszkvai földalatti közvetlen tanulmányozásával gondolták a lehető legtökéletesebb formában megoldhatónak az építetők. Több építész moszkvai tanulmányútra küldtek, hogy megtekinthessék a szinte megközelíthetetlen magasságokba emelt mintaképet. A tanulmányút jó néhány tanulsággal szolgált: a tervezők belátták, hogy a felszíni csarnokoknak nem kell feltétlenül önálló épületeknek lenniük, gyakran elegendő, ha egy meglévő épületet alakítanak át a metró utasainak fogadására. A helyszínen tapasztalhatták, hogy a be- és kijáratokat célszerű úgy elkülöníteni, hogy a különböző irányokba igyekvők semmiképpen se zavarhassák egymást, és ne alakulhasson ki torlódás. A legfontosabb, s immár az állomások hordozta tartalom kifejezésére is vonatkozó megfigyelés azonban az volt, hogy az állomások építészeti hangsúlyát nem a felszíni, hanem a mélyállomás csarnokára kell összpontosítani, hiszen a munkahelyük és otthonuk között utazó dolgozók ott jóval hosszabb időt töltenek.⁸ Komoly vitákhoz vezetett a föld alatti termek falburkolatának kérdése: az esztétikai követelményeknek messzeemenően megfelelő, ugyanakkor reális összegű kiadásokat igénylő borításnak az esetlegesen beszivárgó nedvességet is távol kellett ugyanis tartania. Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez is a moszkvai tanulmányút szolgált nélkülözhetetlen tapasztalatokkal. A szovjet építők a reprezentativitása miatt gyakran alkalmazott, ám nagyon drága gránit- vagy egyéb kőburkolatok helyett szívesen borították a szabad falfelületet zománcos, mázas kerámiával vagy a festett képeknél a nedvességet sokkal job-

⁶ Ez azt jelentette, hogy a földbe –28°C-ra hűtött csöveket vezettek, ami megfagyasztotta a talaj vízkészletét, megakadályozva ezzel annak a munkaterületre való beáramlását.

⁷ Öt éves tervünk... 601–602.

⁸ Ezt fejti ki bővebben Gáboros Lajos: A moszkvai metró. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 71–82.

ban tűrő mozaikkal. Nyilván valóan ezek a megoldások szolgáltatnak meghatározó inspirációt a budapesti állomások díszítéséhez.⁹

A földalatti vasút azonban nemcsak „presztízsbetűzésként” volt hivatott hirdetni a szocialista gazdaság és az államszervezet hatékonyságát, hanem valóban megfeleltetett a valós közlekedéstechnikai, urbanisztikai követelményeknek is. A Népstadion állomás a tervrajzok alapján a cinkotai HÉV-végállomás szerepét is be tudta tölteni, új közlekedési csomópontot alakítva ki ezzel a Kerepesi úton. Az egyes megállókat a város fontos közlekedési csomópontjaiban épültek volna, így tudta a metró tehermentesíthette a túlsúlyos belvárosi járatokat.¹⁰

Az állomások többségének tervezésére külön-külön tervpályázatot írtak ki, amelyek azonban csak szórányosan maradtak fenn. Az orosz példát követve minden megállóhelyhez más-más „eszmei tartalmat” rendelnek, minden állomásnak meglett volna a saját, valamilyen módon a városbeli elhelyezkedéséhez kapcsolódó tematikája. A Déli pályaudvar állomására kiírt nyilvános pályázat 1953 elején jelent meg. Feltétlenül megvalósítandó előírásként szerepelt, hogy a felszíni csarnok az akkor még meglévő MÁV-fordítókorong mellett, a mai állomásépülettől délre kap hasson helyet. A díszítés tematikája ebben az esetben a metró és a vasút műszaki teljesítményének hangsúlyozása köré csoportosult. A kiírást Czigler Endre nyerte meg.¹¹ Az építész a főbejáratokat az Endresz György tér [a mai Magyar jakobinusok tere – K. M.] felé tervezte, külön bejárással azonban a Krisztina körút felé. A tervezők egy esetleges háború esetén fellépő szükségletekkel is számoltak: a felszíni csarnok falait 2 méter vastagra, a földet pedig 2,5 méteresre tervezték, hogy egy 500 kg-os rombolóbomba telitalálata esetén is megvédhesse az óvóhelyé váló épületbe menekült lakosokat. A biztonságot fokozandó a bejáratok elé 1,5 m vastag „szilánkvédőt” képzeltek el, amelynek ajtóit a falba visszahúzhatók lettek volna. Fontos szempontként szerepelt a tervben, hogy a csarnok ilyen módon megerősített voltát kívülről ne lehessen első pillantásra felfedezni. Czigler az egész komplexum köré és fölé egy nagyméretű, 15 × 16 méteres¹² éttermet rajzolt, amelynek legfontosabb feladata az objektum álcázása volt. A költségeket ezúttal nem kímélték: a metró fogadó- és mélycsarnoka együttesen 13 350 000 forintba került volna, amelyből 4 550 000 forintot csak a védelmi beruházásokra fordítottak.¹³ Az eredeti elképzelések között szerepelt volna egy a pályaudvar közvetlen közelében építendő tízeletemes szálloda is,¹⁴ ennek tervét azonban még az 1953-as év során elvetették.

⁹ Gádos 80–82.

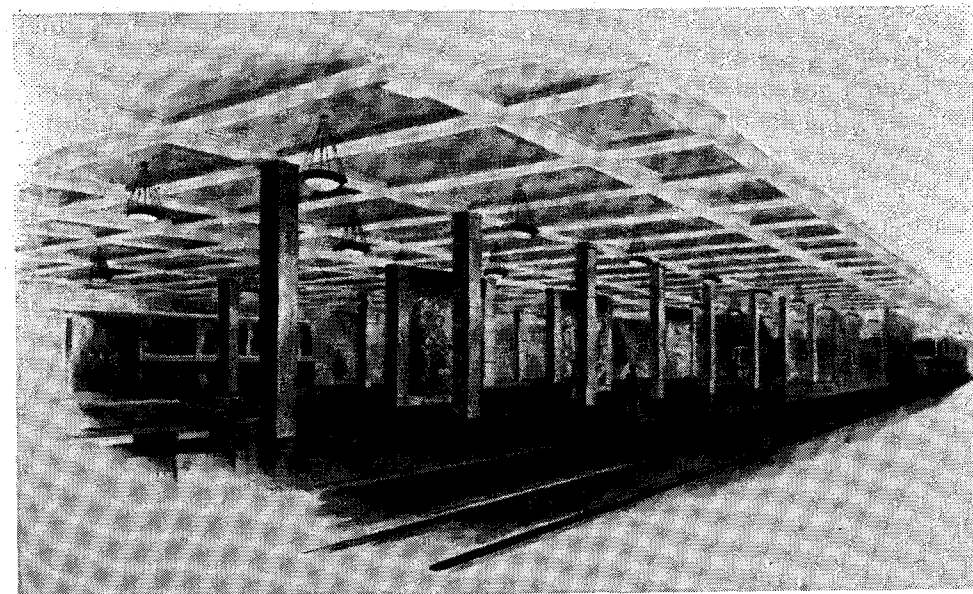
¹⁰ Preisich Gábor: A budapesti földalatti gyorsvasút. Az első vonal városrendezési jelentősége. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 83–84.

¹¹ Prakfalvi Endre: A földalatti vasút Déli pályaudvari állomása. In Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre (szerk.): *Modern és szocreál*. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2007. 147.

¹² Prakfalvi Endre: A budapesti ős-metró. *Pavilon*, 1991/6. 64–77. 75.

¹³ Fehérvári–Hajdú–Prakfalvi 148.

¹⁴ Prakfalvi Endre 13 szintesnek írta le a tervezett szállodát 1991-ben. Prakfalvi 75.

A HÉV és metró közös állomásnak egyik látványterve 1951-ből.
Forrás: UVATERV/FORTEPAN – 91437

A beruházás megvalósítását a Déli pályaudvar esetében két lépcsőben tervezték: az elsőben a reprezentatív kialakítású metró, míg a második hullámban az akkorra már túlságosan kicsivé és elavulttá váló pályaudvar épületének felújítása készült volna el. Ehhez kapcsolták a környék rendezését. A tervező elképzelése szerint a közlekedési csomópontot optikailag a Déli pályaudvar tömbje uralta volna, annak elkészültéig azonban a metró fogadócsarnoka alkotta a környék legfontosabb építészeti hangsúlyát. Elengedhetetlenül fontosnak bizonyult tehát az épület kiemelkedő esztétikai színvonalú megvalósítása elsősorban annak érdekében, hogy az épület akár ideiglenesen, önállóan is megállhassa a helyét. Az építész azt is hangsúlyozta, hogy a két épületet, a metró és a pályaudvart minél gyorsabb egymásutánban kell felépíteni, ellenkező esetben ugyanis biztosan csorbát szenvedne az az építészeti egység, amely csak az együtt tervezett objektumokat jellemzi.¹⁵

Az egyik leghangsúlyosabbra a Moszkva téri [korábbi és mai nevén: Széll Kálmán tér – K. M.] megállót tervezték, hiszen ebben a csomópontban volt a Mártírok útjának [a mai Margit körútnak – K. M.] a lezárása, és egyszersmind ez volt a főváros „kapuja” a budai hegyek felől. Az esztétikai követelményeket ebben az esetben is alá kellett rendelni azonban a háborús veszéllyel számoló katonai szempontoknak; ugyanazt a módszert alkalmazták tehát, mint a Déli pályaudvar esetében, mindössz-

¹⁵ Fehérvári–Hajdú–Prakfalvi 148–149.

sze azzal a különbséggel, hogy az álcázásról itt nem éterem, hanem egy üvegfelületekkel gazdagon ellátott, „könnyed csarnoképület” gondoskodott.¹⁶

Az állomást Szórádi Vilmos tervezte.¹⁷ Az építész a fogadócsarnokot egy 17,6 méter átmérőjű kupolával fedte le, és innen indította a mozgólépcsőket a mélyállomásra. A peronszinten csarnokszerű, oszlopos kiképzést képzelt el. A várható kiadásokat a védelmi szempontok érvényesítése ebben az esetben is jelentősen növelte, a többletköltség mintegy 6 millió forintba tehető.¹⁸

A metró utolsó budai állomása a Batthyány térre került, ide azonban nem terveztek különálló felszíni csarnoképületet; a földalatti utasait az Erzsébet-rendi apácák kolostorának – akkoriban már rabkórházként működő – délkeleti szárnyán keresztül vezették volna ki a térre. A meglévő épületet ehhez természetesen jelentősen át kellett volna alakítani, ami viszont a műemlékvédelmi hivatal ellenkezésébe ütközött. A múltat, annak épített emlékeivel azonban messzemenően felülírta a jövő, a szocializmus építése. „Fő szempont a közlekedés, a többi alárendelt kérdés. [...] Ha kell, akkor hatalmi szóval oldjuk meg ezt a kérdést”¹⁹ – nyilatkozta Pongrácz Kálmán, Budapest főpolgármestere.

A Duna alatt áthaladva a Kossuth térre érkezett meg a tervezett földalatti vasút. Az erre az épületre kiírt tervpályázat azonban nem volt nyilvános, csupán zárt körben hirdették meg azt meg. A három beérkezett pályamű szerzői, a Gádos Lajos, Károlyi Antal és Németh Pál vezetésével alakított munkacsoportok, különbözőképpen képzeltek el a felszín és a mélyállomás közötti utasforgalmat.²⁰

Az építetők ebben az esetben is megfogalmaztak előzetes követelményeket. A felszíni csarnokot mindenképpen a Parlamenttől délre fekvő, üres telken kellett elhelyezni, a fogadóépület bejáratát pedig a Kossuth tér felé kívánták megnyitni. Mindezt azonban úgy rendelték kialakítani, hogy az egész együttes a későbbiekben beilleszthető legyen egy újonnan építendő irodaházba. A belső terek reprezentatív kialakítását a helyszín elsőrendű fontosságúvá emelte: az „eszmei tartalom” pedig – ugyancsak a „hely szelleméből” fakadóan –, a magyar szabadságmozgalom, illetve a Népköztársaság alkotmánya volt.²¹ A tervezőket ez esetben tehát meglehetősen összetett feladat elé állították.

A Károlyi Antal által vizionált megoldás elnyújtott téglány alakú épület volt, amelyet az építész a tér beépítési oldalával párhuzamosan helyezett el. A felszíni csarnok „ízléses és klasszikus” megjelenést kapott, hibájának rótták fel ugyanakkor,

¹⁶ Prakfalvi 73–74.

¹⁷ Eredetileg a Széna térről is terveztek lejáratot, de ez végül nem valósult meg. Fehérvári–Hajdú–Prakfalvi, 152–153.

¹⁸ Prakfalvi 74.

¹⁹ Az idézetet közli: Prakfalvi 72.

²⁰ Mondok László: A földalatti vasút Kossuth Lajos téri állomásának tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4, 85–90. 85.

²¹ Mondok 86.

Földmérők a metróépítésen, háttérben a Népstadion kupolás állomásépülete.
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti Fényképek
Gyűjteménye MMKM.TFGY.2018.158.1.7.2

hogy a hagyományos formákat nem fejlesztette a korszerű igényeknek megfelelően tovább, sőt a terv bizonyos értelemben stíluskeverésről is árulkodott: a fogadóépület felülvilágítóját pedig a koncepcióba nem illőnek minősítették. További problémát okozott a szabad falfelületek hiánya: kevesellték a népszerű eszmei tartalom megjelenítésére hasznosítható területet! Kivetnivalót utasforgalmi szempontból is találtak, a be- és kijáratok a tervező elképzelése szerint ugyanis közvetlenül egymás mellett kaptak helyet, amely csúcsforgalomban könnyen okozhatott tolongást. A pénztárat Károlyi a ferdén csatlakoztatott mozgólépcsőkkel ellentétes oldalra helyezte el, amelyek ezzel a megoldással nagyon kiestek a forgalmi vonalból. A mélyállomás pilléres szerkezetű lett volna, amely integrált szellőző-

rendszer elhelyezésére is módot adott volna. Ennek kivitelezése azonban technikai szempontból ütközött akadályokba.²²

Gádos Lajos tervében a munkába igyekvő dolgozók a „diadalmas szabadság” eszméjét megjelenítő főkapun, bejárati kapun keresztül léphettek volna be a metró területére. Az ideológiai szempontból minden bizonnyal csúcsteljesítménynek számító kapuról azonban mindössze annyit tudunk, hogy kivitelezése statikai problémákat vetett fel, annak esetleges megkezdése előtt tehát további számítások szükségeltettek.²³ Az utasokat a tervező – feltehetően ugyancsak az ebben az esetben mindent felülíró reprezentativitásra törekedve –, több téren át vezette volna a mozgólépcsőkhöz: először egy kör alakú, csuklópontként funkcionáló szélfogón, majd egy hosszabb, négyszögletes csarnokon áthaladva lehetett eljutni a mélyállomáshoz vezető lépcsősor végére.

A bírálók elismeréssel adóztak a megoldás eleganciájának, a túlbonyolított kompozíciót azonban nem tartották helyesnek – nem találták talán elég közérthetőnek, vagy az eszméhez méltónak. Gádosé volt az egyetlen olyan terv, amely a „kötelező elemként” szereplő jegypénztárakon kívül egyéb kényelmi funkciókkal is szolgált volna az utazók igényeit: az építész büféket is elhelyezett ugyanis a metró fogadóépületébe. A mélyállomás a megszokott, tripla folyosós rendszerű volt, a folyosókat „kapunyílásokkal” csatlakoztatták egymáshoz. Noha a koncepció „*kielégítette a várakozás esztétikai igényeit*”, mégis hibájának rótták fel, hogy a tervezett szobrok a „kapunyílásokban” kaptak helyet; e szerint a vélemény szerint ugyanis a szobrok ilyen elhelyezése nem teszi lehetővé azok elmélyült szemlélését – hátráltatja ezzel az arra járók ideológiai, tudati fejlődését, esztétikai érzékének csiszolódását –, a gondolataikba merülve itt ácsorgó utasok ugyanis könnyen képezhetnének „forgalmi akadályt”.²⁴

A harmadik koncepció megalkotója, Németh Pál a fogadócsarnokot egyszerűségével és klasszikus arányaival kívánta magával ragadó hatásúvá formálni. Az általa alkalmazott egyetlen díszítőelem az árkádos szélfogó volt, amely – bár a kritikus szerint túlzott méretűre sikerült – kétségkívül a Parlament íveire kívánt reflektálni. A peronszint tervezésekor az építész szemei előtt félreismerhetetlenül a moszkvai állomások példája lebegett: összefüggő csarnokot rajzolt ugyanis, amelynek kivitelezése óriási költségeket rótt volna az államra. A kritika éppen ezért főként a mélyállomást illette: a bíráló úgy vélte, hogy a tervnek ez a része túl rusztikus, és „*minden bensőségességet nélkülöz*”. Elismerést váltott ki azonban a felszíni csarnok belső architektúrája: Károlyi tervével ellentétben itt ugyanis bőven maradt hely a társzművészetek kibontakozására, az állomás legfőbb eszmei tartalmának megjelenítésére.²⁵

²² Mondok 87. és 89.

²³ Mondok 88–89.

²⁴ Mondok 88–89.

²⁵ Mondok 88–89.

A benyújtott tervekkel összességében elégedett volt a bíráló. A legfőbb hiányságnak visszatérően azt tartotta, hogy az alkotók nem hagytak elegendő felületet az eszmei tartalmat közérthető, nevelő szándékkal tolmácsolni képes képi alkotások számára. Nagy valószínűséggel ez a szempont emelkedett a döntés meghozatalakor is a legfontosabbá. Feltehetően éppen ezzel összefüggésben tekintették általános hibának a tervek azon jellegzetességét is, hogy a mélyállomások helyett a felszíni csarnokok kaptak nagyobb építészeti hangsúlyt. Ennek okát az időhiánnyal, illetve az ilyesféle épületek tervezésében való járatlansággal magyarázták. A tervezők nem vonták le tehát kellő mélységben a moszkvai tanulmányút tanulságait: orosz kolégáik pedig nyomtatékosan felhívták a figyelmüket arra, hogy a földalatti vasutak tervezésekor a mélyállomásokra érdemes koncentrálni. Az utasok ott ugyanis jóval több időt töltenek, éppen ezért megfelelő tartalmú alkotásokkal figyelmük ott sokkal könnyebben leköthető. A Kossuth téri állomás ilyenformán tökéletlennek tartott tervei közül mégis a Gádos-félet állították példának a többiek elé.²⁶

A kelet–nyugati metróvonal legközelebbi állomását a Sztálin térre [a mai Deák Ferenc térre – K. M.] képzeltek el. Urbanisztikai szempontból ez a csomópont lényegesen bonyolultabb volt a többinél, hiszen itt kellett csatlakozzon a millenniumi földalatti, a kelet–nyugati és a még pontos nyomvonallal sem rendelkező, de ugyancsak tervbe vett észak–déli földalatti vasút. Az állomást ezen szempontok miatt a szokásos kétszintessel szemben háromemeletesre kellett építeni: a talajszinten állt a fogadócsarnok, a középszinten egy „elosztó”, amely a földalatti, illetve a metróvonalak megközelítési útvonalait egyesítette, a peronokat pedig ezek alá helyezték el. Az ugyancsak meghívások alapján működő tervpályázat résztvevőinek – Farkasdy Zoltánnak, Kiss Tibornak, Szabó Istvánnak és Rimanóczy Gyulának – még egy komoly nehézséggel kellett megküzdenie: a tér végleges rendezési koncepciója ekkor még nem volt készen, így minden viszonyítási pont képlekenynek bizonyulhatott. Stabilitást egyedül az eszmeiség biztosított: a „hely szelleméből” következően az állomáson a szovjet diktátor „harcos életének” eseményeit kellett megörökíteni.²⁷

Farkasdy a fogadócsarnok kettős térrendszerének bejáratát a tér felé nyitotta ki: az előcsarnokban jegyeket lehetett vásárolni, ez szolgálhatott egyben szélfogóként is, míg a főcsarnokból indultak a mozgólépcsők. A felvonókkal szemben kapott helyet Sztálin életnagyságnál jóval magasabb szobra, hogy a diktátor figyelő tekintete előtt – bár neki hátat fordítva – juthasson le az utas a középszintre. Itt egy kör alakú terem osztotta volna el a két középcsarnok bejárata felé a forgalmat. A tervvel kapcsolatban több kritikai megjegyzés is elhangzott: kifogásolták, hogy a középcsarnokok bejárata egymáshoz túlságosan közel helyezkedik el, amely elrendezés könnyen vezethetett volna torlódáshoz. A legfőbb kritika azonban az állomás eszmeiségével

²⁶ Mondok 90.

²⁷ Janáky István: A földalatti vasút Sztálin-téri állomásának tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 91–96. 91.

volt kapcsolatban: nem érezték jó helyen lévőnek Sztálin szobrát. Az érkezőkkel ugyan éppen szemben állt volna, az induló utasok azonban kénytelenek lettek volna hátat fordítani neki.²⁸

Egészen más jellegű volt Rimanóczy Gyula terve: az építész a bejáratot a Sztálin tér felől képzelte el, míg a távozó utasok számára a Deák Ferenc utca felé nyitott volna kaput. A talajszinten egy kör alakú csarnok fogadta volna az utasokat, amely a földszinti csarnokhoz, a mozgólépcsők végállomásához vezetett. A mélyszinten finom kivitelezésű mozaiksor fogadta a várakozókat. A bírálók tetszését azonban ebben az esetben sem nyerte el a hosszú teremsor, amelynek összefüggéstelennek tűnő léptékváltását is kritikával illették. A felső csarnokba tervezett domborművek túlságosan kis méretét pedig egyenesen elfogadhatatlannak találták, hiszen ezek alkalmatlanok voltak arra, hogy menet közben élvezhetők, egyáltalán megtekinthetők, értelmezhetők legyenek. Elismeréssel nyilatkoztak azonban a mélyállomás architektúrájáról, amely ebben az esetben végre a felszíni csarnok méltó párjává emelkedett.²⁹

Szabó István tervét a bíráló összességében „nehézkessnek és rossz arányúnak” ítélte. Felfedezte a koncepció alapvető gyengeségeit: a Deák Ferenc utca felé nyíló bejárat a szűk utcát végletesen zsúfolttá tette volna, és ugyanez a szűkösség vonatkozott az egyetlen térből álló, így minden funkciót e térben egyesítő, földszinti csarnokra is.³⁰

Centrális elrendezésű, ugyancsak minden funkciót önmagában egyesítő előcsarnokot vizionált Kiss Tibor, amelyben a jegypénztárak és a mozgólépcsők felső állomásai mellett büfék is helyet kaptak volna. Ezt a teret a bíráló zsúfoltnak, a középszint világítását pedig átgondolatlannak tartotta: a mennyezetet alátámasztó gerendák véleménye szerint ugyanis beárnyékolták a fénykévéket. Azonban a bíráló leginkább a mélyszinttel volt elégedetlen: úgy vélte, hogy annak stílusa és túldíszítettsége a „szecessziót súrolta”. A fő tartalmi mondanivalót hordozó, ide tervezett Sztálin-szobrot pedig a térbe érkezők nézőpontjából egy mennyezetet alátámasztó pillér kitakarta.³¹

A pályázatokat összegezve a bíráló úgy vélte, ebben az esetben nem lehet győztest hirdetni: egyik koncepció sem méltó arra, hogy a metrónak a hatalmas és bölcs szovjet vezérről elnevezett állomásán a kivitelezés alapjául szolgáljon. Ezzel szemben mindhárom, egyébként jó kvalitásúnak ítélt munkát alkalmasnak tartotta arra, hogy további tervekhez kiindulópontot szolgáltatassanak.³²

A Sztálin tér utáni megállót a Blaha Lujza térre tervezték, a földalatti vasút az Astoriánál ekkor még nem állt volna meg. Csupán a fogadócsarnok elhelyezésére vonatkozó néhány alternatíva ismeretes:

²⁸ Janáky 92.

²⁹ Janáky 94.

³⁰ Janáky 94.

³¹ Janáky 94.

³² Janáky 96.

Készül a rajz a Népstadion állomásának kupolájáról.

Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Történeti Fényképek Gyűjteménye MMKM.
TFGY.2018.158.1.7.1

Az első koncepció az akkor még a téren álló Nemzeti Színházhoz kívánta toldani a földalatti vasút állomását. Ezt az elképzelést Révai József személyesen is támogatta. A színház akkori igazgatója, Major Tamás azonban az impozáns palota arányait féltette az ilyen módon létrejövő toldaléktól. Ezt az érvet a miniszter is magáévá tette, a tervezett felszíni csarnok és a színházépület azonban továbbra is szoros kapcsolatban maradt a terv szerint egymással: a kettőt mindössze egy kocsifelhajtó választotta volna el egymástól. Ez az elrendezés a későbbiekben akár arra is módot adott volna, hogy a két épületet egybefogva, ezt mintegy teraszként a közönség rendelkezésére bocsássák.³³ Vajon milyen indíttatásból foglalt állást a földalatti vasút egyik állomásával kapcsolatban a nagy hatalmú népművelési miniszter? A metrónak a hatalmi reprezentációban megkívánt szerepe általában késztette megszólalásra, vagy a Nemzeti Színház közvetlen közelébe tervezett állomás esetében a két népművelési forma – a színház és a földalatti mint a szocialista ideológia hordozója és főként az állomásain elhelyezendő képzőművészeti alkotások általi reklámozója – összekapcsolásának kínáló lehetőséget látta az építészeti elemek általa támogatott egymásba épülésében?

³³ Fehérvári–Hajdú–Prakfalvi 135–136.

A Blaha Lujza téri állomás tervének második verziója olyan önálló építményt emelt volna a térre, amely annak egységét kisebb „utcákra” osztja. Ez a változat azonban hamar lekerült a tervezők asztaláról. A harmadik elképzelés az Akácfa utca és a Rákóczi út sarkára vizionálta a metróállomást; ez viszont kezdettől fogva túl drágának bizonyult, ezért kidolgozására nem került sor.³⁴

A Keleti pályaudvar metróállomásának tervpályázata is zártkörű volt. A résztvevők Fekete Ede, Ivánka András, Hegedüs Béla, Szendrői Jenő és Lauber László, Reischl Antal, valamint Weiner Tibor voltak. Az építészeket a legnagyobb feladat elé a követelményrendszer kiforratlansága állította; funkcionális tekintetben mindössze annyi volt bizonyos, hogy a metró leendő utasai a pályaudvar épületéből közvetlenül érthették volna el a földalatti állomást. Tartalmi vonatkozásban pedig eldöntött ténynek számított, hogy az állomás majdan a munkás-paraszt szövetséget élteni. Ilyen körülmények között nem lehetett elvárni, hogy kiérlelt, kivitelezésre alkalmas terv születessen.³⁵

Ivánka András terve az 1884-ben épített pályaudvar-épület megbontásával számolt, a földalatti fogadócsarnokát az ilyen módon szabadabbá váló térben helyezte volna el. Mivel azonban a színpompás új homlokzat nem nyerte el az illetékesek tetszését, munkája hamarosan lekerült a döntéshozók asztaláról;³⁶ történt pedig mindez annak ellenére, hogy a peronszintre tervezett, színes kerámiából készített, „magyar életképekből” álló kompozícióról a bírálók nagy elismeréssel nyilatkoztak.³⁷

A vasúti csarnokot Weiner Tibor, a pályázat második helyezette sem hagyta volna érintetlenül. Tervében azonban az eszmei tartalom megjelenítésének lehetőségeire helyezte a legfőbb hangsúlyt: a főhomlokzat egyenesen a parasztházak árkádsorait idézte volna emlékezetbe, padlót pedig kézzel készült szöttek mintáját imitáló burkolattal tervezte ellátni.³⁸

A tervpályázat első helyezését a Szendrői–Lauber páros nyerte el. Ők a 19. századi csarnok és a metróé fogadóterének egybenyitásával alakítottak volna ki egyetlen, meglehetősen forgalmas teret. Mivel a várhatóan magas utaslétszám miatt a régi épület könnyen szűknek bizonyulhatott, a vasútállomást új szárnyal szándékoztak megtoldani. A bírálók pozitívként értékelték, hogy a homlokzat „a stílus hangulatában simul a meglévő régi architektúrához”.³⁹

³⁴ Prakfalvi 68.

³⁵ A felszíni csarnok tekintetében komoly vita volt arról, hogy integrálni kell-e, vagy önálló, hangsúlyozott épületnek építsék-e meg. A bizottság végül az első megoldást szavazta meg. A bizonytalanságot és a kapkodást pedig jól mutatja, hogy a pályázókat nem tájékoztatták kellő időben a feltételekről, így nem voltak várható igazán előremutató megoldások sem. Károlyi Antal: A földalatti vasút Baross-téri állomásának tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 97–102. 97–99.

³⁶ Prakfalvi 70.

³⁷ Károlyi 100.

³⁸ Károlyi 99.

³⁹ Prakfalvi 66.

A pályázat eredményét Károlyi Antal nem kommentálta; hallgatása azonban burkolt – vagy tán annyira nem is burkolt – kritikaként értelmezhető. Annak tudatában, hogy a fent ismertetett pályázat erre az állomásra vonatkozóan immár a harmadik volt, a jövőben olyan tervek készítését szorgalmazta az építész, amelyek a Keleti pályaudvar csomóponti kérdéseinek megoldásához a legfontosabb forgalmi és a közlekedést is alapjaiban érintő szempontokat is figyelembe veszik.⁴⁰

A metró utolsó állomása a Népstadion megálló lett volna. A helyszín több szempontból is különleges: egyrészt azért, mert az akkori forgalmi szempontok nem indokolták a földalatti idáig történő meghosszabbítását.⁴¹ Az építésre vonatkozó döntés hátterében ezúttal nem elsősorban urbanisztikai szükségesség állt tehát, hanem szinte kizárólag ideológiai, propagandisztikus feladatok. Ezzel indokolható a reprezentatív kivitelre való törekvésnek ebben az esetben megnyilvánuló, minden korábbit felülmúló mértéke. Ez volt ugyanakkor a metró egyetlen olyan állomása, amely túljutott a tervezés fázisán, és megépült. Feltehetően még a földalatti vasút tervezésének „hivatalos” meghirdetése előtt felkérték ugyanis Nyiri István építész a koncepció kidolgozására – így az már 1950 és 1951 között elkészülhetett.⁴²

A tervező első munkájában modern, egykupolás épület szerepelt, ahol az alsó szinten a peronokat magában foglaló teret három, karcsú pillérsor tagolta. A metró építkezését felügyelő, nagy tapasztalattal rendelkező szovjet szakértők közül a Sztálin-díjas G. M. Orlov azonban lesújtó kritikával illette a koncepciót: egyenesen „kozopolita maradványként” értékelte azt a megoldást, hogy a föld feletti előcsarnokban az áthidalások vizuálisan egy üvegfalra támaszkodtak.⁴³ A kozmopolitizmus szelleme pedig nem kísérthette a budapesti földalatti vasutat, főként nem annak a Népstadion közelébe tervezett, kiemelkedően jelentős épületét.

Nyiri ennek megfelelően új tervek készített: a többi állomással ellentétben ezen a helyen nem egy, hanem két, szimmetrikusan elhelyezkedő fogadócsarnokot terveztek, amelyek tulajdonképpen ikerépületek voltak: a keleti, kupolával fedett tömb már 1951 októberére elkészült, míg nyugati párjának kivitelezése csak 1952 augusztusára fejeződött be. Valószínűleg ekkor tervezték meg a két épület közötti, 60 méteres díszudvar közepén felállítandó szökőkutat is. A Népstadion állomást valószínűleg „összművészeti alkotásként” vizionálták,⁴⁴ amelyben az építészeti elgondolások a képzőművészeti és iparművészeti alkotásokkal egymás hatását kölcsönösen fel erősítő, szerves együtttest alkotnak. A moszkvai metró példája talán éppen ebben

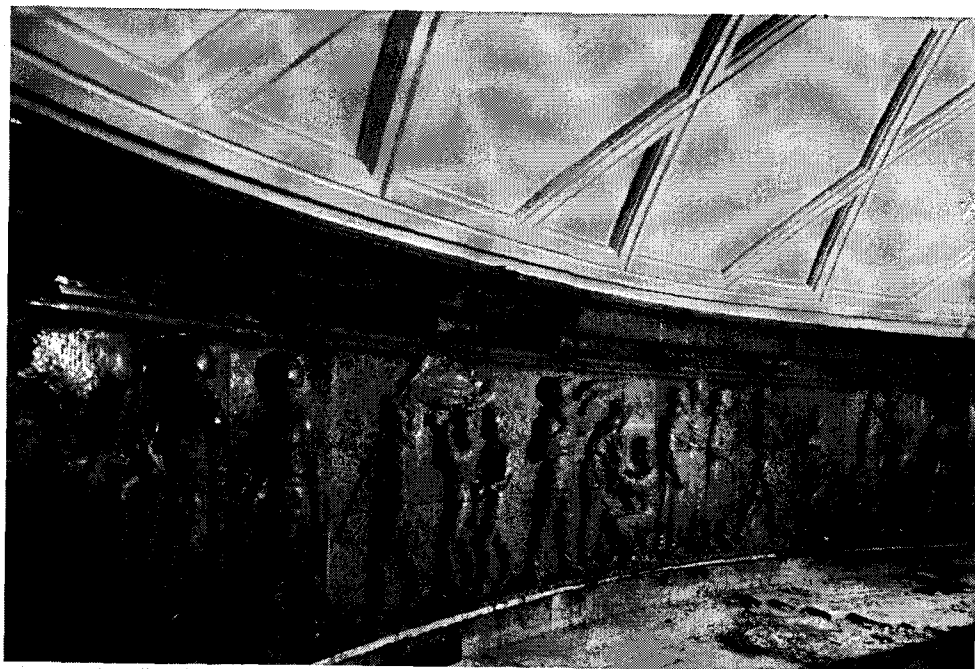
⁴⁰ Károlyi 100.

⁴¹ Az elsősorban ideológiai céllal eddig meghosszabbított vonal adta lehetőséget azonban szerencsés módon kihasználták: a metró összekötötték a cinkotai HÉV-végállomással. Ráadásul a szakasz napjainkra a metróvonal egyik legforgalmasabb része lett, így jó döntésnek bizonyult, hogy a forgalomtervezés szempontjából „előre számoltak”.

⁴² Prakfalvi 65.

⁴³ Prakfalvi Endre – Szűcs György: *A szocreal Magyarországon*. Corvina Kiadó, Budapest, 2010. 98.

⁴⁴ A kifejezést Prakfalvi Endre és Szűcs György használja. Prakfalvi–Szűcs, 98. és 115.

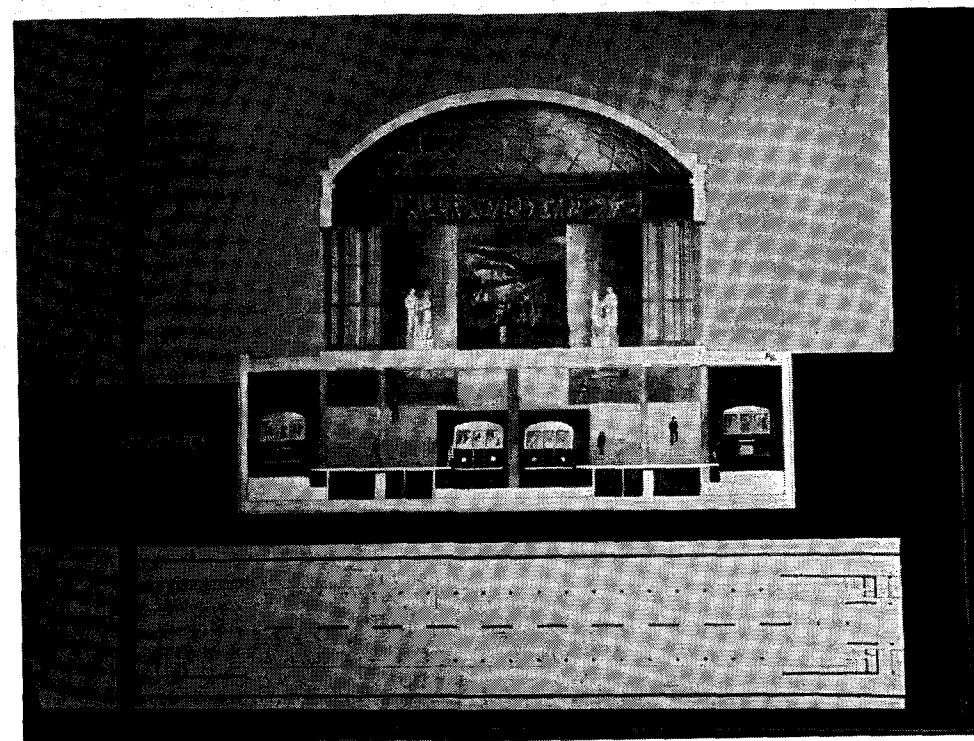
Kerepesi út. A metró és a gödöllői HÉV Hungária körúti, tervezett közös végállomásának részlete, 1954.
Forrás: UVATERV/FORTEPAN – 91622

az esetben volt a legszembevetőbb. Az épületek díszítésére Művészeti Dolgozók Szakszervezete Munkaelosztó Bizottsága pályázatot írt ki, a megvalósításra végül 50 szobrászt és 26 festőt kértek fel. A művészek munkáját Medgyesi Ferenc hangolta össze. A képzőművészeti alkotások közvetítette tartalom tehát kiemelkedő jelentőséggel bírt az építetők szemében.⁴⁵ A tervezett körplasztikák, reliefek, mozaikok és falképek „felszabadult életünk szépségét” dicsérték volna. Az egységes ikonográfiájú művek abban a térben, illetve ahhoz a két csarnokhoz kapcsolódva kaptak volna helyet, amelyet ebben az újjátervezett formában immár a „nemesen egyszerű és mégis ünnepi hangulatú klasszicizmusa generált”.⁴⁶

Az állomások közötti lépcsőfeljárók között hat, egyenként 2,7 méter magas, sportolókat – ökölvívót, vívót, súlydobót, úszót, teniszezőt, labdarúgót – ábrázoló szobrot állítottak fel. Közös jellemzője ezen alkotásoknak azonban, hogy az emberalakokat nem heves mozdulat közben mutatják; a cél a dinamizmus helyett a felkészülés és a koncentráció pillanatainak megragadása, valamint a győztes erő,

⁴⁵ Prakfalvi–Szűcs 115.

⁴⁶ Prakfalvi 65.

Egy másik elképzelés a metró és a HÉV közös állomására, 1952.
Forrás: UVATERV/FORTEPAN – 91582

a bátor kitartás és mindenekfölött a szellemi fölény kifejezése volt.⁴⁷ A szobrok tehát sport és a sportot űzők közvetlen népszerűsítésén felülemelkedve, a szellemi, tudati szférába utaló többletjelentéssel igyekeztek magukhoz vonni az arra járók figyelmét.

A monumentális külsőhöz méltó interiőr is társult. A végül megépült tervváltozat jegyváltó csarnokait zöld márványlapokkal burkolták, a mélyállomásokhoz vezető lépcsősorok két oldalára pedig szinte kétszeres életnagyságú, mintegy három méter magas, kétalakos szoborcsoportokat állítottak. Ezek az alkotások a homlokzat plasztikáinál is jóval elgondolkodtatóbb, elvont tartalmat hordoztak: egyenesen a Szocialista munka, a Szocialista honvédelem, a Szocialista művészet és a Szocialista

⁴⁷ Az alkotók és műveik: Fekete Géza: Ökölvívó; Ferenczy Béni: Úszónő; Grandtner Jenő: Súlydobó; Kamocsai István: Vívó; Kocsis András: Teniszező; Ungvári Lajos: Labdarúgó. A lépcsők végeire lovasszobrok kerültek. Ezek Pátzay Pál: Férfi lovas és Szabó Iván: Női lovas című alkotásai voltak. Szegi Pál: A földalatti vasút Népstadion-állomásának képzőművészeti díszítése. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 103–109. 103–104.

tudomány megjelenítésére vállalkoztak.⁴⁸ Az egy férfi- és egy nőalakot felsorakoztató alkotások – kiszámított közvetlenséggel a metrólejárat lépcsősora mellé állítva – tehát egyenesen a rendszer számára legfontosabb tartalmakat kommunikálták. A tematika a kupolák tamburjára [a kupola „dobja”, henger alakú gyámfala – K. M.] tervezett domborműsorozattal tovább folytatódott, annak további kifejtését, részletezését tartalmazta: A *Béke őrei* című kompozíció a honvédelemhez kapcsolódva a Néphadsereg életéből idézett, ezt a szintén lényegében militáns vonatkozású, a Munkára, Harcra Kész mozgalom megjelenítése követte. Az utolsó két dombormű pedig visszatért a sportnak a szellemi élet, a művészet és a tudomány szférájába való felemelését, azzal egyenrangúvá tételét célzó gondolathoz. A relief teljes hossza elérte a 21 métert, figurái pedig 1,8 méter magasak voltak. Mivel az alkotások a metró utasainak feje felett 7 méteres magasságban helyezkedtek el, arányaikat úgy kellett torzítani, hogy azok lentről szemlélve hiteles formákat mutathassanak.⁴⁹ A reliefek stílusa a klasszikus görög domborművek realiztikusnak tartott hagyományait idézte fel.⁵⁰

Nem csak háromdimenziós alkotásokkal díszítették azonban a Népstadionhoz vezető metróállomást. A Nyiri-féle koncepció két freskót is magában foglalt. Ezek elkészítésére is pályázatot hirdettek, amelyet végül Szőnyi István és Bernáth Aurél nyert meg. Mindegyik falfestmény 100 m²-et foglalt el. A téma ezekben az esetekben a sportnak a különböző társadalmi osztályokhoz való kötődését jelenítette meg: Szőnyié a parasztság életének és a sportnak a kapcsolatát, míg a Bernáth-féle a munkásosztály testmozgáshoz való viszonyát. Ez utóbbi, meglehetősen dinamikusra sikerült alkotáson 101 emberalakot ábrázolt a művész. A festményeket a lejáratok fordulója fölé helyezték: a méretek, az elhelyezés és a formai kialakítás ebben az esetben kitűnően lehetővé tette, hogy a freskók fő nézete a tőlük 25 méter távolságra került jegyváltó csarnokból legyen.⁵¹

A peronszinten a síneket egymástól elválasztó falakra – nagy valószínűséggel ugyancsak szovjet mintára –, összesen tizenhét, egyenként 5,25 × 2,25 méter nagyságú mozaikot helyeztek, amelyek feladata a sport és az emberi élet szépségének, tartalmasságának, a friss erő és a fiatalság eszményének hirdetése volt.⁵² Az alkotások valójában különböző sporttevékenységeket, síelést, kosárlabdázást, túrá-

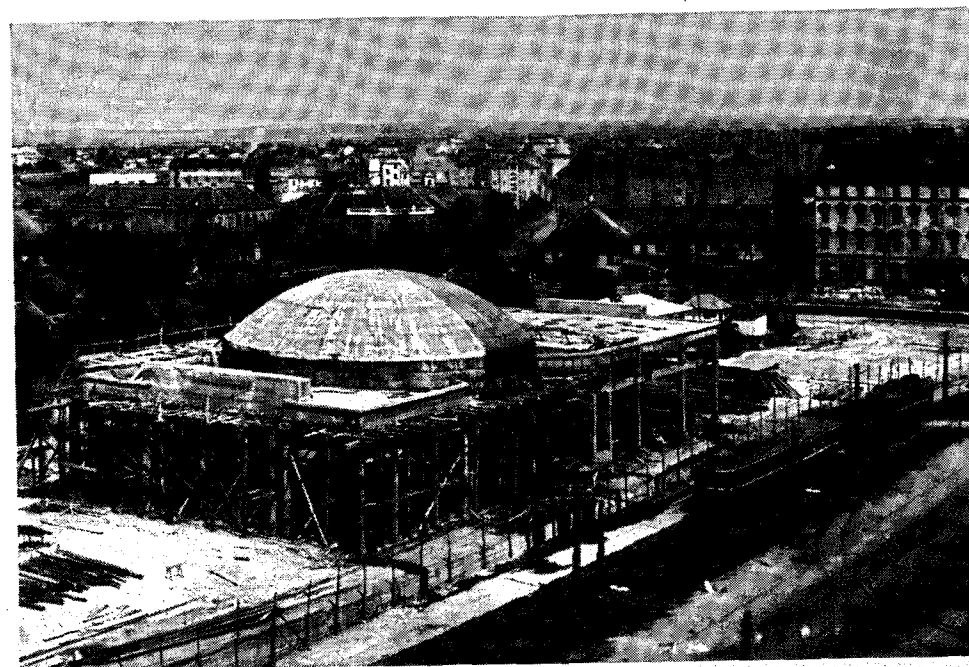
⁴⁸ Ezek a szobrok a következők voltak: Antal Károly: *Szocialista Munka*; Buzy (később Búza) Barna és Balázs István: *Szocialista Honvédelem*; Kerényi Jenő: *Szocialista Művészet* és Tarr István: *Szocialista Tudomány*. Minden szobor egy férfi- és egy női alakot tartalmazott. Szegi 104.

⁴⁹ A reliefek tematikája a következő: Ambrózi Sándor – Stöckert Károly: *A béke őrei* (a Néphadsereg életét ábrázolja); Barta Lajos – Pál Mihály: *MHK (Munkára-Harcra Kész) mozgalom*; Huszár Imre – Marosán László: *Művészet és sport*; és végül Szandai Sándor – Váradi Sándor: *Tudomány és sport*. Szegi 104.

⁵⁰ Szegi 104–105.

⁵¹ Szegi 106.

⁵² Iván Szilárd, az egyik mozaik tervezője, a moszkvai Komszomolszkaja állomás történeti képeinek tervezőjével, Pavel Korin festőművésszel, közvetlenül is felvette a kapcsolatot. Prakfalvi–Szűcs 116.

Kerepesi út, a metró Népstadion állomásának építése. Előtte a Gödöllői HÉV vonala.
Forrás: Nyári György/FORTEPAN – 130157

zást vízilabdázást, röplabdázást, túrázást, úszást és néptáncot mutattak. Ezeket az alkotásokat azonban kritika illette: elismeréssel adóztak annak a ténynek, hogy a nagyjából 50-60 különböző színárnyalatú kövekből kirakott képek szépek és részletgazdagok, erényüknek tekintették, hogy a római kori képeket tekintik mintának a „formalista” bizánciak helyett, mégis úgy érezték, hogy túlterhelik, „állványhoz hasonlatossá” teszik a mélyállomást.⁵³

Mindent összevéve a Népstadion állomás megalkotásával – Szegi Pál szavaival élve – új műfaj született Magyarországon.⁵⁴ Olyan, amely méltó formában egyesítette a hagyománytiszteletet és a realista stílust egyetlen reprezentatív alkotássá.

Mindenképpen elgondolkodtató azonban, hogy miért volt szüksége egy sportlétesítménynek, egy stadionnak ilyen kitüntetett szerepre emelkedő, a többi tervet – a Parlamenthez közeli állomás tervét is – pompájában messze túlszárnyaló metróál-

⁵³ Összesen 8 művészt bíztak meg a mozaikok készítésével. Mindegyikük két-két képet alkotott, kivéve Hincz Gyulát és Szentiványi Lajost. Ezek alkotói és címei: Deli Antal: *Ökölvívás*; Birkózás. Domonovszky Endre: *Gátfutás*; *Kosárlabda*. Duray Tibor: *Futás*; *Súlylökés*. Főnyi Géza: *Strandolás*; *Motorke-rekpározás*. Hincz Gyula: *Vívás*; *Labdarúgás*; *Sportlövészet*. Kádár György: *Sízés*; *Turisztika*. Pap Gyula: *Evezés*; *Torna*. Szentiványi Lajos: *Úszás*; *Vízilabda*; *Röplabda*. Szegi 107–109.

⁵⁴ Szegi 109.

lomásra. De ugyanezt a kérdést kell feltenni a Népstadionnal kapcsolatban is: miért vált éppen egy stadion a Rákosi-korszak egyik legfontosabb presztízsbetűzésévé?

Az igazsághoz legközelebb álló választ a testedzésnek a kommunista diktatúrában betöltött különös jelentőségét megvizsgálva adhatjuk meg. Az állam anyagi és szellemi erőket nem kímélve igyekezett gondoskodni a dolgozók egészséges életmódjáról. Ép testben ugyanis ép lélek lakozik: az egészséges munkásokkal növelhető a termelékenység, szükség esetén jó katonákat lehet belőlük faragni. Az ötvenes években a sokat reklámozott, alapvetően a polgári társadalom militarizálását szolgáló MHK, azaz a Munkára, Harcra Kész mozgalom tömegeket vonzott, úgynevezett próbáin 1951 és 1954 között évente 320-520 ezren vettek részt. A szabadidejüket egészségesen eltöltő munkások egészséges lelkülettel fogadhatták a kommunista ideológia tanait is. A magyar sport jelentős eseményei, nagy nemzetközi sikerei pedig az egész országot nemzeti büszkeséggel töltötték el. Az aranycsapat londoni mérkőzését szinte az egész ország egyenes adásban kísérte figyelemmel a rádió, a győzelem pedig ideig-óráig feledtette a mindennapok szűkösségét, és nemcsak a sportolókba, hanem az egész dolgozó népről bölcsen gondoskodó vezetőkbe vetett hitet is erősítette.

A kelet–nyugati metróvonal tervezésének és kialakításának egészét végső soron a „béketábor” konstrukciójának kettőssége jellemezte: a reprezentatív külső mögött primitív ideológia húzódott meg, amelyet pedig monumentális hatású eszközökkel, minél szélesebb tömegekbe, minél meggyőzőbb – éppen ezért gyakran didaktikussá váló – eszközökkel sulykolni igyekezett. Az ideológia középpontjában a – gyakran meghamisított – történelmet és nemzeti tradíciót is segítségül hívva, a kommunista rendszer minden társadalmi berendezkedés fölötti hatalmának hirdetése, végső célként legitimizálása állt. A szellemi, ideológiai tartalmak közvetítését szolgáló művészi külső mögött a terveken azonban minden esetben jól álcázott, katonai szabványoknak és előírásoknak megfelelő objektumok találhatók, amelyek háború esetén védelmet nyújthattak volna a budapestieknek. Ezzel a sajátossággal pedig a „gondoskodó államról” a tömegek szemében kialakítani kívánt kép önmaga paródiájává fordult át: az állam ugyanis valóban gondoskodni igyekezett állampolgáiról, de erre a gondoskodásra elsősorban a saját maga által ellenséggé tett külső és még inkább belső erővel szemben volt leginkább szükség. Nem egy példával támasztható alá ugyanis az a tény, hogy a kommunista hatalom saját elvtársaitól az imperialistáknál is jobban félt.

A metró végállomásán pedig felépült az az épület, amely az 1950-es évek kommunista diktatúrájának akár jelképe is lehetne; a Népstadion.

Egy nagy befogadóképességű stadion építésének gondolata már az első újkori olimpia megrendezése előtti évben, 1895-ben felvetődött, sőt napvilágra kerültek olyan elképzelések is, hogy a nagy presztízssű ötkarikás játékok helyszíne a honfoglalás 1000. évfordulóját ünneplő Magyarországon legyen. A terv a 19. század vége után sem került le véglegesen napirendről: a fővárosiak továbbra is otthonukban szerették volna tudni a világ legrangosabb sporteseményét. Miközben a magyar

A Népstadion azóta lebontott metróállomás-épülete, 1960.

Forrás: UVATERV/FORTEPAN – 79954

diplomata folyamatosan „lobbiztak” az olimpia megrendezésének jogáért, addig a fővárosban egyre újabb területeket jelöltek a megépítendő stadion helyszínéül: a Kerepesi úti lóversenypálya, a katonai tulajdonú Vérmező, vagy az akkoriban még mocsaras Lágymányos környéke mind-mind szóba került. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1914 kora nyarán az 1920-ban rendezendő Olimpiász helyszínére vonatkozó, előzetes szavazást tartott Párizsban, ahol a tagok Antwerpennek szemben Budapest mellett tették le voksukat. Az I. világháború kitörése azonban keresztülhúzta a számításokat: az 1916-ra tervezett játékok elmaradtak, négy évvel később pedig mégis a konkurens város, Antwerpen lehetett a rendező.⁵⁵

A háborút közvetlenül követő évek gazdasági nehézségei nem kedveztek a stadionépítés ügyének. Elsőként a dolgozók olcsó, harcias célokért való lelkesítését, tömeges szórakoztatását biztosítani kívánó Tanácsköztársaság karolta fel ismét a tervet. A budapesti olimpia ügye az első magyar olimpiai bajnok, az építésmérnök Hajós Alfréd személyében jelentős támogatóra talált, a Margit-sziget megnyitása pedig lehetővé tette volna, hogy a sportlétesítmény a parkban épüljön meg. A Nemzeti Stadion építésének ügye a magyar sportéletet folyamatosan jelentős anyagi támogatásban részesítő Horthy-korban sem került le napirendről, a lehetséges helyszíneként

⁵⁵ Zeidler Miklós: A Nemzeti Stadiontól a Népstadionig. In Szvoboda Domanszky Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából XXVI.* Budapesti Történeti Múzeum – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1997. 9–87. 9–13.

ebben az időben az Aranyhegy, Kisrákos, valamint a Lóversenypálya⁵⁶ merült fel. Döntés azonban egészen addig nem született, amíg a II. világháború harcai ismét el nem napolták a beruházást.⁵⁷

A proletárdiktatúra hatalomátvétele után azonban szinte azonnal, már 1948-ban megszületett a határozat az új sportaréna felépítéséről, és – az eddigiekkel ellentétben – a szót tett is követte: a kivitelezés haladéktalanul megkezdődött. Budapest továbbra is fenntartotta ugyanis az olimpia rendezésének jogára benyújtott igényét: a terv pártolói arról álmodtak, hogy az 1960-ban rendezendő ötkarikás játékoknak az újonnan épített Népstadion adhat majd otthont.⁵⁸

A helyszín kiválasztása azonban ekkor sem bizonyult egyszerű feladatnak. Fontos szempontként vetődött fel, hogy olyan területet jelöljenek ki, amely közel fekszik a lakónegyedekhez, közlekedése könnyen megszervezhető, és levegője tiszta. A Kerepesi út és a Hungária körút sarka, az építkezés számára véglegesen kijelölt terület, azonban nem felelt meg mindezen kritériumoknak: villamos csak a körúton és a Thököly úton közlekedett, a Keleti pályaudvarra bevezető sínek közelsége miatt pedig a levegő is gyakran füstös volt, hiszen ezek a vasútvonalak akkoriban nem voltak elektromos üzeműek. Ezeket a hiányosságokat azonban könnyen ki lehetett küszöbölni: az idáig közlekedő új metróvonal a legalkalmasabb közlekedési lehetőséget kínálta a majdani sportesemények közönsége számára a városközpont irányába és a külvárosok felé egyaránt. Szóba került a vasútvonalak villamosításának lehetősége is, a terület gyér beépítettsége miatt pedig bontásokra egyáltalán nem volt szükség.⁵⁹

A tervezés 1947-ben kezdődött. Dávid Károly, Juhász Jenő és Kiss Ferenc munkáját Rimanóczy Gyula elképzelése fejlesztette tovább, aki azt javasolta, hogy a stadion legyen zárt rendszerű és pilonos elrendezésű. Ez a szerkezet könnyebbé tette volna a tömegeknek az intézmény körüli mozgását: egyszerűbb lett volna a létesítmény megközelítése, ugyanakkor veszély esetén gyorsan és rendezetten ki lehetett volna azt üríteni. Janáky István pedig olyan karéjszerkezetet tervezett, amellyel a lehető legkevesebbre sikerült volna csökkenteni a rossz nézőpontokat adó helyek számát. A végleges tervek a következőképpen festettek: az I. ütemben egy 78 000 főt befogadó, dupla lelátórendszerű stadion épült volna, amelyet a későbbiekben, szükség esetén, 100 000 fősre lehetett bővíteni. A lelátók alsó részét földtribünként képzeltek, amelyek tetejéről vasbeton szerkezetű nézőhelyek nyíltak. Az öltöző- és kiszolgálóhelyiségek pedig egy építészeti súlypontot adó toronyépületben kaptak helyet.⁶⁰

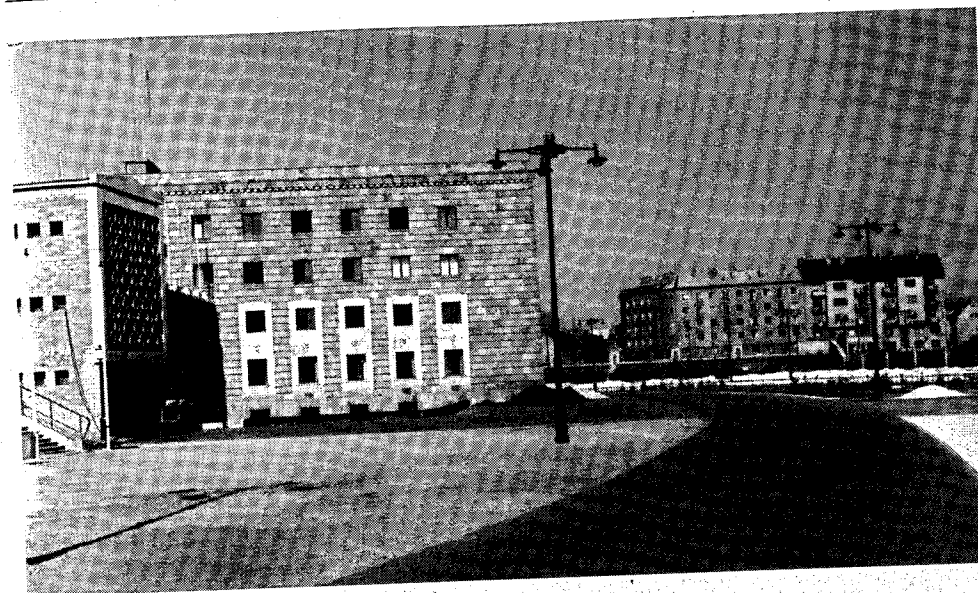
⁵⁶ Árkay Bertalan – Bierbauer (később Borbíró) Virgil dr.: A Magyar Nemzeti Stadion elhelyezésének és felépítésének kérdése. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1933/51–52. 3–15. 7–8.

⁵⁷ Zeidler 55.

⁵⁸ Pongrácz Kálmán: Ötéves tervünk nagy alkotása a Népstadion. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 327–328. 328.

⁵⁹ Ruisz Rezső dr.: A Népstadion elhelyezési és forgalmi problémái. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 329–337. 333–337.

⁶⁰ Ruisz 338–345.

A Népstadion toronyépülete, 1960.
Forrás: UVATERV/FORTEPAN – 12809

Magyarországon a Népstadion volt az első nagy léptékben tervezett és megvalósítani szándékozott sportlétesítmény, a tervezők ennek következtében nem lehettek kellően felkészültek. Nem állt rendelkezésre megfelelő szakirodalom, tanulmányutakra pedig nem jutott idő, hiszen az új létesítményt 1953-ra át kellett adni. Dávid a hasonló funkciójú, modern épületek példáját elvetve az ókori Colosseumon alkalmazott közönségvezetési módszert újította fel. Ennek lényege abban állt, hogy a nézők az arénát felülről lefelé haladva töltötték volna meg könnyebben, így reményei szerint gyorsabban haladhatott volna a beléptetés. Szokatlan, de logikus a stadion szerint gyorsabban haladhatott volna a teljes pályát körülölelő karéjszerkezet nem egyszerre készült volna el, figyelembe kellett venni azt a szempontot, hogy a közönség mekkora része lesz kénytelen nappal szemben nézni a viadalokat; a tervezők a lelátók zömét a nyugati oldalra húzták fel, amely viszont a középső futballpályától távolabb esett, míg az atlétikai megmérettetések célegyenese éppen alatta helyezkedett el.⁶¹

Az építési terület finom homokkal borított, puha talaja miatt a sportlétesítményt szokatlanul mélyre nyúló alaptestre emelték. Tulajdonképpen a cölöpalapozás egyik korai példáját valósították meg: az előre gyártott vasbeton pilléreket leeresztették a teherbíró altalajig, az épület pedig ezekre mint oszlopokra nehezedik. A pálya szintje az eredeti talajszint alá került, ezért a talajvíz elvezetésére is

⁶¹ Dávid Károly, ifj.: A Népstadion tervezése. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 349–352. 349–351.

meg kellett találni a megfelelő megoldást: a csapadékot a küzdőtér és az első sor közé ásott árok fogadja be.⁶²

A szoros határidő miatt a Népstadion építkezése a téli hónapok alatt sem szünetelhetett, habár a munkások számát erre az időre 280 főre csökkentették. Az ezekre a hónapokra fűthető barakkokban elszállásolt munkások legfontosabb feladata az volt, hogy a helyszínen összeillesszék az előre gyártott elemeket. A vasbeton alkatrészek tárolására az 1951 őszén befejezett kormányzati páholyba vezető alagutat használták, mert ott könnyebben lehetett biztosítani a fagyponthoz feletti hőmérsékletet. Noha a korabeli beszámolók szerint a hideg időjárás nem befolyásolta a beépített anyagok minőségét,⁶³ a jelenkor tapasztalatai ennek ellentmondani látszanak. A költségeket azonban mindenképpen jelentősen megemelte a téli munkavégzés. Csak a kályhákra és egyéb fűtőberendezésekre 135 000 Ft-ot költöttek el, míg az elégetett szén további 35 000 forintba került. Igaz, a téli hónapokban elvégzett munka értékét mintegy 4 millió forintba becsülték, az erőfeszítés ezek szerint legalább gazdaságtalannak nem volt mondható. A napisajtó pedig a stadion és ezzel egyben a szocializmus építése iránt mélyen elkötelezett dolgozók heroikus küzdelmének hangsúlyozása mellett azt hozta nyilvánosságra, hogy a termelékenység ebben az időben még az őszi és tavaszi hónapok hasonló paramétereit is meghaladta.⁶⁴

A Népstadion építészeti együttese stílár szempontból kettős arcú. A karéj az „építészeti fordulat” által megbírált és megbélyegzett modernista irányzat szülötte, szükségképpen konstruktivista, még akkor is, ha a pilonokat mérműves, dekoratív, műkőrácszat burkolja. A csonkán maradt, mindössze három emelet magasságig megépült, eredetileg 11 emeletesre tervezett torony, az úgynevezett öltözőépület rusztikus kváderekből falazott szekció. Belsőépítészeti megoldásait tekintve a „támogatott” szocialista-realista irányzat képviselője,⁶⁵ terveit Németh István készítette. Ezzel a főépülettel, az ebben elhelyezett „játékoskijáróval” éppen szemben kapott helyet a díszvendégek, természetesen elsősorban a pártvezetők számára kialakított, és az Államvédelmi Hatóság különleges biztonsági előírásainak is megfelelő, a kor szellemét egész megjelenésében a maga teljes súlyával hordozó dísztribün.⁶⁶ Teteje és oldalfala akár közvetlen – kis kaliberű – gránát találata esetén is védelmet biztosított volna a magas rangú vendégeknek. A vezető pozíciót betöltő nézők pedig egy, a stadion nyilvános forgalmától teljes mértékben elkülönített, „titkos” bejáraton, egy gépkocsik fogadására is alkalmas föld alatti, monolit vasbeton szerkezetű alagúton át érkezhettek, illetve távozhattak volna, szükség esetén akár a közönség szeme elől

⁶² Gilyén Jenő: A Népstadion szerkezeti ismertetése. *Magyar Építőipar* 1953/9. 280–286. 280–281.

⁶³ Erős Imre: A Népstadion építkezésének 1951–1952. téli munkálatai. *Magyar Építőipar* 1952/4. 207–210. 207.

⁶⁴ Erős 209.

⁶⁵ A toronyépület tervezési jogát ugyanis egy tervpályázaton Rimanóczy Gyula, Kleineisel János és Vass Zoltán nyerte 1952-ben, vagyis már a „fordulat” után. Zeidler 67.

⁶⁶ Gilyén 281.

mindvégig rejtve maradva.⁶⁷ A kommunista vezetők biztonságáról ugyanis a szórakozást kereső sportrajongók körében is megfelelően kellett gondoskodni. A páholy építészeti kialakítása roppant komolyra, mondhatni komorra sikerült; főbejáratának ívezetében két dór oszlopon egy vastag, fogrovattal tagolt architráv [ezen nyugszik a födém szerkezet és a tetőgerendázat, és az oszlopoknak adja át ezek terhelését – K. M.] fut keresztbe, amelyet az olimpia ötkarikás emblémája díszít.⁶⁸ A stadionnak ebben a nyugati, a díszpályát is magában foglaló karéjában helyezték el a világ közönségét, az akkori legkorszerűbb technika segítségével tájékoztatni hivatott sajtóközpontot, valamint ezzel szoros összefüggésben a tudósítók és riporterek munkaszobáit, helyiségeit.

A stadion stílár kétarcúságát a kritikusok azonban feszültségforrásként értékelték.⁶⁹ Erősen hiányolták a pilonok aprólékosabb részletképzésének és díszítésének elmaradását, hiszen éppen ezek a felületek lettek volna a legalkalmasabbak az épület eszmei tartalmának közvetítésére. Kiváló megoldásnak tartották viszont, hogy felfelé haladva az áttört csipkézetten keresztül, lépésről lépésre feltárul a fővárosi panoráma. Elismerőbben nyilatkoztak természetesen a toronyépület belsejéről: a figurális díszítésű márványpadlót ugyan zavarónak találták, és a tér is nyomottnak hatott, a kompozíció teljességét, az anyagok, színek kiválasztását, a világítótestek ötletes elhelyezését és a bútorok kiválasztását nem illethette semmilyen negatív jelző.⁷⁰

A Népstadion eszmei üzenete legfontosabb megjelenítőjévé azonban különösen módon a sportlétesítményhez vezető út vált. A sportélet és a honvédelem témakörét monumentális alkotások sorával feldolgozó metróállomásról a föld felszínére érkező tömegek a 180 méter hosszú, 10–50 méter széles, vízmedencékkel szegélyezett⁷¹ „diadalúton” juthattak el a stadionhoz. Pontosan fogalmazva az út a toronyépülethez vezetett az érkezőket. Ahhoz a toronyépülethez, amely tervezett méretével a létesítmény építészeti hangsúlyát alkotta volna, és amelynek megjelenése a funkcióhoz illő, szocialista realista volt. Maga a modernista, funkcionalista stadion ugyanis – sajnálatos módon – nem volt díszíthető. A legfontosabb tudatformáló elemeknek tehát a felvonulási úthoz kapcsolódva kellett teret biztosítani. A legalkalmasabb formának erre pedig a háromdimenziós plasztika, vagyis szoborcsoportok készítése kínálkozott.⁷²

A diadalutatót úgy kellett tehát megkomponálni, művészeti, építészeti és szobrászati eszközökkel olyan mértékben kellett annak hangsúlyt adni, hogy elhelyezésével és díszével, az általa hordozott eszmei tartalom, a propagandisztikus ideológia

⁶⁷ Román Andor: Megnyílt a „Népstadion”. *Magyar Építőipar* 1953/9. 275–280. 275.

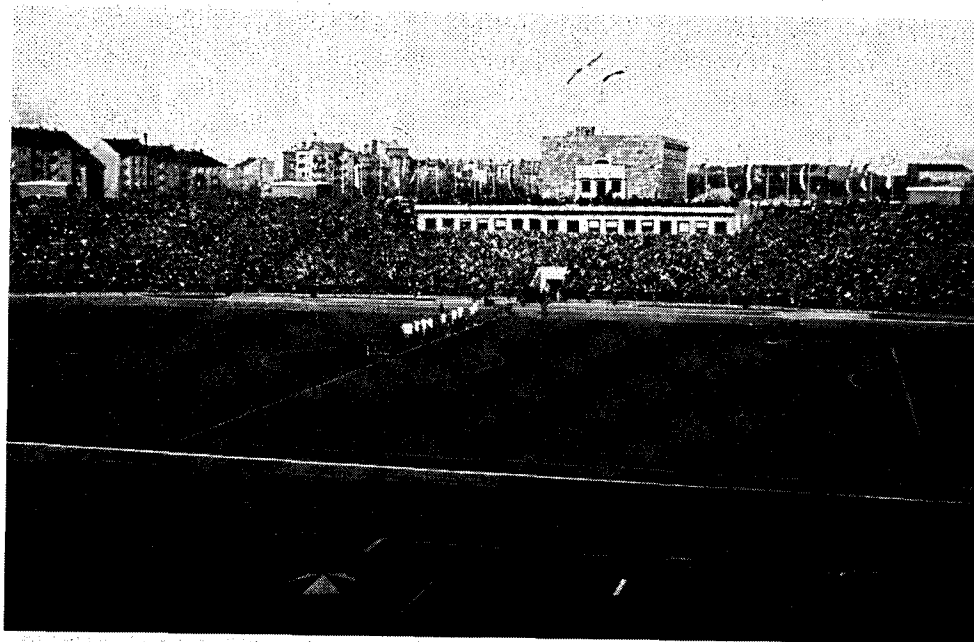
⁶⁸ Prakfalvi-Szűcs 99. és 171. jegyzet.

⁶⁹ Nyíri István-Kovács Zsuzsa-Weiner Tibor: A Népstadion. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 353–358. 358.

⁷⁰ Nyíri-Kovács-Weiner 358.

⁷¹ Román 277.

⁷² Pátzay Pál: A Népstadion dromosza. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 359–362.

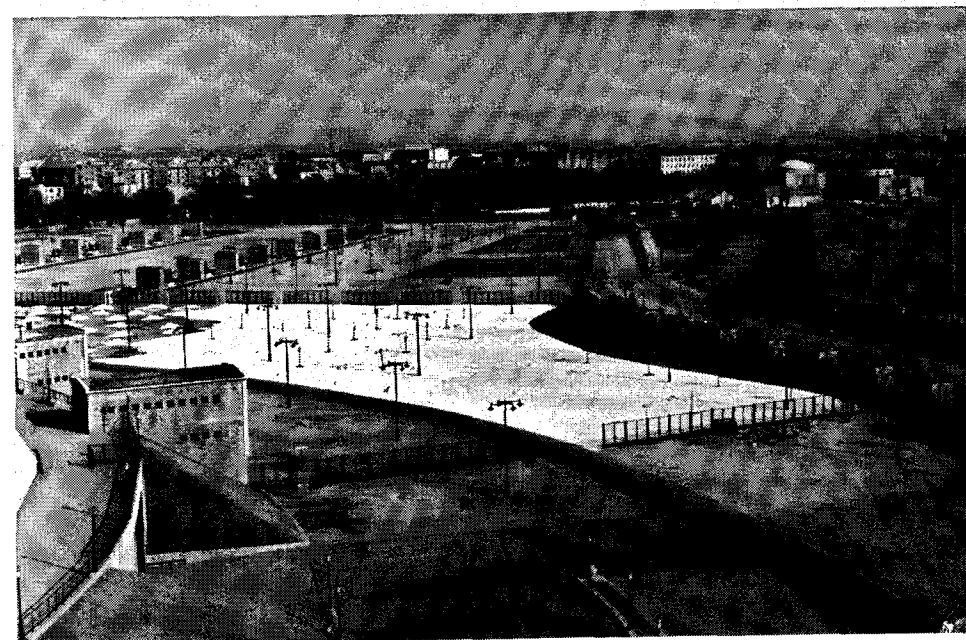

*Sportesemény a Népstadionban, 1953.
Forrás: Nagy Gyula/FORTEPAN – 51889*

a méreteinél fogva természetes módon mindent maga alá gyűrő stadionnak vizuális értelemben is egyenrangú társává emelkedjen. Ez a feladat komoly kihívás elé állította az alkotókat, a szobrászokat egyedi megoldás alkalmazására készítette: nagyméretű kompozíciókat fehér kötömbök elé állították. A szoborcsoportoknak az így képzett hátterekkel adtak további hangsúlyt, így igyekezve azoknak monumentális hatást kölcsönözni. Tematikaként természetes módon a sportélet kínálkozott, a kapcsolódó metróállomáson felállított alkotások ezt a témát azonban már tovább nem fokozható módon kiaknázták. A Magyar Ifjúság Útjának átkeresztelt diadalút ennek megfelelően átfogóbb tematikát kapott: a szobrok minden olyan tevékenységet megjeleníthettek, amelyben a haladó szellemű ifjúság kitűnhetett: ipari tanulókat és mezőgazdasági brigádot, a haza védelmében elkötelezett gránátdobókat, valamint éneklő, népi táncot lejtő és lelkesedve felvonuló fiatalokat.⁷³ Az ebben a feladatban részt vevő művészek munkájának irányításával és összehangolásával Pátzay Pált bízta meg.⁷⁴

⁷³ Pátzay 362. A szobrok konkrét témái a következők: *Éneklő fiatalok; Felvonulók; Gránátdobók; Ipari tanulók; Mezőgazdasági brigád; Népi tánc.* Zeidler 67.

⁷⁴ Erre vonatkozik bővebben Prakfalvi-Szűcs 105. jegyzete.

*Szoborkert a Népstadionnál, háttérben a metró később visszabontott kupolás épülete, 1960.
Forrás: UVATERV/FORTEPAN – 05295*

Az „első ötéves terv büszkeségét” – a határidő többszöri módosítását követően – 1953. augusztus 20-án adták ünnepélyesen át. Akkori állapotában 78 000 fő befogadására volt alkalmas, amivel a kor minden igényét kielégítette. Minden szempontból indokoltnak tűnt, hogy a lelátók továbbépítése a tervezett második ütemre maradjon. Az északi és déli oldalon hatalmas „maratoni kapuk” kaptak helyet, a pilonokat összekötő sétányon, a faburkolatú, csónaklakkal kezelt ülések mellett harminchárom büfé szolgálta a sport rajongóinak kényelmét. A dolgozó tömegek szórakozásához ebben az időben szinte elengedhetetlenül hozzátartozott a kellő mennyiségű csapolt sör. A stadionban ezt a mindenről gondoskodó tervezők egy külön erre a célra kiépített vezetéken keresztül működtetett távcsapoló gép alkalmazásával oldották meg. A pilonokban szociális helyiségeket és orvosi szobát is elhelyeztek.⁷⁵

A stadion tehát elkészült. Hivatalos források 148 millió forintba tették a teljes beruházás költségvetését, de könnyen elképzelhető, hogy ezt az összeget a valóságban átlépték. Budapest mindezek ellenére mégis elesett az 1960-as olimpia rendezési

⁷⁵ Román 277.

A Népstadion megnyitója.

Forrás: Kovács József/FORTEPAN – 22947

jogától. A magyar sportélet hanyatlása, a televízió elterjedésével egyenes arányban csökkenő közönség és a beruházással járó hatalmas költségek okán pedig mindmáig elmaradt a Népstadion befejezése is. Még így, torzóban maradván is egyedülálló módon hirdette egészen 2016-os lebontásáig a Rákosi-korszak végtelen becsvágát.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Sajtóforrások

Szabad Nép 1950. szeptember 17.

Monográfiák, tanulmányok, szakkikkek

- Árkay Bertalan–Bierbauer Virgil, dr.: A Magyar Nemzeti Stadion elhelyezésének és felépítésének kérdése. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1933/51–52. 3–15.
 Benedek István Gábor: *Földalatti-történet*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1982.
 Dávid Károly, ifj.: A Népstadion tervezése. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 349–352.
 Erős Imre: A Népstadion építkezésének 1951–1952. téli munkálatai. *Magyar Építőipar* 1952/4. 207–210.

- Prakfalvi Endre: A földalatti vasút Déli pályaudvari állomása. In Fehérvári Zoltán–Hajdú Virág–Prakfalvi Endre (szerk.): *Modern és szocreál*. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2007. 147–149.
 Gádos Lajos: A moszkvai metró. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 71–82.
 Gilyén Jenő: A Népstadion szerkezeti ismertetése. *Magyar Építőipar* 1953/9. 280–286.
 Janáky István: A földalatti vasút Sztálin-téri állomásának tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 91–96.
 Károlyi Antal: A földalatti vasút Baross-téri állomásának tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1953) 3–4. 97–102.
 Kelemen János Dr.: *A budapesti metró története*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1970.
 Mondok László: A földalatti vasút Kossuth Lajos-téri állomásának tervpályázata. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 85–90.
 Meg nem nevezett szerző: Ötéves tervünk büszkesége a földalatti gyorsvasút. *Építés-Építészet* 1950/9–10. 601–602.
 Nyiri István–Kovács Zsuzsa–Weiner Tibor: A Népstadion. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 353–358.
 Pátzay Pál: A Népstadion dromosza. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 359–362.
 Pongrácz Kálmán: Ötéves tervünk nagy alkotása a Népstadion. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 327–328.
 Prakfalvi Endre: A budapesti ős-metró. *Pavilon* 1991/6. 64–77.
 Prakfalvi Endre–Szűcs György: *A szocreál Magyarországon*. Corvina Kiadó, Budapest, 2010.
 Preisich Gábor: A budapesti földalatti gyorsvasút – az első vonal városrendezési jelentősége. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 83–84.
 Révai József: Az új magyar építészet kérdései. *Építés-Építészet* 1951/9–10. 467–474.
 Román Andor: Megnyílt a „Népstadion”. *Magyar Építőipar* 1953/9. 275–280.
 Rostássy István: Jelentés a Miniszter elvtárs részére. A Blaha Lujza téri állomás ügyében Révainál tartott értekezlet és annak jegyzőkönyve, 1951. október 10–11. In Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre (szerk.): *Modern és szocreál*. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2007. 135–136.
 Ruisz Rezső Dr.: A Népstadion elhelyezési és forgalmi problémái. *Magyar Építőművészet* 1953/11–12. 329–337.
 Szegi Pál: A földalatti vasút Népstadion-állomásának képzőművészeti díszítése. *Magyar Építőművészet* 1953/3–4. 103–109.
 Zeidler Miklós: A Nemzeti Stadiontól a Népstadionig. In Szvoboda Domanszky Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából XXVI*. Budapesti Történeti Múzeum – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1997. 9–87.

FORRADALMAK KELETEN ÉS NYUGATON

György Sándor

A FEGYVERTELEN FEGYVERREJTEGETŐ

JÓZSA GYÖRGY ÉS TÁRSA PERE

1957. április 12-én a Miskolci Megyei Börtönben kivégezték Józsa György egykori sátoraljaújhelyi nemzetőrt.¹ Józsa egyike volt a forradalmat követő megtorlás első szakaszában, statáriális eljárás keretében, fegyver- és lőszerrejtegetés vádjával halálra ítéltnek. Esete ugyanakkor több szempontból is rendkívüli: egyrészt úgy ítélték el, hogy a bizonyítéknak felvonultatott géppisztoly nem is nála volt, másrészt az eljárás során szinte csak „ellenforradalmi” cselekményeiről esett szó. Mindezek mellett a tárgyalás egyes elemei egy az egyben megidézik a Rákosi-korszak pereit, illetve *A tanú* című film hangulatát. Jelen tanulmányban Józsa György perét mint a szocialista jogértelmezés és az 56-os forradalmat követő megtorlás iskolapéldáját járjuk körbe a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött periratok alapján.²

Mielőtt belefognánk Józsa 56-os tevékenységének és perének ismertetésébe, kicsit járjuk körbe a fentebb már említett statáriális bíraskodás kérdéskörét. Maga a módszer, vagyis a rögtönítélő bíróság nem idegen a magyar jogrendtől, amit jól mutat, hogy már a betyárvilág felszámolása során is használták, igaz, ekkor nem országosan, hanem csak néhány megyére kiterjesztve. A statárium, amelyet rendkívüli állapot és/vagy természeti katasztrófa során léptetnek életbe, előkerült az első világháborúban és az azt követő zűrés évek alatt is. A két háború között is többször alkalmazták, ennek legismertebb esete Matuska Szilveszter 1931-es biatorbágyi merényletéhez köthető.

Rögtönítélő bíraskodást 1956 utolsó hónapjaiban többször is bevezettek: előbb a Nagy Imre-kormány október 24-én – preventív célzattal, hogy minél többen tegyék le a fegyvert – később pedig Kádár Jánosék december 11-én. Az ekkor életbe lépő 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet értelmében statárium alá esett a gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás (fosztogatás), közérdekű üzemek vagy a közönség életszükségletének ellátására szolgáló üzemek szándékos megrongálása-

¹ Értesítés anyakönyvi hivatalnak. Az értesítésre gondosan felvezették, hogy „az anyakönyvben a kivégzés ténye nem jegyezhető fel”.

² *Józsa György és társa pere*. Hadtörténelmi Levéltár Debreceni Katonai Bíróság XI. 27. 41/1957. Józsa György Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található iratanyagai terjedelmi korlátok miatt nem képezik a tanulmány forrásanyagát.

val elkövetett bűntett, ezeknek a bűntetteknek a kísérlete, lőfegyver, lőszer, robbanószer, illetőleg robbanóanyag engedély nélküli tartása (ez futott később fegyver- és lőszerrejtegetés néven, az ítéletekben BHÖ. 33. és 34. paragrafusa, vagy azok ötvözte szerepel), illetve az ezekre irányuló szervezkedés, valamint fegyver- és lőszerrejtegetés esetében a feljelentési kötelezettség elmulasztása is. A hatalom mindezt azzal indokolta, hogy „nagy mennyiségű lőfegyver van ellenforradalmi elemek, hivatások bűnözők, felelőtlen zavartkeltők és fegyvertartásra nem jogosult más személyek birtokában, akadályozza a rend helyreállítását és veszélyezteti az állampolgárok személyi, valamint vagyonbiztonságát. Népköztársaságunk ellenségei fegyverek birtokában gyilkosságok elkövetésétől sem riadnak vissza és megfélemlítik azokat a becsületes dolgozókat, akik békés alkotómunkájukkal egész népünk érdekeit kívánják szolgálni.” Emiatt „a becsületes dolgozók joggal követelnek hathatós intézkedéseket ennek a türehetetlen állapotnak megszüntetése érdekében”.³ A rendelet egyszerűen összemosta a köztörvényes bűnözőket és a forradalmárokat; az tény, hogy voltak átfedések, de messze nem a hatalom által sugallt arányokban, ráadásul a peranyagokból kiderül, hogy a legtöbb fegyverrejtegetésért kivégzett soha nem is használta fegyvereit. A rend helyreállításával önmagában egyetérthetünk, ugyanakkor a fegyverrejtegetés afféle „gumiszabályként” működött. Az eljárások alapja többnyire valóságos volt – találtak náluk fegyvert –, de a per sokszor csak ürügyül szolgált arra, hogy például nemzetőri tevékenységük miatt ítéljenek el embereket. A helyzetet nehezítette, hogy a rendelet kihirdetésének napján 18 óráig le kellett volna adni az összes magánkézben maradt fegyvert. Akinek nem tartozott reggeli olvasmányai közé a *Magyar Közlöny*, az eleve hátrányból indult, mert bár mindezt bementa a rádió, és megírták a lapok (többségük másnap!), egyik médium sem ért el mindenhová.⁴

A statáriális eljárás – jellegéből fakadóan – sem alapos nyomozást, sem gondos bizonyítást és mérlegelést nem tett lehetővé. Papíron teljesen azonos megítélés alá esett a valóban köztörvényes bűnöző, a forradalmár, az a fiatal, aki „menőzésből” vitte haza az árokparton talált géppisztolyt, vagy aki vadászni akart a Nyugatra menekült ismerőseitől kapott puskával. A december 12-én megjelent 6/1956. kormányrendelet szerint a procedúrát ugyanis a lehető legrövidebb idő alatt kellett lefolytatni. A gyanúsítottat azonnal előzetesbe kellett helyezni, majd „haladéktalanul a legközelebbi katonai ügyésznek [...] kell átadni”. Az ügyben a területileg illetékes katonai ügyészség és bíróság intézkedett, a bíróság elé állítástól kezdve pedig 3 × 24 órán belül meg kellett születnie az ítéletnek – ez általában sikerült, sőt! Fontos kitételek voltak még, hogy „a terhelt csak akkor állítható rögtönítélő bíróság elé, ha tettenérték

³ 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet, *Magyar Közlöny* 1956. december 11. Kiemelések a szerzőtől.

⁴ Készítőkre például csak december 15-én ért el a statárium híre. A községből fegyverrejtegetésért elítéltek tárgyalásán ugyanakkor a bíró azzal érvelt, hogy biztos tudtak a rendeletről, hiszen azt megírták a budapesti újságok!

(sic!), vagy ha bűnösségének bebizonyításához szükséges bizonyítékok nyomában a bíróság elé tárhatók. [...] Ha a terhelt ellen az illető bűncselekmény miatt a rendes bűnvádi eljárást már megindították, rögtönbíráskodásnak ugyanazon cselekmény miatt többé nincs helye.” Említésre érdemes még az is, hogy rögtönítélő eljárásban vádirat sem kellett, továbbá a vádlottal és védőjével is bőven elég volt a tárgyalás előtt szóban közölni a vádak. A részletes szabályozás ugyanakkor némi kiskaput hagyott azzal, hogy „ha a köznyugalom helyreállítása és a társadalom rendjének védelme halálbüntetés alkalmazását nem teszi szükségessé, a rögtönítélő bíróság halálbüntetés helyett tíztől tizenöt évig terjedhető börtönbüntetést szabhat ki”.⁵

A kiskaput viszont már másnap becsukta egy újabb rendelet, amely értelmében „a rögtönítélő bíróság, ha a terheltet a rögtönítélő eljárás alá tartozó valamely bűncselekményben bűnösnek nyilvánítja, ítéletében egyúttal halálbüntetést szab ki”.⁶ A terhes nők és beszámíthatatlanok ugyanakkor mentesültek a halálbüntetés alól (rendes eljárásban is), így a védőügyvédek legtöbbször azt akarták elérni, hogy védencüket minősítsék beszámíthatatlannak. Noha a statárium lényege lenne, hogy (legalábbis papíron) minden világosan és egyértelműen meg legyen határozva, jól látható, hogy már az alapjogszabályokban ellentmondások feszültek, így egységes alkalmazás szóba sem jöhetett, sőt a fegyverrejtegetés önmagában nem is mindig jelentett statáriális eljárást.⁷

Bár bizonyítani szinte sosem sikerült, legtöbbször alapelvnek számított, hogy a rejtegetett fegyverrel „ellenforradalmi” célja van a vádlottnak, még akkor is, ha mondjuk az adott géppisztolyt (vagy ő, vagy más) használhatatlanná tette. Az sem volt akadály, ha nem is volt fegyver a fegyverrejtegetőnél, erre épp Józsa György pere a tökéletes példa.

⁵ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 6/1956. (XII. 11.) rendelete a rögtönbíráskodás részletes szabályainak megállapításáról. *Magyar Közlöny* 1956. december 12. 1–2. 18 év alatti elkövetőknél 5 és 10 év közötti, 20 év alatti vádlottak esetében 10 és 15 év közötti büntetést írt elő a jogszabály.

⁶ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 32. számú törvényerejű rendelete az 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről. A rendelkezés dátumozása szerint december 12-én megszületett. *Magyar Közlöny* 1956. december 13. A statáriumot végül 1957. november 3-án oldották fel.

⁷ A később forradalmi szerepe miatt 1958. május 6-án kivégzett nyíregyházi Tomasovszky Andrást 1957 elején például négy hónap börtönre ítélték rendes eljárásban fegyverrejtegetés vádjával. A budapesti Somlay Istvánt első fokon 1957. március 26-án hat évre ítélte a Budapesti Fővárosi Bíróság fegyverrejtegetés miatt úgy, hogy ismert volt nemzetőri múltja, és még Ausztriába is megpróbált kiszökni. Április 25-én másodfokon végül szervezkedésben való tevékeny részvétel és tiltott határátlépés kísérlete miatt halálra ítélték, két nappal később kivégezték. Több esetben a fegyverrejtegetést betudták a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” részének, és nem indítottak miatta külön eljárást. A csepli Nagy József és Farkas Imre perében szerepelt a vádpontok között, de a bíróság végül külön emiatt egyiküket sem marasztalta el. 1958. február 28-án mindkettejüket kivégezték. A pereket bővebben lásd: www.perek56.hu

KÖNYVELŐBŐL FORRADALMÁR

Józsa György Sátoraljaújhelyen született 1933. augusztus 18-án. Apja asztalossegéd volt, majd 1944-ben bekövetkezett haláláig⁸ a MÁV-nál dolgozott szertárosként, anyja a helyi dohánygyár alkalmazottja volt. 1953-ban végezte el a közgazdasági technikumot (a tárgyalási jegyzőkönyvben tévesen mezőgazdasági szerepel), majd egy hónapig Ricsén volt gyakorlaton, utána a vilmányi kísérleti gazdaságban helyezkedett el adminisztrátorként. Egy ideig a pácini földművesszövetkezetben is dolgozott, 1953-ban pedig fél évig (a tárgyalási jegyzőkönyv szerint 9 hónapig) volt az Állampusztai Büntetés-végrehajtási Munkahely könyvelője.⁹ Ezután a bodroghalmi tanács begyűjtési csoportjához került, majd Erdőbényén lett a borforgalmazó vállalat munkatársa. 1955 szeptemberétől őrizetbe vételéig a sátoraljaújhelyi 3. sz. élelmiszeripari iskolánál volt irodakezelő.¹⁰ Bírósági vallomása szerint 1949. december 20-án elfogták és összeverték az ÁVH-sok, „mikor szabadon engedtek, bocsánatot kértek, és azt mondták, hogy névcsere történt”.¹¹ Családtagjai visszaemlékezése szerint ebben az időben anyja egy Amerikában élő barátnőjével, ő pedig egy Londonban lakó lánnyal levelezett, és egy báró fiával barátkozott, ami miatt az egész családot megfigyelték. Lehet, hogy a „véletlen” nem is volt annyira véletlen, főleg, hogy húga visszaemlékezése szerint Józsa-t egy alkalommal egy május 1-i felvonulásról is bevitték.¹² Ennek ellenére aktív tagja volt a MÖHOSZ-nak, a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetségnek, illetve egyes források szerint korábban a Magyar Szabadságharcos Szövetségnek (MSZHSZ) is.

Az eljárás során kötelező orvosi-elmeorvosi vizsgálat (1957. március 17.) során kiderült, hogy egy gyerekkori betegség következtében bal fülére nem hallott, és bal szemére megvakult még az 50-es évek elején. A dr. Bagothay László elmegyógyász és dr. Pfliegler Kálmán orvosszakértő által készített szakvéleményből tudjuk meg, hogy rendszeresen járt hegyet mászni és túrázni, alkoholt pedig alig fogyasztott, ugyanis hamar berúgott.¹³ Említésre érdemes, hogy a szellemi-értelmi képességeit felmérő egyik kérdésre úgy felelt, hogy ölni háborúban sem szabad, „hanem úgy kell harcolni, hogy csak harc képtelenné váljon az ellenfél”.¹⁴ A szakértő megállapítása szerint sem a „bűncselekmények” elkövetése idejében, sem az eljárás alatt nem szenvedett elmebetegségben, elmeegyensúlyban vagy öntudatlanságban, ugyanakkor „kétségtel-

⁸ A Tárgyalási jegyzőkönyv 1. oldalán eltűntként szerepel, az elmeszakértői vélemény szerint a fronton tűnt el.

⁹ Egyenruhás fényképe feltehetőleg ekkor készült, noha más források szerint egy ismerőse katonaruháját kérte kölcsön a fényképhez.

¹⁰ Józsa György kihallgatási jegyzőkönyve 1957. február 13. 1., Tárgyalási jegyzőkönyv 1–2., Ítélet 2.

¹¹ Tárgyalási jegyzőkönyv 4. o.

¹² http://ujhely56.hu/?page_id=83 (2018. augusztus 17.)

¹³ Elmeorvosi vélemény 1.

¹⁴ Elmeorvosi 2.

A sátoraljaújhelyi Kossuth-szobor 1940-ben. Előtérben a Hegyközi kisvasút vágányai.
Forrás: Gyöngyi/FORTEPAN

vül kóros lelkialkatú egyén, az ilyen egyének az átlagosnál könnyebben sodródhatnak bele bűncselekmények elkövetésébe, fokozottabban reagálnak különböző és őket vagy a társadalmat (sic!) erő ingerekre és ezen fogatékossága miatt terhelt úgy jelenleg, mint a bűncselekmény elkövetésekor is a fenti elmebeli képességeiben mérsékelt fokban ugyan, de korlátozottan tekinthető és jelenleg is és korlátozott volt a bűncselekmények elkövetésekor is (sic!).” Korábban soha nem került összeütközésbe a törvénnyel, így esetében nem működhetett a köztörvényesek és forradalmárok összemosása. De akkor mégis hogyan kerülhetett a vádlottak padjára? Ehhez röviden át kell tekintenünk Sátoraljaújhely 1956-os történetét.

FORRADALOM A HATÁRON

Sátoraljaújhely vasútja, üzei (például Dohánygyár, Bútorgyár), a városban található börtön és a csehszlovák (ma szlovák) határ közelsége miatt kiemelkedő jelentőséggel bírt a térségben.¹⁵ Az akkor körülbelül 17 000 lakosú járási székhelyre 1956. október 26-án Miskolcra ért el a forradalom híre. A diákok még aznap tüntetést szerveztek: megkoszorúzták a Kossuth-szobrot, és '48-as nótákat énekeltek. Többen tartottak beszédet (köztük Dubay István volt kiskorú politikus, 1945-ben ideiglenes főispán), a legtöbben függetlenséget és a szovjet csapatok kivonását követelték. Miután a tömeg szétesett, egy csoport leverte a szovjet emlékműről a vörös csillagot, majd összetörték a szobrot. Többen kifogásolták, hogy a Dohánygyárból kevesen voltak a tüntetésen, így ők délután saját megmozdulást is tartottak.¹⁶

A pártvezetés igyekezett átmenteni hatalmát a megválasztásra kerülő munkástanácsokba, a városi Munkástanácsot ők maguk szervezték meg. Követelték a szovjetek kivonását, 27-re pedig sztrájkot hirdettek, de a lakosság ennek ellenére bizalmatlan volt velük. Ezt jól mutatta, hogy a 27-re szervezett népgyűlés, amellyel a szervezet legitimálni akarta magát, tüntetésbe csapott át. Az indulatokat csak Kummer Károly lakatos határozott fellépése fékezte meg; „Csak Kummer segítségének köszönhető, hogy nem történt semmi... csak az ő segítségével tudták a tömeget lefegyverezni” – vallotta később Dancs József.¹⁷ A pártvezetők többsége még aznap este Csehszlovákiába menekült. A forradalmi munkástanácsot¹⁸ végül október 28-án választották meg, Kummer ekkor lett a nemzetőrség (polgárőrség) parancsnoka, helyettesül pedig Bíró Farkas gimnazistát választották meg – ennek később még fontos szerepe lesz.¹⁹ A járási rendőrkapitányság vezetője Király Gyula lett, akit később szintén Kummer helyetteseként említettek.²⁰ Kummer a rendőrségen rendezte be parancsnokságát, megkezdte a nem hatósági fegyverek összegyűjtését, és biz-

¹⁵ Sátoraljaújhely történeti helyrajzáról bővebben lásd: http://www.varosatlaz.hu/images/pdf/atlaszok/sau/SAU_01.pdf (2018. augusztus 16.)

¹⁶ Kis József: *Borsod-Abaúj-Zemplén Megye 1956. Sátoraljaújhely és a Szeréncsi Járás* – Borsodi Levéltári Füzetek 46. Miskolc, 2006. 7–50. 7–8.

¹⁷ Kis 8–10. Az idézet helye: 10. Kummert később a hatóságok megpróbálták befektetni azzal, hogy „komoly szerepe volt abban, hogy az előzőleg megalakult és működött Munkástanácsot, amelyben döntően kommunisták voltak, szétrobbantották. Kummer Károlynak már az események előtt is nagy népszerűsége és befolyása volt a helyi hűség elemekre, ezeket saját költségén rendszeresen itatta. Az 1956. október 27-i Munkástanács ülést a részeg hűségnek Kummer biztatására szétrobbantották.” Uo.

¹⁸ A testület később nevet változtatott, november 2-án Forradalmi Nemzeti Tanácsként szerepelt. Kis 19.

¹⁹ Kis 11.

²⁰ Kis 17. és Kummer Károly pere, elsőfokú ítélet 2. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára XXV-21. Nb.451/1958.

tonságba helyezték az államvédelem titkos iratait. Még aznap nemzetőri szolgálatra hívták be a tartalékos katonákat és az '56 előtt leszerelt rendőröket is.²¹

Hogy megelőzzék a börtönlázadást, október 29. és november 3. között felülvizsgálták a rabokat, és elengedték a politikai foglyokat. 29-én alakult meg a járási nemzeti bizottság is. Kummer közben elrendelte 18 államvédelmi és rendőrtiszt lakhelyelhagyási tilalmát, akiket lefegyvereztek.²² Október 30-án miskolci nemzetőrökkel együtt akarták letartóztatni a járási pártvezetést: bár falhoz állították őket, de a városi munkástanács közbelépésére szabadon távozhattak.²³ Időközben Csehszlovákiából légi úton és „futárokkal” is forradalomellenes röplapokat kezdtek terjeszteni, a futárok emellett jó eséllyel hírszerzési feladatokat is kaptak. A határőrség és a nemzetőrség is igyekezett elfogni a röpcédulák terjesztőit, akik legtöbbször csehszlovák állampolgárságú magyar kommunisták voltak. Az elfogottakat általában pár nap után hazatoloncolták.²⁴ Később ez is fontos szerepet kapott Józsa György ügyében.

MESÉL AZ ERDŐ – ELLENÁLLÓK A KASTÉLYBAN

November 4-én reggel, a szovjet támadás hírére Kummer felhívására a nemzetőrök jól szervezeten, nagy mennyiségű fegyverrel (a kézfegyverek mellett géppuskákkal, golyószórókkal, később két páncéltörő ágyúval), valamint az államvédelmis iratokkal kivonultak a Pálházától 7 km-re lévő Kőkapui kastélyba (ezt vadászház, üdülő és turistaház néven is említik a források). Nagy mennyiségű élelmet, dohányt, szeszes italt és kötszereket is vittek magukkal. Ezt a propaganda később rablásnak állította be, noha mindenhol hagytak elismervényt.²⁵ A csoport tagsága folyamatosan változott: többen hazamentek, de csatlakoztak is hozzájuk a környező településekről, illetve legalább egy félfüggetlen egység is működött a közeli Béke-üdülőben. A november 10-i csehszlovák (!) helikopteres felderítés 1500-2000 főre becsülte az ellenállók létszámát, de ez teljesen téves adat.²⁶ Józsa perében végig 150-200 fős létszám szerepel, de ez az összlétszám lehetett. A nyomozók összesen 121 kőkapuit azonosítottak, a létszám november 10. körül 60-70 fős lehetett.²⁷

²¹ Kis 13–14.

²² Kis 14–17.

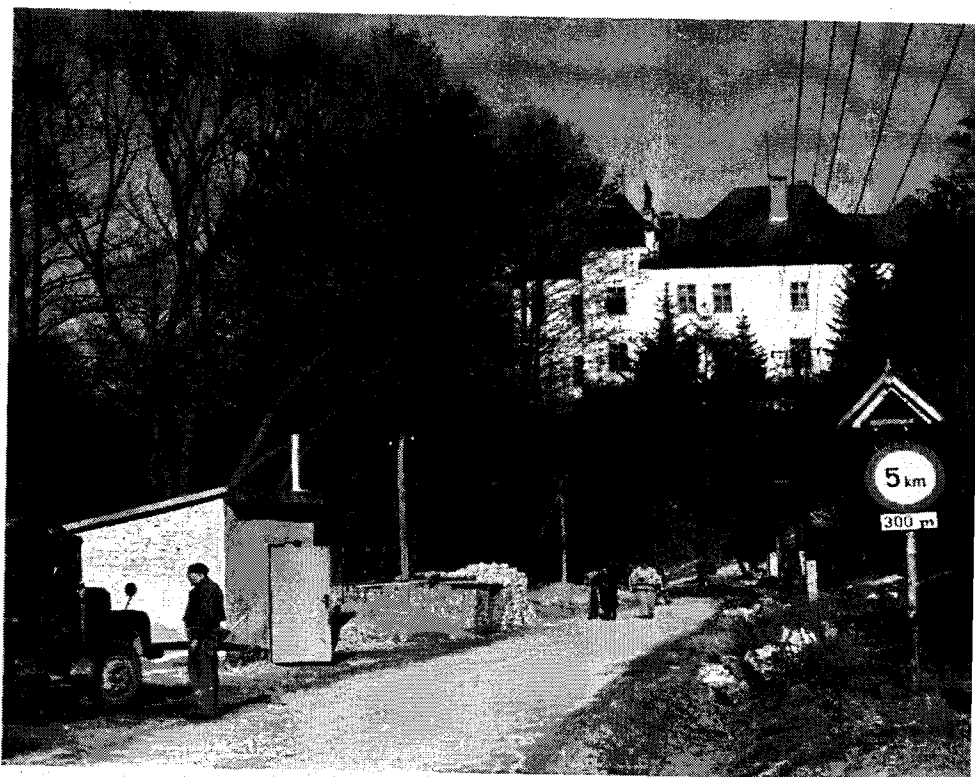
²³ Kis 19.

²⁴ Kiss 18–19.

²⁵ Ez is egy jellemző vonása az 56-os megtorlás pereinek. Az 1958. szeptember 3-án kivégzett Szegedi Flóriánt úgy ítélték el rablásért, hogy az elvitt termékekért elismervényt hagyott, amelyen személyi igazolvány-számát és címét is feltüntette. Bővebben lásd: https://perek56.hu/ord-s/f?p=1051:2:15557070026522::NO:RP2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:81547.

²⁶ Kis 30.

²⁷ Kis József: A borsodi nemzetőrség, 1956. In Bokodi-Oláh Gergely (szerk.): *Nemzetőrvérvény: Tanulmányok az 1956-os nemzetőrségről 2009–2013*. Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa, Budapest, 2015. 136–155. 151. (A továbbiakban Nemzetőrvérvény)

A kőkapui Károlyi-vadászkastély 1968-ban, erdészeti üdülőként.

Forrás: Tóth Lajos/FORTEPAN

Kummerék szabályos megerősített tábor hoztak létre, a bányákból szerzett robbanóanyagokkal aláaknázták az utakat, volt konyha és kötözőhely, továbbá kiképzést is tartottak a többnyire fiatal nemzetőröknek.²⁸ Esküt is tettek, amelynek értelmében „nem árul[nak] el senkit és küzdeni fog[nak] a belső és külső ellenséggel szemben”.²⁹ Sorra járták a környező határőrörsöket, ahonnan fegyvereket és katonai felszereléseket szereztek, és Kummer felhívására november 6-ig szerencsi és sárospataki nemzetőrök is csatlakoztak hozzájuk. A sátoraljaújhelyi nyomdában röplapokat készítettek, amiket a városban terjesztettek. A hivatalos változat szerint persze raboltak, fosztogattak, és rettegésben tartották a környező települések békés lakosságát, aminek ellentmond, hogy a helyiek rendszeresen élelemmel (és minden bizonnyal hírekkel) látták el őket.³⁰ „Felhívásukra a falvak ismét élelmiszergyűjtést szerveztek.

²⁸ Kis 22. és Nemzetörjelvény 151–152.

²⁹ Kis 23–24.

³⁰ Kis 24.

Nyíri község 100–120 vágott baromfit és kb. 10 zsák burgonyát, Füzérkomlós pedig 8–9 zsáknyi almát gyűjtött a partizánok számára. A nyíriek nemcsak élelmiszeradományban tűntek ki, Hörcsik Lajos református pap felesége három, másik két fiatal asszony egy napot töltött a táborban, hogy főzzön az ellenállóknak” – írta Kis József a kőkapui ellenállók és a lakosság viszonyáról.³¹ Bár végig tagadta, Józsa többek szerint is valamiféle vezető szerepet játszott a csoportban. „...felkészültünk: járőröztünk, előőrsöket hoztunk létre az üdülőhöz vezető egyetlen út mentén, aknásiítottunk, harcászatot tanultunk Józsa Gyuritól, a védekezés és az álcázás lényegét” – emlékezett vissza az akkor 18 éves Zsámbokréty Zénó.³² Noha Józsa katona sosem volt, a honvédelmi szövetségben szert tehetett ilyen ismeretekre, bár vallomásai szerint fegyverekhez nem értett. Az akkor 16 éves Mikola Tibor is emlékezett Józsa Józsefnek. „A velük együtt Kőkapun is ott lévő Józsa Györgyre, koránál fogva felnézett. A nála valamivel idősebb fiatal férfit ismerte az MHSZ-ből (Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség)³³, aki ott szervező titkár volt. Agilis, rámenős srácnak tartotta. Az MHSZ-ben volt, hogy együtt vizsgáztak.”³⁴

Sátoraljaújhelyen november 5-én a pártbizottság mintegy 50 fős munkásmilíciát szervezett, de a nemzeti tanács is működött még. Ők vitték meg a kommunista szervezkedés hírére Kőkapura, mire Kummer csapata nagy részével rajtaütött a városra. Elfoglalták a járási tanács épületét, ahol őrizetbe vették a kiegészítő parancsnokság vezetőjét, Papp János századost (aki előző nap még szövetségesük volt), Szűcs István járási párttitkárt és Kőműves Miklós századost, a munkásmilíciát szervező rendőrtisztet. Őket másnap éjjel sértetlenül engedték haza. Szintén 6-án este fegyvereket hoztak el a hollóházai határőrörsről (amiket korábban a Béke-üdülő csoportja adott le oda), de Füzérradványban nem jártak sikerrel. November 7-én Kummer három teherkocsival visszament Sátoraljaújhelyre, és összeszedte a maradék fegyvereket, délután pedig Cigándról hoztak el egy páncéltörő ágyút, amit a helyi alakulat hagyott el. E napon oszlatták fel a járási Munkás-Paraszt Tanácsot; megindult a restauráció.³⁵ A kőkapuiak azonban még nem adták fel: 8-án lefegyverezték a hollóházai határőrörsöt, Kékedden pedig elfogtak egy nőt, aki Csehszlovákiába járt át kommunista propagandaanyagokért, de őt később hagyták átmenni a határon.³⁶

Az első szovjet páncélos egység 9-én érkezett Sátoraljaújhelyre. E napon a városi munkástanács egyik tagja kérésére Kummer hazaengedte a diákokat, a csoport létszáma ekkor 55–60 fő lehetett. A kommunisták városi röplapozó akciója ugyanak-

³¹ Kis 25.

³² Zsámbokréty Zénó visszaemlékezései http://ujhely56.hu/?page_id=89 (2018. augusztus 17.)

³³ Az MHSZ hivatalosan csak 1967-ben alakult meg, a visszaemlékező itt elődszervezetére, a MÖ-HOSZ-ra gondolt.

³⁴ Mikola Tibor visszaemlékezéseit lejegyezte Ducsa Attila. http://ujhely56.hu/?page_id=92 (2018. augusztus 17.)

³⁵ Kis 26–27. és Nemzetörjelvény 152.

³⁶ Kis 28.

kor tüntetést eredményezett, a párttitkárnak menekülnie kellett. A forradalmi szerveknél ennek ellenére hamarosan győzött a „békepárt”, így már aznap este tárgyalni kezdtek Kummerékkal a megadásról. Aznap a szovjetek tokaji parancsnokságáról is tárgyaltak a csoporttal, de a kőkapuiak ekkor még hajthatatlanok voltak. Ezekben a napokban zajlott le a korábban már említett helikopteres felderítés is. Mivel komoly ellenállásra számíthattak, a szovjetek igyekeztek tárgyalásos úton elérni a csapat fegyverletételét. November 10-én Pálházán találkozott Kummer és a szovjet parancsnok, de a megszállók ekkorra már teljesen lezárták a környékét. A nemzetőrök is készültek a harcra, készleteik egy részét átvitték a közeli Rostálós-tanyára. Azt tervezték, hogy beengedik a szovjet egységeket, majd minden irányból lecsapnak rájuk. Harcra azonban nem került sor: miután Kummernek megmutatták a felvonult szovjet alakulatokat, a túlerő láttán a megadás mellett döntött. Amikor visszatérése után ezt közölte embereivel, kis híján lelőtték.³⁷ Kummer és a „főerők” végül a kastélynál adták meg magukat. Az elfogott ellenállókat rövidesen hazaengedték, Kummer két hétig volt fogságban, majd 26-án elhagyta az országot.³⁸

A csoport viszont nem oszlott fel azonnal. Kis József kutatásai szerint „a csapat egy része Józsa György vezetésével Istvánkútra ment, magukkal vitték a fegyvereket és az AVH iratokat is. Kummer utánuk sietett, és könyörgött, hogy ne szegjék meg a feltételeket. A már erősen megfogyatkozott létszámú csoport ekkor letette a fegyvert, és másnap, november 11-én reggel hazavonult.”³⁹ Kis József mindkét idézett munkájában parancsnokhelyettesként említi Józst. Ezt erősíti meg Zsámbokréty visszaemlékezése, aki szerint „...volt egy szűk, 6-8 fős diákcsoport, akik azt mondták, hogy nem adják meg magukat, beveszik magukat az erdőbe és Józsa Gyuri vezetésével onnan eltűnnek és pisztolyokkal, kézi gránátokkal (sic!) el is tűntek. Ezek között a fiatalok között voltam én is. A többiek letették a fegyvert és szabadon hazamehettek. Mi még egy-két napig fenn voltunk a hegyekben Józsa Gyurival, de mivel nem volt sem élelmünk, sem utánpótlásunk, amivel folytathattuk volna az ellenállást, mi is úgy döntöttünk, hogy hazamegyünk.”⁴⁰ A Kummer Károly ellen távollétében lefolytatott eljárás során azonban alig szerepel Józsa neve – ebben persze szerepet játszhat az is, hogy ekkor már közel egy év telt el kivégzése óta. Az 1958. március 28-i tárgyaláson tanúként szereplő Vaszil István pártalkalmazott szerint október 30-án Józsa és egy társa „voltak bent a rendőrségen, s ők intézkedtek, hogy a rendőrök távozzanak el”.⁴¹ Juhász István (aki a Józsa elleni eljárásban is fontos szerepet kapott) szerint a munkástanács megválasztásának napján (amelyre pontosan nem emlékezett) a munkástanács jelölte Kummert a nemzetőrség élére, „helyettesének Királyt és Józst, aki halálra lett

³⁷ Kis 29–31.

³⁸ Kis 31.

³⁹ Kis Lásd még: Nemzetőrjelvény 152.

⁴⁰ Zsámbokréty Zénó visszaemlékezései http://ujhely56.hu/?page_id=89 (2018. augusztus 17.)

⁴¹ Kummer Károly pere, elsőfokú tárgyalási jegyzőkönyv 11. Kummert végül távollétében első fokon 1958. március 28-án halálra ítélték, amit a Legfelsőbb Bíróság szeptember 17-én helyben hagyott.

ítélve”. Hozzátette, hogy „Józsa és még négy vagy öt személy lehetett a nemzetőrök közül”, akik az államvédelmi iratokat elhozták a rendőrségről.⁴² Az iratok későbbi sorsával kapcsolatban Kovács Árpádné (Tomcsányi Amália), Kummer tolmácsa azt vallotta, hogy azokhoz ő maga vezette a szovjeteket a fegyverletétel után.⁴³ Az ítéletben ugyanakkor egyszer sem említették Józst. Ott az olvasható, hogy a fegyverletétel után „egy kisebb csoport a fegyveres harc további folytatására vállalkozott, ebből a célból a hegyekbe beljebb vonultak, e csoport parancsára bízta, illetve parancsnokára vádolt az államvédelmi iratokat, azzal, hogy fontosak, vigyázzanak rá, majd ő maga több társával a fegyvert lerakta, anélkül, hogy fegyveres összetűzésre sor került volna.”⁴⁴ Mindezt azért ismertetjük ilyen részletesen (és előreugorva a kronológiában is), hogy lássuk, Józst úgy emlegették parancsnokhelyettesként, hogy ezt egyértelműen sem az ellene, sem pedig a Kummer ellen lefolytatott eljárásban nem mondta ki végül a bíróság. A „fegyveres harc folytatása” kitétel már csak hab a tortán annak ismeretében, hogy az el sem kezdődött...

Sátoraljaújhelyen és környékén 1957 januárjában indult meg a megtorlás, a párt-szervezetek és a karhatalom addig önmaga újjászervezésével és megrostálásával foglalatoskodott, de a forradalom alatt megválasztott vezetőket csak február elejére sikerült teljesen kiszorítani. December elején a helyi vasutasok csatlakoztak az országos sztrájkhoz, és 12-én a börtönben is lázadás tört ki, de ezektől eltekintve nyugalom volt a városban. Ezt a statáriumot szabályozó rendelet köznyugalomra vonatkozó része miatt érdemes megemlíteni.⁴⁵

Egy 1959-es jelentés szerint 1957 végéig 51 fő ellen emeltek vádat, 55 személyt internáltak, és 30 embert helyeztek rendőri felügyelet alá, 1958-ban újabb 25 főt internáltak, és 44-et helyeztek rendőri felügyelet alá.⁴⁶ A bíróságok viszonylag enyhé ítéleteket hoztak, a forradalom legtöbb résztvevője megúsza 6 hónaptól néhány évig terjedő büntetéssel, többeket figyelmeztetésben részesítettek.⁴⁷ „A gyenge ítélet oka volt részben az is, hogy a feldolgozás nem csoportosan történt. Csoportos feldolgozás esetén szervezett ellenforradalmi tevékenységet lehetett volna bizonyítani, amiért a bíróság súlyosabb büntetést tudott volna kiszabni. Ezt a hibát utólag pótolni már nem lehetett” – olvasható a korábban már idézett jelentésben. Ebből is látható, hogy a szervezkedési vádakhoz nem kellett valódi szervezkedés, elég volt többeket egyszerűen bíróság elé állítani, gondot az sem jelentett, ha nem vagy csak alig ismerték egymást.⁴⁸

⁴² Kummer Károly pere, elsőfokú tárgyalási jegyzőkönyv 12. és 14.

⁴³ Kummer Károly pere, elsőfokú tárgyalási jegyzőkönyv 16. Kovács Árpádné a tárgyalás idején előzetes letartóztatásban volt, később 1 év felfüggesztett börtönre ítélték. Kis 48.

⁴⁴ Kummer Károly pere, elsőfokú ítélet 6.

⁴⁵ Kis 31–35. és 42.

⁴⁶ Idézi Kis 50.

⁴⁷ Bővebben lásd Kis 44–50.

⁴⁸ Idézi Kis 50.

A FEGYVER, AMI OTT SEM VOLT

Józsa Györgyöt 1957. február 7-én helyezték előzetes letartóztatásba, de fegyverrejtegetésről ekkor még csak feltételesen volt szó. Az előzetes elrendelő határozat szerint ugyanis a BAZ Megyei Rendőrfőkapitányság (Miskolc) nyomozói azzal gyanúsították, hogy „az ellenforradalom ideje alatt fegyveresen járt Sátorajújhelyen, a párt épületébe többed magával (sic!) behatolt, ahol kommunistákat állítottak a falhoz, valamint a már elfogott ÁVH. beosztottakat és kijelentette előttük, hogy »megszűnt a kommunizmus, ezután mi fogunk jönni«. [...] a pártházból több anyagot, valamint a volt ÁVH. operatív anyagait elhurcolta többed-magával. Két Csehszlovák (sic!) kommunistát is elfogott és a falhoz állított azzal, hogy kommunisták újságot terjesztenek, ki fogják végezni. Több ellenforradalmi fegyveres személlyel huzamosabb ideig a hegyekben tartózkodott, majd elkészültek arra, hogy a bevonuló szovjet csapatok ellen ellen-támadást indítsanak. [...] feltehető, hogy Józsa György birtokában fegyver van elrejtve. Józsa György ellenforradalmi tevékenységét bizonyítják: Sider János, Mikola Andor, Juhász István tanúk vallomása is.”⁴⁹ Húga elmondása szerint figyelmeztették, hogy baja eshet, ezért Szegeden tanuló másik húgához utazott, hogy Jugoszláviába meneküljön, de nem járt sikerrel. Egy idő után hazaindult, és Miskolcon fogták el.⁵⁰

Első, február 13-i kihallgatásán azt vallotta, hogy október 29-én behívták nemzetőrnek. Ilyen eljárásra találunk több példát (lásd a miskolci Hullár Gábor esetét⁵¹), igaz, többnyire katonaviseltek, tartalékos tiszteket hívtak be. Azt ekkor elismerte, hogy részt vett kommunisták összegyűjtésében, akiknek a letartóztatási határozatban említett kijelentést tette. Vallomása szerint jelen volt az ÁVH-s iratok elszállításánál, majd november 4-én Kummerékkal együtt ment a Kőkapui vadászházhoz. „Az erdészeti üdülőben tartózkodtunk fegyveresen. Összesen kb. 6-70. fő (sic!) volt. Ott géppuskával, golyószóróval, géppisztolyokkal és puskákkal, valamint pisztolyokkal rendelkezünk.”⁵² Azt is elmondta, hogy részt vett a kőkapuiak november 5-i „túszejtő” akciójában, de tagadta, hogy ő fogta el a csehszlovákokat. Megemlítette, hogy sokan távoztak az ellenállócsoportból és hogy Kummer agyonlövessel fenyegette a „lelépőket”. Miután megadták magukat, fegyvereiket egy teherautóra dobálták fel, de sokan maguknál tartották legalább pisztolyukat, mert a lefegyverzést senki sem felügyelte. „Én ez alkalommal egy darab géppisztolyt és egy darab pisztolyt vittem magammal.” Ez a fegyverek első említése.

„A pisztoly jelenleg lakásomon van – mondta el az erre irányuló kérdésre. – A ház végében rejtettem el egy nylonban be van csavarva 2 drb. tárral és kb. 25. drb. töltény-

⁴⁹ Határozat az előzetes letartóztatásról és a házkutatásról.

⁵⁰ http://ujhely56.hu/?page_id=83 (2018. augusztus 17.)

⁵¹ Lásd: https://perek56.hu/ords/f?p=1051:2:13801415135749::NO:RP2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:81490 (2018. augusztus 20.)

⁵² Józsa György kihallgatása 1957. február 13. 2.

nyel. A ház végén a földben elrejtve ráraktam 3-4. drb. téglát. Arról senki nem tud, hogy én a pisztolyt hová rejtettem el, így határozottan állítom, hogy az általam elrejtett pisztoly jelenleg is ott van. A géppisztolyt Csaba Béla [...] Olaszliszka községben lakosnak adtam át az alkalommal, amikor a hegyekből jöttünk le. Íves táras géppisztoly⁵³, 3 drb. tárat adtam mellé, valamint kb. 30 drb. töltényt, ami egy tangó pasztás (sic!) dobozba volt rakva és a három íves tár is tele volt rakva.”⁵⁴

És most jön az első csavar! Később a bíróságon azt vallotta, hogy „a nyomozás során a rendőrségen tett vallomásomban kénytelen voltam elfogadni, hogy volt egy pisztolyom is. Ahogyan mondták a rendőrségen, én úgy el is fogadtam, mert nem akartam magam nagyobb kellemetlenségnek kitenni.”⁵⁵ De ez nem minden! A jegyzőkönyv maradék két oldalán (kérdésre) további 22 személyt nevezett meg (többeket csak becenevén vagy vezetéknévén), akikről úgy tudja, hogy fegyver van a birtokukban! Emellett elmondta, hogy egy alkalommal Király Gyulával jártak Nyíri község papjánál. Erre mondhatnánk, hogy simán feladta társait, ugyanakkor érthető, hogy a labilis idegrendszerű Józsa hamar megtört. A képet ugyanakkor árnyalja, hogy adatainak nem sok hasznát vették a nyomozók. A listán szereplők közül 17-ről hamar megállapítást nyert, hogy „azoknál fegyvert és lőszert nem találtunk, és az ellenforradalom ideje alatt semmilyen ellenséges cselekményeket nem hajtottak végre”.⁵⁶ Az elmentmondások azonban csak most kezdődtek! Másnapi kihallgatásán ugyanis – bár papíron fenntartotta korábbi vallomását – egy teljesen más történettel állt elő. Eszerint november 10–12. között hagyta el Kőkaput. „A lefegyverzés azonban elég felületes volt, és így a banda számos tagja – köztük én magam is – egy pisztolyt hoztam magammal. A fegyverrel féltem lakott területen hazajönni [...] ezért az erdőn keresztül Erdőbénye irányába elindultam. Az erdei út mellett egy fenyőfa alá eldobva találtam egy ívtáras géppisztolyt, 2 db. póttárral és egy pléh dobozban kb. 30 db. géppisztolytöltényt, amelyet magamhoz vettem. Erdőbénye és Tolcsa közti országúton találkoztam egy lovaskocsival, amelyen Csaba Béla [...] volt iskolatársam utazott. Csaba Béla meglátta a vállamra akasztott géppisztolyt, és érdeklődve figyelte.”⁵⁷ Csaba végül el kérte tőle a géppisztolyt, mondván jó szolgálatot tesz majd az erdőgazdaságban, ahol

⁵³ Kucher K-1 (1953 M) típusú, magyar tervezésű és gyártású géppisztoly. A fegyver a 44M Danuvia géppisztolyon alapult, de a szovjet 7,62 × 25 mm-es lőszert tüzelte, tárkapacitása 35 töltény volt. A fegyvert elsősorban a karhatalom, mellettük kisebb számban deszantosok, néhány Vám- és Pénzügyőrségi, illetve határőr-alakulat használta. Horváth Miklós – Kovács Vilmos: Magyarország az atomháború árnyékában. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016. 214–215.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Tárgyalási jegyzőkönyv 3.

⁵⁶ Határozat ügyek elkülönítéséről, 1957. március 1. Miskolc. A kőkapui csoport 112 azonosított tagjából végül 20 fő kapott valamilyen büntetést, 28-an emigráltak, többeket pedig zsarolással szervezett be az állambiztonság. Forradalmi események Sátorajújhelyen 1956. november 9. és 11. között http://ujhely56.hu/?page_id=163 (2018. augusztus 17.) és Kis 48.

⁵⁷ Józsa György kihallgatása 1957. február 14. 1. A jegyzőkönyvben ugyanúgy 22 fő szerepel, mint potenciális fegyverrejtegető. Legtöbbjüket fasiszta beállítottságúnak írta le, ami a város forradalmi ese-

nemegyszer futott össze agresszív fatolvajokkal. Vallomása szerint december elején meglátogatta Csabát munkahelyén, és ott a szerszámoskamrában látta a fegyvert, lőszerszámokkal „álcázva”.

Az önmagában érdekes, hogy hazafelé épp az ellenkező irányba indult el úgy, hogy lakott területen „toronyiránt” sem kellett volna átmennie, az pedig még kevésbé élet-szerű, hogy egy pisztollyal a zsebében hazamenni félt, de vállra vetett géppisztollyal járkált egy (igaz, nem túl forgalmas) műúton. Hogy a fegyvert Csaba miért egy más-sok által is elérhető raktárba rejtette, ráadásul felületesen, az újabb kérdéseket vet fel...

Utoljára február 28-án hallgatták ki, akkor viszont kétszer is. Először a kihall-gatást végző László József alhadnagy azzal indított, hogy a házkutatás során nem találták meg a Józsa által említett pisztolyt, majd azzal próbált hatni rá, hogy „őszin-teséggel sokat segíthet saját sorsán”.⁵⁸ Az persze lehet, hogy a közegek nem voltak elég ügyesek, de az is, hogy Józsa „etette” a hatóságot abban bízva, hogy ha nem találják meg a (nem létező) fegyvert, akkor elengedik. Érdekesség, hogy húga visz-szaemlékezése szerint a rendőrök korábban egy pisztolyt vagy egy puskát találtak a disznóólban, és egy ideig várták is, hogy Józsa hazamenjen, de a peranyagban ezzel kapcsolatos adat nem szerepel.⁵⁹ Azt szinte biztosra vehetjük, hogy a korábban talált fegyvernek „nyoma maradt volna”, főleg, hogy Józsaát igencsak kereste a hatóság.

A Csabának átadott géppisztolyt viszont felismerte a kihallgatáson. „...azt én ad-tam át Csaba Bélának 1956. november 12-én, megőrzés céljából. Erdőbénye és Tolcsva községek határában, illetve amikor a ruhámat küldtem vissza tőle Erdőbényéről, akkor adtam át neki az ívestáras géppisztolyt Bokor Ilona (sic!) lakásán.”⁶⁰ Józsaát már ez előtt egy nappal terheltté nyilvánították, elsősorban „ellenforradalmi” cselekményei mi-att; népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és fegyverrejtegetés miatt. A határozatban szerepel egy TT pisztoly⁶¹, az, amelyről más-nap elismerték, hogy nem találták meg, illetve a Csabának átadott géppisztoly, ekkor már 240 lőszerrel, ami viszont nyilvánvalóan nem lehetett Józsaánál. De miért kel-lett ruhát váltania? És ki volt Bakos Ilona? Ezekre majd csak később kapunk választ.

A terheltté nyilvánítási határozatot ismertették Józsaával, aki ekkor egy újabb vál-tozattal állt elő. Abban bünyösnek érezte magát, hogy átadta a géppisztolyt „meg-őrzésre”, amit később a felelősségre vonástól való félelmében nem mert visszakérni és leadni. Ekkor is beismerte, hogy részt vett a pártbizottság lefegyverzésében is, vala-

ményeinek ismeretében nem támasztható alá semmivel, így nem zárhatjuk ki, hogy a nyomozók „ad-ták a szájába” ezt is.

⁵⁸ Józsa György kihallgatása 1957. február 28. 1.

⁵⁹ http://ujhely56.hu/?page_id=83 (2018. augusztus 17.)

⁶⁰ Józsa György kihallgatása 1957. február 28. 1. Bokor Ilona később Bakos Ilona néven szerepel a jegyzőkönyvekben, feltehetőleg utóbbi változat a helyes, mert mindkét vádlott így említette több alka-lommal.

⁶¹ Magyarországon 48 M néven rendszeresített szovjet Tula-Tokarev gyártmányú, 7,62 mm-es ma-roklőfegyver.

K-1 (53M) géppisztoly.
Forrás: Wikimedia Commons

mint továbbra is ragaszkodott a TT pisztolyhoz, amelyet „Kummer Károlytól kaptam. A fent említett pisztolyt a házvégéről (sic!) valaki elvitte és így nem tudom előadni a rendőrségnek.”⁶² Vallomását azzal zárta, hogy tetteit nagyon megbánta, és kéri a rend-őrséget, hogy „vegye figyelembe az őszinte vallomásomat”.⁶³ Ez utóbbi kitétel az ellent-mondások miatt igencsak érdekesen hangzik. Azt ugyanakkor nem zárhatjuk ki, hogy valaki elvitte a fegyvert, de ez azon nem változtat, hogy semmiképp sem szerepel-hetett bizonyítékként. Mielőtt rátérnénk az ügyészi, illetve bírói szakaszra, tekintsük át röviden a Józsa elleni tanúvallomásokat, illetve a Csaba Béla elleni nyomozást is.

A TANÚK

Mivel Józsa ellen „hagyományos” eljárásban kezdtek nyomozni, az eljárásban jóval nagyobb szerepet kaptak a tanúk, mint egy „simá” statáriális ügyben. Ahogy már említettük, összesen hárman vallottak ellene. Sider János kőműves szerint Józsa volt Kummer helyettese, és „német gyártmányú géppisztollyal járta a város minden ut-cáit [...] úgy a párt anyagok, mint az államvédelmi anyagok elhordásában tevékenyen részt vett”. Vallomásaiban szerepel a két elfogott csehszlovák kommunista, és az is, hogy részt vett a pártemberek falhoz állításában is.⁶⁴

⁶² Józsa György kihallgatása 1957. február 28. (2.) 1.

⁶³ Uo. 2.

⁶⁴ Sider János (1898) tanúvallomása, 1957. február 2.

Juhász István 1954 óta ismerte Józsa, a begyűjtési hivatalból. „Rövid idei ténykedése alatt viselkedésével bebizonyította, hogy a népi rendszer ellen van. Részeg állapotban egyszer Kiszorvágyon 1955 tavaszán egy kiküldetés alkalmával azzal dicsekedett, hogy nyilas volt Kassán.” Innen a vallomás szerint hozzáállása és egyéb gazdasági cselekményei miatt távolították el. Juhász szerint Józsa a forradalom idején a járási Szabadságharcos Szövetség egyik vezetője volt, „véleményem szerint nem azzal a céllal, hogy az ifjúság körében olyan tevékenységet fejtsen ki, amely a népi rendszerhez teszi vonzóvá a fiatalokat (sic!)”. Hozzátette, hogy Józsa az elsők között hívott harcra november 4-én, 5-én pedig Kummerékkal együtt fegyverezte le az újjászerveződő kommunistákat. „Később, amikor a szovjet csapatok feloszlatták a hegységekbe vonult ellenforradalmi erőket, Józsa György Sátorajaujhelyen maradt és az ellenforradalom vezetőivel tartotta fenn a kapcsolatot. Véleményem szerint további szervezkedés volt a célja.”⁶⁵ Mikola Andor szerint, aki 1946 óta ismerte, Józsa korábban nem volt „elleneséges beállítottságú”, a forradalom alatt viszont részt vett a pártbizottság tagjainak lefegyverzésében, majd Kummer helyetteseként hívott a szovjetek elleni harcra, sőt „...az ellenforradalom ideje alatt szerzett fegyvert, illetve géppisztolyt és kézigránátot jelenleg is magán tartsa”.⁶⁶

A tanúvallomások abban megegyeznek, hogy Józsa Kummer egyik helyettese volt, ugyanakkor azokban több feltételezés, illetve „meseszerű elem” (mint a német géppisztoly⁶⁷, illetve hogy 11 évesen nyilasként tevékenykedett) is felbukkan. Az nyilvánvaló, hogy a nyomozás fő iránya ekkor Józsa „ellenforradalmi” tevékenysége volt.

CSABA BÉLA

Csaba Béla ügyében 1957. február 18-án rendelték el házkutatást. Másnap találták meg lakásán a lőszert és Tolcsván a fegyvert, így még aznap őrizetbe vették. 21-én helyezték előzetesbe.⁶⁸ Látható, hogy bár minden adat a birtokukban volt, a nyomozók közel egy hetet vártak ezzel. Csaba Béla Sátorajaujhelyen született 1933. szeptember 21-én. Apja a helyi SZTK főkönyvelője volt. 1952-ben kereskedelmi érettségit tett, majd 1953 novemberéig az erdőbényei kőbányánál dolgozott. Ekkor behívták katonának: szentesen szolgált légvédelmi tűzérként, szakaszvezetőként szerelt le 1955 novemberében. 1955 decemberétől a tolcsvai erdészethöz lett admi-

⁶⁵ Juhász István (1926) tanúvallomása, 1957. február 1. Későbbi szervezkedésre utaló adat nincs a peranyagban, ráadásul húga szerint Józsa hosszabb ideig Szegeden volt.

⁶⁶ Mikola Andor (1909) tanúvallomása, 1957. február 3.

⁶⁷ A Magyarországon korábban használt német géppisztolyok ekkorra már kikerültek a rendszerből, egyedül a Mauser 98k. puskát használta a rendőrség és néhány ipari őrség.

⁶⁸ Határozat házkutatás elrendeléséről (1957. február 18.) és Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről (Csaba Béla), 1957. február 21.

nisztrátor, ott dolgozott őrizetbe vételig, az utolsó időszakban a vámosújfalui faterlepén.⁶⁹ Első alkalommal őrizete vétele napján hallgatták ki. Gyerekkoruk óta ismerték egymást Józsaival, de szülei tiltása miatt „már 5-6 éve kerültem a barátságát”.⁷⁰ Vallomásában teljesen máshogy adta elő a történeteket. Eszerint Józsa november elején Erdőbényén tartózkodott Bakos Ilonánál, és előbb levélben, majd telefonon is kereste Csabát. Végül az erdőszetben találkoztak, és Józsa megkérte barátját, hogy hozzon neki szüleitől civil ruhát. Amikor találkoztak, átadta neki a nemzetőrként kapott katonai ruhákat és a géppisztolyt, ideiglenes megőrzésre. A fegyvert leöntötte olajjal, és Tolcsván „rejtette el” az erdőszet raktárhelyiségében, egy polcon. „Ezek után [...] elhoztam a ruháját. Kértem, arra, hogy jöjjön a fegyverért, mert megsemmisítem. Munkám miatt a statáriális időből kifutottam, és úgy határoztam, hogy a fegyvert a Bodrogra dobom.”⁷¹ A tárat és a lőszert le is vitte Vámosújfalura, azt ott találták meg a rendőrök, akikkel ezt követően elment Tolcsvára a géppisztolyért. Hozzátette, hogy Józsaival november végén a városban találkozott, és akkor is kérte, hogy vigye el tőle a fegyvert.⁷² Ugyanezt vallotta február 26-i és 27-i második kihallgatásán is, kiemelve, hogy a fegyverrel semmilyen célja nem volt. A nyomozók viszont tőle szereztek tudomást Bakos Ilonáról, akit ugyanakkor egyszer sem hallgattak ki. Csabát Józsaival egy napon nyilvánították terheltté, fegyverrejtegetés miatt.⁷³ A nyomozást február 28-án zárták le, és az anyagokat március 5-én a megyei ügyészségnek továbbították.⁷⁴

Ahogy láthattuk, Józsa ellen első körben „ellenforradalmi” cselekmények miatt indult nyomozás, a fegyverrejtegetést „tiszteletesen” nem is sikerült rábizonyítani. Vallomásai ellentmondásosak voltak, a tanúk hitelessége pedig megkérdőjelezhető. De hogy is lett a „hagyományos” induló ügyből statáriális eljárás?

Arra már utaltunk, hogy a statáriumot öletszerűen alkalmazták, olyan eljárás viszont kevés volt, amely „hagyományos” induló, de rögtönítélő bíróság előtt végződött. Józsa György pere mellett talán csak a pomázi nemzetőrök fegyverrejtegetési ügyét lehet megemlíteni.⁷⁵ A védők mindkét esetben hiába próbálták meg az ügyet rendes bírósághoz átrakatni. Erre pedig minden ok meglett volna. A kezdeti vádak természetesen a nyomozás eredményeitől függően módosulhattak, de hogy is szólt a 6/1956-os kormányrendelet? A vádlottat haladéktalanul át kell adni a legközelebbi katonai ügyésznek. Ahhoz képest, hogy már Józsa első kihallgatásán fény derült a később bűnjelként szereplő géppisztolyra, ezzel közel egy hónapot vártak. Bár a

⁶⁹ Csaba Béla kihallgatása 1957. február 27. (1) 1.

⁷⁰ Csaba Béla kihallgatása 1957. február 19. 2.

⁷¹ Csaba Béla kihallgatása 1957. február 19. 3.

⁷² Csaba Béla kihallgatása 1957. február 19. 4.

⁷³ Határozat terheltként való felelősségrevonásáról (Csaba Béla) 1957. február 27.

⁷⁴ Határozat nyomozás befejezéséről 1957. február 28.

⁷⁵ Bóna Zsigmond és társai pere https://perek56.hu/ords/f?p=1051:2:910161351529::NO:RP2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:81460,

rendelkezésben nem szerepelt konkrét időtartam, azért az egy hónap nem igazán tekinthető haladéktalannak. Józsa és Csaba ügyét a megyei ügyészség végül március 8-án adta át a Debreceni Katonai Ügyészségnek.⁷⁶ Súlyom Károly százados, katonai ügyész 16-án nyújtotta be vádiratot helyettesítő feljegyzését. Ebben a fegyverrejtegetés mellett szerepel az is, hogy Józsa „az októberi ellenforradalom ideje alatt Sátoraljaújhelyen többedmagával fegyveresen részt vett a kommunisták üldözésében, majd november 4-én az erdőbe ment társaival fegyveresen és támadást terveztek a szovjet csapatok ellen”.⁷⁷

Problémásnak tekinthető az is, hogy statáriális eljárást csak tettenérés vagy a bizonyítékok azonnali rendelkezésre állása esetén lehetett kezdeményezni; Józsa február 7-i őrizetbe vétele és a géppisztoly 19-i megtalálása miatt ez sem valósult meg. A géppisztoly ugyanakkor csak Csaba Béla ellen jelentett bizonyítékot, mert az, hogy a fegyver milyen körülmények között került a vádlotthoz, nem képezhetette mérlegelés tárgyát. Legalábbis papíron! Szkárosi Józsefet 1956 decemberében vették őrizetbe fegyverrejtegetésért, de miután együttműködött a hatóságokkal, és komoly szerepe volt Soltész József, Jakab András és Hullár Gábor halálra ítélésében (Soltészéknek például szabályszerű csapdát állítottak a hatóságok, kihasználva, hogy az amúgy nem létező lillafüredi ellenállókhöz akartak csatlakozni), a bíróság elfogadta azon védekezését, hogy nem is saját fegyvereit rejtegette...⁷⁸ Arról ne is beszéljünk, hogy ha „a terhelt ellen az illető bűncselekmény miatt a rendes bünvádi eljárást már megindították, rögtönbíráskodásnak ugyanazon cselekmény miatt többé nincs helye”. Már pedig a Józsa terheltté nyilvánító határozatban szerepel a fegyverrejtegetés...

És ha mindez nem lenne elég: a bűncselekmény elkövetésének – vagyis a fegyver átadásának – időpontjában még majdnem teljes egy hónap volt hátra a statárium kihirdetéséig!⁷⁹

„...TÉNYEK BIZONYÍTJÁK NAGYFOKÚ TÁRSADALMI VESZÉLYESSÉGÉT”

Ügyüket végül március 19-én Miskolcon tárgyalta a Debreceni Katonai Bíróság Bartha Kálmán hadbíró őrnagy vezette tanácsa. Az ülnökök Huszti János hadnagy és Orosz József alhadnagy voltak, a vádat – ekkor már csak fegyverrejtegetés – Súlyom

⁷⁶ BAZ megyében 1957. március 1-ig a budapesti, utána a Debreceni Katonai Ügyészség és Bíróság volt az illetékes. Borsodi perek 23.

⁷⁷ Ügyészségi feljegyzés

⁷⁸ Kis József: *A borsodi perek 1956–61.* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 72. (A továbbiakban Borsodi perek.)

⁷⁹ Rendes ügymenetben fegyverrejtegetésért legfeljebb 6 hónaptól 5 évig terjedő büntetést lehetett kiszabni. Borsodi perek 70.

százados képviselte. Józsa a bíróságon nem vallotta magát bűnösnek. Vallomása szerint nemzetőrként egyszer bor-, egyszer pedig motorkerékpár-lopási ügyben intézkedett, két személyt állított elő. Pisztolyt a járási tanácson kapott, majd Orosz László és Bojti János rendőrtörzsőrmesterek mellé osztották be. A kommunisták falhoz állításánál jelen volt, de részvételét tagadta, ahogy azt is, hogy közreműködött volna az ÁVH-s iratok szállításában. Vallomása szerint november 4-én robbanóanyagért küldték, és csak később csatlakozott a kőkapui csoporthoz, az esküt is letette, de megbetegedett, és napokig feküdt.⁸⁰ Betegsége miatt kérte is, hogy hazamehessen, de nem engedték, mondván, majd a velük lévő orvos kikezeli.⁸¹ Elmondta, hogy a pisztolyt, amit kapott, üzemképtelen volt, így amikor lefegyverezték a csoportot, leadta. A géppisztollyal kapcsolatos vallomása lényegében megerősítette Csaba Béla rendőrségi vallomását azzal, hogy a fegyverletétel után Erdőbényére ment menyasszonyjelöltjéhez, Bakos Ilonához.⁸² Elmondása szerint hazatérése után még egy hónapig lábadozott, és csak december elején ment el munkakönyvéért. „Elíjesztettek, mert azt mondták, hogy lelövik az embert, vagy az oroszok eldeportálják, így nem mertem járkalni.”⁸³

A forradalomról annyit mondott, hogy a „munkásság követelése volt a magasabb fizetés és, hogy az oroszok menjenek ki az országból (sic!). A követelést részben én is helyesletem, mert 228.50 ft-ot kaptam csak félhavonta. Véleményem volt, hogy Magyarországon vagyunk, a magyar rendőrség és a katonaság is fenn tudja tartani a rendet.”⁸⁴ A géppisztollyal célja nem volt, „de nem úgy akartam eldobni, hogy a gyerekek kezébe kerüljön”, a beszolgáltatásról pedig betegsége és később álláskeresése miatt feledkezett el.⁸⁵ A II. rendű vádlott Csaba Béla a bíróságon megerősítette korábbi vallomását; vele kapcsolatban fel sem merült, hogy részt vett volna a forradalomban, és Józsa szerepéről sem tudott. A tárgyaláson kihallgatták a korábban már említett tanúkat is. Sider ekkor úgy fogalmazott, hogy „hallomásból tudom, hogy Józsa Kummer-nek volt a helyettese”, és a falhoz állításról, valamint a csehszlovákok elfogásáról is csak hallomásból értesült. Azt is hozzátette, hogy tudja, a Kőkapui kastélyban dorbézoltak, és Józsa „gondolom minket [értsd a kommunistákat – Gy. S.] is kikészített volna, ha elfog. A járási s városi titkárok mondták el nekem, hogy miket csinált Józsa.”⁸⁶ Az érthető, hogy a statáriális ügyben a titkárokat nem hallgatták ki, de

⁸⁰ Tárgyalási jegyzőkönyv 2. Az egyik ülnök kérdésre elmondta, hogy kb. 10-15 perc alatt „képezték ki” a fegyver kezelésére, a csoport pedig teljesen önkéntes volt. „...nem volt mozgásában korlátozva senki, mindenki szabadon járkalhatott.”

⁸¹ Tárgyalási jegyzőkönyv 3.

⁸² Csaba Béla ezzel kapcsolatban azt vallotta, hogy Józsa megkérte, ne mondja el anyjának, „hogy a nőnél van, mert tiltják a nőtől”. Tárgyalási jegyzőkönyv 4. o.

⁸³ Tárgyalási jegyzőkönyv 3.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Tárgyalási jegyzőkönyv 4.

⁸⁶ Tárgyalási jegyzőkönyv 5.

személyük a nyomozás során sem merült fel, amikor az „ellenforradalmi” cselekmények voltak fókuszban. Juhász István kiemelte, hogy „a munkástanácsban voltak régi rendőrtisztek, katonatisztek, földbirtokosok és csak egy munkás volt. Teror (sic!) alatt tartották a várost.” Ezen megalapozatlan állításai mellett beszámolt a rölapozó és „túszejtő” akcióról is, amelyekben szerinte Józsa részt vett, hozzátéve, hogy „a bandát [értsd a nemzetőrséget – Gy. S.] mint Kummer-Józsa együttest emlegették”. Külön kitért arra, hogy Józsa „több esetben változtatta a munkahelyét indokolatlanul”, ami egyértelműen arra irányult, hogy lejárassák. Megemlítette, hogy 9-én kis híján őt is felakasztották, mert rölapokat találtak nála, de arról nem szólt, hogy ekkor Józsa jelen lett volna. Ismét előkerültek a nyilas vádak is, most már úgy, hogy Józsa részegen dicsekedett, „hogy Kassán mennyi embert kivégzett, mint nyilas, szeretett lódtítani, szerette, ha őt »nagynak« látták”.⁸⁷ Józsa a „dicsekvés” mellett azt is tagadta, hogy részt vett volna a rendőrség lefegyverzésében és a három vezető elfogásában, csak azt ismerte be, hogy jelen volt utóbbi akciónál. Szerinte nem is igazán elfogás volt a dolog, mert „Szűcs és Kummer karonfogva ültek be a gépkocsiba. A táborban Kummerrel kártyáztak, Papp lábánál láttam egy géppisztolyt. Szabadon járkáltak, nem voltak letartóztatva.”⁸⁸

A Csaba Bélánál házkutatást vezető Sipos András alhadnagy vallomásában megerősítette a II. rendű vádlott rendőrségi vallomását, a Józsaéknál házkutatást végző rendőrök közül senkit sem hallgattak meg. Csaba mellett szólalt fel Hevesi József, az erdészet vezetője, aki megerősítette, hogy „igen sokat dolgozott éjjel-nappal. Az ellenforradalomban nem vett részt [...]”.⁸⁹ Az erdészet dolgozói amúgy március 9-én beadványban álltak ki mellette, és kérték szabadlábra helyezését. Aláírásaik közel két oldalt töltöttek meg. Józsa védője hiába kérte Orosz és Bojti kihallgatását, az ügyész ezt azért nem tartotta indokoltnak, mert „magatartása az ellenforradalomban nincs vád tárgyává téve, ellenben itt a tárgyaláson felderítést nyert”. A bíróság elutasította a kérvényt.⁹⁰

Vádbeszédében az ügyész fenntartotta a vádakát, és az eseményeket úgy összegezte, hogy „tanúk igazolták a bűncselekmény elkövetését”, ami finoman szólva sem felelt meg a valóságnak. Az ügyet emellett összemoszt a gyakorlatilag nem létező MUK (Márciusban Újra Kezdjük) mozgalommal is. „Országosan tudjuk, hogy március 15-re is komoly tervezések voltak, erősen kellett fegyveres erőnket szolgálatba állítani. A bíróság feladata, hogy akik ilyen komoly fegyvert még most is rejtegetnek, velük szemben erőlesen lépjen fel.” Úgy látszik, az nem zavarta, hogy március 15. eseménytelenül múlt el a környéken (és jóformán mindenhol máshol is), már a tárgyalás előtt, ráadásul sem Józsa, sem Csaba sem tervezett semmiféle megmozdulást. Külön

kiemelte, hogy bár Józsa forradalmi tevékenységét nem lehet a vád tárgyává tenni, „viselkedését [...] azonban súlyosító körülményként kell mérlegelni”. Ennek megfelelően Józsa halálbüntetést, Csabára börtönt kért. Józsa védője nem vitatta védenői bűnösségét, de kiemelte, hogy még a statárium kihirdetése előtt adta oda a fegyvert, és hangsúlyozta, hogy „nem tekinthető teljesen normálisnak az orvosok megállapítása szerint [...] akaratgyenge ember és ezzel született”.⁹¹ Hangsúlyozta, hogy a fegyvert gyávaságból nem adta le, és amúgy meg semmiféle komolyabb cselekményben nem vett részt, sőt el is akarta hagyni a csoportot. Csaba Béla védője a legenyhébb büntetés kiszabását kérte (ez 10 év volt!), mondván, védenői „könnyen befolyásolható személy”, ráadásul anyja betegsége, majd 1957. januári házasságkötése miatt felejtette csak el a géppisztolyt leadni.

A tárgyalást követő zárt tanácskozáson a bíróság egyöntetűen foglalt állást a bűnösség kérdésében és a büntetés kiszabása tekintetében is.⁹² Az ítélet is azonnal megszületett; fegyver- és lőszerrejtegetés címén Józsa Györgyöt halálra, Csaba Bélát 10 év börtönre ítélték. Az ekkor megállapított tényállás szerint Józsa október 26-án csatlakozott a nemzetőrséghez (amely két nappal később alakult meg!), majd november 4. után tagja lett a kőkapui kastélyhoz kivonult csoportnak. Az egység több merész akciót is végrehajtott, de a szöveg nem utal arra, hogy Józsa ezekben részt vett volna. A géppisztollyal kapcsolatban a tárgyaláson is elhangzott változatot fogadták el tényként.

Az ítéletből is kiderült, hogy Józsa védője két, Csabáé három tanúval akarta igazolni, hogy védenőik nem vettek részt a forradalomban, de a bíróság elutasította a bizonyítási indítványt, mondván, „I. rendű vádlott nem az ellenforradalomban való aktív részvétel miatt van vádolva”, és a II. rendű vádlott „ellen csupán fegyverrejtegetés miatt emelt vádat az ügyészség”.⁹³ Ez Csaba Béla esetében „rendben” is lenne, hiszen nála találták meg a fegyvert, de ahogy láttuk, az egész eljárást Józsa „ellenforradalmi” szerepére hegyezték ki, bár valóban csak fegyverrejtegetéssel vádolták meg.

Az ítéletben azt is kiemelték, hogy „mindkét vádlott cselekménye rendkívül veszélyes a társadalomra és ki kell hangsúlyozni az I. rendű vádlott személyében lévő igen nagy társadalmi veszélyességet is. Nem véletlen az, hogy I. rendű vádlott a géppisztolyt átadta barátjának megőrzés végett, az előbbi magatartásából arra lehet következtetni, hogy azt alkalomadtán föl is használta volna.”⁹⁴ Ez a feltételezéseket tényként kezelő hozzáállás több 56-os ítéletben is megfigyelhető.⁹⁵ Józsa esetében azt is

⁸⁷ Tárgyalási jegyzőkönyv 9.

⁸⁸ Zárt tanácskozási jegyzőkönyv

⁸⁹ Ítélet 3.

⁹⁰ Ítélet 3.

⁹¹ Jó példa erre Szobonya Zoltán pere, ahol tényként fogadták el, hogy Jánoshalmán lőttek volna a szovjetekre, pedig nem került sor összecsapásra. Akkor a bíróság úgy értékelt, hogy „Igaz, hogy sem emberéletben sem anyagiakban (sic!) semmiféle kár nem keletkezett, de ha jöttek volna, lőttek volna [kiemelés tőlem – Gy. S.]”. Szobonya Zoltán és társai pere Kecskeméti Megyei Bíróság 1234/1957. (Az iratokat

⁸⁷ Tárgyalási jegyzőkönyv 6.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Tárgyalási jegyzőkönyv 7.

⁹⁰ Tárgyalási jegyzőkönyv 8.

kihangsúlyozták, hogy „...ellenforradalmi bandának volt a tagja. A szovjet csapatok bevonulása után vádlott saját vallomása szerint mintegy 150-200-an Kummer Károly vezetésével kivonultak a hegyekbe [...] ott esküt tettek, megfogadták, hogy a szovjet csapatok ellen felveszik a harcot, sőt azzal is fenyegették a banda tagjait, hogy amennyiben elsöknének, lelövik őket.⁹⁶ Adatok vannak arra is, hogy a pártbizottság tagjait lefegyverezték, katonai tiszteket (sic!) hurcoltak a hegyekbe. November 6-án fegyverrel behatoltak a sátoraljaújhelyi nyomdába, röplapokat készítették, amely a szovjet hadsereg elleni harcra szólította fel a lakosságot, és ezen röplapokat a városban szétszórta. Vádlott ezen ellenforradalmi bandának volt a tagja és ezek a tények bizonyítják nagyfokú társadalmi veszélyességét.”⁹⁷

Az ítélet, bár nem mondja ki, hogy Józsa is részt vett az akciókban, erőteljesen sugalmazza, hogy a csoport tagjaként legalább annyira felelős azokért, mint a résztvevők. Ugyanerre utal az a kitétel, hogy „II. rendű vádlott [...] személyében sokkal kisebb a társadalom veszélyessége (sic!), munkáját eddig kifogástalanul végezte, ellenforradalmi cselekményekben részt nem vett, azonban mindezek ellenére cselekménye igen veszélyes a társadalomra, mert emberélet kioltására alkalmas fegyvert nagymennyiségű lőszerrel rejtgetett, s ha saját maga nem is akarta felhasználni ellenséges célokra, azonban át akarta azt adni I. rendű vádlottnak, akinek feltétlenül távolabbi céljai voltak azzal.”⁹⁸

Józsnál éppolyan „hasraütésszerűen” fogadták el, hogy „ellenforradalmi” céljai voltak, mint ahogy Csabánál azt, hogy neki nem. Miután azonban a forradalomban nem vett részt, nála alkalmazták 6/56-os kormányrendeletben szereplő enyhítést, és a minimumbüntetést kapta (ami így is aránytalannak tekinthető), Józst pedig annak ellenére, hogy semmilyen erőszakos cselekményben nem vett részt, és fegyver sem volt nála, halálra ítélték. Az ítéletről a *Népakarat* (korábban és később is *Népszava*) is beszámolt *Halálra ítélték a sátoraljaújhelyi fegyveres ellenforradalmárok egyik vezetőjét* című cikkében. A tudósítás szerint Józsa „október végén egy ellenforradalmi alakulat egyik vezetője volt”. A cikk röviden ismerteti az ítéletben foglalt tényállást, azzal, hogy „a banda tagjai november 11-én letették a fegyvert, s szétszéledtek. Józsa György hazafelé menet egy géppisztolyt talált több száz tölténnyel. A fegyvert nem szolgáltatotta be, hanem megkérte Csaba Béla vámosújfalusi lakost, hogy rejtse el. (A fegyvert házkutatás során megtalálták.) A debreceni katonai bíróság rögtönítélő tanácsa

a Kecskeméti Törvényszéken őrzik.) Lásd még: https://perek56.hu/ords/f?p=1051:2:3575901491641::NO:RP2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:75255 (2018. augusztus 17.)

⁹⁶ Ilyen esetre nem került sor, ráadásul ahogy láthattuk, a diákokat is gond nélkül hazaengedték. A kényszerítés ugyanakkor több perben felmerült; a hatóságok egyrészt ezzel akarták hangsúlyozni az „ellenforradalmi” vezetők kegyetlenségét, másrészt több „mezei” nemzetőr igyekezett ezzel – érthetően – saját szerepét csökkenteni.

⁹⁷ Ítélet 3.

⁹⁸ Ítélet 3.

Józsa Györgyöt fegyverrejtegetés miatt halálra, Csaba Bélát tízévi börtönre ítélte. Józsa kegyelmet kért. Kérését az Elnöki Tanácshoz terjesztették.”⁹⁹

Annak, hogy Józsa halálos ítéletében sokkal nagyobb szerepe volt nemzetőrvezetői ténykedésének, erősíti az is, hogy a szintén sátoraljaújhelyi Kurucz Istvánt, aki a kőkapui csapatnak is tagja volt, 1957. január 17-én 15 évre ítélték fegyverrejtegetésért.¹⁰⁰ Szabó Dezső telepvezetőt, aki „az ellenforradalom alatt fegyveresen részt vett, majd fegyvert rejtgetett a lakásán” rendőri felügyelet alá helyezték.¹⁰¹ Mindez persze mutatja az ítélezés, illetve az egész „igazságszolgáltatás” esetlegességét is.

Az Elnöki Tanács április 3-án kelt 004/3/1957. számú legfelső elhatározásával utasította el Józsa kérvényét, az ítélet jogerőssé és végrehajthatóvá vált.¹⁰² Az akasztás előtti orvosi vizsgálat során az orvosok megállapították, hogy mintegy 10 nappal azelőtt vakbélműtétet hajtottak végre rajta, de „az ítélet végrehajtást (sic!) gátló körülményt nem láttunk fennállni”.¹⁰³ A család ugyanakkor úgy emlékezett, hogy egy jó szándékú orvos egy nappal korábban – hogy időt nyerjen – vette ki teljesen egészséges vakbélét.¹⁰⁴

Április 12-én végezték ki Miskolcon; a bíró reggel 7.45-kor adta át az ítéletvégrehajtónak, aki két perccel később jelentette az ítélet végrehajtását. Jeltelen sírba temették, és csak 1962-ben sikerült kikérni a holttestet. „Szinte hazalopattuk. Úgy volt, hogy 5-6-an leszünk a temetésen, de nagyon sokan jöttek el” – emlékezett vissza húga. Anyját fia kivégzése után kirúgták állásából, ezt követően gyerekei és barátai tartották el, a forradalom évfordulóján pedig rendszeresen előállították.¹⁰⁵ Csaba Béla végül 1959. július 14-én amnesztiával szabadulhatott.¹⁰⁶ A Józsa ellen hozott ítéletet 1992. október 29-én, a Csaba Béla ellenit 1991. április 23-án nyilvánították semmisnek.¹⁰⁷ Érdekességgé megemlíthető egy 1989-es olvasói levél, amelyben egy bizonyos Kovács József egy teljesen más történetet ismertet: „Állítólagos fegyverrejtegetésért halálra ítélték Debrecenben Józsa György és Csaba Béla huszonéves sátoraljaújhelyi fiatalokat. Józst kivégezték, Csaba a csodával határos módon megmenekült. Valóságban Ferenc József korabeli forgópisztoly volt, amellyel kamaszkorban cowboynosdit játszottak. Jó lenne tudni, ki volt a halált követelő ügyész és vérbíró!”¹⁰⁸

⁹⁹ *Népakarat* 1957. március 21. 10.

¹⁰⁰ Kis 46.

¹⁰¹ Kis 49.

¹⁰² Kegyelmi kérvény felterjesztése és Értesítés kegyelmi kérvény elutasításáról.

¹⁰³ Orvosi igazolás 1957. április 12.

¹⁰⁴ http://ujhely56.hu/?page_id=83 (2018. augusztus 17.)

¹⁰⁵ http://ujhely56.hu/?page_id=83 (2018. augusztus 17.)

¹⁰⁶ Értesítés a Debreceni Katonai Bíróságnak Csaba Béla szabadlábra helyezéséről.

¹⁰⁷ Csaba Béla saját kérelmére a Debreceni Katonai Bíróság járt el az ügyben, Józsa Györgynél húga kérte a semmisségi eljárást, amit a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság Katonai Tanácsa folytatott le.

¹⁰⁸ *Kapu* 1989/10. 27.

ÖSSZEGZÉS

Miért kellett Józst kivégezni, amikor a többiek csak pár évet kaptak, vagy éppen séggel semmit? Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a parancsnok, Kummer Károly és Bíró Farkas is Nyugatra menekült (előbbi csak távollétében ítélték halálra), így Józsan álltak bosszút, akit helyettesének tartottak. Jó eséllyel emiatt volt szükség az eljárás „átminősítésére”, statáriális tárgyaláson ugyanis sokkal nagyobb eséllyel szabtak ki halálbüntetést. Ehhez attól sem riadtak vissza, hogy áthágják saját jogszabályaikat is. Ez nem jelenti azt, hogy Józsa rendes eljárásban megúsza volna börtönnel, viszont így jóformán esélye sem volt. Talán az is szerepet játszott a rendhagyó eljárásban, hogy látszólag együttműködött a hatóságokkal, de az általa közölt adatok gyakorlatilag hasznavehetetlennek bizonyultak. Ezt megerősíti, hogy Szkárosi József esetében „elengedték” az ügyet, miután három, szintén fegyverrejtegetésért kiszabott halálbüntetésben is közreműködött – igaz, őt nem is minősítették „ellenforradalmi” vezetőnek. Az ellene folyó eljárás rokon vonásokat mutat a Rákosi-korszak koncepciók pereivel. Amiért elítélhették volna, azzal végül nem vádolták meg, viszont amiért halálra ítélték, azt el sem követhette.

A TANULMÁNY A NAPI TÖRTÉNELMI FORRÁS ÉS A NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGÁNAK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉBEN, A NEB ÁLTAL BIZTOSÍTOTT FORRÁSOK FELHASZNÁLÁSÁVAL KÉSZÜLT.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

- Józsa György és társa pere Hadtörténelmi Levéltár Debreceni Katonai Bíróság XI. 27. 41/1957. 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet, *Magyar Közlöny* 1956. december 11.
Kummer Károly pere Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára XXV-21. Nb.451/1958.
A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 6/1956. (XII. 11.) rendelete a rögtönbíráskodás részletes szabályainak megállapításáról. *Magyar Közlöny* 1956. december 12.
A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 32. számú törvényerejű rendelete az 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről. *Magyar Közlöny* 1956. december 13.

Sajtóforrások

- Népakarat* 1957. március 21. 10.
Kapu 1989/10. 27.

Monográfiák, tanulmányok, szakkikkek

- Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016.
Kis József: A borsodi nemzetőrség, 1956. In Bokodi-Oláh Gergely (szerk.): *Nemzetőrjelvény: Tanulmányok az 1956-os nemzetőrsegről 2009–2013*. Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa, Budapest, 2015. 136–155.
Kis József: *A borsodi perek 1956–61 Felsőmagyarország* Kiadó, Miskolc, 2002.
Kis József: *Borsod-Abaúj-Zemplén Megye 1956. Sátoraljaújhely és a Szerencsi Járás – Borsodi Levéltári Füzetek* 46. Miskolc, 2006. 7–50.
Tringli István (szerk.): *Sátoraljaújhely történeti helyrajza* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2011. Online változat (nem teljes): http://www.varosatlasz.hu/images/pdf/atlaszok/sau/SAU_01.pdf

Internetes források

- Forradalmi események Sátoraljaújhelyen 1956. november 9. és 11. között: http://ujhely56.hu/?page_id=163
Józsa György életrajza: http://ujhely56.hu/?page_id=83
Mikola Tibor visszaemlékezései (lejegyezte Ducsay Attila): http://ujhely56.hu/?page_id=92
Zsámbokréty Zénó visszaemlékezései: http://ujhely56.hu/?page_id=89
www.perek56.hu
<http://www.hungariae.com/KuchK1.htm> (2018. szeptember 10.)

Zrúfkó Réka

A HATVANAS ÉVEK LÁZADÓ IFJÚSÁGA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

A HATVANAS ÉVEK FOGYASZTÓI TÁRSADALMA

A II. világháború utáni évek az Egyesült Államokban a gazdasági fellendülés korát hozták el. Világipari vonatkozásban meghatározó szerepet töltött be,¹ a világkereskedelem révén pedig szinte minden országban tudta éreztetni a tömegtermelés nyújtotta előnyöket. Az Egyesült Államok egy olyan kapitalista, ipari társadalmi modellt valósított meg, amely követendő példának bizonyult a nyugati országokban.²

A gazdaság erősödése számos következménnyel járt. Az egyik legjelentősebb és hosszú távú változás a társadalom átrétegződése volt. Nagymértékben csökkent a fizikai munkát végzők száma, ezzel együtt pedig nőtt a szakképzett szellemi dolgozók aránya. Részben ennek volt köszönhető a „baby boom” is, azaz a gyermekszületések számának robbanásszerű emelkedése. Az ötvenes években rohamosan nőtt a lakosság száma, így nőtt a munkahelyek száma és a fogyasztási cikkek iránti igény is. Ennek következtében fokozódott a jólét, aminek hatására újra egyre többen vállaltak gyereket.³

A prosperitás növekedésével az amerikai lakosság nagyobb részének jövedelme elért arra a szintre, amikor már az alapvető szükségletek (lakás, élelem, ruházkodás) kielégítésén túl eldönthették, hogy mikor, mire költik pénzük fennmaradó részét. Tehát – mivel a lakosság nagy többségének biztosítva volt az anyagi jólét – a fogyasztás meghatározó szerephez jutott.⁴

¹ Bár a világháború utáni kétharmados részesedése a világ ipari termeléséből az 1950-es évek végére egyharmadosra csökkent, még mindig meghatározó maradt. Hobsbawm, Eric J.: *A szélsőségek kora*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1998. 247–248. Magyarics Tamás: *Az Amerikai Egyesült Államok története 1914–1991*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008. 104.

² Hobsbawm 257.

³ Sellers, Charles – May, Henry – McMillen, Neil R.: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas Könyvek – Talentum Kft., Budapest, 1999. 356.

⁴ A fogyasztói társadalomról számos amerikai társadalomtudós elismerően nyilatkozott. Például George Katona közgazdász szerint „a fogyasztói társadalom [...] nemcsak a legnagyobb jólétet, a legnagyobb kényelmet biztosító társadalom, hanem egyben a legdemokratikusabb is, mert az emberek számára a szabadságot életük legfontosabb szférájában, vagyis a fogyasztásban biztosítja.” Szelényi Iván: *Az amerikai életforma és a fogyasztói társadalom*. In Bart István – Hernádi Miklós (szerk.): *Futószalag és kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 24–35. 25. Walt Whitman Rostow közgazdász is úgy véli, hogy

A háború alatti relatív nélkülözést a mérhetetlen mennyiségű és változó minőségű termékek megjelenése váltotta fel. A fejlődő tömegkommunikáció az embereket nem a valós, hanem vélt szükségleteik kielégítésére készítette, így egyes fogyasztási cikkek – például az autó vagy a televízió – a magasabb életszínvonal képviselőivé váltak, birtoklásuk valamiféle státusszimbólumnak számított. Idővel azonban már ezek sem számítottak elérhetetlennek, ugyanis a bank- és hitelkártyák megjelenésével lehetőség adódott a mértéktelen költekezésre, ami az Egyesült Államok gazdasági keretein túlmenő fogyasztáshoz vezetett. Elsősorban az elektronikai termékek egyre bővülő választéka volt jellemző. Az ötvenes-hatvanas évek folyamán a rádió már a mindennapi élet szerves részévé vált, sőt egyre inkább a televízió vette át a meghatározó kommunikációs eszköz szerepét. Az 1960-as évek elejére csaknem minden amerikai család rendelkezett tévékészülékkel. Az emberek egyre több időt töltöttek a televízió előtt, ami – a reklámoknak köszönhetően – befolyással volt fogyasztási szokásaikra is. A megnövekedett kereslet hatására újfajta intézmények alakultak ki, megjelentek a szupermarketek⁵ és a minden igényt kielégítő bevásárlóközpontok.⁶

Az egyre gyarapodó családok javuló életkörülményeit példázza, hogy ez a korszak egyben a kiépített külvárosok időszeke is volt. A szövetségi kormányzat magánvállalkozók bevonásával évente több mint egymillió lakóhelyet hozott létre. A fehér középosztály soraiból egyre többen költöztek tervszerűen kialakított elővárosi telepekre, ahol saját összkomfortos házuk lehetett.⁷ Az így létrehozott „egyenházakban” „egyenemberek” élték mindennapjaikat, tulajdonképpen „egy »előre csomagolt társadalom« jött létre, [...] amelyben a művészetet, nemi életet, politikát, vallást és még az anyák napi érzelmeket is előre gyártott formában készítik tömeges fogyasztásra”.⁸

Az előbbiek ismeretében nem meglepő, hogy ugyanebben az évtizedben megjelentek az „egyenkultúra” bírálói, ellenzői is, filozófusok, szociológusok kritizálták a manipulatív fogyasztói társadalmat. A fogyasztói „egyentársadalom” ellen léptek fel a fiatalok is, annak eszményei, azaz a kialakult erkölcsi, vallási és viselkedési normái, a „mintaállampolgárság nyáj-magatartása”⁹ ellen.¹⁰ Theodore Roszak kiállt mel-

„az ember életének középpontjába a fogyasztási értékeket állító amerikai életforma nemcsak a lehető legfejlettebb, hanem egyben az a minta is, amely felé elkerülhetetlenül halad az egész világ”. Szelényi 25.

⁵ Az újfajta fogyasztói társadalom kialakulása nemcsak az élelmiszer-választék bővülésében, hanem az étkezési szokások megváltozásában is tükröződött. Ekkoriban indult hódító útjára a „fast food”, a tévévacsora, gyorséttermek jelentek meg, és korábban soha nem látott mértékben az elhízás lett az egyik kiemelt egészségügyi probléma. Andor László: *Amerika évszázada*. Aula, Budapest, 2002. 203–204; Magyarics 106.

⁶ Magyarics 104–105; Szelényi 27–30; Sellers–May–McMillen 358–359.

⁷ Magyarics 106–107; Sellers–May–McMillen 356–357.

⁸ Sellers–May–McMillen 360.

⁹ Sükösd Mihály: *Az ideológia és az értelmiség a hatvanas években: ellenzék, eszmék, műfajok*. In Bart István – Hernádi Miklós (szerk.): *Futószalag és kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 36–53. 50.

¹⁰ Sellers–May–McMillen 360.; Sükösd 1972 50.

lettük, 1968-ban megjelent művében támogatja az ellenkultúrát képviselő ifjúságot. *Ellenkultúra születik – Gondolatok a technokratikus társadalomról és ifjú ellenzékéről* című könyvében kifejtette, hogy a technokrácia¹¹ uralta világban az ellenkultúrára „égető szükség” van, ugyanis az ezt képviselő, a fennálló merev rendszert elutasító fiatalokban látja az utolsó esélyt arra, hogy újra egy élhető világot teremtsenek.¹²

A NYUGATI IFJÚSÁG A HATVANAS ÉVEKBEN

Társadalmi változások

Az 1945 utáni demográfiai robbanás következtében rohamosan nőtt a születések száma, ennél fogva az 1960-as évekre a népességnek már jelentős részét alkotó ifjúság befolyása eléggé megnőtt ahhoz, hogy meghatározó társadalmi és politikai erővé válhasson. Ez megnyilvánult többek között abban is, hogy saját fogyasztói piacot teremtettek. Külön iparágak épültek kifejezetten a fiatalok szórakoztatására, igényeik kielégítésére. Ilyen volt elsősorban a hanglemezipar, de a kozmetikai és ruházati cikkeket gyártó vállalatok szintén kihasználták az ifjúság önálló vásárlóerővé válása nyújtotta lehetőségeket.¹³ A fiatalok nagy előnyére vált a hatvanas évek műszaki forradalma is. A technika fejlődésével „sokkal kevésbé volt már egyértelmű, mit tanulhatnak a gyerekek a szülőktől, mint az, hogy mit nem tudnak a szülők, amit a gyerekek igen”.¹⁴

Ugyanakkor ez a háború után született új generáció egy olyan világban kezdett serdülni, felnőtté válni, ahol – értelemszerűen – még mindig érezhetőek voltak a világháború következményei. Ezért Ungvári Tamás – a többi szerzőtől eltérően – nem a fogyasztói társadalomtól való elidegenülésből, az „egyenkultúrával” szembeni ellenállásból vezeti le az ifjúság hatvanas évekbeli magatartását, hanem a háború borzalmait okolja. Szerinte „a háború természetszerűleg szüntette meg a család összetartó egységét, és lerombolta a vallás egyetemesebb erkölcsbiztosító szerepét. A férfikeresőket a hadseregnek adta a család [...]. A hadviselés kegyetlenkedéseinek példái pedig mindenütt visszaszorították az egyház lehetséges befolyását. A család mint társadal-

¹¹ A technokrácia fogalmát Jacques Ellul alkotta meg. Ellul szerint a korábban uralkodó tőkés hegemoniáját felváltotta az új ipari társadalom, a technokrácia, melyben a vezetés a technikai szakemberek kezébe ment át, és a meghatározó eszmévé a technológia előnyeinek érvényesítése vált. Roszak művében ezt a gondolatmenetet viszi tovább. Kovács Gábor: Az egydimenziós ember esete a technokráciával. *Liget* 2006/5. 10–24. 10.

¹² Roszak, Theodore: *Ellenkultúra születik – Gondolatok a technokratikus társadalomról és ifjú ellenzékéről*. Népművelési Intézet, 1979. 5.

¹³ A gazdasági fellendülésnek köszönhetően szüleik vagy saját jól fizető állásuk jóvoltából a fiatalok nagy része már több költőpénzzel, illetve zsebpénzzel rendelkezett, mint a korábbi generációk. Hobsbawm 313.

¹⁴ Hobsbawm 312.

mi egység elvesztette szabályozó s uralkodó szerepét.”¹⁵ Ez bizonyos értelemben jogos megállapítás, még ha nem is kizárólag a világháború okolható a családokon belüli viszonyok átalakulásában.

E tekintetben a válasz inkább a nők társadalmon belüli szerepének megváltozásában keresendő, amit nemcsak az 1945 után bekövetkezett gazdasági változások, hanem főként a hagyományos női szerep újraértékelése okozott. A hatvanas években élénkültek fel újra¹⁶ a nőmozgalmak, amelyek megkérdőjelezték azt az általános elterjedt gyakorlatot, miszerint egy nő csak feleség és háztartásbeli anya lehet. Egyre több nő vállalt állást főleg szellemi munkakörökben és a szolgáltatási szektorban. Amikor a középosztálybeli családanyák munkába álltak, nem az anyagiak motiválták őket,¹⁷ inkább férjüktől való függetlenségüket és önállóságukat hangsúlyozták. Más volt a helyzet a szegényebb családoknál. Ebben az esetben a férjzett nők munkavállalására azért volt szükség, mert a felnőttkorba lépő gyerekek többsége már nem dolgozni ment, hanem továbbtanult valamelyik felsőoktatási intézményben, így az anyák keresete is kellett a család eltartásához. Tehát a nők kilépése a munkaerőpiacra tulajdonképpen okozója és egyben következménye is volt azoknak a társadalmi és kulturális változásoknak, amelyek a hatvanas években mentek végbe.¹⁸

Az ifjúság gondolkodásmódját és viselkedését a nemzedékek közötti, lényegében hagyományosnak mondható ellentétek is formálták. Viszont az 1945 után született generációk életfelfogása még inkább különbözött szüleikétől. Ennek legkézenfekvőbb oka a hatvanas évek felnőtteinek háborús gyermek- és ifjúkora, valamint az ugyanebben az évtizedben kényelemben, jólétben felnőtt fiatalok gondtalan gyermekkor közötti különbség.¹⁹ A fiatalok és idősebbek közötti generációs konfliktusok a korábban társadalmilag nem elfogadott vagy legalábbis szokatlan dolgokhoz való hozzáállásban ugyancsak megmutatkoztak. A prűdnek számító felnőtt társadalom elleni tiltakozásban a fiatalok számára „a kábítószeres és a szex volt a legkézenfekvőbb módja annak, hogy megszabaduljanak az állami, szülői és baráti hatalom kötöttségeitől, a törvénytől és a szokásoktól”.²⁰

¹⁵ Ungvári Tamás: *A rock mesterei*. Zeneműkiadó, Budapest, 1974. 39.

¹⁶ Az 1920-as évekre a feminista mozgalmak a legtöbb országban már kiharcolták a nők szavazati jogát és a férfiakéval megegyező polgárjogokat, de ezzel együtt abba is maradtak a szervezkedések. Sellers-May-McMillen 379–380.

¹⁷ A férj általában elég jövedelemmel rendelkezett ahhoz, hogy eltartsa a családot. Hobsbawm 304.

¹⁸ Hobsbawm 296–305.

¹⁹ Hobsbawm 313–314.

²⁰ Hobsbawm 318.

Az újbaldal és a beatmozgalom

A fent említett különböző társadalmi változásokon túl magyarázattal szolgálhat a hatvanas évek fiataljainak megnyilvánulásaira egy újfajta politikai ideológia elterjedése. Ez az úgynevezett újbaldal az Egyesült Államokban alakult ki, majd szinte ezzel egy időben megjelent a nyugat-európai országokban is. Kialakulásának oka többek között arra vezethető vissza, hogy az általános baloldali vélemény szerint a munkásosztály már nem elég erős ahhoz, hogy megdöntse a kapitalizmust, amelyre elvileg predesztinálva lenne. Annak érdekében, hogy ezt az ellentmondást áthidalják, és a várható forradalom mégis bekövetkezzen, két megoldás tűnt kézenfekvőnek: vagy egy másik társadalmi réteg – például a diákság – veszi át a meggyengült munkásosztály szerepét, vagy kísérletet tesznek annak alátámasztására, hogy a meglévő munkásosztály mégis képes véghezvinni a forradalmat.²¹

Azonban az amerikai újbaldal társadalmi bázisát mégis az angolszász középosztálybeli ifjúság alkotta. Az ötvenes évek egyetemi fiatalságát látva még úgy tűnt, hogy felnőttek válva ők is szerepük szerint beilleszkednek a fogyasztói társadalomba, elfoglalják a hagyományok által előre kijelölt helyüket az életben. Azonban a hatvanas években az egyetemi ifjúság szembetalálkozott azzal az újbaldali ideológiával, „amely kétségbe vonta, vajon helyes-e a minél nagyobb bőséget életünk középpontjának állítanunk; ez a fiatalság többé nem volt hajlandó elfogadni élete egyetlen értelmét, hogy minél több fogyasztási cikk tulajdonosává váljék”.²² Tehát az amerikai újbaldal kollektív eszmének a szocializmust, ideológiának a marxizmust fogadta el, viszont képviselői megkülönböztették magukat a hagyományos baloldaliságtól. A leglényegesebb eltérés abban mutatkozott meg, hogy elutasítottak minden felülről irányított társadalmi struktúrát, intézményszerű politikai bürokráciát. Elhatárolták magukat a régi baloldal szigorú pártfegyelmetől, kötelező jellegű szabályrendszerétől, ehelyett egy decentralizált, szervezetileg és ideológiailag is kötetlenebb, tulajdonképpen egy tágabb értelemben vett baloldalt képviseltek. Még egy fontos különbség a hagyományos baloldalhoz képest, az újbaldalra jellemző radikalizálódás.²³

A hatvanas évek kialakult ifjúsági ellenkultúra nem volt egységes, azonban közös eszmei alapra talált az ötvenes évek beatmozgalmában. Ennek kezdetét hagyományosan két nagy hatású irodalmi alkotás megjelenéséhez kötik. Az egyik Jack Kerouac *Úton* című műve mely 1955-ben jelent meg, a másik Allen Ginsberg *Üvöltés*

²¹ Utóbbi variáció bizonyítására létrehozta egy új munkásosztályra vonatkozó teóriát. Eszerint a technológia fejlődésével a munkásosztály képzettsége is nő, és szakértelmük növekedése „olyan új igények és szükségletek kialakulását segíti elő, amelyek az új munkásosztályt érdekeltté teszik a kapitalizmus megdöntésében”. Kovács 10–11.

²² Szelényi 26.

²³ Kovács 11–12; Sükösd 1972 42–44.

című naturális költeménye,²⁴ amit 1957-ben közölt az egyik San Francisco-i folyóirat. Ez a kezdetben irodalmi, illetve művészeti irányzat – kölcsönhatásba kerülve az ötvenes évek „dühöngő ifjúságának” nonkonformizmusával – egy olyan mozgalmat hozott létre, ami megalapozta a hatvanas évek fiataljainak világnézetét az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában egyaránt.²⁵ A beatmozgalom egyik legfőbb jellemzője a tagadás. Elutasítják az amerikai társadalom értékrendjét, a kialakult „egyenkultúrát”, a fogyasztói társadalmat, mindent, ami egyforma, régi és konzervatív. Inkább befelé fordulnak, passzív kívülállással demonstrálják a világról alkotott véleményüket. Eszmeiségük rendkívül sokszínű, megtalálható benne minden létező vallás, számos filozófiai irányzat és eszme,²⁶ többek között a marxizmus is.²⁷ A beatzenét az ötvenes-hatvanas évek fordulóján, elsősorban Angliában megalakuló zenekarok terjesztették el, amelyek közül a Beatles²⁸ hatása volt a legkiemelkedőbb.²⁹

Az ebben a közegben kialakult ellenkultúrát képviselő fiatalok céljai megegyeztek, viszont ezek eléréséért más-más módon küzdöttek. Annak ellenére, hogy nem lehet éles határvonalat húzni az egyes csoportok között, a továbbiakban külön tárgyalom a politizáló, lázadó egyetemi és főiskolai diákság megmozdulásait és a politikától mentes, egyetemes szeretetet hirdető, társadalomból kivonuló hippiket, valamint a belőlük kivált, radikálisabb yippieket.³⁰

AZ IFJÚSÁGI ELLENKULTÚRA

A radikális diákság

A diákság létszámának növekedése, illetve jelentős társadalom- és politikaformáló réteggé válása nem magyarázható kizárólag a hirtelen jött demográfiai növekedéssel. Ebben nagy szerepe volt annak is, hogy ha egy családnak lehetősége adódott,

²⁴ Némileg cenzúrázva lásd Sükösd Mihály: *Üvöltés – Vallomások a beat nemzedékről*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1967. 75–87. Teljes terjedelmében megjelent Allen Ginsberg: *Kaddish/Kaddis – Howl/Üvöltés*. Noran Kiadó, Budapest, 2005.

²⁵ A beatnemzedék első szimbóluma James Dean volt, aki a *Haragban a világgal* (eredetileg *Rebel Without a Cause*) című filmjében megtestesítette mindazt az életérzést, amit a beatmozgalom jelentett a fiatalok számára. Sükösd 1967. 5–6.

²⁶ Elsősorban a Zen-buddhizmussal szimpatizáltak, mely révén „az ember megismerheti önmaga lényegét, [...] s [ezt] felszínre hozva szabaddá és boldoggá teheti önmagát”. Sükösd 1967. 10.

²⁷ Gyakori vád volt a beatmozgalommal szemben, hogy kommunista eszméket hirdet. Valóban nagy hatással volt rá a marxizmus és a szocializmus is, de csak mint a megtagadott amerikai társadalom ellenpéldája. Sükösd 1967. 10.

²⁸ Hozzájuk köthető a beatzene megszületése, amikor 1962. október 24-én kislemezen megjelentették *Love Me Do* című számukat. Sebők János: *Magyar-rock 1*. Zeneműkiadó, Budapest, 1983. 57.

²⁹ Sükösd 1967. 5–11.; Takács M. József: A dühöngő ifjúságtól a Woodstock-nemzedékig. *Rubicon* 1998/8. 46–50. 46.

³⁰ Sükösd 1972 49–50.

mindent megtettek annak érdekében, hogy gyerekeik minél magasabb iskolai végzettséget szerezzenek, ami jövedelmezőbb munkahellyel és ebből kifolyólag magasabb társadalmi státussal is járt. A felsőoktatásban részt vevő hallgatók számának gyors emelkedése összefüggésben állt a kormányok gazdaságpolitikájával is. Nyilvánvaló volt, hogy a világháború után kialakult gazdasági helyzetben több képzett szakemberre van szükség, ezért szinte ugrásszerűen megemelkedett a felsőoktatási intézményekben tanuló diákok száma. Ez azonban az intézmények belső struktúrájának átalakítása nélkül következett be, ami később sok problémához vezetett.³¹

A diákok eleinte az elavult oktatási rendszer megreformálása és hallgatói jogaik bővítése mellett szólaltak fel, majd az egyetem mint a fiatalok által elutasított államszerkezet egyik képviselője vált támadásaik célpontjává. Ezzel párhuzamosan kezdtek beleszólni a politikába is, ami az USA-ban elsősorban a faji megkülönböztetés, majd a vietnami háború elleni tüntetésekben nyilvánult meg. Az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején sok fehér diák csatlakozott a fekete polgárjogi mozgalmakhoz, de tiltakozó akcióikkal³² csak mérsékelt sikereket értek el a feketék diszkriminációjának megszüntetésében.³³ Politikai vonatkozásban az egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású – úbaloldali elveket valló – diákszervezet, a Diákok egy Demokratikus Társadalomért (Students for a Democratic Society, SDS), 1962. június 15-én alakult. Az alapítódokumentumnak szánt Port Huron-i nyilatkozatukban felvázolták a világ jelenleg aggasztó állapotát, amelyet szerintük a feketék nyomorúságos helyzete és a hidegháborús fenyegetettség csak tovább fokoz. Céljuk, hogy ezen változtassanak, és egy élhetőbb világot teremtsenek, amelyben minden ember egyenlő esélyekkel indul.³⁴

A diákok első nagyobb szabású szervezkedésére a kaliforniai Berkeley Egyetemen került sor. 1964 nyarán több egyetemi hallgató utazott Mississippibe, hogy részt vegyen az ún. *Mississippi Freedom Summer* keretében zajló fekete polgárjogi tüntetéseken. Ennek hatására a tanév kezdetekor a Berkeley egyik hallgatója, Mario Savio elindította a Szólásszabadság Mozgalmat (Free Speech Movement, FSM), amellyel többek között a feketék ellen elkövetett jogtalanságokra akarta felhívni a figyelmet. A korábbi szervezkedésekhez hasonlóan most is asztalokat állítottak volna fel a főbejáratnál, hogy támogatókat toborozzanak, amit ezúttal az egyetem vezetősége

³¹ Hobsbawm 283.

³² Ezek egyik szimbolikus kiindulópontjának számít 1960. február 1-e. Ezen a napon az észak-karolinai Greensboro városának egyik étkezdéjében négy fekete diák a fehérek számára fenntartott helyekre ült le a pultnál, és azután sem távoztak, miután megtagadták tőlük a kiszolgálást. Záróráig maradtak, majd másnap újra visszamentek, és az ezt követő napokban egyre többen – köztük fehérek is – csatlakoztak a Sit-in-Movement nevezetű békés ülősztrájkhoz. Frei, Norbert: 1968 – *Diáklázadások és globális tiltakozás*. Corvina Kiadó, Budapest, 2008. 30.

³³ Frei 30–31; Hobsbawm 287; Sükösd 1972, 49.

³⁴ Ebből részletek: Frei 38–40. A teljes angol nyelvű szöveg megtekinthető a <http://www.sds-1960s.org/PortHuronStatement-draft.htm> oldalon. (2018. szeptember 22.)

megtiltott. Ezt a diákok a szabad véleménynyilvánításhoz való joguk megsértéseként értelmezték, ettől kezdve a mozgalomban az alapvető alkotmányos, illetve hallgatói jogaikért vívott harc játszott központi szerepet. A konfliktus október elején csúcsosodott ki, ami végül egy 32 órás ülősztrájkhoz vezetett. Ezután fegyelmi eljárás indult az FSM képviselői ellen, de a vezetőség utóbb visszavonta több diák – köztük Savio – felfüggesztését is. Az őszi folyamán az FSM megerősödött és a Berkeley meghatározó diákszervezetévé vált. December elején azonban az egyetemi vezetés úgy döntött, hogy mégis felelősségre vonja az őszi tüntetés hangadóit. Erre tiltakozásul december 2-án több száz diák elfoglalta az egyetem igazgatósági épületét,³⁵ a rektor hajnalban kérte a rendőrség közbelépését. Tizenhárom órába telt, mire a rendőrök kivezették a több mint 800 diákot, ezt követte „*Kalifornia állam történetének legnagyobb tömeges letartóztatási akciója*”.³⁶ Erre válaszul a diákok több mint féléves sztrájkba léptek, amivel elérték a letartóztatottak elleni fegyelmi eljárás felfüggesztését és a rektor menesztését, az egyetem vezetősége pedig az FSM képviselőivel folytatott megbeszéléseket követően engedélyezte a Berkeleyn a diákok politikai tevékenységét.³⁷

A diákmegmozdulások az 1968-as évben tetőztek, amikor amerikai és európai egyetemeket is elfoglalva tüntettek. Ezek egyik kiváltó oka volt, hogy 1968-ra egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a vietnami háború az Egyesült Államok egyik legnagyobb külpolitikai kudarca.³⁸ A reményvesztett és feszült közhangulatot csak fokozta, hogy 1968. április 4-én Memphisben egy fehér merénylő meggyilkolta a fekete polgárjogi mozgalom erőszakmentességet hirdető vezéralakját, Martin Luther Kinget, majd június elején a demokraták elnökelöltségéért induló Robert Kennedy szintén merénylet áldozata lett. Szinte az összes amerikai nagyvárosban és a nagyobb egyetemeken tiltakozások robbantak ki.³⁹

Az egyébként is feszült helyzetben a New York-i Columbia egyetemen egy tervezett építkezés miatt zavargás tört ki.⁴⁰ Az egyetem Afro-amerikai Diákközössége (Student Afro-American Society, SAS) és az SDS helyi szervezete a radikális Mark Rudd vezetésével 1968 áprilisában szinte minden napra tüntetést szervezett a sportcsarnok tervezett helyén, majd a hónap végére több száz diák elfoglalta az egyetem

³⁵ Az ittletük néhány iroda megrongálásán kívül békésen zajlott: egyesek főztek, mások sakkoztak, vagy filmet néztek, nyilvánvaló volt, hogy szándékukban állt az éjszakát is itt tölteni. Frei 43.

³⁶ Frei 43.

³⁷ Frei 41–44.

³⁸ 1968. január végén a Tet-offenzíva keretében észak-vietnami csapatok meglepetésszerű támadás-sorozatot indítottak több dél-vietnami nagyváros ellen, amelynek során a saigoni amerikai nagykövetséget is megrohmozták. Frei 60–61; Sellers–May–McMillen 384.

³⁹ Andor 220; Frei 60–62; Miles, Barry: *Hippik*. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2005. 276.

⁴⁰ A közvetlen okot az szolgáltatta, hogy a Harlem mellett fekvő Columbia kampuszát egy sportcsarnokkal szerették volna bővíteni, amit a feketék negyedének egyik közparkjának, a Morningside Park helyére szántak. Ezt a beruházást a helyi lakosok félreérthetetlen faji provokációként – „szabadidőközpont pénzes fehér diákoknak a szegény feketék pihenési lehetőségeinek kontójára” – értelmezték. Frei 62.

öt épületét. Az egy hétig tartó tiltakozásnak április 30-án vetett véget a Columbia dékánja, Grayson Kirk, aki a New York-i rendőrség közreműködésével kiűrtette az épületeket, amely során hétszáz tüntetőt vettek őrizetbe.⁴¹

A hippik

A hatvanas évek első felében egyre elterjedtebbé vált az amerikai ifjúság egy bizonyos rétegére vonatkozó hippie elnevezés. A kifejezés akkor vált igazán közismertté, amikor a *Ramparts* folyóirat 1967. márciusi számában cikket jelentetett meg *A hippik társadalomtörténete* címmel. Elsősorban az Egyesült Államok nyugati részén alakultak ki hippiközösségek, a hatvanas évek második felére legjelentősebb központjukká San Francisco egyik negyede, Haight-Ashbury vált.⁴² A hippilakosság folyamatos növekedése miatt saját ellátóközpontokat hoztak létre, megoldották az étkeztetést és az egészségügyi ellátást, így egy saját kis városi kolóniát alkottak, ahova bárki bármikor csatlakozhatott.⁴³

A beatmozgalomhoz hasonlóan a hippigondolkodás központi elemének számít, hogy teljes mértékben elutasítja a körülötte lévő, menthetetlenül elidegenült világot, minden megnyilvánulásával függetlenségét hangsúlyozza. Azonban amíg a beatmozgalom nem akarja megváltoztatni ezt az elutasított világot, a hippie ezzel a viselkedéssel „példát kíván adni a megtagadott és elhagyott társadalomnak”,⁴⁴ abban a hitben, hogy a békés „passzív aktivitást” látva a világ majd belátja tévedését, és jó útra tér.⁴⁵

Ez az elutasítás főleg a korabeli amerikai társadalom szerkezetére vonatkozott, a késő kapitalista államstruktúrára, annak minden politikai, gazdasági, kulturális vonzatával együtt, amelyek egyre csak fokozzák az elidegenedést, az ember elgépiesedését.⁴⁶ Az ellenkultúrát tekintve a hippiknek meghatározó szerepük volt abban is, hogy „más alternatívát kínáltak az elterjedt elképzeléssel szemben, miszerint egyforma külvárosokban kell lakni, kétszemélyes ágyakban aludni, gyakorlatilag ugyanolyan autót vezetni, butító sorozatokat nézni a tévében, vagy a faltól falig terjedő ablakon át a szomszéd ugyanolyan faltól falig terjedő ablakát”.⁴⁷

⁴¹ Frei 62–65.

⁴² Az itt uralkodó hangulatot jól érzékelteti Lewis Yablonsky szociológus *The Hippie Trip* című, 1969-ben megjelent munkája. Ebből részlet: Sükösd Mihály: *Beat – Hippie – Punk*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985. 21–28.

⁴³ Frei 53; Sükösd 1985. 15.

⁴⁴ Sükösd 1985. 17.

⁴⁵ Sükösd 1967. 11; Sükösd 1985. 55.

⁴⁶ Sükösd 1985. 18.

⁴⁷ Miles 9.

A Haight-Ashbury negyed San Franciscóban.
Forrás: pinsdaddy.com

A hippik gondolatrendszerét tulajdonképpen nem is lehet ideológiának nevezni, ez inkább valamiféle magától értetődő, belülről fakadó életfelfogás. Azonban szellemiségükre két világnézet is hatással volt. Az egyik a keleti filozófiák⁴⁸ alapjául szolgáló magányos elmélkedés, az önjavítás, az énfeladás filozófiája. Ehhez hozzátartozott a kábítószer-fogyasztás, a hallucinogén állapot révén egy még intenzívebb transzállapotba jutottak.⁴⁹ Ezt az új tudatállapotot főleg a marihuána és az LSD⁵⁰

⁴⁸ Elsősorban a Zen-buddhizmus, az ősi indiai tanok. Sükösd 1985. 40.

⁴⁹ Ezzel kapcsolatban viszont nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy így tulajdonképpen mesterségesen, „a természetes emberi állapot folytonos meghamisításával” valósul meg a csoportos együttlét. Sükösd 1985. 44.

⁵⁰ Lysergic Acid Diethylamide (lizergsav-dietilamid), 1943-ban egy svájci laboratóriumban kifejlesztett mesterséges, hallucinogén szer, az LSD mellett „acid”-nek is nevezik. Frei 53.

„Can you pass the Acid Test?” – LSD-parti meghívója.
Forrás: Wikimedia Commons

használatával érték el. Utóbbi elterjesztésében nagy szerepe volt a hippimozgalom megalapítójának számító Timothy Learynek, valamint Ken Kesey⁵¹ pszichedelikus kommunájának, a Merry Pranksternek. A hatvanas évek közepétől szerte az Egyesült Államokban LSD-partikat, úgynevezett Acid Testeket, Trip Festivalokat és körutakat szerveztek, hogy népszerűsítsék az LSD-t.⁵²

⁵¹ Író, leghíresebb műve a *Száll a kakukk fészkére*. Frei 53, Miles 32.

⁵² Frei 53–54, Miles 32.

A másik gondolatrendszer – amely bár nem ennyire hangsúlyosan, de szintén jelen van – a baloldali anarchizmus. Ebből ered minden intézményesült társadalmi szerkezet iránti ellenszenvük, „az emberi szabadságot és az emberi önmegvalósítást gátló, személytelen totalitásnak az elutasítása; a szervezett gazdasági folyamatok, az árutermelés, árucseré, áru fogyasztás utálata s leginkább az állam, az államiság intézményének, a döntési és végrehajtási szerveknek a gyűlölete”.⁵³

Tulajdonképpen nem véletlen, hogy a hippimozgalom az Egyesült Államokban született meg. A hatvanas években itt jelen lévő kései kapitalizmussal és szabadelvű polgári demokráciával újra és újra szembesült az amerikai ifjúság, mígnem a felnőtté válás folyamán – öntudatukra ébredve – már úgy érzik a körülöttük lévő világot, hogy az szabadságukban korlátozza őket. Úgy érzik, hogy az a szabadság, amit ez az állam kínál, egy hamis állapot, egy illúzió, ráadásul rosszabb is, mint a nyílt szabadságkorlátozás, mert üres megegyezésekhez igazodik, és manipulatív. Ezért maguk mögött hagyva ezt az önámító látszatvilágot, a hippik átlépnek az általuk teremtett totális szabadság világába.⁵⁴ Az elutasítás révén a hippik olyan forradalmat akartak megvalósítani, amely az egész fennálló világállapot ellen irányul. Ezáltal megszűnne az ember elgépiesedéséért felelős társadalmi és gazdasági struktúra, a technikai civilizáció, egyáltalán a meglévő államszerkezet az intézményesült vallásokkal, a keresztény kultúra megkövült házasság- és családtípusával együtt.⁵⁵

Ennek értelmében a hippik által képviselt életforma teljesen mást ígér a hozzájuk csatlakozó, társadalomból kivonuló embereknek. Egyrészt a szegénységet hirdeti a fogyasztói társadalom anyagi javaival szemben: „Szegénynek lenni a hippiközösségben annyit jelent, mint szabadnak lenni birtoktárgyak megszerzésének, tárolásának, boldog használatának és gögös öntudatának érzésétől meg az ezzel járó státusharctól.”⁵⁶ Másrészt egy teljesen más, szabadabb társadalomszerkezetet is kínál: az emberek közti viszonyból kiiktatja a fennálló hagyományos társadalmi normákat, elutasítja az alá- és fölérendeltség hierarchiáját. A hippik a szabadságot az egyenrangú viszonyban, az egymás mellé rendelt kapcsolatokban találták meg.⁵⁷ Ennek szellemében – általában természethez közeli – kisebb-nagyobb kommunacsoportokat hoztak létre, amelyek önállóan gondoskodtak magukról.⁵⁸

⁵³ Sükösd 1985. 40–45.

⁵⁴ Sükösd 1985. 52–54.

⁵⁵ Sükösd 1985. 55–56.

⁵⁶ Sükösd 1985. 81.

⁵⁷ A hippiközösség irányítását csak átmenetileg vállalja el egy-egy csoporttag, mikor a helyzet úgy adódik, hogy vezetőre van szükség. Sükösd 1985. 54.

⁵⁸ Sükösd 1985. 80–81.

A yippie-k⁵⁹

Az 1960-as évek második felében a hippiktől megkülönböztette magát a yippie-k csoportja. 1967-ben alapították meg pártjukat, a Fiatalok Nemzetközi Pártját⁶⁰ (Youth International Party, YIP), önelnevezésük innen ered. Vezetőjüknek Jerry Rubin számított, mellette meghatározó szerepet töltött be Abbie Hoffmann. A yippie-k különállásának oka eltérő életfilozófiájukban keresendő, a világképét hirdető hippikkel ellentétben sokkal radikálisabb úton próbálták megreformálni a világot. Céljuk ugyanaz volt, azaz hogy felhívják a figyelmet a nélkülözhetetlen társadalmi-politikai változásokra és a Vietnamban folyó öldöklés befejezésének szükségességére. Azonban az emberek érdeklődésének felkeltésére főként a provokáció és a színpadias túlzás eszközeit használták. Ugyanakkor nem csak kihívó magatartásukkal próbálták gondolkodásra késztetni az embereket, szívesen alkalmazták az iróniát és a humort is.⁶¹ Világnézetüket jól tükrözi a Jerry Rubin által 1968-ban írt kiáltványuk,⁶² amelyben saját személyes élményei és véleménye mellett néhány általános yippie-bölcsességet is megfogalmaz, például: „Ne bízz senkiben, aki már elmúlt harminc!”⁶³ „A tiltást be kellene végre tiltani”,⁶⁴ „A TULAJDON = LOPÁS”,⁶⁵ „Az amerikai gazdaság azért van halálra ítélve, mert hiányzik belőle a lélek”.⁶⁶

Több megmozdulást szerveztek, valamint más rendezvényeken és fesztiválokon is megjelentek, hogy terjesszék nézeteiket. 1967 októberében Rubin „Állítsátok le a behívásokat” mottóval békenagygyűlést hívott össze Washingtonba a Nemzeti Mozgósító Bizottság a Vietnami Háború Befejezéséért (National Mobilization Committee to End the War in Vietnam, röviden Mobe) nevű szervezet megbízásából. Az egy hétig tartó tiltakozó demonstráció lezárásaként egy több ezer fiatalból álló menet indult a Pentagonhoz azzal a céllal, hogy buddhista imák segítségével százméteres magasságban lebegtetik majd az épületet. Ahogy a jelen lévő Ed Sanders, a Fugs zenekar egyik tagja erről beszámolt: „Az ötlet az volt, hogy szabályos ördögűzést ren-

⁵⁹ A szó több formában is megtalálható, például Sükösdnél és Takács M.-nél „yippi”, Milesnál és Sebőkknél „yippie”, Bartha-Krausznál (Bartha Eszter – Krausz Tamás [szerk.]: 1968: *Kelet-Európa és a világ*. L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2009.) „jippi” alakban, én inkább az eredeti angol „yippie” elnevezést használom.

⁶⁰ A párt elnevezés megtévesztő, ugyanis semmilyen politikai indíttatásuk nem volt. Frei 65.

⁶¹ Erre jó példa Abbie Hoffmann egyik híressé vált mondata: „Ne öld meg az ellenséged! Tedd nevet-ségessé!” Takács M. 48.

⁶² Ennek teljes szövegét lásd Bartha-Krausz 141–169.

⁶³ Ez a jelmondatuk nem a tényleges életkor szerinti harminc évre vonatkozik – ahogy néha tévesen idézni szokták –, hanem az újjászületés óta eltelt időre. Például Rubin négyévesnek tartotta magát, mert 1964-ben a Berkeleyn zajlott mozgalom hatására másodjára is a világra született. Bartha-Krausz 145–146.

⁶⁴ Bartha-Krausz 146.

⁶⁵ Bartha-Krausz 146.

⁶⁶ Bartha-Krausz 149.

dezünk, melynek során kiűzzük a gonosz szellemeket a Pentagonból. A varázs nem segített, ugyanis a háború még hét éven át tartott. Reméltük, hogy sikerülni fog, de arra már nem lettünk volna hajlandók, hogy bemásszunk a levegőben lebegő Pentagon alá.”⁶⁷ A yippie-k másik híres – vagy talán inkább hírhedt – megmozdulása 1968 augusztusában történt Chicagóban,⁶⁸ ahol megzavarták a demokrata párt elnökjelölő konvencióját.⁶⁹

AZ ELLENKULTÚRA MEGNYILVÁNULÁSAI

A vietnami háború elleni tiltakozások felerősödtek az 1964 augusztusában bekövetkezett Tonkini-incidens és következményei hatására.⁷⁰ A régebb óta létező békemozgalmak és az újbóloldali diákszervezetek összefogásaként a legnagyobb tüntetést – kb. 20 000 résztvevővel – az SDS szervezte 1965. április 17-én Washingtonban. Ettől kezdve szinte egymást érték a különböző pacifista megmozdulások, egyesek viszont radikálisabb módon próbálták felhívni a figyelmet a Vietnamban zajló eseményekre, például gyakorivá vált a behívóparancsok nyilvános elégetése.⁷¹ A hatvanas évek második felétől pedig egyre inkább a nagy fesztiválok váltak meghatározóvá, mint az amerikai fiatalok összeföveteleinek és megmozdulásainak helyszínei.

A szeretet nyara: Monterey Pop Festival, 1967. június 16–18.

A Monterey Pop Festival volt az első nagyszabású zenei rendezvény, amit végül az ötletgazdák helyett⁷² John Phillips, a Mamas and the Papas frontembere és Lou Adler lemezkiadó producer valósított meg a San Franciscótól nem messze fekvő Montereyben. A fesztivál népszerűsítése érdekében született Scott McKenzie *San Francisco* című dala, ami hatalmas sláger lett, emellett a sajtó is rendszeresen beszámolt a városban és környékén zajló eseményekről. A reklámkampány sikeresnek bizonyult,

⁶⁷ Miles 231.

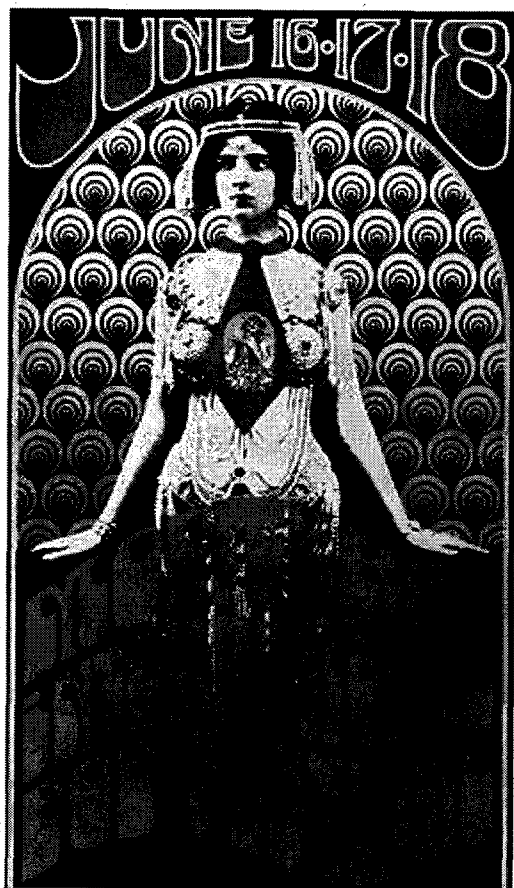
⁶⁸ Ezt bővebben *Az erőszak nyara: Chicago, 1968* című fejezetben tárgyalom.

⁶⁹ Frei 58–60; Miles 282–285; Sükösd 1985. 62; Takács M. 48; Ungvári 154–155.

⁷⁰ Egy, a Tonkini-öbölben cirkáló amerikai rombolóra észak-vietnami torpedónaszádok támadtak. Erre válaszul az amerikai hadvezetés megtorló akciókat rendelt el, valamint a kongresszus felhatalmazta Lyndon B. Johnson elnököt, hogy „bármit megtehet a továbbiakban, amit szükségesnek talál az amerikai erők létszáma Vietnamban. Sellers-May-McMillen 376.

⁷¹ Rosszabb esetben saját magukat gyújtották fel. A példát egy buddhista szerzetes szolgáltatta, aki 1963-ban Saigonban önégetéssel tiltakozott a háború ellen, a róla készült fénykép az amerikai sajtóban is megjelent. Frei 48.

⁷² Eredetileg Alan Parisernak, a Los Angeles-i, főleg a Sunset Strip vonzáskörzetében élő és alkotó hippiközösség egyik tagjának elképzelése volt egy nemzetközi fesztivál létrehozása. Miles 212.

A Monterey Pop Festival plakátja.
Forrás: Wikimedia Commons

június 16-ra kb. 100 000-en érkeztek San Franciscóba, az első koncerteken közel 30 000-en vettek részt, és ez a szám egyre csak nőtt. A sok résztvevőt az is magyarázta, hogy a jegyárak nagyon alacsonyak voltak, mivel az előadók ingyen léptek fel.⁷³

„Ez volt az első alkalom, amikor sok együttes jöhetett össze ugyanott, és megnézhatték egymás fellépését, úgyhogy igencsak elcsodálkoztunk egymáson. Egymást követték a jó bandák és a különböző stílusú zenék; Jimi Hendrixről Ravi Shankarig, a Mamas and the Papastól a Who-ig.”⁷⁴ Sok zenekarnak ez volt az első fellépése. Itt mutatkozott be Janis Joplin a Big Brother and the Holding Company élén, élete egyik legemlékezetesebb koncertjét adva, és Jimi Hendrixet is ez a fellépése tette híressé. Szerepelt még többek között Scott McKenzie, a Canned Heat, Otis Redding, a Country Joe and the Fish, Simon and Garfunkel, a Byrds és a Jefferson Airplane.⁷⁵ A neves előadók mellett azonban a fesztiválon részt vevő fiatalok képviselték az ellenkultúrát. Ez volt az első alkalom, hogy „a

hippik, a kivonulók, a lázadók önmagukat reprezentálták, a valódi főszereplő a közönség volt”.⁷⁶

Nyár végére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az egyre csak gyarapodó hippiközösség már túl sok a Haight-Ashbury negyednek. Folyamatosan problémát okoztak az élelmiszer-ellátási és a higiéniai hiányosságok, a közbiztonság fenntartása. Emellett egyre gyakrabban alakultak ki konfliktusok San Francisco polgárai és az

⁷³ Konok Péter: Virágok és virágárosok. Hippik, yippik, fesztiválok. *Rubicon* 2008/10. 50–56. 52–53; Miles 212.

⁷⁴ Idézet Grace Slick-től, a Jefferson Airplane énekesnőjétől. Miles 212.

⁷⁵ Konok 53–54; Miles 212.

⁷⁶ Konok 54.

idezarándokolt hippik között. A megváltozott közhangulat hatására megkezdődött a hippicsoportok elvándorlása. Szeptemberben a tanév elejére a fiatalok többsége hazatért, hogy folytassa tanulmányait, egyesek vidékre mentek, hogy természethez közelebbi kommunákat hozzanak létre, mások „a misztikus Kelet” – főleg India és Nepál – felé vették útjukat. A Haight szinte kiürült, és a helyben maradt őshippik egy csoportja 1967. október 6-án⁷⁷ megrendezte a „Death of Hippie”⁷⁸ elnevezésű búcsúztatót. Éjszakai virrasztással kezdődött, utána hippik által készített tárgyakból és újságokból álló máglyát gyújtottak, majd egy kartonból készült koporsót – benne a „tipikus hippivel” – vittek át a negyeden. Ez az ünnepség végeredményben a San Franciscó-i hippikorszak végét is jelentette.⁷⁹

Az erőszak nyara: Chicago, 1968

Meglepő, hogy az ifjúsági mozgalmak kicsúcsosodásának tekinthető 1968-as évben nem került sor nagy fesztiválra. Ez az év nemcsak Európában, hanem az Egyesült Államokban is inkább a politikáról, tüntetésekről, a vietnami háború elleni tiltakozásról szólt, nem a szeretet és a békés együttlét ünnepléséről.⁸⁰

1968. augusztus 26–29. között Chicagóban tartották a Demokrata Párt elnökjelölő konvencióját. Richard Daley, Chicago polgármestere a nagygyűlés idejére szigorú biztonsági intézkedéseket vezetett be az előre látható rendbontások elkerülése végett.⁸¹ Erre azért volt szükség, mert a konvencióval egy időben Jerry Rubin és Abbie Hoffman, a yippie-k vezetői – Daley engedélye nélkül – egy Festival of Life elnevezésű rendezvényt szerveztek a chicagói Lincoln Parkba augusztus 23-ra, hogy így tiltakozzanak a „bevett politikai hatalom, a könnygáz és a háború”⁸² ellen. Az eseményre kb. 10 000 fiatal gyűlt össze.⁸³ A yippie-k magukkal hozták Pigasust is, egy malacot, akit a Fiatalok Nemzetközi Pártja képviselőjében szerettek volna indítani az elnökválasztáson, hogy „végre egy valódi disznó legyen az Egyesült Államok elnöke”.⁸⁴ A rendőrség közbeavatkozott, és őrizetbe vették többek között Jerry Rubint is, majd bejelentették, hogy éjszakára bezárják a parkot, holott a yippie-k rendezvénye egész éjjel tartott volna. Este 9 körül aztán bekövetkezett az elkerülhetetlen

⁷⁷ Nem véletlenül éppen az LSD illegálissá nyilvánításának (1966. október 6.) évfordulóján. Miles 211.

⁷⁸ A „Hippi halála”. Miles 211.

⁷⁹ Konok 54; Miles 206–211.

⁸⁰ Konok 51–52.

⁸¹ Daley több mint 10 000 rendőrt állítottatott szolgálatba, mozgósította a Nemzeti Gárdát, valamint a hadsereget is, így összesen kb. 24 500 rendfenntartó állt készenlétben. Miles 282.

⁸² Konok 54–55.

⁸³ Köztük volt Allen Ginsberg beatköltő, Norman Mailer író, aki eredetileg a demokrata konvencióra érkezett a városba, de később *Miami és Chicago ostroma* címmel beszámolót írt a zavargásokról. Konok 55.

⁸⁴ Konok 55.

összecsapás. A rendőrség és a Nemzeti Gárda benyomult a parkba, könnygázzal és gumibotokkal kezdték oszlatni az összegyűlt fiatalokat, közülük sokat le is tartóztat-
tak. Másnap a demonstrálók folytatták a rendezvényt, de a rendőrség ismét közbelé-
pett. A legnagyobb összecsapás a belvárosi Hilton Szálloda előtt zajlott le augusztus
28-án. A rendőrök gumibotokkal és könnygázzal rohanták le nemcsak a tüntetőket,
hanem a járőreket, turistákat, fotóriportereket is. Ezzel véget is ért a yippie-k de-
monstrációja, és mivel a sajtó képviselői testközelből tudósítottak az eseményekről,
a rendőrség brutális fellépését óriási botrány kísérte.⁸⁵

A főszervezők bíróság elé kerültek, a „chicagói nyolcak”⁸⁶ pere 1969 decemberé-
ben zajlott. Összeesküvéssel és lázadással vádolták őket, de előbb vagy utóbb mind-
egyiküket felmentették.⁸⁷

*Egy új generáció születése: Woodstock Aquarian Zenei és Művészeti Fesztivál,
1969. augusztus 15–18.*

Egy zenei és művészeti fesztivál megrendezésének ötletét Artie Kornfeld és Michael
Lang álmodta meg, a pénzügyi háttérrel pedig John Roberts és Joel Rosenman biz-
tosította. A két páros 1969 elején találkozott egymással, és 1969 márciusában a ren-
dezvény megvalósításának érdekében meg is alapították a Woodstock Ventures Inc.
nevű céget. A program megtervezését és lebonyolítását Kornfeld és Lang vállalta,
akik képzett szakemberekből – ügyvédek, reklámszakemberek, menedzserek, fény-
és hangtechnikusok, hangmérnökök stb. – álló csapatukkal korábban már több ze-
nei rendezvényt is szerveztek.⁸⁸

A „három nap béke és zene” jegyében zajló fesztivált többszöri helyszínváltoztatás
után Max Yasgur farmján rendezték White Lake-ben, Bethel városa mellett, New
Yorktól nem messze.⁸⁹ A jegyekhez 7, 13, illetve 18 dollárért lehetett hozzájutni. Jú-
lius végére százezernél is többet adtak el, így a szervezők az eredeti tervek szerinti
50 000 helyett kb. 200–250 000 résztvevőre számíthattak.⁹⁰

⁸⁵ Konok 51–55; Miles 282–285.

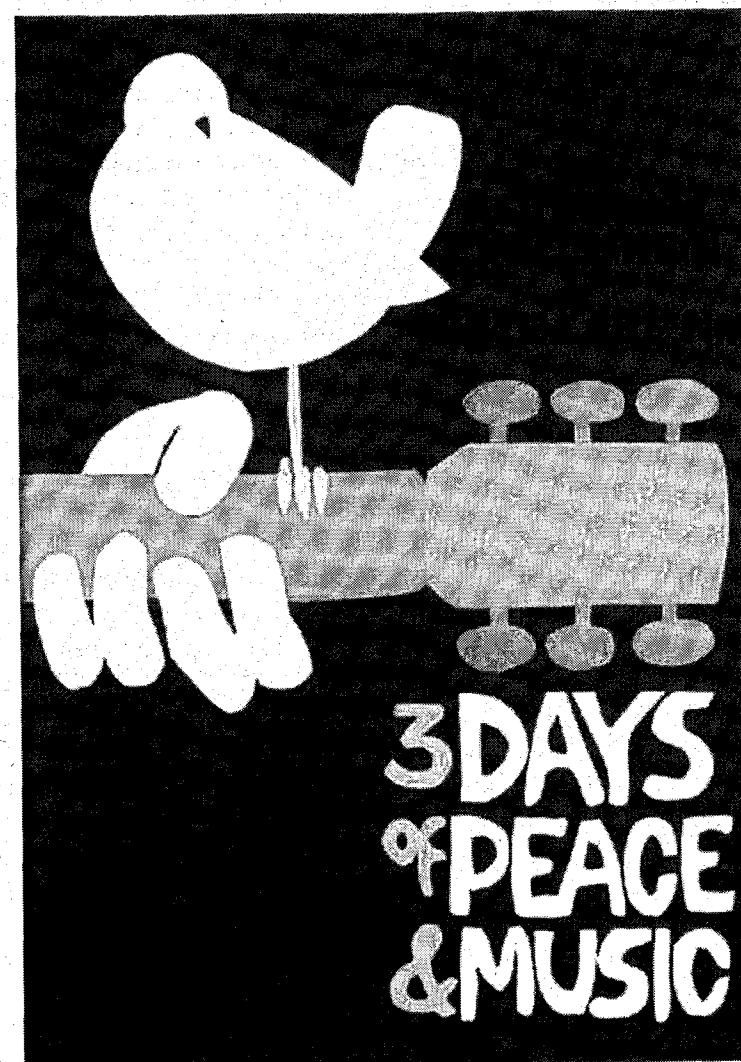
⁸⁶ David Dellinger, Rennie Davis, Abbie Hoffman, Jerry Rubin, Tom Hayden, Lee Weiner, John
Froines és Bobby Seale. Miles 344.

⁸⁷ Konok 55; Miles 344–345.

⁸⁸ Sebők János: *Woodstock népe – Nem képzelt riport egy amerikai popfesztiválról*. Népszabadság
Könyvek, Budapest, 2009. 8–15.

⁸⁹ Eredetileg a New York állam északi részén található Woodstockban rendezték volna a fesztivált,
de nem találták elég nagyra a területet több tízezer ember befogadásához. Végül a Woodstocktól nem
messze fekvő Wallkill városát választották helyszínnek. Azonban a helyi farmerek és polgárok tiltako-
zása miatt pár héttel a fesztivál kezdete előtt a város vezetősége felbontotta a Woodstock Venturesszel
kötött szerződést, ezért a szervezőknek új helyszínt kellett keresniük. Sebők 2009 16–23.

⁹⁰ Sebők 2009. 18–28.

Woodstock fesztivál plakátja.
Forrás: Wikimedia Commons

Ahogy egyre bővült a lehetséges látogatók száma, a Woodstock Venturesnek egy-
re több problémája akadt a megvalósítással. Yasgur farmját a szó szoros értelmé-
ben át kellett építtetniük. Kutakat fúrtak le, vízvezetékeket fektettek, autóparkolót
alakítottak ki, hordozható vécéket állítottak fel, megszervezték az egészségügyi⁹¹ és

⁹¹ Az orvosi ellátásért dr. William Abruzzi felelt egy 81 fős egészségügyi csapat élén. Sebők 2009. 46.

élelmiszer-ellátást.⁹² A szükséges munkálatok elvégzésében nagy segítségükre voltak a vándorló Hog Farm hippikommuna tagjai Wavy Gravy vezetésével, akiknek már volt tapasztalatuk rendezvények szervezésében. Nemcsak a színpad⁹³, a sátrak és bódék építésében segédkeztek, hanem ingyenkonyhát állítottak fel, ezenkívül ők töltötték be a biztonságiak szerepét. Hasznosnak bizonyultak a drogokkal kapcsolatos ismereteik is, az orvosokat, ápolókat ők képezték ki a kábítószeres esetek ellátására.⁹⁴

A fiatalok már napokkal a fesztivál kezdete előtt elkezdtek gyülekezni a helyszínen, augusztus 14-re pedig hosszú kilométereken át állt a kocsisor a New York-i autópályán, „mintha minden rocker, hippy, kalandvágyó hipster egyszerre akart volna a fesztivál helyszínére eljutni”.⁹⁵ „Felfokozott izgalommal várták a következő három napot, amelyet a Vízöntő-korszak⁹⁶ nyitányának gondoltak. A többség mindössze egyetlen hálósákkal, egy szál farmerben és trikóban indult el, mert úgy érezte indulnia kell. Csodában, jeladásban reménykedtek? Világmegváltásra gyülekeztek? Az új messiást várták? Vagy csak szórakozni akartak, és együtt lenni másokkal? Senki nem tudott válaszolni a kérdésekre. Csak jöttek, jöttek és jöttek. Ott voltak saját akaratukból, saját kedvtelésükre, telve reménnyel és várakozással.”⁹⁷ Eközben az irányítás kezdett kicsúszni a szervezők kezéből. A délre tervezett kezdésre nemhogy a fesztivál területét körülvevő kerítés és az ellátóközpontok, de még a színpad sem állt készen, az aznapi programban szereplő előadók nagy része pedig az autópályán kialakult dugóban vesztegelt. Az egyre csak növekvő tömeg – igen hosszú gyaloglás után, és a már felépített kerítést lerombolva – akadálytalanul bejutott a rendezvény helyszínére, mire a szervezők ingyenessé nyilvánították a fesztivált.⁹⁸

Végül augusztus 15-én délután ötkor elkezdődött a rendezvény. Ez a nap a folk napja volt.⁹⁹ Elsőként Richie Havens lépett színpadra. Woodstock egyik felejthetetlen pillanata volt, mikor *Motherless Child* című számának egyik sorát – *Freedom... Freedom...* – kántálva eksztázisba ejtette a hallgatóságot. Utána Country Joe McDo-

⁹² Az élelmiszerrel rengeteg gond volt. Mivel nem számítottak ekkora tömegre, az előre felvásárolt élelmiszerek már az első napon elfogytak, az utánpótlás pedig elakadt. Végül önkéntesek és a Hog Farm tagjai által üzemeltetett Free Kitchen, valamint a helyi farmerek terményei oldották meg – többé-kevésbé – az étkeztetés problémáját. Sebők 2009. 46–48.

⁹³ A színpadot egy kis völgy aljában állították fel, megépítése egy hónapot vett igénybe. Eredetileg egy forgószínpadot is beszereltek, hogy a sorban következő zenekarok addig hangszerezjenek, míg egy másik játszik, és így a programban ne legyen fennakadás, de ez nagyon hamar elromlott. Miles 315.

⁹⁴ Sebők 2009. 40–45.

⁹⁵ Sebők 2009. 61.

⁹⁶ A hippik körében népszerű New Age irányzat szerint az emberiség az 1950-es, 60-as évek környékén lépett át a Halak korszakából a Vízöntő pozitív, békés és paradicsomi korszakába. <http://lexikon.katolikus.hu/N/New%20Age.html> (2018. október 14.)

⁹⁷ Sebők 2009. 65.

⁹⁸ Sebők 2009. 61–75.

⁹⁹ A szervezők a 31 amerikai, illetve brit fellépőt tematikusan osztották a programba. Sebők 2009. 20.

nald rögtönzött koncertje következett,¹⁰⁰ aki szülőbő eljátszotta híres Vietnam-ellenes *I-Feel-Like-I'm-Fixin'-to-Die Rag* című számát, ami szintén hatalmas sikert aratott. A következő fellépők John Sebastian, a Sweetwater, Bert Sommer, Tim Hardin és Ravi Shankar szitárjátékosok voltak. Az ő előadása alatt kezdett el szakadni az eső, emiatt félbe is kellett szakítani a koncertet. Shankart Melanie, majd Arlo Guthrie követte a színpadon, végül Joan Baez hajnali kettő körül zárta az aznapi programot. Még épp időben, ugyanis ettől kezdve szinte egész éjjel esett.¹⁰¹

Szombat reggelre elállt az eső, de az egész környéket elborította a sár. A hírekben katasztrófahelyzetről tudósítottak, ennek ellenére még mindig rengetegen érkeztek White Lake-be. Augusztus 16-án délből kezdődtek a koncertek, ezen a napon a többnyire pszichedelikus zenét játszó előadók szerepeltek a programban. A kevésbé ismert Quill és a Keef Hartley Band után Santana következett, aki fantasztikus hangulatot teremtett, és ezzel a koncertjével vált igazán híressé. Az utána következő Incredible String Band fellépése sokat csúszott az újra eleredő eső miatt, majd következett a Canned Heat, akik felejthető fellépést produkáltak, mégis *Going Up the Country* című számuk a fesztivál egyik slágerévé vált. A következő zenekarok a Mountain, majd a Creedence Clearwater Revival voltak, utóbbi emlékezetes koncertet adott, viszont a várva várt Grateful Dead – az időjárás és a technikai problémák miatt – nagyon rosszul játszott.¹⁰² Az éjfél után kezdő Janis Joplin szintén nem volt csúcsformában, ellenben a Sly and the Family Stone olyan önfeléd bulihangulatot teremtett, ami felrázta az egész közönséget. A program csúszása miatt a Who már másnap hajnalban lépett színpadra, és az elvárásoknak megfelelően nem okoztak csalódást.¹⁰³ Utánuk reggel hétkor a Jefferson Airplane fellépése zárta a szombati programot.¹⁰⁴

A szervezők augusztus 17-re gyűjtötték össze a főleg rockzenét játszó bandákat. Vasárnap délután kettőkor Joe Cocker indította a programot. Épphogy befejezte, mikor kitört egy újabb vihar, ami miatt félbe kellett szakítani a műsort. Másfél óras kényszerszünet után a farm tulajdonosa, Max Yasgur lépett a színpadra, és be-

¹⁰⁰ Ő eredetileg csak vasárnap koncertezett volna zenekarával, a Country Joe and the Fishsel, de mivel a pénteki fellépők még mindig nem érkeztek meg, ő pedig már ott volt a színpad mögött, a szervezők felkérték, hogy addig is szórakoztassa a közönséget. Sebők 2009. 79.

¹⁰¹ Miles 316; Sebők 2009. 77–89.

¹⁰² Saját bevallásuk szerint is ez volt életük „legborzalmasabb koncertje”. Sebők 2009. 119.

¹⁰³ Woodstocki fellépésük mégsem színpadi teljesítményük miatt emlékezetes. Pete Townshend gitáros szokás szerint összetörte hangszerét a színpadon, ám agressziója az ún. Abbie Hoffmann-incidens kapcsán is megnyilvánult. Két szám közötti szünetben a yippie-ket képviselő Abbie Hoffmann felment a színpadra, hogy felhívja a közönség figyelmét „egy letartóztatott aktivista melletti szolidaritásra”, erre Townshend a gitárjával fejbe vágta, és letaszította a színpadról. Sokan észre sem vették ezt a közbűntudat, és érthetően utólag sem kapott nagy nyilvánosságot, ugyanis az eset nem igazán fért össze a Woodstock által képviselt békés és szeretetelli együttléttel. Konok 56; Sebők 2009. 125–129.

¹⁰⁴ Miles 316–318; Sebők 2009. 99–129.

szédet intézett a jelenlévőkhöz,¹⁰⁵ amit hatalmas ováció kísért. Utána következett a Country Joe and the Fish, akik nagy sikert arattak, majd Swami Satchidananda guru prédikált. Őt a Ten Years After, a The Band, a Blood, Sweat and Tears és Johnny Winter követte, aki hajnali háromkor fejezte be fellépését.¹⁰⁶ A harmadik napra már kimerült közönség kezdett szétszéledni, alig százezren maradtak, mikor Crosby, Stills, Nash and Young következett. Utánuk a Paul Butterfly Blues Band zenélt, és már reggel hét volt, mire a Columbia Egyetem diákjaiból verbuválódott Sha Na Na színpadra lépett. Ekkorra a korábbi tömeghez képest szinte kiürült „a letarolt, szeméttel borított, csatatérre emlékeztető domboldal”,¹⁰⁷ mindössze kb. 30 000 néző várta meg az utolsó előadó, Jimi Hendrix hétfő reggeli fellépését.¹⁰⁸ Rossz egészségi állapota ellenére felejthetetlen koncertet adott. Slágerei és magával ragadó improvizációi mellett előadta az amerikai himnusz, a *Star Spangled Banner* sajátos verzióját is. „Hendrix gitárjának síró, vicsorgó, dühös és megbékélő hangjaival nemzeti és nemzedéki történelmet írt. Feldolgozásában ott volt a korszak minden kínja és fájdalma, realitása és csodavárása.”¹⁰⁹ Nem sokkal fellépésének befejezése után a fesztivál területe elnéptelenedett, és a szervezők hozzáláthattak a szemét eltakarításához, a terület helyreállításához.¹¹⁰

Az emblematikussá és a hippi-generáció szimbólumává vált rendezvény félúton volt a spontán létrehozott együttlétek és az üzleti vállalkozások között. Eszmeiségében is kettősség jellemezte, „az ellenkultúra csúcspontja [...] az ellenkultúra hanyatlásának, mainstream kultúrává válásának kezdete is” volt egyben.¹¹¹ Mindezek, valamint a három napig szinte folyamatosan szakadó eső és a többnyire rosszul játszó zenekarok ellenére mégis Woodstock lett egy nemzedék névadója. Senki sem számított arra, hogy végül közel félmillió ember fog összegyűlni azért, hogy együtt ünnepeljék a zenét, a békét és a szeretetet, azt remélve, hogy így üzenetüket sikerült átadni az egész emberiségnek.

¹⁰⁵ „Én egy farmer vagyok. Azt sem tudom, hogyan szóljak egyszerre húsz emberhez, hát még ilyen tömeghez [...]. De azt hiszem, hogy ti itt valamit bebizonyítottatok a világnak. Hogy félmillió gyerek itt össze tud jönni, és három nap szórakozik és zenél... És semmi mást nem akar, csak szórakozást és zenét. És én az Isten áldását kérem rátok ezért!” Sebők 2009. 147–149.

¹⁰⁶ Elvileg a fesztiválnak is ekkor lett volna vége, de még hátra volt négy fellépő. Sebők 2009. 155.

¹⁰⁷ Sebők 2009. 157.

¹⁰⁸ Hendrix és a menedzsere is ragaszkodott hozzá, hogy – mint fő attrakció – ő legyen a fesztivál utolsó fellépője, pedig a szervezők felajánlottak neki egy korábbi, kedvezőbb időpontot vasárnap éjjelre. Miles 318.

¹⁰⁹ Sebők 2009. 159–161.

¹¹⁰ Miles 318; Sebők 2009. 144–161.

¹¹¹ Konok 56.

Egy korszak vége: Altamont, 1969. december 6.

Az Altamont kisváros közelében rendezett fesztivál volt az utolsó nagyobb zenei rendezvény a hatvanas években. A Rolling Stones novemberi amerikai turnéja után úgy döntöttek a zenekar tagjai, hogy – mivel sokan kifogásolták a koncertkörút magas jegyárait – tartanak egy ingyenes fellépést. Eredetileg a San Franciscó-i Golden Gate Parkban koncerteztek volna, csak hogy ezt a város vezetősége megtiltotta. Így végül az Altamont melletti, építés alatt álló autópályánál tartották meg a „nyugati parti Woodstocknak” szánt rendezvényt. A Stones mellett fellépett még többek között Santana és a Jefferson Airplane is.¹¹²

A helyszín biztosításával a balhéiról híres Pokol Angyalai elnevezésű motoros bandát bízták meg, akik ettől függetlenül is megjelentek volna a rendezvényen. Először Santana hagyta félbe koncertjét a közönség verekedése miatt, majd a Jefferson Airplane fellépése közben az Angyalok egy fekete férfit kezdtek ütlegetni. Újra és újra verekedések robbantak ki a nézők között, a feszültség a Rolling Stones koncertje közben tetőzött. A Pokol egyik „angyalának”, Sonny Bargernek felborították a motorját, ez csak olaj volt a tűzre.¹¹³ Végül a felfokozott hangulatban az Angyalok leszúrtak egy fiatal feketét, Meredith Hunttert.¹¹⁴ Az esetet filmfelvétel is rögzítette, amelyen jól látszik, hogy Hunternél pisztoly volt. A gyilkosságot követő bírósági tárgyaláson erre hivatkozva a vádlottakat önvédelem címén felmentették.¹¹⁵

Az Altamont melletti rendezvényen zajló események jól példázták, hogy a hippik világa lassan a múlté. A hetvenes évek elejére az ifjúsági ellenkultúra kifulladás. A hippinemzedék képviselői közül többen önpusztító életük áldozataivá váltak,¹¹⁶ egyes előadók tovább folytatták a zenélést az egyre inkább elüzletiesedő zeneiparban. A lázadó fiatalok pedig, felnőtte válva, választhattak, hogy vagy beépülnek a gyűlölt rendszerbe, vagy folytatják a mozgalmat. Csak kevesen döntöttek az utóbbi mellett, ezzel megeremelve az underground kultúrát.¹¹⁷

¹¹² Konok 53; Miles 320.

¹¹³ Barger ezt utólag így magyarázta: „Senki sem rugdoshatja a motoromat. És ha 50 emberen kell keresztülmennem, hogy elkapj valakit, akkor is el fogod kapni.” Miles 320.

¹¹⁴ Ez volt az a fesztivál, amelynek hatására Déry Tibor 1971-ben megírta *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* című kisregényét – írja a mű utószavában Ungvári Tamás. Déry Tibor: *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* – A félfülű. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 235–237.

¹¹⁵ Konok 53, Miles 320.

¹¹⁶ Brian Jones, a Rolling Stones gitárosa, Janis Joplin, Jimi Hendrix, Jim Morrison mind fiatalon vesztették életüket. Hobsbawm 310.

¹¹⁷ Konok 56; Sükösd 1972. 50–51; Sükösd 1985. 15–16.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Monográfiák, szócikkek, tanulmányok

- Andor László: *Amerika évszázada*. Aula, Budapest, 2002.
- Bartha Eszter – Krausz Tamás (szerk.): 1968: *Kelet-Európa és a világ*. L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2009.
- Frei, Norbert: 1968 – *Diáklázadások és globális tiltakozás*. Corvina Kiadó, Budapest, 2008.
- Hobsbawm, Eric J.: *A szélsőségek kora*. Pannónia Kiadó, Budapest, 1998.
- Konok Péter: Virágok és virágárusok. Hippik, yippik, fesztiválok. *Rubicon* 2008/10. 50–56.
- Kovács Gábor: Az egydimenziós ember esete a technokráciával. *Liget* 2006/5. 10–24.
- Magyarics Tamás: *Az Amerikai Egyesült Államok története 1914–1991*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008.
- Miles, Barry: *Hippik*. József Műhely Kiadó, Budapest, 2005.
- Rozsak, Theodore: *Ellenkultúra születik – Gondolatok a technokratikus társadalomról és ifjú ellenzékéről*. Népművelési Intézet, 1979.
- Sebők János: *Magya-rock I*. Zeneműkiadó, Budapest, 1983.
- Sebők János: *Woodstock népe – Nem képzelte a riport egy amerikai popfesztiválról*. Népszabadság Könyvek, Budapest, 2009.
- Sellers, Charles – May, Henry – McMillen, Neil R.: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas Könyvek – Talentum Kft., Budapest, 1999.
- Sükkösd Mihály: Az ideológia és az értelmiség a hatvanas években: ellenzék, eszmék, műfajok. In Bart István – Hernádi Miklós (szerk.): *Futószalag és kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 36–53.
- Sükkösd Mihály: *Beat – Hippi – Punk*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985.
- Sükkösd Mihály: *Üvöltés – Vallomások a beat nemzedékről*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1967.
- Szelényi Iván: Az amerikai életforma és a fogyasztói társadalom. In Bart István – Hernádi Miklós (szerk.): *Futószalag és kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 24–35.
- Takács M. József: A dühöngő ifjúságtól a Woodstock-nemzedékig. *Rubicon* 1998/8. 46–50.
- Ungvári Tamás: *A rock mesterei*. Zeneműkiadó, Budapest, 1974.

Internetes források

- Port Huron-i Nyilatkozat: <http://www.sds-1960s.org/PortHuronStatement-draft.htm>
- Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/N/New%20Age.html>

Egyéb források

- Déry Tibor: *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról – A félfülű*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

„KÓBORCIGÁNYOK”

Hajnáczy Tamás

„...A KÓBORCIGÁNYOK A HAZA VÉDELMEBŐL ÉS KÖZÉRDEKŰ MUNKÁKBÓL ÉPPÚGY KIVEGYÉK RÉSZÜKET...”

ORSZÁGOS „CIGÁNYRAZZIA” AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT¹

Az úgynevezett kóborcigány kérdés több évtizede foglalkoztatta a törvényhozókat,² már az 1893-as Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által végrehajtott felmérés is ennek jegyében született.³ A Dánosi-per kiváltotta csillapíthatatlan indulatok,⁴ valamint a napilapok határozott és azonnali intézkedést sürgető írásai⁵ mindinkább elkerülhetetlenné tették a Belügyminisztérium állásfoglalását az úgynevezett „kóborcigány” kérdés rendészeti és közegészségügyi szabályozása terén. Az illetékes minisztérium mindenekelőtt a vándorló cigányok mindinkább elharapódzó közegészségügyi helyzetét kívánta orvosolni. 1916 februárjában ki is adta „a hólyagos himlő ellen való védekezésről” szóló 11.200-VII-d. 1916. B. M. sz. körrendeletét (1. melléklet), amit elsősorban az első világháború szövődményeiként kialakult baljóslatú viszonyok visszaszorítására fogalmazott meg: „Ennek oka nyilván az, hogy a cigányok vándorlásukkal a himlő ellen való oltást elkerülik. A cigányok rendes viszonyok között,

¹ A forrásközlés a *Romológia* című folyóirat 2018/16–17. számában megjelent írás bővített változata.

² Purcsi Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökere és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 15–16.

³ Havas Gábor: *Cigányok a szociológiai kutatások tükrében.* In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 21–44. 21–23. A kóborcigányok száma a korabeli felmérések tükrében: A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893-as cigány összeírása szerint 274 940 cigány lakos élt az ország területén, akik közül 243 432-t „állandóan letelepedettnek”, 20 406-ot „huzamos ideig tartózkodóknak bizonytalan kategóriájába” soroltak, valamint 8938 személyt nyilvánítottak „határozottan vándorcigánynak”. 1910-ben a népszámlálás során 121 097 cigány anyanyelvű lakost írtak össze, „kóborcigánynak” pedig 3377-et. Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Osiris-Száadvég, Budapest, 1995. 7., Landauer Attila: *Túl a kriminalisztikán... Valóság.* 2016/10. 98–109, 102.

⁴ Ibolya Tibor: A dánosi rablógyilkosság a korabeli jogi szakirodalomban. In uő: *Kriminalisztikátörténeti tanulmányok.* Patrocinium, Budapest, 2015. 64–78, Purcsi 16–21.

⁵ Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 31–33, Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztény egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953).* Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016. 357–358, 360–362.

bizonyos mértékig helyhez köthetők, most azonban a háború rendkívüli körülményei között vándorlásuk kevésbé korlátozható; ennek tulajdonítható, hogy a himlővel való fertőzést most nagyobb mértékben terjesztik.⁶ Továbbá az is rögzítésre került, hogy több hatóság a cigánytelepek e téren történő ellenőrzését mellőzve elősegítette egy esetleges járvány kialakulásának a veszélyét. Az imént említettek miatt intézkedések sorát fektette le a rendelet; többek között előírta a „kóborcigányok” védőoltását, a cigánytelepek rendszeres ellenőrzését, a betegek elkülönítését és házaik fertőtlenítését.⁷

Néhány hónappal később került terítékre a „kóborcigányok” ügyének döntően rendészeti kezelése. A Belügyminisztérium „szigorúan bizalmas” minősítéssel adta ki a 15.000/1916. BM eln. sz. rendeletét (2. melléklet)⁸ a „kóbor (sátoros) cigányokról”, amelynek szükségességét, további késlekedést nem tűrő megfogalmazását a fentiek túl; szintén az első világháború eredőjeként kialakult tarthatatlan viszonyokkal magyarázta: „A hosszú tartamú háború fokozott mértékben követeli meg, hogy mindenki tőle telhetőleg teljesítse az állammal szemben kötelességeit. A kóbor (sátoros) cigányok a béke idején is általában csak szórványosan felelnek meg az állampolgári kötelességeiknek. [...] A mai nehéz viszonyok közt nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint e célt közvetve szolgáló közérdekű munkákból; sőt – miután a nagy drágaság közepette a könnyöradományok is megritkultak, – az éhségtől gyötörve fokozott mértékben veszélyeztesse a közbiztonságot.”⁹ Továbbá rögzítésre került, hogy a rendeletről korántsem várható a kérdés végleges megoldása, hanem az ezután életbe lépő intézkedések első mérföldkövének tekintendő, mely elsősorban a Nagy Háború alatti helyzetre kívánt megoldással szolgálni. Ennek ellenére a rendelet még több évtizedig hatályban maradt, számos későbbi rendelet hivatkozott rá, ugyanakkor a végrehajtása sok tekintetben akadozott, vagy nem hajtották végre az illetékes szervek.¹⁰

⁶ 11.200-VII-d. 1916. B. M. számú körrendelet. A hólyagos himlő ellen való védekezés. Belügyi Közlöny 1916/10. 234.

⁷ Uo. 234–236.

⁸ A rendeletet közli Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 183–191. A tanulmánykötet ismeretterjesztő jellege indokolta a forrás ismételt publikálását.

⁹ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete a kóbor (sátoros) cigányokról. *Magyarországi Rendeletek Tára. Ötvenedik folyam. 1916.* Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1916. 438.

¹⁰ Hajnáczy Tamás: Hogyan lett a „kóborcigányból” szocialista embertípus, majd a rendszerváltás nemzetiségi jogokkal felruházott vesztese? In Cserti Csapó Tibor – Rosenberg Mátyás (szerk.): *Horizontok és Dialógusok 2017. VI. Romológus Konferencia – Tanulmánykötet*. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 39. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2017. 225–228.

Kolompár cigány sátora, Zsid (Zala m.), 1909. Sági János felvétele.

Forrás: Szuhay fényképalbum*

A miniszteriális határozat mindenekelőtt leszögezte, hogy „a cigányok a szokásos kóborlástól eltiltatnak”, valamint „kóborcigánynak” minősített minden olyan cigányt, aki nem rendelkezett igazolható lakhellyel. A rendelet a letelepedett cigányokról sem feledkezett meg, az ő esetükben is tiltotta a vándorlást, a karhatalmi szerveket pedig arra utasította, hogy toloncolják vissza őket a lakóhelyükre. A községek előjárásaira a minisztérium azt a feladatot róta, hogy a lakhellyel nem rendelkező cigányokat szintén a karhatalom bevonásával kísértessék a részükre kijelölt falvakba vagy a járás székhelyére. Kijelölésnél elsődleges szempontként határozták meg, hogy az adott település rendelkezzen csendőrőrsrel, valamint elhelyezésükre alkalmas épülettel. A „kóborcigányok” elhelyezésére kijelölt községeket vagy járási központokat pedig a következő intézkedések megtételére utasította: a csendőrőrs megerősítése, a cigányok nyilvántartásba vétele, őrzése, élszállásolása, élelmezése és részükre „cigányigazolvány” kiállítása.¹¹ Az utóbb említett kötelezettségek mikéntjé-

* Szuhay Péter (szerk.): *A társadalom peremén*. Néprajzi Múzeum – Fővárosi Tanács V. B. Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ, Budapest, 1989.

¹¹ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete a kóbor (sátoros) cigányokról. *Magyarországi Rendeletek Tára. Ötvenedik folyam. 1916.* Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1916. 438–456.

Vándorcigányok, Brassó vidéke (Brassó m.), 1907. Krása Jenő felvétele.
Forrás: Szuhay fényképalbum

vel kapcsolatban a rendelet szigorú irányelveket fogalmazott meg, egyrészt létrehozta az érdemes és érdemtelen vándorló cigány kategóriáját, másrészt leszögezte, hogy az utóbbiak szükségleteit szinte csak természetben lehetett biztosítani, amit döntően a cigányoktól elkobzott napi keresetükből, vagyontárgyaiból kívántak biztosítani: „A nyilvántartott cigányoknak rendszerint nem kell pénzt a kezükbe adni, hanem a szükséges élelmicikkkel, tüzelővel, a legszükségesebb ruházattal stb. természetben kell őket ellátni. Szükségleteik fedezésére készpénzt csak olyan nyilvántartott cigány kaphat, aki munkássággal, józan étellel és a letelepülésre való hajlandósággal megbízhatóságának kellő bizonyosságát adta. Csekélyebb értékű szükségleti cikkekre (só, fűszer, dohány, gyufa stb.) kisebb összegeket keresményének feleslegéből minden nyilvántartott cigány kaphat.”¹² A honvédelmi szempontok több ponton is markánsan megjelentek a minisztérium határozatában; a 18 és 50 év közötti „kóborcigányokat” sorozóbizottság elé kellett állítania a hatóságoknak, valamint kártérítés ellenében elkobozhatták a katonaság részére lovaikat. A továbbiakban pedig csak a rendőrség engedélyével birtokolhattak lovat, szamarat vagy öszvért, amennyiben annak szükségességéhez nem férhetett kétség. A rendelet számos paragrafusa a „kóborcigányok” közegészségügyi helyzetét is rendezni kívánta. Mindenekelőtt előírta az orvosi vizsgálatukat, valamint kötelezővé tette himlő elleni védőoltásukat. A nyilvántartás, il-

¹² Uo. 445.

letve az ellenőrzés megkönnyítése érdekében a védőoltást az érintettek bal vállán háromszög alakban kellett beadni. A vizsgálatot végző orvosnak elsősorban a „ragályos betegségeket”, különösen a himlőt, a nemi betegségeket, a tuberkulózist kellett kiszűrnie, és a rendelet mellékletét képező nyilvántartási lap 13–15. pontjánál feltüntetnie. A határozat értelmében a cigányok egészségügyi vizsgálatát és nyilvántartásba vételét követően közel sem szűntek meg e téren az illetékes szervek kötelezettségei a közegészségügy védelme érdekében: „A községi elöljáróság (városi hatóság) a nyilvántartott cigányok mindenikét – a községi (kör-)orvos útján – állandóan szigorú egészségügyi ellenőrzés alatt tartja és kiváltképpen arról gondoskodik, hogy a ragályos vagy járványos betegségeknek közöttük vagy általuk való terjedése meggátoltassék. Ebben a tekintetben a hólyagos himlőre és a venereás betegségekre kell különös figyelemmel lennie.”¹³

A 15.000/1916. BM eln. sz. rendelet kiadásának hátteréhez számos adalékkal szolgált a Belügyminisztérium 15.001/1916. BM eln. sz. rendelete (3. melléklet), amelyben a fentebb említett határozat fontosságára hívta fel a polgármesterek figyelmét, kérve tevékeny együttműködésüket a végrehajtásában. A dokumentum tételesen sorolta fel a vándorcigányok vélt vagy valós vétkeit, újfent leszögezve azt, hogy e téren a világháború alatt kialakult tarthatatlan viszonyok azonnali intézkedést követeltek. A hátszág közbiztonsága, a hadbavonultak hozzátartozóinak a védelme több bekezdésben is megjelent a rendeletben. A minisztérium szerint az élelmiszerek árának rohamos léptékű emelkedése miatt elhalványuló adakozó kedv, a férfiak távolléte következtében megnövekedtek a „kóborcigányok” számlájára írható fosztogatások. Fontos kiemelni, hogy a dokumentum a fenti okok említése mellett szinte egy szót sem szolt arról, hogy a 15.000/1916. BM eln. sz. rendelet kiadása mögött közegészségügyi okok húzódtak volna, vagy az, hogy a cigányokat és lovaikat a honvédség kötelekébe betagozzák.¹⁴ Vagyis elsősorban rendészeti okok vezérelték a törvényhozókat, amit a polgármestereknek címzett dokumentum további bekezdései is megerősítettek. Ugyanis rögzítésre került, hogy a 15.000/1916. BM eln. sz. rendeletől korántsem várható a vándorló cigányok végleges letelepítése, csak annak első, a pillanatnyi viszonyokra adott válaszként kellett számon tartania a hatóságoknak: „A megoldás – ismétlem – csak ideiglenes természetű, és részben a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényeken alapul. Ebből következik, hogy ezen intézkedésekből a városra háruló terhek sem lesznek állandóak, hanem csak a végleges rendezésig tartók. A végleges letelepítés iránt utóbb fog intézkedés történni.”¹⁵

Ennek jegyében utasította a rendelet a polgármestereket, hogy az 1916. június 5–15-ig terjedő időszakban „meglepetésszerűen” vegyék őrizetbe a még le nem települt cigányokat, és végleges lakhelyük kijelöléséig gondoskodjanak élelmezésükről, egészségügyi helyzetükről, foglalkoztatásukról. Ugyanakkor a minisztérium nem

¹³ Uo. 443.

¹⁴ MNL OL K-148 1241/1916/750

¹⁵ MNL OL K-148 1241/1916/750

határolódott el attól sem, ha bizonyos feltételek megléte esetén egy település egyből közre kívánt működni a cigányok végleges letelepítésében: „Ahol azonban a nyilván-tartott cigányok, vagy közülük egyesek hajlandóságot mutatnak valamely községben az állandó megtelepedésre, és az illető községben való letelepedésük ellen különös okok nem szólnak, a hatóságok hazafias kötelességet teljesítenek, ha odahatnak, hogy a község az ilyen cigányokat kötelekébe felvegye és ezzel a cigánytelepítés nagy horderejű kérdésének megoldását előmozdítsa.”¹⁶

A rendelkezésre álló, szórványos forrásokból megállapítható, hogy a 15.000/1916. BM eln. sz. rendelet végrehajtására helyi szinten számos válasz született, eltérő értelmezések, megoldások láttak napvilágot. A Belügyminisztérium határozatai ugyan némi útmutatást tartalmaztak a téren, hogy az illetékesek milyen szempontok alapján határozzák meg a „kóborcigányok” összegyűjtésére alkalmasnak ítélt településeket, azonban a települések kijelölése mögött húzódó okok helyi szinten sokszor más szempontokkal is bővültek, amelyekre a járási, vármegyei jelentések világítottak rá. Az Alsódabasi járásban rögvést öt községet jelöltek ki a vándorló cigányok letelepítésére, amelynek szükségességét azzal indokolták, ha egy községbe telepítenék őket, az „bármelyik község tönkre tételével lenne egyenlő”.¹⁷ A Nyírbaktai járásban mindössze két települést, a járás székhelyét Nyírbaktát és Nyírmadát jelöltek ki a cigányok nyilvántartásba vételére, őrzésére, a választás azért arra a két községre esett, mert ezek rendelkeztek csendőrőrrsel. A járás székhelyére hét, míg a másik községbe tizennégy településről gyűjtötték volna össze a cigányokat. Nyírbaktára csak fele annyi cigány telepítését tervezték, amit azzal indokoltak, hogy az ottani hivatal erőforrás hiánya miatt nem tud nagyobb feladatot vállalni e téren. A járásszékhely végül teljesen kivonta magát a rá rótt kötelezettség alól arra hivatkozva, hogy nincs megfelelő épület a cigányok elszállásolására, így valamennyit Nyírmadára irányították.¹⁸ A Békési járásban először Mezőberényt jelölték a „vándorcigányok” összegyűjtésére, majd „figyelemmel a teher arányos megosztására” két újabb települést is utasítottak a cigányok elszállásolására.¹⁹ A Simontornyai járásban azokat a településeket jelölték ki a cigányok fogadására, amelyek csendőrőrrsel, valamint elszállásolásukra megfelelő helyiséggel rendelkeztek. Az imént említett szempontok alapján négy település került kiválasztásra; a járás székhelyére kilenc községből gyűjtötték össze a cigányokat, míg a fennmaradó három település esetén négy és hét között mozgott azon falvak száma, amelyekből odakísérték a cigányokat.²⁰ A Dunaföldvári járásban szintén az imént említett szempont; a csendőrőrs megléte jelentette a fő feltételt a települések kiválasztása so-

¹⁶ MNL OL K-148 1241/1916/750

¹⁷ Pomogyi 102–103.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Kereskényiné Cseh Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987)*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008. 101.

²⁰ Nagy Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758–1999)*. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő, 2011. 227.

3. sz. minta a 15.000/1916. B. M. eln. sz.-hoz.

Cigány-összeírási szám: _____

Név: _____ Vármegye: _____
 Város: _____
 Község: _____
 (Kijelölt tartózkodó hely)

Nyilvántartólap.

1. Életkora _____ éves
 2. Neme (férfi [BÖ], nő [leány]) _____
 3. Vallása _____ 4. Születési helye _____ község
 _____ vármegye _____ ország
 5. Apjának neve _____ 6. Anyjának neve _____
 7. Házastársának neve _____ 8. Családi állapota _____
 9. A vele lévő gyermekek neve, neme és életkora:
 a) _____ fiú-leány _____ éves
 b) _____ fiú-leány _____ éves
 c) _____ fiú-leány _____ éves
 d) _____ fiú-leány _____ éves
 e) _____ fiú-leány _____ éves
 f) _____ fiú-leány _____ éves
 g) _____ fiú-leány _____ éves
 h) _____ fiú-leány _____ éves

10. Foglalkozása? _____
 11. Tud-e magyarul? _____
 12. Milyen nyelven beszél? _____
 13. Himnő ellen beoltották-e (mikor)? _____
 14. Nemt. botagságban szenved-e (minőben)? _____
 15. Tüdővész-e? _____
 16. Igazolványának száma _____
 17. Hirdetményre fogosult-e? _____
 18. Közzétételre szorult-e és minő okból? _____
 19. Termete _____
 20. Arca (alakja, különös ismertető jelei) _____
 21. Haja (színe, göndörösége, kopaszága) _____
 22. Bajusza (színe, alakja) _____
 23. Szakállja (színe, alakja) _____
 24. Szemei (színe, alakja, hibásága) _____
 25. Orra (alakja, különös ismertető jelei) _____
 26. Szája (alakja, különös ismertető jelei) _____
 27. Különös ismertető jelei (tartás, beszéd- vagy hanghűbák, szokások) _____
 28. Katonai (had) szolgálatra bevonatott-e? _____
 Kelt _____, 1916. évi _____ hó _____ n.
 Kijelölt neve és állása: _____
 (P. H.) _____
 ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
 K. széké

Nyilvántartólap. Forrás: MNL OL K-148 1241/1916/755

rán: „Ezen helyeknek gyűjtőhelyeül való kijelölésénél az ellátásnak, elhelyezésnek, főképpen pedig a felügyeletnek könnyebb megvalósítása vezetett.”²¹ A Völgységi járásban a járásszékhely került kiválasztásra, amit az imént idézettekkel teljesen megegyező okokkal magyaráztak: „Bonyhád nagyközséget jelöltem ki, mely község úgy elhelyezsükre és élelmezésükre, valamint szigorú ellenőrzésükre legalkalmasabb.”²²

²¹ Uo. 228.

²² Uo. 228.

13

4. sz. minta a 15.000/1916. B. M. eln. számhoz.

számu cigány-igazolvány

nyilvántartott cigány részére.

Személyleírása:

1. Életkora:
2. Magyarul tud-e?
3. Milyen nyelven beszél?
4. Terméte:
5. Árcza:
6. Haja:
7. Bajusza:
8. Szokása:
9. Személe:
10. Orra:
11. Szája:
12. Különös ismertető jelei:

Érvényes község határára.

Kiadatott: 1916. évi hó n.,
az ugyanezen községben szám alatt vezetett nyilvántartólap alapján.

A kiadó neve és állása:

P. R.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
K. SZÉKÉJÉ

756

Cigányigazolvány. Forrás: MNL OL K-148 1241/1916/756

Az eddigiektől merőben eltérő elgondolások, intézkedések is születtek községi és vármegyei szinten egyaránt. Az egyik legszélsőségesebb javaslattal Pozsony vármegye alispánja állt elő a Belügyminiszternek címzett levelében, amelyben amellett érvelt, hogy a „kóborcigányokat” a megye területén fekvő foglytáborokban kéne elhelyezni: „Jelentem, hogy a kóbor cigányok előállításához szükséges első intézkedéseket megtettem. Ennek bejelentése mellett, kérem Nagyméltóságodat, [...] hogy a somorjai vagy a dunaszerdahelyi foglytáboroknak üresen álló barakjai a június 5–15

közötti időben összegyűjtött kóbor cigányok elhelyezésére június 16-tól kezdődőleg kijelöltesse. A most nevezett foglytáborok ugyanis 60-80 000 fogoly befogadására készültek, a valóságban azonban üresen állnak, mert alig 6-8000 fogoly lakja az illető táborokat. A kóbor cigányok őrzésével és élelmezésével járó nehézségeknek elkerülése céljából különösen alkalmas volna a most jelzett tervem megvalósítása, miért is azt Nagyméltóságod legmelegebb figyelmébe ajánlani bátorkodom.”²³ Az sem számított ritkaságnak, hogy egy-egy megye vagy település elkendőzte a 15.000/1916 BM eln. sz. rendelet által rájuk rótt kötelezettségeket. A Belügyminisztérium néhány héttel a „kóborcigányok” összegyűjtésére kiírt határidőt követően több mint egy tucat megyének írt felszólító levelet avégett, hogy szolgáltatassanak adatokat a nyilvántartásba vett cigányokról.²⁴ Másutt arra törekedtek a községek vezetői vagy a vármegyék előjárói, hogy a vándorlason kapott cigányokat mihamarabb az általuk bementett lakhelyre, a legcsekélyebb utánajárást sem mutatva hazaküldjék vagy -toloncolják, megszabadulva ez irányú feladataik alól.²⁵ A rendelet alóli kibúvásnak a legváltozatosabb formái alakultak ki, mint például az, hogy egyszerűen a falu határában, sátorban élő cigányokat nem minősítették „kóborcigánynak”, vagy őrizetbe vételük után hagyták, hogy megszökjenek.²⁶ A rendelet alóli kibúvás talán legleleményesebb kezdeményezésének a következőkben idézett eset számított: „Megtörtént, hogy a csendőrsparancsnok valami hivatalos ügyben a városban járt a kerületi parancsnokságon. Egy ott szolgáló barátjáról megtudta, hogy mi készül. Hazamenvén a kijelölt nap előtt őirse minden tagját járőrbe vezényelte azzal a paranccsal, hogy a körzetükben található minden cigányt verjenek ki onnan. Így megesett, hogy jómódú község mentes maradt az oláh-cigányoktól, míg egy másik, szegény helység befogadó képessége határán túl részesült belőlük.”²⁷

A belügyminiszter, miután szembesült a beérkező jelentésekből azzal, hogy sok helyütt tévesen értelmezték a 15.000/1916 BM eln. sz. határozatát, a további félreértések elkerülése végett kiadta „A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasításáról” címmel a 101.052-VI-a./BM sz. körrendeletét. A minisztériumi utasítás ismételten leszögezte, hogy a korábbi rendelet céljának azt szánták, hogy a „kóborcigányokat” ideiglenes összegyűjtsék az erre kijelölt településeken, majd a nyilvántartási lapok és a beszámolók beérkezését követően dönt csak a miniszter végleges elhelyezésükről. Továbbá az előírás újfent felhívta arra is a figyelmet, hogy a letelepült cigányokra nem terjedt ki a rendelet hatálya, amelynek nyomatékosságát amiatt

²³ Mezey 191.²⁴ Pomogyi 103.²⁵ Uo. 107.²⁶ Uo. 102–111.²⁷ Uo. 107.

látták szükségesnek, nehogy „fajazonosság révén indokolatlan és meg nem engedhető zaklatásnak” legyenek kitéve az állandó lakhellyel rendelkező cigányok.²⁸

A rákövetkező évben az újonnan hivatalba lépő belügyminiszter „A nyilvántartott cigányokkal való eljárásról” címet viselő 151.041-VII-b./1917. B. M. sz. körrendeletében több ponton megerősítette az elődje által kiadott rendelet alapvetéseit. Mindenekelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a rendelet a „kóborcigányok” átmeneti összegyűjtését írta elő, elsősorban az úgynevezett kóborlás megakadályozása végett, a végleges letelepítésükre irányuló intézkedéseket csupán kilátásba helyezte: „Tekintettel egyrészt a beérkezett jelentésekben foglaltakra, másrészt arra, hogy a cigányok kóborlásának megszüntetése iránt eddig tett alapvető lépések meg ne hiúsuljanak, felhívom a hatóságokat, hogy ott, ahol ez még nem történt meg, a cigányok elhelyezése, munkáltatása és általában a velük való elbánás iránt – addig is, amíg a tervezett, további lépések alkalmas időpontban megtehetőek lesznek – megfelelő ideiglenes intézkedéseket tegyenek, és az alábbiakban közölt kiegészítő rendelkezéseket lelkiismeretes pontossággal hajtsák végre. [...] Hangsúlyozni kívánom, hogy a 15.000/1916. eln. szám alatt kiadott rendelet nyilvánvaló célzata az, hogy a cigánykérdés végleges megoldása megkezdődjék és evégből mindenekelőtt az állandó lakóhellyel nem bíró kóborló cigányok csavargásának vége vetessék, azok a hatóságok állandó ellenőrzése mellett helyhez köttessenek, utóbb pedig állandó letelepülés mellett a munkástársadalomba véglegesen beolvadjanak.”²⁹

Többek között utasította az illetékes a szerveket, hogy alaposan vizsgálják meg, hogy a vándorlason kapott cigányok által megnevezett lakóhely megfelel-e a valóságnak, valamint azon hatóságok, amelyek nem vették nyilvántartásba a „kóborcigányokat”, haladéktalanul orvosolják mulasztásukat. Azt is leszögezte, hogy cigányok nyilvántartását, illetve összegyűjtését továbbra is szem előtt kell tartani, mivel a 15.000. BM. rendelet végrehajtása nemcsak az adott év június 5–15. között terjedő időszakra vonatkozott, hanem folyamatos kötelezettségeket rótt az illetékesekre.³⁰

ÖSSZEGZÉS

Az első világháború alatt fogant belügyminisztériumi rendeletek az adott viszonyok azonnali megoldását szolgáló krízis intézkedésként láttak napvilágot, melyek hatálya elsősorban a „kóborcigányokra” terjedt ki. Az imént említettek a hólyagos himlő visszaszorításával foglalkozó 11.200-VII-d. 1916. B. M. sz. körrendeletben

²⁸ 101.052-VI-a./1916. B. M. körrendelet. A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasítása. *Belügyi Közlöny* 1916/32. 747.

²⁹ 151.041-VII-b./1917. B. M. számú körrendelet. A nyilvántartott cigányokkal való eljárás. *Belügyi Közlöny* 1917/58. 1847–1848.

³⁰ Uo. 1849.

Cigánytábor. Üstkészítő vándorcigányok. Dályok (Baranya m.) 1895 körül. Nagyszokolyai Béla gyűjtése. Forrás: Szuhay fényképalbum

egyértelműen rögzítésre is kerültek. A 15.000/1916 BM eln. sz. rendelet szinte kizárólag a néhány ezer főre becsült „kóborcigányokra” vonatkozott, valamint az első világháború alatt kialakult rendészeti kérdésre kívánt megoldással szolgálni, a vándorló cigányok végleges letelepítését csak kilátásba helyezte. Ezt egyértelműsítette a 15.001/1916 BM eln. sz. rendelet is, mely nyomtatékosította a Belügyminisztérium szándékát és elgondolásait a határozattal kapcsolatban, szintén a Nagy Háborúra hivatkozva. A végrehajtása során is azzal lehetett szembesülni a rendelkezésre álló forrásokban, hogy az érintett települések a „kóborcigányok” átmeneti letelepítését kizárólag rendészeti ügyként kezelték, csupán összegyűjtésükről és őrzésükről gondoskodtak, végleges helyhez kötésük fel sem merült. Az imént említettek miatt tűnt indokoltnak ez idáig szinte ismeretlen források teljes terjedelemben történő közlése, ugyanis egyértelműen rávilágítanak a hírhedt, sokszor félreértelmezett 15.000/1916 BM eln. sz. rendelet megalkotásának a hátterére, körülményeire.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Rendeletek

- A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete a kóbor (sátoros) cigányokról. *Magyarországi Rendeletek Tára. Ötvenedik folyam.* 1916. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1916. 438–456.
- 11.200-VII-d. 1916. B. M. számú körrendelet. A hólyagos himlő ellen való védekezés. *Belügyi Közlöny* 1916/10. 234–236.
- 101.052-VI-a./1916. B. M. körrendelet. A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasítása. *Belügyi Közlöny* 1916/32. 747.
- 151.041-VII-b./1917. B. M. számú körrendelet. A nyilvántartott cigányokkal való eljárás. *Belügyi Közlöny* 1917/58. 1847–1852.

Monográfiák, tanulmányok, szakkikkek

- Hajnóczky Tamás: Hogyan lett a „kóborcigányból” szocialista embertípus, majd a rendszerváltás nemzetiségi jogokkal felruházott vesztese? In Cserti Csapó Tibor – Rosenberg Máttyás (szerk.): *Horizontok és Dialógusok 2017. VI. Romológus Konferencia – Tanulmánykötet.* Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 39. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2017. 225–228.
- Havas Gábor: Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In Glatz Ferenc: *A cigányok Magyarországon.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 21–44.
- Ibolya Tibor: A dánosi rablógylakosság a korabeli jogi szakirodalomban. In uő: *Kriminálisztika-történeti tanulmányok.* Patrocinium, Budapest, 2015. 64–78.
- Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Kereskényiné Cseh Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987).* Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008.
- Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953).* Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- Landauer Attila: Túl a kriminálisztikán... *Valóság* 2016/10. 98–109.
- Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Nagy Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758–1999).* Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő, 2011.
- Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Osiris-Századvég, Budapest, 1995.
- Purcsi Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökere és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.
- Szuhay Péter (szerk.): *A társadalom peremén. Néprajzi Múzeum – Fővárosi Tanács V. B. Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ, Budapest, 1989.*

1. MELLÉKLET

11.200-VII-d. 1916. B. M. számú körrendelet. A hólyagos himlő ellen való védekezés.

(Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének.)³¹

A háború alatt a fertőző betegségek sorában a hólyagos himlő elszórt esetekkel szintén mutatkozott. Az utóbbi időben azonban az országban sokfelé elterjedt és itt-ott – különösen az ország északkeleti részében – továbbterjedésre és helyenként halmozódásra mutat hajlamot.

Mínt hogy a himlő ellen való védő (első) oltás mindenkire kötelező és az erre vonatkozó rendelkezések végre vannak hajtva, nincsen ok tartani attól, hogy a hólyagos himlőnek, a régebbi időkből ismert, nagy mértékű elterjedése és pusztítása hazánkban megismétlődhetne. De ha ilyen nagy veszedelemmel nem is fenyeget a himlő, a háború okozta rendkívüli és a fertőző betegségek terjedésére kedvező viszonyok miatt mégis lehetséges, hogy helyenként járvánnyá válik, ha a hatóság celszerű, gyors és erélyes beavatkozással a betegség terjedésének útját nem állja. Szükségesnek tartom tehát, hogy: a védekezés sikere érdekében Alispán/Polgármester urat a következőkre figyelmeztessem.

Egyik hivatali elődöm 28.637/1896. B. M. számú körrendeletével a hatóságok figyelmét már felhívta, hogy az országban a hólyagos himlőt leginkább a *vándorló cigányok* terjesztik. Ennek oka nyilván az, hogy a cigányok vándorlásukkal a himlő ellen való oltást elkerülik. A cigányok rendes viszonyok között, bizonyos mértékig helyhez köthetők, most azonban a háború rendkívüli körülményei között vándorlásuk kevésbé korlátozható; ennek tulajdonítható, hogy a himlővel való fertőzést most nagyobb mértékben terjesztik. Ennek megakadályozására szükség esetén minden rendelkezésre álló karhatalom igénybevitelével intézkedni kell, hogy mindazok a vándor cigányok, akik öt éven belül himlő ellen nem voltak beoltva, avagy hólyagos himlőt nem állottak ki, az 1887: XXII. t.-c. 10. §-ában foglalt rendelkezés alapján himlő ellen, ahol találtnak, az egész országban, haladéktalanul beoltassanak.

A hólyagos himlő fellépéséről az ország némely részeiből beérkezett jelentésekből azt is meg lehet állapítani, hogy a betegedési esetek helyenként azért halmozódtak, mert a községtől némiképp elkülönítetten levő cigánytelepen történt megbetegedések nem jutottak kellő időben a községi előljárásság tudomására. Mínt hogy különösen az első esetek eltitkolása, illetőleg ezzel az első megbetegedéseknél az óvintézkedések késedelmes végrehajtása a védekező eljárás eredményét kockáztatja, elrendelem, hogy a hólyagos himlő által fenyegetett helyeken a cigányok telepei, a szükség tartamára egészségi felügyelet alá helyezzessenek. Gondoskodják a községi előljárásság arról, hogy a cigányok

³¹ Ez a körrendelet Fiuméra is kiterjed.

lakásai legalább minden másodnap megbízható módon megvizsgáltassanak, főleg abból a szempontból, vajon vannak-e ott himlős, be nem jelentett betegek?

A hólyagos himlő jelenlegi eseteinél feltűnik még az is, hogy sok helyütt Ausztriából, különösen Galíciából jött idegenek megbetegedése adott alkalmat egy-egy kisebb helyi járvány kifejlődésére. E jelenség természetszerű magyarázata az, hogy Ausztriában a védő himlőoltás nem kötelező és ennek folytán a népesség egyes rétegeiben sok az oltatlan egyén. Indokolt tehát, hogy az illetékes hatóságok, különösen a Galíciából jött idegenek beoltása, gyanús megbetegedésük esetén pedig megfelelően elkülönített orvosi megfigyeltetésük iránt intézkedjenek.

Minthogy kellő számú orvos hiányában a múlt évben az első és újraoltások az országban helyenként nem voltak teljesíthetők, sürgősen intézkedni kell az elmaradt oltások elvégzése iránt. Ahol orvoshiány miatt az oltások foganatosítása most is nehézségbe ütköznék, oltóorvosul magánorvosok alkalmazása, avagy járványorvos kiküldése iránt tegyen Alispán/Polgármester úr hozzám előterjesztést.

A hólyagos himlő kifejezetten érintkezés útján terjedő betegség. Szükséges tehát, hogy a hatóság a megbetegedett egyént szigorúan elkülöníttesse, a vele érintkezetteket gondosan felkutattassa a betegség lappangásának időtartamára, megfelelően elkülönítve, megfigyelés alá helyeztesse, – továbbá, hogy a hatóság a beteggel érintkezetteket, valamint a közvetlen környezetben lakókat himlő ellen beoltassa és intézkedjék, hogy a beteg és a vele érintkezettek lakása, holmija gondosan fertőtleníttessék. Ha az első esetekben ezeket az intézkedéseket gyorsan és lelkiismeretesen végrehajtották, megszűnő intézkedésre (az összes felnőtt lakosság újraoltására, a község részleges vagy teljes elzárására, az áruforgalom korlátozására stb.) szükség nincsen. Figyelmeztesse tehát Alispán/Polgármester úr az illetékes hatóságokat, hogy indokolatlan és a községek lakosságát anyagilag is súlyosan terhelő intézkedésektől tartózkodjanak.

Ha a hólyagos himlő első eseteiben kellően foganatosított intézkedések ellenére a betegség terjedése és halmozódása mutatkoznék, indokoltnak tartom, hogy az 1887: XXII. t.-c. 10. §-ában foglaltak alapján a felnőttek újraoltása iránt intézkedés történjék. Amennyiben azonban a betegség, amint az gyakran észlelhető, a község bizonyos részén, helyhez kötve (pl. a cigánytelepen) fordul elő, elegendő, ha a közvetlen környezetben élő, a község fertőzött részével esetleg érintkezésben állott lakosság olttatik be. Csak abban az esetben indokolt az egész község felnőtt lakosságának újraoltása, ha a betegség a község több részében, még pedig halmozódva jelentkezik, tehát a fertőzés veszedelme az egész lakosságot fenyegeti. A felnőttek újraoltásának elrendeléséhez, figyelemmel az előbb idézett törvényszakaszban foglaltakra és tekintettel a végrehajtás sürgősségére is, Alispán/Polgármester úr jóváhagyásomat távirat útján kérje s egyúttal gondoskodjék arról, hogy rendelkezéséhez utólag a törvényhatósági közgyűlés is hozzájáruljon.

A fertőzés veszélyének leginkább kitett egyéneknek a 8.171/1915. B. M. sz. körrendeletben³² elrendelt újraoltásához nem szükséges a törvényhatósági közgyűlés erre vonatkozó határozatát kérni.

³² B. K. [Belügyi Közlöny] 1915. évf. 53. lapon.

Minthogy a hólyagos himlő a beteggel, illetőleg ennek fertőzött tárgyaival való érintkezés, sőt a beteg közvetlen környezete által használt ruhaneműek útján is terjedhet, indokolt, hogy a fertőzött házakból, a fertőzöttnek tekinthető telepről, tanyáról, a község fertőzött részéből, avagy a betegségnek az egész községben elszórtan fellépése esetén, az egész községből a használt ruhaneműek, szennyes fehérneműek és a rongyok kivitele, továbbá e tárgyak gyűjtése és az azokkal való házalás a járvány tartamára eltiltassék. E tilalom elrendelése és annak feloldása a törvényhatóság első tisztviselőjének hatáskörébe tartozik. Egyúttal, hivatkozva a rongyszedés és rongy-kivitel korlátozása tárgyában kiadott 100.548/1915. B. M. sz. körrendeletemre,³³ itt is hangsúlyozom, hogy figyelemmel a szóban forgó tilalom által érintett fontos ipari érdekekre, a tilalmat csupán a fertőzött területre és csak arra az időre kell elrendelni, ameddig a járvány továbbterjedésének veszedelme fenyeget. A tilalom megszüntetésével a rongyok kivitele megengedhető, ha a szállítmányok fertőtleníttettek s ezt az illetékes egészségügyi hatóság igazolta. Az elrendelt kiviteli tilalmakról a község határán belül levő postahivatalt, valamint a községben és a közeli környéken levő vasúti állomások vezetőségét értesíteni kell.

Élelmiszerek kivitelét csupán a fertőzött házakból szükséges megtiltani.

Vásárok, illetőleg búcsúk eltiltása, vagy elhalasztása kérdésében hozzám és a kereskedelemügyi, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz kell előterjesztést tenni.

A hólyagos himlő elterjedéséről a rendes félhavi kimutatásokon kívül, további rendelkezésig hétfőtől vasárnapig (bezárólag) számítandó, heti kimutatások terjesztendők fel. Felhívom tehát Alispán/Polgármester urat, jelentse minden héten, legkésőbb szerdáiig, hogy a törvényhatóság területén

(Csak a vármegyei törvényhatóságoknak)

mely községekben, illetőleg mely r. t. [rendezett tanácsú] városokban

(Valamennyi törvényhatóságnak).

hány megbetegedés és hány halálozás történt hólyagos himlő folytán. Jelenteni kell azt is, hogy a törvényhatóság területén a kimutatott összes megbetegedettek és elhaltak közül hány volt polgári (idegen vagy helybeli) egyén, hány katona és hány hadifogoly.

Budapesten, 1916. évi február hó 15-én.

Sándor János s. k.

Belügyi Közlöny, 1916/10. 234–236.

³³ B. K. 1915. évf. 945. lapon.

2. MELLÉKLET

A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete
a kóbor (sátoros) cigányokról

A hosszú tartamú háború fokozott mértékben követeli meg, hogy mindenki tőle telhetőleg teljesítse az állammal szemben kötelességeit.

A kóbor (sátoros) cigányok a béke idején is általában csak szórványosan felelnek meg állampolgári kötelezettségeiknek. Jórészt kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. A nemzeti vagyon gyarapításához csak elvétele járulnak munkájukkal, és szükségleteiket csak kis mértékben fedezik keresményükből, mert ahhoz legnagyobb részben az emberek könyöradományaiból, sőt – mint a tapasztalat mutatja – igen gyakran tiltott módon jutnak.

A mai nehéz viszonyok közt nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint az e célt közvetve szolgáló közérdekű munkákból; sőt – miután a nagy drágaság közepette a könyöradományok is megritkulnak – az éhségtől gyötörve fokozott mértékben veszélyeztesse a közbiztonságot.

Addig is tehát, amíg a cigánykérdés megoldására a további intézkedések megtehetőek lesznek, szigorú intézkedésekkel kell gondoskodni arról, hogy a kóbor cigányok a haza védelméből és közérdekű munkákból éppúgy kivegyék részüket, mint az államnak minden más polgára, és hogy személy- és vagyonbiztonságot ne veszélyeztethessék.

Ehhez képest a jelen rendeletben foglalt intézkedéseknek azt a veszélyt, amelyet a kóborcigányok a közbiztonságra ezidőszerint jelentenek, másrészt hogy mindazoknak a törvényes rendelkezéseknek, amelyek az állam minden polgárára egyaránt kötelezőek, a kóbor cigányokkal szemben is érvényesülést biztosítsanak.

Mínthogy a kóbor cigányok részéről a közbiztonságot fenyegető veszedelem elsősorban állandó lakóhelyük hiányából és ezzel kapcsolatban abból származik, hogy mindenütt kisiklanak a hatóságok és a rendőrközegek ellenőrzése alól, és ugyancsak e kóboréletmódjukkal hiúsítják meg azt is, hogy a hatóságok a törvényes rendelkezéseknek velük szemben érvényt szerezzenek, legfontosabb feladat a kóborcigányok szokásos kóborlásának a megakadályozása.

Jogalapot nyújt erre már a toloncsabályzat is. Kétségtelen ugyanis, hogy a kóbor cigányok olyan gyanús személyek, akik abban a községben, ahol találtnak, nem bírnak illetőséggel, és rendes lakást, foglalkozást vagy életfenntartási jövedelmet csak a legkritikább esetben tudnak kimutatni, tehát a 9.389/1885. B. M. sz. alatt kiadott toloncsabályzat³⁴ 2. §. a) pontja alapján eltoloncolható, és ugyane szabályzat 28. §-a értelmében állandó tartózkodásra kényszerítve, munkára szoríthatók.

³⁴ Lásd: Magy. Rend. Tára [Magyarországi Rendeletek Tára], 1885. évf., 164.

Ugyanezt a célt szolgálja a jelen rendelet is, figyelembevételével azoknak a különleges kívánalmaknak, amelyek e feladat megvalósítása körül a kóborcigányoknál felmerülnek.

Ez okból alkalmazni kell az alábbi rendelkezéseket olyan kóbor cigányokra is, akik a fenntartásukra szükséges anyagi eszközökkel rendelkeznek, vagy valaminő foglalkozást igazolnak. Nem vonatkoznak azonban ezek a rendelkezések a letelepült cigányokra, vagyis azokra, akiknek rendes lakóhelyük van, akik tehát a helyi hatóságok előtt ismeretesek.

Kiemelem továbbá, hogy az a nagy jelentőség, amely a célba vett intézkedések lelkiismeretes és szigorú, de egyúttal tapintatos keresztülviteléhez fűződik, fokozottan kötelességévé teszi minden hatósági közegnek, hogy feladatait buzgó odaadással és azzal az emberséges érzéssel teljesítse, amely a sikernek egyik fontos tényezője. E körül, különösen a nyilvántartásba vétel gyors és pontos megvalósításának sikere érdekében szükség esetén a helybeli értelmiség támogatását is ki lehet kérni.

A karhatalmi közegektől is elvárom, hogy határozott és erélyes föllépésük közben, ami a cél elérése végett föltétlenül szükséges, túlzásoktól tartózkodni fognak.

Mindezek előrebocsátása után, a minisztérium felhatalmazása alapján, a következőket rendelem:

1. §.

A cigányok a szokásos kóborlástól eltiltatnak. Kóborcigánynak kell tekinteni mindazt a cigányt, aki nem tudja beigazolni, hogy rendes lakóhelye van.

Ha a cigány igazolja, hogy van rendes lakóhelye, de másutt tartózkodik, és ott tartózkodása nem kellően indokolt, a rendőrhatalóság őt rendes lakóhelyére utasítja, esetleg toloncúton oda kísérteti.

2. §.

A községi előljáróság a járási főszolgabírótól vett utasításra és az ez által közölt határidőben köteles a község határában található kóborcigányokat előállítani, és ha a község nem járási székhely, vagy nincs kóborcigányok tartózkodási helyül kijelölve, szigorú őrizet alatt a járás székhelyére, vagy a tartózkodási helyül kijelölt más községbe kísértetni. Az e végből szükséges rendőri és csendőri karhatalomról idejében kell gondoskodni.

A r. t. [rendezett tanácsú] vagy th. [törvényhatósági jogú] város határában talált kóborcigányok előállítása iránt a polgármester által megállapított határidőben a város rendőrkapitánya intézkedik.

3. §.

A kóborcigányok tartózkodó helyül kijelölt község előljárósága, vagy a városi hatóság köteles az odakísért, illetőleg az előállított kóborcigányok elhelyezéséről, élelmezéséről és őrzéséről – szükség esetében a csendőrség vagy a városi rendőrség

megfelelő megerősítésével – gondoskodni. A községi előjáróság a csendőrség megerősítése végett az illetékes hatósághoz fordul. A község előjárósága a kóborcigányoknak megtörtént előállításáról (odakíséréséről), a további intézkedések megléte végett, a járási főszolgabíró haladéktalanul értesíti.

A községi előjáróság (városi hatóság) az odakísért, illetőleg előállított kóborcigányoktól igazoló okmányokat, értéktárgyaikat, fegyvereiket vagy fegyverül használható tárgyaikat, vonóállataikat és járműveiket – elismervény mellett – elveszi és őrizetbe helyezi.

A kóborcigányok vonóállatait az elhelyezésüktől távolabb eső elkülönített helyen kell további intézkedésig őrizet alatt tartani. Állataikat, különösen lovaikat, sürgősen szigorú állatorvosi vizsgálat alá kell vonni.

A községi előjáróság (városi hatóság) köteles a kóborcigányoknak ragályos betegségben nem szenvedő lovait, a katonaság részére hadiszolgáltatásképpen leendő igénybevétel végett, a rendőrhatalóság utasításához képest előállítani. Az előállítás körül felmerülő költségeket a 17. és 18. §§. értelmében kell fedezni.

E rendelet hatálybalépésétől kezdve lovat, öszvért vagy szamarat kóborcigány csak különösen indokolt esetben és csak az elsőfokú rendőrhatalóság engedélyével szerezhet, és azokra vonatkozó marhalevelet kóborcigány nevére csak rendőrhatalósági engedély alapján szabad kiállítani vagy átírni.

4. §.

A kóborcigányok tartózkodási helyeül kijelölt község előjárósága (városi hatóság) az elsőfokú rendőrhatalóság közben jöttével minden kóborcigányt az odakísérés, illetőleg előállítás alkalmával tüstént nyilvántartásba foglal. Ez alkalommal minden lehető el kell követni, hogy a bemondott név, kor és egyéb személyi adatok a valóságnak megfeleljenek.

A nyilvántartásban a kóborcigányokat lehetőleg családonként kell csoportosítani. A családhoz tartozókként kell nyilvántartásba foglalni – tekintet nélkül a törvényes házassági kötelékre – a családfőt és mindazokat, akikről eddig a családfő gondoskodott.

Figyelmeztetni kell a cigányokat, hogy családonként való összeírásuk főleg a segélyezésre való jogosultságuk megállapítása végett történik. Saját érdekükben áll tehát, hogy családi összetartozásukat a valóságnak megfelelően adják elő.

Minden egyes családról, az 1. sz. mintának megfelelő úrlapon külön nyilvántartó ívet kell kiállítani és a községi előjáróságnál (városi hatóságnál) gondosan megőrizni.

Azokat a cigányokat, akiknek családtagjaik nincsenek, sem valamelyik családhoz nem tartoznak, egyenként külön összeírási ívekbe kell fölvenni.

A rendőrhatalóság (városi hatóság) a kellő gondozás alatt nem álló, 7 éven aluli kóborcigány-gyermekeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt intézkedik.

5. §.

A nyilvántartásba vétel befejezése, továbbá az egészségügyi vizsgálat megtörténte után az elsőfokú rendőrhatalóság intézkedik, hogy a nyilvántartásba vett 18-50 éves, vagy ilyen korúaknak látszó férfi cigányok, a honvédelmi miniszter úr 9.200/1916. eln. számú rendelete értelmében, népfölkelő bemutató szemle elé állíttassanak, olyan községből pedig, amely nem járási székhely, ugyanígy célból – kellő fedezet mellett – a járás székhelyére kísértessenek.

A községi előjáróság (városi hatóság) az elkisérendők mindenikéről az összeírási ívnek reá vonatkozó adatait feltüntető külön kivonatot (2. sz. minta) állít ki; a népfölkelő bemutató szemle, illetőleg a sorozóbizottság elé állítás végett történt továbbiításukat pedig összeírási ívük megjegyzés rovatában feljegyzi.

6. §.

Azokat a nyilvántartásba vett cigány férfiakat, akiket a népfölkelő szemlén katonai szolgálatra alkalmatlanoknak találtak, és személyes hadi szolgáltatásra sem vettek igénybe, oda kell visszakísértetni, ahol őket nyilvántartásba foglalták.

A községi előjáróság (városi hatóság) köteles a visszakísértek összeírási ívének jegyzet-rovatában visszatérésüket feljegyezni, és velük szemben a többi nyilvántartott cigánnyal egyezően eljárni.

7. §.

A főszolgabíró (városi hatóság) köteles gondoskodni, hogy a nyilvántartásba felvett, de szemle elé nem kerülő minden kóborcigányt himlő ellen haladéktalanul beoltassák, még ha már be is lett volna oltva.

Avégből, hogy a beoltásból vagy újraoltásból a megtörtént nyilvántartásba vétel bármikor megállapítható legyen, a beoltás fent a bal vállon, háromszöget alkotó három oltással ($\begin{smallmatrix} x \\ x \end{smallmatrix}$) történjék.

A beoltást végző orvos egyidejűleg mindenik cigányt gondosan megvizsgálja, hogy nem szenved-e valaminő ragályos betegségben, különösen hólyagos himlőben, venereás bajban, vagy tuberkulózisban. Vizsgálatának eredményét jegyzékbe foglalja. A nyilvántartó lap (9. §.) megfelelő rovatait ennek a jegyzéknek az alapján kell kitölteni.

A hevenyfertőző betegségben szenvedőket el kell különíteni és lehetőleg járványkórházban vagy közkórházban kell elhelyezni.

8. §.

A 2-7. §-ok rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni mindazokkal a kóborcigányokkal szemben, akik a megállapítandó határidő eltelte után – akár egyenként, akár csoportosan – jutnak a hatóságok vagy a közbiztonsági közegek kezére, és akikről kiderül, hogy nyilvántartásba vételük még nem történt meg.

9. §.

A községi előjáróság (városi hatóság) a nyilvántartásba felvett minden cigányról – a 3. sz. mintának megfelelő úrlapon – külön nyilvántartó lapot állít ki két példányban.

A nyilvántartó lapok egyik példányát közvetlenül a m. kir. Központi Statisztikai Hivatalhoz kell haladéktalanul beküldeni, másik példányát a nevek betűsoros rendjében kell gondosan megőrizni és állandóan ki kell egészíteni.

Azokat a változásokat, amelyek a nyilvántartott cigányok személyi adatai tekintetében utóbb derülnek ki vagy következnek be, mind az összeírási íveken, mind pedig a nyilvántartó lapokon gondosan és haladék nélkül fel kell tüntetni.

10. §.

A községi előjáróság (városi hatóság) a nyilvántartott cigányok mindeniket – a községi (kör-)orvos útján – állandóan szigorú egészségügyi ellenőrzés alatt tartja és kiváltképpen arról gondoskodik, hogy a ragályos vagy járványos betegségeknek közöltük vagy általuk való terjedése meggátoltassék. Ebben a tekintetben a hólyagos himlőre és a venereás betegségekre kell különös figyelemmel lennie.

11. §.

Köteles a községi előjáróság (városi hatóság) minden olyan nyilvántartott cigánynak (férfinak, nőnek), aki tizenkettedik életévét betöltötte, vagy ilyen korúnak látszik, névre szóló és személyleírását is tartalmazó cigányigazolványt (4. sz. minta) díjtalanul kiállítani.

Ezt az igazolványt a nyilvántartott cigány köteles gondosan megőrizni és állandóan magánál hordani, ha pedig elvesztené, helyette haladéktalanul másodlatot kérni.

12. §.

Magánosok kóborcigányt igazolvány nélkül semminő munkára sem alkalmazhatnak. Minden nyilvántartott cigányt csak annak a községnek a határában szabad munkára alkalmazni, amelynek területére szóló hatállyal igazolványát kiállították. Más község határában a nyilvántartott cigány csak hatósági rendeletre vagy engedély alapján vállalhat munkát és alkalmazható munkára.

A rendőrközegek ellenőrzés céljából a nyilvántartott cigánytól igazolványának felmutatását bármikor követelhetik.

13. §.

A községi előjáróság (városi hatóság) vagy a rendőrhatalóság engedélye nélkül a nyilvántartott cigány nem hagyhatja el annak a községnek a belterületét, illetőleg munkateljesítés esetében határát, amelyet tartózkodó helyül kijelöltek, és ahol nyilvántartják. Ha ezt mégis megtenné, köteles őt a rendőrhatalóság a tartózkodási helyül kijelölt községbe, esetleg toloncúton, megfelelő kísérettel haladéktalanul visszavitetni.

Ha a tartózkodó helyül kijelölt község nem volna kipuhatható, őt újra nyilvántartásba kell venni, összeírási ívén és nyilvántartó lapján azonban feltűnő módon fel kell jegyezni, hogy ismeretlen helyen már egyszer nyilvántartásba volt véve.

Ha valamelyik nyilvántartott cigány hatósági (községi előjárósági) intézkedéseknek megátalkodottan ellen szegül, vagy békétlen természete, megrögzött bűnözési hajlama, avagy gyakori szökési kísérletei által a többi nyilvántartott cigányra vagy a lakosságra veszedelmesnek bizonyul, annak állami kényszermunkatelepbe utalása (internálása) iránt a járási (városi) hatóság – felettes hatósága útján – a belügyminiszterhez indokolt felterjesztést tehet.

14. §.

A nyilvántartott cigányt azokért a munkákért és szolgáltatásokért, amelyekre őt törvény alapján kötelezték, végzett munkájával arányban álló munkadíj vagy térítés illeti meg.

E munkadíjat vagy térítést nem a cigánynak, hanem a községi előjáróság (városi hatóság) által a kezeléssel megbízott egyénnek kell kifizetni, aki arról – a munkaadó és a cigány nevének a végzett munka nemének és az átvett munkadíj összegének megjelölésével – a befizetőnek elismervényt állít ki, az átvett összeget pedig az illető cigány jegyzékébe bevezeti és ez összeget a 17. §. rendelkezései szerint kezeli.

Az elismervény másolatát – kívánatra – a cigánynak is ki kell adni.

15. §.

A községi előjáróság (városi hatóság) köteles a nyilvántartásba vétellel egyidejűleg megvizsgálni, hogy a nyilvántartott cigányok közül kit illet meg a hatályban álló jogszabályok szerint hadisége.

Meg kell állapítani azt is, hogy a nyilvántartott cigányok közt kik azok a munkaképtelenek, akik közellátásra szorulnak.

16. §.

A nyilvántartott cigányoknak elhelyezéséről és a feltétlenül szükséges életszükségleti tárgyakkal való ellátásukról további intézkedésig annak a községnek az előjárósága (város hatósága) gondoskodik, ahol azokat nyilvántartásba foglalták, illetőleg amelyet részükre tartózkodó helyül kijelöltek. Más község (város) a nyilvántartott cigányokról csak akkor gondoskodik, ha ez a községek (városnak) területére a hatóság vagy a nyilvántartó községi előjáróság engedélyével vagy intézkedése következtében jutott.

A község (város) gondoskodása attól az időponttól kezdődik, amikor ott a cigányt előállították vagy odakísérték (2. §.), és – a korra s a munkaképességre való tekintet nélkül – minden nyilvántartott cigányra kiterjed.

A nyilvántartott cigányoknak rendszerint nem kell pénzt a kezükbe adni, hanem a szükséges élelmicikkkel, tüzelővel, a legszükségesebb ruházattal stb. természet-

ben kell őket ellátni. Szükségletei fedezésére készpénzt csak olyan nyilvántartott cigány kaphat, aki munkássággal, józan étellel és a letelepülésre való hajlandósággal megbízhatóságának kellő bizonyosságát adta. Csekélyebb értékű szükségleti cikkekre (só, fűszer, dihány, gyufa stb.) kisebb összegeket keresményének feleslegéből minden nyilvántartott cigány kaphat.

17. §.

A nyilvántartott cigányokra fordított elhelyezési és ellátási költségeket a község (város) első sorban az illető cigánynak vagy annak, aki eltartásáról gondoskodni köteles, munkakeresményéből és az öt esetleg megillető térítésből vagy hadisegélyből kapják meg.

Az egyes nyilvántartott cigányt megillető munkadíjakat, térítéseket vagy hadisegélyeket a községi előjáróság (városi tanács) által a kezeléssel megbízott egyén (14. §.) veszi kézhez.

A községi előjáróság (városi tanács) által a kezeléssel megbízott egyén minden egyes nyilvántartott cigányra nézve az 5. sz. mintának megfelelő külön számadást vezet; ebbe egyfelől a cigány javára befolyt összegeket, másfelől az illető cigánynak és azon hozzátartozóinak, akiknek eltartásáról gondoskodni köteles, természetben kiszolgáltatott tárgyak beszerzési költségeit, esetleg a nekik kiadott pénzösszegeket bevezeti, a felesleget pedig a cigány javára kezeli. E feleslegre nézve a 16. § utolsó bekezdésének rendelkezései irányadók.

18. §.

Ha a nyilvántartott cigányok valamelyike munkaalkalom hiánya, betegség vagy állandó munkaképtelenség okából nem képes az ellátására fordított összegeket a javára befolyt bevételekből (17. §.) megtéríteni, a hiányt egyelőre a tolonckiadások terhére kell elszámolni.

Azok a községek, amelyek a nyilvántartott cigányok ellátási költségeinek előlegezésére kellő fedezettel nem rendelkeznek, erre a célra – a közigazgatási hatóság útján tett indokolt felterjesztésükre – a belügyminisztertől megfelelő előlegben részesülnek.

19. §.

E rendelet rendelkezéseinek megtartását a közigazgatási hatóságok, községekben különösen a járási főszolgabírák kötelesek szigorúan ellenőrizni. Kötelesek továbbá a nyilvántartott cigányokat illető bevételekről és a javukra teljesített kiadásokról vezetett számadásokat szakközegeik útján megvizsgáltatni.

20. §.

Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és tizenöt napig terjedő elzárással és kétszáz koronáig terjedhető pénzbün-

tetéssel büntetendő az a cigány, aki e rendeletet megszegi, vagy e rendelet alapján tett hatósági intézkedésnek nem engedelmeskedik, vagy az ily intézkedést bármilyen módon megghiúsítani törekszik, ha cselekményével a közrendet vagy a közbiztonságot veszélyezteti.

21. §.

Ez a rendelet kihirdetésének napján lép hatályba.
Budapesten, 1916. évi május hó 17-én.

Sándor János s. k.

[...]

MNL OL K-148 1241/1916/749-753 – Géppel írt tisztázat.

3. MELLÉKLET

A m. kir. belügyminiszternek 15.001/1916. eln. számú rendelete,
a kóbor cigányok tartózkodási helyinek kijelöléséről

(Valamennyi polgármesternek)

A lakosság közbiztonságát szüntelenül veszélyeztető kóbor cigányoknak megfékezése és letelepítése évtizedek óta állandó törekvése a közigazgatásnak.

A hosszú idő óta tartó háború e kérdés megoldásának megkezdését előtérbe tolta, és sokféle nyomó körülmény azt szinte halaszthatatlanul sürgeti.

A kóbor cigányok közt ugyanis sokan vannak katonaszökevények, vagy a katonai kötelezettség elől bujkálók, akik fokozott mértékben veszélyeztetik a közbiztonságot is.

Ezenkívül az élelmiszerek drágasága a lakosság adakozási hajlandóságát csökkentette, s azt javainak gondosabb őrzésére és kimélésére ösztönzi. Ennélfogva a kóbor cigányok az eddigi szokásos módon: csekély értékű munkával és koldulással nem tudják élelemzési szükségleteiket megszerezni, és jogtalan úton is nehezebben férnek az idegen vagyonhoz. Így – az éhségtől gyötörve – gyakran erőszakkal jutnak ahhoz, amire szükségük van, és a kóbor cigányok rablásai szinte napirenden vannak.

Fokozza a veszedelmet, hogy a férfilakosság túlnyomó része hadbavonult, és a lakosság ellenállásának gyöngesége csak növeli a kóbor cigányok vakmerőségét.

Ez az állapot nem tűrhető tovább, és a kóbor cigányok részéről nagymértékben fenyegető veszedelemnek érélyesen kell útját állani.

Ezt célozza a kóbor (sátoros) cigányokról egyidejűleg – egyelőre csak bizalmas használatra – kiadott 15.000/1916. eln. szám alatti rendelet, amelytől nem várható ugyan, hogy a kóbor cigányok letelepítésének évtizedes kérdését is végleg megoldja, hanem inkább csak az, hogy a részükről fenyegető veszedelmet oly módon hárítsa el, amely a letelepítés végleges megoldására is első lépésül szolgáljon.

Nagy és nehéz feladat ez, amelynek több-kevesebb sikere a hatóságok erélyétől és buzgóságától függ.

Erre az erélyre és buzgóságra fokozott mértékben számítok most, amikor a kóbor cigányok részéről a körrendelet állandóan fenyegető jogsértések elhárítása mellett oly közvetlen veszedelmeknek a megszüntetéséről van szó, amelyek elsősorban hadbavonult fiainknak itthon maradt hozzátartozóit fenyegetik.

A megoldás – ismétlem – csak ideigenes természetű, és részben a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényeken alapul. Ebből következik, hogy ezen intézkedésekből a városra háruló terhek sem lesznek állandóak, hanem csak a végleges rendezésig tartók.

A végleges letelepítés iránt utóbb fog intézkedés történni. Ahol azonban a nyilvántartott cigányok, vagy közülük egyesek hajlandóságot mutatnak valamely községben az állandó megtelepedésre, és az illető községben való letelepedésük ellen különös okok nem szólnak, a hatóságok hazafias köteleességet teljesítenek, ha oda-hatnak, hogy a község az ilyen cigányokat kötelékébe felvegye és ezzel a cigánytelepítés nagy horderejű kérdésének megoldását előmozdítsa.

A kóbor cigányokról szóló rendeletem vezérfonala az, hogy e cigányok az ország egész területén előre meghatározott rövid időközön belül, amelyet folyó évi június 5-től 15-ig terjedő időtartamban állapítok meg, mintegy meglepetésszerűen egyszerre előállíttatnak illetőségi helyükre való toloncozásuk végett; ennek megtörténteig pedig erre alkalmas községekben őrizet alatt tartanak, ami további kóborlásuknak útját vágja.

Természetes, hogy a r. t. és a thj. városok határában talált kóbor cigányokat az illető városban kell elhelyezni, nyilvántartani és őrizni.

Arra való tekintettel, hogy az előbb idézett rendeletem fogantatásának határ-ideje már igen közel van, felhívom Polgármester urat, gondoskodjék idejekorán a város határában esetleg találandó kóborcigányok előállítása céljából a rendőrségnek netalán szükséges megerősítéséről, valamint arról, hogy az előállítandó kóborcigányok átvétele, elhelyezése, élelmezése, megőrzése, nyilvántartásba vétele és munkáltatása, valamint a hadköteles korban lévő férfiaknak népfelkelő szemle elé állítása a fentebb idézett rendeletem rendelkezéseinek megfelelően, pontosan és lelkiismeretesen megtörténjék.

Részemről egyidejűleg intézkedtem, hogy az előállítandó kóbor cigányok élelmezésére szükséges gabona Polgármester úrnak már most rendelkezésére bocsáttassék.

Megjegyzem még, hogy a rendeletem 1., 2., 4. és 5. számú mintájának megfelelő űrlapokat a város házilag készítteti el, a 3. sz. Nyilvántartólap űrlapjával ellenben innen látom el a városokat, mihelyt a szükséges mennyiséget ide bejelentik.

Minthogy pedig mindezeknek a rendelkezéseknek sikerére jelentékeny befolyással van, hogy azokról maguk a cigányok előzetesen ne értesüljenek és azok eredményes fogantatását meg ne hiúsítsák, figyelmeztetem Polgármester urat, hogy nemcsak ezt a rendeletemet és különösen a benne kijelölt határidőt, hanem egyelőre a 15.000/1916. eln. számú rendeletet is szigorúan bizalmasnak kell tekinteni, tartalmukat tehát csak azokkal a hatósági közegekkel szabad közölni, akiknek azt a reájuk háruló intézkedések megtétele végett ismerniök kell.

Ismételten is utalok végül arra a rendkívüli fontosságra, amely a kóbor cigányok letelepítéséhez és a kóborlásukból származó veszedelmek megszüntetéséhez fűződik.

Ez a fontos cél egymagában is megköveteli, hogy a hatóságok az annak megvalósítása körül felmerülő feladataikat odaadó buzgósággal végezzék, ami a sikernek előfeltétele. Fokoznia kell azonban buzgóságukat annak a tudatnak is, hogy eredményes eljárásuk hadbavonult fiaink családjairól hárít el állandóan és közvetlenül fenyegető veszedelmet.

Nem kételkedem, hogy a hatóságok ezúttal sem riadnak vissza a reájuk váró nagy és nehéz feladatoktól, hanem ezeknek azzal az eréllyel és kitartással fognak megfelelni, amelyet hasonló körülmények közt tanúsítani szoktak, és amely a kérdés fontosságához és az ő hazafiasságukhoz egyaránt méltó.

Budapest, 1916. évi május hó 17-én.

Sándor János s. k.

MNL OL K-148 1241/1916/750 – Géppel írt tisztázat.

Miklós Tamás

ELKÉPZELÉSEK ÉS TERVEK AZ ESZTERGOMI CIGÁNYSÁG LETELEPÍTÉSÉRE A HORTHY-KORSZAKBAN¹

BEVEZETÉS

A Napi Történelmi Forrás előző kötetében az 1942. évi esztergomi cigány-szabályrendeletet ismertettem.² Ennek során röviden megemlítettem, hogy a Horthy-korszak idején a városi képviselő-testületet elsősorban a cigányok le-, illetve áttelepítése foglalkoztatta, amelyet főként közbiztonsági és közegészségügyi okokkal indokoltak.

Ez megfelelt a korszakban uralkodó elképzeléseknek, amelyek már a századforduló óta közbiztonsági és közegészségügyi problémaként tekintettek a magyarországi „kóborcigány” kérdésre. Purcsi Barna Gyula azonban rámutatott arra, hogy a kényszerű letelepítést szolgáló intézkedések – úti okmányok elvétele, vonóállatok elkobzása, vagy például az iparüzés korlátozása – sok esetben a beilleszkedés ellen hatottak, és veszélyeztették a cigányok létalapjait is. Ezzel párhuzamosan a korszakban nem fektettek megfelelő hangsúlyt olyan fontos területekre, mint például a foglalkoztatás, a szegényügy vagy az oktatás, ami szintén ráerősített ezekre a folyamatokra.³ Karsai László arra is rámutat, hogy még ezeket a rendeleteket sem hajtották mindig következetesen végre, amiből azt a következtetést vonja le, hogy a korszakban „nem tekintették fontos, lényeges problémának a hatóságok a cigánykérdést”.⁴

¹ A tanulmány a *Romológia* című folyóiratban megjelent írásom átdolgozott változata: Miklós Tamás: Elképzelések és tervek az esztergomi cigányság letelepítésére a Horthy-korszakban, valamint annak megvalósulása. *Romológia* 13. 69–88.

² Miklós Tamás: Az 1942. évi esztergomi cigány-szabályrendelet. In György Sándor – Hajnáczy Tamás – Kanyó Ferenc (szerk.): *Történelmi útvesztők. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból II.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 311–330.

³ Purcsi Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 22.

⁴ Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1992. 54.

A „kóborcigány” kérdés egyik legfontosabb szabályozása a még az első világháború idején, 1916. május 17-én kihirdetett 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet volt.⁵ Súlyát azonban jelzi, hogy a két világháború közötti időszakban továbbra is hivatkozási alapként használták, valamint „A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtésről szóló” 257.000/1928. B. M. sz. rendelet is hatályban hagyta.⁶ A 15.000/1916. B. M. eln. sz. rendelet a „kóborcigány” kérdés rendezésének szükségességét az elhúzódó világháborús helyzettel indokolta, amely a lakosság minden rétegétől fokozott háborús erőfeszítést követelt meg. Magát a rendeletet azonban nem végleges megoldásnak, hanem csak az első lépésnek szánták a „kóborcigány” kérdés rendezését illetően. Az ugyanazon a napon kiadott 15.001/1916. B. M. eln. sz. rendelet értelmében a „kóborcigányokat” 1916. június 5. és 15. között meglepetésszerűen kellett előállítani, majd a nyilvántartásba vételt követően a további kóborlásnak elejét véve őrizet alá kellett helyezni őket, valamint végleges lakhelyük kijelöléséig gondoskodni kellett élelmezésükről, egészségügyi ellátásukról és foglalkoztatásukról. A 15.001/1916. B. M. eln. sz. rendelet arra is rávilágított, hogy a 15.000/1916. B. M. eln. rendelet kiadásának hátterében elsősorban közbiztonsági okok húzódtak.⁷

A rendelet esztergomi végrehajtásáról egyelőre nem kerültek elő levéltári dokumentumok, azonban egy korabeli újságcikk alapján tudható, hogy a város területén eszközölt razzia során 22 „sátoros cigányt” gyűjtöttek össze, „akiket törzskönyveltek, beoltottak, lefényképeztek, lajstromoztak”. A cikk ugyanakkor hozzátette, hogy „[a] cigányok jövő sorsa azonban Esztergomban még nem végleges. A városnak évi 8-10 000 K[orona] újabb kiadást jelentene, ha az idevaló illetőségű cigányok megrendszabályozását alaposan keresztül akarná vinni”.⁸

Az esztergomi cigányok (Horváth Didi és családja) letelepítésével 1918-ban foglalkozott először a város, azonban az erre vonatkozó tanácsi iratok sem maradtak fenn. Az ügyet a képviselő-testület augusztus 12-ei rendes közgyűlésén is megvitatták. A képviselő-testületi jegyzőkönyvből azonban csak annyi derül ki, hogy több felszólaló is észrevételezte, hogy „a kijelölendő hely nem alkalmas, mert mellette át-hajtó út (csapás) van és ha a cigányok ott telepíttetnek le, az állatjárványok állandósulása biztosra vehető, miért is a kérdés – más hely kijelölése mellett – fontolóra veendő”. A képviselő-testület végül osztotta a felhozott aggályokat és az ügyet újabb megfontolás végett visszaadta a tanácsnak.⁹

⁵ Részletesen ismerteti Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Osiris – Századvég, Budapest, 1995. 96–111.

⁶ Karsai 59; Purcsi 27.

⁷ Hajnáczy Tamás: Hólyagos himlő és karhatalom. Adalékok a „kóborcigány” kérdés 1916-os rendészeti és közegészségügyi szabályozásához. *Romológia* 2018/16–17. 22–33.

⁸ A sátoros cigányok összeírása. *Esztergom és Vidéke* 1916. június 15. 2.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (MNL KEML) XV-6-c Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879–1944. 166. tek. 120/1918. kgy. sz.

Jelen tanulmányomban az esztergomi cigányság le- és áttelepítésére vonatkozó Horthy-korszakbeli terveket, és azok elhúzódó megvalósulását fogom bemutatni levéltári források, továbbá a sajtóban megjelent cikkek alapján. Amint azt az elkövetkezendőkben látni fogjuk, a problémát közel húsz év alatt sem sikerült minden érdekelt fél számára megnyugtatóan rendezni.

AZ ESZTERGOMI CIGÁNYSÁG ÁTTELEPÍTÉSE ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEI AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A 1920-as években Esztergom északkeleti határában, az úgynevezett pilismaróti vámnál laktak a társadalom perifériájára szorult cigányok. Az első világháborút követő időszak képviselő-testületi jegyzőkönyveit átlapozva először dr. Wipplinger Ödön városi képviselő 1924. június 20-ai napirend előtti felszólalásában találkozhatunk a cigányok áttelepítésének gondolatával. Ebben Wipplinger kérte a képviselő-testületet, hogy állategészségügyi okokból, de főként „*az aratási idő alatt a tűzveszély elkerülése érdekében*” telepítsék el a cigányokat a pilismaróti vám mellől. Dr. Brenner Antal főjegyző válaszából megtudhatjuk, hogy korábban azért telepítették le a cigányokat a pilismaróti vám mellett, mert az előző helyükön az árvízvédelmi gát megrongálásával óriási anyagi károkat okoztak a városnak, és „*mert más alkalmas hely nem állott rendelkezésre*”. Az alkalmasság kritériumait pedig az alábbiakban foglalta össze: „[...] a cigányokat csakis oly helyen lehetett letelepíteni, ahol azok könnyen előállíthatók, mert fertőtlenítésük hetenként eszközölendő, de közbiztonsági és socialis szempontok is azt követelik, hogy a cigányok közel a városhoz és szemelőtt legyenek, mely szempontoknak jelenlegi elhelyezésük felel meg legjobban. Szentgyörgymezőn a vágóhid melletti terület, mint a temetőhöz közel eső e célból nem volt alkalmas, mert a cigányok az összes fakeszterket elégették volna s állataikat a temetőben legeltették volna, ami kegyeletsértés.”¹⁰

A cigányok elhelyezésével legközelebb a képviselő-testület 1924. szeptember 20-i rendes közgyűlésén foglalkoztak. A tanácsi javaslat ismertetését követően a hozzászóló képviselők nem tudtak megegyezni a letelepítés helyét illetően, mivel a felszólalók általában az általuk képviselt városrésztől legtávolabbra eső területeket javasolták. Így a szentgyörgymezői képviselők a belvárosi határt találták alkalmasabbnak, míg a belvárosi képviselők Szentgyörgymező mellett telepítették volna le a cigányokat. Dr. Berényi Zoltán képviselő indítványozta, hogy az ügy rendezésére kérjék fel dr. Jármay Istvánt, aki mint korábbi cigányügyi kormánybiztos,¹¹ a kérdést kellőké-

pen ismeri és így képes lenne sikerrel kezelni azt. Jármay felszólalásában elmondta, hogy „*mint kormánybiztos Szabolcs megyében sikerrel oldotta meg a cigány telepítés kérdését, amennyiben több telepet létesített, ahol a cigányok hasznos munkásokká váltak*”. Úgy vélte, hogy „*[e]rélyesen kell őket kezelni, de lakhelyhez kell juttatni, hogy ne érezzék magukat a társadalom kidobottjainak. Dologra kell őket szoktatni erélyes kézzel, s ő hajlandó a hatósággal karöltve a letelepítés kérdésében közreműködni, ha erre megbízást nyer*”. Az eredeti tanácsi javaslatot a képviselő-testület szótöbbséggel leszavazta, azonban elfogadták Berényi javaslatát, és felkérték dr. Jármay Istvánt, hogy a helybeli cigányok telepítése ügyében a város tanácsával karöltve tegye meg a szükséges intézkedéseket.¹²

1925. április 22-én ismételten napirendre került a közgyűlésen a cigányok telepítésének ügye. A tanácsi javaslatot követően Jakobek Jenő indítványozta, hogy a cigányokat inkább a szentgyörgymezői ún. dögtemető helyén, a Duna mellett helyezték el. A felszólalók között volt Jármay is, aki bejelentette, hogy „*a cigánykérdést törekedett a képviselőtestület megbízásához képest rendezni, tárgyalt is velük, azonban eredményre nem jutott s így kénytelen volt munkájának meddőségéről a város tanácsát értesíteni*”. A hozzászólásokat követően a közgyűlésen elnöklő polgármester-helyettes visszavonta az eredeti javaslatot, és Jakobek indítványát ajánlotta elfogadásra. A képviselő-testület végül Jakobek indítványa mellett döntött, és a cigányok új helyül a szentgyörgymezői Duna melletti dögtemető területét jelölte ki.¹³

A cigányok számára kijelölt új terület nemcsak messze esett a várostól, hanem sokkal jobban ki volt téve az időjárás viszontagságainak is. Erről számolt be például az Esztergom című helyi lap 1925. december 13-i száma is.¹⁴ Nem csodálkozhatunk ezek után azon, hogy két héttel később már arról írt a lap, hogy kiütéses tifuszeset fordult elő az ott élő cigányok között.¹⁵ Bár később kiderült, hogy szerencsére mégsem tifusz lépett fel, a körülmények valószínűleg elég okot adhattak hasonló feltételezésekre. Az erről beszámoló cikk azonban egy további fontos tényezőre is rávilágított: a tifuszveszély orvosi cáfolatára nemcsak a közönség megnyugtatósa szempontjából volt szükség, hanem azért is, „*mert a cigányok bárhol is jelentkeztek munkáért, hibájukon kívül nem kaptak*”.¹⁶

Néhány hónappal később a helyi sajtó közölte dr. Perger Kálmán rendőrfőtanácsos rendeletét, amelyet a városi tisztviselő véleménye alapján a kiütéses tifusz terjesztésének megállítására adott ki. Eszerint a sátoros és kóborcigányok csak az Esztergom város tanácsa által kijelölt helyen lakhattak és tartózkodhattak, a városba pedig csak egyesével és bevásárlás végett térhettek be. Magánházakba nem léphettek

¹⁰ MNL KEML XV-6-c 168. tek. 170/1924. kgy. sz.

¹¹ Dr. Jármay István ezirányú tevékenységéről kutatásaink során egyelőre nem sikerült további adatokat feltárni.

¹² MNL KEML XV-6-c 169. tek. 210/1924. kgy. sz.

¹³ MNL KEML XV-6-c 169. tek. 109/1925. kgy. sz.

¹⁴ A sátoros cigányok inkább fáznak, de nem dolgoznak. Esztergom, 1925. december 13. 2.

¹⁵ Kiütéses tifuszeset. Esztergom, 1925. december 25. 5.

¹⁶ Nem volt kiütéses tifusz. Esztergom, 1926. január 24. 3.

be, továbbá megtiltották számukra a piacokon, köztereken és utcákon való kóborlást, ácsorgást és letelepedést.¹⁷

A cigányok lakókörülményei a későbbiekben sem javultak jelentős mértékben. 1929 februárjában arról számolt be az *Esztergom* című helyi lap, hogy két cigánygyermeket szállítottak Esztergomba a szentgyörgymezői határból, akik fagyási sérüléseket szenvedtek.¹⁸

AZ ESZTERGOMI CIGÁNYOK ÚJABB ÁTTELEPÍTÉSEI AZ 1930-AS ÉVEK VÉGÉN

A cigányok előbb ismertetett áttelepítése azonban sem a cigányság, sem pedig a szentgyörgymezői gazdák vélt vagy valós problémáira nem jelentett megoldást. Bár a városi képviselő-testület 1928 és 1935 között nem foglalkozott külön a helyi „cigánykérdéssel”, a szentgyörgymezői gazdák folyamatosan panaszkodtak a közbiztonságra, illetve féltették állataikat egy esetleges fertőzéstől. Ennek megfelelően a helyi lapokban több cikk is foglalkozott a témával.

1936. április 2-án *Sürgősen meg kell oldani az esztergomi cigánykérdést* címmel jelent meg egy cikk az *Esztergom és Vidéke* címlapján. A név nélkül közzétett szöveg részletesen felsorolta a szentgyörgymezőiek panaszait. Ugyan már korábban is szoltak arról cikkek, hogy a cigányok kéregetése zavarja a turistákat, mégis ebben az írásban jelenik meg először érvként a cigánykérdés megoldásának, valamint a cigányok áttelepítésének szükségessége szempontjából az idegenforgalom. A cikkíró ezt így fogalmazta meg: „Még egy súlyos érv szól a cigánykérdés megoldásának szükségessége, illetőleg a cigányok máshová telepítése mellett. Ez a Duna, mint a nemzetközi idegenforgalom közvetlen közelsége. Ha a hajón utazó felülről jön, úgy az utolsó kép, amit emlékül magával visz Esztergomról: a fenséges-bazilika és a kevésbé díszes cigánytelep. Ha alulról jön a hajóval, akkor ugyanennek a fordítottja áll. Az átutazó számára elég a cseh és a magyar partra rámutatni, ez a dísztelen kép a legrosszabb propaganda nemcsak városunk, hanem nemzetünk kultúrája érdekében.”¹⁹

1936 novemberében ismételtelen egy hosszabb cikk foglalkozott Szentgyörgymezői panaszaiival, amelyben az egyik legfontosabb problémának a cigánykérdést tartották.²⁰ November 26-án a város képviselő-testülete is tárgyalta a cigányok áttelepítését. Glatz Gyula polgármester²¹ javaslatával kapcsolatban vitéz Szívós-Waldvogel kért először szót. Mondandóját azzal kezdte, hogy a cigánykérdés addig nem old-

ható meg, amíg azzal nem „teljes komolysággal” foglalkoznak. Megemlítette, hogy mivel a szomszédos államok igyekeztek minél több cigányt „átolni” Magyarország területére,²² számuk annyira megnövekedett, hogy „az már országos csapást” jelent. Úgy vélte, hogy a „cigánykérdést Esztergom egymagában nem oldhatja meg véglegesen, mert országos rendezésre van szükség”, azonban addig is drákói rendszabályokat kellene alkalmazni helyben. Vitéz Szívós-Waldvogel elmondta, hogy ő volt az, aki beadványban sürgette a cigányoknak Szentgyörgymezőről való kitelepítését, ugyanakkor a Zsidódi-patak melletti letelepítésüket nem fogadhatja el. Indokait érdemes szó szerint is idéznünk: „Elsősorban is nem tehetjük őket a mellé az országút mellé, amely a közel jövőben oly fontos idegenforgalmi útvonal, a Bécs-esztergomi autótút egyik főszakasza lesz. Másodsorban pedig a Zsidódi-patak a vízvezetékünk egyik fő táplálóforrása s a cigánytelep és környéke a maga tisztátalanságával és hulladékaival a talajon s a forráson keresztül az egész vízvezetékét megfertőzheti.” A felszólaló ezért indítványozta, hogy a cigányok áttelepítését vegyék le a napirendről, és egy „hozzáértő emberekből álló bizottságot” bízzanak meg a javaslatát kidolgozásával a cigányok elhelyezését illetően. Ugyanezen bizottság dolgozhatná ki a cigányokra vonatkozó szabályrendeletet is. Kérte annak kimondását is, hogy Esztergom a vármegye útján kérelmet intéz a törvényhozáshoz a cigánykérdés országos rendezése érdekében. Javasolta továbbá, hogy abban az időszakban, amíg a cigányok Szentgyörgymezőn maradnak, helyezték őket a legszigorúbb rendőri felügyelet alá, a nem esztergomi illetőségűeket pedig távolítsák el a városból.

Gere János nem osztotta vitéz Szívós-Waldvogel indítványát, és a cigányok Szentgyörgymezőről való mielőbbi kitelepítése mellett foglalt állást. Úgy vélte, hogy a cigányság az elsődleges oka a helyi sertésállomány csökkenésének, ezért kilátásba helyezte, hogy ha a kérdés nem nyer megfelelő rendezést, a helyi közbirtokosság a földművelésügyi minisztériumhoz fog fordulni panaszával. Nádler István felszólalásában Miskolc példájára hivatkozott, ahol „kíméletlen szigorral tényleg sikerült a cigánykérdést megoldani”. Kijelentette, hogy „a cigányok itt nem maradhatnak sem a temető közelsége, sem a mezőgazdaság, sem a dunai idegenforgalom, sem pedig erkölcsi szempontok miatt”. Nádler elfogadta vitéz Szívós-Waldvogel indítványát, és szintén javasolta a cigányok szigorú rendőri felügyelet alá helyezését, amíg a kérdés megoldást nem nyer. A közgyűlés végül teljes egészében elfogadta vitéz Szívós-Waldvogel indítványát, dr. Zwillinger Ferenc kívánságára pedig kimondta, hogy a cigánytelep áttelepítésére feltétlenül megoldást kell találni. A képviselő-testületi határozat utasította a polgármestert, hogy alakítson egy szakemberekből és az ér-

¹⁷ Sátoros és kóborcigányok megrendszabályozása. *Esztergom és Vidéke*, 1926. június 17. 2.

¹⁸ Megfagyott két cigánygyerek. *Esztergom*, 1929. február 17. 2.

¹⁹ *Sürgősen meg kell oldani az esztergomi cigánykérdést*. *Esztergom és Vidéke*, 1936. április 2. 1.

²⁰ Hallgassuk meg jó szívvel Szentgyörgymezői panaszait is. *Esztergom és Vidéke*, 1936. november 5. 1.

²¹ Glatz Gyula 1931-től 1940 augusztusáig volt Esztergom polgármestere.

²² Csehszlovákiában 1927-ben olyan törvényt fogadtak el, amely lehetőséget biztosított a vándorcigányok tartózkodási engedélyeinek megvonására és az országból való kitiltásukra. A 102.875/1927. sz. népjóléti miniszteri körrendelet arról tudósított, hogy ezt követően tömegesen jelentek meg idegen cigánycsaládok a Csehszlovákiával határos községekben. Valószínűleg ez volt az oka a cigányrazziákat elrendelő 257.000/1928. B. M. sz. körrendelet kiadásának is. Lásd bővebben: Purcsi 22–27.

Mikép oldjuk meg a cigánykérdést?

Az utolsó városi közgyűlésen élénk vita tárgya volt ismét a cigánykérdés. Azért írom ismét, mert már lassankint három évtizedes képviselőségem alatt annyiszor hallottam e kérdésről Vak Bottyán palotájában hevesebből hevesebb vitákat, hogy szinte csodálkozom, miként tűrheti a sirjában nyugovó Bottyán generális palotájának termeiben ezt a komoly kérdést anélkül, hogy egyszer már személyesen is megjelenne és rendet csinálna Szentgyörgymező és Tabán örök vilongásában. Annyi bizonyos, hogy nem tetszik neki e kérdés, azért néz arcképe oly haragosan a terem faláról a képviselőtestület tagjaira.

Amint látom ez a kérdés legjobban egy football mérkőzéssel hasonlítható össze, amelyben jelen évtizedben az amúknál és kiváló szónokainál fogva a nagyvárosiak vezetnek, mert berúgták a labdát (jelenleg cigányokat) a Honvédtemető mögé és onnan ki nem engedik. El-

kényszerítessenek a társadalmi életbe. Ez nem újság, ezt már sokszor megkísérelték, de a kísérlet sohasem járt eredménnyel.

Nem járt pedig eredménnyel azért, mert egybe telepítették őket a város, illetve község határán kívül. Itt pedig ők ismét elemükben voltak, ott volt a szabadság, ott élhették eddigi duhajkodó erkölcsstelen életüket, kezük ügyében volt a határ, összelophatták lelmi szereiket. Egyszóval a sok család egy bandát képezett és gyermekeik eltanulták szüleiktől ezen életet, amelyet természetesen ők csak így folytatnak, mert csak ezt látják. Nem tanulhattak a szomszédoktól, mert ezek is csak az ő fajtájukból kerültek ki. Magától értetődik, hogy miután egymás között nevelődnek, tudják, hogy a lopásból koldulásból meg tudnak élni, nem is törnek magukat munka után. De hiába is törnének ismeri szokásaikat erkölcsüket mindenki és senki sem veszi szívesen alkalmazásba őket.

Részlet a „Mikép oldjuk meg a cigánykérdést?” című cikkből.

Forrás: Esztergom és Vidéke 1936. december 6. 1.

dekeltekből álló bizottságot, amelynek javaslatot kell tennie a cigányok elhelyezését illetően, és ki kell dolgoznia „azon rendszabályok tervezetét, melyek a cigánykérdés megoldására kívánatosnak látszanak”.²³

Néhány nappal később, 1936 decemberében *Mikép [sic!] oldjuk meg a cigánykérdést* címmel egy igen fontos véleménycikk jelent meg az *Esztergom és Vidéke* első oldalán. A cikket jegyző dr. Berényi Zsigmond írásában a helyi cigánykérdést egy olyan futballmérkőzéshez hasonlította, amelyben a résztvevők (Szentgyörgymező és a „nagyváros”) egymás térfelére rugdossák a labdát (ti. a cigányokat), és amelyben jelenleg „a nagyvárosiak vezetnek, mert berúgták a labdát [...] a Honvédtemető mögé és onnan ki nem engedik”.

A cigányok elhelyezésével kapcsolatos vitával összefüggésben megemlíti, hogy egy szentgyörgymezői képviselő részéről olyan elképzelés is felmerült, amely a Tati szigetre telepítette volna át a helyi cigányokat. A cikk szerzője azonban úgy vélte, hogy „[a] cigánykérdésnek egy megoldása van elméletileg, hogy belekényszerítessenek a társadalmi életbe”. A korábbi kísérletek kudarcával kapcsolatban egy nagyon fontos részletre mutat rá Berényi: „Nem járt pedig eredménnyel azért, mert egybe telepí-

²³ MNL KEML XV-6-c 175. tek. 214/1936. kgy. sz.

Zsalazsonnak sem kellene a cigányok

A cigányok kitelepítése ügyében minap közölt cikkünkre az alábbi sorokat kaptuk:

„B. lapjuk 98-ik számában egy cikk jelent meg Dr. B. Zs. aláírással, a cigánykérdéssel kapcsolatban, melyre legyen szabad, mint zsalazsoni lakosnak, a következőkben reflektálnom.

A cikkíró úr igen rossz szolgáltatott nekünk azzal, hogy az esztergomi kőborcigányokat Zsalazsonba ajánlja kitelepíteni, ahol csupa becsületes, szorgalmas, dolgozó és istenfélő bányász nép lakik, akik feltéve őrzik családjukat, érényeiket és csekély vagyonkájukat.

Tud-e a cikkíró úr arról, hogy van nekünk egy kis szigetekcskénk a Primás-sziget végében, amit köz-

Csak egy kis, jól átgondolt, mindenre kiterjeszkedő és körültekintő propaganda és az illetékes hatóságok erkölcsi támogatása kell ahhoz, hogy a Zsalazsonból egy magyar Scheffeld vagy Solingen, egy magyar Warnsdorf vagy Eiberfeld lehessen. Ehhez minden előfeltétel a természettől adva van!

Hogy mit jelentene városfejlesztés, forgalom és megélhetés szempontjából, ez nem szoríul magyarázatra.

Aztán itt van körülöttünk egy remek hegyvidék a Dunafolyammal és gyógyvizforrásaival, amely a „Sächsisch Böhmische Schweiz” minden szépségével fölveheti a versenyt! Tehát el a cigányokkal Zsalazsonból!

Zsalazsonnak sem kellene a cigányok – részlet.

Forrás: Esztergom és Vidéke 1936. december 20. 2.

tették őket a város, illetőleg község határán kívül. Itt pedig ők ismét elemükben voltak, ott volt a szabadság, ott élhették eddigi duhajkodó életüket, kezük ügyében volt a határ, összelophatták lelmi szereiket. Egyszóval a sok család egy bandát képezett és gyermekeik eltanulták szüleiktől ezen életet, amelyet természetesen ők csak így folytatnak, mert csak ezt látják. Nem tanulhattak a szomszédoktól, mert ezek is csak az ő fajtájukból kerültek ki. Magától értetődik, hogy miután egymás között nevelődnek, tudják, hogy a lopásból koldulásból meg tudnak élni, nem is törnek magukat munka után. De hiába is törnének. Ismeri szokásaikat erkölcsüket mindenki és senki sem veszi szívesen alkalmazásba őket.” Röviden megfogalmazva: a város perifériájára való telepítéssel nem lehet eredményes az integráció.

Berényi ugyanakkor a felvázolta megoldási javaslatát is: „Most képzeljük el, hogy az egyes cigánycsaládokat egymástól nagyobb távolságra – jellegzetes ruhájuk helyett a szokásos munkásruhába öltöztetve – valamely külváros munkásnegyedébe, külön-külön lakásba telepítenénk le. Itt nem állana rendelkezésükre szabad lopásra a határ, itt hiába kopogtatnának asszonyaik a lakosoknál élelemért, itt az éhség vinné rá őket a munkára. Itt nem erkölcsstelenkedhetnének, nem duhajkodhatnának, mert nincs meg állandó társaságuk, de meg a szomszédok sem engednék magukat nyugalmaikban zavarni. Nálunk Esztergomban erre különös adottság van a zsalazsoni városrészben. Zsalazson a maga szétszórt házaival éppen ily célra volna a legalkalmasabb.”²⁴

²⁴ Mikép oldjuk meg a cigánykérdést? Esztergom és Vidéke 1936. december 6. 1–2.

Az említett cikk nem maradt visszhang nélkül. Az Esztergom és Vidéke december 20-i száma Zsalazsonnak sem kellene a cigányok címmel közölt egy olvasói levelet, amelynek írója inkább a Prímás-sziget végében lévő, úgynevezett Cigányszigetre telepítette volna ki a helybéli cigányságot. Úgy vélte, hogy helyettük inkább iparvállalatokat kellene Zsalazsonba telepíteni, ezért levelének végén arra kérte a lap szerkesztőségét, hogy „ne méltóztassanak a nem kívánatos cigányok érdekében propagandát kifejteni”.²⁵

Miután hírből értesültek az áttelepítési szándékról, 1937 áprilisában a helybéli cigányság nevében Horváth Dánielné, Horváth Didiné és Horváth Szelence dr. Antóny Béla ügyvéden keresztül levelet intéztek Glatz Gyula polgármesterhez. Ebben olyan intézkedés megtételére kérték a polgármestert, amely biztosítja a korábban közgyűlési határozattal kijelölt állandó lakóhelyüket. A szöveg, amelyet minden bizonnyal Antóny Béla állított össze, az alábbiakban vázolta egy esetleges áttelepítés negatív következményeit: „Ismét kőborlóvá tenne bennünket, meglazítaná és bizonytalanabbá tenné a jelen tartózkodást és lakóhelyünkön már szervesen kiépült rendészeti és közegészségügyi felügyeletet és lehetetlenné tenné gyermekeink iskoláztatását. De sértené épp azokat az állami szempontokat, amelyek ide telepítésünket szükség-szerűen megkövetelte és azon magánérdekeket, amelyeket a jelenlegi állandó lakóhelyünkkel veszélyeztetni vélnek, egy új telepítési helyen a valóságnak megfelelően veszélyeztetni is, mert hisz a fent említett újabb kitelepítés nem a már állandósult helyben lakást és tartózkodást biztosítaná, hanem megteremtené a kőborlás újabb lehetőségét.

Rá kell még mutatnunk arra a ténykörülmenyre is, hogy a felépítmények létesítésével nemcsak lakóhelyet biztosítottunk magunknak, hanem a törvényes rendelkezések szellemének megfelelően a város kötelékébe való tartozásunkat hoztuk létre és olyan ingatlanok, épületek tulajdonosai lettünk, amelyek idővel adóalanynak is tárgyai.”²⁶

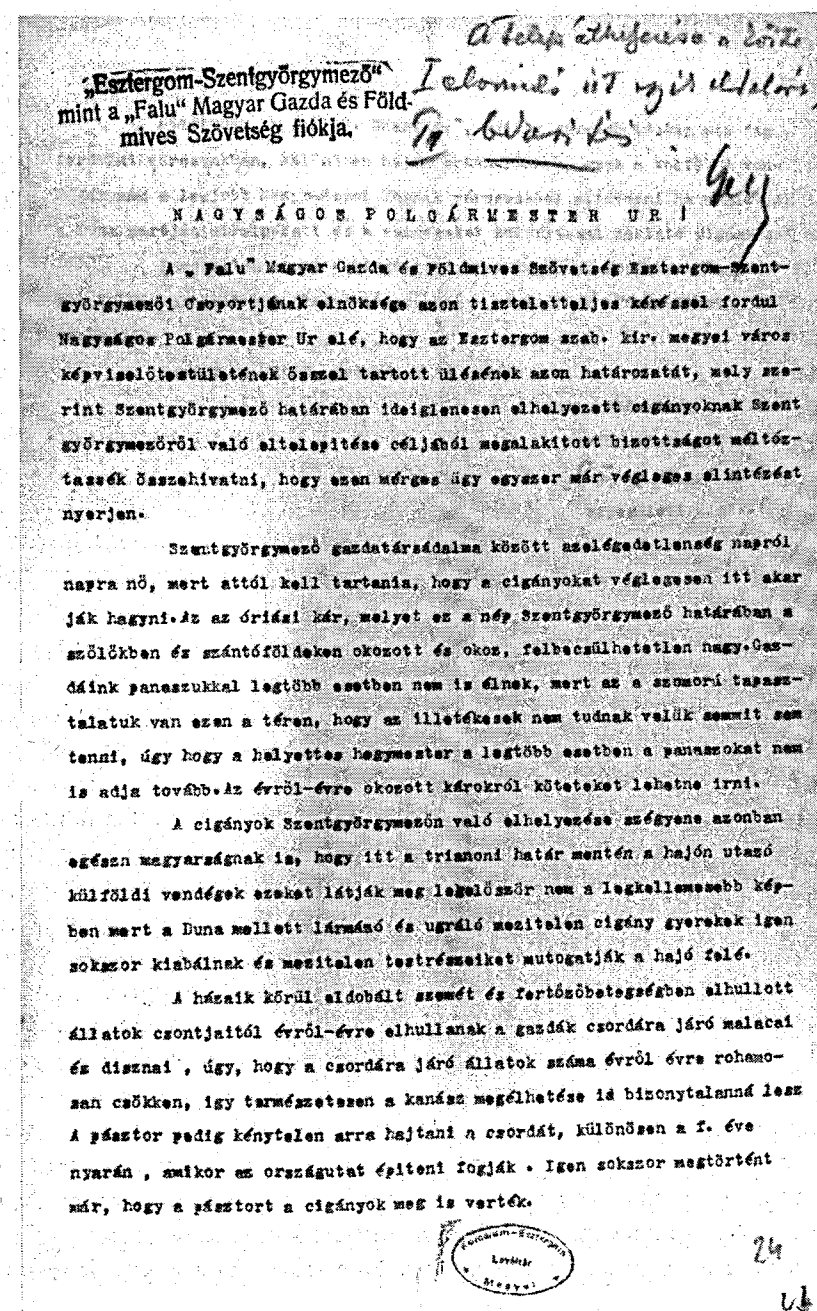
Május 20-án a „Falu” Magyar Gazda és Földműves Szövetség Esztergom-Szentgyörgymezői csoportja nevében Erős András beadványt intézett a polgármesterhez (1. melléklet), amelyben hangsúlyozta, hogy „[k]özeledik az »1938. Szent év« [sic!], mikor sok-sok idegen meg fog fordulni városunkban, különösen hajón sokan jönnek, ezek a külföldi vendégek nem a legjobb benyomással fognak városunkból eltávozni ha meglátják a Duna partján elhelyezett és a vendégeket koldulással zaklató cigányokat”.²⁷

Nem csak a Falu szövetség szorgalmazta a cigányok áttelepítését. A Nemzeti Egység Pártja esztergomi szervezete közvetlenül az alispántól kért anyagi támogatást e célból, amelynek nyomán az alispán 1938. április 1-i leiratában utasította a város polgármesterét, hogy tegyen jelentést a tervbe vett áttelepítéssel kapcsolatban már megtett lépésekről, valamint jelentse, hogy „van-e valami komoly kilátás ezen kérdés

²⁵ Zsalazsonnak sem kellene a cigányok. Esztergom és Vidéke 1936. december 20. 2.

²⁶ MNL KEML V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. 31–32.

²⁷ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 24-24/a.

A „Falu” Magyar Gazda és Földműves Szövetség Esztergom-Szentgyörgymezői Csoportjának 1937. május 20-i beadványa első oldala Esztergom polgármesteréhez.

Forrás: MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 24.

célszerű és közmegnyugvást szolgáló mielőbbi megoldására”. Az alispán ugyanakkor azt is jelezte, hogy „amennyiben végleges és minden tekintetben megnyugtató megoldás anyagi eszközök hiányán múlna”, úgy a vármegye anyagilag is hozzájárulna az áttelepítéshez.²⁸

1938. április elején a szentgyörgymezői gazdák memorandumot intéztek a polgármesterhez, amelyben kérték a cigánykérdés mielőbbi rendezését (2. melléklet). Levelükben részletesen felvázolták a cigányok áttelepítésének általuk kívánatosnak tartott megoldását, amelyben többek között egy szabályrendelet megalkotását is javasolták. Az új letelepítési hely kritériumait az alábbiképpen foglalták össze: „Itt érvényesülnie kell minden lényeges szempontnak: ne legyen főútvonal mellett, ne legyen olyan területen, amelynek szomszédságában – szőlőben, gyümölcsösben – károkat okozhatnak, ellenőrzésük, szemmeltartásuk legyen lehetséges, életfeltételeik – munkavállalás, iskoláztatás – legyenek biztosítottak, a gazdatársadalom állattenyésztését és egyéb érdekeit ne veszélyeztessék. Mindezek megfontolásával a szóbajöhető területek közül az kínálkozik legalkalmasabbnak, amely a kenyérmezei patak felé húzódó földek között, a patak mellett, a Koller-pusztával szemben fekszik és városi tulajdont képező ½ holdnyi, mezőgazdasági használatra csak kevésbé használható földterület. Ez a hely a fentebb említett szükséges feltételeket mind egyesíti magában.”²⁹

A szentgyörgymezői gazdák beadványuk mellé csatolták a gazdasági felügyelő és a városi állatorvos jelentéseit is. Az utóbbi részletesen foglalkozik a különböző állatbetegségek elterjedésének veszélyével, azonban ennek során egy másik fontos körülményre is rávilágít. Eszerint a cigányok sokszor a tudtukon kívül válhattak egy esetleges fertőzés hordozóivá, ugyanis: „[k]óborlásaik közben fertőző állatbetegséget egyik háztól, a másikba, faluról, falura hurcolják, aminek lehetősége annál inkább is fennforoghat, mert a fertőző betegségben elhullott apró háziállatokat a gazdák, kényelmi, vagy meggondolatlanság, vagy rossz régi szokás folytán, a cigányoknak adják, ezzel a fertőző-anyag tovább-hurcolása lehetséges.”

A cigányok akkori életkörülményeiről pedig az alábbiképpen írt a városi állatorvos: „A mostani elhelyezésük ebből a szempontból teljesen alkalmatlan, mert a Duna mentén az előbb említett, elhullott állatok szerveit, hullarészeit és vele együtt a fertőző anyagot a telepük mellett elvonuló Duna vizébe dobják, a víz sodra pedig a fertőzés lehetőségeit tovább szállítja.”

Az apró állatok csontjait, tollát lakhelyük közelében szétszórják, amiről magam is meggyőződtem ellenőrzéseim alkalmával. Az arra járó emberek a fertőző anyagot lábbeliükkel hazahurcolják, ami nem egyszer fő oka a járvány terjedésének; de nyári időnek alkalmával a telepükön bomlásnak indult állati hullák részeit illetve fertőző anyagot az ily helyeken rajzó legyek is tovább szállítják.”³⁰

²⁸ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 35. [Eredeti ügyiratszám: 3244/1938. ai. sz.]

²⁹ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 20–22.

³⁰ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 37–38.

Április 9-én a városi képviselő-testület rendkívüli közgyűlésén dr. Brenner Antal napirend előtti felszólalásában bejelentette, hogy a szentgyörgymezői gazdák beadványt nyújtottak be a polgármesterhez a cigánykérdés megoldására. Hozzátette, hogy ez ügyben a város vezetősége csak a legközelebbi közgyűlésen fog javaslatot tenni.³¹

A képviselő-testület ezt követően június 15-én tárgyalta a cigányok áttelepítésének ügyét. Az ekkor előterjesztett javaslat – a szentgyörgymezői gazdák beadványának megfelelően – a várostól délre, a Zsidódi-patak mellett, az ún. Koller-tanyával szemben lévő kb. 600 négyszögölnyi területen telepítette volna le a cigányokat. Az előterjesztett javaslat eredetileg 10 000 pengőt irányzott elő e célból, azonban ezt az összeget többen is magasnak találták. Dr. Marczell Árpád egyenesen horribilisként tartotta a költségeket, majd hozzátette, hogy „[a]mikor a város környékén ezrével akadnak földbevéjt lakások, még csak gondolni sem lehet arra, hogy a cigányokkal szemben nagyobb bőkezűséggel járjon el a város, mint saját rendes, derék, becsületes adófizető polgáraival!”. Véleménye szerint a cigányokat „erős kézbe kell fogni és a legszigorúbb felügyelet alá helyezni”. Úgy vélte, hogy az új telephely ebből a szempontból is megfelelő lenne, mivel az a csendőrség útvonalába esik, s így állandó ellenőrzés alá lehetne vonni.

A költségekre vonatkozóan a polgármester megjegyezte, hogy 72 fő részére kell lakásról gondoskodni, majd hozzátette: a város vezetőségének is az a szándéka, hogy a költségvetés csökkenjen, így ebből a szempontból egyetértett az előtte szólóval. Indítványozta, hogy a képviselő-testület egyelőre mondja ki az áttelepítést, a végrehajtással pedig várjanak addig, amíg a városnak elegendő mennyiségű fedezet fog a rendelkezésére állni.

A többi hozzászólóval szemben konstruktívabban állt Schalkház Ferenc a témához, aki hosszabb távú megoldásokat is felvázolt, továbbá kérte, hogy bízzák meg a cigányok feletti felügyelettel. A képviselő-testületi jegyzőkönyv az alábbiképpen rögzítette mondanivalójának lényegét: „mindenki egyetért abban, hogy a cigányokat sürgősen át kell telepíteni. Az áttelepítést azonban úgy kell megoldani, hogy pár év múlva ne vetődjék fel megint ugyanaz a probléma. A tervezett hely megfelel, szükség van bizonyos rendszabályok életbeléptetésére. Ki kell jelölni elsősorban a dögteret, a közgyám úrnak pedig legyen rá gondja, hogy a cigánygyerekek iskolába járhassanak. Megbízást kér, hogy a cigányok feletti felügyeletet ő gyakorolhassa – ő majd megfigyeli, betöri és munkára szoktatja őket.”

A képviselő-testület végül határozatban mondta ki a cigányok áttelepítését a Zsidódi-patak mellé. Mivel azonban az alispán korábban anyagi támogatást helyezett kilátásba, valamint Szentgyörgymező is felajánlott 100 pengőt e célból, a képviselő-testület mindössze 1000 pengőt engedélyezett a költségvetés terhére. Ugyanakkor

³¹ MNL KEML XV-6-c 176. tek. 40/1938. kgy. sz.; Viharos városi közgyűlés. Esztergom és Vidéke 1938. április 14. 1.

felszólították a polgármestert, hogy az áttelepítés során vegye igénybe a cigányok munkáját is, adjon ki a telepítéshez díjtalan vályogvetési engedélyt, valamint gondoskodjék róla, hogy a cigányok minél előbb munkaalkalomhoz jussanak.³²

A képviselő-testületi határozatot követően valamennyi érdekelt fél tiltakozott az ellen. 1938. július 1-én a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. dorogi bányagazgatósága fellebbezett elsőként a határozat ellen. Első levelük, amelyet a dorogi községi bíró és a főjegyző is aláírt, csupán a fellebbezés kinyilvánítását tartalmazta, annak részleteiből indoklását július 7-én terjesztették be. Ebben a már szokásosnak tekinthető közbiztonsággal kapcsolatos érveken felül új elemként jelenik meg a nemzetvédelmi szempont: „[...] nemzetvédelmi szempontból sem engedhetők meg, hogy a mai súlyos külpolitikai bonyodalmak mellett a cigányok a községből quasi kitéve, olyan egyedülálló s amellet exponált helyre kitelepíttessenek, ahol megfelelő közbiztonsági felügyelet híján, a legnagyobb károkat okozhatják.” Nyomatékosításul a bányavállalat kilátásba helyezte, hogy amennyiben fellebbezését elutasítják, panaszával közvetlenül a honvédelmi minisztériumhoz fog fordulni.³³

Röviddel később, július 15-én a vármegyei vitézi szék nevében vitéz Pongrácz-Bartha Ede vármegyei vitézi székkapitány is fellebbezett a 82/1938. sz. közgyűlési határozat ellen.³⁴

1938. augusztus 1-én a polgármester azonban elkészségre hivatkozva mind a vármegyei Vitézi Szék, mind pedig a bányagazgatóság fellebbezését elutasította.³⁵ Ezt követően mindkét érdekelt fél az alispánhoz fordult.

Nemcsak a leendő telekszomszédok, hanem a helybéli cigányság is tiltakozott az áttelepítés ellen. Horváth Dánielné, Horváth Didiné és Horváth Szelence ügyvédjük útján szintén a polgármesterhez fordult. Kérték a polgármestert, hogy fellebbezésüket terjessze fel az egyesített vármegyék alispánjához, akitől nemcsak a határozat megsemmisítését szerették volna, hanem annak kimondását is, hogy „a szentgyörgy-mezei határban jelenlegi elhelyezkedésünk minden követelménynek megfelel”. Indoklasként az alábbiakat olvashatjuk a – minden bizonnyal az ügyvéd, dr. Antóny Béla által összeállított – beadványban: „Ezt a területet nem önkényesen foglaltuk el, hanem azt annak idején a város közönsége bölcs megfontolás és mérlegelés alapján adta át nekünk. Megparancsolta, hogy odamenjünk, telepedjünk ott le, aminek következtében saját költségünkön felépítményt is létesítettünk. Gyermekünk rendszeresen járnak iskolába, közöttünk járványos betegség nem volt s így azt nem is terjeszthettük, a szentgyörgy-mezei gazdák állatállománya csökkenésének nem mi vagyunk az okai. A mai elhelyezkedésünk biztosítja mindazokat a rendészeti, közegészségügyi és közoktatás-

³² MNL KEML XV-6-c 176. tek. 82/1938. kgy. sz.

³³ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 42., 62.

³⁴ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 43.

³⁵ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 23., 60. [A vármegyei Vitézi Szék fellebbezését elutasító polgármesteri véghatározat eredeti ügyiratszám: 6395/1938. pm. sz.; a bányavállalat fellebbezését elutasító végzés ügyiratszám: 5855/1938. pm. sz.]

ügyi érdekeket, amelyek mint állami és városi érdekek ide történt telepítésünk alkalmával különösen figyelembe vétettek.”³⁶

A vármegyei kisgyűlés 1939. április 11-én tárgyalta a cigányok áthelyezésével kapcsolatos határozat ellen beadott fellebbezéseket, amely során jóváhagyta Esztergom képviselő-testületének határozatát, azzal a módosítással, hogy a város polgármestere lépjen érintkezésbe a rendőrhatalommal, hogy az a legnagyobb szigorúsággal akadályozza meg a cigányok beszivárgását a város területére.³⁷

Ezt követően az esztergomi cigányok jogi képviselőjük útján kérték a vármegyei (másodfokú) véghatározat felülvizsgálatát, ezt azonban a belügyminiszter 1941. szeptember 18-án elutasította.³⁸

1939. június 22-én a városi képviselő-testület rendes közgyűlésén annak ellenére, hogy a vármegyei kisgyűlés korábban jóváhagyta a 82/1938. kgy. sz. határozatot, mégis olyan határozat született, amely kimondta, hogy a Zsidódi-patak mellett kijelölt hely mégsem felel meg a cigányok letelepítésére. A polgármester beszámolójából kiderül, hogy időközben a panaszokra való tekintettel a Zsidódi-patak mellől a Strázsa-hegy délnyugati lejtőire lettek áttelepítve a cigányok. Ekkor azonban a katonai táborparancsnokság kifogásolta a gyakorlótér szerződésére hivatkozva a cigányok ottani elhelyezését, így tehát ismét szükségessé vált a cigányok újbóli, immár végleges helyen történő letelepítése. A képviselő-testületi ülésen egy hattagú bizottságot alakítottak, amelynek a polgármester elnöklése alatt ki kellett jelölnie a cigányok végleges telepítési helyét.³⁹

1939. október 31-én a városi képviselő-testület rendes közgyűlésén a pénzügyi bizottság ismertette jelentését a cigányok elhelyezésével kapcsolatban. A bizottság úgy számolt, hogy a cigányok munkaerejének „lehető kihasználásával”, a városi anyag és fuvarozáson kívül, valamint a legnagyobb takarékoság mellett is mintegy 4000 pengőbe fog kerülni az áttelepítés. Mivel ez az összeg jelentősen túllépte volna a korábban hozott 82/1938. sz. közgyűlési határozat által engedélyezett 1000 pengős keretet, javasolták, hogy a hiányzó összegre államsegélyt vagy törvényhatósági segélyt igényeljenek, hogy a kiküldött bizottság által kijelölt helyen folytathassák az építkezést. Vitéz Szívós-Waldvogel ez alkalommal azt kifogásolta, hogy még mindig nem készült el a cigányokról szóló szabályrendelet, holott azt ő már korábban benyújtotta. Azt is kifogásolta továbbá, hogy nem készült a cigányokról nyilvántartás sem. Személy szerint hallani sem akart a város részéről a cigányok számára történő épít-

³⁶ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 16-17.

³⁷ Jóváhagyta a vármegye a cigányok áttelepítését. Esztergom és Vidéke 1939. április 16. 2.

³⁸ „Az 1929. évi XXX. t. c. 50. §-a értelmében a miniszter másodfokú véghatározatot csak abban az esetben változtathat meg, ha az elsőfokú hatóságok hatáskörüket túllépik, vagy ha határozataik vagy eljárásuk törvényt vagy törvényes jogszabályt sért. A fent jelzett ügyében az említett okok egyikét sem állapíthattam meg s ezért a felülvizsgálati kérelmet el kellett utasítanom” – olvasható a belügyminiszter megokolásában. MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 15. [Eredeti ügyiratszám: 86.710/1940. B. M. sz.]

³⁹ MNL KEML XV-6-c 176. tek. 99/1939. kgy. sz.

kezésről, ezért javasolta a kérdés levételét a napirendről. Brenner polgármester-helyettes azonban ezt a javaslatot visszautasította. Nádler István és dr. Obermüller Ferenc javasolták, hogy a bizottságot küldjék ki ismételtén egy újabb terület kijelölése végett. A polgármester-helyettes egyetértett ezzel, továbbá javasolta a bizottság kiegészítését is. A közgyűlés végül elfogadta a bizottság kiegészítésére vonatkozó javaslatot, és újbóli kiküldése mellett határozott, a polgármestert pedig felhatalmazta, hogy az engedélyezett 1000 pengőn felül a hiányzó összeget államsegély és megyei segély beszerzése útján teremtsen elő az építkezés befejezéséhez.

A hozzászólásokból megtudható, hogy erre az időpontra már megkezdődött az építkezés a cigányok új telepítési helyén, amely Esztergom déli részén, az árvízvédelmi töltés mellett lett kialakítva.⁴⁰

A cigányok számára emelt épület költségeinek elszámolását a képviselő-testület 1940. november 29-én megtartott rendkívüli közgyűlésén tartották. A képviselő-testület tudomásul vette a pénzügyi bizottság beszámolóját, amelyből megtudható, hogy az épület összköltsége 3130,96 pengő volt, amelyből 1939-ben 1148,70 pengőt számoltak el. A fennálló 1982,26 pengőre államsegélyt, illetve vármegyei segélyt igényeltek.⁴¹

Időközben az árvízvédelmi töltés mellett kialakított „cigányház” miatt dr. Prokopp Gyula járásbíró nyújtott be fellebbezést, mivel úgy vélte, hogy a cigányokat túlságosan közel telepítették le a közlegelőhöz, illetve a marhacsapáshoz.

A vonatkozó ügyiratokból további érdekes és lényeges részleteket ismerhetünk meg a cigányok elhelyezésével kapcsolatos elképzelésekről, valamint magáról a cigányok elhelyezéséről is. Tudható például, hogy 1940. december 17-én az alispán nevében Dr. Jánoskuty vármegyei II. főjegyző felszólította a polgármestert, hogy készítsen egy pontos méreteket feltüntető helyszínrajzot a cigányok elhelyezéséről, amely során kívánatos volna Prokopp bevonása is.⁴²

Ennek megfelelően a város mérnöki hivatala dr. Prokopp Gyulával 1941. január 13-án kiszállt a helyszínre, és a töltésen át újból felmérték a „cigányház” és a marhacsapás közötti legkisebb távolságot. Ezt a mérnöki hivatal másnap jelentette is a polgármesternek. Eszerint a töltés csapás felőli lába a cigányháztól 17 méterre, innen a csapás pedig további 23 méterre volt, tehát a kettő közötti távolság mintegy 40 métert tett ki. A jelentés azt is megjegyezte, hogy „[e]zen méret azonban a töltésen át eszközöltetett, amely oldalról a csorda a cigánytelepet meg nem közelítheti. A töltés mentén mért legkisebb távolság az előző mérés szerint 52 m.”⁴³

⁴⁰ MNL KEML XV-6-c 176. tek. 212/1939. kgy. sz.

⁴¹ MNL KEML XV-6-c 177. tek. 284/1940. kgy. sz.

⁴² MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 67. [Eredeti ügyiratszám: ad. 5833/1940. ai. sz.]

⁴³ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 67.

A terepbejárásról készült beszámolót és a helyszínrajzot 1941. január 22-én küldte meg a polgármester az alispánnak.⁴⁴ A felterjesztett iratok megvizsgálását követően Esztergom vármegye alispánja 1941. március 5-i leiratában részletes jelentést kért dr. Etter Jenő polgármestertől⁴⁵ arra vonatkozóan, „*hogy miként történhetett meg, hogy a város a cigánytelep elhelyezése tárgyában saját szabályrendeletével szembekezdve a legelő közvetlen közelébe telepítette le a cigányokat. Teljesen figyelmen kívül hagyta a város vezetősége a kérdésben az 1932. évi május hó 30.-án kelt 198.892/1932. számú B.M. rendelet intézkedéseit is, amely szerint a jövőben telepítendő cigányok lakóhelyét a közlegelőktől lehetőleg távol-eső helyeken jelöljék ki stb. Mint tudomásomra jutott a kérdéses terület árterület is és így az településre egyáltalán nem alkalmas.*”⁴⁶ Még ugyanazon a napon, ugyanazon számon kiadott másik leiratában az alispán annak adott hangot, hogy „[a]z ügyből kétségtelenül megállapítható, az előjáró tisztviselő hanyagsága, illetőleg a vonatkozó jogszabályok nem mentesíthető nem tudása.” Ezért felhívta a polgármestert, hogy utasítsa az előjáró tisztviselőt, hogy az tegyen hozzá „*haladéktalanul részletes és kimerítő igazoló jelentést*”.⁴⁷

A polgármester 1941. március 18-án kelt válaszában jelentette az alispánnak, hogy „*a városban letelepedett helybeli illetőségű cigányoknak a sztygörgymezsei (sic!) városrészből történt kitelepítése a város vezetőségét igen nehéz helyzet elé állította, mert a cigányok elhelyezése ellen minden számbavett helynek érdekeltsége tiltakozott. [...] A hely kijelölésénél figyelemmel volt a bizottság arra, hogy a városhoz közel legyenek az ellenőrzés fokozottabb gyakorlása érdekében és a szomszédok érdekei érintve ne legyenek. Mostani elhelyezkedésük, amiként a [...] bemutatott helyszínrajz igazolja nincs a legelőterületen és annak közelében sem. Az árvízvédelmi töltés melletti építkezést pedig az építkezés takarékosabb végrehajtása indokolta. [...] A helyszínrajz szerint az épület a városi közlegelőtől, a marhacsapástól is megfelelő távolságban épült állandó egészségügyi felügyelet alatt van és a hegymester, a nyájörző pásztorok, valamint a mezőőr állandó és hatékony ellenőrzése alatt áll. Minthogy a gyepmesterei vagyis állategészségügyi telep is itt van a közelben, a városi és hatósági állatorvos szakfelügyelete is állandóan és a leghatékonyabban biztosított. A város egyetlen más alkalmasabb területe nem áll rendelkezésre, hacsak a cigányokat a hegyek között levő, messzefekvő városi elhagyott parlag területekre nem telepítettük volna, mely esetben a közbiztonság és más egészségügyi érdekek alig lettek volna megóvhatók. A cigányok ezen elhelyezését a közhangulat is megnyugvással fogadta, amennyiben ezen elhelyezés ellen a fellebbezőn kívül senki kifogást nem emelt.*”⁴⁸

⁴⁴ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 68. [Eredeti ügyiratszám: 15.684/1940. pm. sz.]

⁴⁵ Dr. Etter Jenő 1941. február 1-től 1944. augusztus 1-ig volt Esztergom polgármestere.

⁴⁶ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 41. [Eredeti ügyiratszám: 840/1940. ai. sz.]

⁴⁷ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 44. [Eredeti ügyiratszám: 840/1940. ai. sz.]

⁴⁸ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 41. [Eredeti ügyiratszám: 3026/1941. pm. sz.]

Végül az alispán 1941. május 2-án jóváhagyta Esztergom polgármesterének döntését, ugyanakkor elrendelte, hogy a cigányok „megfelelő kerítéssel zárassanak el a legelőtől, illetőleg a marhacsapástól, valamint fokozottabb gondoskodás történéjk ellenőrzésükről a környező teleptulajdonosok esetlegesen kárt szenvedő érdekeinek megóvása céljából”. Határozatát az alábbiakkal indokolta: „a város vezetősége az évek óta húzódó cigánykérdés, nevezetesen cigányok elhelyezése ügyében a körülmények minden szempontbeli mérlegelése után, egy kiküldött képviselőtestületi bizottság véleménye alapján telepítette le tekintélyes költséggel a mai helyükre az esztergomi illetőségű cigányokat. Mind a felügyeletük, mind pedig esetleges foglalkoztatásuk szempontjából ez a hely látszott a legalkalmasabbnak, valamint a tervbevett iskoláztatásuk is ezen helyről látszott a leginkább megvalósíthatónak, a számításba vehető összes területek közül. A város nagy anyagi megerőltetéssel oldotta meg az ezen területen való elhelyezést. A cigánytelep a bemutatott helyszínrajz szerint nincs legelőterületen és a marhacsapástól is meglehetősen szeparálva van, ha a közbeeső árvízvédelmi töltést is figyelembe vesszük. A cigányok telepének elkerítése és a fokozott és erőskezü felügyelet, továbbá esetleges szabálytalanságaik szigorú megtorlása fölöslegessé teszi jelenlegi lakóhelyükről való áttelepítésüket, amelyre egyébként sem rendelkeznek a város vezetősége megfelelőbb területtel és anyagi fedezettel a város polgárainak vállán nyugvó egyébként is súlyos terhek újabb felemelése nélkül.”⁴⁹

Prokopp azonban ezt nem fogadta el, és felülvizsgálati kérelmet nyújtott be az előbbieken ismertetett alispáni véghatározat ellen. Az ügy ezt követően a belügyminiszter elé került, aki véleményezés céljából azt a földművelésügyi miniszterhez tette át. Az utóbbi részletes jelentést kért a törvényhatósági főállatorvostól, amely a rendelkezésre álló adatok szerint 1942. május 19-én lett a minisztériumnak megküldve.⁵⁰

A fellebbezés további vizsgálása, így az esztergomi cigányok elhelyezésének ügye valószínűleg még éveken át elhúzódhatott. Feltételezhetjük, hogy erre az ügyre utal a vizsgált levéltári iratcsomóban fellelhető – legkésőbbi dátummal ellátott – 1944. augusztus 25-i feljegyzés is, amely szerint „[a] benti ügy a Belügyminiszter úr döntéséig intézkedést nem igényel”.⁵¹ Az erre vonatkozó további levéltári iratok felkutatása és feldolgozása az elkövetkező kutatások feladata lesz, azonban a helybeli cigányság későbbi lakhelyének ismeretében kijelenthető, hogy a háború alatt már nem következett be érdemi változás az esztergomi cigányok elhelyezésének ügyében.

⁴⁹ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 14. [Eredeti ügyiratszám: 2894/1941. ai. sz.]

⁵⁰ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 45.

⁵¹ MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 46. [Eredeti ügyiratszám: 9135/1/1944. pm. sz.]

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban az esztergomi cigányság telepítésére vonatkozó Horthy-korszakbeli elképzeléseket és azok megvalósulását tekintettük át. A vizsgált forrásokból kitűnik, a korszakban a cigánykérdést elsősorban rendészeti és közegészségügyi kérdésnek tekintették. Ennek során a cigányság érdekeit a legkevésbé sem vették tekintetbe. Jól példázza ezt, hogy miután 1925-ben Szentgyörgymezőre, a Duna mellé telepítették le a helybeli cigányokat, azok sokkal jobban ki voltak téve az időjárási viszontagságoknak, mint korábbi telepítési helyükön. Ugyanakkor ez az áttelepítés sem a cigányság problémáira, sem pedig a szentgyörgymezői gazdák vélt vagy valós sérelmeire nem jelentett megoldást. A helyi cigányság áttelepítését szorgalmazók érvei között 1936-tól a turizmus is megjelent, mivel úgy vélték, hogy a Duna mentén lévő cigánytelep látványa kellemetlen emlékeket fog hagyni a városba látogató turistákban. Esztergom több központi, országos rendezvénnyel is készült az 1938-ban megrendezett Szent István Emlékév keretében, így ez az érv egyre hangsúlyosabbá válhatott. 1938 áprilisában a szentgyörgymezői gazdák fordultak beadványban a polgármesterhez, amelyben azt javasolták, hogy az esztergomi cigányokat az ún. Koller-pusztával szemben lévő területre telepítsék át. A beadvány összefoglalta azokat a kritériumokat is, amelyeket figyelembe vettek a javasolt letelepítési hely kijelölésekor: ezek szerint csak olyan terület jöhetett szóba, amely nem főútvonal mellett található, és amelynek nincs olyan terület (szőlő, gyümölcsös) a szomszédságában, amelyben a cigányok kárt okozhatnak. Ugyanakkor fontos szempont volt, hogy a cigányok ellenőrzése is lehetséges legyen. Ezt az álláspontot a városi közgyűlés is magáévá tette, és határozatban mondta ki az áttelepítést. Amint azt a tanulmányunkban is bemutattuk, a döntés ellen a helyi cigányságon kívül az érintett új telekszemzedők is fellebbeztek, amely során nemzetvédelmi szempontokra is hivatkoztak. Bár az alispán végül jóváhagyta a megfellebbezett képviselő-testületi határozatot, a városi közgyűlés később ismételtén a cigányság áttelepítése mellett döntött. Ezt követően kerültek az esztergomi cigányok a város déli részébe az árvízvédelmi töltés mellé, amely ellen a járásbíró nyújtott be fellebbezést. A feltárt források segítségével az imént felvázolt, közel húsz éven keresztül tartó folyamat bemutatására törekedtünk, melyet az 3. mellékletben szereplő térképen szemléltettünk. Reményeink szerint tanulmányunkkal nemcsak az esztergomi cigányság történetének feldolgozásához járultunk hozzá, hanem értékes kiegészítésekkel szolgáltunk a Horthy-korszak cigánypolitikájához is.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (MNL KEML)
 V-2-a Esztergom város polgármesterének iratai. 9135/1944. pm. sz. iratcsomó
 XV-6-c Esztergom város képviselőtestületének iratai 1879-1944. 168., 169., 175., 176. és
 177. sz. mikrofilmtekercsek

Sajtóforrások

A sátoros cigányok inkább fáznak, de nem dolgoznak. *Esztergom* 1925. december 13. 2.
 Hallgassuk meg jó szívet Szentgyörgymező panaszait is. *Esztergom és Vidéke* 1936. november 5. 1.
 Jövőre hagyta a vármegye a cigányok áttelepítését. *Esztergom és Vidéke* 1939. április 16. 2.
 Kiütéses tifuszeset. *Esztergom* 1925. december 25. 5.
 Megfagyott két cigánygyerek. *Esztergom* 1929. február 17. 2.
 Miképp oldjuk meg a cigánykérdést? *Esztergom és Vidéke* 1936. december 6. 1-2.
 Nem volt kiütéses tifusz. *Esztergom* 1926. január 24. 3.
 Sátoros és kóborcigányok megrendszabályozása. *Esztergom és Vidéke* 1926. június 17. 2.
 Sürgősen meg kell oldani az esztergomi cigánykérdést. *Esztergom és Vidéke* 1936. április 2. 1.
 Viharos városi közgyűlés. *Esztergom és Vidéke* 1938. április 14. 1.
 Zsalazsonnak sem kellene a cigányok. *Esztergom és Vidéke* 1936. december 20. 2.

Monográfiák, tanulmányok, szakkikkek

Hajnóczky Tamás: Hólyagos himlő és karhatalom. Adalékok a „kóborcigány” kérdés 1916-os rendészeti és közegészségügyi szabályozásához. *Romológia* 2018/16-17. 22-33.
 Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1992.
 Miklós Tamás: Az 1942. évi esztergomi cigány-szabályrendelet. In: György Sándor – Hajnóczky Tamás – Kanyó Ferenc (szerk.): *Történelmi útvesztők. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásából II.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 311-330.
 Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Osiris-Száadvég, Budapest, 1995.
 Purcsi Barna Gyula: A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. *Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.

1. MELLÉKLET

Nagyságos Polgármester Úr!

Méltóztassék megengedni, hogy jelen memorandumot az esztergomi cigányügy rendezése tárgyában ezúton tisztelettel átnyújtsuk, kérve az abban foglaltak jóindulatú támogatását.

A cigányügy Esztergomnak régóta vajdó, súlyos kérdése, amely elsősorban bennünket szentgyörgymezzei gazdákat és Szentgyörgymezővel kapcsolatban állókat érdekel és amelyet eddig még közmegegyezésre megoldani nem sikerült. Tudjuk jól, hogy a cigányügy országos jellegű kérdés, amelyet tökéletesen megoldani a jelen adottságok mellett nem lehet, jelen tiszteletteljes kérésünk is csupán arra irányul, hogy a helyi viszonyok figyelembevételével egyrészt a jelen súlyos helyzetet szüntesse meg, másrészt pedig senkinek újabb, hasonlóan súlyos bajokat ne okozzon.

A jelen helyzet nagyon súlyos és a mostani keretek között tarthatatlan.

A szentgyörgymezzei cigányság jelen települési helye a közbirtokosság csapásának fenntartott terület és annak közvetlen szomszédsága, állatokat arra kihajtani jelenleg nem lehet, más megfelelő út az állattenyésztés kára nélkül nincsen. Ez a gazdasági felügyelő úr csatolt jelentéséből világosan kitűnik.

A terület tulajdonjogi kérdése is vitás. Nem állapítható meg egészen biztosan, vajon az a városé, a közbirtokosságé-e csapás számára, a szolgalmi jog biztosításával, avagy pedig a plébánia földje-e. Annyi azonban biztos, hogy a jelen helyzetben mind a közbirtokosság, mind pedig a plébánia súlyos sérelmet szenved.

Súlyos a helyzet állategészségügyi szempontból is. Az állatorvos hivatalos megállapítása szerint – amelyet ugyancsak csatoltan mellékelünk – ez a terület állati hullakkal és hulladékokkal súlyosan fertőzött, az ott állandóan elszórt toll-, szőr-, és csont-hulladékkal. Az egész városrész állattenyésztését ez is hátrányosan befolyásolja.

Idegenforgalmi tekintetben sok panasz hangzott el már a múltban is a cigányok mostani elhelyezése ellen. Telepük a Dunán közlekedő hajókról feltűnően szembeötlő, minden Esztergom mellett elhaladó hajóról észre kell venni, az egész beállítás és az ott látható jelenetek sem a magyar kulturális viszonyok, sem városunk kultúrája szempontjából nem tűrhetők meg, különösen a jelen esztendő fokozott idegenforgalmában.

Közbiztonság tekintetében a cigánytelep valóságos csapása az egész határnak és a városrésznek. Nemcsak a hivatalos személyeket – kondás, tehénpásztor – fenyegetik és lépnek fel mindenkivel szemben erőszakosan, hanem állandó lopásaikkal roppant károkat okoznak a határ termésében és az ott található holmokban, fákban, venyigékben, karókban, kunyhók anyagában. Megmérhetetlen az a kár is, mit a városrészben való tolvajlásaikkal az ott lakóknak okoznak.

Azzal pedig, hogy vidéki társaiknak átvonuló szállást adnak, növelik a károkat okozók számát és a helyzet súlyosságát.

Idetelepítésükkor úgy értesültünk, hogy ittlakásuk csak néhány esztendőre szól, utána más, alkalmasabb helyet jelölnek ki számukra. Ennek azonban már 14 esztendeje és ittlakásuk mind állandóbb jelleget nyer.

Mindezekből a szentgyörgymezei gazdatársadalomnak az a véleménye alakult ki, hogy a jelen helyzet súlyos károkozása miatt továbbra tarthatatlan és megfelelőbb elhelyezésről okvetlenül gondoskodni kell.

Tiszteletteljes nézetünk szerint a kérdés gyökeres megoldására kell törekednünk, mert félmegoldás csak újabb bajok forrása lesz.

Első fontos kérdés az új telep helyének megválasztása. Itt érvényesülnie kell minden lényeges szempontnak: ne legyen főútvonal mellett, ne legyen olyan területen, amelynek szomszédságában – szőlőben, gyümölcsösben – károkat okozhatnak, ellenőrzésük, szemmeltartásuk legyen lehetséges, életfeltételeik – munkavállalás, iskoláztatás – legyenek biztosítottak, a gazdatársadalom állattenyésztését és egyéb érdekeit ne veszélyeztessék. Mindezek megfontolásával a szóbajöhető területek közül az kínálkozik legalkalmasabbnak, amely a kenyérmezei patak felé húzódó földek között, a patak mellett, a Koller-pusztával szemben fekszik és városi tulajdont képező ½ holdnyi, mezőgazdasági használatra csak kevésbé használható földterület. Ez a hely a fentebb említett szükséges feltételeket mind egyesíti magában.

A második fontos pont a megoldás alapossága. Ha a jelen viszonyok között történik az áttelepítés, akkor a jelen helyzet további fennmaradásától kell tartani. Éppen ezért a következők tiszteletteljes javasolásával élünk: Kérjük megfelelő szabályrendelet alkotását, amely pontosan és részletesen szabályozná a cigánytelep életét, egészen a belső rend – dögtartás, tisztaság, otthonlét stb. – alapos megállapításáig. Kerítésék be megfelelően és láttassék el kapuval a telep, amelynek belső beosztását és felépítését is meg kell határozni, közös WC.-vel és külön bekerített szeméttelappal. Kérjük, szólíttassék fel a csendőrség, hogy a járőr napi ellenőrző útján lehetőleg naponként ejtse útba a telepet és ellenőrizze az ottani viszonyokat. Ezzel kapcsolatban kérjük, adjon ki az esztergomi cigányoknak a város díjmentesen születési, helyhatósági bizonyítványt, hogy az idevalók kellőképp igazolni tudják magukat és ezzel lehetetlené legyen téve az átvonuló, másvidéki cigányok beszállásolása. Kérjük továbbá – a főintéző úrral történt szóbeli megbeszélés alapján – hogy helyeztessék az esztergomi cigánytelep a városi főintéző úr teljhatalmú rendelkezése alá, illetve bízassék meg a főintéző úr az esztergomi cigánytelep ügyeinek korlátlan hatalmú ellenőrzésével és intézésével. Ez a szigorú elhatárolás, ellenőrzés, valamint a fejlettebb életlehetőségek biztosítása bizonyára a rendes munkavállalást, telepük kulturáltabb voltát és ennek alapján egész kultúréletük emelkedését fogja maga után vonni.

Fontos pontként szerepel a szükséges költségek előteremtése. A kérdés jelentős voltára való tekintettel mi, szentgyörgymezei gazdák önként megajánlunk 100 pengőt és az átköltöztetéshez szükséges fuvar. Kérjük, engedjék meg a cigányoknak, hogy a használható épületanyagot – fát, cserepet, stb. – magukkal vihessék. Az építkezéshez szükséges vályogtéglát ők maguk is meg tudják vetni. Az alispán úr megér-

tő jóindulata mintegy 500 pengőt helyezett kilátásba, mely tisztelettel kérjük a város nagyságos Vezetőségét, hogy anyaggal és pénzbeli hozzájárulásával tegye teljessé az átköltöztetés lehetőségét.

Az ügy sürgősségére való tekintettel – amire egyaránt szorít a tavasz beköszönte és ezzel kapcsolatban az állatok kihajtása, továbbá a várható szentévi nagyobb hajóforgalom megindulása – tisztelettel kérjük, vitessék ez az ügy a legközelebbi közgyűlés elé állásfoglalás és határozathozatal végett.

Nagyságos Polgármester Úr! A cigányügy Szentgyörgymezőnek hosszú idő óta húzódó rákfeneje, amely az idők múlásával csak mind súlyosabbá lesz. A jelen tervezet alkalmasnak látszik arra, hogy a kérdés közmegnyugvásra oldassék meg és mi hittel hisszük, hogy az illetékes hatóságok támogatása és Nagyságod megértő jóindulata ezúttal meghozza a kívánt eredményt.

Kérésünket nagyságos Polgármester Úr kegyes jóindulatába ajánlva maradtunk
Esztergom, 1938. év április havában
mély tisztelettel:

Nádler István
Dr. Drahos János
Lepold Antal
Krammer György
Bartus János [?]

Erős István v. képviselő
Gere János idősebb
Polacsek István
Nádler Rezső
Erős András
Dr. Marczell Árpád

A szentgyörgymezői gazdák beadványa Esztergom polgármesteréhez, 1938. április.
Géppel írt levél. MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 20-21.

2. MELLÉKLET

„Esztergom-Szentgyörgymező” mint a „Falu” Magyar Gazda és Földműves Szövetség fiókja.

NAGYSÁGOS POLGÁRMESTER ÚR!

A „Falu” Magyar Gazda és Földműves Szövetség Esztergom-Szentgyörgymezői Csoportjának elnöksége azon tiszteletteljes kéressel fordul Nagyságos Polgármester Úr elé, hogy az Esztergom szab. kir. megyei város képviselőtestületének ősszel tartott ülésének azon határozatát, mely szerint Szentgyörgymező határában ideiglenesen elhelyezett cigányoknak Szentgyörgymezőről való eltelepítése céljából megalakított bizottságot méltóztassék összehívni, hogy ezen mérges ügy egyszer már végleges elintézését nyerjen.

Szentgyörgymező gazdatársadalma között az elégedetlenség napról napra nő, mert attól kell tartania, hogy a cigányokat véglegesen itt akarják hagyni. Az az óriási kár, melyet ez a nép Szentgyörgymező határában a szőlőkben és szántóföldeken okozott és okoz, felbecsülhetetlen nagy. Gazdáink panaszukkal legtöbb esetben nem is élnek, mert az a szomorú tapasztalatuk van ezen a téren, hogy az illetékesek nem tudnak velük semmit sem tenni, úgy hogy a helyettes hegymester a legtöbb esetben a panaszokat nem is adja tovább. Az évről-évre okozott károkról köteteket lehetne írni.

A cigányok Szentgyörgymezőn való elhelyezése szégyene azonban egész magyarságnak is, hogy itt a trianoni határ mentén a hajón utazó külföldi vendégek ezeket látják meg legelőször nem a legkellemesebb képben mert a Duna mellett lármázó és ugráló mezítelen cigány gyerekek igen sokszor kiabálnak és mezítelen testrészeitek mutogatják a hajó felé.

A házaik körül eldobált szemét és fertőzőbetegségben elhullott állatok csontjaitól évről-évre elhullanak a gazdák csordára járó malacai és disznai, úgy, hogy a csordára járó állatok száma évről évre rohamosan csökken, így természetesen a kanász megélhetése is bizonytalanná lesz. A pásztor pedig kénytelen arra hajtani a csordát, különösen a f. éve nyarán, amikor az országutat építeni fogják. Igen sokszor megtörtént már, hogy a pásztort a cigányok meg is verték.

Közeledik az „1938. Szent év”, mikor sok-sok idegen meg fog fordulni városunkban, különösen hajón sokan jönnek, ezek a külföldi vendégek nem a legjobb benyomással fognak városunkból eltávozni ha meglátják a Duna partján elhelyezett és a vendégeket koldulással zaklató cigányokat.

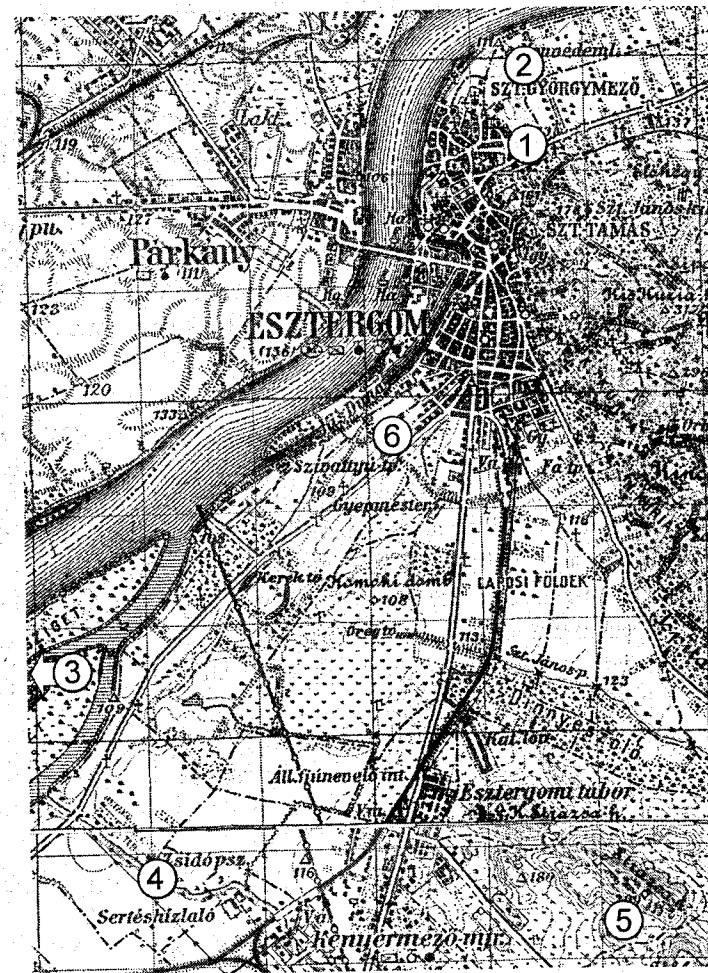
Ismételten azzal a tisztelettéljes kéréssel fordulunk Nagyságos Polgármester Ür-höz, hogy határunkból a cigányokat eltelepíttetni szíveskedjék.

Esztergom, 1937. évi május 20-án.

A „Falu” Szövetség nevében
Kiváló tisztelettel
Erős András
egyesületi elnök.

A „Falu” Magyar Gazda és Földműves Szövetség Esztergom-Szentgyörgymezői Csoportjának beadványa Esztergom polgármesteréhez, 1937. május 20-án.
Géppel írt levél. MNL KEML V-2-a 9135/1944. pm. sz. 24-24/a.

3. MELLÉKLET

Elképzelések az esztergomi cigányság letelepítését illetően, illetve azok megvalósulása

MAGYARÁZATOK A TÉRKÉPEN TALÁLHATÓ SZÁMOKHOZ

1. Az 1920-as évek elején a társadalom periferiáján lévő esztergomi cigányok az ún. pilismaróti vám mellett éltek. Áttelepítésüket először dr. Wipplinger Ödön városi képviselő vetette fel egy napirend előtti felszólalásban.
2. Az esztergomi cigányok áttelepítését 1924 szeptemberében, majd 1925 áprilisában tárgyalta a városi közgyűlés. Utóbbi alkalommal Jakobek Jenő városi képviselő

viselő azt javasolta, hogy a pilismaróti vámtól a Duna mellé, a szentgyörgymezei dögtemető helyére telepítsék át a cigányokat. Javaslatát a képviselő-testület elfogadta, és még 1925-ben meg is történt az áttelepítés.

3. A szentgyörgymezei gazdák rendszeresen panaszkodtak a határukban letelepített cigányokra és a rossz közbiztonságra, valamint állataikat is féltették egy esetleges fertőzéstől. 1936 novemberében ezért a városi közgyűlés ismételtén foglalkozott a cigányok áttelepítésének kérdésével. Ennek során több lehetséges helyszín is felmerült, egy szentgyörgymezei képviselő pedig egyenesen azt javasolta, hogy a Tāti szigeten telepítsék le a helyi cigányokat. A képviselő-testület végül úgy határozott, hogy egy szakemberekből és az érdekeltekből álló bizottságot alakít, amelynek javaslatot kell tennie a cigányok letelepítését illetően.
4. Már az előbb említett képviselő-testületi ülésen felmerült, hogy az esztergomi cigányokat a Zsidódi-patak mentén telepítsék le. 1938-ban a szentgyörgymezei gazdák memorandumot intéztek a polgármesterhez, amelyben javasolják, hogy a Zsidódi-patak mellé, az ún. Koller-pusztá szomszédságában telepítsék le a cigányokat. A javaslatot végül a városi képviselő-testület is elfogadta. Ez ellen később a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. dorogi bányaigazgatósága, a vármegyei Vitézi Szék székkapitánya és maguk a cigányok is fellebbeztek. 1939 áprilisában végül a vármegyei kisgyűlés jóváhagyta Esztergom képviselő-testületének a határozatát.
5. Habár a vármegyei kisgyűlés jóváhagyta Esztergom képviselő-testületének korábbi határozatát, 1939 júniusában ismét a városi közgyűlés elé került a cigányok áttelepítésének ügye. A polgármester beszámolójából megtudhatjuk, hogy időközben a panaszokra való tekintettel a Zsidódi-patak mellől a Strázsa-hegy délnyugati lejtőire lettek áttelepítve a cigányok. Ekkor azonban a katonai táborparancsnokság kifogásolta a gyakorlótér szerződésére hivatkozva a cigányok ottani elhelyezését, így tehát ismét szükségessé vált a cigányok újbóli, immár végleges helyen történő letelepítése. A képviselő-testületi ülésen egy hattagú bizottságot alakítottak, amelynek a polgármester elnöklete alatt ki kellett jelölnie a cigányok végleges telepítési helyét.
6. A helybéli cigányokat végül még 1939-ben Esztergom déli részére, az árvízvédelmi töltés mellé telepítették át. Ez ellen később dr. Prokopp Gyula járásbíró nyújtott be fellebbezést. Az ügy előbb az alispán, majd a belügyminiszter elé került. Feltételezhető, hogy az ügy kivizsgálása hosszú éveken keresztül elhúzódott, és már nem került sor érdemi döntésre a háború befejezése előtt.

A NAPI TÖRTÉNELMI FORRÁS ONLINE FOLYÓIRAT REPERTÓRIUMA 2018

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
GYÖRGY SÁNDOR, HAJNÁCZKY TAMÁS

Rövidítések:

Ókor	[Ó]	Szocializmus	[SZ]	Cigányság	[C]
Középkor	[K]	I. világháború	[I. VH]	Képes történelem	[KT]
Kora újkor	[KÚ]	1918–1939	[’18–’39]	Kult	[KL]
18. század	[18. SZ]	Horthy-kor	[HK]	Gamer	[G]
19. század	[19. SZ]	II. világháború	[II. VH]		
20. század	[20. SZ]	Holokauszt	[H]		
		Hidegháború	[HH]		
		1956	[’56]		

Az időpontok a Napi Történelmi Forrás saját honlapján (<http://ntf.hu/>) történt közzétételre vonatkoznak.

2018. JANUÁR

1. MIKLÓS Dániel: Csáky István a csehszlovák emigrációról, és beszédének külföldi hatása. [II. VH] 2018. január 3.
2. KALMÁR Miklós: „De hát Hitler elégedettnek mutatkozott...” [20. SZ, II. VH, H, KT, KL] 2018. január 4.
3. GYÖRGY Sándor: „... Mi a fenét csináljak vele? Menjek át vele Pestre?” – Horthy utolsó hajója [20. SZ, HK, II. VH] 2018. január 5.
4. TÓTH Eszter Zsófia: Étvágy az imákra – rendhagyó könyvismertető. [20. SZ, SZ, KL] 2018. január 6.
5. CSERNYÁNSZKY Pál: Kaffa és a Hunyadiak. [K] 2018. január 10.
6. BERN Andrea: Radomér királysága és a sosemvolt grófnő – Hohenlohe Stefi a magyar revízió titkos Jeanne d’Arcja. [20. SZ, HK] 2018. január 11.
7. TOPOR István: Hős, vér és jaj között – Anikó nővér a háború poklában. [20. SZ, II. VH] 2018. január 12.
8. BALOGH-EBNER Márton: Esti szeminárium a Párt szervezésében. [20. SZ, SZ] 2018. január 14.
9. TÓTH Eszter Zsófia: Sandokan Budapesten. [20. SZ, SZ, KL] 2018. január 16.
10. RAJKORT Miklós: „Fald fel Amerikát! I. rész” – Az első hazai McDonald’s megnyitása. [20. SZ, SZ, KL] 2018. január 17.

11. BOSÁK Balázs: A magyar atom. [20. SZ, SZ] 2018. január 19.
12. FÓRIS Ákos: Menyasszony-szöktetés a hátszágba – magyar katonák és nők a keleti fronton. [II. VH] 2018. január 24.
13. TÓTH Eszter Zsófia: Úfóláz a rendszerváltás környékén. [SZ, KL] 2018. január 24.
14. HAJNÁCZKY Tamás: A Dzsumbuj arcai. [C, 20. SZ, HK] 2018. január 25.
15. BECSEI Attila: Az I. világháború WiFije, a Tábori Posta. [20. SZ, I. VH] 2018. január 26.
16. GYÖRGY Sándor: Az iváni légközpont. [19. SZ] 2018. január 28.

2018. FEBRUÁR

17. KALMÁR Miklós: A nemzetiszocializmus fővárosa. [18–39, II. VH] 2018. február 1.
18. ZRUFKÓ Réka: Szépségápolás az ókori Egyiptomban. [Ó] 2018. február 2.
19. GYÖRGY Sándor: Stromfeld Aurél, a jós. [20. SZ, SZ] 2018. február 4.
20. KLOSZA Tamás: Az „iszákos” V. György második látogatása Indiában: a nepáli vadászexpedíció. [20. SZ] 2018. február 6.
21. BOTLIK Richárd: Nyolc kocsi karó, egy kézi balta és néhány halálos fenyegetés – Erdőhasználat a késő középkori Magyarországon. [K] 2018. február 6.
22. ZSIDAI Réka: A főúri udvar, mint a reprezentáció és a lehetőségek színtere a 18-19. század fordulóján. [18. SZ, 19. SZ] 2018. február 6.
23. CSERNYÁNSZKY Pál: „... Ez a tudatlan paraszt politikai eszközzé vált” – Raszputyin egy francia diplomata szemével. [20. SZ, I. VH] 2018. február 8.
24. BEA Csaba: Az elhanyagolt Degré Alajos. [19. SZ] 2018. február 9.
25. BALOGH-EBNER Márton: Iskoláztatás, mobilitás és asszimiláció a világvárossá fejlődő Budapesten. [19. SZ] 2018. február 13.
26. TÓTH Bálint: Egy rablással gyanúsított postamester levele. [19. SZ] 2018. február 15.
27. TÓTH Eszter Zsófia: Skála Kópé. [SZ, KL] 2018. február 16.
28. GYÖRGY Sándor: „Távol, s mégis oly közeli barát” – Kim Ir-Szen Budapesten. [20. SZ, SZ, HH] 2018. február 17.
29. BALOGH-EBNER Márton: Másodpercek alatt dőlt össze a Westend-ház. [20. SZ, SZ] 2018. február 22.
30. KRAJCSÍR Lukács: A Közel-Kelet „Osztrák–Magyar Monarchiája”: Az Egyesült Arab Köztársaság [HH] 2018. február 23.
31. PÁL Zsombor: A mi gyalogságunknak Oroszországhoz csak egy napra lesz szüksége – spanyol önkéntesek a keleti fronton. [20. SZ, II. VH] 2018. február 24.
32. NYÁRI Gábor: Commodore 64, a magyar gamer-kultúra megteremtője. [G] 2018. február 25.
33. KOCIS Annamária: Perliczi Dániel: *Medicina Pauperum A' szegények számára való patikáskának az ő állapotokhoz való alkalmaztatása*. [18. SZ] 2018. február 27.
34. KANYÓ Ferenc: Képek egy oszmán krónikából: hogyan néz ki a Tarih-i Üngürüz? [K, KT] 2018. február 28.

2018. MÁRCIUS

35. ZRUFKÓ Réka: Az ókori egyiptomi Halottak Könyvének 125. mondása: a negatív konfesszió. [Ó] 2018. március 1.
36. ZRUFKÓ Réka: A mai ember megjelenése Európában. [KL] 2018. március 1.

37. RÁTFAI Emese Judit: A fegyverek közt sem hallgatnak a múzsák; költészet az I. világháborúban. [I. VH] 2018. március 2.
38. ILLIK Péter: Miért jobb 13 diktátor, mint egy? Recenzió Hahner Péter 13 diktátor. Fejezetek a forradalmak történetéből című kötetéről. [KL] 2018. március 4.
39. GYÖRGY Sándor: Az utolsó ostrom. [20. SZ, II. VH, KL] 2018. március 6.
40. RAPALI Vivien: A levegő fixfizetéses tünderei – stewardessek a harmincas években. [18–39, 20. SZ.] 2018. március 7.
41. CSERNYÁNSZKY Pál: Egy francia katona Moszkvában. [19. SZ] 2018. március 10.
42. TÓTH Eszter Zsófia: A hagyományos szódapatron tündöklése és bukása. [20. SZ, SZ] 2018. március 15.
43. BALOGH-EBNER Márton: A kapitalizmustól a tervgazdaságig. [20. SZ] 2018. március 16.
44. BEA Csaba: Milyen festményt rendelt Vác a Millennium tiszteletére? [19. SZ] 2018. március 18.
45. GYÖRGY Sándor: A honvéd hét szerencséje. [HK, II. VH] 2018. március 20.
46. TÓTH Bálint: A „fekete-tengeri tudományos katonai expedíció”. [20. SZ, I. VH, 18–39] 2018. március 21.
47. NYÁRI Gábor: Call of Duty WWII – Történész szemmel. [G] 2018. március 22.
48. MIKLÓS Dániel: Látogatás a drezdai Hadtörténeti Múzeumban. [KL] 2018. március 24.
49. TÓTH Eszter Zsófia: Bedeco, Leo és Limo – szocialista gasztrocsodák [20. SZ, SZ] 2018. március 25.
50. GYÖRGY Sándor: Civil a pályán! – A Vilmos császár utolsó csatája. [I. VH] 2018. március 25.
51. GÁSPÁR Balázs: „Veszendő lelkek halásza” – a dunai mentőállomások rövid története (1926–1944). [20. SZ, HK] 2018. március 28.
52. TÓTH Gergely: Emberáldozatok a köztársaság kori Rómában [Ó] 2018. március 30.

2018. ÁPRILIS

53. TÓTH Eszter Zsófia: Az abortusz bizottság a szocialista időszakban. [20. SZ, SZ] 2018. április 2.
54. GYÖRGY Sándor: Az utolsó tárogató. [20. SZ, I. VH] 2018. április 3.
55. TÓTH Eszter Zsófia: A Mézes Mackó. [20. SZ, SZ] 2018. április 3.
56. CSERNYÁNSZKY Pál: Mandzsúria az 1940-es években. [20. SZ, II. VH, HH] 2018. április 4.
57. HAJABÁCSNÉ DOBOS Dóra: Három Magyarországra küldött levél kálváriája. [20. SZ, HK, II. VH] 2018. április 4.
58. ZRUFKÓ Réka: „Keltetek ellenséges indulatot, hogy fellázadjanak az ő uruk ellen!”, avagy a hárem-összeesküvés. [Ó] 2018. április 6.
59. BALOGH-EBNER Márton – GYÖRGY Sándor: Az elmaradt kivégzés; Matuska Szilveszter utolsó tárgyalása. [20. SZ, HK, KT] 2018. április 9.
60. ZSIDAI Réka: Batthyány Lajos, az utolsó nemzet nádor [19. SZ, KL] 2018. április 11.
61. TINKU Balázs: Öngyilkosság dunai gőzhajón – Beketow Mátyás esete. [18–39] 2018. április 11.
62. RAPALI Vivien: „Bokánk nem titok többé” – a nőideál és a testkép változása a húszas években. [20. SZ, HK] 2018. április 11.
63. GYÖRGY Sándor: Villamoskatasztrófa Zugligetben. [20. SZ] 2018. április 12.
64. ZSIDAI Réka: A magánlevelezések tanulsága III. – Gazdasági helyzet a 19. század elején Kazinczy Ferenc szemszögéből nézve. [19. SZ] 2018. április 19.
65. DOBROWIECKI Péter: Vár állott, most kőhalom – Skócia Virága. [KL] 2018. április 21.

66. TÓTH Bálint: A „budaörsi légiháború” – Reptéravató repülőnap. [20. SZ, HK, KT] 2018. *április 22.*
67. BALOGH-EBNER Márton: A magyar főváros főutcája: a Duna. [19. SZ, 20. SZ, KT] 2018. *április 24.*
68. GYÖRGY Eszter: Rom Som [Roma vagyok] – Cigányklub a Kádár-korszakban. [C, SZ] 2018. *április 26.*
69. KALMÁR Miklós: A „bűnbánó” nemzetiszocialista. [20. SZ, '18–'39, II. VH] 2018. *április 28.*
70. GYÖRGY Sándor: CSI: Budapest; az első rendőrmúzeum. [19. SZ, 20. SZ] 2018. *április 29.*

2018. MÁJUS

71. NÉGYESI Pál: Magyarország újramotorizálása 1945–1948. [20. SZ] 2018. *május 1.*
72. TÓTH Eszter Zsófia: Az első magyar lombikbébi. [SZ] 2018. *május 5.*
73. RAPALI Vivien: „A karcsú, szőke nők győztek...” – nőideál a harmincas években. [20. SZ, HK] 2018. *május 5.*
74. CSERNYÁNSZKY Pál: Háború és béke a 17. században. [KÜ] 2018. *május 9.*
75. TÓTH Eszter Zsófia: A koraszülöttmentés hőskora Magyarországon – a Schöpf-Merei Ágost Kórház és Anyavédelmi Központ. [20. SZ, SZ] 2018. *május 10.*
76. MIKLÓS Dániel: Életizesítő háború – a Delikát ébredése. [20. SZ, SZ] 2018. *május 10.*
77. GYÖRGY Sándor: CSI: Budapest; a zugligeti hasfelmetsző. [19. SZ] 2018. *május 11.*
78. TÓTH Eszter Zsófia: A maszek zöldséges és butik – különutak a szocialista gazdaságban. [SZ] 2018. *május 12.*
79. DOMONKOS Csaba: Gyalogoshidak a Dunán. [19. SZ, 20. SZ] 2018. *május 13.*
80. KRAJCSÍR Lukács: Politikai játszmák keresztüztűzésben – Csehszlovák önkéntesek az első arab-izraeli háborúban. [HH] 2018. *május 14.*
81. RAJKORT Miklós: Where's the Revolution – Depeche Mode a „legvidámabb barakkban”. [20. SZ, SZ, KL] 2018. *május 16.*
82. VÉR Eszter Virág: Vándorünnep: történeti kutatások lehetőségei és tapasztalatai Párizsban. [KL] 2018. *május 18.*
83. TÓTH Eszter Zsófia: Közétkeztetés a szocialista időszakban: az önkiszolgáló éttermektől a City Grill-ig, és egy iskolai specialitás: az iskolatej. [20. SZ, SZ] 2018. *május 21.*
84. HOLCZMANN Balázs: Árpád-házi királyaink nőági azonosítási lehetőségei. [K] 2018. *május 21.*
85. TOPOR István: IV. Károly debreceni látogatásai. [I. VH] 2018. *május 22.*
86. SELLYEY Bernadett: Hogyan kerültek a lovak az ókori Egyiptomba? [Ó] 2018. *május 22.*
87. TÓTH Eszter Zsófia: Fecske, Munkás, Sopiane, Astor és a többiek – dohányzás a szocialista időszakban. [SZ] 2018. *május 29.*
88. PAPP István: A szenesember lapátja és Guttman Bubi ékszerai. [20. SZ, '18–'39] 2018. *május 31.*

2018. JÚNIUS

89. RAJKORT Miklós: 1968: sorsfordító időszak egy letűnt korszak tükrében. [20. SZ, SZ] 2018. *június 2.*
90. TÓTH Eszter Zsófia: Az 1977-es bukaresti földrengés magyar áldozatai. [20. SZ, SZ] 2018. *június 4.*

91. SELLYEY Bernadett: A lovak használata az ókori Egyiptomban. [Ó] 2018. *június 12.*
92. TÓTH Eszter Zsófia: A Sokol rádió. [20. SZ, SZ] 2018. *június 14.*
93. TÓTH Bálint: „Meghalt szegény Bogár Imre, csak a híre maradt”. [19. SZ] 2018. *június 16.*
94. TÓTH Eszter Zsófia: Apák gyesen és a bébiétel a szocialista időszakban. [20. SZ, SZ] 2018. *június 18.*
95. KLOSKA Tamás: Népszövetségi mandátumok az első világháború után. [20. SZ, I. VH] 2018. *június 19.*
96. ZRUFKÓ Réka: A Tenger Vérebei, mint nemzeti hősök: kalózkodás az Erzsébet-korban. [KÜ] 2018. *június 22.*
97. KRAJCSÍR Lukács: Az arab világ fenegyereke Budapesten – Kadhafi első kelet-európai útja. [SZ, HH] 2018. *június 23.*
98. NÉGYESI Pál: Marta – az első magyar autógyár [I. VH] 2018. *június 25.*
99. BEA Csaba: Széchenyi versus Kossuth 1902-ben. [19. SZ] 2018. *június 26.*
100. MIKLÓS Dániel: Mindenféle csehszlovák szervezkedésről. [HK, II. VH] 2018. *június 28.*
101. TÓTH Eszter Zsófia: A telefonfülkék és a vonalas telefonok elsüllyedt világa – visszapillantás a szocialista időszak vonalas telefonjaira. [20. SZ, SZ] 2018. *június 29.*

2018. JÚLIUS

102. RAJKORT Miklós: 20 éve történt: tömegmészárlás az Aranykéz utcában. [20. SZ] 2018. *július 2.*
103. RAPALI Vivien: A megtorlás fogaskerekei – konferenciabeszámoló. [56, KL] 2018. *július 4.*
104. TÓTH Eszter Zsófia: Retró játékok 1.: A műanyag E.T. és a Moncsicsi. [20. SZ, SZ] 2018. *július 11.*
105. KALMÁR Miklós: A „nagy építészeti vita”. [20. SZ, SZ] 2018. *július 12.*
106. CSERNYÁNSZKY Pál: Úti élmények Magyarországon. [18. SZ] 2018. *július 13.*
107. KRAJCSÍR Lukács: Bastille-nap Bagdadban – az 1958-as iraki forradalom. [HH] 2018. *július 14.*
108. GYÖRGY Sándor: A megtorlás arcai. [56, KL] 2018. *július 15.*
109. HOLCZMANN Balázs: Székesfehérváron eltemetett királyaink azonosítási lehetőségei. [K] 2018. *július 17.*
110. TÓTH Eszter Zsófia: A Sport szelet. [20. SZ, SZ] 2018. *július 19.*
111. GYÖRGY Sándor: „Móni”, a vaslady, avagy vendéjáték a flottillánál. [I. VH] 2018. *július 20.*
112. BALOGH-EBNER Márton: Egy török hajófűtő Ada Kaleh szigetéről és egy magyar hajógépész. [19. SZ, KT] 2018. *július 21.*
113. SELLYEY Bernadett: A kádesi csata, a harci kocsik legnagyobb összecsapása. [Ó] 2018. *július 22.*
114. TÓTH Bálint: A Gerle 13, mint propaganda-repülőgép. [20. SZ, '18–'39] 2018. *július 24.*
115. TÓTH Eszter Zsófia: Retró játékok 2.: A Barbie baba a '80-as, '90-es években. [20. SZ, SZ] 2018. *július 25.*
116. KOCIS Annamária: Háború „alulnézetből” – Benjamin Randell Harris visszaemlékezése. [19. SZ] 2018. *július 26.*
117. GYÖNKI Viktória: Gísla saga – egy kitaszított ember élete a középkori Izlandon. [K] 2018. *július 27.*
118. SZÁLKAI Kinga: Orosz birodalmi évszázadok – Recenzió. [KL] 2018. *július 28.*

2018. AUGUSZTUS

119. Pócs Nándor: „A népi lobbista” Könyvismertető: Papp István: Fehér Lajos – Egy népi kommunista politikus pályaképe. [KL] 2018. augusztus 15.
120. Puskás Péter: „Török főtábornok, angolhon szülötte, magyarhon vitéze” – Guyon Richárd török emigrációban – tengerentúli lapszemle. [19. SZ] 2018. augusztus 16.

2018. SZEPTEMBER

121. SELLYEY Bernadett: Milyenek voltak az ókori egyiptomiak lovai? [Ó] 2018. szeptember 1.
122. NYESTE Zsolt: Tündérország még mindig elég távoli és ismeretlen – Könyvismertetés. [KL] 2018. szeptember 4.
123. GYÖRGY Sándor: CSI: Szekszárd – Rendőrgyilkosság a nyílt utcán. [20. SZ, HK] 2018. szeptember 6.
124. HAJABÁCSNÉ DOBOS Dóra: A Magyar Nemzeti Bizottmány működése két ÁVH-figyelő dosszié tükrében. [20. SZ, SZ] 2018. szeptember 7.
125. MIKLÓS Dániel: Csehszlovákiáért de Beneš nélkül. [20. SZ, II. VH] 2018. szeptember 8.
126. KRAJCSÍR Lukács: A két Korea történet szemléletének (h)arcai – Recenzió a Korea története könyvről. [KL] 2018. szeptember 10.
127. NAGY Ágnes: A latin-amerikai szeptember 11. – A chilei katonai puccs. [20. SZ, HH] 2018. szeptember 11.
128. GYÖRGY Sándor: CSI: Makó – Vérengzés „Bécsben”. [20. SZ, HK, C] 2018. szeptember 11.
129. KALMÁR Miklós: Sztálin a felsőoktatásban. [20. SZ, SZ] 2018. szeptember 28.

2018. OKTÓBER

130. GYÖRGY Sándor: Könyvismertető – Borvendég Zsuzsanna: A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. [KL] 2018. október 2.
131. CSERNYÁNSZKY Pál: Napló Nápolyból. [20. SZ, II. VH] 2018. október 4.
132. MIKLÓS Dániel: A 45-ös hullámhosszon – Recenzió a Menekültek az új hazában című könyvről. [KL] 2018. október 5.
133. TÓTH Eszter Zsófia: A Vers mindenkinek című tévéműsor korabeli sajtója. [20. SZ, SZ] 2018. október 6.
134. MIKLÓS Dániel: A Heydrichiáda magyar szemmel. [II. VH] 2018. október 10.
135. BEA Csaba: Vácvidéki Egyetem Ifjak köre [19. SZ] 2018. október 11.
136. TÓTH Eszter Zsófia: A „bontott csirke” reklám nyomában. [20. SZ, SZ] 2018. október 12.
137. MACHÉR Péter: A tatabányai római katolikus bányaalkészítés története 1903–1935. [20. SZ] 2018. október 19.
138. NYÁRI Gábor: A zsidómentő kofferes gyilkos. [20. SZ, HK, II. VH, H] 2018. október 20.
139. MIKLÓS Dániel: Kutatás a Cseh Külügyminisztérium Levéltárában. [KL] 2018. október 25.
140. HUHÁK Heléna: Dicsőségtábla, faliújság, Samu bácsi. Vizuális tömegmanipuláció a szocializmusban. [20. SZ, SZ, HH] 2018. október 26.

2018. NOVEMBER

141. CSERNYÁNSZKY Pál: Rákóczi Franciaországban. [KÚ] 2018. november 3.
142. TÓTH Eszter Zsófia: Kezét csókolom és kisztihand, avagy kapitalista köszönési formák a szocialista időszakban. [20. SZ, SZ] 2018. november 5.
143. GYÖRGY Sándor: CSI: Budapest – Gyerekgyilkosság a Czuczor utcában. [20. SZ] 2018. november 9.
144. HAJABÁCSNÉ DOBOS Dóra: Egy menekülés (tragi)komédiája – Barta Dezső ÁVH-főhadnagy tortúrája. [20. SZ, SZ] 2018. november 12.
145. BOSÁK Balázs: 20 éves a Half-Life. [G] 2018. november 19.

2019. DECEMBER

146. KRAJCSÍR Lukács: „A délről jövő, nacionalista-revansista veszedelem...” – Recenzió az 1956-os forradalom visszhangja Csehszlovákiában című tanulmánykötetről. [KL] 2018. december 4.
147. CSERNYÁNSZKY Pál: Egy város lakó naplója Budapest ostromáról. [20. SZ, II. VH] 2018. december 11.
148. VÁNYAI Márton: Magyar páncélosok a „Nagy Honvédő Háborúban”. [20. SZ, II. VH] 2018. december 13.
149. HUHÁK Heléna: Kézikönyv jelent meg a kelet-európai kulturális ellenállás gyűjteményeiről. [KL] 2018. december 16.
150. BÁNHEGYI Zsolt: Egy magyar Amerika földjén 500 évvel Kolumbusz előtt? [K, KÚ] 2018. december 20.

A KÖTET SZERZŐI

BALOGH-EBNER Márton (Budapest, 1988), Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum

BEA Csaba (Vác, 1978), Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkori Magyarország Program

BECSEI Attila (Budapest, 1990), Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, történelem szak, történeti muzeológia mesterszak / Postamúzeum

GYÖRGY Sándor (Budapest, 1987), Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola / Nemzeti Emlékezet Bizottsága

HAJNÁCSKY Tamás (Budapest, 1987), Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar (történelem és szociológia BA), Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (romológia BA), BCE Közigazgatástudományi Kar (esélyegyenlőség és kisebbségvédelmi igazgatási menedzser), Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar (kisebbségpolitika MA), Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola / Károli Gáspár Református Egyetem, cigányügyi referens / Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, kutató-elemző

KALMÁR Miklós (Budapest, 1990), Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola

KANYÓ Ferenc (Budapest, 1984), Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola

KRAJCSÍR Lukács (Dunajská Streda [Dunaszerdahely], Csehszlovákia, 1989), Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt.

MIKLÓS Dániel (Salgótarján, 1989), Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola

MIKLÓS Tamás (Esztergom, 1987), Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, történelem szak

SELLYEY Bernadett (Balassagyarmat 1989), Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

TOPOR ISTVÁN (Budapest, 1956), Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, történelem szak (Msc) / Szent Mihály Görögkatolikus Óvoda és Általános Iskola.

TÓTH Bálint (Kecskemét, 1984) Szegedi Tudományegyetem (SZTE) / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum

TÓTH Eszter Zsófia (Budapest, 1975), Eötvös Loránd Tudományegyetem Gazdaság és Társadalomtörténeti Doktori Iskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar / Veritas Történetkutató Intézet

ZRUFKÓ Réka (Budapest, 1984), Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, történelem szak

X 279195

Milyen titkokat őriz egy sok ezer éve elpusztult ló? Hogy pezsdítette fel Vác sajtóját Kossuth és Széchenyi szembenállása? Hogyan működhettek egymás mellett a prágai követség nyilas és nem nyilas diplomatai, és hogy kerültek az esztergomi cigányok a harckocsilőtér végébe? Hogy szolgálhatta Rákosi metrója a szocialista népnevelést? És miért végeztek ki egy fegyvertelen embert fegyverrejtegetésért az '56-os forradalom után?

A *Napi Történelmi Forrás Online Folyóirat* és Műhely harmadik kötetét, újabb tizenöt „történelmi töredéket” ajánl a múlt ismert, illetve mára feledésbe merült mozzanatai iránt érdeklődő olvasóknak. Kötetünkbe a korábban megszokott módon fiatal történészek, levéltárosok, szociológusok és könyvtárosok szakmailag igényes, ám könnyed, olvasmányos stílusban megírt ismertterjesztő tanulmányait válogattuk össze.

További részletek, érdekességek:

www.ntf.hu

A kötet megjelenését
a Károli Gáspár Református Egyetem
támogatta.

3500 Ft